

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

**«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ»
*атты жас ғалымдар мен студенттердің
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция*
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
*республиканской научно-практической конференции
молодых ученых и студентов*
«XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ»**

**MATERIALS
*of the republican scientific-practical conference
young scientists and students*
«XXI CENTURY: SCIENCE AND INNOVATION»**

УДК 001
ББК 72
Ж 76

Редакция алқасы

Редакционная коллегия: Қ.М.Баймырзаев (бас редактор), А.С.Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Е.Қ.Утегенов, С.С.Слэмжанова

Editorial colleague: K.M. Baimyrzaev (editor-in-chief), A.S.Bahtaulova (deputy of editor-in-chief), E.K. Utegenov, S.S.Slamzhanova

«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты жас ғалымдар мен студенттердің республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. - Талдықорған, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2021. 440 б.

Ж 76

Материалы республиканской научно-практической конференции молодых ученых и студентов «XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ» – Талдықорған, Жетісуский университет им. И.Жансугурова, 2021. 440 с.

Materials of the republican scientific-practical conference young scientists and students «XXI CENTURY: SCIENCE AND INNOVATION» – Taldykorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 2021. 440 p.

ISBN 978-601-216-728-3

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

Collection of materials is intended for scientists, Master and Doctor students, who are interested in innovative research in education and science.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-216-728-3

**І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің
Басқарма Төрағасы-Ректор
география ғылымдарының докторы, профессор
Қ.М. Баймырзаевтың**

АЛҒЫ СӨЗІ

Құрметті қонақтар, әріптестер және конференцияға қатысушылар!

Баршаңызды "XXI ғасыр: ғылым және инновация" атты жас ғалымдар мен студенттердің жыл сайынғы Республикалық конференциясында көруге қуаныштымын!

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің одан әрі даму стратегиясы және өзекті реформалар ұсынылды. Президенттің айтуынша, еліміздің жаңа экономикалық бағыты жеті негізгі қағидатқа негізделуі тиіс, олардың бірі адами капиталды дамыту және жаңа үлгідегі білім беруге инвестициялар болып табылады.

Осыған байланысты университет аясында Қазақстан Республикасының болашағы болып табылатын студент жастарды дәстүрлі құндылықтарға баулу туралы ұмытпай, білім мен ғылымды заманауи стандарттар бойынша дамыту бойынша бірқатар іс-шаралар өткізілуде.

Осы іс-шаралардың бірі ретінде бүгін біз жас ғалымдар мен студенттердің "XXI ғасыр: ғылым және инновация" атты республикалық ғылыми-практикалық онлайн-конференцияны ұйымдастырып отырмыз.

Жыл сайын жас ғалымдар мен студенттер конференциясы университет қабырғасында өткізілетін, бірақ пандемия өз түзетулерін енгізді және осы жылы біз конференцияны қашықтықтан онлайн форматта өткіземіз. (Әлемдегі COVID-19 пандемиясы 190-нан астам елде және барлық континенттерде шамамен 1,6 миллиард оқушыға әсер еткен білім беру жүйесіндегі ең үлкен қиындықтарға әкелді.

Біз конференция өткізудегі білім алуға және ғылыммен айналысуға ынталандыруға қатысты барлық мәселелерді талқылап, үйлесімді дамыған жас ұрпақты қалыптастыру мақсатына жетеміз деп ойлаймын.

Егер біз ғылым мен білімді дәріптейтін болсақ, біздің тәуелсіздігіміз мықты, мемлекетіміздің болашағы айқын болады.

Барлықтарыңызға (қазіргі қиын жағдайда) мықты денсаулық және ғылыми-зерттеу жұмыстары мен практикалық қызметтеріңізде табыс тілеймін.

Бәріңізге сәттілік тілеймін!

UDC 6327.727.

AGROBIOLOGICAL JUSTIFICATION OF OBTAINING STABLE CORN GRAIN YIELDS IN THE CONDITIONS OF THE ALMATY REGION

Akylbekova A. B., Master's student, **Kalibekova R.E.**, student,
Scientific supervisor: **Akmullayeva A. S.**, Candidate of Biological Sciences
Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: Aakylbekova1@mail.ru

Maize occupies the first place in our country as a silage crop. During its milky-waxy and waxy ripeness, silage is prepared from individual cobs, or cobs with the addition of leaves and stems. The feed properties of corn silage are very high. To increase the protein balance of the silo, it is better to add legumes or feed to it. Dried corn leaves and stalks are used as feed for livestock in a crushed form, especially when mixed with juicy feed.

Keywords: corn, biologically active preparations, TMTD-plus

Жүгері сүрлем мәдениеті ретінде біздің елімізде бірінші орында. Сүт-балауыз және балауыздың пісуі кезінде сүрлем жеке құлақтардан немесе жапырақтары мен сабақтарынан жасалған құлақтардан дайындалады. Жүгері сүрлемінің жемдік қасиеттері өте жоғары. Сүрлемнің ақуыз балансын арттыру үшін оған бұршақ шөптерін немесе жемшөпті қосқан дұрыс. Кептірілген жапырақтары мен жүгері сабағы, әсіресе шырынды жеммен араласқан кезде, малға жем ретінде қолданылады.

Түйін сөздер: жүгері, биологиялық белсенді препараттар, ТМТД-плюс

Кукуруза занимает первое место в нашей стране как культура силоса. В период его молочно-восковой и восковой спелости готовят силос из отдельных початков, или початков с добавлением листьев и стеблей. Кормовые свойства кукурузного силоса очень высоки. Для повышения белкового баланса силоса лучше добавить в него бобовые травы или корм. Высушенные листья и стебли кукурузы используют в качестве корма для скота в измельченном виде, особенно при смешивании с сочными кормами.

Ключевые слова: кукуруза, биологические активные препараты, ТМТД-плюс

Corn is the first crop in our country as a silage crop. During its milky-waxy and waxy ripeness, silage is prepared from individual cobs, or cobs with the addition of leaves and stems. The feed properties of corn silage are very high. To increase the protein balance of the silo, it is better to add legumes or feed to it. Dried corn leaves and stalks are used as feed for livestock in a crushed form, especially when mixed with juicy feed.

Corn ranks first in our country as a silage crop. During its milky-waxy and waxy ripeness, silage is prepared from individual cobs, or cobs with the addition of leaves and stems. The feed properties of corn silage are very high. To increase the protein balance of the silo, it is better to add legumes or feed to it. Dried corn leaves and stalks are used as feed for livestock in a crushed form, especially when mixed with juicy feed (1, P.55-56).

And the green leaves and stalks of corn are good feed for livestock without processing. Green corn honey contains 21.8% dry matter, 2.5% protein, 1.8% protein, 0.9% fat, 4.7% fiber, and 12.4% AES before harvesting. 11 corn is also widely used in various industries. Alcohol, starch, molasses, glucose, and vegetable oil are produced from the grain; linoleum, paper, and other substances are produced from the stem, core, and roll. Corn is also of great agrotechnical importance. Since this is a row crop, after it, the arable land remains well loosened, cleared of weeds and cultivated with organic matter in the form of remnants of roots and stems. Therefore, corn is a good precursor for other crops. It is also sprinkled with wings in places of stumbling (2, P-104).

Improving the use of biologically effective drugs against seeds, weeds, diseases and pests to increase productivity and sow new varieties of corn in the Almaty region with the use of innovative technologies.

Influence of pre-sowing etching on the sowing qualities of corn seeds

Pre-sowing treatment of seeds with preparations containing growth regulators is recognized by many authors as an effective agricultural method that ensures high-quality and sustainable yields.

The growth stimulator, which is part of the TMTD-plus preparation we are studying, has already been studied on other field crops, such as corn in the steppe zone, where it has shown very good results.

The effect of any mordant on the realization of the productive potential of the plants of cultivated crops begins from the moment of seed germination. Plant protection at this stage is the first and essential guarantee of a stable crop. It is carried out through seed etching. At the same time, protecting the seeds through their pre-sowing treatment from a complex of adverse environmental factors, we, in most cases, have an inhibitory effect on the coleoptile and the plant as a whole. The result is a decrease in seed germination.

One of the possible ways to relieve this stress is to influence the seeds with physiologically active substances during pre-sowing seed treatment. The essence of stimulating the seed material in this case is not only to accelerate germination. The accelerated growth rate in the first days of the growing season and, on the basis of this, the creation of a more powerful assimilation surface and root system undoubtedly favorably affect the entire course of plant ontogenesis. This, in turn, allows you to get higher yields with the combined use of chemical mordants with biological and chemical growth regulators, as well as immunostimulants (3, 33-35 p.).

Our laboratory studies revealed that when seeds were treated with the studied preparation TMTD-plus in comparison with the standard (TMTD), on average, their germination increased by 1.7% over the entire set of hybrids. Including 0.5 % of the mid-late hybrid Porumben MRF 461.

In addition to laboratory seed germination, for practical and more reliable prediction of field seed germination, an indicator of growth strength is used, which means a set of their properties that determines the potential level of seed activity during germination in the field. In addition, for corn, the strength of growth is a criterion for the biological usefulness of seeds with the same laboratory germination.

Methods of application of complex technologies and biological approaches The effect of any mordant on the realization of the productive potential of plants of cultivated crops begins from the moment of seed germination. Plant protection at this stage is the first and essential guarantee of a stable crop. It is carried out through seed etching. At the same time, protecting the seeds through their pre-sowing treatment from a complex of adverse environmental factors, we, in most cases, have an inhibitory effect on the coleoptile and the plant as a whole. The result is a decrease in seed germination (Fig. 1.).

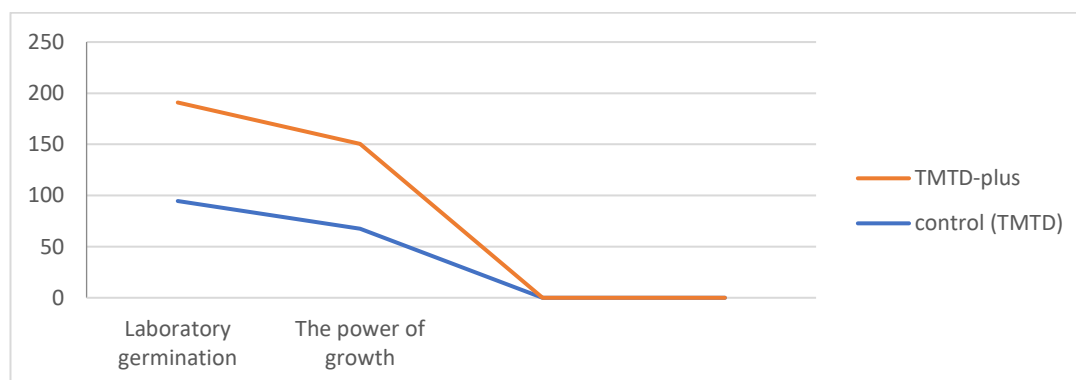

Figure 1. Results of corn seeds in the laboratory

One of the possible ways to relieve this stress is to influence the seeds with physiologically active substances during pre-sowing seed treatment. The essence of stimulating the seed material

in this case is not only to accelerate germination. The accelerated growth rate in the first days of the growing season and, on the basis of this, the creation of a more powerful assimilation surface and root system undoubtedly favorably affect the entire course of plant ontogenesis. This, in turn, allows you to get higher yields with the combined use of chemical mordants with biological and chemical growth regulators, as well as immunostimulants.

The problems of intensifying crop production, increasing yields and creating new productive varieties and hybrids, that is, providing people with food and plant raw materials is vital for humanity, which lives only thanks to the vegetation cover of the Earth. In this regard, it is necessary to pay attention to one of the leading grain crops – corn (*Zea mays*). Our approach to the problem of highly profitable production of cheap grain follows from the premise that maize is a universal grain crop with a high productive and adaptive potential, which, due to its high plasticity, is able to productively use soil and climatic factors, respond well with an increase in yield to improve the water and food regimes of the soil, the general agrotechnical condition of crops. Maize occupies the second place in the world in terms of its distribution area, which covers the range of latitudes from 55 ° N to 40 ° S and reaches 4000 m above sea level. In terms of the largest sown area, it is in third place among all the crops of the globe. Corn crops are found in various climatic zones: from tropical areas with eternal summer to areas where the frost-free period does not exceed 100 days, from excessively wet to dry – steppe areas.

REFERENCES:

1. Nazarbayev N. A. Kazakhstan's way-2050: Common goal, common interests, common future. *Kazakhstanskaya pravda* 18.01.2014. - No. 11.
2. Sydyk D. A. Technology of corn cultivation on irrigated lands of the South of Kazakhstan. - Almaty: Bastau, 2001. -245 p.
3. Atakulov T., Yerzhanova K., Zhumataev M. Economic efficiency of obtaining two crop yields per year. "Research, results", Almaty, 2017. - No. 3. - pp. 148-152.

UDC 81-112.4

ENGLISH BY MEANS OF SONGS

Dauletbekkyzy N., student of FLR 111
Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: nazerke2003kz@gmail.com

The article deals with the study of English through songs, and its use as an effective method of language learning. Songs not only increase students' interest in the subject, but also help to reveal students' creative abilities.

Keywords: *Effective methods, enthusiasm, motivation, English-language songs.*

Мақалада әндер арқылы ағылшын тілін үйрену және оны тілді үйренудің тиімді әдісі ретінде қолдану қарастырылады. Әндер оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың шығармашылық қабілеттерін ашуға көмектеседі.

Түйін сөздер: *Тиімді әдістер, ынта, мотивация, ағылшын тіліндегі әндер*

В статье рассматривается, изучение английского языка с помощью песен, и его использование как эффективный метод изучения языка. Песни не только повышают интерес учащихся к предмету, но и помогают раскрыть их творческие способности.

Ключевые слова: *Эффективные методы, энтузиазм, мотивация, англоязычные песни.*

Object of study: the texts of English songs, the process of improving students' knowledge of English through songs.

The aim is to point out the possibility of effective learning of English by means of songs.

Currently, the main task of the school - the formation of students' sustained interest in learning English. The most perspective in the classroom of English is use as a bearing material of modern pop songs. Selection of modern English songs is driven by its cognitive value, an adequate reflection of the life, culture and way of life, way of thinking inhabitants of the countries of studied language. In addition, the use of musical material may enhance the motivational factor, create a favourable psychological climate in the classroom, and increase the effectiveness of educational activity of schoolchildren.

Songs play an important role in the study of a foreign language. English-language songs are relevant and widespread among today's youth. If we use them as a way of learning it can be significantly easier and faster to absorb material with aesthetic pleasure. Songs enliven the language. Songs cannot be regarded as the only source of learning English, but it is an effective addition to the development of all aspects of the language. We can say that the songs enliven learning. They help to feel lively color language, and all the variety of word forms. For many students the song remains one of the only ways to hear the speech of native speakers, and closer to the culture of another people.

Introduction. Today, a staggering one billion people in the world speak English or are in the process of learning it. Interestingly, many people erroneously attribute this to US political and economic hegemony.

Of course, the reasons to learn English are numerous. There are practical considerations – ease of communication with people all over the world, improved business and career opportunities, and better educational opportunities, just to name a few.

No language can be learned overnight, and there is no magic fix. But with a few straightforward steps, and a dedicated attitude, it's entirely possible to be competent and conversational within a few months. Learning English quickly needn't be a headache.

Learning English opens you up to masses of entertainment and arts. It's the language of centuries of culture: of Shakespeare, Dickens and Austen; of Byron, Shelley, and Wordsworth; of Hollywood, the Beatles and Britpop [1].

It's an official language of some of the largest and most important countries and organizations in the world, including the UN, the EU, the US and the UK. And as the one language to unite the world, it breaks down cultural barriers and acts as a common tongue for native and non-native speakers alike.

Learning English is a crucial step to becoming a truly 'global citizen'. It's a means of communicating in any country, in any part of the world.

What is effective learning? It's when you learn with enthusiasm and motivation, try to get result with the help of some methods, which are close to you. We can learn English through some ways, but we want to get immediately and the fastest achievements in learning language. What do the most people do? They search good teachers for them and their children. And they wait and wait for the result. There are many people I know who do like this. But even this person will be very professional and smart teacher, if the student doesn't want to learn language and afraid of speaking, the use of English with these pupils will be impossible.

Music plays an important role in human life. Very often, when I hear a beautiful foreign song, I want to understand what it is. Thus, the relevance of this study due to the fact that the issue of the translation of foreign-language songs, despite the ongoing active research in the field of literary translation, not widely disclosed as, in general, and in particular, in relation to the texts of English songs.

The song in a foreign language goes far beyond the educational process and is the link between education, mental development and education of the individual. Especially the topic relevance is increasing in our days, when the thrust of youth to the study of a foreign language, intellectual development has greatly increased.

Music accompanies us everywhere. Each of us has repeatedly tried to listen to the lyrics of foreign songs, and as a rule, even against their we will remember the lyrics, unfortunately, we do

not always know only the value of which. Imagine if you knew the meaning of each word how to increase your vocabulary. All the lyrics for a long time would remain in your memory, you would know how to use every word and could easily use them in your speech. Just try to remember your favourite English songs as soon as you have a familiar phrase ... on the tip of your tongue.

From the age of 4-5 I started to sing and dance at home and kindergarten. At first I haven't paid attention to the words, phrases in songs. I only listened to the melody. Then I got interested in words in them. I asked my Mom about their meanings. But she didn't have enough time to explain them to me. I realized that I had to discover them myself [2].

The first song was "Jingle Bells". I've listened this song many times and I found out the familiar words. I found the words: bells, snow, what, fun, horse, sleigh, to ride, over, fields, we, go, run, all, way. I tried to make up sentences with the known words in Russian in order to know what about this song is. Then I watched the video and combine all information I had in my mind. At last I got the full image of the song. And now when I sing it I can express my emotions according to this song.

After that I wanted to know English more. And I'd like to use my abilities of singing to learn English myself. During my research work I analyze 9 English songs. In my research work I used the following methods: review and analysis of effective methods of learning English, conduct a survey and interviews teenager and adults in English and analysis and systematization of the possible answers of the surveys and interviews, a comparison analysis of the responses.

Let's take one of them. "Can't stop the feeling" by Justin Timberlake.

When I was listening to it, I was interested in that song, it attracted my attention by its brightness, energy and melody. I decided to discover what this song about and during this discovering I looked up the words and their meanings. I was picking up the words which I understood. The first time they were not so many words, just simple words and phrases as I, stop, go, city, all, home, etc. Then I searched the words similar to the Russian words, for example electric, phenomenally. But when I began to make up sentences in Russian, I couldn't understand them at once. I had to open the dictionaries and looked up the words and phrases, not only the translations, at the same time I looked at Oxford dictionary. Later on I knew that "inside my bones" means "in my body" or "inside me"; although the word "through" translates as "через", in this song it is used as "everywhere"; "wavy" is "волнистый", but in song "cover wave"; "song in the feet" – "пританцовывать"; but in direct translation – "песня в ногах"; "eyes up of it" – to take the vision of it; "creeping up" – «накрывать кого-либо или что-либо». In such way I made the full image of the song. I realized that I liked this song not just. I felt its energetic from the beginning. I could look the translation of the song in the Internet. But it will be so simple and I couldn't remember the words, their pronunciation, if I didn't look up myself. It helps me to fill in my vocabulary. Now I can pronounce correctly and can use the words and phrases myself.

During my research work I also wanted to know opinions of the pupils of our school and adults. I held such surveys.

Survey

1. What helps us more to remember English words?

A) Learning by heart B) Writing C) Reading D) Watching video and news
E) Listening to songs

2. Can we learn English through songs?

3. Do you listen to English songs?

4. Are you interested in meaning of the song?

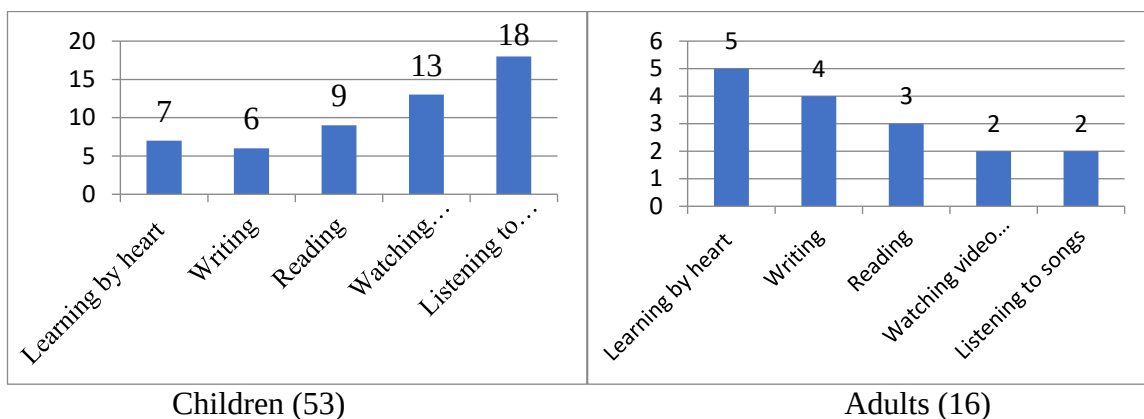
5. If yes, what do you do to grasp the song?

6. Do they meet your expectations?

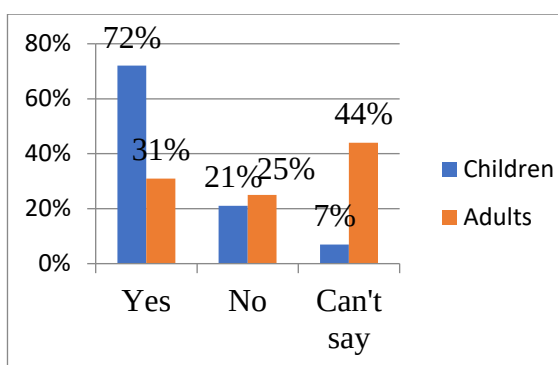
The results of the survey

I interviewed 53 pupils at the age of 13-14 and 16 teachers from 26 to 56. Now the results.

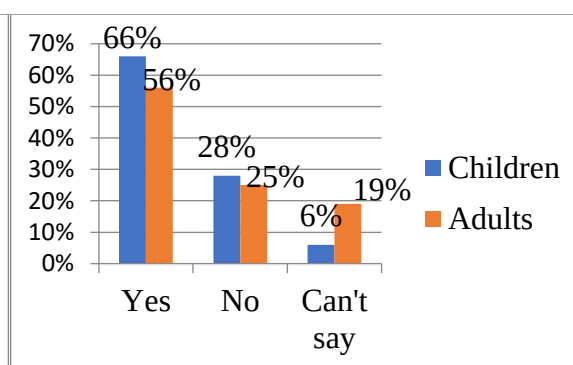
1. What helps us more to remember English words?

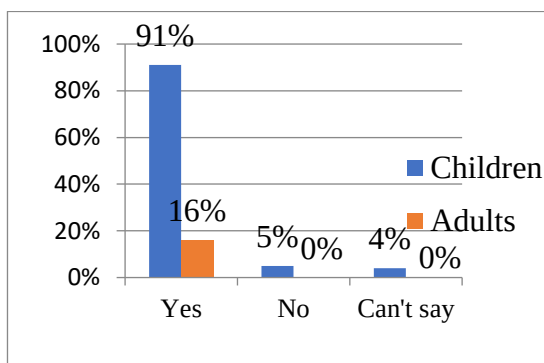
2. Can we learn English through songs?

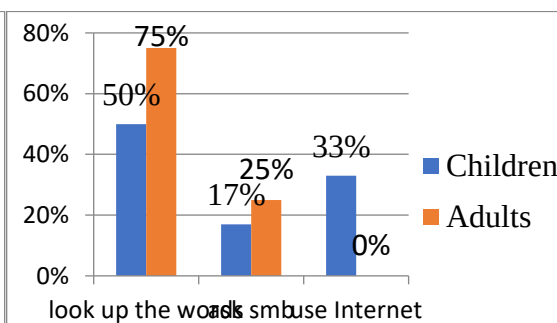
3. Do you listen to English songs?

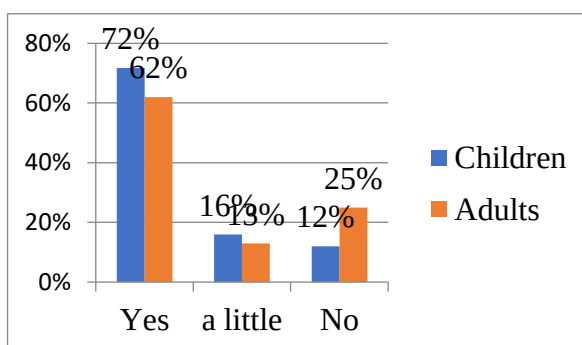
4. Are you interested in meaning of the song?

5. If yes, what do you do to grasp the song?

6. Do they meet your expectations?

I held the surveys, interviewed 53 teenagers at the age of 13-14 and 16 teachers from 25 to 50. I found out that most of interviewed teenagers and adults listen to English songs, want to know what they are about, and grasp the songs through looking up the words and phrases themselves. They consider that learning English by means of songs is possible; it can be effective method of learning.

I started my research work in March 2020. Twice a month I prepared songs for English lessons in my class. I wanted to know how songs influence on learning of English. I took such songs as "Big Yellow Taxi", "Can't Stop the Feeling", "Me too", "Unstoppable", "Lush life", "Replay", "Diamonds", "Stay", "Stressed out". When we started using of songs at lessons, my classmates were very surprised.

After first lesson they were looking forward to the next lesson. Each lesson with songs was interesting for them. I chose the song, consult to my teacher and after her permission thought about how to work with it. At first I made them listen to songs. They wrote the words, which are known for them. Then each of them told me how many words they knew.

Afterwards they looked at the text and copied out the familiar words. And told me how many words they knew then. In fact they copied out more words than the first time.

Then looking at the text they found out the meanings of the words and phrases. But not all of them could write the meanings and translations right. Because they didn't pay attention to the phrasal verbs, phrases and idioms. But when pupils were reminded about them they tried not to forget about all lexical units [3].

At last they could tell me and my teacher what that song was about, sing that song themselves. Next lessons we held tests, work with cards to know the progress of the pupils. And we went on the leaning of language through songs. At last lesson we held a work with new lexical units given my classmates by means of songs. This work shows that thanks to songs our vocabulary expanded to about 100-120 words, phrases and structures by 9 songs at 9 lessons. And I discovered the fact that we knew more words, phrases, structures then. We found out about complex object and subject earlier.

There are some pupils in my class, who didn't like English. Because they thought that English was boring subject. But using of songs at lessons we noticed that those children tried to learn some words, look up the meanings of the songs themselves. It helped to the expansion of vocabulary and improving of the pronunciation of children. Quality of knowledge increased in our class on English. Now we have only one boy with "satisfied" mark on English in our class. But there were 3 children with "satisfied" marks at the end of the year. It proved my hypothesis that the learning of English becomes quicker and productive through songs and it helps to motivate pupils to learn a language [4].

Conclusion.

By analyzing the songs in English and their impact on rapid and effective language learning, I draw the following conclusions:

Firstly, thanks to the songs you can get acquainted with the culture of the target language country.

Secondly, when dealing with this kind of lingua cultural material created a good prerequisite for the full development of the individual teen, for specially selected songs to stimulate creative thinking and form good taste. At the same time, in contrast to general educational texts regional geographic nature, which, above all, inform the reader (or listener), i.e. affect his intellect and memory, the song as a regional geographic material impact on human emotions and his total literal memory.

Advantages of the songs in the English language learning:

- Songs as a kind of verbal communication are the means longer-lasting learning and expansion of vocabulary, because they include new words and expressions. The songs already familiar vocabulary found in the new contextual environment that helps its activation;

- The songs are better absorbed and activated grammatical constructions. In some countries, published the song to teach the most common structures;

- Songs contribute to improving the skills of foreign language pronunciation, development of musical ear. It was found that the musical ear, auditory attention and auditory control go hand in hand with the development of articulation apparatus. Practice and execution of short, simple

songs on the melodic drawing frequent repetitions help secure the proper articulation and pronunciation of sounds, the rules of the phase of stress, especially rhythm and so on.

Learning a foreign language through songs is an effective method of listening comprehension, pronunciation, grammar, and most importantly is a great way to recharge your vocabulary.

English-language songs are relevant and widespread among today's youth. If we use them as a way of learning it can be significantly easier and faster to absorb material with aesthetic pleasure. Songs cannot be regarded as the only source of learning English, but it is an effective addition to the development of all aspects of the language. We can say that the songs enliven learning. They help to feel lively color language, and all the variety of word forms. For many students the song remains one of the only ways to hear the speech of native speakers, and closer to the culture of another people.

REFERENCES:

1. voxy.com. 10 Fun & Easy Ways to Learn English Faster.
2. <http://www.ecenglish.com/learnenglish/lessons/the-most-efficient-ways-learn-english>.
The most efficient ways to learn English. Thomas Williams
3. <https://blog.udemy.com/the-best-way-to-learn-english/> The Best Way to Learn English: Strategies to Effectively Master the English Language. KASIA MIKOLUK
4. <http://www.fluentu.com/english/blog/self-study-english/> 9 Tools and Tips to Self Study English Effectively

УДК 378.046.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Абдухаликова К.Х., Досумбекова Э.С., Жекенова А.Б., студенты ППФ

Руководитель: Ханина Н.Н., к.п.н., ст.преподаватель

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: khanina-nadezhda@mail.ru

В статье рассмотрены проблемы развития творческих способностей младших школьников. Актуальность обусловлена тем, современное общество испытывает особую необходимость в членах социума, способных жить и приносить пользу своей родине, народу, обществу в целом, стремящихся к инициативности, креативности и поиску новых путей исполнения культурных, социальных, экологических, нравственных проблем. Задача формирования и развития творческого начала у человека - основа учебно-воспитательного процесса, это актуальная проблема образования.

Авторы рассматривают педагогические подходы организации практического опыта развития творческих способностей младших школьников на внеклассных занятиях.

Ключевые слова: *творчество, способности, педагогические условия, обучение, воспитание, внеклассная работа*

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселелері қарастырылған. Өзектілігі қазіргі қоғам өз Отанында, халқында, жалпы қоғамда өмір сүруге және пайда әкелуге қабілетті, бастамашыл, креативті болуға және өзекті мәдени, әлеуметтік, экологиялық, адамгершілік проблемаларды орындаудың жаңа жолдарын іздеуге ұмтылатын қоғам мүшелеріне ерекше қажеттілікті сезінетіндігімен байланысты. Адамның шығармашылық бастауын қалыптастыру және дамыту міндеті-оқу-тәрбие процесінің негізі, бұл білім берудің өзекті мәселесі.

Авторлар сыныптан тыс сабақтарда бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың практикалық тәжірибесін ұйымдастырудың педагогикалық тәсілдерін қарастырады.

Түйін сөздер: шығармашылық, қабілеттер, педагогикалық жағдайлар, оқыту, тәрбиелеу, сыныптан тыс жұмыстар

The article deals with the problems of the development of junior schoolchildren creative abilities. The relevance is stipulated by the fact that modern society feels a special need for members of society, capable of living and bringing benefit to their homeland, nation, society as a whole, striving for initiative, creativity and search for new ways of fulfilling urgent cultural, social, environmental, moral problems. The task of forming and developing creativity in a person is the basis of the educational process; it is an "eternal" problem of education.

The authors consider the pedagogical approaches to the practical experience of development of creative abilities of the junior schoolchildren during the extracurricular activities.

Key words: creativity, abilities, pedagogical conditions, training, education, extracurricular activities

Одно из основных направлений современной школы - помочь детям, ученикам состояться как личности, для этого важно уметь развить инициативу, принимать решения, формировать свои индивидуальные творческие, креативные способности.

В этом контексте задача становления творческой личности человека на данный момент развития общества является актуальной. Творческие личности всегда были и есть двигателем цивилизации, прогресса, формируют непреложные ценности, которые вечны, но в тоже время нетрадиционны, отображают мир особенно, под другим углом зрения. Данный процесс, по мнению многих выдающихся ученых, необходимо начинать с дошкольного детства и конечно продолжать его в начальной школе. Так как этот возраст является благоприятным для становления и развития творческой личности.

Исследования особенностей развития творческой активности младшего школьника осуществлялись в трудах Л.С. Выготского[1], Б.М. Теплова[2], С.Л. Рубинштейна[3], Н.С. Лейтеса[4], Х.Т Шерьяздановой[5] педагогов Ш.А. Амонашвили[6], Н.Е Щурковой [7].

По определению Л.С. Выготского «творчество - это деятельность, результатом которой являются новые материальные и духовные ценности; высшая форма психической активности, самостоятельности, способность создавать что-то новое, оригинальное». В результате творческой деятельности формируются и развиваются творческие способности.

Д.Б. Богоявленская, анализируя показатели уровня развития творческих способностей подчеркивает значимость интеллектуальной активности, включающие два критерия: познавательный (общие умственные способности) и мотивационный[8].

Остановимся на описании практического опыта работы по развитию творческих способностей младших школьников на внеклассных занятиях в начальной школе. Данное исследование выполнено студентами Жетусуского университета им.И.Жансугурова, специальность «Педагогика и методика начального обучения» в рамках научного проекта на тему : «Развитие творческих способностей младших школьников на внеклассных занятиях».

Большой потенциал для развития творческих способностей младших школьников имеет метод проектов. В ходе формирующего эксперимента нами была реализована проектная работа, при выполнении которой учащийся получает навыки добывания информации, ее сравнения, классификации, анализа и синтеза; личного наблюдения и экспериментирования, коммуникации с другими людьми. В настоящее время проектная деятельность учащихся получает все большее признание и распространение. Мы воспитываем детей для общества, формируя новый тип личности, способный реализовать масштабные наукоемкие высокие технологии.

Одним из этапов проекта было проведение конкурса сочинений на тему: «Береги природу». Перед детьми стояла задача - написать сочинение- рассуждение. Анализируя

сочинения учеников, хотелось бы отметить, какой высокий смысл закладывает каждый ученик в одно короткое слово- природа. И для каждого ученика это слово содержит в себе что-то свое, личное, особенное и что-то общее, более значительное. На рефлексии за время нашей работы «выросло» у нас в классе удивительное дерево. Если ученикам очень понравился урок, работали плодотворно, они хорошо усвоили тему, прикрепляли плоды - яблоки. А если им казалось сложно, трудно - на уроке прикрепляли зеленые листочки. Так подводился итог, закреплялись знания.

Творчество учителя в такой работе должно содержать по крайней мере три обязательных момента. Во-первых, необходимо найти такие темы сочинений, которые требовали бы, провоцировали бы «отношенческую» позицию ребенка к бытию (например: «Моя осень», «Весеннее настроение», «Хлеб глазами сытого и голодного», «За моим окном, когда мне грустно», «В такой вот зимний-зимний вечер», «Одинокое дерево» и т.п.). Во-вторых, вместе с детьми «открыть» в описываемых предметах и явлениях те перцептивные (воспринимаемые органами чувств) признаки, которые могли бы стать выразителями отношения (например, коллективно поработать с реальными предметами: кочанами капусты, кастрюльками, осенними листьями и т.п. перед сочинениями «Разговор капусты», «Характер кастрюли», «Приметы осени»). В-третьих, помочь детям системой проблемных вопросов представить себя на месте иного предмета, существа, мир «его глазами» (например: как рассказала бы собака о медали, полученной на выставке? Может ли собака ценить в ней то, что ценит человек? и т.п.).

В результате выстраивается целая система этюдной работы, развивающая одновременно художественное воображение, наблюдательность и речь ребенка.

Участвуя в коллективной творческой работе и выполняя следующие за ней индивидуальные задания, ребенок осваивает средства художественной выразительности в ходе практического решения содержательных художественных задач, а потому – незаметно для самого себя; такое освоение не требует дополнительной мотивации.

Система творческих сочинений дает наибольший эффект, если она «встроена» в своеобразное кольцо уроков: коллективный творческий этюд – «открытие» того, как писатель в художественном тексте, – самостоятельная творческая работа на ту же или сходную тему – коллективное обсуждение результатов этой работы в классе.

В результате данных мероприятий развиваются литературные способности ребенка и совершенствуется мастерство учителя, который просто не может вести коллективное творчество или обсуждение, сам не участвуя в нем как творец, как своеобразный дирижер, направляющий творчество детей в нужное русло. Происходит как бы своеобразный обмен способностями всех участников процесса. Более наблюдательные дети «обучали» менее наблюдательных (нередко – и своего учителя), «фантазеры» направляли фантазию остальных, обогнавшие других в речевом отношении, помогали речевому развитию всего класса.

Но всегда в коллективной работы школьники улавливали саму суть творческого задания, принимали его и получали начальную ориентацию в средствах, которые будут использоваться для индивидуальной реализации задания. В последующей индивидуальной работе над эссе (дома или в классе) ребенок переживает произведение автора «изнутри» еще глубже, расширяя свой творческий опыт.

Корректировка этого опыта происходит на следующем этапе творческого направления – обсуждении детских сочинений. Это требует создания в классе атмосферы дружелюбия и серьезного отношения к творчеству другого, особого такта и чуткого реагирования на порой непредсказуемые детские высказывания (хотя при определенном опыте работы учителя таких высказываний становится не так уж много: если вопрос к тексту поставлен корректно и точно, ответ на него можно предсказать). Данные формы работы необходимы, дети становятся читателями-критиками работ своих одноклассников.

Большие возможности для развития креативности детей были созданы при организации работы по созданию диафильма по стихотворению Г.Ю. Ильиной «Профессии Ветров».

Учитель создавал положительный эмоциональный настрой, читал стихотворение «Профессии ветров». На первом этапе предлагалось следующее задание при использовании групповой деятельности. Задача учащихся разыграть профессии ветров с помощью жестов, мимики и звукоподражания и изобразить:

- Ветер-дворник,
- Ветер-доктор,
- Ветер-балетмейстер,
- Ветер-музыкант.

Цель данного задания является нарисовать картинки к стихотворению, создать «Диафильм», в той последовательности, как при создании диафильма и к кадрам подобрать соответствующие фразы. Детям предлагали самостоятельно придумать стихи, пусть это будут просто рифмованные строчки, но это первые шаги в мир сочинительства, поэзию.

Ознакомление школьников с поэзией и сочинением стихотворений способствует развитию литературного творчества детей. Для того чтобы сочинить стихотворение, необходимо уметь наблюдать, замечать самые яркие и необычные вещи в окружающей среде, уметь выбирать выразительные слова и, прежде всего, умело рифмовать.

Интересен для детей был прием «Незавершенная история», где предлагается закончить историю. Начало читалось вслух. "Сережа и Толя шли недалеко от берега реки". "Интересно, - сказал Толя, - как происходят подвиги?" Я всегда мечтаю о подвигах". "А я даже не думаю об этом", - ответил Сережа, и внезапно остановился. Им послышалось..." Далее дети придумывали завершение истории. Данный прием мы адаптировали из методического пособия Г.Н. Кудиной, З.Н. Новлянской[9], эти педагоги-исследователи разработали такие учебные креативные задания, которые допускают целенаправленное педагогическое воздействие, не подавляя индивидуальности ребенка, а напротив, выявляя возможности ребенка, «востребуя» жизненный опыт в самых разных аспектах.

Внеклассные мероприятия с использованием интерактивных методов обучения не только расширяют и закрепляют полученные знания, но и в значительной степени повышают творческий и интеллектуальный потенциал обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: -/Л.С. Выготский.- М.: Просвещение, 1991.-93с.
2. Теплов Б. М. Избранные труды. — М.: Педагогика, 2005. (тт. 1-2)
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. 2-е изд. (2006г.) - СПб.: 2002 - 720 с.
4. Психология одаренности детей и подростков/ Под ред. Н.С. Лейтеса. — М.: Издательский центр «Академия», 1996. - 416 с.
5. Шерьязданова Х.Т., Суркова Т.И. Педагогу о стиле общения с детьми. -Алма-Ата: Рауан, 1997. 145 с.
6. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 3. Педагогическая симфония. Единство цели. 2013. - 304 с.
7. Щуркова Н.Е. Новые технологии воспитательного процесса. – М.: Новая школа, 2004. – 115 с.
8. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. М., 2002.-195 с.
9. Кудина Г.Н., Новлянская З.Н. Литература как предмет эстетического цикла: Методическое пособие. 2 класс. М.: ИЦ ГАРАНТ, 1992. Книга 1 -159 с. Книга 2 — 159 с.

ӘОЖ 338.4

АЙМАҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Абикенова М. Экономика мамандығының 4 курс білімгері

Ғылыми жетекшісі: **Тулешова Г.Б.**, э.ғ.к.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: m.abikenova@bk.ru, tuleshova_04@mail.ru

Қазіргі нарықтық қайта құру жағдайында ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін енгізу, өнімді жаңарту, технология қызметтері, нарықтың әртүрлі қажеттіліктеріне бағытталған экономиканы жаңғыртуға бағытталған қаржылық, материалдық және адами ресурстарды шоғырландыру маңызды болып табылады. Экономиканы нарықтық жаңғырту стратегиясын оның жаңа технологиялық негізге көшуі және оның барабар шаруашылық жүргізу тетігін бір мезгілде қалыптастыру ретінде негіздеу мен іске асыру Қазақстан үшін үлкен маңызға ие болады

Түйін сөздер: *Аймақтық жүйе, бәсекеге қабілеттілік, экономикалық жаңғырту, бәсекелестік артықшылық, инновация*

В условиях современных рыночных преобразований важным является внедрение достижений научно-технического прогресса, обновление продукции, технологических услуг, консолидация финансовых, материальных и человеческих ресурсов, направленных на модернизацию экономики, ориентированных на различные потребности рынка. Большое значение для Казахстана будет иметь обоснование и реализация стратегии рыночной модернизации экономики как ее перехода на новую технологическую основу и одновременного формирования механизма ее адекватного хозяйствования

Ключевые слова: *Региональная система, конкурентоспособность, экономическая модернизация, конкурентное преимущество, инновации*

In the conditions of modern market transformations, it is important to introduce the achievements of scientific and technological progress, update products, technological services, consolidate financial, material and human resources aimed at modernizing the economy, focused on various market needs. Of great importance for Kazakhstan will be the justification and implementation of the strategy of market modernization of the economy as its transition to a new technological basis and the simultaneous formation of a mechanism for its adequate management

Keywords: *Regional system, competitiveness, economic modernization, competitive advantage, innovation*

Аймақтық экономика - бұл әр аймақтың территориялық ерекшеліктеріне баса назар аударып отырып өндірісті ұйымдастыруды зерттейтін ұлттық экономика салаларының бірі. Оның зерттеу пәні әр түрлі бағыттағы нарықтың дамуына және аймақтардың экономикалық жүйелерін біртұтас тұтастыруға байланысты процестер мен құбылыстар болып табылады. Сонымен қатар, аймақтық экономика - бұл зерттеу жүйесі, оның мақсаты елдің әр түрлі салаларына тән жалпы және айрықша белгілерді анықтау, сондай-ақ олардың әрқайсысының ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

Қазіргі уақытта көп құрылымды экономика, түбегейлі жаңа экономикалық қатынастар, сонымен қатар жаңа басқару жүйесі белсенді түрде қалыптасуда. Аймақтық дамуды өзін-өзі реттеудің нарықтық тетіктері ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі факторлары болып табылады. Сондықтан, экономикалық ынталандыруды саралау қағидаттарына негізделген аумақтық дамуды тікелей және жанама экономикалық реттеу бойынша шаралар кешенін әзірленіп, қызмет етуде [1, 11 б.].

Аймақтың экономикалық қызметінде өзін-өзі реттеудің нарықтық механизмдерін жүзеге асырудың негізгі бағыттары:

- нарықтық экономиканың субъективті (институционалдық) негізін қалыптастыруды жалғастыру. Билік тұрғысынан саяси субъектілер дегеніміз қоғамдық институттар және олардың қоғамдық өмірдің әр түрлі салаларын басқару процесін жүзеге асыратын, билік құралдарына (үйлестіру, мәжбүрлеу, бақылау және т.б.) ие болатын және оларды қолдану мақсаты мен әдісін анықтайтын органдары болып табылады. Осы тұрғыдағы аймақтық саясаттың пәні - мемлекет. Аймақтық саясаттың объектілері аймақтар, өңірлер, ел аумақтары; жоғары бәсекелі нарықтық ортаны құру; шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық қызметін қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар мен алғышарттар құру.

Трансформацияланатын экономика жағдайында бәсекеге қабілеттілікті бәсекеге қабілеттіліктің артықшылықтарын беретін әдістер мен модельдерді сәйкес үйлестіре отырып талдау қажет. Майкл Портер: «Үкіметтер арасында әр түрлі әдістерді қолдануда тәжірибе жасау үрдісі үнемі өсіп келеді, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатындағы саяси тәсілдер квалиметрияға да, ғылыми зерттеулердің басқа бағыттарына да қатысты» деген пікірде [2, 165 б.]).

Бәсекеге қабілеттілік проблемаларына байланысты практикалық тапсырмаларда жүзеге асырылатын шешім қабылдау процестерінің теориялық негіздерін де түсіну қажет. Майкл Портер: «Белгілі бір ұлттың бәсекеге қабілеттілігі оның индустриясының инновациялар мен модернизациялау қабілеттеріне байланысты» деп атап көрсетті [3, б. 162].

Аймақтың бәсекеге қабілеттілігін бағалауға көзқарасты М.Портер ұсынған елдің бәсекеге қабілеттілігі тұжырымдамасы негізінде тұжырымдауға болады: «бәсекеге қабілетті ел» терминінің тәуелсіз мағынасы көп емес, өйткені мемлекеттің басты мақсаты экономикада азаматтарға өмірдің жоғары (өсетін) деңгейін қамтамасыз етуде, ел деңгейіндегі бәсекеге қабілеттілік тұжырымдамасы негізделуі мүмкін жалғыз нәрсе ресурстарды пайдалану өнімділігі», деп көрсеткен болатын [4, б.24].

Өнімділік еңбек немесе капитал бірлігі рентабельділігінің шамасында көрінеді (капитал дегеніміз - өндірілген ресурстар). Бұл өнімнің сапасына да, сипаттамасына да байланысты (бұл тағайындалуы мүмкін бағаны анықтайды), сонымен қатар тиімділікке (тиімділік нәтижені бағалаудың шығындарды бағалауға қатынасы арқылы анықталады) [5, б.186]), онымен осындай тауарлар шығарылады. Сайып келгенде, өнімділік елдегі өмір деңгейінің басты анықтаушысы болып табылады, өйткені ол жан басына шаққандағы табыстың негізгі көзі болып табылады. Адам ресурстарының өнімділігі олардың жалақысын, ал капиталды пайдалану өнімділігі оның иелері алатын табысты анықтайды. Үлкен күрделілігінің арқасында оны көрсеткіштер мен көрсеткіштер жүйесі арқылы бағалауға болады.

Адам Смиттің аймақаралық сауданың тұжырымдамасын дамыта отырып, Давид Рикардо абсолютті артықшылықтар - бұл еңбек ұтымды бөлінуінің жалпы принципінің ерекше жағдайы ғана екенін дәлелдеді. Ең бастысы абсолютті емес, әр түрлі аймақтарда әр түрлі тауарларды өндіруге кететін шығындар арақатынасының айырмашылығынан туындайтын салыстырмалы артықшылықтар. Барлық тауарларға өндірістік шығындары жоғары аймақтардың өзі де шығындар айырмашылығына байланысты мамандану мен айырбастан пайда таба алады. Барлық тауарлардың өндірісі мен тұтынуын көбейтуге болады, егер аймақтар салыстырмалы артықшылықтары бар тауарларды өндіруге және сатуға маманданған болса.

Бәсекелестік - бұл өз өнімдерін тұтынушылар үшін өзара бәсекелес ұйымдардың процесі. Бұл процесс нарық құрылымы қандай болатынына байланысты. Егер кішігірім бәсекелестер көп болса, кіруге кедергілер аз болса және барлық қатысушыларда қажетті ақпарат бірдей болса, онда бұл тамаша бәсекелестік. Егер нарықта тек бірнеше бәсекелес болса, онда бұл олигополиялық бәсеке [6, б.18]. Бәсекелестіктің бұл екі түрі бір-бірінен мүлдем өзгеше. Егер мінсіз бәсекелестік жағдайында бәрі өндірістің сапасы мен тиімділігінің деңгейімен анықталса, онда олигополия жағдайында бәсекелестіктің негізгі құралдары келіссөздер, кіруге тосқауыл қою, ақпарат пен өндіріске қол жетімділікті шектеу болып

табылады. Практикалық жағдайлардың көпшілігін не бірінші, не екінші типке жатқызуға болады. Жақында бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда, олигополиялық бәсекелестік жағдайлары жиі кездеседі. Дәл осы бәсекелестік түрі ішкі және сыртқы экономикалық практикада басым болып келеді. Басқаша айтқанда, бәсекелік артықшылықтар - бұл бәсекеге қабілетті субъектілерде көрінетін бәсекеге қабілеттілік факторлары.

Қазіргі әлемде бәсекеге қабілеттілік экономикалық нарық субъектісінің сыртқы нарықтағы жетістігін айқындайтын негізгі ұғымдардың біріне айналды. «Бәсекеге қабілеттілік» ұғымы Қазақстан экономикасына нарықтық қатынастардың дамуымен қатар келді. Қазіргі кезде «бәсекеге қабілеттілік» ұғымы маркетингтік жүйеде бәсекелестік артықшылықтарға жетуге бағытталған қызмет саласы ретінде жиі қолданылады.

Модернизация - (ағылшын тілінен Modern - жаңартылған, заманауи) - бұл ғылыми білімнің жедел өсуі. Сондай-ақ, модернизация - бұл объектілерді жаңарту, оларды жаңа талаптар мен нормаларға, техникалық шарттарға, сапа көрсеткіштеріне сәйкестендіру ретінде анықталады. Тарихи мағынада модернизация деп қоғамның дәстүрлі түрінен қазіргі типке, аграрлық типтен индустриалды түрге өтуді анықтайтын макропроцесс түсініледі. Модернизация негізінен тарихи аспектіде келесі мағыналарда қарастырылады:

1) еуропалық қазіргі заманға сілтеме жасайтын Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка елдерінің ішкі даму мағынасында;

2) алғашқы эшелон елдеріне жатпайтын, бірақ оларды қуып жетуге ұмтылатын елдер қолданатын қуып жету модернизациясы мағынасында;

3) ең модернизацияланған қоғамдардың (Солтүстік Америка және Батыс Еуропа) эволюциялық даму процесінің мағынасында, яғни. модернизация - бұл қазіргі кезде қоғамның постиндустриалды типіне көшуді болжайтын реформалар мен инновацияларды енгізу арқылы жүзеге асырылатын тұрақты процесс [7, 28 б.].

Экономиканың инновациялық жүйесінің мәні бір-бірімен өзара тығыз байланысты және біртұтас тұтастықты құрайтын осындай жүйелердің негізгі қаржылық, ғылыми, өндірістік және нарықтық элементтерінің үйлесімділік принциптері мен сипатында айқын көрінеді. Кәсіпорындағы инвестициялар мен инновациялар арасындағы қалыптасқан генетикалық байланыс бұл категорияларды бір-бірінен оқшаулап қарастыруға мүмкіндік бермейді, бұл «интеграциялық-инновациялық жүйе» жаңа интеграцияланған тұжырымдамасын енгізуді талап етеді. Бұл жүйенің қалыптасу сапасы көбінесе сыртқы және ішкі факторларға, әсіресе қаржылық факторларға, үйлесімді байланыс пен олардың арасындағы тиімді әрекеттерді қамтамасыз етуге байланысты [8, 15 б.].

Қазіргі әлемдік экономикалық дағдарыс экономикада, әсіресе оның инвестициялық және инновациялық жүйелерінде белсенді модернизацияны қажет етеді, онсыз дамудың интенсивті инвестициялық жолына өту мүмкін емес, белгілі бір салалар мен кәсіпорындардың экономикалық белсенділігін ұзақ мерзімге қамтамасыз ету мүмкін емес уақыт. Өнеркәсіптің жекелеген салаларында өнімнің маңызды түрлерін өндіру динамикасы белгілі бір ауытқуларға ие болғанына қарамастан, шикізаттың (мұнай, газ, ағаш және т.б.) әлемдік нарықтарындағы баға конъюнктурасы айқын және шешуші факторға айналуы мүмкін. олардың өндірісінің өсуі.

Бүгінгі таңда бай елдерде экономикалық тұрғыдан артта қалған қоғамда кездесетіндерден түбегейлі өзгеше дүниетанымдар басым. Модернизация теориясының негізгі болжамын толығымен қолдау керек: экономикалық даму кез келген жағдайда негізгі құндылықтар мен сенімдер жүйесіндегі үлкен өзгерістермен байланысты. Модернизация теориясы міндетті мәдени конвергенцияны білдірмейді, бірақ тиісті өзгерістердің жалпы бағытын болжайды және тіпті олардың қаншалықты тез пайда болуы мүмкін екендігі туралы кейбір ойларды ұсынады. Осыған байланысты соңғы тарихтағы көптеген оқиғалар - кеңестік жүйенің күйреуі, этникалық және конфессиялық терроризмнің өршуі, еуропалық державалардың интеграциясы, белсенді экономикалық жаһандану, әлемдік қаржы дағдарысының басталуы және т.б. - олар бізді өтіп жатқан процестерді жаңаша түсінуге

мәжбүр етеді, бұл өткенді дәлірек түсінуге ғана емес, сонымен қатар біздің еліміздің саяси болашағын болжауға және ішінара ықпал етуге мүмкіндік береді.

Осылайша, өңірдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету нарықтық қатынастардың дамуына, бәсекелестік пен аумақтық құрылымдар арасындағы интеграциялық үдерістердің дамуына байланысты өзекті болады. Бір жағынан, аймаққа қатысты, оның әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға облыстың қандай күшті жақтары тиімді әсер етуі мүмкін екенін анықтау қажет.

Екінші жағынан, әр аймақ аймақаралық экономикалық интеграцияның жалпы мәселелерін шешуге қандай нысанда және қаншалықты тікелей қатыса алатындығын бағалау маңызды. Бұл аймақаралық кеңістікке интеграциялануға кедергі келтіретін және нәтижесінде төмендейтін жағымсыз факторларды анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тамишова А.И. Формирование конкурентных преимуществ регионов //Регион: экономика и социология. -2016. -№ 1. -С. 141-154.
2. Жунусова А.Е. Ресурсный потенциал региона и приоритетные направления развития // Транзитная экономика - 2015, №2.
3. Портер, Майкл, Э. Международная конкуренция: Пер. с англ. // Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. - М.: Международные отношения, 1993. – 896
4. Курашев Э. Региональное развитие - начало поворотного этапа // Региональное развитие и сотрудничество, 2017, № 10. С.3-7.
5. Повышение конкурентоспособности экономики Казахстана: вопросы теории и практики. /Под научной редакцией: С.Н. Нугербекова, А.Н. Токсановой, Ш.Ш. Жакуповой – Астана: АО «Институт экономических исследований», 2008. - 344 б.
6. Фомин Р. В. Принципы модернизации региональной социально-экономической политики в условиях цифровизации российской экономики // Фундаментальные научные исследования как фактор обеспечения конкурентоспособности общества и государства : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 10 апреля 2020г. : Белгород : ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020. URL: <https://apni.ru/article/575-printsipi-modernizatsii-regionalnoj-sotsialnoj>
7. Скиба А.Н., Андриянова Т.Г. Модернизация – взгляд с позиции теории и методологии системного подхода // Финансы и кредит. 2011. № 12 С. 41–46

ӘОЖ 378.016

ДЕВИАНТТЫ ТӘРТІПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Абишева Т., Педагогика және психология мамандығының 4 курс білімгері

Ғылыми жетекші: **Сапарғалиева А.Ж., PhD**

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: sagimbaevat00@mail.ru

Ұсынылған мақалада қозғалуда орын алып отырған девиантты тәртіптің әлеуметтік -психологиялық мазмұны қарастырылған

Түйін сөздер: *девиация, психикалық денсаулық, әлеуметтік орта, делинквентті тәртіп, агрессия, әлеуметтік ауытқу*

В представленной статье рассматривается социально-психологическое содержание девиантного поведения в обществе.

Ключевые слова: *девиация, психическое здоровье, социальная среда, делинквентное поведение, агрессия, социальная девиация.*

The presented article considers the socio-psychological content of deviant behavior in society.

Keywords: *deviation, mental health, social environment, delinquent behavior, aggression, social deviation*

Әлеуметтік-нормативтік критерий тұрғысынан, мінез-құлық нормалылығының жетекші индикаторы жеке тұлғаның әлеуметтік бейімделу деңгейі болып табылады. Сонымен қатар қалыпты, сәтті бейімделу құндылықтар, жеке тұлғаның ерекшеліктері мен оны қоршаған әлеуметтік ортаның ережелері мен талаптары арасындағы оңтайлы тепе-теңдікпен сипатталады. Демек, айқын әлеуметтік талаптарды білмеу де, жеке тұлғаны теңестіру де, мысалы, конформизм түрінде - жеке тұлғаның мүдделерін қоршаған ортаның қысымына толық бағындыру бірдей проблемалы болып табылады. Сәйкесінше, дұрыстылық дегеніміз - бұл қоршаған орта талаптарын жеке маңызды мәселе ретінде қабылдау және орындау, сондай-ақ нақты әлеуметтік жағдайларда өзінің даралығын іске асыру қабілетінің төмендеуі (қаламау, қабілетсіздік). Л.К.Керімовтың зерттеулерінде, олардың мінез-құлықтарында, жүріс-тұрыстарында жалқаулық, қатыгездік, бастаған ісін аяғына дейін атқармау, әр түрлі ұрлықтар жасау т.б. қылықтар кездесіп отырады [1].

Девианттық тәртіп мәселелері әлеуметтік жанжал теориясының негізінде қарастырылады. А.Коэн әлеуметтік топтарға нақты қауіпті оның ұйымшылдығын қалыптастырып, топтық нормалардан оның мүшелерінің ауытқуын азайтады және сонымен қатар ауытқитын тәртіп жасайтын топтың мүшелеріне қатысты топтық репрессияға ұшырататындығы басым көрінеді. Бұл белгі девиантты мінез-құлықтың деструктивті екенін білдіреді: формасына байланысты, деструктивті немесе аутодеструктивті. Біздің ойымызша, радикализм, шығармашылық және маргиналдылық сияқты жақын әлеуметтік құбылыстар бұл өлшемді қанағаттандырмайды және девиантты мінез-құлық болып табылмайды. Олардың жалпы қабылданған нормалардан ауытқып, халықтың консервативті бөлігін тітіркендіргеніне қарамастан, бұл құбылыстар қауіпті емес, қоғам үшін пайдалы. Сонымен, радикалды тұлғалар қоғамдағы түбегейлі қайта құруларға бағытталған, бұл ондағы прогрессивті өзгерістерді ынталандырады. Маргиналдар өздерін көпшілікке қарсы қояды, әлеуметтік нормалардың шекараларын кеңейте түседі. Тізімделген құбылыстарды біріктіруге болады. Мысалы, жасөспірімдердің мінез-құлқы көбінесе барлық үш тенденцияны көрсетеді. Пирсингпен, татуировкамен немесе тіпті тыртықпен тәжірибе жасөспірімін девиантты топқа жатқызуға болмайды. Бірақ героинді қолданатын жасөспірімде ауытқушылық, қауіптілігі жоғары мінез-құлық бар. Осылайша, девиантты мінез-құлық табиғатынан деструктивті болып табылады. [2].

Девиантты мінез-құлық психологиясын зерттеудің күрделілігі: тұжырымдамалық аппаратта нақты, дәл және бірыңғай жүйенің болмауы; психологиялық материалдың жаңалығы мен мазмұны; әлі де талқыланатын көптеген мәселелердің болуы; девиантты мінез-құлық психологиясының практикалық маңыздылығын түсінбеу және білмеу.

Девиантты мінез-құлық психологиясын зерттеудің күрделілігі, девиантты мінез-құлық теорияларының көпшілігінің әлеуметтену және әлеуметтік бақылау процестерінің дисфункцияларын және осы дисфункциялардың әлеуметтік-антропологиялық салдарын түсіндіру мен түсінудегі кейбір шектеулі гносеологиялық әлеуетінде жатыр.

Мінез-құлықтың заманауи түсінігі оны психикамен реттелетін қызметтің ерекше түрі ретінде анықтайды. Адам мінез-құлқының негізгі белгілері: мінез-құлық әлеуметтік сипатта болады, яғни ол қоғамда қалыптасады және жүзеге асырылады, мінез-құлық сөйлеуді реттеу және мақсат қоюмен тығыз байланыста болады.

Адамдар арасындағы жеке айырмашылықтар мінез-құлық мотивтеріне, көріну формаларына, динамикасына, жиілігі мен ауырлығына әсер етеді. Мысалы, ауытқудың нысаны және оның ауырлық дәрежесі девиантты тұлғаның мінез-құлқының ең айқын сипаттамалары болып табылады. Олар мүлдем зиянсыз көріністерден жеке адамның өмірлік белсенділігінің толық бұзылуына дейін өзгеруі мүмкін.

Тұлғаның тағы бір маңызды қасиеті адамның девиантты мінез-құлықты қалай сезінуіне қатысты - өзіне қажетсіз жат, уақытша қанағаттанарлық немесе әдеттегідей тартымды. Адамның девиантты мінез-құлыққа қатынасы (жеке позициясы) көбінесе оның тағдырын анықтайды.

«Девиантты мінез-құлық» терминін балаларға кемінде 5 жаста қолдануға болады, бірақ қатаң мағынада - 9 жастан кейін. 5 жасқа дейін баланың санасында әлеуметтік нормалар туралы қажетті идеялар жоқ, ал өзін-өзі бақылау ересектердің көмегімен жүзеге асырылады. 9 - 10 жасқа дейін ғана баланың әлеуметтік нормаларды өз бетінше сақтау қабілеті туралы айтуға болады. Егер 5 жасқа дейінгі баланың мінез-құлқы жас нормасынан айтарлықтай ауытқып кетсе, онда оны жетілмегендіктің, невротикалық реакциялардың немесе психикалық бұзылыстардың көріністерінің бірі ретінде қарастырған жөн.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, девиантты (девиантты) мінез-құлыққа келесі анықтама бере аламыз - бұл қоғамға немесе жеке тұлғаның өзіне нақты зиян келтіретін, сонымен бірге жүретін, ең маңызды әлеуметтік нормалардан ауытқитын тұрақты жеке мінез-құлық. оның әлеуметтік жарамсыздығы.

Девиантты мінез-құлық психикалық құбылыстар арасында өзіндік орын алады. Әдебиеттерде «ауытқулы мінез-құлық» термині жиі «девиантты» мінез-құлықтың синонимімен ауыстырылады. «Девиантты мінез-құлық» ұғымын қарастырған кезде екі көзқарас бар. Біріншісі - медициналық норма бойынша «денсаулық - ауруға дейін - ауру». Екіншісі - девиантты мінез-құлық индивидтің әлеуметтік-психологиялық мәртебесін «әлеуметтену – бейімделе алмау - оқшаулау» осінде көрсетеді. Аталған екі көзқарасты да ескеру қажет, өйткені «девиантты мінез-құлық» ұғымы пәнаралық сипатта болады және психология, медицина, педагогика, әлеуметтанудың зерттеу пәні болып табылады.

Адамның девиантты мінез-құлқы дегеніміз - жалпы қабылданған немесе ресми бекітілген әлеуметтік нормаларға (қолданыстағы заңдар, ережелер, дәстүрлер мен әлеуметтік қатынастар) сәйкес келмейтін мінез-құлық. Мұнда,

- Девиантты мінез-құлық және оны көрсететін тұлға басқа адамдардың жағымсыз бағасын тудырады.
- Девиантты мінез-құлық адамға немесе айналасындағы адамдарға нақты зиян келтіреді, яғни. табиғатта деструктивті немесе аутодеструктивті болуы мүмкін.
- Девиантты мінез-құлық - бұл үнемі қайталанатын мінез-құлық (бірнеше рет немесе ұзақ уақыт бойы).
- Мінез-құлықты девиантты деп тану үшін ол жеке тұлғаның жалпы бағдарымен сәйкес келуі керек.

- Девиантты мінез-құлықты медициналық норма шеңберінде қарастырған жөн. Девиантты мінез-құлық әлеуметтік бейімделудің әртүрлі көріністерімен қатар жүреді.

- Девиантты мінез-құлықтың айқын жеке және жыныстық және жас ерекшелігі бар.

Сонымен, девиант - бұл адамның маңызды мінез-құлық нормаларынан ауытқып, қоғамға немесе адамның өзіне нақты зиян келтіретін, сонымен қатар әлеуметтік дұрысталудан қатар жүретін тұрақты мінез-құлқы [3].

Бұл анықтама дескриптивті сипатқа ие және ең алдымен девиантты мінез-құлықты адамдармен практикалық жұмысқа бағытталған. Бұл анықтама белгілі бір жағдайда девиантты мінез-құлықты диагностикалау, кәсіби әсерді жоспарлау, жеке тұлғаның мінез-құлқының динамикасын бағалау сияқты кәсіби мақсаттарды жүзеге асыруға негіз болып табылады және онымен жұмыс істеудің тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, ол девиантты мінез-құлықты басқа мінез-құлық құбылыстарынан ажыратуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңдағы отандық девианттық тәртіпті зерттеу бағытында А.Ақжанованың анықтауынша, девианттық тәртіп дегеніміз-адамдардың өмір салтындағы жалпымен қабылданған нормалар мен моральға, құқықтық және басқада әлеуметтік нормаларға сәйкес келмейтін, тұлғаға, әлеуметтік топтарға немесе қоғамға зиян тигізетін (немесе пайда әкелетін), қоғаммен қолдау табатын немесе тигізілген зияндар үшін әлеуметтік жауапкершіліктер тартатын іс-әрекеттер, қимылдарды жатқызады. Ал делинквенттік тәртіп дегеніміз-күрделі заң бұзушылықты аңғартады, олар қылмыстық жауапкершілік тартуға апарып соғады [4].

Алайда, девианттық тәртіптің өлшемдерін анықтау өзгеруде, бұл жағдайда біз бір іс-әрекетті девианттық немесе оған жатқызбауымыз да мүмкін, яғни ол әртүрлі қоғамдарда салт дәстүрлерге, өмір шарттарына байланысты өзгеіріп отырады. Әлеуметтік процестердің динамикасы, қоғамдық өмірдің әртүрлі аймақтарындағы дағдарыстық жағдайлар девиациялық процестердің өсуіне алып келеді. Олар нормадан ауытқитын тәртіптің нормаларынан көрініп отырады.

Әлеуметтік тұрғыдан толығырақ анықтамасын беру үшін, ауытқу ұғымына талдау берейік. Алғаш рет ауытқу түсінігін қабылдаған әлеуметтанушы Э.Дюркгейм. Ауытқу түсінігін ол «Индивидтің мінез-құлқының анық реттеушілік процестері, моральдық вакуум, ескі нормалар мен жаңа бағалылықтардың нақты қарым-қатынаста жоқ қоғамдық жағдайды қарастырады».

Ал С.В.Горбатовтың пікірінше аномия таза күйінде кездеспейді, себебі кездейсоқ кездесетін процестердің ішінде бірнеше ықтималдылық заңдылықтар кездесіп отырады [5].

Девиантты тәртіптің индивидуалды формалары массалық ауытқудың формаларына сәйкес келеді, олар әдебиеттерде мынадай түсініктермен анықталады, «девианттық», «заң бұзушылық», «қылмыскерлік», «деликвенттік», «аморальдық».

Ауытқушы (девианттық) тәртіп деп - қоғамда қалыптасқан нысандарға сәйкес емес әлеуметтік тәртіпті айтамыз. Белгілі әлеуметтанушы В.Ф.Десятников девианттық тәртіпті психикалық денсаулық, құқық, мәдениет немесе адами қалыптарының жалпы қабылданған қалыптардан ауытқыған іс-әрекет жүйелері ретінде қарастырады. Бейімделуші тәртіптің тұжырымына сәйкес кез - келген ауытқушылық бейімделудің бұзылуына (психикалық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, қоғамдық) алып келеді [6].

Девиантты мінез-құлықты қарастыра отырып, біз анық негативті ассоциацияларды тудыратын сөздерді қолдануға мәжбүр боламыз: девиантты, нашакор, қоғамға жат және қоғамға жат мінез-құлық және т.б. Сонымен қатар, белгілі бір тұлғалармен жұмыс жасағанда, біз адам басына нұқсан келтіретін терминдер қолданудан аулақ болуымыз керек. Біріншіден, мінез-құлық проблемалары өте кең таралғанын есте ұстаған жөн. Екіншіден, девиантты мінез-құлықтың шекараларын анықтау қиын. Қоғамдағы өзгерістер нормалардың өзгеруіне, демек, мінез-құлық ауытқуының түрлеріне әкеледі. Бірақ нормалардың өзі және олардан ауытқу кез келген әлеуметтік жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады. Демек, әлеуметтік деңгейде девиантты мінез-құлық қоғам мен жеке адам арасындағы қарым-қатынастың мүмкін нысандарының бірі болып табылады. Девиантты мінез-құлықты әлеуметтік құбылыс ретінде «жою» мүмкін емес. Сонымен қатар, ерекшеліктерін ескере отырып, ауытқулар қоғам үшін қалыпты және пайдалы екенін дәлелдеуге болады, өйткені олар ондағы прогрессивті өзгерістерді ынталандырады.

«Қалыпты» мінез-құлық пен денсаулықтың шекарасы «қалыпты» мінез сияқты салыстырмалы түрде ғана алынады. Екі терминнің «жеке тұлға», «адам» деген екі терминді бір жағынан, ал екінші жағынан «норма» немесе «орташа мән» тіркесі - бұл байланыс ішкі қарама-қайшылықпен, бір-бірімен айтарлықтай сыйыспайтын терминдер. Девиантты мінез-құлық туралы ұсынымдар екі әдістемелік тәсіл негізінде дамиды. В.Т.Кондратенконың анықтамалары бойынша ауытқуларды генерациялау принципі, негізінен әлеуметтік факторларға байланысты. Адамдардың девиантты мінез-құлқы - бұл олардың іс-әрекеттерінің ресми қоғамда қалыптасқан немесе нақты белгіленген ережелерге сәйкес келмеуі [7].

Әлеуметтік девиация мынадай жағдайларда пайда болады:

- қоғамдық тәртіптің, теңдіктің бұзылуы, нәтижесінде кері ұйымдастыру пайда болады.
- индивид пен қоғам арасындағы қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайы қайырышылыққа, отбасылық байланыстардың тарауына, тұлғаға әлеуметтік институттардың және басқа әсер етулердің әлсіреуіне алып келеді [8].

Жеке деңгейде девиантты мінез-құлық анағұрлым проблемалы болып көрінеді, өйткені бұл адамның немесе оның айналасындағы жеке тұлғалардың өміріне нақты зиян келтіру, девиантты адамның әлеуметтік ортамен қақтығысы, оның әлеуметтік жарамсыздығы сияқты жағымсыз құбылыстармен байланысты болып шығады.

Демек, жеке деңгейде девиантты мінез-құлық дегеніміз - девиантты стиль мен өмір салты түрінде әрекет ететін жеке тұлғаның әлеуметтік позициясы. Сондықтан, адамдардың көпшілігі, егер қаласа, қоғамға қатысты өз ұстанымдарын өзгерте алады. Жас ұрпақты тәрбиелеуде отбасы мен қоғамдық тәрбие орындарының мақсаты- жан-жақты үйлесімді дамыған азамат тәрбиелеу, сондықтан бірлесе отырып тәрбие жұмысын жүргізу бүгінгі күннің қажеттілігі. Бұл тәрбие ісінің негізгі принциптерінің бірі ретінде халыққа білім беру заңдылықтарының жобасынан басты орын алған. Биологиялық құрылым иесі- адам өткен әлеуметтердің білім, салт, заттай және рухани мәдениеті күйінде топтанған өмір тәжірибесін игерумен ғана жеке тұлға дәрежесіне көтеріледі. Ал адам дамуының деңгейі жоғары болған адам өзінің рухы мәртебелілігімен, қоғамдық мәнді құндылықтарымен ерекшеленеді.

Әрбір дара адам өзінің қоғамдағы өмірлік әдептерін реттеумен күнделікті тіршілік проблемаларын шешіп отырады. Бірдей қиыншылық кедергілердің шешімін әр адам өз әдіс тәсілдерімен табуы мүмкін. Осыдан жеке тұлғаны танып, білу үшін сол адамның алдында тұрған өмірлік міндеттерін, олады іске асыру жолдары мен өмір барысында ұстанған принциптерін жете білу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Керимов Я.К., Трофинов В.В. Трудный подросток А., 1989.
2. Berg, A. & Bernard, M. Conformity and deviation. New York: Harper and Brothers. Billitteri, T. (2017). <https://www.psychologytoday.com/>
3. Kelley, I. & Tseng, G. (1992). Perspectives on deviant behaviour. New York: Praeger. Volume: 63 Issue: 1 Pages: 131-140 Published: WIN 2015. <https://www.psychologytoday.com/>
4. Ақажанова А.Т. Кәмелеттік жасқа толмаған балалардың девианттық тәртібі. 2014.
5. Горбатов, С. В. Концепция собственного будущего как фактор регуляции поведения несовершеннолетних : автореф. дис. . канд. психол. наук:19.00.1/С. В. Горбатов. СПб., 2014. - 18 с.
6. Десятников, В. Ф. Клинико-психологические исследования несовершеннолетних правонарушителей / В. Ф. Десятников, Г. Р. Трофимов, -М., 2013
7. Кондратенко, В. Т. Девиантное поведение подростков: Социально психологические и психиатрические аспекты / В. Т. Кондратенко. - Минск : Беларусь, 2015.-265 с.
8. Баженов, В. Г. Психологические механизмы коррекции девиантного поведения школьников : учеб. пособие для вузов / В. Г. Баженов. Ростов н/Д. : Феникс, 2012. - 352 с. - (Высшее образование).

ӘОЖ 37(3728)

LS. «БЛУМ ТҮЙМЕДАҒЫ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ 8С-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ТҮТАС ЕМЕС МӘТІНДЕРДІ ТАЛДАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛАЙ ДАМЫТАМЫЗ?»

Абуханова А.Б., Рахманова Н.Б., Султанова И., Какен М.

*Талдықорған қаласы физика-математика бағытындағы
Назарбаев зияткерлік мектебі мұғалімдері*

E-mail: Abukhanova_A@tk.nis.edu.kz Rakhmanova_N@tk.nis.edu.kz
Sultanova_i@tk.nis.edu.kz Kaken_M@tk.nis.edu.kz

«Lesson Study» әдісі мұғалімдердің тәжірибесін жетілдіру құралдарының бірі болып табылады. Бұл мақалада қашықтықтан оқытуда «Блум түймедағы әдісі» арқылы оқушылардың тұтас емес мәтіндерді талдау дағдысын дамыту мәселесін «Lesson Study» әдісі арқылы зерттеу іс-тәжірибесі туралы жазылған. Авторлар өз тәжірибесімен бөлісе отырып, қашықтықтан оқытуда сабақты зерттеудің оң және теріс сәттерімен бөліседі.

Түйін сөздер: Блум түймедағы, сараланған сұрақтар, А,В,С оқушылары, зерттеу тобы

Подход «Lesson Study» является одним из способов совершенствования учительской практики. В статье описан опыт изучения проблемы развития у студентов навыков анализа неполных текстов в дистанционном обучении по методике «Ромашка Блума». Авторы делятся своим опытом и положительными и отрицательными аспектами в дистанционном обучении.

Ключевые слова: Ромашка Блума, дифференцированные вопросы, ученики А,В,С, группа исследования

Approach «Lesson Study» is one of the means to improve teachers' practice. The article describes the technique of studying the problem of developing students' skills in analyzing incomplete texts during distance learning using the "Bloom's Daisy" method. The authors share their experiences which includes the positive and negative aspects of distance learning.

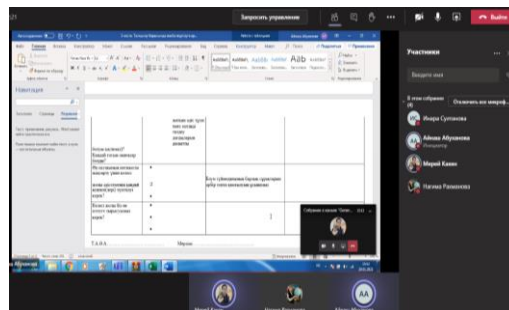
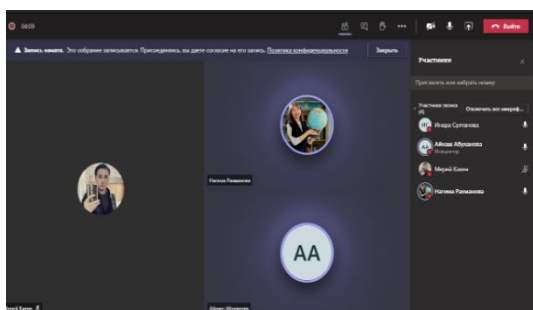
Keywords: Bloom's chamomile, differentiated questions, students A,B,C, research group.

Кіріспе. XXI ғасыр - ақпараттық технологиялар ғасыры деп аталады. Ғылыми-техникалық прогресс дамыған ғасырда қоғамда ерекше ойлап, қалыптан тыс шешім шығаратын тұлғаларға сұраныс туындады. Осындай тұлғаларды дайындауда білім саласы өз үлесін қосуда. Оқытудың жаңартылған мазмұнына сай оқу процесін жоспарлау, ұйымдастыру, оқушыларды шығармашылықпен жұмыс істеуге ынталандыру мұғалімнің сабақты зерттеуіне әкеледі.

Lesson Study – мұғалім тәжірибесі саласындағы білімді жетілдіруге бағытталған, сабақтағы іс-әрекеттегі зерттеудің ерекше үлгісі болып табылатын педагогикалық тәсіл. Ол XIX ғасырдың 70-жылдарында Жапонияда бастау алып, осылайша Батыста қолданылатын «Іс-әрекеттегі зерттеу» тәсілінен 70 жыл бұрын қолданыла бастаған. [1]

Lesson Study-бұл мұғалім тәжірибесі саласындағы білімді жетілдіруге бағытталған сабақтардағы іс-әрекетті зерттеудің ерекше нысаны болып табылатын педагогикалық тәсіл. Бұл бірлесіп жоспарланып, оқытылатын, қадағаланатын және мұғалімдер тобымен талданатын үш сабақтан кем емес цикл. LS пайдалана отырып, мұғалімдер зерттеу және сабақты зерделеп, оқыту сапасына әсер ете алады. LS жағдайында оқушылар мен мұғалімдердің қателіктерін көруге, оларды қалай болдырмау және оқыту мен оқытудың сапасын арттыру керектігін түсінуге болады.[2]

Әдіс. Іс тәжірибені жетілдіру мақсатында география, физика, химия, математика пәні мұғалімдерімен бірге 11.01.2021-01.03.2021 ж аралығында сабақты зерттеуді жүргіздік. Негізгі мәселе: 8С сынып оқушыларында тұтас емес мәтіндерді талдау дағдысының төмендігі, оны түсінуге, қорытындылауға деген қиындықтың басым болуы, тұтас емес мәтіндер тапсырмасынан төмен нәтиже көрсетуі болды. 8С-сынып оқушыларының сабақ үрдісіндегі бақылаудан, пән бойынша жазған бөлім және ішкі жиынтық бағалау жұмыстарынан мәселенің себебін анықтадық.

Сабақ қашықтықтан оқыту жағдайында болғандықтан, зерттеуіміздің тақырыбын «Қашықтықтан оқытуда «Блум түймедағы әдісі» арқылы оқушылардың тұтас емес мәтіндерді талдау дағдысын қалай дамытамыз?» деп алдық.

Зерттеу тобына физика, химия, математика және география пәндері мұғалімдері енетін болып шешілді. Оы кездесуде топ мүшелерінің функцияларымен бөлісіп, келесі кездесулерді

жоспарладық. Зерттеу сыныбын 8С-сыныбы деп бір ауыздан шештік, себебі, барлығымыз осы сыныпқа сабақ беретін ұстаздар болдық. Әр мұғалім өз сабағындағы проблемалар мен кәсіби даму мақсатын ортаға салып, ең маңыздыларын анықтадық – оқушылардың графикалық ақпараттарды, яғни тұтас емес мәтіндерді өздігінен талдай алмауы. Осы проблеманы шешуге көмектесетін әдіс-тәсілдерді зерттеу барысында әдістің біздің проблеманы шешуге үлес қосатынымен қатар, оның кәсіби даму мақсатымызбен сәйкес келуін назарға алдық.

Қандай «Топ-3» әдіс сараланды?

- ✓ Блум түймедағы
- ✓ MS Forms
- ✓ Padlet.com

Осы әдістердің басымдықтары мен кемшіліктерін және біздің проблеманы шешудегі үлесін саралай келе, «Блум түймедағы» әдісін таңдадық. «Блум түймедағы» әдісін таңдау себептеріміз:

- Сараланған (деңгей бойынша) сұрақтары бар
- Нақты ақпарат алуға көмектеседі
- Сұрақ құрастыру арқылы сыни ойлау, талдау дағдысының дамуына көмектеседі
- Қолданудың жеңілдігі
- Әмбебаптылығы (кез-келген пәнге қолдануға мүмкіндігі)
- Ақпаратты жан-жақтан көрудің, талдаудың мүмкіндігі

Нәтиже. Жалпы, зерттеу бойынша алынған нәтижелер:

А оқушысының пәнге қызығушылығы артты, біз күткен нәтижеге толықтай қол жеткізе алдық деп айтамыз. Ол өз тобында көшбасшы бола білді, оған нақты көз жеткізу үшін әртүрлі белсенді оқушылармен, яғни ойлау дағдысы мен эмоционалдық ерекшеліктері бойынша әртүрлі оқушылардан құрылған топта жұмыс жасатып көрдік, дегенмен нәтиже өзгерген жоқ, яғни ол нағыз көшбасшы бола білді. Дәлел ретінде, оның география, химия, физика сабақтарының соңындағы сұхбаты барысындағы топтағы жұмыстың, сұрақтар құрастырып және жауап берудің қызықты болғандығын, сондай-ақ, өзіне сұрақтар құрастырудың жаңа түрлерін үйренгендігін айтқан болатын.

В оқушысында біз күткен толық нәтижеге жете алмадық, оны сабақтағы белсенділігінің бірқалыпты болуынан, тұтас емес мәтіндерді осы әдіс арқылы талдаудағы орташа деңгейдегі қызығушылығынан көруге болады. Десек те, өзінің берген кері байланыстарында әдіспен жұмыс жасаудың ұнағандығын атап көрсеткен. Сондай-ақ оның қойған сұрақтарының сапасы тізбектелген сабақтар барысында тек жақсарып отырды деп айта аламыз.

С оқушысы сабақтар барысында ашылып, өзінің ұйымдастырушылық қабілетін көрсете білді. Болжамымыздың нақтылығына көз жеткізу үшін сабақ барысында топ мүшелерін ауыстырып отырдық, дегенмен нәтиже өзгермеді, яғни әр сабақ сайын тек белсенділігі арта түсті. Әрине, қойған сұрақтарының деңгейі мен өзге сұрақтарға жауап беруі С оқушысының деңгейінде болды. Тұтас емес мәтіндерді талдауларында да ілгірлеулер байқалды. Сұхбат бойынша, байқағанымыз, бұл әдіс оған қатты ұнаған, басқа әдістерге ұқсамайды, сондай-ақ, қызықты, сабаққа ешқандай өзгерістің қажеттілігі жоқ деп жауап берді.

Қорытынды. Зерттеу жұмысты қорыта келе мынандай қиындықтары мен жетістіктерін айқындауға болады.

Нәтиже:

- ✓ Үш айға созылған зерттеудің нәтижесі бойынша «Блум түймедағы» әдісі ең жақсы С және А оқушыларына әсер етсе, ал В оқушысында ешқандай өзгеріс байқалмады.
- ✓ Барлық пәндерге қолайлы, бейімдеуге ыңғайлы
- ✓ Сұрақтарды құрастыруға уақыт тым көп қажет болады
- ✓ Қашықтықтан оқытуда тек кіші топтарға (яғни 10-12 оқушы) ыңғайлы, нәтижелі болады
- ✓ Оқушыларда сұрақтарды сапалы құрастыру мен оған жауап беру дағдысы дамыды
- ✓ Қайталау (практикалық, есептер шығару) сабағына қолдану өте ыңғайлы

Оң сәттер:

- ✓ Оқушылардың қызығушылығы оянды

- ✓ Бір-бірінің жұмыстарына шынайы баға беруге мүмкіндік
 - ✓ Топтағы құрдастарымен ой бөлісуі
 - ✓ Ақпараттың нақты болуы
 - ✓ Сабақ сайын сұрақ құрастыру дағдылары дами түсті
 - ✓ Басқа топ мүшелері құрастырған сұрауларға жауап берген қызықты әрі пайдалы болды
- Теріс сәттер:
- ✓ Орындауға уақыттың көп кетуі
 - ✓ Кейбір оқушыларға күрделі сұрақты құрастырудың қиындығы
 - ✓ Сұрақты сапасыз құрастырудың мүмкіндігі
- Туындаған мәселелер:
- ✓ Зерттеу тобындағы математика пән мұғалімінің жоспарлаған сабақты қосымша жүктемесінің көбеюіне байланысты өткізе алмауы.
 - ✓ Бүкіл сынып оқушылары оқытылатын пәндерді қашықтықтан оқытуда бұл әдісті ұйымдастырудың қиындығы
 - ✓ Қашықтықтан жүргізілген зерттеу болғандықтан зерттеуші мұғалімдердің А,В,С оқушыларын бақылауының қиындығы
- Сабақты зерттеу барысында мұғалімдер сабақты жоспарлау, оқыту, бақылау және бірлесіп талдау үшін бірге жұмыс істеді. Бірлескен жоспарлау мен ынтымақтастық мұғалімдерге оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өздерінің инновациялық педагогикалық тәсілдерін жетілдіруге көмектесті. Бұл зерттеу-сабақтар жеке оқушыларға қатысты мұғалімдердің сабақ беру сапасы туралы ой-пікірлеріне ықпал етті, мұғалімнің кәсіби шеберлігін шыңдауға көмектесті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мұғалімге нұсқаулық Үшінші деңгей 2012.www.cpm.kz
2. «LESSON STUDY» КАК СПОСОБ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАКТИКИ ОБУЧЕНИЯ Методическое пособие – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2014

ӘОЖ 3.145678

ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ, МІНДЕТТЕРІ

Агдарбекова Н., Алимахунова М., Асылбаева А.,
педагогика және психология мамандығының студенттері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында "Жоғары білім берудің мақсаты - жеке тұлғаның сапалы жоғары білім алуға деген мүдделерін қанағаттандыру әрбір адамға оқытудың мазмұнын, таңдауға кеңінен мүмкіндік беру" делінген. Осыған орай болашақ маманға кәсіби білім беру арқылы рухани-эстетикалық дамуындағы рөлін терең зерттеуді қажет етеді. Сондай қажеттіліктердің бірі - қазақ қолданбалы өнеріндегі кеңістік пен уақыт ұғымдары негізінде эстетикалық тәрбие беру мүмкіндіктерін болашақ маманның игеруі

Түйін сөздер: кәсіби білім, эстетикалық тәрбие, маман, қазақ қолданбалы өнері, білім

В Концепции развития образования Республики Казахстан до 2015 года говорится, что «цель высшего образования - удовлетворить интересы личности в получении качественного высшего образования, предоставить каждому широкий выбор содержания». В связи с этим необходимо углубленно изучить роль будущего специалиста в духовно-эстетическом развитии через профессиональное образование. Одна из таких потребностей - освоение будущим специалистом возможностей эстетического воспитания на основе представлений о пространстве и времени в казахском прикладном искусстве.

Ключевые слова: профессиональное образование, эстетическое воспитание, специалист, казахское прикладное искусство, воспитание

The Concept of Education Development of the Republic of Kazakhstan until 2015 states that "the purpose of higher education is to meet the interests of the individual to receive quality higher education, to give everyone a broad choice of content,". In this regard, it is necessary to study in depth the role of the future specialist in the spiritual and aesthetic development through professional education. One of such needs is the mastery of the possibilities of aesthetic education on the basis of the concepts of space and time in the Kazakh applied art by the future specialist.

Key words: professional education, aesthetic education, specialist, Kazakh applied art, education

Адамдардың эстетикалық сезімдері олардың өмірінде маңызды рөл атқарады. Сұлулықты көру, түсіну және құру қабілеті адамның рухани өмірін байытады, оны қызықтырады, оған ең жоғарғы руханияттан ләззат алуға мүмкіндік береді. Біз әр адамның адамгершілігінің жеке мәнін дамытуға тырысамыз, сондықтан әр баланың сезімталдығын, оның өнерге, сұлулыққа деген сүйіспеншілігін дамытуымыз керек. Адамның сұлулығы мен жиреніші, сәулеті мен арамдығы, қуанышы мен қайғысы және т.б. Түсінуге байланысты оның саналы тәртібі мен көзқарасы анықталады. Бұдан шығатыны, адамның сұлулыққа деген шынайы көзқарасы мен мұраты болуы керек [1].

Біздің заманымызда эстетикалық көзқарастарды тәрбиелеу - бұл тәрбие процесіне назар аударуды қажет ететін мәселе. Біздің қоғамға өнер ғана емес, сонымен қатар еңбек, қоғамдық қатынастар, қоршаған орта, тәртіп, өмір және табиғат сұлулығы әсер етеді. Эстетикалық көзқарастар адамның шындыққа қатынасын анықтайды. Адам өмірінде эстетикалық тәсіл әрқашан күдіретті рухани күш ретінде қарастырылады. Балаға жастайынан сұлулыққа ұмтылыс тән. Ол әрдайым керемет құндылықтарға ие құрдастары мен ересектеріне еліктейді. Балалардың өз жұмыстарында тиімді және сапалы болуы үшін оны ұйымдастыруды жетілдіріп, әдемі нәрсені қабылдау деңгейіне жету керек. Шығармашылықтың әсемдігі де балаға ашылады [2].

Еңбек әдемілігін қабылдауды үйрету арқылы, әлеуметтік қызметтің әсемдігіне сезімталдықты тәрбиелеу арқылы мұғалім балаларды еңбек әрекеттерін кеңейтуге шақырады. Эстетикалық тәрбиенің экономикалық мәселелерге тікелей және жанама тәсілдері бар. Бұл біздің қоғамдағы қоғамдық өндіріс адамдардың өсіп келе жатқан рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығына байланысты.

Өнерге шоғырланған адамдардың шындыққа деген эстетикалық қатынасы әлеуметтік идеяларды алға жылжыту құралы, демек, санаға өте күшті әсер етеді.

Сонымен, студенттерде эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу олардың бойында дамыған әсемдік пен талғам сезімін, оны қабылдау және бағалау қабілеттерін қалыптастырудың мақсатты процесі болып табылады. Эстетикалық тәрбие оқушының жан-жақты және үйлесімді дамуының жалпы жүйесінде ерекше рөл атқарады. Ол қызметтің барлық түрлерінде әдеміліктің нышанын ашып, оны мектеп оқушыларының әсемдікке деген көзқарасын дамыту, тәрбиелеу және қалыптастыру құралына айналдырады [3].

Кең көзқарас сөйлеу өнерін, интеллектуалды еңбекті, шындықтың объективті жақтарын, өнер сұлулығын сөйлеу мазмұнынан ажыратады. Еңбектің мақсаты мен процесі, оның нәтижелері мен әсемдігі әсіресе еңбек әрекетінде көрінеді. Оның құқықтық жұмысында әлеуметтік мұраттардың сұлулығына, оның дамудағы мотивациясы мен мінез-құлқына ерекше көңіл бөлінеді. Көрнекі әрекет кезінде балалар көрінетін әлеммен, музыкадағы жасанды дыбыстардың үйлесімділігімен таныстырылады. Дене шынықтыру және гигиена негіздері арқылы бала адам ағзасының физикалық және психикалық сұлулығын, т.б.

Студенттік адамгершіліктің сұлулығы, оның жан байлығы, шешендігі оны басқа адамдарға тартымды етеді. Оқушыларға айқын көрінетін шығарманың әсемдігі жұмыс процесін жеңілдетеді. Ерлік пен нағыз азаматтық сұлулық адамдарды қоғамдық тәртіпке және сот процестеріне жетелейді [4].

Баланың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу әр түрлі өмір мен әсемдік қасиеттерімен байланыстар мен әсерлердің әсерінен жүзеге асырылады. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың эстетикалық көзқарасы үнемі дамып отырады. Мұның себебі - оқу, әлеуметтік және тұрмыстық жұмыстың жаңа жүйесін енгізу.

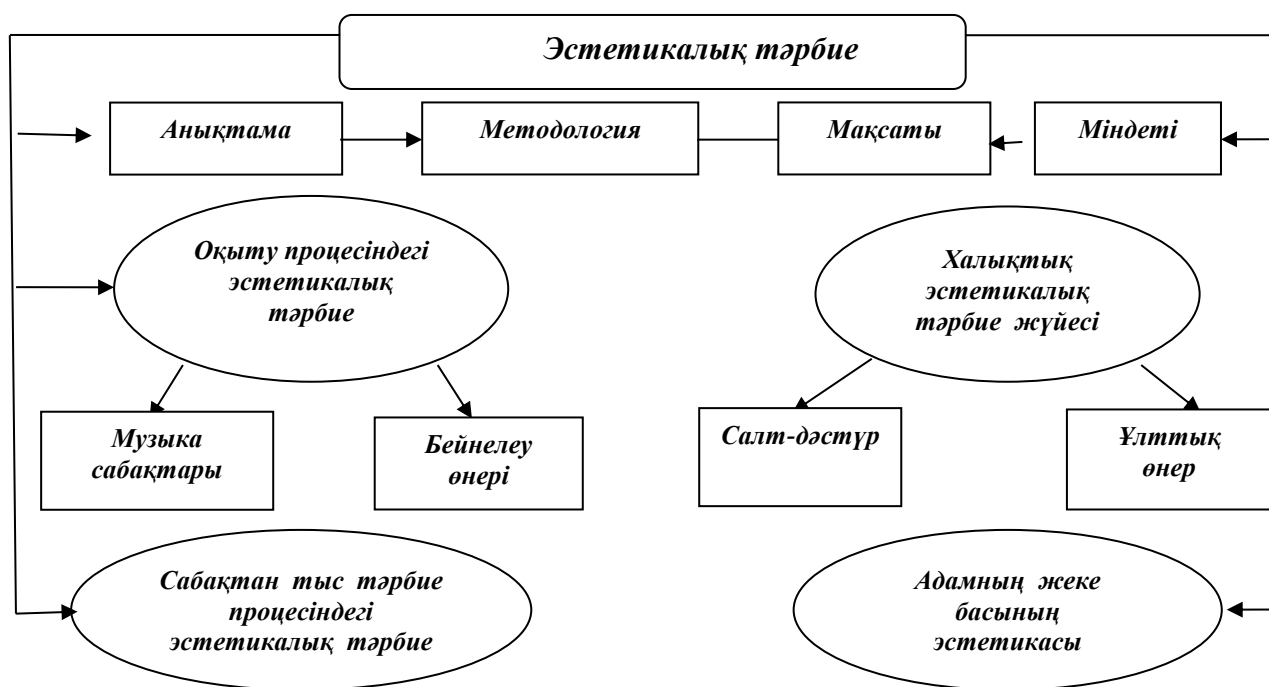
Эстетикалық көзқарасты дамытудың негізгі құралы - бұл өнер. Бұл адамның көзқарасын қалыптастыруға көмектеседі, шындықты көркем қабылдау арқылы жеткізеді және адамның сезімдері мен санасына әсер етеді. Педагогикада эстетикалық көзқарастарды тәрбиелеу білім берудің басқа салаларымен тығыз байланыста қарастырылады. Зерттелген құбылыстардың сұлулығын ашпай, балаларды ақыл-ойға тәрбиелеу мүмкін емес [5].

Мектеп оқушыларды сұлулықты өмірде, адамның мінез-құлқында, еңбегінде, еңбек нәтижелерінде көруге және одан ләззат алуға үйретіп қана қоймайды, сонымен қатар күнделікті өмірде осы сұлулықты жасауға деген ұмтылыс пен іскерлікті дамытады.

Сонымен, эстетикалық тәрбие дегеніміз - табиғаттағы, өнердегі, еңбек пен өмірдегі ең жақсыларды қабылдау және ләззат алу. Эстетикалық тәрбие адамды әлем сұлулығын бағалауға үйретеді. Ол өнер туындыларын танып, құрметтеуге үйретеді, керісінше, ұсқынсыздыққа деген жағымсыз қатынасты тудырады.

Эстетикалық тәрбиенің өзіндік міндеттері бар. Соның бірі - эстетикалық сезім мен эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу [6]. Адамдар өмірдегі және өнердегі сұлулықты әр түрлі жолмен сезінеді және көреді. Білім адамды сұлулықтың объективті критерийлерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалауды және түсінуді біледі. Сыртқы әлемге сезімталдық, эстетикалық қабылдау, зейін, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болып табылады (1-сурет).

Эстетикалық тәрбиенің тағы бір міндеті - эстетикалық идеяларды, пайымдауды, бағалауды қалыптастыру. Балаға сұлулықты сүйеге және түсінуге көмектесетін білім. Сондықтан балаға ырғақ, үйлесімділік, музыка мен өнердегі дыбыстар туралы білімді, сонымен қатар бейнелеу өнері саласындағы көркемдік техниканы меңгеру қажет. Осыған байланысты ол терең эстетикалық түсінуге, байытуға және бағалауға тырысады. Эстетикалық таным дегеніміз - сыртқы сұлулық пен өмірдің, еңбектің және табиғаттың шынайы сұлулығын ажырата білу, көркем шығармаларға жоғары талаптар қою. Мысалы, мәнерлеп сырғанаудан жарыс бар.

1 сурет. Эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттері

Қазіргі кездегі әлеуметтік өмірдегі маңызды мәселелердің бірі - балада эстетикалық белсенділікке тәрбиелеу. Біз өмірдің сұлулығы мен сұлулығын белсенді түрде насихаттап, оны ұсқынсыздық пен жағымсыздықтан қорғауға тиіспіз [7].

Балаларды эстетикалық белсенділікке үйрету кезінде оларды мұқият оқырман, мейірімді көрермен және жанашыр тыңдаушы болуға үйрету қажет. Балалар әдебиет оқығанды, кино көруді, теледидар көруді, ойнағанды, музыка тыңдағанды ұнатады. Мұғалімдердің басты міндеті - балаларды әр түрлі әдеби және музыкалық шығармалардағы оқиға желісін жақсы түсінуге ұмтылуға үйрету және бағыттау.

Баланың эстетикалық мәдениеті мен белсенділігі бүкіл педагогикалық процесте дамиды. Сондықтан, егер оның барлық жұмысы мен бос уақыты эстетикалық бағытта тиімді ұйымдастырылса, ол өзінің өміріне сұлулық элементтерін енгізе алады.

Эстетикалық тәрбиенің маңызды міндеті - өнер мен әдебиет саласындағы балалардың қабілеттерін, ынтасы мен қабілеттерін дамыту. Осыған байланысты мектеп оқушылардың әлеуеті мен қабілетін барынша арттыруы керек.

Эстетикалық тәрбиенің негізгі құралдары - әдебиет пен өнер. Олар маңызды идеялық-тәрбиелік рөл атқарады. Өнер мен әдебиет адам санасына белгілі бір қатынасты әртүрлі тәсілдермен де қалыптастыра алады [8].

Белгілі орыс суретшілері П.А.Федотов, В.Г.Перов, И.Е.Репин, В.В.Верещагин, И.И.Шишкин, И.Н.Левитан және қазақстандық суретшілер А.Кастеев, М.Кенбаев, К.Шаяхметов және басқалар. Шығармашылықпен байланысты бейнелеу өнері тәрбиеге қатты әсер етеді. адамдардың.

М.Горький, Н.А.Островский, А.А.Фадеев, М.А.Шолохов, М.Әуезов, Ғ.Мүсірепов, С.Мұқанов және басқалар. Өз шығармаларындағы адам бақыты мен бостандығы үшін күресушілердің бейнелері жастарды ерлікке баулиды ...

Сонымен, өнер мен әдебиет - таным мен ақиқатты танудың құралы. Өнер мен әдебиет - адамның дамуы мен рухани өсуінің басты шарттарының бірі.

Мектеп оқушыларының эстетикалық идеялары олардың еңбекке деген әсемдік тұрғысынан қатынасы олардың өзінің белсенді қызметімен байланысты екендігін көрсетеді [9]. Мысалы, оны шешуге мүмкіндігі болған кезде ғана ол өзінің мінез-құлқын да, өзінің сұлулық көңіл-күйін де тауып, тамақтандырады.

Баланың жемісті жұмысына қанағаттану, жан тыныштығы, эстетикалық талғамы көбіне бір нәрсе.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. –М.: 1991. –С 152
2. Гальперин П.Я. Актуальные проблемы педагогической психологии. –М.: 1978.
3. Карпов С.Н. Актуальные проблемы педагогической психологии. М.1997.
4. Кутаева Н. Основы эстетического воспитания.-М,1998.
5. Макаренко А.С. Устаздық дастан. –М. 1979 жыл
6. Аль-Фараби. Избранные трактаты. /Перевод с арабского.-Алматы, ғы-лым,1994.
7. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. Алматы, Жазушы-1998.
8. Уалиханов Ш. Таңдамалы шығармалары. Алматы, Жазушы-1995.
9. Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика: Оқу құралы жалпы редакциясын басқарған Құдиярова А.М. – Алматы: Дарын, 2004

ӘОЖ 658

ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Ағыбаева Л.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті ҚЕАҚ, Талдықорған қ.,

E-mail: linara001@mail.ru

Мақалада пандемияның Қазақстан экономикасына әсері қарастырылады. Негізгі зардап шеккен салалар мен нарықтар қаралды. Энергия ресурстары экспортының жай-күйі

Түйін сөздер: Пандемия, дағдарыс, экономика, мұнай, экспорт, сұраныс

В статье рассматривается влияние пандемии на экономику Казахстана. Рассмотрены наиболее пострадавшие сферы и рынки. Состояние экспорта энергоресурсами

Ключевые слова: Пандемия, кризис, экономика, нефть, экспорт, спрос

The article examines the impact of the pandemic on the economy of Kazakhstan. The most affected areas and markets are considered. The state of energy exports

Key words: Pandemic, crisis, economy, oil, exports, demand

COVID-19 пандемиясы мемлекеттік ресурстар үшін ауыр жүктеме және денсаулық сақтау жүйесі үшін үлкен сынақ болды. Пандемия бүкіл әлемге тез таралды, барлық жерлерде ауру, өлім және экономикалық қызметтің бұзылуына әкелді. Бүкіл әлемде үкіметтер медициналық көмек көрсететін мекемелердің шамадан тыс жүктелуіне жол бермеу үшін әр түрлі шаралар қолданды және осы күйзеліске байланысты бизнес пен халықты қолдау шараларын қабылдады. Дамушы елдер одан да қиын жағдайға тап болды, өйткені олардың денсаулық сақтау жүйелері пандемиямен күресуге дайын емес және олар экономикалық көмек көрсетуде ресурстардың тапшылығын сезінуде. Коронавирустың өршуі дүниежүзілік пандемияға ұласып, жаһандық экономикалық белсенділік төмендеді.

Қазақстанның негізгі сауда серіктестерінің экономикалары COVID-19 пандемиясының әсерін тез құлдырай бастады. Алдымен індет Қытайдың күрт баяулауына әкелді, содан кейін ол Шығыс Азия мен Еуропаның көп бөлігіне таралды. Эпидемияның бүкіл әлемде, соның ішінде Америка Құрама Штаттары мен Латын Америкасында таралуы әлемдік экономика перспективаларының айтарлықтай нашарлауына әкелді. Қытайдағы сұраныстың әлсіреуі, кәсіпорындардың жаппай тоқтауы және карантин бүкіл әлемдегі экономиканы тоқырауға алып келді, бұл тауарлар мен басқа да өнімдерге сұранысты едәуір азайтты.

Дүниежүзілік банктің сарапшылары 2020 жылды соңғы екі онжылдықтағы Қазақстан экономикасы үшін ең қиын жыл деп атады. COVID-19 пандемиясының салдары 2008 және 2015 жылдардағы дағдарыстарға қарағанда экономика үшін ауыр болды. Коронавирустың таралуы 2020 жылдың екінші тоқсанында жаһандық белсенділікті тоқтатты және Қазақстанның негізгі экспорттық тауары болып табылатын мұнай бағасының құлдырауына әкелді. Мұнай өңдеу зауыттары көмірсутектерді өңдеуді 2019 жылмен салыстырғанда 8,7% - ға төмендетті. Олар мұны мұнай қоймаларының толып кетуіне жол бермеу үшін жасады. Бұл ірі тұтынушы елдер, бірінші кезекте Қытай тарапынан сұраныстың төмендеуіне байланысты мұнай бағасының жалпы төмендеуін есептемегенде. Энергия мен металдардың әлемдік бағасы көпжылдық минимумға дейін төмендеді, содан кейін ішінара қалпына келді. 2020 жылдың наурыз айында ОПЕК+ серіктес елдері арасында өндіруді қысқарту және әлсіз сұранысты күту бойынша келіспеушілік аясында мұнай бағасы 17 жылдық ең төменгі деңгейге-барреліне шамамен 25 долларға дейін төмендеді. Халықаралық энергетикалық агенттіктің болжамдарына сәйкес,

covid-19-ның таралуына байланысты 2020 жылы әлемде мұнайға деген сұраныс тәулігіне 9,3 млн баррельге (9%) төмендейді. Сәуірде сұраныс тәулігіне 29 млн баррельге — 1995 жылдан бастап ең төменгі деңгейге дейін қысқарды.

Металл бағасы, әсіресе Қытайда, өнеркәсіптік тауарларға сұраныстың төмендеуіне байланысты төмендеді. Еуроаймақпен, Қытаймен және Ресеймен тығыз сауда және инвестициялық байланыстар және мұнай экспортына жоғары тәуелділік Қазақстанды шикізат тауарларына сұраныс пен бағаның құлдырауының теріс салдарлары үшін әсіресе осал етеді. Мұнай бағасы 2019 жылы белгіленген деңгейден едәуір төмен болып қалғанымен, 2020 жылдың маусымында мұнайға сұраныстың өсуі бағаны барреліне 40 долларға дейін көтерді, сол кезде елдер карантин шараларын біртіндеп жеңілдетіп, экономиканы қайта ашқан болатын [1].

2020 жылғы 2 сәуірде ҚР Қаржы министрлігі мемлекеттік бюджет тапшылығының 1,2 трлн теңгеден 2,4 трлн теңгеге дейін ұлғаюы, сондай-ақ бюджет кірістерінің пайдасына Ұлттық қордан трансферт сомасының 2,7 трлн теңгеден 4,77 трлн теңгеге дейін ұлғаюы туралы хабарлады.

Пандемия сонымен бірге ішкі экономикалық белсенділікті едәуір төмендетті: 2020 жылы экономика 2,6% - ға қысқарды. Сонымен қатар, экономиканың құлдырауы халықтың осал топтарына қатты соққы берді. Пандемия бөлшек сауда, қонақ үй бизнесі, көтерме сауда және көлік салаларына қатты әсер еткені анық, бұл қалалардағы жұмыспен қамтылғандардың 30% құрайды. Алайда, ауыл халқы қатты күйзелісті бастан кешуде. Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша Қазақстандағы кедейлік деңгейі 2020 жылы дағдарысқа дейінгі деңгейден 2016 жылы 6% - ға дейін 12-14% - ға дейін өсуі мүмкін.

Соған қарамастан, Қазақстан билігі пандемияға тез жауап берді және пандемияның адамдар мен экономикаға әсерін азайту үшін маңызды саясат шараларын жүзеге асырды.

Үкімет пандемиямен күрес жөніндегі үйлестірілген шараларды іске асыруға 125,2 млрд теңге (297 млн. АҚШ доллары) бөлді. Денсаулық сақтау шараларынан басқа, Үкімет, орталық банк және қаржылық реттеу агенттігі халықты және кәсіпорындарды ілеспе экономикалық құлдыраудан қорғау шараларын жариялады. Үкімет ЖІӨ-нің 5,7% мөлшеріндегі "дағдарысқа қарсы" шаралар пакетін жариялады.

Мемлекет компанияларға тікелей көмектің айтарлықтай көлемін енгізді: салықтарды төлеуді кейінге қалдыру, субсидиялар беру, аз қамтылған үй шаруашылықтары мен зардап шеккен азаматтарды қаржылық қолдау. Билік шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жалақы мен жеткізушілерге төлемдер бойынша міндеттемелерін жоғалтуын азайту үшін айналым капиталын толықтыруға субсидияланған несиелер енгізді [2].

COVID-19 негізінен шағын және орта бизнес, азық-түлік емес тауарлардың бөлшек саудасы, авиация, фитнес, мейрамхана, мұнай және газ, тау-кен өнеркәсібі, көлік, электр энергетикасы және коммуналдық қызметтер салаларында жұмыс істейтін компаниялардың кірістеріне әсер етті.

Авиация секторы

- Жолаушылар рейстерінің тоқтатылуы әуежайлар мен авиакомпаниялар кірістеріне айтарлықтай әсер етті.

- жолаушылар тасымалына шектеулерді енгізу нәтижесінде туындаған елеулі залалдар авиакомпаниялар жүк тасымалдарының үлесін ұлғайтты, осылайша ішінара өтелді.

- транзиттік рейстерді ұйымдастыруда ірі әуежайлар арасындағы бәсекелестік айтарлықтай күшейтілді.

Жылжымайтын мүлік

- Жылжымайтын мүліктің инвестициялық секторы "қатып қалған күйінде".

- Жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелер, сондай-ақ инфрақұрылым және тұрғын үй құрылысы бағдарламалары тоқтатылды.

-Құрылыс жобалары жеткізілімнің кешігуіне байланысты баяулады және халыққа қызмет көрсету орталықтарының жабылуынан туындаған жылжымайтын мүлікті тіркеудегі бюрократиялық кедергілер.

- карантин және локдаун кезінде сауда және ойын-сауық орталықтары жабылды.
- Қашықтан жұмыс істеу кеңсе кеңістігіне деген сұраныстың төмендеуіне әкелуі мүмкін. адамдардың үйден жұмыс істеу қажеттілігін есепке алатын болсақ тұрғын үй секторы сұраныстың өсуін күтуде (пәтерлердегі үй кеңселеріне айтарлықтай сұраныс бар).

Азық-түлік емес бөлшек сауда, мейрамхана бизнесі және фитнес

- Бұл салалар ең көп зардап шеккендердің қатарында болды. Жоғалған кірістерді ішінара өтеу үшін азық-түлікке жатпайтын бөлшек сауда компаниялары мен мейрамханалар интернеттегі тапсырыс беру және жеткізу қызметтерін белсенді түрде дамытуда.

- Бұл салалар, ең алдымен, ең аз қауіпсіздік маржасы бар шағын және орта кәсіпорындармен ұсынылатындықтан, осы салаларда жұмыс істейтін компаниялардың банкроттығы, сондай-ақ компаниялардың «тірі» қалған филиалдарының қысқаруы күтілуде.

Қаржы секторы

- Комиссиялық кірістердің едәуір төмендеуі және несиелерді қайта құрылымдауға байланысты пайыздық кірістердің төмендеуі.

- Форекс нарығындағы операцияларға сұраныстың артуы.

- Қор биржасының келешегінің белгісіздігі аясында брокерлік қызметтерге сұраныстың өсуі.

Тау-кен өндіру секторы

- Табыс динамикасы әр түрлі болды: негізгі металл өндірушілер металл бағасының төмендеуінен болатын түсімнің төмендеуін тіркеді, ал қымбат металл өндірушілер тиісті өсуді байқады.

Ауыл шаруашылығы секторы

- Қоғамдық тамақтану орындары мен қонақ үйлердің жабылуына байланысты құс және мал шаруашылығы салаларындағы кірістердің шамалы төмендеуі.

- Бөлшек сауда арналары арқылы мұздатылған құс еті мен сиыр етіне сұраныстың артуы. Қазақстан Республикасына құс етінің импортын жабу үшін өндіріс үлесті артады деп болжануда.

- Экспортқа сұраныстың азаюынан және ішкі нарықтағы бағалардың бәсекеге қабілетсіздігінен туындаған астық өнімдері секторындағы түсімнің төмендеуі.

Энергетика және коммуналдық шаруашылық

- Оқшаулау кезеңінде ШОК-тың жабылуына байланысты кірістердің төмендеуі. Мұнай бағасының құлдырауы және қымбат емес металдарға сұраныстың төмендеуі салдарынан мұнай-газ және тау-кен компаниялары тарапынан сұраныс төмендейді деп күтілуде.

- Нарық қатысушылары қолданыстағы шығындардан туындаған шығындарды өтеу үшін тарифтерді қайта қарау мүмкіндігін реттеушімен белсенді талқылауда тарифтік баға белгілеу тетіктері.

Телекоммуникация

- Компаниялардың қашықтықтан жұмыс істеуге көшуі мен қозғалысын шектеу шаралары үйдегі интернет кірісінің өсуіне ықпал етті

- провайдерлер мен байланыс операторлары.

- Компаниялар жаңа абоненттерді қосудан табысын жоғалтады.

- Бірнеше ойыншы мемлекеттік органдардың медициналық қызметкерлерге тегін байланыс қызметтерін ұсыну, сондай-ақ халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарын қолдау жөніндегі тапсырысы бойынша бірқатар бастамаларды іске асырды. Ойыншылар мұндай әрекеттер бизнестің кірістілігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін екенін айтады.

Фармацевтикалық препараттар

- Өндірушілер тарапынан медициналық қорғаныш құралдарына және фармацевтикалық компаниялар тарапынан кейбір рецептсіз дәрілік заттарға сұраныстың уақытша ұлғаюынан туындаған түсімнің өсуі. Ойыншылар мұндай өнімдерге бағаны мемлекеттік реттеуді атап өтеді.

- Тауарлардың жекелеген санаттарына (косметикалық және қосалқы тауарлар) сұраныстың төмендеуі күтілуде) [3].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Влияние COVID-19 на ключевые сектора экономики Казахстана // <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html>
2. Кризис пандемии привел к темпам экономики Казахстана уровня середины 1990-х. Что будет дальше? // <https://inbusiness.kz/ru/news/27477>
3. Негативное влияние COVID-19 на экономику Казахстана – крупнейшее по масштабу за два десятилетия: Доклад Всемирного банка// <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/07/22/the-covid-19-shock-to-kazakhstans-economy-largest-in-two-decades-world-bank-report>

ӘОЖ 691

ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Алдаберген А., Азырбай А., Төлеубаева Ш., МДҚ 321 тобы

E-mail: aaulymaldabergen@gmail.com

Бұл мақалада Отбасында баланың бос уақытын тиімді ұйымдастыру қарастырылады. Мақалада әр бала дүниеге келгеннен бастап дамиды және отбасында тәрбиеленеді. Отбасында бала негізгі адамгершілік құндылықтарды игереді, алғашқы білімді алады және белсенділік пен қарым-қатынастың негізгі дағдыларын сіңіреді. Сондықтан ата-аналардың әрқайсысы тәрбиенің басынан бастап баласына болашақта тек оң қасиеттерге ие болатын жылу мен қамқорлықты беруі керек. Отбасында бос уақытты ұйымдастыру мәселесі әрқашан өзекті болып келді, өйткені көптеген отбасылар балаларына аз көңіл бөледі, ал кей отбасылар бабаларға көңіл мүлде бөлінбейді. Балалар көбіне өздері онашада болады, теледидар көреді, барлық бос уақытын компьютерде және интернетте өткізеді. Әр отбасы, дәлірек айтсақ, өздерінің отбасылық бос уақыттарын дұрыс ұйымдастыруды үйренуі керек.

Түйін сөздер: отбасы, бос уақыт, ата-ана, бала, қарым-қатынас, тәрбиелеу, педагог

В данной статье рассматривается эффективная организация досуга ребенка в семье. Статья гласит, что каждый ребенок развивается с рождения и воспитывается в семье. В семье ребенок усваивает основные нравственные ценности, получает первые знания и усваивает основные навыки деятельности и общения. Поэтому каждый из родителей с самого начала воспитания должен дарить своему ребенку тепло и заботу, которые в дальнейшем будут обладать только положительными качествами. Проблема организации досуга в семье всегда была актуальной, так как многие семьи уделяют мало внимания своим детям, а некоторые семьи вообще не уделяют внимания детям. Дети часто сами бывают в наедине самим собой, смотрят телевизор, все свободное время проводят за компьютером и в интернете. Каждая семья, а точнее, их семья, должна научиться правильно организовывать свой семейный досуг.

Ключевые слова: семья, досуг, родители, ребенок, общение, воспитание, педагог

This article discusses the effective organization of a child's leisure time in the family. The article states that every child develops from birth and is brought up in a family. In the family, the child learns the basic moral values, gets the first knowledge and learns the basic skills of activity and communication. Therefore, each of the parents from the very beginning of education should give their child warmth and care, which in the future will have only positive qualities. The problem of organizing leisure activities in the family has always been relevant, as many families pay little attention to their children, and some families do not pay attention to children at all. Children are often alone by themselves, watching TV, spending all their free time at the computer and on the Internet. Every family, or rather, their family, must learn how to properly organize their family leisure time.

Keywords: family, leisure, parent, child, relationship, education, teacher

Бос уақыт - бұл отбасылық өмірдің маңызды аспектісі, ал бос уақытты ұйымдастыру - оның тәрбиелеу функциясымен байланысты отбасының функцияларының бірі. Отбасында ата-аналардың және балалардың бос уақыттары толтырылатындығына байланысты, оны ұйымдастырушылар қаншалықты ата-аналар болып табылады, отбасылық тәрбиенің тиімділігіне баға беруге болады. Бос уақытты ата-аналар мен балалар бірге демалған кезде, шығармашылықпен айналысатын кездегі бірлескен мағыналы жұмсау олардың арасындағы рухани байланысты нығайтуға және тереңдетуге көмектеседі.

Қазіргі заманда отбасы тәрбиесінің жағдайына әлемдік деңгейде мән беріліп отыр. Оған дәлел 1989 жылы Біріккен ұлттар ұйымы қабылдаған, кейіннен 1995 жылы Қазақстанда қабылданған «баланың құқығы туралы Консулация» бола алады. Онда «бала толық және гармониялы дамуы үшін, ол мейірім мен өзара түсіністігі бар, қызығушылыққа көп көңіл бөлетін бақыт ахауалдық ортасы бар отбасында өсуі қажет. Сондай-ақ бала әрі дене, ақыл-ой жағынан кейін де ерекше мейірімділікке, қамқорлыққа әсіресе құқықтық қамқорлыққа мұқтаж» делінген. Конвенцияда әрбір ата-ана жасөспірімдердің өркениетті елдерде қазіргі заман талабына сай білім алуын қамтамасыз етуге міндетті екендігін айта келіп, ал білімдердің мына бағытта жүзеге асырылуы керектігін ұсынады: баланың жеке басын, талантын, дене және ақыл-ой қабілетін дамыту; адам құқығын құрметтеу; баланы өз ата-анасын сыйлауға, оның мәдени тұрмыс — салтын, тілі мен құндылықтарын, елінің ұлттық байлықтарын бағалауға тәрбиелеу; баланы еркін қоғамда ынтымақтастық, түсіністік ұлтаралық қарым-қатынаста, достық рухында саналы өмір сүруге дайындау, қоршаған ортаға жанашырлыққа тәрбиелеу. Бүгінде тәрбие берудің ауқымы кең жеке тұлғаның қалыптасуына ықпалы ерекше болғандықтан отбасы тәрбиесіне философиялық, әлеуметтанушылық, психологиялық және педагогикалық зерттеулерде ерекше көңіл бөлінген.

Я.А.Коменский, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци сияқты ұлы педагогтардың еңбектерінде баланың табиғи бейімділігін ашатындай, өз халқының мәдениетіне қосылатындай, жұмыстан бос уақытын пайдаланып, баланың іс-әрекетін қалай ұйымдастыруға болатындығы туралы ұсыныстар берілген.

Бос уақытты ұйымдастыруға Н.К.Крупская, В.А.Сухомлинский, Т.И.Осокина, Н.П.Сакулина, Н.А.Ветлугина, Т.С.Комарованың өздерінің ғылыми еңбектерінде ерекше мән берген. Олардың зерттеулері бос уақытты ойластырылған ұйымдастыру оның мектепке дейінгі баланың өзі таңдаған әр түрлі іс-әрекеттер процесінде жан-жақты дамуы үшін үлкен маңызға ие екендігін көрсетеді.

Мектеп жасына дейінгі баланы кешенді тәрбиелеу отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы тығыз ынтымақтастықта іске асады. Егер отбасы мен мектепке дейінгі ұйымда балаға қойылған талаптар келісілмесе, онда жақсы дағдылар мен қасиеттерді тәрбиелеу қиынға соғады.

Бүгінгі отбасы бала туылғаннан бастап шынайы себептерге байланысты балаларды тәрбиелеу мен дамытуда, түзету процесін ұйымдастыруда мәселелерінде кәсіби педагогикалық қолдауды ұйымдастыруды қажет етеді.

Ата-аналардың көпшілігі мектеп жасына дейінгі балаға білім берудің маңыздылығын сезінеді, бірақ мектепке дейінгі ұйым қызметіне белсенді түрде араласпайды. Оның негізгі себебі, ата-ананың көпшілігі баланың дамуы мектеп жасына дейін қалыптасатынын толық біле бермейді.

Осы тұста, ата-аналардың мектепке дейінгі ұйыммен тікелей жұмыс нәтижесінде не алғылары келетіні, мектепке дейінгі білім берудің мақсатын және оны жүзеге асыру тәсілдерін түсінуі маңызды болып саналады.

Мектепке дейінгі ұйымның білім беру процесіне ата-аналарды тарту міндеті негізгі үш бағытта шешіледі:

1. Отбасымен ықпалдастықты ұйымдастыру бойынша балабақша ұжымымен жұмыс, педагогтерді ата-аналармен жұмыстың жаңа түрлері жүйесімен таныстыру.

2. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру, балаларды тәрбиелеу және оқыту саласымен хабардар болу деңгейін анықтау, білім беру қызметіндегі ата-аналардың қажеттіліктерін айқындау.

3. Ата-аналарды мектепке дейінгі ұйыммен ықпалдастыққа тарту.

Балабақшаның отбасымен жұмысын жоспарлауда келесі ерекшеліктерді:

- ата-аналардың білім деңгейлері, олардың әлеуметтік қажеттіліктері;
- балалардың біліктері мен дағдыларының даму деңгейі;
- мектепке дейінгі ұйым жұмысының басым бағытын ескеру керек.

Мұның барлығы балабақша мен отбасында баланың дамуына бірыңғай тәсілдер құруға негіз болады.

Бұл ең тартымды, қажетті де ең күрделі түрі. Өйткені, кез келген іс-шара ата- анаға өз баласының проблемаларын ішкі жағынан көруге, басқа балалармен салыстыруға, қарым-қатынастағы қиындықтарды байқауға, басқа балалар қалай жасайтынын көруге, яғни өз баласымен қатар ата-ана қоғамдастығымен байланысу тәжірибесін алуға мүмкіндік берілетінімен түсіндіріледі.

Бірлескен іс-шараларды өткізу барысында ата-аналар бірлескен жұмыстан қанағат алып, сәйкес балабақшаның беделі артады. Бұл бағытта:

- мейрамдар мен ойын-сауықтар;
- ертеңгіліктер;
- туған күнді атап өту;
- концерттер, жарыстар;
- балалар жұмыстарының, отбасылық суреттер көрмесін;
- балабақшадан тыс біріккен экскурсиялар мен серуендер;
- қайырымдылық акцияларын ұйымдастыруға болады.

Сондай-ақ, ата-аналар мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен дамыту бойынша кәсіби кеңестер алуға, мектепке дейінгі білім берудегі соңғы жаңалықтарды білуге, нормативтік құжаттармен танысуға, өз аймағындағы мектепке дейінгі ұйым бойынша ақпарат алуға, балабақша мен мектепке дейінгі ұйым және сайт жұмысын ұйымдастыру сұрақтары бойынша өз ұсыныстарын, пікірлерін және тілектерін қалдыруға болады.

Ата-аналармен жұмыс түрлерін қолдану мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселелерінде өзара қарым-қатынастың жақсаруына ықпал етеді.

Өз баласын үйден ерекше жағдайда көру мүмкіндігі ата-аналарға өздерінің тәрбиелеу әдіс-тәсілдерін қайта қарауға ықпал етеді. Ата-ананың балабақша өміріне қатысуы педагогтың қалауы үшін емес, өзінің баласына маңызды екеніне ата-аналар біртіндеп көз жеткізеді.

Сонымен, мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің ата-аналармен өзара әрекетті ықпалдастықта ұйымдастыруы бала тұлғасының үйлесімді дамуы мен қалыптасуына ықпал етеді.

Бос уақытты ұйымдастырудың көптеген түрлері баланың өмірінде мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасында қалыптасады. Отбасы айтқанына көндіріп тәрбиелейді, ал балабақшада оңтайлы қылық, дұрыс көзқарас қалыптастыруға ұмтылады. Бала осы аталған ұйымдардың өз өмірінде қайсысы басым болса сонысын таңдайды, соның ықпалында болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ақтанова А. Балалар әдебиеті: Қазақ балалар драматургиясы мәселелері.- Астана. 2011ж.
2. «Бала мен балабақша» журналы №6, 7 2012 ж.
3. В.И. Ядешко, Ф.А. Сохин. Мектепке дейінгі педагогика.- Қазақша аудармасы «Мектеп», 1962 ж.

УДК 378.14: 159.953.5

О МЕТОДИКЕ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЯ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Алтынбекова Д.А., студентка группы РЯЛд 232,

Научный руководитель: Сералиева Н.Ж., к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
Жетысуский университет им.Ильаса Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: dimajd89@mail.ru

В статье рассматриваются тестовые методы контроля знаний на уроках русского языка, обосновывается их эффективность.

Ключевые слова: тестирование, контроль знаний, дистракторы, критериальное оценивание.

Мақалада орыс тілі сабақтарында білімді бақылаудың тестілік әдістері қарастырылған, олардың тиімділігі негізделген.

Түйін сөздер: тестілеу, білімді бақылау, дистракторлар, критериалды бағалау.

The article examines test methods of knowledge control in Russian lessons, substantiates their effectiveness.

Key words: testing, knowledge control, distractors, criteria-based assessment.

Необходимым условием повышения эффективности образовательного процесса является систематическое получение учителем объективной информации о ходе учебно-познавательной деятельности учащихся. Преподаватель получает эту информацию в процессе наблюдения за познавательной деятельностью обучающихся.

Контроль - это выявление и оценка знаний обучающихся, то есть определение объема, уровня и качества усвоения учебного материала, определение учебных достижений, пробелов в знаниях, умениях и навыках отдельных учащихся и всего класса, внесение необходимых корректив в учебный процесс, совершенствование его содержания, методов, средств и форм организации. Важнейшей функцией контроля является определение правильности, объема, глубины и достоверности полученных обучающимися знаний, получение информации о характере познавательной деятельности, уровне самостоятельности и активности учащихся в учебном процессе, определение эффективности методов, форм и методов их обучения.

При управлении учебной деятельностью учеников контроль не всегда сопровождается оценкой. Она может выступать как способ подготовки учащихся к восприятию нового материала, определять способность и готовность учащихся к приобретению знаний, умений и навыков, обобщать и систематизировать их. Педагогические задачи контроля заключаются в выявлении недостатков в работе учащихся, выявлении их характера и причин с целью устранения этих недостатков. Учителю важно иметь информацию как об усвоении учеником знаний, так и о том, как они были получены. Контроль играет огромную воспитательную роль в учебном процессе: помогает повысить ответственность за работу, выполняемую не только учеником, но и преподавателем; обучать учащихся систематической работе и аккуратности в выполнении учебных заданий.

В целом контроль - это форма закрепления, уточнения, осмысления и систематизации знаний учащихся. Слушая ответ товарища, ученики повторяют еще раз то, что узнали накануне. Чем лучше организована проверка, тем больше условий для такого утверждения.

Проверка знаний - это форма педагогического контроля учебной деятельности учеников. Если учесть, что основной воспитательной задачей педагога является усвоение детьми всего программного объема знаний, то становится ясно, что без специальной

проверки знаний не обойтись. В то же время она должна быть организована так, чтобы действительное знание было как можно более глубоким и полным.

Методы контроля - это способы получения обратной связи о содержании, характере и достижениях учебно-познавательной деятельности учащихся, а также об эффективности деятельности учителя. Они предназначены для определения эффективности преподавания и обучения на всех этапах образовательного процесса.

Обновление содержания образования предполагает использование эффективных педагогических технологий, в том числе критериально-оценочных. Критериальная оценка определяется как оценка учебных достижений обучающихся на основе критериев, отражающих их достижения в различных сферах образовательной деятельности. Критериальная оценка также положительно влияет на качество знаний обучаемых. Основное отличие критериального оценивания от традиционного заключается в том, что при традиционной оценке достижения учеников сравниваются со среднестатистической нормой (оценка основана на среднем уровне образования класса/общей аудитории), а при критериальном оценивании достижения учащихся сравниваются с планируемым результатом обучения, представленным критериями оценки. Также использование критериальной оценки дает учителям ясность в отношении стратегических целей и тактических задач обучения. Критерии помогают обучающимся объективно оценить качество своей работы и понять, как учиться, чему учиться и, самое главное, зачем учиться.

В настоящее время созданы и широко используются различные инструменты контроля, которые не требуют много времени для подготовки, проведения и обработки результатов. Среди них выделяется компьютерное тестирование. Мировой опыт показывает возрастающую роль использования тестовых форм контроля в практике школы. Педагогические тесты (далее по тексту-ПТ) помогают получить объективную оценку уровня знаний, умений и навыков, проверить соответствие требований к подготовке выпускников школ указанным стандартам, выявить пробелы в подготовке учащихся.

«Тест - это система тестовых заданий, которые организованы в рамках определенной стратегии изложения и позволяют эффективно оценить уровень подготовки испытуемых по определенной шкале» [1,с.18].

В настоящее время в дидактике существуют четыре основные формы тестовых заданий:

1. Задания закрытой формы, в которых обучающийся выбирает правильный ответ из нескольких правдоподобных, предложенных на выбор. Эти правдоподобные ответы называются “дистракторами”. Чем лучше “дистрактор”, тем чаще на него “попадаются” ученики, давая неправильный ответ. Плохие “дистракторы”, которые учащиеся не выбирают в силу их абсурдности, целесообразно убрать из тестового задания.

2. Задания открытой формы, когда ответы дают сами учащиеся, дописывая ключевое слово в утверждении и превращая его в истинное или ложное. Такое тестовое утверждение содержит в одном предложении и вопрос и ответ. Оно должно состоять из небольшого количества слов (чем меньше, тем лучше), а ключевое слово, которое вписывает обучающийся, должно завершать фразу. При формулировании задания важно минимумом слов добиваться максимальной смысловой ясности и однозначности содержания задания.

3. Задания на соответствие, в которых элементам одного множества требуется сопоставить элементы другого множества, причем число элементов во втором множестве должно на 20–30 % превышать число элементов первого множества. Это обеспечивает обучающемуся широкое поле для поиска правильного ответа.

4. Задания на установление правильной последовательности. Ученик указывает с помощью нумерации операций, действий или вычислений требуемую заданием последовательность. Такие задания хороши в тех областях учебной или профессиональной деятельности, которые хорошо алгоритмизируются.

Одним из наиболее эффективных средств контроля при изучении языка является тест. Многочисленные публикации в журналах "Русский язык в школе", "Иностранные языки в

школе" посвящены использованию тестов. Большая часть исследований в этой области отвечала потребностям своего времени, но они затрагивали отдельные аспекты и проблемы тестирования, часто под тестами понимались только некоторые виды тестовых заданий.

Основное различие между тестом и традиционным тестом заключается в том, что он всегда включает измерение. Поэтому оценка, поставленная по результатам тестирования, более объективна, чем оценка выполнения традиционного теста, которая всегда субъективна и не зависит от возможного субъективизма учителя, так как основана на влиянии учителя, который не всегда свободен от личной симпатии или неприязни к конкретному ученику. Главной особенностью теста является объективность, гарантируемая измерением, функцией которого является передача количественной информации.

Языковое тестирование проводится с целью выявления

1) уровня достижения определенного вида деятельности;

2) способности к определенному виду деятельности;

3) трудностей в овладении определенным видом деятельности и возможных путей их преодоления.

В практической деятельности учителям часто приходится сталкиваться с тестами первой группы. Такие тесты могут измерять общие навыки в речевой деятельности или достижение определенного уровня в процессе освоения того или иного курса обучения.

Тесты могут быть итоговыми или промежуточными (тематическими). Итоговые тесты призваны объективно подтвердить достигнутый школьниками уровень. Тематический тест направлен на совершенствование учебного процесса. Тесты могут определять уровень знаний или языковой компетенции школьника по отношению к уровню других учеников (нормоориентированный тест) или по отношению к определенному критерию, например, по отношению к уровню обучения (критериально-ориентированный) [20].

Несомненно, использование тестовых технологий на уроках русского языка позволяет учащимся подготовиться к итоговой аттестации по дисциплине. Однако использование тестирования в учебном процессе не должно быть эпизодическим, бессистемным, иначе они не повлияют на результаты обучения.

Вместе с тем, тестирование как метод контроля имеет свои недостатки. С помощью педагогического теста легко проверить степень усвоения учебного материала учащимися. Но в данном случае очень трудно проверить глубокое понимание предмета, овладение стилем мышления, присущим изучаемому предмету. Отсутствие непосредственного контакта с обучаемыми, с одной стороны, делает наблюдение объективным, а с другой, - повышает вероятность влияния на результат других случайных факторов. Таким образом, можно сделать вывод, что сочетание педагогических тестов с традиционными методами контроля в рамках педагогической технологии дает наилучшие результаты.

Основное различие между тестом и традиционным тестом заключается в том, что он всегда включает измерение. Поэтому оценка, поставленная по результатам тестирования, более объективна, чем оценка выполнения традиционного теста, которая всегда субъективна и не зависит от возможного субъективизма учителя, так как основана на влиянии учителя, который не всегда свободен от личной симпатии или неприязни к конкретному ученику. Главной особенностью теста является объективность, гарантируемая измерением, функцией которого является передача количественной информации.

К достоинствам следует отнести:

- как было сказано, большая объективность и, как следствие, большее позитивное стимулирующее воздействие на познавательную деятельность учащегося;
- исключается воздействие негативного влияния на результаты тестирования таких факторов как настроение, уровень квалификации и др. характеристики конкретного преподавателя;
- ориентированность на современные технические средства на использование в среде компьютерных (автоматизированных) обучающих систем;
- универсальность, охват всех стадий процесса обучения.

Отметим другие достоинства. Тестируемый опрос многофункционален. Он позволяет быстрее понять, как дальше работать с данным учеником, а также помогает учителю скорректировать курс.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Исаева Б.Н. Эффективность использования тестирования на уроках русского языка. // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Молодежь и наука в современном мире». 1 часть. – Талдыкорган, 2016. – С.391-394.
2. Жанпейсова У.А., Кыстаубаева Ж.Н. Русская речь. Тесты: 5 класс общеобразовательной школы с казахским языком обучения. Учебно-методическое пособие. – Алматы, 2007. – 56 с.
3. Караев Ж.А., Кобдикова Ж.У. Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода. – Алматы, 2017.-315 с.

УДК 004.4(075)

СОЗДАНИЕ ЦИФРОВОГО УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ПО ДИСЦИПЛИНЕ "ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ"

Амангельдин Б.Ж., студент гр ИСР-321
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: ronaldoassassin@gmail.com

Қазіргі жағдайда білім беруде ақпараттық технологиялардың пайда болуы цифрлық оқыту ресурстарын құруды талап етеді. Бұл мақалада біз зерттеу жұмысының нәтижелерін ұсындық: тақырып бойынша әдеби шолу жасалды, электронды оқулық құруға арналған платформа зерттелді және таңдалды.

Түйін сөздер: электрондық оқулық, сандық білім беру ресурсы

В современных условиях появление информационных технологий в образовании требует создания цифровых обучающих ресурсов. В данной статье мы представили итоги исследовательской работы: сделан литературный обзор по теме, изучена и подобрана платформа для создания электронного учебника.

Ключевые слова: электронный учебник, цифровой образовательный ресурс

In modern conditions, the emergence of information technologies in education requires the creation of digital learning resources. In this article, we presented the results of the research work: a literature review on the topic was made, a platform for creating an electronic textbook was studied and selected.

Key words: electronic textbook, digital educational resource

Актуальность исследования.

Создание электронного учебного учебника является необходимостью в изучении дисциплины «Информационная безопасность и защита информации» в ВУЗе, преподавателя и студента в образовательном процессе.

«Всестороннее развитие человека нашей эпохи не может совершаться вне формирования познавательных интересов» и актуально преподавание информатики с использованием новых информационных технологий.

Электронный учебник можно использовать, учитывая дифференцированный подход в обучении.

В целом электронный учебник значительно экономит время студента, затрачиваемое на рутинные операции по поиску учебного материала, а также при повторении неизвестных или забытых понятий.

Цель исследования: разработать электронный учебник, который бы послужил инструментом в подготовке к итоговой государственной аттестации, и рассмотреть возможности его использования в образовательном процессе.

Задачи исследования:

1. Разработать содержание и структуру электронного учебника, для успешной подготовки в образовательном процессе по дисциплине «Информационная безопасность и защита информации» в ВУЗе.
2. Определить условия эффективного использования электронного учебника.
3. Подобрать и применить в электронном учебнике задачи разной сложности.

В современных условиях проблемы информации, появление информационных технологий в образовании и производстве в большей мере требуют от обучающегося умения учить самого себя, быть самому себе преподавателем, уметь находить ответы на интересующие вопросы в источниках информации, в том числе электронных, уметь организовывать собственную деятельность и деятельность других.

Умение учиться знаменует революционное событие в психическом развитии: с этого момента ребенок из обучаемого, ведомого взрослым, получает возможность стать хозяином, субъектом собственного развития - человеком, обучающим себя, меняющим самого себя сознательно и целенаправленно. [1, с. 26]

Д. Б. Эльконин в 60-м году, характеризуя учебную деятельность, отмечал, что особенность учебной деятельности заключается в том, что ее целью и результатом является не изменение предмета, с которым человек действует, а изменение самого себя как субъекта деятельности. [2, с. 214]

Как правило, в дистанционной форме обучения применяются электронные учебники. Достоинствами этих учебников, на наш взгляд, являются: во-первых, их мобильность, во-вторых, доступность связи с развитием компьютерных сетей, в-третьих, адекватность уровню развития современных научных знаний.

Компьютерные технологии проникают во все сферы нашей жизни. Требуют от каждого человека оперативно и качественно обрабатывать, передавать, демонстрировать свои знания и умения.

Выходом из этой ситуации, может стать применение и разработка электронных средств обучения.

Существует множество понятий, что такое **цифровой образовательный ресурс (ЦОР)**. Л. «... ЦОР – необходимые для организации учебного процесса и представленные в цифровой форме ресурсы, а именно: фотографии, видеофрагменты, статические и динамические модели, ролевые игры, объекты виртуальной реальности и интерактивного моделирования, картографические материалы, звукозаписи, символьные объекты и деловая графика, текстовые документы и иные учебные материалы, отобранные в соответствии с содержанием конкретного учебника, «привязанные» к поурочному планированию и снабженные необходимыми методическими рекомендациями»[3, с.51].

Разработанный нами учебник можно классифицировать, как сложный, так как его отдельные уроки можно использовать независимо друг от друга.

Эксперты выявили зависимость:

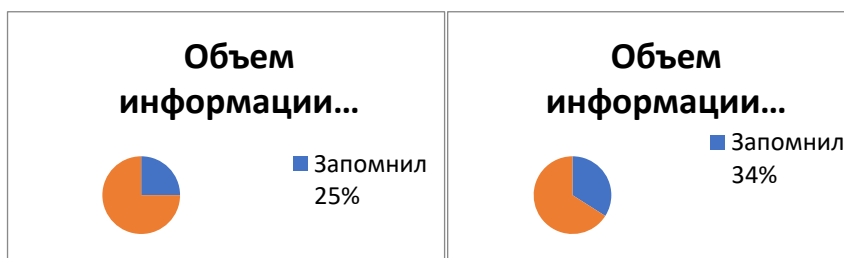

Рис 5. Зависимость объема запоминаемой информации от способа получения информации

Какие проблемы помогает решить электронный учебник:

- Изучение материала в индивидуальном темпе студента;
- Быстрый доступ к информации;
- Быстрый поиск нужной информации;
- Наглядная и доступная информация;
- Возможность обновления материала;
- Автоматическая и объективная проверка знаний. [4,с.64]

Электронный учебник является программно-информационной системой педагогического назначения и должен удовлетворять особенностям каждой формы учебной деятельности студентов для широкого спектра практических задач, т.е. быть универсальным. Это достижимо путем использования различных технологий. Особенно эффективно использование различных технологий в сочетании с гипертекстом, т.к. гипертекст позволяет структурировать учебный материал и закладывать траекторию изучения материала [5, с. 104].

Для создания данного учебника был использован пакет Microsoft Office. Была использована среда для создания презентаций PowerPoint. Программа является пакетом инструментов, с помощью которого можно создать серию интерактивных электронных курсов, тестов, диалоговых тренажеров, видеолекций, скринкастов в PowerPoint.

При составлении учебника была обеспечена преемственность с учебным материалом, изучаемым в ЖУ им.И.Жансугурова. Эта преемственность обеспечивается содержанием данного курса, системой обозначений, определениями понятий, формулировками условий задач и т.п.

Данным учебником студент может пользоваться при объяснении материала, в процессе самостоятельной работы на практических занятиях, что позволяет ему получать целостный образ изучаемого материала.

Разрабатывая электронное пособие, мы работали поэтапно:

1. выбрали и проанализировали необходимую литературу;
2. выбрали и проанализировали объем решаемых задач;
3. разработали структуру электронного учебника;
4. разработали дизайн и навигацию учебника, продумали и выбрали щадящую для зрения цветовую гамму веб-страниц;
5. рассмотрели несколько платформ для создания учебника и выбрали удобную, с нашей точки зрения;
6. изучили выбранную программу для создания учебника;
7. создали электронный учебник;
8. планируется проведение опытно-экспериментальной работы по применению данного учебника для студентов ЖУ им. И.Жансугурова.

Данный учебник будет изменяться, так как будут изменяться требования к экзамену, будет меняться круг задач. Хочется создать дополнительные приложения (электронные формы), для определения, итоговых результатов обучения на разных этапах обучения.

Учебник будет расти за счет своих приложений, что-то будет перерабатываться, какой то материал замениться. При этом не будет увеличиваться нагрузка на студента, так

как будет развиваться образовательная среда, а не объем обязательного материала. В дальнейшем планируется выставить данную разработку в блог и расширить возможности, как самого учебника, так и возможности доступа к учебнику со стороны студента, для пополнения его своими разработками. [6,с.6]

Электронная оболочка была создана на базе программы «Конструктор электронных учебников 1.1.3»

Программа имеет интуитивно-понятный и эргономичный интерфейс, позволяющий пользователю мгновенно освоится и приступить к работе. При проектировании электронного учебника, все данные отражаются в виде удобной древовидной структуры, программа автоматически определяет форматы данных и присваивает им определённые категории.[7,с.19]

Электронный учебник включает в себя следующие разделы :

1. Лекционный комплекс
2. Практические занятия
3. СРС
4. Презентации
5. Литература
6. Глоссарий
7. Видеоуроки
8. Материалы для самоконтроля

Заключение.

Таким образом, любой электронный учебник обогащает возможности преподавателя и расширяет возможности образовательного курса. В связи с этим в данной работе сделаны выводы:

Проанализирована и изучена литература по теме создание электронных учебников. Изучена психолого-педагогическая литература для правильного подбора заданий и правильного оформления учебника.

Пройдены все этапы проектирования и создания электронного учебника. Разработана структура учебника, он состоит из отдельных уроков. Любой электронный учебник является, только вспомогательным инструментом он дополняет, но не заменяет учителя.

Данный электронный учебник эффективно использовать при закреплении и изучении нового материала; в комбинированных уроках при повторении и обобщении, сообща с преподавателем или индивидуально.

Электронный учебник можно использовать как средство в технологии перевернутый урок. Дав студентам домашнее задание изучить один из уроков курса, а потом обсудить этот материал. Во всех уроках курса материал излагается наглядно, интерактивно, с применением мультимедийных видеороликов это дает возможность студентам самостоятельно разобраться в любой теме учебника и облегчает труд преподавателя при объяснении.

Дополнительные плюсы ЦОР в зрительном отображении информации, так как психологами установлено, что зрительные анализаторы имеют более высокую пропускную способность по сравнению со слуховыми. Ухо воспринимает десятки тысяч бит в секунду, в то время как глаз – миллионы бит в секунду. Согласно по этому поводу с пословицей «Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать».[8,с.103]

Итак, подведём практические итоги дипломной работы:

1. Нами пройдены все этапы проектирования и создания электронного учебника.
2. Разработана структура учебника и каждого занятия, всего этих уроков 30.(лекций-15, практических занятий-15)
3. Во всех уроках материал излагается наглядно. Это дает возможность студентам практически самостоятельно разобраться в любой теме. Так появляется возможность использовать технологию перевёрнутого урока, когда на уроке обсуждается и решается материал после личной домашней подготовки в интерактивном режиме работы с электронным учебником.
4. К каждой теме подобраны разноуровневые задачи и количество задач является достаточным для закрепления учебных навыков и компетенций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Адамова, С. А. Потенциал платформы iSpring Suite как основа внедрения дистанционного обучения в школе [Текст] / С. А. Адамова // Педагогический опыт: теория, методика, практика : материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 14 окт. 2016 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. — № 4 (9). — С. 130–134.
2. Аленичева, Е.В. Этапы создания электронного учебника. [Текст] / Е.В. Аленичева // Высшее образование в России. – 2001. – № 5. – С. 103-105.
3. Алешкина, О. В. Применение электронных учебников в образовательном процессе. [Текст] / Алешкина О. В. // Молодой ученый. — 2012. — №11. — С. 389-391.
4. Босова, Л.Л. Наборы цифровых образовательных ресурсов к учебникам, входящим в Федеральный перечень, как способ массового внедрения ИКТ в учебный процесс российской школы // Информационно-коммуникационные технологии в образовании. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.ict.edu.ru/ft/005803/iso_project-4.pdf
5. Иванов, В.Л. Структура электронного учебника [Текст] / В.Л. Иванов // Информатика и образование. – 2001. – № 6. – С. 12-15.
6. Максимов, Г.Н. Электронный учебник – что это? [Текст] / Г.Н. Максимов, А.В. Вишняков // Открытое образование. – 2002. – № 2. – С. 19-22.
7. Полат, Е. С. Теория и практика дистанционного обучения. [Текст] учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / Е. С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева; Под ред. Е. С. Полат // М.: Издательский центр «Академия», 2004.— 416 с.
8. Цифровые образовательные ресурсы. [Электронный ресурс] / bestreferat.ru - Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-266011.html>

ӘОЖ 541.124

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРІН ДАМУ ҚҰРАЛЫ

Аманжолова М. Д., Тухайқызы Е., Ыдырысова Ж. С.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Zhansayasagatbek1998@gmail.com

Мақалада қазіргі заман бүкіл әлем жұртышылығында экологиялық проблемаларды шешу экологиялық білім беру және оның басты мақсаты-бастапқы экологиялық түсінікті қалыптастыру, атап айтқанда баланың өзіне, айналасындағы әлемге және айналадағы адамдарға табиғаттың бір бөлігі ретінде оң көзқарасы мектеп жасына дейінгі балалардың дидактикалық ойындар арқылы «экологиялық түсінігін» дамытын құралы ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: Экологиялық түсінік, дидактикалық ойын, ойын түрлері

В статье рассматривается современность решение экологических проблем, экологическое образование и его главная цель-формирование первичного экологического понимания, а именно позитивного отношения ребенка к себе, окружающему миру и окружающим людям как части природы рассматривается как средство развития у дошкольников «экологического понимания» посредством дидактических игр.

Ключевые слова: Экологическое понимание, дидактические игры, виды игр

The article deals with the modernity of solving environmental problems, environmental education and its main goal-the formation of primary environmental understanding, namely, the positive attitude of the child to himself, the world around him and the surrounding people as a part of nature is considered as a means of developing preschool children's "ecological understanding" through didactic games.

Key words: Environmental understanding, didactic games, types of games

2020 жылғы 1 қыркүйектегі VII-ші Қазақстан халқына жолдауында қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму – еліміз үшін алдыңғы кезекте тұрған мәселе туралы мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев айтқан болатын [1, 23-бет].

Қазіргі әлемде мектеп жасына дейінгі баланы экологиялық түсінігін қалыптастыру мәселесі өте өзекті, өйткені мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік білім беру стандартына «Үлгілі оқыту бағдарламасына» сәйкес білім беру нәтижелеріне қойылатын талаптардың бірі балалардың жеке басының жалпы экологиялық мәдениетін қалыптастыру, баланың әлеуметтік, адамгершілік, қасиеттерін мен жауапкершілігін дамыту болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық түсінігін қоршаған әлемнің құбылыстарын білуге де маңызды жеке қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді [2, 14-бет]. Баланың танымын алғашқы күннен бастап дамыту құралы да, балада оқу мен білімнің, тәрбиенің негізін қалыптастыратын да-ойын әрекеті болып саналады. Ойын–баланың бірінші әрекеті, сондықтан да оның мән–мағынасы ерекше. Мектеп жасына дейінгі балалардың зейіні тұрақсыз болады. Оларды біркелкі жұмыс тез жалықтырады. Сондықтан олардың зейінін үнемі қажетті бағытқа аудару үшін ойын түрінде жүргізу қажет [3, 23-бет].

Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр-сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Баланың қабілетін қаншалықты ерте ашып, дамытса, оның нәтижесі де соншалықты жемісті болмақ. Баланы тәрбиелеуді мектеп жасына дейінгі бастау дұрыс. Өйткені мектеп жасына дейінгі уақыт тәрбиені сіңірудің табалдырығы іспетті. Қазақ ғалымдарының тұжырымдары бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы; мінез-құлықтың санасы күшейеді, қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болады. Мектеп жасына дейінгі балалар өзінің айналасындағы қоршаған ортамен танысуға өте құштар. Мәселен, балаға әлем аздап ғана сырын ашса, онда баланың білуге деген құштарлығы арта түседі [4, 12-бет].

Білім берудегі экологиялық проблемалар және оларды жеңу жаңа бағытын тудырды. Экология әр адам табиғатпен қалай байланысты екенін және оған қалай тәуелді екенін, табиғатта қандай заңдылықтар бар екенін және адамзаттың оларды елемуге құқығы жоқ екенін түсінуі керек. Соңғы жылдары экологиялық білім беру кеңістігінің қалыптасу маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Бұл "экологиялық сана", "экологиялық ойлау", "экологиялық мәдениет", "үздіксіз экологиялық білім" және басқа да көптеген жаңа ұғымдарды, соның ішінде "мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық тәрбиесі" ұғымдарын дамыту кезеңі [5, 25-бет].

Мектеп жасына дейінгі баланың экологиялық мәдениетінің құрамдас бөліктері - бұл табиғат туралы идеялар және олардың экологиялық бағыты, оларды нақты өмірде, мінез-құлықта, табиғаттағы әр түрлі іс-әрекетте және өмірдің осы кезеңінде тікелей қоршаған ортаны құрайтын құбылыстарға, тірі және жансыз табиғатқа деген көзқарас.

Болашақта бала кім болса да, ол қоршаған әлемдегі рөлін жақсы түсінуі керек, өз әрекеттерінің салдарын білуі керек, табиғат заңдары туралы түсінікке ие болуы керек. Ал бұл өз кезегінде мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесін әзірлеуді өзектендіреді.

Мектеп жасына дейінгі баланы экологиялық түсінігін қалыптастыру болашақ өмірі үшін маңызы мектепке дейінгі тәрбие теориясы мен іс-тәжірибесіне балабақшадағы экологиялық білім берудің ең тиімді құралдары мен әдістерін әзірлеу және қолдану міндетін қойды.

Балалардың кіші топтарынан заттар мен құбылыстардың сипаттамалық қасиеттерінің, белгілерінің жалпы қабылданған анықтамаларын қолдануға үйрету керек. Мектеп жасына дейінгі балаларда өсімдіктер мен жануарлар туралы түсініктерін қалыптастыру қоршаған ортаға ұқыпты қарауды тәрбиелеудің маңызды шарты болып табылады.

Экологиялық білім берудің тиімді және қызықты құралдарының бірі-дидактикалық ойындар. Олар мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың нақты мәселелерін шешуге бағытталған, бірақ сонымен бірге олардың тәрбиелік маңызы өте зор. Дидактикалық ойындарды қолдану мектеп жасына дейінгі балаларды өсімдіктер мен жануарлар әлемімен таныстыру және табиғатқа ұқыпты қарауды тәрбиелеу. Демек, мұндай ойындар баланың дамуы үшін аса маңызды [6, 15-бет]. Бұл ойындарды тәрбиешінің шығармашылықпен түрлендіре отырып, балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау кезінде іс-әрекеттің мазмұнына сай пайдалануға болады. Сондықтан, мұндай ойындарды ойнау балалардың ойлау, қабылдау, еліктеу қабілеті және заттардың түрін, түсін, көлемін ажырата білуін дамыта түсу үшін өте қажет. Дидактикалық ойындарда міндетті түрде екі бала қатысатын ойындар түрін пайдаланған тиімді болады.

Бүгінгі таңда дидактикалық ойындардың функциялары белгіленді, дидактикалық ойындардың ерекшеліктері анықталды, ойындардың мазмұны, тәрбиеші оларды қолданудың әдістері жасалды.

Дайын мазмұны мен ережелері бар ойын бола отырып, дидактикалық ойын балалардың іс-әрекетін, олардың қарым-қатынасын ұйымдастырады, балаларға белгілі бір әрекет режимін көрсетеді, белсенділіктің, шыдамдылықтың, мақсаттылықтың дамуына әсер етеді. Ережелерді игеру және оларға бағыну балаларда белгілі бір мінез-құлық нормаларына сәйкес әрекет ету қабілетін дамытады, осы нормаларға оң көзқарасты қалыптастырады. Дидактикалық ойындарды балалармен бірге де, жеке-жеке де өткізуге болады, оларды балалардың жасын ескере отырып қиындатады. Дидактикалық ойындар бос уақытта, сабақтарда және серуендерде өткізіледі.

Сондықтан дидактикалық ойын мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық түсініктің қалыптасуының құнды құралы болады.

Экологиялық мазмұндағы дидактикалық ойындар балалардың адам мен табиғаттың өзара қарым-қатынасын, табиғаттағы баланың іс-әрекеті, табиғатта болатын қатынастар туралы түсініктерін кеңейтеді. Ойындар сонымен қатар табиғатқа құндылық қатынасын тәрбиелеуге, қоршаған ортадағы мінез-құлық мәдениеті мен іс-әрекет дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық тәрбиесінде әртүрлі дидактикалық ойындар кеңінен қолданылады: заттармен (суреттермен), үстел-баспа және ауызша. Дидактикалық материалдар ретінде ойыншықтарды (өсімдіктер мен жануарлардың резенке, жұмсақ, пластикалық түрлері), кесілген суреттерді, сондай-ақ табиғаттың нақты нысандарын (мысық, ит, балық, көкөністер, жемістер, және т.б.) пайдалана аласыз. Заттармен және суреттермен ойнау кезінде тәрбиешілер әртүрлі білім беру және білім беру міндеттерін шешуге мүмкіндік алады: еркін түрде балалардың маңызды белгілерін бөліп көрсету негізінде тірі және жансыз табиғаттың ерекшеліктері туралы идеяларын кеңейту және нақтылау, қоршаған ортаның құбылыстары мен табиғат объектілеріне саналы түрде дұрыс көзқарас қалыптастыру[7, 4-бет].

Үстел ойындарының мазмұны, міндеттері және дизайны бойынша әртүрлі. Олар балалардың табиғат әлемі туралы түсініктерін нақтылауға және кеңейтуге, экологиялық түсініктерінің негіздерін жүйелеуге, мектеп жасына дейінгі баланың қоршаған ортаға саналы көзқарасын дамытуға көмектеседі. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған үстел-баспа ойындарының ішінде "гүлдер гүлдейді", "орман өсімдіктері" және т.б..

Ауызша ойындар оқу процесінде қолда бар идеялар негізінде және көрнекілікке сүйенбестен ақыл-ой тұрғысынан жүзеге асырылып ерекшеленеді. Сондықтан ауызша ойындар негізінен орта және үлкен мектеп жасына дейінгі балалармен өткізіледі. Дидактикалық ойындар мектеп жасына дейінгі балалар үшін экологиялық білімді түсінікті етуге көмектеседі. Бұл баланың белгілі бір ойын рөлін орындау арқылы жүзеге асыратын нақты өмірлік жағдайлары келтіріледі. Оқу-ойын міндеті мен шындықтың үйлесуі балалардың негізгі экологиялық ұғымдарды игеруіне, олардың қарапайым экологиялық іс-әрекеттерді игеруіне, табиғатқа саналы түрде дұрыс көзқарас қалыптастыруға тиімді әсер етеді.

Дидактикалық ойындарды ойын әрекеттерінің сипатына қарай жіктеуге болады: ойын-саяхат, ойындар-болжамдар, тапсырма ойындары, ойындар-жұмбақтар, ойындар-әңгімелер, ашық дидактикалық ойындар.

- саяхат ойынының мақсаты-балалардың назарын жақын, бірақ олар байқамайтын нәрсеге аудару арқылы әсерді күшейту. Саяхат ойыны нақты фактілер мен оқиғаларды бейнелейді, бірақ әдеттегі нәрсе ерекше, қарапайым – жұмбақ, қиын – жеңу арқылы ашылады. Бұл ойын мазмұнымен бірге танымдық мазмұнды ашудың көптеген әдістерін қолданады: міндеттерді қою, оны шешу жолдарын түсіндіру, кейде саяхат бағыттарын әзірлеу, кезең-кезеңмен шешу, тапсырмалар, оны шешудің қуанышы. Ойын сыйлықтар, әндер, жұмбақтар және тағы басқаларды қамтуы мүмкін. Бұған "ертегі орманына саяхат", "біздің пойыз алыс елге барады" және т. б. сияқты ойындар кіреді.

Тапсырма ойындары саяхат ойындарымен бірдей құрылымдық элементтерге ие, бірақ мазмұны жағынан олар қарапайым және ұзақтығы қысқа. Олар заттармен, ойыншықтармен, ауызша бұйрықтармен әрекеттерге негізделген. Ойын тапсырмасы және олардағы ойын әрекеттері бір нәрсе жасау туралы ұсынысқа негізделген.

Экологиялық білім беру бұл мәселені жүзеге асыруда үлкен маңызға ие. Экологиялық білім берудің басты мақсаты-бастапқы экологиялық мәдениетті қалыптастыру, атап айтқанда баланың өзіне, айналасындағы әлемге және айналадағы адамдарға табиғаттың бір бөлігі ретінде оң көзқарасы.

Қоғамымызда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен еліміздің білім беру саласының әлемдік білім кеңістігіне шығуы - білім беру саласында, соның ішінде мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуға уақыт талабына сай өзгерістер енгізуді талап етіп отыр. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр-сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет.

Дидактикалық ойындардың кең таралуы және оны ғылымының әртүрлі саласында пайдалану мүмкіндігі бізге экологиялық түсінікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Дидактикалық ойын мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық түсінігін қалыптастыру процесінде жеке тұлға етіп тәрбиелеуде алатын орны ерекше. Осы орайда дидактикалық ойындардың дамыту құралы ретінде анықтау арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық түсінігін қалыптастыру мәселесін ашамыз.

Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық түсінігін қалыптастыруды зерттеу, оның маңыздылығы, көкейкестілігі қоғам өмірінде объективті түрде туындайтын қажеттіліктер жиынтығын қажет етеді.

Қазіргі экологиялық және әлеуметтік мәдени жағдай адам мен қоршаған орта арасындағы қарым-қатынастың шиеленісуімен, экологиялық дағдарыстың тереңдеуімен сипаттады, мектеп жасына дейінгі балалардың экология түсінігін дамыту проблемасын туындатып отыр. Бұл балабақша тәжірибесінде балалардың экологиялық түсінігін дамытудың, қалыптастырудың дидактикалық ойындардың мүмкіндіктерін айтады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалардың экологиялық түсінігін, мәдениетін қалыптастыру, дамыту мақсатында қоғам, табиғат және бала ойының даму дидактикалық ойындар процесінде көрініс табу қажет.

Қазіргі ғылым мен техниканың жетістіктері қоғамның табиғи орта жағдайына кері ықпалын тигізуіне байланысты. Бұл ықпалды бәсеңдету үшін алдымен балаларда экологиялық мәдениетті болуы қажет. Осыған орай, барлық іс-әрекеттің және мінез-құлықтың реттеушісі экологиялық сананы қалыптастыру керек. Экологиялық мәдениет табиғи ортаға ұқыптылық қарам-қатынасының талаптарына сәйкес білімнің және сенімнің болуын, іс-әрекетке, сонымен бірге іс-тәжірибелік әрекетке дайындықты талап етеді оны мектеп жасына дейінгі балаға дидактикалық ойындар арқылы жеткізу болып табылады. Сондықтан экологиялық түсінік – баланың қоғамдық белсенділігінің және саналылығының маңызды көрсеткіші болып табылады[8, 156-бет].

Қорыта айтқанда, мектеп жасына дейінгі балаға экологиялық түсінікті игеру, экологиялық сана-сезімі де жоғары деңгейдегі тұрақты дамыған қоғамды жаһандық

масштабта қалыптастыру – қазіргі таңның көкейтесті мәселесі. Бұл үдерісті іске асыру барысындағы, яғни экологиялық мәдениеті мен дүниетанымы жақсы жетілген тұрақты даму үстіндегі қоғам қалыптастыру барысындағы негізгі де шешуші рөлді нақ осы мектеп жасына дейінгі балаға дидактикалық ойын арқылы жеткізуге болады, себебі ойын мектеп жасына дейінгі балаға білім берудің барлық сатыларында экологиялық түсінікті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Экологиялық қауіпсіздік мәселесі бүкіл әлем ауқымында тұрақты экологиялық дүниетаным орнатуға қол жеткен жағдайда ғана шешілетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының президентінің VII-ші халқына жолдауы 2020 жыл
2. «Үлгілі оқыту бағдарламасы» adilet.zan.kz
3. Ақназаров Б.З., Шыныбекова Э.И. Оқыту процесінде тәрбиелеу.- А., 1972.
4. Яницкий О.Н. Экологический аспект проблемы культурного прогресса. // Культурный прогресс: философские проблемалары. – М., 1994.
5. Когай Е.А. Социальная экология. Культура и природа: этапы развития // Социально-политический журнал. – 1998. – №9.
6. Кружалин В.И., Мазуров Ю.Л. Образование и экологическая культура // Высшее образование. – 2002. – № 12.
7. Культура и экология <http://www.xserver.ru/user/kulik/>
8. Стратегия экологического образования и воспитания в XXI веке // Тезисы докладов УИ Международной конференции по экологическому образованию. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2000.

ӘОЖ 349.412.2

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ БҰЗЫЛУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ЖАУАПКЕРШІЛІКТЕРІ

Аманкелдиева М.А., Бауыржанов С.Е.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Ақхожин Б.С.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ.

E-mail: Amankeldievaa2000@mail.ru

Мақалада жер заңдарын бұзғаны үшін әкімшілік жауаптылық- бұл жер құқық бұзушылықтары саласындағы заңды жауаптылықтың түрлерінің бірі. Мұндай жауаптылық тек заңдарда көзделген жағдайларда және әкімшілік құқықтық бұзушылықтың құрамы орын алған жағдай ғана туындайды. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңдар бойынша жер заңдарының басқада талаптарын орындамау және жер учаскелерінің меншік иелерімен жер пайдаланушылардың өз міндеттерін орындамауы жер құқық бұзушылығы және әкімшілік құқық бұзушылық болып табылмайды.

Түйін сөздер. Жер, жер заңнамасы, жер даулары, жауапкершіліктер.

В статье говорится, что административная ответственность за нарушение земельного законодательства является одним из видов юридической ответственности в сфере земельных правонарушений. Такая ответственность наступает только в случаях, предусмотренных законодательством, и при наличии состава административного правонарушения. Не является земельным правонарушением и административным правонарушением неисполнение иных требований земельного законодательства по законодательству об административных правонарушениях и неисполнение собственниками земельных участков своих обязанностей землепользователями.

Ключевые слова. Земля, земельное законодательство, земельные споры, ответственность.

The article states that administrative liability for violation of land legislation is one of the types of legal liability in the field of land offenses. Such liability occurs only in cases provided for by law, and in the presence of the composition of an administrative offense. It is not a land offense and an administrative offense to fail to comply with other requirements of the land legislation under the legislation on administrative offenses and the failure of the owners of land plots to fulfill their duties by land users.

Keywords. Land, land legislation, land disputes, liability.

ҚР-ның Конституциясының I бөлімінің 6-бабының 3-тармағында былай делінген: «Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін»

1995 жылы 30 тамаызда қабылданған Қазақстанның негізгі заңында жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін деп жазылған [1].

Сондықтан әрбір азамат өзіне берілген жерді тиісті мақсатына сәйкес пайдалануға міндетті. Егер жер учаскесі мақсатына сай пайдаланылмаса, заңды жауапкершілік туындайды. Құқықтық жауапкершілік деп құқықтық қатынастарда олардың өмір сүруінің оң салдарын алу үшін субъектінің өз міндеттеріне қатысты жауапкершілігінің қатынасын түсінуге болады. Біз сондай-ақ заңмен қарастырылған заңсыз әрекеттерді-тыйымдарды және өз міндеттерін заңға сәйкес орындауға тиісті субъектінің кері, теріс мінез-құлқына белгіленген мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде қарастырамыз. Сондықтан, бұл заңды жауапкершілік дерексіз құбылыс емес, ол тек заң бұзушылықтармен байланысты. Біз жер заңнамасы саласындағы бұзушылықтар үшін жауапкершілікті қарастырамыз. Жер заңнамасы-жерді меншік құқығының, жер пайдалану құқығының, мемлекеттік басқару және қорғау объектілерінің объектісі ретінде нысаналы түсіндіруге байланысты құқықтық қатынастардың жиынтығын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы [2,16 б.].

Жер туралы заңнаманың нысандары болып Жарлық, Заң және ҚР Жер кодексі табылады. Жер заңдарын бұзғаны үшін заңды жауаптылықты қолданудың міндетін шарты болып құқық бұзушылықтың Қазақстан Республикасының басқа да заңнамаларының нормаларымен емес, тек жер туралы заңнаманың нормаларымен байланысты табылады. Сондықтан, жер заңдарын бұзғаны үшін заңды жауаптылықтың шектері ҚР Жер кодексінің нормаларымен шектеледі. Сол себепті де, ҚР Жер кодексінің 168-бабында көзделгендей, жер заңдарының бұзылуына кінәлі жеке және заңды тұлғалар, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген тәртіппен жауапты болады[3].

2003 жылы 20 маусымда «Жер туралы» Заң мен Жарлықтың нормаларын салыстыратын болсақ. Жер заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершілік субъектілерін анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар екенін атап өтуге болады. Осы екі актіде белгіленген жалпы ереже: Қазақстан Республикасы заңнамасының қандай нормалары және олар қандай тәртіппен қаралатынына және туындайтынына қарамастан, жер заңнамасын бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік туындайды. Ресей мен Қазақстанның жер құқығы жөніндегі оқулықтарында жер заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершіліктің мәніне қатысты әртүрлі көзқарастар бар. 1995 жылғы "Ресейдің жер құқығы" оқулығында былай делінген: "әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі бола отырып, заңды жауапкершілік құқық бұзушылық фактісі негізінде туындайды және құқық бұзушыға жеке және мүлкілік сипаттағы жағымсыз салдарларды көтеру міндетін жүктеуден тұрады. Заң ережелерін сақтамағаны үшін кінәлі адамдарға қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары жүйесінде көрініс табатын жер заңнамасын бұзғаны үшін құқықтық жауапкершілік жер құқығы нормаларын іске асыруды ынталандыруға, бұзылған жер құқықтарын қалпына

келтіруге, жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған."Құқық салаларында реттеу әдістері де, оларды құқықтық қамтамасыз ету құралдары да ең алдымен құқық саласының реттелетін қоғамдық қатынастары шеңберімен және оларды пайдалану шарттарымен ерекшеленеді. Бұдан шығатыны, құқықтық реттеу әдістері мен оларды құқықтық қамтамасыз ету құралдары құқықтық тәртіптен бөлінбейді [3].

Бұл жағдайда құқықтық қамтамасыз ету құралдары әдіс пен құқық субъектісіне бағынады және қызмет етеді.

Құқық бұзушыларға қолданылатын шаралардың сипатына қарай жер заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершіліктің келесі түрлерін ажыратуға болады: жер-құқықтық, әкімшілік, мүліктік-жер - заңды, қылмыстық, тәртіптік, заңмен - тәртіптік - еңбек. Қазіргі уақытта, егер жер заңнамасының мазмұнына жүгінетін болсақ, онда жер заңнамасын бұзғаны үшін жер-құқықтық жауапкершіліктің құқықтық көрінісіне күмән келтірудің практикалық емес екендігін байқаймыз. Тағайындалуы бойынша пайдаланылмаған немесе жер заңнамасын бұза отырып пайдаланылған жер учаскесін алып қою тәртібі Қазақстан Республикасы Жер кодексінде көзделген [3]. Қазақстан Республикасының жер заңнамасын бұзғаны үшін жер учаскесін алып қоюдың екі түрі қарастырылған: ауылшаруашылық өндірісі немесе тұрғын үй құрылысы және басқа құрылыс үшін жер учаскесі, егер ол бір жыл ішінде мақсатына сай пайдаланылмаса, Қазақстан Республикасының заңдарында бұдан ұзақ мерзім қарастырылған, жер учаскесі меншік иесінен және жер пайдаланушыдан Қазақстан Республикасының Жер кодексінде көзделген тәртіппен алынуы мүмкін. Бұл мерзімге сайтты дамытуға қажет уақыт, сондай-ақ табиғи апаттар немесе оны осылайша пайдалануға мүмкіндік бермейтін басқа жағдайлар салдарынан сайтты мақсатына сай пайдалану мүмкін болмаған уақыт кірмейді. ; Егер жер учаскесін пайдалану Қазақстан Республикасының Жер кодексінде немесе Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген жерді ұтымды пайдалану ережелерін өрескел бұза отырып жүзеге асырылса, атап айтқанда, егер учаске пайдаланылмаса оның тағайындалуы немесе оны пайдалану ауылшаруашылық жерлерінің құнарлылығының айтарлықтай төмендеуіне немесе экологиялық жағдайдың айтарлықтай нашарлауына әкеледі. өндіріп алу шаралары қолданылғаннан кейін меншік иесінен және жер пайдаланушыдан жер учаскесін алып қою Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасында көзделген. Өз мақсатына пайдаланылмаған немесе жер заңнамасын бұза отырып пайдаланылған жер учаскесін алып қою тәртібі Қазақстан Республикасының Жер кодексінде жерді алып қою туралы талап қоюға дейін жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық орган жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту туралы мәселені жер иесінің немесе жер пайдаланушының өтініші бойынша қарауға міндетті. , егер бұл Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзса. Бұл меншік иесінің немесе жер пайдаланушының Қазақстандағы жер учаскесін дұрыс пайдаланбауынан туындайды. Бұл жағдайда сіз сайттың мақсатын өзгерту туралы мәселе оң шешілмеген жағдайда ғана талап қоя аласыз [3].

Учаске меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан Қазақстан Республикасындағы жер заңнамасы бойынша сот шешімі бойынша алып қойылған жағдайда, меншік құқығы немесе жер пайдалану құқығы (мемлекеттен сатып алынған жер учаскесін жалдау құқықтарына қатысты) Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу және атқарушылық заңнамасында белгіленген тәртіппен ашық сауда-саттықтан өткізіледі.

2021 жылы 2 қаңтарда жаңадан қабылданған Қазақстан Республикасындағы Экологиялық кодексте "Өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілерін, ауыл шаруашылығы және мелиоративтік объектілерді пайдалану белгіленген экологиялық талаптар ескеріле отырып және экологиялық қауіпсіз технологиялар, қоршаған ортаның ластануын болғызбайтын қажетті тазарту құрылыстары мен санитариялық-қорғаныш аймақтары пайдаланыла отырып жүзеге асырылуға тиіс."Қалаларды және басқа да елді мекендерді жобалау, салу және жөндеу халықтың өмірі мен демалысы үшін неғұрлым қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс, экологиялық қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау талаптарын ескере отырып [4].

Жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік жер құқығы саласындағы заңды жауапкершіліктің бір түрі болып табылады. Мұндай жауапкершілік заңда көзделген жағдайларда және әкімшілік құқық бұзушылық құрамы болған кезде ғана туындайды. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңдарға сәйкес жер заңнамасының өзге де талаптарын орындамау және жер иеленушілер мен жер пайдаланушылардың өз міндеттерін орындамауы жер құқық бұзушылығы және әкімшілік құқық бұзушылық болып табылмайды. Әкімшілік құқық бұзушылықтан келтірілген залал елеусіз болған жағдайда, сот, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті орган (лауазымды адам) әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамды ауызша ескертумен әкімшілік жауаптылықтан босатуға құқылы [5].

Қылмыстық жауаптылық жауапкершіліктің ең ауыр түрі болып табылады және әкімшілік және тәртіптік жауапкершіліктен айырмашылығы, оны сот кінәлі адамға қоғамдық қауіптіліктің жоғары деңгейін білдіретін әрекеттер үшін қолданады. Қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі - бұл қылмыс жасау, яғни Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген қылмыс құрамының барлық белгілеріне ие әрекет немесе әрекетсіздік. Бір қылмыс үшін ешкімді қайтадан қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды. Іс жүзінде, жер учаскелерін азаматтарға заңсыз сату, жалға беру, беру, оның ішінде шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарға пара беру, қызметтік жағдайын теріс пайдалану және т.б. байланысты қызметтік қылмыстар жасалуы мүмкін. Мұндай жағдайларда кінәлі лауазымды адамдар қызметтік қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады [6].

Біздің ойымызша, жер заңнамасын бұзғаны үшін қолданылатын жазалар жүйесі мемлекет тарапынан қатаң бақылауға алынып, олардың алдын-алу шаралары белгілі бір тәртіпте жүргізілуі керек. Өйткені, бүгінде бұл тұрғыда көптеген әділетсіздіктер орын алуда. Қазақстан жері - кең байтақ территория. Әрбір азамат мемлекеттен тегін жер алуға құқылы. Бірақ бұл құқықты пайдаланатын әрбір азаматқа мемлекеттен тегін жер алу да қиын. Яғни, жеріміздің көп бөлігі шетелдерге жалға беріледі. Сондықтан, осы мақаланы жазу кезіндегі біздің ұсынысымыз - жер туралы заңдарды бұзушылар әлеуметтік және қызметтік өкілеттіктеріне қарамастан, бір деңгейде жауап беруі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Стамқұлов Ә., Стамқұлова Г.Ә. ҚР Жер құқығы. Жалпы бөлім. Алматы. 2004 жыл; 264-288 б.
3. ҚР Жер кодексі 2003 жылы 20 маусым. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442>
4. ҚР «Экологиялық кодексі» 2021 жылы 2 қаңтар. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>
5. 5ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. 2014 жылы 5 шілде. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
6. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылы 3 шілде. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

УДК 372. 016:91

БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІНІҢ «ҒАЛАМ. ЖЕР. АДАМ», «ЗАТТАР ЖӘНЕ МАТЕРИАЛДАР» ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ

Амантаева А.Д., Керімханова А.Ж., Игисина Д.К., білімгерлер
Ғылыми жетекші: **Укушева Т.К.,** аға оқытушы, биология магистрі
І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған қ.

E-mail: akbota_amanataeva99@mail.ru

Мақалада Жаратылыстану пәнінен оқушыларға негізгі түсініктерді меңгертіп жалпы және арнайы іскерліктері дағдыларды қалыптастыру жағынан ең күрделі бөлімдердің

қатарына «Ғалам. Жер. Адам», «Заттар және материалдар» жатады. Қазіргі кездегі компьютерлік ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктері ең күрделі деген тақырыптарды оқушылардың қызығушылықтарын арттырып, білімді терең меңгерулеріне және бізді қоршаған дүние жөніндегі дүниетанымдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: білім, қызығушылық, ақпараттық технологиялар, табиғат.

В статье рассматриваются наиболее сложные разделы по предмету Естествознания с точки зрения овладения учащимися основными понятиями, формирования общих и специальных умений и навыков «Вселенная. Земля. Человек», "Вещество и материалы". Возможности современных компьютерных информационных технологий позволяют повысить интерес учащихся к наиболее сложным темам, углубить усвоение знаний и сформировать мировоззрение по окружающему нас миру.

Ключевые слова: образование, интерес, информационные технологии, природа.

The article deals with the most complex sections on the subject of Natural Science from the point of view of mastering the basic concepts by students, the formation of general and special skills and skills "The Universe. Earth. Man", "Substance and materials". The possibilities of modern computer information technologies allow us to increase the interest of students in the most complex topics, deepen the assimilation of knowledge and form a worldview about the world around us.

Keywords: education, interest, information technology, nature.

Жаратылыстану пәнінен оқушыларға негізгі түсініктерді меңгертіп жалпы және арнайы іскерліктері дағдыларды қалыптастыру жағынан ең күрделі бөлімдердің қатарына «Ғалам. Жер. Адам», «Заттар және материалдар» жатады. Қазіргі кездегі компьютерлік ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктері ең күрделі деген тақырыптарды оқушылардың қызығушылықтарын арттырып, білімді терең меңгерулеріне және бізді қоршаған дүние жөніндегі дүниетанымдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

«Ғалам. Жер. Адам» бөлімінің ең күрделі түсініктерінің қатарына «Макро мезо және микро әлем», «Жер ғаламшарының пайда болуы және ондағы тірі және өлі табиғаттың даму кезеңдері», «Геохронологиялық кесте», «Тіріліктің эволюциялық дамуы» тақырыптарынан негізгі түсініктерді меңгертіп теориялық білімдерін қалыптастыруда «Macromedia flash» компьютерлік бағдарламасын пайдаланып құрылған электронды оқулықты, шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін үш өлшемді интербелсенді виртуалды интербелсенді үлгілерді пайдаланудың маңызы зор.

«Макро, мезо және микро әлем» тақырыбын өту барысында ұзақтығы 1-2 минуттан аспайтын «Күн жүйесіндегі ғаламшарлардың пайда болуы» оқу бейне фильмінен үзінді көрсету макро әлемге Күн жүйесіндегі ғаламшарлар енетін «Құс жолы ғаламы» макро әлемге, ал Жер ғаламшары мезо әлемге ал оның негізгі құрамдас бөліктері мұхиттар мен материктердің, зоналық табиғат кешендерінің микроәлемге жататынын бір сағатта терең меңгеретінін эксперименттік зерттеу нәтижелері көрсетті.

Жұлдызды аспан заңдылықтарын Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы пәнінен өткізілетін сабақтарында табиғатта жүретін негізгі үрдістер мен құбылыстардың түзілу заңдылықтарын оқушыларға терең меңгертіп, дүниетанымдарын қалыптастыру үшін аталған бағдарлама негізінде сабақтың мазмұнына сәйкес дыбыстық нәтижелермен көркемделген динамикалық және статикалық күйдегі интербелсенді оқыту құралдары ұзақтығы 2-3 минутқа созылатын шағын тақырыптық бейнекөріністер құрып, оларға дыбыстық нәтиже беру арқылы жүзеге асырылады [1].

Оқушылардың жаратылыстану пәніне деген қызығушылығын арттырып дүниетанымын қалыптастыруды «Жердің күн жүйесіндегі орыны» тақырыбынан бастаған тиімді. Ол үшін құс жолы ғаламындағы бастапқы тұмандықтың сағат тіліне қарсы бағытта ретсіз және уақыт өте келе белгілі бір ретпен өз орбитасымен қозғалуы нәтижесінде күн жүйесінің ғалам кеңістігіндегі шаң-тозаңның бірігуінен пайда болғанын дәлелдейтін

«Macromedia flash» немесе үш өлшемді «3ds max» компьютерлік бағдарламасымен құрылып, дыбыстық нәтиже берілген статикалық және динамикалық күйдегі бейнекөріністің маңызы зор.

Құс жолы ғаламына енетін күн жүйесінің пайда болу жолдарын көрсету оқушылардың дүниетанымын қалыптастырумен қатар «Виртуальды шындық» жүйесінде құрылған үлгілер жеке тұлғаның ортамен «тікелей» тура байланысын қамтамасыз ететіндіктен физикалық география курсын жаңа бастаған 6 сынып оқушыларының көру, есту басқада сенсорлық жүйелеріне әсер етуі нәтижесінде танымдық белсенділіктері мен табиғатта жүретін үрдістерді оқып үйренуге деген ынталары артады.

Дыбыстық нәтиже берілген мұндай мультимедиа-құралдарды көріп болған соң оларға талдау жасалып, алған білімдерін бекіту мақсатында оқушылардың танымдық қызығушылықтары мен белсенділігін арттыратын төменде көрсетілген тапсырмаларды беру қажет [2].

1 тапсырма: Жердің өз білігінен және өз орбитасымен күнді 30км/с жылдамдықпен айнала қозғалатынын ескеріп төменде көрсетілген қадамдарды орындау арқылы жер орбитасының ұзындығын есептеп шығару (1-сурет).

ТАПСЫРМА	ЖАУАПТАРЫ
Жердің өз білігінен және күнді айнала қозғалу жылдамдығы, км/с	30
Жердің 1 минутта өз білігін және орбитасын бойлай қозғалатын жолының ұзындығы, км	$30 \times 60'' = 1800$
Жердің 1 сағатта өз білігінен және және орбитасын бойлай қозғалатын жолының ұзындығы, км	$1800 \times 60' =$
Жердің 24 сағатта өз білігінен және және орбитасын бойлай қозғалатын жолының ұзындығы, км	$\times 24 =$
Жердің 365,4 тәулікте өз білігінен және орбитасын бойлай қозғалатын жолының ұзындығы, км	$\times 365,25 =$
Жердің күнді айнала қозғалатын орбитасының ұзындығы, км	(шамамен)

1 сурет. Электронды оқулықтағы 1 секундтағы қоғалу жылдамдығына негізделіп Жердің орбитасының ұзындығын есептеуге арналған интербелсенді есеп.

Электронды оқулықтағы интербелсенді есепті шығарту үшін мұғалім 5-6 сынып оқушыларына оқулықтың мәтінін, қосымша білім көздерін талдатып орбита, жыл, тәулік, орбита, Жердің өз білігінен және Күнді айнала қозғалу жылдамдығы түсініктерінің мәнін анықтатады.

Келесі кезеңде оқушылар Жердің өз білігінен және орбитасымен 1 минутта қанша шақырым жол жүретінін анықтайды.

Дыбыстық нәтиже берілген мультимедиа оқыту құралдарын көруді бастаған алғашқы күннен бастап ақпараттарды қабылдау барлық сенсорлық жүйелердің көмегімен жүзеге асырылатындықтан теориялық білімді терең меңгерту үшін көрген нысандар мен құбылыстарын салыстыру, талдау, негізгі белгілерін анықтап ой қорытындыларын шығару сияқты ой әрекетінің тәсілдерін тиімді пайдалану мәселелеріне мән беру қажет. Ол үшін мұғалім сабаққа дайындық барысында оқушыларды ой әрекетіне жұмылдырып, өз беттерімен іздену дағдыларын қалыптастыру бағытында өзекті тапсырмалар мен сарамандық жұмыстар жүргізуге баса назар аудару қажет.

Күн жүйесіндегі ғаламшарлардың бір бірімен соқтығыспай өз білігінен қозғалуыны басты себептерін анықтап, бастапқы шаң-тозаңнан тұратын Бұл тапсырманы орындау үшін де мұғалім бағыт-бағдар беріп, бірінші кезеңде өзекті жағдай тудырып, екінші кезеңде оны өзекті мәселеге айналдырып үшінші кезеңде оны шешу қажет.

Қарапайым математикалық есептерді шығарып, ғаламшарлардың пайда болуының негізгі себептерімен олардың арасындағы себеп-салдарлы байланыстарды анықтау географияның астрономия, математика, физика ғылымдарымен баланыстарының бар екенін көрсетіп, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын оятады. Сонымен қатар, жас ерекшелігімен мүмкіндігіне сай шығармашылық тапсырмалармен зерттеулер жүргізу дағдыларын қалыптастырады.

Біздің планетамыз (ғаламшарымыз) қалай пайда болды тақырыбын өткенде интербелсенді бейне көріністі көріп Жердің ішкі және сыртқы ядроның, мантия мен жер қыртысының құрылысы, күйі, заттық құрамы, жер қойнауында тереңдеген сайын температураның артуы мен оның қозғалуының негізгі себептері, жер қыртысында жүретін қозғалыстардың нәтижесінде туындайтын жер сілкіну, жанартау атқылау үрдістері, тау түзілу кезеңдері, материктер мен мұхит шараларының пайда болуы кезеңдері, магмалық, шөгінді және метаморфты тау жыныстарының түзілу жолдары мен оған эндогендік және экзогендік үрдістердің әсері динамикалық күйдегі көрнекі құралдардың көмегімен көрсетіледі.

Анимациялық кадрларды көрсетіп болғаннан кейін негізгі түсініктерді терең меңгертіп, оқушылардың қызығушылықтарын арттыру үшін өзекті оқыту, ішінара ізденіс әдістерін пайдаланып сұрақтар мен тапсырмалар беру арқылы өзекті жағдай тудырып оны шешуді көздейтін пікір алысу жұмыстарын жүргізу қажет. Белсенді пікір алысу барысында мұғалімнің бағыт-бағдар бере отырып жердің пайда болу жолдары, ішкі құрылысы, ядроның, мантия мен литосфераның заттық құрамы, олардың физикалық күйілеріне талдау жасап, жер қыртысындағы қозғалыстардың туу себептерін, тау түзілу, жанартау атқылау үрдістерінің жүру себептерін анықтату жұмыстары жүргізіледі. Жер қойнауында жүретін құбылыстар мен үрдістерді білімалушылар жақсы меңгеріп естеріне сақтату үшін қажет болған жағдайда кейбір анимациялық кадрларды баяулатып қайта көрсетуге болады [3].

Біздің планетамыз (ғаламшарымыз) қалай пайда болды тақырытын өту барысында меңгерту қиынға соғатын тақырыптың бірі жердің ішкі құрылысы. Оны терең меңгерту үшін «Macromedia flash» немесе үш өлшемді «3ds max» компьютерлік бағдарламасымен құрылған динамикалық күйдегі шағын анимациялық бейнекөріністерді көрсетіп оған талдау жасау қажет. Баяудатылған бейнекадрлардан тұратын мультимедиа құралдардың көмегімен ядроның, мантия мен литосфераның қалыңдығын, температураның жер бетінен ядроның орталық бөлігіне дейін артуын сөзбен баяндау оқушылардың қызығушылығы мен танымдық белсенділіктерін арттырады. Ішкі құрылысымен танысып болғаннан кейін электронды оқулықтағы интербелсенді мультимедиа құралдарды қолданып жердің өз білігінен және күнді айнала қозғалуы мен жер қыртысының көлденең және тік бағыттағы қозғалыстарының арасындағы байланысты ашып, туу себептерін анықтату қажет.

Жердегі тіршіліктің пайда болуы тақырыбын өту барысында 1-2 минуттық *«Жер бетіндегі тіршіліктің дамуы»* бейне фильмін көрсетіп болғаннан кейін архей, протерезой, мезозой эраларындағы қарапайым бір жасаушылы көк жасыл балдырлар мен бактериялардан көп жасаушалы өсімдіктердің, омыртқасыз және омыртқалы жануарлардың пайда болуын көрсету керек. Электронды оқулықтың гипермәтінін, бейне сабақ пен бейне материалдарды көріп болғаннан кейін топтық, жұптық тапсырмалар беру арқылы тіршіліктің даму тарихын, даму кезеңдерін өз беттерімен анықтату тиімді.

Заттар және материалдар бөлімін оқыту барысында интербелсенді электронды білім беру ресурстарын пайдаланудың негізгі мақсаты оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес өз беттерімен бақылаулар, тәжірибелер мен зерттеулер жүргізу дағдыларын қалыптастыру.

«Macromedia Flesh» компьютерлік бағдарламасымен құрылған бейнеүзіктерді пайдаланып оларды топта, жұпта және барлық сынып оқушыларымен талдау. Оқушылардың бөлімнің негізгі түсініктері *Физикалық дене. Зат. Масса, табиғи және жасанды заттар, диффузия, молекула, атом* түсініктерін терең меңгертуге мүмкіндік береді.

Көру барысында алынған деректерді басшылыққа ала отырып, білімді толық меңгертіп іскерлік-дағдыларын қалыптастыруға бөлінетін уақыт анықталады. Екінші

кезеңінде сабақтың балама түрлерін, оқушылардың танымдық іс-әрекетімен білім беру ортасында жеке тұлғаның ой-өрісінің жан-жақты дамытуына мүмкіндік беретін оқытудың шығармашылық әдістері іріктеліп алынып бейнеүзіктерге талдау жасалып, білімді іс жүзінде қолдануға мүмкіндік беретін сарамандық жұмыстар жүргізіледі.

Жоғарыда берілген деректерге сәйкес «Macromedia Flash» компьютерлік бағдарламасымен құрылған бейнеүзіктерді сабақта пайдалану барысында оқушыларға таныс емес жаңа ақпараттарды енгізгенде сабақта өзекті ойды жеткізу әдісіне негізделген дыбыстық нәтижелермен көркемдеп, жер қойнауында жүретін үрдістер мен құбылыстарды өз сөзімен түсіндіреді. Мұғалімнің сөйлейтін сөзі бейнеүзіктің ұзақтығына сәйкес болуы тиіс.

Үшінші кезеңінде оқу үрдісін басқарудың формалары мен құралдары іріктеліп, негізгі тетіктері анықталып оқушыларға маңызды географиялық ақпараттарды бергенде ғылыми танымның жеке және жалпы әдістерін меңгертуге баса назар аудару қажет (2-сурет).

2 сурет. Заттардың агрегаттық күйлерін тәжірибе жүргізу негізінде түсіндіруге мүмкіндік беретін үш өлшемді виртуалды сарамандық жұмыс тапсырмалары

Орта мектептерде мұндай мультимедиа-құралдарды пайдалану жеке компьютерде әр оқушы «шынайы уақыт» жағдайында термометр, барометр, гигрометр, аниометрмен іс жүзінде танысып температураның, атмосфералық қысымның, салыстырмалы және абсолют ылғалдылықтың, жауын-шашынның өлшем бірліктерін анықтауға, құрылысымен танысып өлшеу жұмыстарын жүргізе алады. Электронды оқыту құралдарын құрып оларды іс жүзінде пайдалану бірнеше кезеңдерге бөлінеді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, пайдаланып құрылған виртуалды сарамандық-зертханалық жұмыстарды орындау нақты тәжірибелер жүргізу арқылы *сұйық, газ және қатты заттардың жылу өткізгіштік, морттық, серпінділік* қасиеттерін анықтауына қолайлы жағдайлар тудырады.

Тақырыпты түсіндіру жегілікті жердегі табиғи *қатты, сұйық заттардың, ауаның* негізгі қасиеттерін, адам өмірі мен табиғаттағы маңызын өмірмен байланыстыру негізінде жүзеге асырылады. Заттардың бір күйден екінші күйге өтуін судың (жауын-шашынның) қатты, сұйық және буға (газға) айналуы және оның адам өмірі мен табиғаттағы маңызы мысалында түсіндіру қажет.

Оқушыларға тәжірибе жасату қатты заттан сұйық және газ күйіне өтуі, *кристалдану, сублимациялану* (газдың (сұйықтың) қатты күйге көшіп кристалдануы) үрдісіне әсер ететін орта жағдайларын 5-сынып оқушыларының өз беттерімен түсініп ой қорытындыларын шығаруларына мүмкіндік береді. Олар тірі ағзаларда ағзаларда болатын күрделі үрдістерді интербелсенді түрде көрсету мүмкіндік береді [4, 5].

Виртуалды зертханалар Тәжірибелер жүргізу барысында оқушылар құм немесе саздан темір ұнтақтарын магнитпен бөліп алу қосылыстардың негізгі

түрлерін, оларды бір бірінен ажырату әдістерін меңгеріп физика, химия және биологиялық қосылыстарды бір-бірінен бөліп алу әдістерін меңгереді.

Үш өлшемді виртуалды зертхана күрделі қосылыстарды бір-бірінен бөліп алу үшін жасалатын тәжірибелерді шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін интербелсенді үлгілер арқылы оқушыларға жасатып *гомогенді және гетерогенді* қосылыстарда бір-бірінен

ажыратуға, қосылыстардан заттарды бөліп алу әдістерін өз беттерімен түсінулеріне мүмкіндік береді. Тәжірибені өздері жасағандықтан жоғарыда аталған түсініктерді жылдам меңгереді. Гетерогенді қосылыстарды бір-бірінен бөлу үшін колба, әйнек және резеңке түтіктер, тығын, штатив сүзгіш сияқты химиялық ыдыстар, магнит, басқа құралдарды дайындау қажеттігін біліп үйде өздері жасау арқылы ой қорытындыларын шығару дағдылары қалыптасады (3-сурет).

3 сурет. Шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін қосылыстарды бір-бірінен бөліп алу тәжірибесінің интербелсенді виртуалды үлгісі

Физикалық, химиялық және биологиялық үрдістер мен құбылыстарға негіз болатын 5-6 сынып оқушылары үшін күрделі түсініктерге **заттардың құрылысы және диффузия** жатады. Оларды түсіндіру барысында оқушыларға мектептің химия және физика кабинеттеріндегі зертханалық құралдарды, арнайы ыдыстарды пайдаланып қатты, сұйық және газ күйіндегі заттардың диффузияларын анықтайтын күнделікті өмірмен байланысы бар тәжірибелер жасатудың танымдық маңызы зор (4-сурет).

4 сурет. Шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін сұйық, қатты және газ күйіндегі заттардың диффузиясының интербелсенді виртуалды үлгісі

Химиялық препараттарды, сәйкес келетін ыдыстарды табу мұғалімге қиындық тудыратындықтан қашықтықтан оқыту жағдайында заттардың құрылысы және диффузия тақырыптарын оқыту барысында электронды оқулықтардың негізгі құрамдас бөлігінің бірі виртуалды сарамандық-зертханалық жұмыстарды орындатып шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін сұйық, қатты және газ күйіндегі заттардың диффузиясының интербелсенді виртуалды үлгісімен жұмыс істеудің маңызы зор [6].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хросточевский С.А. Мультимедиа в образовании. Проблемы
2. разработки и использования. Системы и средства информатики. Вып.8. М.: Наука. Физматлит, 1996.С-166-176.
3. Аксуюхин А. А., Вицен А. А., Мекшенева Ж. В. Информационные технологии в образовании и науке [Электронный ресурс] // Современные наукоемкие технологии. 2009. № 11. С. 50–52. URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=25948>.

4. Ефремов О. В., Беляев П. С. Информационные системы в науке, образовании и бизнесе. Тамбов, 2006. 124 с.
5. Омарова С. К. Современные тенденции образования в эпоху цифровизации // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2018. № 1 (9). С. 78–83.
6. Ш. Әбдіманапов, А.У. Әбілғазиевтің Орта мектептің 5 сыныпқа арналған жаратылыстану оқулы.- Алматы: Атамұра, 2017.-247 б.
7. Ш. Әбдіманапов, А.У. Әбілғазиевтің Орта мектептің 6 сыныпқа арналған жаратылыстану оқулы.- Алматы: Атамұра, 2018.-252 б

ӘОЖ 14.07.07

КІРІКТІРІЛГЕН ПӘНДЕР БОЙЫНША БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚАСИЕТТЕРІ

Амирбаева А.Қ., «Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі»
білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Ғылыми жетекші: **Ыбыраимжанов Қ.Т.,** п.ғ.д., профессор
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aiaulym180892@mail.ru

Мақалада жаратылыстану пәні бойынша бастауыш сынып оқушыларының өнімді қызметін ұйымдастырудағы болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби қасиеттері талданады. Авторлар кіріктірілген пәндер бойынша болашақ бастауыш сынып мұғалімі зерттеу қызметінің түрлері мен элементтеріне, модельдерді құруға, деректерді талдауға, жобалауға, пікірталасты жүргізу сияқты кәсіби қасиеттерге ие болуы тиіс деп тұжырымдайды.

Түйін сөздер: кіріктірілген пәндер, кәсіби қасиет, жаратылыстану пәні, оқу бағдарламасы, құзіреттілік.

В статье анализируются профессиональные качества будущего учителя начальных классов в организации продуктивной деятельности младших школьников по предмету естествознание. Авторы заключают, что по интегрированным предметам будущий учитель начальных классов должен обладать такими профессиональными качествами, как виды и элементы исследовательской деятельности, построение моделей, анализ данных, проектирование, ведение дискуссии.

Ключевые слова: интегрированные дисциплины, профессиональные качества, предмет естествознания, учебная программа, компетентность.

The article analyzes the professional qualities of a future primary school teacher in organizing productive activities of Primary School students in natural science. The authors conclude that the future primary school teacher in integrated subjects should have professional qualities such as types and elements of research activities, building models, analyzing data, designing, and conducting discussions.

Key words: integrated disciplines, professional qualities, natural science subject, curriculum, competence.

Кіріспе. Қазіргі қоғам үшін білім алушылардың белгілі бір пәндік немесе кәсіптік салаларда жинақталған білім мен іскерліктің сомасына ғана негізделген білім беру нәтижесін қабылдау жеткіліксіз. Оқу пәндері бойынша қол жеткізілген білім беру нәтижесі бір жағынан, мектеп курсының дәстүрлі академиялық бағытына, екінші жағынан - білімді практикада еркін пайдалану мүмкіндігіне (оқу жағдайларында жаратылыстану, гуманитарлық ғылыми цикл сабақтарында, күнделікті өмірде) жауап беруі тиіс. Бұл, берік

іргетастан басқа-пәндік білімді, іскерлікті, қызмет тәсілдерін, құзыреттердің көмегімен сипатталуы мүмкін жалпы нәтижені талап етеді. "Білім беруге қатысты құзыреттілік" термині құзыреттілік тәсіл шеңберінде қарастырылады. Қазіргі уақытта ол кәсіби білім беруге тән. Жалпы білім беру үшін әзірше құзыреттілік тәсіл басты емес, бірақ оның жекелеген элементтері - білім беру саясатына қатысты құжаттарда бар [1, 2, 3].

Білім беру жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттарының бірі оқушыларды қоғам өміріне барынша өзін-өзі жетілдіру және пайдалы қатысу үшін ақпаратты өз бетімен табу және талдау, құрылымдау және тиімді пайдалануға үйрету болып табылады.

Білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында жаратылыстану, гуманитарлық ғылыми цикл пәндерінің рөлі адамдар үшін өмірлік маңызды міндеттер мен проблемаларды шешудің тиімді жолдары мен құралдарын әзірлеуді қамтамасыз етеді. Бұл үдерістің өзегі құзыреттілік болып табылады, өйткені құзыреттілік "адамның қолданбалы білім негізінде өмір мен қызметтің түрлі салаларында стандартты өмірлік міндеттерді шешу қабілеті" [4].

Біздің зерттеу жұмысымызда кіріктірілген пән ретінде бастауыш сыныптағы «Жаратылыстану» пәні алынды. «Жаратылыстану» пәні қарастырылатын сұрақтардың алуан түрлілігіне және оқушылардың бойында табиғат, табиғи үдерістердің біртұтастығы жайлы көзқарасты қалыптастыру себебіне байланысты географиялық циклдың құрамына кіреді, өзінің мағынасы мен мазмұнына қарай кіріктірілген курс болып табылады, оның құрамына жаратылыстану, география, биология, химия, физика пәндері енгізілген.

Әдістер мен материалдар. Кіріктірілген пәндер бойынша оқу қызметінің артықшылығы бойынша өнімді (репродуктивті сипатқа қарағанда) сипаты болуы және қызметтің келесі түрлерін қамтуы тиіс:

- құбылыстарды түсіндіру және сипаттау;
- құбылыстар мен процестердің үлгілерін пайдалану және құру;
- өзгерістерді болжау;
- қолда бар деректер негізінде қорытындыларды қалыптастыру;
- осы қорытындыларды талдау және олардың дұрыстығын бағалау;
- гипотезаларды ұсыну және оларды тексеру тәсілдерін анықтау;
- зерттеу мақсатын қалыптастыру;
- зерттеу жоспарын құру;
- жаратылыстану-ғылыми мәселелер бойынша пікірталас.

Тиісінше сабақ материалы да ғылыми жаратылыстану сауаттылықтың құзыреттілігін қалыптастыратын осындай қызметті ұйымдастыру және оқу тапсырмаларын қою үшін негіз болуы тиіс [5].

Жаратылыстану циклы бойынша құзыреттілікті қалыптастыру және МЖМБС білім беру нәтижелеріне қол жеткізу міндеті сабақта оқу іс-әрекетінің мазмұнына және мұғалімнің қажетті құзыреттеріне белгілі бір талаптар қояды.

Бастауыш сыныптағы кіріктірілген «Жаратылыстану» пәні мұғалім құзыреттілігіне мынадай талаптар қояды:

- мұғалім жаратылыстану-ғылыми сауаттылықты құрайтын құзыреттілікке ие болуы керек. Тек сол кезде ғана мұғалім оқу үрдісінде жаратылыстану-ғылыми құзыреттілік бойынша тапсырмаларды мақсатты түрде қолдана алады және осындай тапсырмаларды өз бетінше әзірлей алады;

- мұғалім оқушылардың өнімді қызметін ұйымдастырушы (немесе үйлестіруші) ретінде әрекет етуі тиіс. Бұл педагогикалық құзыреттілікті талап етеді.

Осы талаптар мұғалімді даярлау, оның ішінде жаратылыстану цикл пәндері бойынша біліктілігін арттыру мазмұнын да анықтайды.

Мысалы, талаптардың бірінші түрі белгілі бір деңгейде мұғалімнің зерттеуші - ғалым біліктілігі болуы тиіс, яғни өзінің кәсіби дайындығы (біліктілігін арттыруды қоса алғанда) барысында жаратылыстану ғылымдары саласындағы зерттеу қызметінің тәжірибесін алу және одан әрі толықтыру қажет екенін білдіреді.

Осындай тәжірибені қалыптастыруға біліктілікті арттыру бағдарламасының модульдерінің бірі арналуы мүмкін.

Басқа болжамды модуль құзыреттілік - бағытталған тапсырмалар деп аталатын оқушылардың жаратылыстану-ғылыми және оқырман сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған тапсырмаларды әзірлеу технологиясына арналады.

Соңында, үшінші модуль өнімді қызметті ұйымдастыру технологиясының мазмұнына: зерттеу қызметінің түрлері мен элементтеріне, модельдерді құруға, деректерді талдауға, жобалауға, пікірталасты жүргізуге және т.б. арналуы мүмкін.

Нәтижелер мен талқылаулар. Ғылыми-жаратылыстану білім беру саласы оқушылардың бойында табиғат құбылыстары және заңдылықтары жайлы ұғым қалыптастырады; табиғатты танып-білудің ғылыми әдістерімен таныстырады. Ол адамға табиғаттың бір бөлігі ретінде тек қана табиғат әлемін түсінуге ғана емес, сонымен қатар бұл құбылмалы әлемде дүниетанымдық, мәдени және білікті тұлғаның қалыптасуына, жүйелі-құнды жеке тұлғалық тәрбие беруге бағытталған.

«Жаратылыстану» оқу пәнінің мазмұны табиғатты ғылыми тұрғыдан танудың әдістерін ашады; Ғалам, Күн жүйесі, Жер ғаламшары, оның қозғалысы, пішіні, беткі қабаты, магниттік қасиеттері жайлы, атмосфера, гидросфера, литосфера және Жер ғаламшарындағы адам туралы түсінік береді; денелер мен заттар, олардың қасиеттері; Жердің тірі қабаты туралы; қоршаған орта және адамның ондағы орны туралы білім қалыптастырады.

Жаратылыстану курсының оқытудың мақсаты оқушылардың бойында ғылыми-жаратылыстану білімдерін, түсініктерін және саналы қоғамдастығы бар бірегей ғаламшар ретіндегі Жер туралы біртұтас көзқарастарын, табиғат пен қоғамның өзара жүйелі байланысын, жүйелі-кешенді ойлау мен функционалдық сауаттылықтарын дамытуды қалыптастыру болып табылады.

«Жаратылыстану» пәні орта буында (5-7 сыныпта) жалғастырылып, бастауыш мектепте алған білім, біліктілік және дағдының сабақтастығын әрі қарай жалғастырады, сонымен қатар Отанын, туған табиғатын сүйуге деген жоғары рухани ізгілікті, көптілділік және жеке тұлғаның жалпы мәдениеттілігін тәрбиелеуді жалғастырумен ұштастырылады; экологиялық білімді, денсаулыққа зиянсыз іс-әрекетті, табиғат құбылыстарын жоғары деңгейде түсіндіре білу және өз іс-әрекетінің қорытындыларын алдын-ала болжауды жүзеге асыру дағдыларын қалыптастыру, табиғат ресурстарын қалпына келтіру, өзгерту, зерттеу барысында қолданылатын жаратылыстану ғылымдары әдістерімен оқушыларды таныстыру жалғастырылады; қоршаған ортаны танудың ғылыми жаратылыстану тәсілдерін пайдалану дағдылары (бақылау, өлшеулер, тәжірибелер, зерттеу жұмыстарының жоспарын жасау, нәтижелерді талдау және қорытындыларды тұжырымдау) дамытылады.

«Жаратылыстану» пәні оқушылардың ғылыми-зерттеушілік дағдыларын дамытуға бағытталған. Оқулық «Мен-зерттеушімін», «Өсімдіктер», «Жануарлар», «Адам», «Күш пен қозғалыс», «Жер және ғарыш», «Табиғат физикасы», «Жарық» және «Дыбыс» сияқты оқу бөлімдерін қамтиды. Әр жаңа тақырыпты толық меңгеру үшін оқулықтың бас кейіпкерлері Негеш пен Эврика көмектеседі. Негеш пен Эврика оқушыларды ғылым әлеміне бағыттап, болжам жасауға, тәжірибе немесе зерттеу жүргізуге, табиғи құбылыстарды ашуға ынталандырады. Сондай-ақ әр тарау бойынша тапсырмалар жабық тест арқылы нақтыланып, тексеріледі.

Біздің зерттеу жұмысымызда әдістемелік материалдар жан-жақты талданды [6, 7].

«Мен - зерттеушімін» тақырыбын өткен кезде оқушылармен мектеп жылыжайына барып, төрт топқа бөлініп, әртүрлі бөлме өсімдіктерін зерттеу жұмыстары жүргізілді. Ал өсімдік бөліктерімен танысқанда тұқым қалай өнетініне шағын тәжірибе жасау арқылы көз жеткізді. Ол үшін пластикалық стакан, мақта, бірнеше тұқым керек. Стаканның түбіне мақта салып, ол ылғалданатындай аздап су құйылды. Сосын мақтаның үстіне тұқымдарды қойып, бетін ауа өтетіндей тесіктері бар қақпақпен жауып, жылы жерге қойылды. Бірнеше күн бойы ол тұқымның өнуін бақылап, қорытынды жасады. Өсімдіктерге күтім жасауды жылыжайда және сыныптағы бөлме өсімдіктеріне жасау арқылы дағдыға айналдырды.

«Ғарыш» тақырыбында ғарыш кемесінің орнына шарларды ұшыру арқылы тәжірибе жасалды.

«Күш пен қозғалыс» бөлімінде «Қозғалыс траекториясы деген не?» сұрағына жауап беру үшін тағы да зерттеу жұмыстары жүргізілді. Тәжірибе жасау үшін құм салынған табақша, ойыншық машиналар және металл шарлар қажет. Табақты сәл қисайта орналастырып, «төбешіктен» машинаны итеріп жібереді. Машинаның ізінен қалған сызықты салады. Одан кейін металл шарды «төбешіктен» төмен қарай жібереміз. Оның да ізінен қалған сызықты саламыз. Тәжірибені бірнеше рет қайталап жасағаннан кейін сызықтарды салыстырды. Траектория дененің қозғалыста болған кезінде жүріп өткен жолы. Машинаның түзу траекториямен, ал шар әртүрлі траекториямен қозғалатынын айтып қорытынды жасады. Сабақтарда әртүрлі рольдік-сюжетті ойындар арқылы да тәжірибе жүргізілді.

Қорытынды. Жаратылыстануды оқыту жалпы қажетті құралдар және арнайы аспаптармен, географиялық карталармен, атластармен, баспа құралдарымен, аудио және бейне материалдармен, басқа да техникалық оқыту құралдарымен арнайы жабдықталған сынып бөлмесінде жүзеге асырылуы қажет.

«Жаратылыстану» пәні бойынша оқу бағдарламасының бөлімдері кіші мектеп жасындағы оқушылардың табиғи білімқұмарлығының дамуына, әлем жайлы ой-өрісінің кеңеюіне, ғылымды түсінудің және қоршаған ортаны тұтастай қабылдауының дамуына, қоршаған ортаны қорғау және бағалай білу біліктерінің дамуына көмектеседі. Бастауыш мектепте «Жаратылыстану» пәнінің оқу бағдарламасы зерттеу, ойлау, коммуникативтік дағдылар мен біліктіліктер негіздерінің қалыптасуына бағытталған.

«Жаратылыстану» пәні бастауыш сынып оқушыларын әрі қарай жаратылыстану ғылымы пәндерін (биология, химия, физика) меңгеруге дайындау, күнделікті өмірде (үйде, мектепте, табиғатта) көрген, бақылаған құбылыстары мен үдерістерді түсіндіру, сипаттау үшін алған білімдерін пайдалана білу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Бұл пән оқушыны тапсырманы өздігінен ізденіп орындауына және дұрыс тұжырым жасауына бағыттайды, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 15 тамыздағы № 484 қаулысымен бекітілген Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты
2. ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 10 мамырдағы № 199 бұйрығымен бекітілген бастауыш білім беру жалпы білім беретін пәндерінің Үлгілік оқу бағдарламалары
3. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы. ҚР БҒМ 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы.
4. Педагогтің кәсіби стандарты. «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасының Басқарма төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы, №133 бұйрығына қосымша.
5. Жаратылыстану. Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық./ Т.А.Андрянова, В.Н. Беркало, Н.Ш. Жакупова, А.В. Полежаева-Астана. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2017-966. Суретті.;
6. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. Назарбаева Зияткерлік мектебі. ДББҰ, 2012
7. Аквилева Г. Н. Методика преподавания естествознания в начальной школе Текст.: учебное пособие для студ. учрежд. средн. проф. образования пед. профиля / Г. Н. Аквилева, З. А. Клепинина. М. : ВЛАДОС, 2001.-239 с.

УДК 373.3.018.8

ЧЕТЫРЕХ ЭТАЖНОЕ ЗДАНИЕ В СТИЛЕ КОЛЫБЕЛЬ

Арыстанбекова Н., студентка 2 курса ДР211,

Научный руководитель: Адамкулов Н.М., к.п.н., асоциированный профессор
Жетысуский университет им.И.Жансугурова, г.Талдыкорган

В статье рассматриваются эстетические аспекты дизайнеров в изобразительном искусстве, национальные стили архитектуры в процессе обучения начинающих дизайнеров. Подчеркнута проблема выявления важнейших аспектов восприятия эстетических вкусов в дизайне, формирования гармоничного восприятия с целью повышения творческой активности учащихся.

Ключевые слова: эстетика в дизайне, художественное творчество, эмоциональность, образность, интуиция, композиция.

Мақалада жаңадан келген дизайнерлерді оқыту процесінде бейнелеу өнерінің эстетикалық аспектілерін, сәулет өнерінің ұлттық стилдерін қарастырылады. Дизайндағы эстетикалық талғамдарды қабылдаудың маңызды аспектілерін анықтауға, студенттердің шығармашылық белсенділігін арттыру үшін үйлесімді қабылдауды қалыптастыру мәселесі баса айтылды.

Түйін сөздер: дизайндағы эстетика, көркем шығармашылық, эмоционалдылық, бейнелеу, түйсігі, композиция.

The article discusses the aesthetic aspects of designers in the visual arts, national styles of architecture in the process of training novice designers. The problem of identifying the most important aspects of the perception of aesthetic tastes in design, the formation of a harmonious perception in order to increase the creative activity of students is emphasized.

Keywords: aesthetics in design, artistic creativity, emotionality, imagery, intuition, composition.

Понятие дизайна-соединяет мир вещей с областью художественного конструирования. Дизайн-название направления художественного и архитектурного искусства, включающего мероприятия по созданию лучших образцов промышленных изделий и гармонизации предметной среды. Отличительной особенностью дизайнерской деятельности является постоянное изобретение новых образцов изделий, архитектурных сооружений и предметов потребления, изготовленных изящно и художественно, с осуществлением достойного сочетания с окружающей средой. Для более глубокого понимания понятия культуры рассмотрим его соотношение с некоторыми другими понятиями, имеющими смысловую близость к нему. В этом характере первое, что приходит в наше сознание-это цивилизация. Цивилизация (цивилизация) семантически означает (от латинского языка - слово «civilis») гражданственность [1].

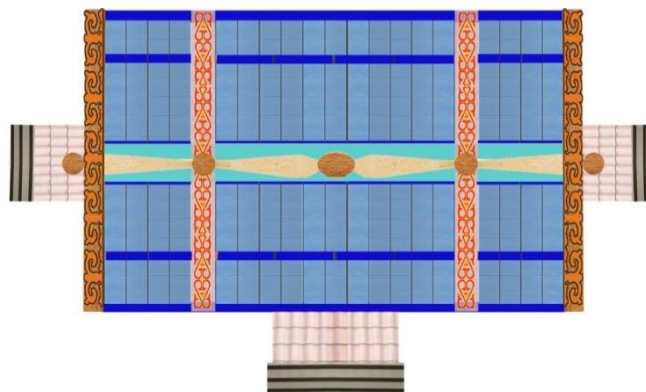

Рисунок 1. 4-х этажное здание в стиле Колыбель

Одной из основных задач дизайна является создание положительного эмоционального состояния, при котором предполагается стремление к изменению сложившейся специфики отношений среды до уровня высоких ценностей с учетом того, на кого и на что направлен проектный процесс. В этом отношении. Любая область дизайна имеет воспитательное значение для его художественных проектов. Для преобразования творческой мысли в художественный проект при реализации задач могут быть использованы некоторые приемы выразительности, как способ преобразования смысла произведения. Дизайнерское проектирование осуществляется в зависимости от типа дизайна и его сложности. Исходя из этого я решила проектировать что-то новое из национальных стилей. Мне очень нравится создавать что-то оригинальное. Не так давно я вдохновилась создать какой-нибудь экстерьер здания в этническом стиле. Я видела очень много разных дизайнов зданий в виде юрты. И решила, что нужно сделать что-то другое, что-то новое. Сначала подумывала сделать в виде сундука или с кобызом. Потом остановилась на идее с колыбелью. Как мне кажется, мне удалось воплотить в реальность эту идею. Так как у меня не так много опыта в работе с графическими редакторами, я советовалась с учителями. Это мне очень помогло.

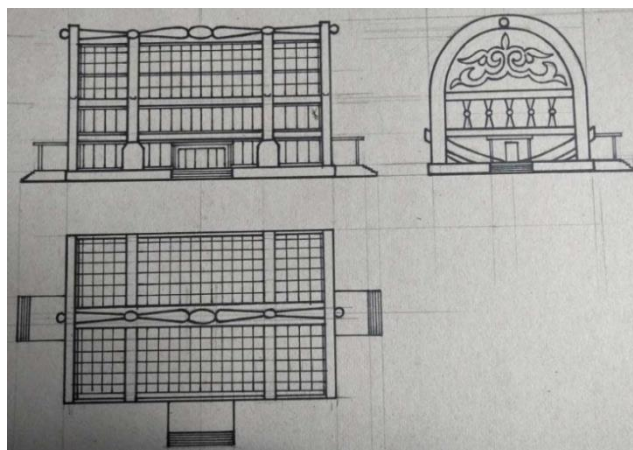

Рисунок 2. Начальный чертёж

Это 4-этажное здание. Такое здание в виде колыбели можно использовать как какой-нибудь культурный центр, учебный центр, дом культуры, спортивный зал, бассейн, зал для мероприятий, или для каких-нибудь важных собраний общественности. Этот экстерьер дизайн в этническом стиле с элементами современности. Могу сказать, что оно в стиле "хайтэк". Это видно благодаря стеклянной обделке основной части здания. Так же это здание состоит из таких материалов, как металл, пластик, дерево и конечно же стекло. Так же на здании вы увидите казахские национальные орнаменты. Само здание выполнено в стиле казахской колыбели. Было очень интересно подбирать подходящие цвета, чтобы показать стеклянную обделку. Игра цветов. Основную часть этой работы я выполняла в векторном графическом редакторе "Корел драв". Как раз сейчас мы проходим этот графический

редактор по учебной программе. Хочу добавить, что Создание этого проекта стало для меня большим и интересным опытом. Было немного сложно, но в полне осуществимо.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бегімбай К. М. Компьютерлік технологияларды қолдану арқылы болашақ дизайнерлерді кәсіби даярлау. Автореферат / К. М. Бегімбай.- Астана, 2010.- 24б.
2. Амандықова Д. Дизайнерге арналған сөздік-анықтама [Мәтін] / Д. Амандықова, Г. Мәуленова.- Астана: Фолиант, 2009.- 120бет.- (Кәсіптік білім).
3. Бегімбай, К.М. Графикалық дизайн [Мәтін]: Оқулық / К.М. Бегімбай.- Алматы: Эверо, 2014.- 192б.
4. Пименов, П. А. Основы рекламы [Текст]: Учебное пособие / П. А. Пименов.- М.: Гардарики, 2009.- 399с.
5. Данилов А. Идея, сценарий, дизайн в рекламе [Текст] / А. Данилов.- 3-е изд.- СПб.: Изд. ДАН, 2009.- 252с.
6. Вавилов А.В. Теория цвета и цветовоспроизведения [Текст]: Учебник / А.В. Вавилов, Н.Т. Сурашов, Д.Е. Елемес.- Алматы: Эверо, 2015.- 252с.

ӘОЖ 5527

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ-ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ

Асыллов Д.

Илияс Жансүгіров атындағы ЖУ, Талдықорған қ.

Базарбаева Х.А., Касенов Н.Б., Асанова Ж. Ш., оқытушылар

Н. Тілендиев атындағы балалар музыка мектебі

Ғылыми жетекшісі: **Алсаитова Р.К.,** өнертану кандидаты, қауым.профессор (доцент)

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: assylovdaniar@gmail.com, ganisa63@mail.ru, alsaitova_r@mail.ru

Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз етуге қабілетті, жоғары кәсіби құзыреттілікке ие педагогикалық кадрларға деген қажеттіліктің туындауына байланысты педагогты кәсіби даярлауда жауапкершілік, бастамашылдық, шығармашылық бағыттылық, жаңа жағдайларда жедел бейімделу қабілеттілігі, икемділік пен ұтқырлық сияқты тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы алдынгы орынға шығуда. Мақалада жоғары оқу орнында болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуының педагогикалық мәні қарастырылады.

Түйін сөздер: музыка мұғалімдері, кәсіби біліктілік, ЖОО, педагогикалық кадрлар.

В связи с возникновением потребности в педагогических кадрах, способных обеспечить высокое качество образования, обладающих высокой профессиональной компетентностью, в профессиональной подготовке педагога на первое место выходит формирование таких качеств личности, как ответственность, инициативность, творческая направленность, способность к быстрой адаптации в новых условиях, гибкость и мобильность. В статье рассматривается педагогическая сущность профессионально-личностного становления будущих учителей музыки в вузе.

Ключевые слова: учителя музыки, профессиональная квалификация, ВУЗ, педагогические кадры.

In connection with the emergence of the need for teaching staff capable of providing high quality education, with high professional competence, in the professional training of a teacher, the formation of

such personality qualities as responsibility, initiative, creative focus, the ability to quickly adapt to new conditions comes to the fore. , flexibility and mobility. The article examines the pedagogical essence of the professional and personal formation of future music teachers at the university.

Key words: *music teacher, professional qualifications, university, teaching staff.*

Еліміздің әлемдік білім кеңістігіне енуге талпынысы, білім беру парадигмасының өзгеріп, жаңа ұлттық модельдің қалыптасуы болашақтың жаңаша ойлайтын, дүниеге көзқарас мәдениеті мен санасы дамыған ұрпағын оқытып, тәрбиелейтін педагогикалық кадрларды дайындаудың сапасын арттыруды талап етіп отыр.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жалпы орта білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты - еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп анық көрсетілген.

Заманауи жоғары кәсіби білім беру «білімдіктен» тұлғалық-бағдарлы парадигмаға өтумен сипатталады. Бұл педагогикалық ойдың біржақты функционалдылықтан жоғары кәсіби білім туралы тұтас түсінікке бірізді қозғалысымен әзірленді, мұнда мамандықты меңгеру мен кәсіби жетілдіру үрдістері адамның кәсіби және тұлғалық өзін-өзі дамытудың кең кеңістігіне табиғи түрде енгізілген. Осы жаңа тенденцияны ескере отырып, педагогтың кәсіби-тұлғалық қалыптасу үрдісін қарастырамыз.

Білім саясатының өзекті мәселелері - болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуының сапасын жақсарту, оларды біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның рөлін арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу.

Сондықтан жоғары мектептің күрделі де маңызды бір мәселесі студентті болашақ мамандығына әзірлеу, кәсіптік біліктілігін дамыту, іскер және құзыретті маман дайындау. Мұндай маман дайындау үшін білім беру үдерісін белсенділендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін жетілдіру қажет. Оқу үдерісін белсенділендіру - берік те тиянақты білім берудің жолдарын қарастыру, болашақ мұғалімдердің шығармашылық ойлауына, ізденуіне мүмкіндік жасау, оларды келешек мамандығына қызықтыра алу, оқу үдерісін ғылыми негізде ұйымдастыру және т.б.

Көптеген ғалымдар педагогикалық білім беру қызмет ететін, тұрақтанған білім беру жүйесінің ұдайы өндіріс идеологиясына емес, дамыту (өзін-өзі дамыту) идеологиясына негізделуге тиіс екендігін ескертеді. Л.М. Митинаның айтуынша, «Егер мұғалім бұрынғыдай өзі меңгерген білім, іскерлік, дағдыны беруге ғана бағдарланатынын болса, онда жас ұрпақ сөзсіз кез келген оқыту барысында қарастырылмайтын жаңа жағдайларға дайын емес болады. Тұлғалық тұрғыда бағытталған мұғалім педагогикалық үрдісті білім алушыны өзін-өзі өзгертуге қабілетті ете отырып, дамытуды оның өзі жасайтындығын ескеріп құрайды» [1, 31-35 б.].

XX ғасырдың 70-ші жылдарына дейін тұлғаның дамуы мен кәсіби іс- әрекетті меңгеру үрдістері жекеленген немесе қатарлы ретінде қарастырылған. Студенттердің кәсіби дамуы, кәсіби іс-әрекетке байланысты білім, іскерлік және дағдыны меңгеру білім беру үрдісінің басым мақсаты болып табылған.

Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз етуге қабілетті, жоғары кәсіби құзыреттілікке ие педагогикалық кадрларға деген қажеттіліктің туындауына байланысты педагогты кәсіби даярлауда жауапкершілік, бастамашылдық, шығармашылық бағыттылық, жаңа жағдайларда жедел бейімделу қабілеттілігі, икемділік пен ұтқырлық сияқты тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы алдыңғы орынға шығуда. Жоғары кәсіби білім берудегі басым бағыт кәсіби дамытудан тұлғалық дамытуға ауысуда.

Қоғамымыздың заманауи даму деңгейі, білім беруді модернизациялау болашақ педагогтарды даярлау жүйесін өзгертуді талап етеді. Жоғары білім берудегі басым бағыт күрделі мәселелерді шешуге қабілетті, ой өрісі кең, бәсекеге қабілетті және еңбек нарығында сұранысқа ие маманды жоғары кәсіби даярлауға ықпал ететін, студенттің тұлғалық және кәсіби қалыптасуының интеграциясы болып табылады. Педагогикалық іс-әрекетті тиімді орындау үшін болашақ педагог жалпы және кәсіби мәдениетті, жоғары жеке тәртіпті, дамыған педагогикалық қабілеттерді, эмоциялық тұрақтылықты иеленуі қажет.

Тұлғаның кәсіби қалыптасуы тұлғалық-бағдарлы білім беру идеяларына негізделеді және жоғары кәсіби білім беруді болашақ маманның білім, білік, дағдыларды игеру бірлігінде тұлғалық ерекшеліктердің (қасиеттердің) қалыптасуы ретінде қарастырады (Е.В. Бондаревская [62], Л.М. Митина [1], В.В. Сериков [3], В.А. Сластенин [4] және т.б.). Мұғалімнің педагогикалық іс-әрекет пен қарым-қатынасты иеленуі және тұлға кемелденуі сияқты барлық қырлары үйлесімді келісім тапқан жағдайда, педагогтың еңбегін табысты деп санауға болады. Педагогикалық іс-әрекет - бұл білім алушыларды оқыту, дамыту және тәрбиелеуді жүзеге асыру мақсатында педагогикалық тәсілдер мен технологиялар, педагогикалық міндеттер жүйесін қолданушы педагогтың кәсіби белсенділігі.

Тұлғалық-бағдарлы жоғары кәсіби білім беру шығармашылыққа, өзідігінен білім алу және өзін-өзі дамытуға деген қажеттіліктері басым сипатқа ие жаңа тилтегі қызметкердің қалыптасуына бағытталған. В.А. Сластенин тұлғаның кәсіби қалыптасуына қажетті мынадай шарттарды атап көрсетеді:

Жоғары білім беру мекемелерінде тұлғаны дамыту мақсатында оның еркіндігі мен құқықтарын жүзеге асыру үшін жағымды демократиялық орта құру;

- Білім беру үрдісіне арнайы тренингтерді енгізу арқылы тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін дамытуға баса мән беру. Тұлғаны дамыту үрдісінде кері байланыс рөлін ойнайтын диагностика және өзіндік диагностиканы қолдануды қарастыру қажет;

- Тұлғалық өзін-өзі дамытуға баса мән беру, яғни білім алушыларды дербестікке тәрбиелеу, оның тұлғалық ерекшеліктерін жетілдіру, соның ішінде қажеттіліктік-мотивациялық сала, шығармашылық іс-әрекетке қабілеттілік, рефлекті қабілеттер елеулі мәнге ие;

- Оқу үрдісіне тек ес, зейін және ынталылықты ғана емес, сондай-ақ, ұғыну, қиял, ойлау, жобалаудың жоғары қабілеттерін де қатыстыру. Жоғары кәсіби білім беру білім алушылардың шығармашылық қабілеттері мен кәсіби- шығармашылық іс-әрекетінің тәжірибесін дамытуға, қажетті ақпаратты іріктеу, сақтау және қолданудың қағидалары мен әдістерін игеруге, идеяларды жалпылай алу, пікір таластыру, «ми шабуылын» іскерлігін игеруге бағыттылуы тиіс [4, 31-33 б.].

Барлық осы шарттардың сәтті жүзеге асырылуы көп жағдайда интеллектуалдандыру, гуманитарландыру, іргелендіру қағидаларына негізделген жоғары білім берудің мазмұны арқылы анықталады. Жоғары білім беру мазмұнын интеллектуалдандыру бұл тұрақты интеллектуалды қасиеттерді қалыптастыру және бекіту арқылы тұлғаның интеллектуалды-шығармашылық бағыттылығын қолдау. Жоғары білім беру мазмұнын гуманитарландыру - бұл адамның ішкі жан дүниесін және оның рухани саладағы іс-әрекетін бейнелейтін гуманитарлы білімді енгізу.

Жоғары білім беру мазмұнын іргелендіру - бұл жоғары білімнің қоршаған әлемдегі алуан түрлі құбылыстар мен үрдістердің мәнді негіздері мен өзара байланыстарын меңгеруге, тұлғаның интеллектуалды әлеуетін түбегейлі дамытуға бағытталуы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Митина, Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. - 1997. - № 4. -с.28 -38.
2. Бондаревская, Е.В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания // Педагогика. - 2001. - № 1. - С. 17-24.
3. Сериков В. Личностно ориентированное образование//Педагогика.- 1994.-№5. С.16-21.
4. Сластенин В.А. Формирование личности учителя. М., 1998.-316 с.

ӘОЖ 14.07.07

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ЗЕРТТЕУ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІНІҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Асылтаева А.М., «Бастауыш оқыту педагогикасымен әдістемесі»

білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Ғылыми жетекші: **Ыбыраимжанов Қ.Т.,** п.ғ.д., профессор

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Alinuraika@mail.ru

Бұл мақалада үздіксіз білім беру жүйесінде бастауыш сынып мұғалімінің зерттеу құзыреттілігінің ғылыми теориялық негіздері сипатталған

Түйін сөздер: үздіксіз білім беру, зерттеуші мұғалім, ғылыми зерттеу жұмысы

В статье описаны научно-теоретические основы исследовательской компетентности учителей начальных классов в системе непрерывного образования.

Ключевые слова: непрерывное образование, учитель-исследователь, исследовательская работа

This article describes the scientific and theoretical foundations of research competence of primary school teachers in the system of continuing education

Key words: continuing education, research teacher, research work

Жаңа білім беру парадигмасы жағдайында қазіргі бастауыш сыныпта өз пәнін жетік біліп қана қоймай, сонымен бірге оқушының жеке басының дамуы мен өзін-өзі дамытуы үшін барлық қажетті психологиялық-педагогикалық жағдайларды жасай алатын мұғалім қажет.

Оқушының үнемі өзгеру үдерісін және оның дамуының жоғары деңгейіне көтерілуін бастауыш сынып мұғалімінің басқару қабілеттілігін болжайды, педагогикалық ізденісті жүзеге асыруға, шығармашылық мәселелерді педагогикалық негізде ғылыми негізде шешуге мүмкіндік береді. Бастауыш сынып мұғалімі үздіксіз өзгеріп отыратын көп өлшемді білім кеңістігінде зерттеуші болуы керек. Мұғалімдерді кәсіби даярлау әрдайым өзекті және оның маңыздылығы ұлттық білім беруді жаңарту жағдайында ерекше артып келеді. Бұл практикалық бағыттағы педагогика ғылымының, мұғалімнің тактикалық және стратегиялық білім беру мәселелерін шешуде жүргізетін эксперименталды жұмысының да шешуші рөліне байланысты.

Әр түрлі педагогикалық жағдайларды үнемі талдау мұғалімнің қарастырып отырған құбылысын модельдеуі мен себеп-салдарлық байланысын орнату, оны диагностикалау, педагогикалық тұрғыдан мақсатқа сай шешімдерін анықтау және оның мүмкін болатын нәтижелерін жобалау негізінде оларды шешудің оңтайлы жолдарын іздеуді талап етеді. Мұндай мұғалімнің іс-әрекетінің басты шарты - мұғалімнің өзінің іс-әрекеті мен зерттеушілік шеберлігіне байланысты аналитикалық бағытын қалыптастыру нәтижесінде пайда болатын және жүзеге асырылатын кәсіби сапа, оның ішінде - проблемаларды, оны тудырған факторларды және жағдайларды оқшаулау, қарама-қайшылықтарды шешудің әртүрлі әдістерін иелену (ғылыми теорияға негізделген), қабылданған нұсқаны негіздеу және т.б.

Ғылыми теорияны дамытушы маманның және эксперименттік жұмыс жағдайында немесе басқа мұғалімдердің тәжірибесінде өзіндік іс-әрекеттің процесі мен нәтижесін талдайтын бастауыш сынып мұғалімінің зерттеу жүргізу тәсілдері мен әдістерінің ерекшелігі бар екендігі сөзсіз. Алайда, алынған нәтижелердің маңыздылығын талдау мен негіздеу теориялық зерттеуші және практик-оқытушы нәтижелерді объективті бағалау үшін бірдей маңызды жалпы критерийлер бойынша жүзеге асырылады.

Сонымен бірге бастауыш сынып мұғалімінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру тәжірибесін талдау мұғалімнің күнделікті қызметінде кездесетін маңызды қиындықтарды көрсетеді. Ғылыми-теориялық білімнің, әдістемелік және әдістемелік дайындық деңгейінің жеткіліксіздігі мұғалімге оқу процесінде ғылыми-зерттеу міндеттерін ойдағыдай қойып, өз бетінше шешуге мүмкіндік бермейді.

Социологиялық зерттеулердің нәтижелері бойынша бастауыш сынып мұғалімдерінің шамамен 60% -ы зерттеу мақсаттарын қою, педагогикалық эксперимент, жұмыс гипотезасын қалыптастыру және ақпарат жинауға арналған құралдарды дайындау кезеңінде айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Сонымен бірге мектеп жағдайында мұғалімнің зерттеушілік шеберлігін дамытудың қажетті әдістері жоқ және олардың біліктілікті арттыру жүйесінде даму процесі толық жүзеге асырылмаған. Бұл жағдайлар қалыптастыру қажеттілігін анықтайды мұғалімнің және оның жеке зерттеушілік дағдылары ғылыми құзыреттілік кәсіби білімнің іргелі табиғатын инновациялық ойлаумен және тәжірибеге бағдарланған ғылыми зерттеулермен ұштастыруға мүмкіндік беретін жүйелік интегралды құбылыс ретінде нақты білім беру мәселелерін шешпейді. Өмір бойы педагогикалық білім беру жүйесі осы мақсатқа жету үшін үлкен мүмкіндіктер ұсынады.

Зерттеушілік құзыреттіліктің қалыптасуы - күрделі оқу-шығармашылық процесс. Қол жетімділік және зерттеушілік білім мен дағдыларды дамыту бір мұғалімнің кәсіби жетілу деңгейінің айқын сипаттамаларынан. Белгілі бір аспектілердің осы даму проблемаларымен байланысы оқытушының зерттеу құзіреттілігі және оның қызметін көптеген ғалымдардың еңбектеріненде: В. И. Андреева, Л. М. Аболина, Ю. К. Бабани, Е.В.Бондарева, Ф. Валента, С. Г. Вершлов, Я. Г. Геллер, Р. Х. Гильмеева, Л.Н. Горбунова, Р. А. Исламшина, В. И. Загвязин, Л. В. Занкова, К. К. Краев, Н.В. Кузьмина, Ю.Н.Кулюткина, И.Я. Лернер, А. К. Маркова, М. И. Махмутова, Г. А. Мкртычян, Э.М.Никитина, А.М. Новикова, П. Е. Решетникова, М. И. Скаткина, В. А. Сластенина, Т.И.Степанова, Г.С. Сухобская, И. Д. Чечель, Г.К. Чикунова, М. И. Шилова және т.б. Сонымен, Ю.Н. Кулюткин, Г.С. Сухобская зерттеу шеберлігі мен оқытушының аналитикалық бағытын оның кәсіби аналитикалық позициясының негізі ретінде зерттейді.

А.К. Маркова зерттеуші-педагог қызметін оның өзіндік идеяларының немесе басқа мұғалімдердің жаңа әдістемелерінің маңыздылығын бағалауға тырысатын педагогикалық жұмыстың субъектісі ретінде қарастырады.

Н.В. Кузьмина, В.А. Кан-Калик зерттеушілік ізденіс мұғалімнің шығармашылық қызметінің негізі болған кезде мұғалім шығармашылығы мен оның зерттеушілік шеберлігі арасындағы байланысқа назар аударады.

М.И. Махмұтов мұғалімнің зерттеушілік дағдыларын проблемалық оқытуды жүзеге асыру жағдайында ашады.

Э.М. Никитин, Р.А. Исламшин қазіргі заманғы мұғалімнің кәсіби даму процесінде зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттарына жүйелі түрде талдау жасайды.

В.И. Загвязинский педагогикалық зерттеудің әдіснамасы мен әдістемесінің ерекшелігін, педагогикалық зерттеулердегі мұғалімнің рөлін, оның нақты білімі мен дағдыларын анықтайды.

Алайда, үздіксіз білім беру жүйесінде бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі ғалымдар мен практиктердің арнайы зерттеу объектісі болған емес. Бұл мұғалімнің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық және әдістемелік негіздерінің және осы процестің тиісті технологиясының, бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық іс-әрекетінің ерекшеліктерінің жеткіліксіз дамуымен байланысты. Сонымен қатар, үздіксіз білім беру жүйесінде мұғалімнің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары жеткіліксіз зерттелген.

Бұл қазіргі заманда бастауыш сынып мұғалімі, үздіксіз білім беру жағдайында зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру процесі қайта қараудың, жаңартудың күрделі

объектісі болып табылады және мақсат қою мен әдіснамасында, мазмұны мен технологиясында жүйелі түрде өзгеруі керек.

Үздіксіз білім беру - қазіргі заманғы педагогиканың негізгі тұжырымдамаларының бірі. Біздің зерттеулеріміздің шеңберінде біз үздіксіз білім берудің келесі кезеңдерін қарастырамыз: ЖОО-ға дейінгі (орта кәсіптік) білім, университет кезеңі біліктілікті арттыру, жоғары оқу орнынан кейінгі кезең кәсіби даму. Өздеріңіз білетіндей, бастауыш сынып мұғалімінің ғылыми-зерттеу құзыреттілігінің жоғары оқу орнынан кейінгі қалыптасу кезеңі ең үлкен уақыт аралығын алады. Сонымен қатар, осы кезеңде ғылыми-зерттеу қызметіндегі маңызды сапалық өзгерістер орын алады. Мұғалімнің зерттеу құзыреттілігінің шыңына жету үшін жағдайлар туындайды. Сонымен бірге, бұл қызметтің негізі және көп жағдайда оның табысы болашақ оқытушыны педагогикалық колледжде және университетте даярлау кезеңінде қаланатыны анық. Сонымен қатар, болашақ мұғалім мектептегі ғылыми-эксперименттік жұмыстарға кәсіби дайындалған болып шығады, егер оның зерттеу мәдениеті, педагогикалық зерттеу мәселелерін шешудің әдістері мен тәсілдері болса, оның түрлері мен сипаттамалары одан әрі процесте өзгеруі мүмкін жұмыс. Осыған байланысты, кері байланыс принципі бойынша болашақ мұғалімді дайындау процесі де оның педагогикалық, ғылым мен практиканың өзекті қажеттіліктеріне сәйкес оның қажетті зерттеушілік қасиеттерін, білімі мен дағдыларын қалыптастыруды қамтамасыз ете отырып, түзетілуі керек.

Бұл жағдайларда мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетінің зерттеу компоненті диалектика бөлігі мен тұтас бөлігі, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі тұтасымен, ал зерттеу құзыреттілігі оның ажырамас органикалық бөлігі ретінде қарастырылуы керек. Бұл қабілетте зерттеу құзыреттілігі мұғалімнің барлық кәсіби қызметі процесінде қалыптасатын салыстырмалы тәуелсіз жүйелік-интегралды құбылыс ретінде көрінеді.

Сондықтан мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің жүйені қалыптастырушы компоненті ретінде мұғалімнің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудағы үздіксіз білім беру жүйесінің рөлі аса маңызды бола түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гузова Л.П., Ситник А.П. Формирование профессиональной культуры учителей начальных классов. Методические рекомендации. М., 2002. - 21 с.
2. Мұханбетжанова Ә.М. Бастауыш білімнің интеграциясы арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері. Алматы, 2001ж.
3. Алифартова М.В., Еще раз о межпредметных связях [текст]. / М.В. Алифартова, Н.В. Петрищева: Специалист, 2010, №9;

ӘОЖ 14.07.05

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Атымтаева Ш.С., Әбдіғапарова А.Б., Кабаева А.А.

Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі мамандығының студенттері

Ғылыми жетекшісі: **Фейзулдаева С.А.**, PhD доктор, аға оқытушы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: ma0395@mail.ru, salta7172@mail.ru

Мақалада экологиялық мәдениетті қалыптастыру экологиялық білім мен экологиялық тәрбие бағытында жүргізілетіндігі және осы ұғымдарға зерттеуші ғалымдардың анықтамасы берілген. Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру сыныптан тыс сабақтар негізінде жүргізілген.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушылары, экологиялық білім, экологиялық тәрбие экологиялық мәдениет.

В статье показано, что формирование экологической культуры осуществляется в направлении экологического образования и экологического воспитания и дается определение этим понятиям ученым-исследователем. Формирование экологической культуры младших школьников проводилось на основе внеклассных занятий.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, экологическое образование, экологическое воспитание экологическая культура.

The article shows that the formation of ecological culture is carried out in the direction of environmental education and environmental education and defines these concepts by a researcher. The formation of the ecological culture of primary school students was carried out on the basis of extracurricular activities.

Key words: primary school students, environmental education, environmental education environmental culture.

Кіріспе. Қазіргі уақытта мектеп оқушыларының экологиялық білімі педагогикалық теория мен практикадағы басым бағытқа айналууда. Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселесінің өзектілігі, соңғы жылдары біздің елімізде және әлемде қалыптасқан экологиялық жағдай, тұтастай алғанда, адамзатқа қоғамның тұрақты дамуына қол жеткізу сияқты маңызды міндет қойды, бұл өз кезегінде табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды ғана емес, сонымен қатар қоршаған орта проблемаларына қатысты тиісті дүниетанымды қалыптастыруды, табиғи әлеммен үйлесімді өмір сүре алатын адамды тәрбиелеуді білдіреді. Бұл үдерістегі маңызды рөл бастауыш мектепке тиесілі.

Дүниежүзілік қоршаған ортаны қорғау күні қарсаңында ҚР Білім және ғылым министрлігі мен БҰҰ Даму бағдарламасы (БҰҰДБ) Қазақстанда экологиялық білім беруді дамыту жобасын іске қосты. Аталған жобаның мақсаты – азаматтардың белсенді өмірлік ұстанымын және қоғамның тұрақты даму ұстанымдарына негізделген экологиялық мәдениетін қалыптастыру бойынша Үкімет тарапынан қабылданып жатқан шараларға қолдау көрсету. «Жоба заңнаманы жетілдіру және Қазақстанның білім беру жүйесіне экологиялық білім беруді енгізуге құқықтық негіз жасау арқылы қоғамда мемлекет пен жаһандық әлемнің толыққанды әрі орнықты дамуы үшін табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға қажетті экологиялық жауапкершілікті қалыптастыруға бағытталған», - деді БҰҰДБ тұрақты өкілі Якуп Бериш [1].

И.Н. Пономарев экологиялық білім экологиялық мәдениетті дамыту процесін ұйымдастыру туралы педагогикалық және әдістемелік білім саласы деп санайды [2, б.36].

А.Н. Захлебный экологиялық білімді жалпы білім беру элементіне жатқызады және оны оқушылардың табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуінің жаңа негіздерін игеруімен байланыстырады [3, Б. 23].

Н.Ф. Реймерс экологиялық білім беруді оқушыларға педагогикалық бағытталған әсер ретінде анықтайды, оның барысында олар қоғамның өзара әрекеттесу мәселелерін шешудің ғылыми негіздерін үйренеді және табиғатты қорғау дағдыларын меңгереді [4, б.40].

В.А. Сластенин экологиялық білім білімнің бөлігі емес, қазіргі білім беру процесінің жаңа мәні мен мақсаты адамды сақтау мен дамытудың және адамзат өркениетін жалғастырудың ерекше құралы деп санайды [5, б.35].

А.С.Бейсенова өзінің оқушыларға экологиялық білім беру тұжырымдамасында: «Экологиялық тәрбие ананың сүтімен берілуі тиіс...» деген философиялық көзқарастарын білдіреді [6].

Үздіксіз экологиялық білім тұжырымдамасына сәйкес экологиялық мәдениет-бұл салауатты өмір салтына, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға, елдің және әр адамның экологиялық қауіпсіздігіне ықпал ететін қоршаған табиғи ортамен өзара әрекеттесудегі адам өмірінің мұрагерлік және қалыптасқан тәжірибесі.

Экологиялық мәдениет ұғымының дамуы барысында оның негізгі функциялары:

1. Бейімделген. Мәдениет - адамның табиғатқа бейімделу тәсілі
2. Аксиологиялық. Мәдениет-табиғат құндылықтарын игеру және оларды қоғамға беру тәсілі
3. Әлеуметтендіру. Экологиялық мәдениет арқылы адам табиғатпен қарым-қатынаста үйлесімділікке ие болады.

Экологиялық мәдениеттің мақсаты қатынастарды үйлестіруді білдіреді, адам мен табиғат арасындағы маңызды міндеттердің бірі-авторлар адамның табиғатқа құндылық қатынасын қалыптастыруды ажыратады [7, б.16].

1990 жылдардың басынан бастап оқыту тәжірибесінде экологиялық бағдарламалар жалпы білім беретін мектептің әртүрлі пәндерінің бағдарламаларына көбірек ене бастады. Адамның тақырыбы және оның қоршаған ортасы жаратылыстану цикл сабақтарында айқын көрінеді.

Экологиялық мәдениет-адамның жалпы мәдениетінің ажырамас бөлігі. Экологиялық мәдениеттің негізгі мазмұны экологиялық білім, экологиялық білім мен тәрбие процесінде алынған дағдылар болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру 2 бағытта жүргізілуі керек: экологиялық білім және экологиялық тәрбие. Егер экологиялық білім қоршаған орта және оның процестері туралы нақты білім алуды білдірсе, онда экологиялық білім – бұл процестерді және олардың маңыздылығын саналы түсіну және қабылдау.

Негізгі мектеп деңгейінде жаратылыстану және гуманитарлық пәндерді оқыту аясында табиғат пен оның ресурстарына ұқыпты қарау қажеттілігін түсіну негізінде экологиялық мәдениетті саналы тұтыну, салауатты өмір салты және нақты экологиялық қызмет мәдениеті ретінде қалыптастыруға қол жеткізуге болады.

Кіші жастағы баланы тәрбиелеуде жетекші рөлді экологиялық мәдениетті қалыптастыруда прогресті ұйымдастыратын мектеп атқарады, оған екі аспект кіреді: оқу және сабақтан тыс жұмыстар.

Біз экологиялық білім мен тәрбиені еңбекке баулу процесіне біріктіру мүмкіндігін, атап айтқанда оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған еңбек баулу негізінде сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыс сабақтарының мүмкіндіктерін қарастырамыз.

Көркем еңбек сабақтарындағы оқушыларға экологиялық білім беру жұмысы негізінен ақпараттық сипатқа ие, сондықтан оқушылардың экологиялық ойлауын дамыту үшін қолданылатын «экологиялық» материалдардың тәрбиелік әлеуеті толық пайдаланылмайды [8].

Осыған байланысты еңбекке баулу бойынша сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыс қойылған міндетті неғұрлым тиімді шешуге, политехнизм, пәнаралық байланыс, өлкетану, жүйелік тәсіл принциптерін неғұрлым толық іске асыруға ықпал етеді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Мектептің негізгі міндеті-оқушыларды табиғи ресурстарды үнемді, ұқыпты пайдалану дағдыларымен қамтамасыз ету, табиғатқа қатысты белсенді адамгершілік ұстанымды қалыптастыруға ықпал ету, өзінің ортақ үйі – Жер планетасының тағдыры үшін жауапкершілік.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыруда қарым-қатынастың эмоционалды компонентін ескеру өте маңызды. Бастауыш сынып оқушыларының бойында табиғаттың сұлулығын тани білумен бірге, оған ұқыпты қарау сезімі де пайда болады. Табиғатқа деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу балалар күн сайын табиғатпен қарым-қатынас жасағанда және бұл қарым-қатынасты ересектер бағыттағанда ғана тиімді болады.

Осылайша, экологиялық мәдениетті қалыптастыру үдерісі көбінесе оқушылардың жас ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне байланысты. Оқудың бірінші жас кезеңі бастауыш мектеп болып табылады. Оқытудың осы кезеңінде тұлғаның экологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселесі ерекше маңызды болады, өйткені бастауыш сыныптарда оқуға, қоршаған әлемге және өзіне деген көзқарастың алғашқы маңызды негіздері қаланады.

Бастауыш сынып оқушыларына Л.В. Моисееваның сауалнамасының негізінде сұрақтар беріп жауап алынды, ол сегіз сұрақтан тұрады.

Анықтау кезеңінде оқушылардың экологиялық мәдениетінің қалыптасу деңгейі эксперименттік топ бойынша төмен деңгей 6,7%, орташа деңгей 60%-ы жоғары деңгей 33,3% құрады. Экспериментке қатысқан төртінші сынып оқушыларының көпшілігінде экологиялық мәдениет деңгейлері төмен деген қорытынды жасауға болады. Сондықтан біздің міндетіміз балаларды қалыптастыру эксперименті кезінде сыныптан тыс жұмысқа қосу арқылы олардың экологиялық мәдениетінің қалыптасу деңгейін арттыру болады.

Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру бойынша әдебиеттерді зерттеу және талдау негізінде біз сыныптан тыс сабақтарды ұйымдастырдық және жүйелі түрде өткіздік.

Экологиялық мазмұндағы сыныптан тыс жұмыстардың түрлері мен нысандарына үйірмелер, экологиялық тақырыптағы кеш, факультативтік сабақтар, экология тақырыбына арналған конференция, журнал, әдебиеттер оқу, өзіндік жұмыс және рефераттар жатады.

Тәжірибелік-эксперименттің бақылау кезеңінде жүргізілген жұмыстар негізінде бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениет деңгейін арттырып қана қоймай, табиғаттағы іс-әрекеттің мотивациясы, сондай-ақ оқушылардың мүдделері айтарлықтай өзгерді.

Қорытынды. Бастауыш мектеп жасы-экологиялық мәдениетті қалыптастыру үшін ең қолайлы кезең. Бұл процестің тиімділігі бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудің тұтас жүйесін құру арқылы қамтамасыз етіледі, оның барлық компоненттері табиғатта ерекше орын алатын құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған.

Мектеп экологиялық мәселелерді тиімді шешуге, табиғатпен және қоғаммен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін экологиялық білім беру аясында білім алуға және пайдалануға мүмкіндік беретін экологиялық мәдениетті қалыптастыруға негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/mon-rk-i-proon-zapuskayut-proekt-po-razvitiyu-ekologicheskogo-obrazovaniya>
2. Пономарева, И.Н. Школьный учебник как система целей и содержания биологического образования [Текст]/И.Н. Пономарева. – Красноярск.: Изд-во КГПУ, 2012. 49 с.
3. Захлебный, А. Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе [Текст]/А.Н. Захлебный, И. Т. Суравегина. – М.: Просвещение, 1984. - 154 с.
4. Реймерс, Н.Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы [Текст]/Н.Ф. Реймерс. — М.: «Россия молодая», 1994. — 366 с.
5. Слостенин, В.А. Педагогика: Учеб. пособие [Текст]/В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. - М.: Академия, 2002. - 576 с.
6. Бейсенова, А.С. Задачи экологического образования и воспитание в современной перестройке высшей школы/Сборник научных трудов. Экологическое образование. - Алматы: АГУ, 1991. - 125 с.
7. Разенкова, Д. Ф. Экологическая культура: социально-философские аспекты формирования [Текст]: дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Д.Ф. Разенкова; Моск. Гос. ун-т Культ. и Искус. — М., 2001. - 162 с.
8. Төрениязова С.М. Бастауыш мектеп оқушыларын сыныптан тыс оқу-тәрбие жұмысы арқылы дамытудың педагогикалық негіздері. Пед.ғыл. канд. дисс. — Алматы. 1999. 149б.

ӘОЖ 349.6

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАЛДЫҚТАР АЙНАЛЫМЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Ахметбекова А.Б.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Канабеков Н.С.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ.

Мақалада Қалдықтар айналымын құқықтық реттеу саласында шетелдік заңнамаларға құқықтық талдау жүргізілген. Сонымен қатар, қалдықтар айналымын зерттеу, оны экологиялық мәселелермен тығыз байланысты құбылыс ретінде қарау, ауа райының өзгеруі мен адам денсаулығына зиян келтірудің алдын алу шаралары бойынша зерттеулер жүргізілген.

Түйін сөздер: қалдықтар, құқықтық реттеу, мемлекеттік саясат, экология.

В статье проведен правовой анализ зарубежного законодательства в области правового регулирования обращения отходов. Кроме того, были проведены исследования по изучению обращения отходов, рассмотрению его как явления, тесно связанного с экологическими проблемами, предотвращению изменений погоды и причинения вреда здоровью человека.

Ключевые слова: отходы, правовое регулирование, государственная политика, экология.

The article provides a legal analysis of foreign legislation in the field of legal regulation of waste management. In addition, studies were conducted to study waste management, to consider it as a phenomenon closely related to environmental problems, to prevent weather changes and harm to human health.

Keywords: waste, legal regulation, state policy, ecology.

Әлемнің дамыған елдерінде тұрмыстық қатты қалдықтарды өңдеу, қалдықтарды кәдеге жарату экономиканың маңызды секторына айналып келеді. Көптеген ғалымдардың пайымдауынша тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын зерттеу, оны экологиялық мәселелермен тығыз байланысты құбылыс ретінде қарау, ауа райының өзгеруі мен адам денсаулығына зиян келтірудің алдын алады, сондай-ақ тұрмыстық қатты қалдықтарды қайта өңдеу арқылы оларды кәдеге жарату мемлекет экономикасын жақсартудың негізгі құралы деп саналады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жыл 30 мамырдағы №577 жарлығымен бекітілген «Жасыл экономикаға көшу» жөніндегі тұжырымдамада қалдықтарды мемлекеттік басқару жүйесі қарастырылған[1].

Бекітілген тұжырымдамаға сәйкес тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын құқықтық реттеудің маңыздылығы айқындалған. Қазақстан Республикасының 2007 жыл 9 қаңтарда қабылданған, қолданыстағы экологиялық кодекстен тұрмыстық қатты қалдықтар мен жұмыс жасау механизмдері бекітілмегендігін байқауға болады [2]. Осыған қарамастан, елімізде тұрмыстық қатты қалдықтар саны күн санап өсуде, сол себепті бұл бағыттағы Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы жетілдірілуді қажет етеді.

Жоғарыда аталған мәселелерді оң бағытта іске асыруды қамтамасыз етуде 2018 жылғы 10 қаңтарда ҚР-ның тұңғыш Президентінің дәстүрлі жолдауында Республикамыздағы барлық әкімдеріне тұрмыстық қатты қалдықтар мен жұмыс жасайтын кәсіпкерлерді тарта отырып уақыт талабына сай еліміздегі тұрмыстық қалдықтармен күресуде қажетті шаралар қабылдау керектігі айтылған [3]. Қазақстан Республикасында тұрмыстық қатты қалдықтарды құқықтық реттеу және қалдықтарды өңдеу мен кәдеге жаратудың пайыздық көрсеткіші төмен деңгейде екенін байқауға болады. Жоғарыда

көрсетілген мәселелер Қазақстан Республикасындағы тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын құқықтық реттеуде ұлттық және шет елдік заңдар мен тәжірибені салыстырмалы талдау жүргізу арқылы маңыздылығын айқындайды.

Сондықтан да, бұл мәселе тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын тәжірибелік және құқықтық реттеудің ұлттық және шет елдік тәжірибесін салыстыра отырып кешенді зерттеуді талап етеді. Тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын құқықтық тұрғыдан зерттеу алдағы уақытта оны құқықтық реттеуді жетілдіруге, оның ішінде Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізе отырып, еліміздің экологиялық ахуалын жетілдіруге септігін тигізеді және экологиялық заңнамадағы қарама қайшылықтарды жоюға алып келеді.

Ұсынылып отырған мақаланың негізгі ерекшеліктері ол біріншіден, Қазақстан Республикасында тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын құқықтық реттеудің ұлттық және шет елдік тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасалуында, екіншіден тұрмыстық қатты қалдықтарды өңдеу мен кәдеге жарату, тұрмыстық қатты қалдықтардың жекелеген түрлерін құқықтық реттеуді кешенді түрде зерттеу арқылы тұрмыстық қатты қалдықтарды тікелей немесе жанама түрде реттейтін заңнамаларға нақты тәжірибелік ұсыныстар әзірленген. Бүкіл әлемдік кеңестің мәліметі бойынша, жыл сайын біздің жер шарына үш миллиард тонна тұрмыстық қатты қалдықтар құйылады. Қоршаған ортаның ластануы іс жүзінде теріс физика-химиялық және биологиялық әсерлерге әкеледі. Бұл қауіпті фактордың экологиялық салдары адам денсаулығына және өмір сүруіне қолайсыздық туғызады [4, 61 б].

Тұрмыстық қатты қалдықтар түсінігі басқа ғылымдар мен тығыз байланысты болғандықтан жалпы заң ғылымдарында құқықтық тұрғыдан зерттелуі тиіс. Тұрмыстық қатты қалдықтар айналымын құқықтық қырынан зерттеу қоршаған ортаны ластанудан қорғау, қоғамдық қатынастарға құқықтық актілерге ықпал етуге байланысты болады. Қалдық өндірістік қызмет нәтижесінде, сондай-ақ тұтыну барысында пайда болады. Сондықтан қалдықтарды екі топқа өндіріс қалдығы және тұтыну қалдығы деп бөледі.

Экологиялық тұрғыдан алып қарағанда, өнімді дайындау барысында түзілген, өзінің тұтынушылық қасиетін толықтай немесе ішінара жоғалтқан шикізат, материал қалдықтарын, сонымен қатар өндірістік процестің мақсаты болып табылмайтын, ары қарай ауыл шаруашылығында тиісті өңдеуден кейін дайын өнім немесе қайта өңдеу барысында шикізат ретінде қолданылуы мүмкін шикізаттың физикалық-химиялық немесе механикалық өңделген өнімдерін өндіріс қалдықтары деп тұжырымдайды [5, 37 б].

Тұрмыстық қатты қалдықтарды өндірістік және коммерциялық қалдықтар мағынасында қарастыратын болса (industrial and commercial waste) жазылады. Ауылшаруашылық және мал шаруашылығы операцияларының және басқа да байланысты қызмет түрлерінің нәтижесінде пайда болған қалдықтарды (wastes resulting from agricultural and animal husbandry operations and other connected activities) мына мағынада қолданады. Егер бұзылу қалдықтары мен тау-кен қалдықтары бойынша (demolition wastes and mining residues) қолданады [6].

Бұл анықтамалар Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына мүше мемлекеттер қолданатын терминдер болып табылады.

Жалпы айтқанда, шетелдерде тұрмыстық қатты қалдықтар анықтамасы мен қатты қалдықтар анықтамасына сөз тіркесі ретінде «муниципалдық» терминінің анықтамасы қатты қалдықтар деген атауға кең қолданылады. Шетелдік ғылыми еңбектерде муниципалдық қатты қалдықтар (municipal solid waste), мына сөздер мен қалай буып-түюге өнім, шөп кесектері, бөтелкелер, азық-түлік кескіндеме, жиһаз, газеттер, тұрмыстық техника, батареялармен қолданылады [7].

Көптеген елдерде тұрмыстық қатты қалдықтар термин ретінде (municipal solid waste) қолданылады. Мысалға, Украиналық ішкі нормативтік құжаттарда ғылыми және практикалық зерттеулер жүргізілгенде тұрмыстық қатты қалдықтар («твёрдые бытовые отходы» и «муниципальные твёрдые отходы») термині баламалы түрде қолданылады [8, 155 б.].

Латвия Республикасының қалдықтарды басқару туралы заңында тұрмыстық қатты қалдықтар (Municipal waste) дегеніміз коммуналдық, үй шаруашылығының қалдықтары, сондай-ақ оның сипаты немесе құрамына ұқсас қалдықтар деп анықтама береді [9].

Ресей ғалымы О.Л. Дубовиктің тұжырымы бойынша қатты тұрмыстық (коммуналдық) қалдықтар физикалық, химиялық және механикалық қасиеттерімен және өлшемдерімен ерекшеленетін әр түрлі шіріген өнімдер мен материалдардың шикі механикалық қоспасы [10, б. 76].

Ресей Федерациясының өндірістік және тұтыну қалдықтары туралы заңында тұрмыстық қалдықтар (твердые коммунальные отходы) тұрғын үйде өндірілген қалдықтар сондай-ақ жеке және тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында тұрғын үй-жайларда жеке тұлғалардың тұтыну қасиеттерін жоғалтқан тауарлар. Қатты тұрмыстық қалдықтар, сондай-ақ заңды тұлғалардың, жеке кәсіпкерлердің және жеке тұлғалардың тұтыну процесінде тұрғын үй ғимараттарында өндірілген қалдықтар құрамына ұқсас қалдықтардан тұрады [11].

Қорытынды келе, Тұрмыстық қатты қалдықтар саласындағы қоғамдық қатынастарды, Тұрмыстық қатты қалдықтар айналымына қатысушы жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мәртебесін, тұрмыстық қатты қалдықтарды басқару жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметін, Тұрмыстық қатты қалдықтар реттеудің экономикалық және ынталандыру шараларының құқықтық негіздері, тұрмыстық қатты қалдықтармен қоршаған ортаға келтірген зиян үшін жауапкершілік, тұрмыстық қатты қалдықтар саласындағы халықаралық ынтымақтастықты жетілдіру керек деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшуі жөніндегі Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы. 2013 жылы 30 мамырда № 577// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000496> 1.11.2017
2. Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212 Кодексі. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212> 20.12.2017
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері атты Жолдауы. Егемен Қазақстан 10.01.2018ж., №6 (29237)
4. Богоявленский Р.Г., Рыжов В.А. Мировые тенденции в области современных технологий утилизации твердых промышленных и бытовых отходов // ЭКОС.- 2000.-Т.1, № 8-12. - 421 с.
5. Шальгунов П.П., Сумароков М.В. Утилизация промышленных отходов.-М.: Стройиздат, 1990. - 352с.
6. Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods// Series F., United Nations.- New-York , 1997, № 67. - 309p.
7. Municipal Solid Waste <http://www.epa.gov/osw/nonhaz/municipal/> 19.01.2017
8. Національна стратегія поводження з твердими по-бутовими відходами в Україні: Звіт про існуючу ситуацію в секторі та стратегічні питання / Данське екологічне співробітництво з країнами Східної Європи (DANCEE), Міністерство навколишнього середовища. Данія: Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства.- 2004, № 59219.-220 с.
9. Republic of Lithuania law on waste management. 16 June 1998 No VII787.[file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/TAIS_90427%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/TAIS_90427%20(1).pdf) 16.04.2019
10. Дубовик О.Л. Экологическое право: учебник.- М.: Проспект, 2011.- 553 с.
11. Федеральный закон об Отходах производства и потребления: утв. 24июня1998года,№89-ФЗ. <https://legalacts.ru/doc/FZ-ob-othodah-proizvodstva-i-potreblenija/> 21.02.2019

ӘОЖ 372.32

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ҚОРҚЫНЫШЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДА АРТ ТЕРАПИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Ахметжанова Д.М., педагогика және психология факультетінің білімгері,
Ғылыми жетекші: Жексембаева Ж.Р., п.ғ.к., қауым.профессор (доцент) м.а.

E-mail: dilya.01d@mail.ru

Мақалада бүгінгі таңдағы білім беру саласындағы орын алған өзгерістер көтеріліп, бастауыш мектепте ерекше қажеттілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде олардың қорқынышының алдын алу мәселесі көтерілген. Сонымен қатар, инклюзивті білім берудің пайда болу тарихы жан-жақты ашылып, даму перспективалары айқындалған.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, қорқыныш, арт терапия

В статье поднимаются актуальные изменения в сфере образования и поднимается проблема профилактики страха при обучении и воспитании детей с особыми потребностями в начальной школе. Кроме того, подробно раскрыта история инклюзивного образования и обозначены перспективы его развития.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, страх, арт терапия

The article raises the current changes in the field of education and raises the problem of preventing fear in teaching and raising children with special needs in primary school. In addition, the history of inclusive education is revealed in detail and the prospects for its development are outlined.

Key words: Inclusive education, fear, art therapy

Білім - бұл адамның ажырамас құқықтарының бірі. Ерекше қажеттілігі бар балалар білім беру жүйесінде ерекше орын алады. Осы санаттағы балалардың өмірлік белсенділігін қамтамасыз ету мәселелері Қазақстан Республикасының «Білім туралы», «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы», «Әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетушілік қолдау туралы» заңдарында айқындалған. мүгедек балалар туралы», сондай-ақ бірқатар нормативтік құқықтық актілерде көрсетілген. Қазақстан Республикасының Конституциясына және «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, барлық балалар басқа балалармен тең дәрежеде білім алу және шығармашылық даму құқықтары бар. Өмірде ерекше қажеттілігі бар балалар көбіне мүмкіндіктерінен айырылып жатады. Яғни жол апатынан немесе осы сияқты келеңсіз жайттардан осындай жағдайға тап болып жатады. Мұндай балаларға қатысты мемлекет пен қоғамның алдында тұрған басты міндет - олардың әлеуметтік оңалуы мен бейімделуіне, қоғамдағы толыққанды өмірге дайындалуына жағдай жасау және көмек көрсету болып табылады.

Инклюзия идеясы адам құқықтарын, адамның қадір-қасиетін және жеке басын түсінудегі ауқымды өзгерістер шеңберінде пайда болды. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарастың өзгеруі осы өзгерістердің бір көрінісі болды. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру проблемасы өзекті болып табылады. Себебі, Қазақстанда ерекше қажеттілікті талап ететін балалардың саны артып келеді. Осы ретте инклюзивті білім берудің тарихына тоқталып өтуді жөн көрдік.

Кесте 1

Инклюзивті білім берудің пайда болу тарихы

XVIIғ.	Математикаға «интеграл» термині енген кезден басталады.
XVIIIғ.	Тифлопедагогикадағы теориялық және әдістемелік зерттеулердің басымдығы Францияға ашылуға мүмкіндік берді. әлемдегі алғашқы зағип балаларға арналған мектеп.

XVIII XIX ғ/да	Еуропада және АҚШ-та болған саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың өзгеруіне, жетілдірілуіне және кеңеюіне үлкен әсер етті.
XVIII ғ аяғы XIX ғ басы	дәрігерлер мен оқытушылар қабылдады. Арнайы ұйымдастырылған балалар осы санаттағы балалардың тағдырымен айналысқан
XIX ғ	өнеркәсіптік революцияға дейін. дамуында кемістігі бар балаларға (соқыр, саңырау, ақыл-есі кем, кез-келген физикалық немесе психикалық ауруға шалдыққан) қатынасы екіұшты болды
XX ғ қарай	«интеграция» термині біртіндеп философияға, психологияға, әлеуметтануға, содан кейін педагогикаға енеді.
XX ғ. 60-ж	бастап Еуропалық континент және мүгедектер (мүгедектер) проблемалары аясында қолданыла бастады.
XX ғ. 80-ж	Америка Құрама Штаттары қазірдің өзінде жаңа терминологияға - инклюзия – инклюзияға ауысады, Ресей үшін қазіргі кезде «қалыпқа келтіру моделі» мүгедектерді қоғамдық өмірге кіріктіре отырып, сипаттамаға айналуға.
XX ғ. 90-ж	«Инклюзия» термині ғана кең тарала бастады, бұл кезде әлемде бірқатар дамыған елдер үшін іс-қимылға нұсқаулық болған жаңа халықаралық құжаттар пайда болды.
XXI ғ	демографиялық өсуден басқа, дамуында кемістігі бар балалар санының өсуі байқалады: есту қабілеті, көру қабілеті, интеллект, тірек-қимыл жүйесі, сөйлеу тілінің анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты сөйлеу аппараты немесе ми қыртысының тиісті аймақтарының зақымдануы.
1760 ж	Эдинбургте священник Т.Брейвуд саңырау балаларды оқытуға арналған алғашқы шағын жеке мектеп ашты.
1770 ж	Францияда әлемдегі алғашқы жеке меншік мектеп ашылды - мимика әдісін жасаушы Ч.М. де Эппе ұйымдастырған Париждегі саңыраулар мен мылқау институты.
1778 ж	Лейпцигте «таза ауызша әдісті» жасаушы С.Хейнике Германияда тұңғыш саңыраулар мен саңыраулар институтын құрды.
1806 ж	неміс тифлопедагог А.Зейн француз мұғалімі В.Гайюмен бірлесіп Германияда зағип балаларға арналған алғашқы оқу орнын ашты;
1817 ж	АҚШ-та Т.Галлодтың негізін қалаған саңырауларға арналған алғашқы институт (мектеп) ашылды.
1832-1834 ж.	Германияда мемлекеттік мектептерде ерекше балалармен жұмыс істеуге арналған жүзден астам оқытушы-тәлімгерлер қатысқан курстар ұйымдастырылды.
1865 ж	Лондонда алғашқы мектеп ұйымдастырылды тірек-қимыл аппараты бұзылған ер балаларға арналған.
1869 ж	Бостонда саңырау балаларға арналған алғашқы «күндізгі сыныптар» ашылды.
1873 ж	Саксонияда зағиптарға арналған екінші оқу орны пайда болды, ал келесі онжылдықтарда соқырлар мен саңырау балаларды оқыту мен оқытуға арналған арнайы мектептер бүкіл Германияда пайда болды
1878 ж	Англияда саңырау мұғалімдерді мақсатты оқыту басталды.
1889 ж	саңыраулар мектептері бойынша мемлекеттік комиссия құрылды.
1878 ж	Кливлендте мінез-құлқы бұзылған балаларға арналған осындай екі сабақ ұйымдастырылды
1891 ж	Лондон мектептері кеңесі ақыл-есі кем балаларға арналған «арнайы білім беретін мектептер» ашуға шешім қабылдады.
1893 ж	Парламент саңырауларды міндетті түрде оқыту туралы шешім қабылдап, Англияда біртіндеп көру, психикалық және физикалық кемістігі бар балаларға арналған арнайы (оқшауланған) оқу орындары ашыла бастады.
1938 ж	Арт-терапия терминін (art-therapy тікелей аударғанда қазақша баламасы “өнермен емдеу” деген мағынаны білдіреді) қолданысқа Адриан Хилл туберкулезбен ауырған санаториядағылармен жұмысында алғаш рет енгізген.
1945 ж	Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін әлемде гуманизм идеяларын нығайту Біріккен Ұлттар Ұйымын (БҰҰ) құрудың алғышарты болды.
1948ж.	«Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы»
1948ж.	Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (БҰҰ), Құқықтар декларациясы
1959ж.	«Бала құқықтарының декларациясы»
1959ж.	Баланың (БҰҰ), ЮНЕСКО-ның білім берудегі кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенциясы
1960ж.	Білім берудегі кемсітуге қарсы конвенция
1960ж.	БҰҰ-ның ақыл-есі кем адамдардың құқықтары туралы декларациясы

1982ж.	Дүниежүзілік мүгедектерге арналған іс-қимыл бағдарламасы ,
1990 ж	КСРО Бала құқықтары туралы конвенцияға қол қойды,
1992 ж	«Ресей Федерациясындағы білім туралы» Заң пайда болды
1994ж.	Әлемнің еңбектері Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқыту бойынша конференция (Испания).
1994 ж	біздің еліміз баланың құқығы туралы БҰҰ Конвенциясын қабылдады, денсаулығы мен дамуы бұзылған балалардың "Білім саласындағы қызметке тиімді қолжетімділігін" қамтамасыз етуге міндеттеме алды
2008 ж	Ресей Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға қол қойды. Сондай-ақ 2008 жылы Ресей Федерациясы Білім және ғылым министрлігінің Ресей Федерациясында мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуы үшін жағдай жасау туралы ұсыныстары бекітілді.
2010 ж	желтоқсанында Ресей Федерациясының Мемлекеттік Думасы мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға сәйкес Ресей заңнамасына өзгерістер енгізу бойынша практикалық жұмысты бастайды
2012 ж	«Ресей Федерациясындағы білім туралы» Заңға мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті оқытуға қатысты түзетулер енгізілді.
2011-2020 ж	арналған мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттеріне сәйкес бүгінгі таңда мектептегі ерекше қажеттілігі бар балаларға инклюзивтік білім беру жүйесі жетілдірілуде.

Инклюзивті білім беру арқылы бұл ерекше қажеттіліктері бар балаларға мектепте жақсы оқуға көмектеседі және жақсы өмір сүруге мүмкіндіктер жасайды. Бұл саланы білім беру жүйесіне енгізу арқылы, яғни бастауыш сыныптарда біз оқушыларға адамгершілікке, мейірімділікке, қайырымдылыққа үйрете аламыз және қорқыныштарын жоямыз.

Қорқыныш — Индивидтің биологиялық не әлеуметтік тіршілігіне қатерлі жағдаяттарда туындайтын қауіп, қолайсыз эмоция. Қорқыныш бір нәрседен жүрексініп сескенгенде, шошығанда пайда болатын сезім, қауіп-қатер, үрей.[1]

Бастауыш мектепте инклюзивті білім беру - барлық балалардың тең құқығын анықтайды және олардың командалық іс-шараларға қатысуына, адамдармен қарым-қатынаста қажетті мінез-құлық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру арқылы барлық балалардың қажеттіліктерін ескеретін және олар үшін, яғни ерекше қажеттіліктері бар балаларға білім беретін жалпы білім беру процесін дамытуға болады. Арт-терапияның үлесі орасан зор. Қазіргі кездегі психотерапияның маңызды бағыттарының бірі ол- арттерапия.

Арт-терапия – бұл өнер мен шығармашылыққа негізделген психотерапиялық және психологиялық түзету түрі.[2]

Арт-терапия сөзі сөзбе-сөз өнермен емдеу дегенді білдіреді. Оны алғаш рет ғылымға және жалпы тәжірибеге Адриан Хилл енгізген. Бұл психотерапияның бір түрі, яғни арттерапияның мәнін ашу және оны қазақ тілді ортада жүзеге асыру. Сондай-ақ, осы арт-терапия арқылы қол жеткізуге болатын мақсаттар туралы айтылады.[3]

Арт-терапия терминін (сөзбе-сөз аударғанда «өнермен емдеу» деген мағынаны білдіреді. 1938 жылы Адриан Хилл санаторийде туберкулезбен ауыратын науқастармен жұмыс кезінде қолданған. Көп ұзамай бұл фраза ауруханалар мен психикалық денсаулық орталықтары ұсынатын өнерге байланысты қызметтердің барлық түрлерінде қолданыла бастады. Бірақ көпшілігі бұл анықтаманы тым кең және нақты емес деп санады. Өнерді сапалы терапевтік мақсаттарда пайдаланудың мәні - оларды бейнелеу және зерттеу, символдық деңгейде әртүрлі эмоциялармен тәжірибе жасау

Маргарет Наумбург АҚШ-та алғашқылардың бірі болып өнерді терапевтік мақсатта қолданды. Ол өзінің еңбек жолын Нью-Йорк штатының психотерапия институтында мектепке дейінгі балалармен жұмыс істей бастады. Кейінірек Маргарет Наумбург Нью-Йорк штатында арттерапия саласындағы кәсіби мамандарды даярлау үшін психоаналитикалық бағдарламалар жасады. Маргарет Наумбургтың еңбегін психологиядағы психоанализ саласының негізін салушы З. негізін қалады. Оның негізін Фрейдтің көзқарастары құрайды: ондағы алғашқы ойлар мен мазасыздықтар бейсаналық жағдайда вербальды емес түрде туындайды және бейнелер түрінде көрінеді. және бел. Арт-терапия терапевт пен пациенттің

символдық байланысының тәсілі ретінде қолданылады. Мектепке дейінгі жасындағы оқушыларға арт-терапияны қолдану арқылы бірнеше жетістіктерге жетуге болады. Енді арттерапияның негізгі мақсаттарына тоқталайық:

1. Агрессиядан және басқа жағымсыз эмоциялардан әлеуметтік жол табуға мүмкіндік береді. Суреттермен және мүсіндермен жұмыс - зорлық-зомбылықты азайтудың қауіпсіз әдісі.
2. Емдеу процесін жеңілдетеді. Түсіндірілмеген ішкі шиеленістер мен мазасыздықтар көбінесе ауызша психотерапиядан гөрі визуалды кескінмен оңай көрінеді. Ауызша емес қарым-қатынас санадан тез жоғалады.
3. Интерпретация және диагностикалық есептерге арналған материалдар бар. Көркем шығарма арқылы науқас мәселенің болуын жоққа шығарады, яғни оны жеңілдетеді. Терапевтке пациенттің, пациенттің өнер туындысының стилі мен мазмұны туралы ақпарат береді, оның көмегімен терапевт пациентке оның жұмысын түсіндіруге көмектеседі.
4. Пациенттің әдеттегі ойлары мен сезімдерімен жұмыс жасаңыз. Кейде вербальды емес тәсіл сенімдерді тек күшті эмоциялар арқылы анықтауға және көрсетуге мүмкіндік береді.
5. Клиенттің ішкі бақылау сезімін арттыру. Суреттермен жұмыс болмаған жағдайда мүсінде түстер мен пішіндердің орналасуы қарастырылмаған.
6. Клиенттің көркемдік қабілеті мен өзін-өзі бағалауын дамыту. [4]

Арт-терапияға қатысушылардың саны 15 адамнан аспауы керек. Қатысушылар саны көп болған жағдайда, бұл жұмысты жүргізетін адамға, яғни психотерапевтке де оңай болмайды. Топ мүшелерінің көп болуы атқарылған жұмыстарды талдауға және қорытынды жасауға қиындық туғызады. Арт-терапиядағы жеке шығармашылық жұмыс үшін бөлме кең, еркін және жеңіл болуы керек. Топ мүшелері арт-терапия туралы білуге құқылы. Олар жұмыс істеу үшін әр түрлі құралдарды пайдаланады: мысалы, тұздық, қарындаштар, әр түрлі көлемдегі щеткалар, губкалар, су құтысы, полиэстер, түрлі-түсті қағаздар, себеттер, желім, таспа, қайшы, жіпсіз жіп және т.с.с. Кейбір сабақтарда сіз маталар, батпақтар, ойыншықтар, қамыр, ағаш, үлкен композициялар жасау үшін табиғи және басқа химиялық заттарды қолдана алады. Театрландырылған қойылым үшін сізге макияж, шырақтар, костюмдер, музыкалық аспаптар қажет болуы мүмкін. Әдетте, сабақтың тақырыбын психолог (арт-терапевт) таңдайды. Дегенмен, оны топпен кеңескеннен кейін таңдауға, кеңес алуға, талдауға, талқылауға және таңдауға болады. Осыған байланысты М.Либманның жіктелуі осы саладағы оқыту практикасы белгілі. Олар:

1. топ мүшелерін толғандыратын мәселелер бойынша зерттеу жүргізу;
2. Байланыс жүйесін зерттеумен байланысты «Мен» бейнесі;
3. Отбасы мүшелерімен жұпта жұмыс жасай білу;
4. Топ мүшелеріне арналған көркем іс-шаралар.

Мектепте оқитын әрбір ерекше қажеттілікті талап ететін балалардың қорқыныштары бар. Біз тәжірибелі экспериментермен жұмысының тақырыбын "Досыма көмек" деп алдық. Ол үшін бағдарлама құрдық.

Кесте 2

Досыма көмек бағдарламасының мазмұны:

№	ТЕРАПИЯ	ОҚУШЫЛАР	МЕРЗІМІ	ЖАУАПТЫ
1	Танысу	Алимова Ж	01.04.2021	Сынып жетекшісі Ахметжанова.Д
2	Құм терапиясы	Аңсаров.Е	08.04.2021	Сынып жетекшісі Ахметжанова.Д
3	Экскурсия	Айбергенова.С	15.04.2021	Мектеп психологы Ахметжанова.Д
4	Музыка терапиясы	Талипова.Т	22.04.2021	Сынып жетекшісі Ахметжанова.Д
5	Ертегі әлемі	Қадырбаева.М	29.04.2021	Мектеп психолгы Ахметжанова.Д
6	Арт терапия		06.05.2021	Сынып жетекшісі Ахметжанова.Д
7	Ойын		13.05.2021	Мектеп психолгы Ахметжанова.Д
8	Оригами		20.05.2021	Сынып жетекшісі Ахметжанова.Д

Яғни осыдан қорытындылай келе арт терапияның көмегімен балалардың ойлау қабілетін қабылдауын жақсартуға бағытталғанын және қорқынышын жоюға болатындығын байқаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қорқыныш — Уикипедия (wikipedia.org)
2. Арт-терапия – балаларды эмоциялық тұрғыдан дамыту құралы ретінде – ХҚЭДО Білім беру (mcfr.kz)
3. Алимбаева Р.Т., Айқынбаева Г.Қ. бастауыш мектепке келген балалардың даму деңгейін анықтап білу әдістемесі
4. Кокоренко В.Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий.

УДК 574.4

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОТСУТСТВИЯ РЕКУЛЬТИВАЦИИ АВТОМОБИЛЬНЫХ АККУМУЛЯТОРОВ

Ахмешов Е.М., Картаев К.Т., Шаповалова А.А., Канаева З.К.
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: shapovalova_sasha1999@list.ru

В данной статье рассматривается влияние отсутствия утилизации автомобильных аккумуляторов и ее влияния на окружающую среду. Понятия об автомобильных аккумуляторах. Влияние свинца на окружающую среду и живые организмы. Рециклинг свинцовых аккумуляторов. Значение рециклинга.

Ключевые слова: рециклинг, утилизация, технологический процесс, класс высокоопасных веществ, токсичность, электролит, нефропатия, репродуктивная функция, пирометаллургическая переработка, биометалл, десульфуризация, правовое обеспечение, охрана окружающей среды.

Бұл мақалада автомобиль аккумуляторларын кәдеге жаратудың болмауы және оның қоршаған ортаға әсері қарастырылады. Автомобиль аккумуляторлары туралы түсінік. Қорғасынның қоршаған ортаға және тірі организмдерге әсері. Қорғасын аккумуляторларының рециклингi. Рециклингтің мәні.

Түйін сөздер: рециклинг, кәдеге жарату, технологиялық процесс, қауіптілігі жоғары заттар класы, уыттылығы, электролит, нефропатия, репродуктивтік функция, пирометаллургиялық қайта өңдеу, биометалл, десульфуризация, құқықтық қамтамасыз ету, қоршаған ортаны қорғау.

This article examines the impact of the lack of recycling of car batteries and its impact on the environment. Concepts about car batteries. The impact of lead on the environment and living organisms. Recycling of lead-acid batteries. The value of recycling.

Key words: recycling, utilization, technological process, class of highly hazardous substances, toxicity, electrolyte, nephropathy, reproductive function, pyrometallurgical processing, biometal, desulfurization, legal support, environmental protection.

С появлением огромного количества автомобилей одной из критических экологических проблем стала утилизация использованных автомобильных аккумуляторов и заражение окружающей среды свинцом и его опасными для жизни соединениями. Вместе с тем по последним данным прослеживается увеличенный спрос на свинец, чем обусловлено повышенное производство автомобилей, также автомобильных аккумуляторов и расходников. Создание новой системы утилизации и переработки свинцового сырья, что снизит негативное воздействие свинца на окружающую среду, может стать одним из главных открытий в области охраны окружающей среды. Объем всей переработки вторичных

свинцосодержащих материалов, к которым как раз таки относятся лом аккумуляторных батарей, набирают обороты в сотни тысяч тонн в год и их количество с каждым годом возрастает. В странах повышенного производственного потенциала, прирост производства свинца из вторичной переработки существенно больше, нежели его добыча и обработка из рудного сырья. Основой этого технологического процесса предприятий свинцовой вторичной металлургии приходится на пирометаллургическую переработку.

Общее количество свинца в автомобильных аккумуляторах составляет 50% от общей массы самого аккумулятора, также присутствует около 3% сурьмы, 15% разного рода пластмасс и до 15% раствора серной кислоты.

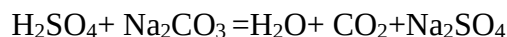
По степени влияния на окружающую среду и живые организмы свинец причисляется к классу высокоопасных веществ наряду с такими элементами как мышьяк, кадмий, ртуть, цинк и фтор. Опасное воздействие свинца для человека и живых организмов устанавливается его значительной токсичностью и злокачественной способностью накапливаться в организме. Электролит аккумулятора или же разбавленная серная кислота относится ко II классу опасности. Пагубное действие свинца на здоровье человека выражается в виде ухудшения деятельности нервной системы, почек, печени и к снижению репродуктивной функции, также проявляется в повышении кровяного давления. Свинец является биометаллом к тому же конкурентным по отношению к кальцию и имеет способность его вытеснять из селективных мест связывания с карбоксильными, сульфатными и фосфатными группами в тканях и на клеточных мембранах, при всем этом происходит повреждение транспортировки кальция. Свинец имеет негативную специфику поражать все внутренние органы. Если длительное время находится в среде с повышенным уровнем свинца развиваются нарушения функционального состояния почек, которое переходит в необратимую хроническую нефропатию. В исследований скелета первобытного человека было лишь 1 мг свинца, то в исследований скелета современного человека его количество в 50-100 раз больше, особенно это значительно для рабочих, работающих в обслуживании регенерации свинца.

Вторичная переработка свинцовых отработанных аккумуляторных батарей можно разложить по следующим циклам:

1. Слив и переработка отработанного электролита (разбавленная серная кислота).
2. Дробление батарей и разделение их на отдельные компоненты.
3. Утилизация органических компонентов батарей.
4. Десульфуризация (сероочистка)
5. Пирометаллургическая переработка свинцового сырья.

В момент попадания отработанного аккумулятора на завод для дальнейшей его переработки, из него удаляют электролит (разбавленная серная кислота), затем разделяют на составные части, каждый разделенный компонент перерабатывается с учетом своих технологических особенностей.

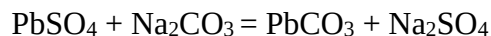
На ряду способов утилизации отработанного электролита? Содержащего серную кислоту, загрязненную примесями меди, железа и других металлов, применяют нейтрализацию кальцинированной содой (Na_2CO_3), при этом образуется раствор сульфата натрия:

Из раствора можно добыть товарный сульфат натрия, который применяется в производстве моющих средств, стекла, бумаги.

Лом свинцовых аккумуляторов содержит около 60 % пастообразного материала и 40 % пластин из свинца с малым количеством сурьмы. В состав данного материала входит ~ 40 % PbSO_4 , а также PbO_2 и мелкодисперсный металлический свинец. Процесс добычи черного свинца проводят при температурах 1000 – 1200 °С, которую можно получить за счет выжигания топлива. В медленно вращающуюся печь на 1 тонну сырья добавляют 15 кг кальцинированной соды, 10 кг негашеной извести, 90 кг кокса, 120 кг чугуновой стружки.

При пирометаллургической переработке пастообразной сера и сульфат-иона преобразуется либо в газовую фазу в виде SO_2 , либо в сульфидно-железистый штейн или штейно-шлаковый расплав, состоящий из сульфидов железа, натрия и свинца. Для устранения выбросов сернистого ангидрида перед плавкой кеки следует подвергать карбонизации. В качестве десульфуризирующих реагентов используют карбонаты щелочных металлов:

Суть десульфуризации состоит в переводе сульфат-иона из сульфата свинца в раствор. Создание сульфидов свинца – перевод PbSO_4 в меньшей растворимостью соединение PbS , не приводящее к созданию проблем, при его пирометаллургической переработке, которое приводит к росту затрат на прекращения загрязнения окружающей среды соединениями серы.

Главными недостатками плавки во вращающихся печах является цикличность работы, использованию специализированных мер по уменьшению запыленности и загазованности на рабочих местах, получение вместо шлака натриевого штейно-шлакового расплава, чрезвычайно вредного для окружающей среды из-за своей химической нестабильности.

Как показывают исследования при черной варке свинца, формируется пыль, которая представляет собой систему, состоящую из множества компонентов. Из печи выделяются свинец и его соединения: сульфат PbSO_4 , карбонат PbCO_3 , сульфид PbS , оксиды PbO , PbO_2 и металлический свинец.

Огромные опасения представляют частицы оксидов свинца, которые попадают в воздух. Их размер составляет 0,2 – 0,4 мкм. Такие очень мелкие частицы легко выносятся газом и парами в атмосферу Земли. Вдыхание соединений свинца и его контакт с кожей может привести к серьезным последствиям для организма. У многих работающих на такой работе эффект накопления в организме тяжелыми металлами такими как свинец выявляется уже через недолгий период прямого контакта с веществом.

Свинец и его всевозможные соединения, которые выбрасываются с отходами заводов и фабрик в геосферу Земли, а именно в атмосферу и гидросферу попадают в почву и становятся неотъемлемой частью круговорота веществ в природе. Правовое обеспечение охраны окружающей среды и здоровья человека от воздействия загрязняющих веществ контролируется различными отраслями законодательства, а также нормативными правовыми актами, международными конвенциями и соглашениями. Создание системы рециклинга или утилизации свинцового сырья и отходов приведет к снижению вредного воздействия соединений свинца и серы на окружающую среду, которое будет одним из основных принципов политики охраны труда.

ЛИТЕРАТУРА:

1. <https://priem-akkumulyatora.ru/stati/process-utilizacii-i-pererabotki-akkumulyatorov-raznyh-tipov/>
2. <https://batts.pro/utilizatsiya-akkumulyatorov/>
3. Картаев К.Т., Шаповалова А.А. Труды БГТУ. Химия и технология неорганических веществ, №3 (141) – Минск, 2011. – Вып. XVII. – С. 30–33

ӘОЖ: 343.2/7

КИБЕРҚЫЛМЫСТАР: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ашимова Д.И., Таубаев Б.Р., Қасенова К.А.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: dinastie_galiktdk@mail.ru, t_bauka1114@mail.ru, kamila.kasenova.98@mail.ru

Мақаланың мақсаты. Мақала құқық қорғау органдарының тәжірибесіне Интернет желісінің мүмкіндіктерін енгізудің өзекті мәселесіне арналған. Қазіргі уақытта заңнаманы біріздендірудің және құқық қорғау қызметін әлемдік ауқымда үйлестірудің саналы үрдісі байқалады. Осыған байланысты қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолданудың перспективалы бағыты Интернет желісінің ағартушылық және ұйымдастырушылық рөлі болып табылады.

Түйін сөздер: Киберқылмыс, интернет желісі, компьютерлік қылмыс, компьютерлік технологиялар, телекоммуникациялық жүйелер, құпия.

Целью научной статьи является актуальная проблема внедрения в практику правоохранительных органов возможностей сети Интернет. В настоящее время наблюдается осознанная тенденция к унификации законодательства и координации правоохранительной деятельности в мировом масштабе. В этой связи перспективным направлением использования современных информационных технологий является просветительская и организующая роль сети Интернет.

Ключевые слова: Киберпреступность, сеть Интернет, компьютерная преступность, компьютерные технологии, телекоммуникационные системы, секретность.

The purpose of the scientific article is the actual problem of introducing the Internet capabilities into the practice of law enforcement agencies. Currently, there is a conscious trend towards the unification of legislation and the coordination of law enforcement activities on a global scale. In this regard, a promising direction of using modern information technologies is the educational and organizing role of the Internet.

Key words: Cybercrime, the Internet, computer crime, computer technology, telecommunications systems, secrecy.

Кіріспе. Біз компьютерлер мен телекоммуникациялық жүйелер адам мен мемлекет өмірінің барлық салаларын қамтитын ақпараттық қоғам дәуірінде өмір сүріп жатырмыз. Бірақ адамзат телекоммуникация мен ғаламдық компьютерлік желілерге қызмет ете отырып, бұл технологияларды теріс пайдалану үшін қандай мүмкіндіктер туғызатынын алдын-ала білмеді. Бүгінде виртуалды кеңістікте жұмыс істейтін қылмыскерлердің құрбандары тек адамдар ғана емес, бүкіл мемлекеттер болуы мүмкін. Сонымен қатар, мыңдаған пайдаланушылардың қауіпсіздігі бірнеше қылмыскерлерге байланысты болуы мүмкін. Кибер кеңістікте жасалған қылмыстардың саны компьютерлік желілерді пайдаланушылар санына пропорционалды түрде өсуде және Интерполдың бағалауы бойынша, мысалы, ғаламдық Интернет желісінде қылмыстың өсу қарқыны планетадағы ең жылдам болып табылады [1, 15 б.].

2005 жылдың сәуірінде өткен қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі бойынша БҰҰ-ның 11-ші конгресінде компьютерлік қылмыс күн тәртібіндегі мәселе ретінде атап көрсетілді және трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің тиімді шаралары мәселесі аясында қаралды. БҰҰ сарапшылары ХІ конгреске дайындалған ұсыныстарда киберқылмыстың ерекше сипаты және онымен күресудің кешенді тәсілдерін қолдану қажеттілігі туралы, сондай-ақ нормаларды нақтылау немесе алып тастау сияқты БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің қылмыстық заңнамасын жаңарту жөніндегі шұғыл шаралар туралы айтады қазіргі жағдайға сәйкес келмейтін немесе киберқылмыстың жаңа түрлеріне қатысты ережелер қабылданған [2, 256.].

БҰҰ-ның ХІ конгрессінің қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі қызметінің нәтижесі болған Бангкок декларациясы да киберқылмыс проблемасының өзектілігін айғақтайды.

Декларацияда жаһандану кезеңінде ақпараттық технологиялар мен телекоммуникациялар мен компьютерлік желілердің жаңа жүйелерінің қарқынды дамуы осы технологияларды қылмыстық мақсатта теріс пайдаланумен қатар жүретіні, сондай-ақ ұлттық шараларды әзірлеу және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша халықаралық ынтымақтастықты дамыту қажеттігі атап өтілген.

Киберқылмыстың бүкіл әлем үшін де, Қазақстан үшін де қауіптілігін қазақстандық құқық қорғау органдары да мойындайды.

Өкінішке орай, қазақстандық арнайы әдебиеттерде ақпараттық үдерістердің жаһандануының салдары ретінде киберқылмыс проблемасы нақты қамтылмаған. Бұл олқылықтың орнын толтыру қажет. Қазақстан 2001 жылғы қарашада Еуропа Кеңесінің киберқылмыс туралы Конвенциясына қол қойған мемлекеттер арасында да болған жоқ. Егер бұл конвенция ұзақ еңбек өнімі болып табылса, яғни әлемдік қоғамдастық он жылдан астам уақыт бойы осы проблемамен айналысса, біздің еліміз, өкінішке орай, осы Конвенцияға қол қоюға да, осы саладағы халықаралық ынтымақтастыққа да дайын емес. Бірақ халықаралық қауымдастық әлі күнге дейін осы проблемамен күресудің әдістерін ғана емес, сонымен бірге осы мәселе бойынша бірыңғай саясатты, оның ішінде тұжырымдамалық аппаратты әзірлеу процесінде де іздеуде екенін атап өткен дұрыс.

Әдістері мен материалдар. Бұл жұмыстың әдіснамалық негізі әлеуметтік процестер мен құбылыстарды зерттеудің диалектикалық әдісі болды. Қойылған зерттеу міндеттерінің сипаты сондай-ақ салыстырмалы-тарихи, салыстырмалы-құқықтық, жүйелі талдау әдісі және нақты-социологиялық әдіс сияқты әдістерді пайдалану қажеттілігін айқындады.

Жұмыстың нормативтік негізі халықаралық заңнама, оның ішінде Еуропа Кеңесінің киберқылмыс туралы Конвенциясы; киберқылмыспен күреске бағытталған шет елдердің заңнамасы; Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы болды.

Нәтижелер және талқылаулар. Соңғы жылдардың ерекшелігі интернетте жасалған қылмыстар санының едәуір өсуі болып табылады, бұл 1988 жылдан бастап өз есептерін жариялап келе жатқан Cert/CC (АҚШ) үйлестіру орталығының жыл сайынғы деректерін талдауды растайды. Компьютерлік қылмыстардан зардап шеккен шағымдардың статистикасы көрсеткендей, соңғы 12 жыл ішінде киберқылмыстан зардап шеккен қолданушылардың өтініштері 10 000 еседен астам өсті.

БҰҰ-ның қылмыстың алдын алу және компьютерлік қылмыстың қылмыстық сот төрелігі жөніндегі ХІ Конгресінде ерекше назар аударылды: бұл мәселе трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы тиімді шаралар әзірлеу аясында қарастырылды. БҰҰ сарапшылары киберқылмыстың ерекше сипатын және оған қарсы күресте кешенді тәсілдерді қолдану қажеттілігін, сондай-ақ БҰҰ-ға қатысушы мемлекеттердің қалыптасқан жағдайға сай келмейтін нормаларды нақтылау немесе алып қою және киберқылмыстардың жаңа түрлеріне қатысты нормаларды енгізу сияқты қылмыстық заңнамасын жаңарту жөнінде шаралар қабылдаудың шұғылдығын атап көрсетеді [3, 46 б.].

Ақпараттандырудың қарқынды дамуы компьютерлік технологияларды пайдакүнемдік мақсатта пайдаланудың әлеуетті мүмкіндігіне ие [4]. Бұрын Қазақстан ақпараттық жаһандану жағдайында жоғары технологиялық алаяқтық проблемаларына тап болған мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу қылмысқа қарсы күрестің маңызды аспектілерінің бірі болып табылады.

Ақпараттық технологиялар қоғамға қарсы мінез-құлық пен қылмысқа қарсы күресте маңызды рөл атқара алады және атқаруы керек. Интернеттің ашықтығы, айқындылығы және глобалдылығы қоғам өмірінің барлық салаларына әсер ету үшін үлкен мүмкіндіктер ашады [5, 57 б.]. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар нақты виртуалды шындықты қалыптастырады, нақты өмірдің нақты бейнесін ұсынады [6].

Белгілі бір кезеңде мемлекеттің Интернет ортасында қалыптасқан қатынастарға қатысуы қажет болады және нормалардың көпшілігі ертеңгі күннің шындығына сәйкес

келуі керек. Интернет желісінің мүмкіндіктерін құқық қорғау органдарының практикасына да белсенді түрде енгізу қажет.

Халықаралық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресте көптеген қылмыстық топтар қызметінің трансшекаралық сипатын ескермеуге болмайды. Соңғы жағдай-ұйымдасқан қылмыстық топтардың ұлттық шекарадан тыс шығуы және олардың Интернеттің ғаламдық ақпараттық желісінің мүмкіндіктерін пайдалануы, ең алдымен, экономикалық және қылмыстық жаһанданудың өзара байланысты процесіне байланысты [7].

Халықаралық Компьютерлік желілер экстерриториялық принцип әрекет ете алатын (әдейі немесе байқаусызда) аумақта қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Құқық қорғау органдары бұл жағдайда ақпарат алмасуды жүзеге асыра алады, дегенмен бұл ақпарат ұлттық заңнаманың ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі жолдармен қарастырылуы мүмкін. Мемлекеттің арнаулы қызметтері ақпараттық арналар арқылы өтетін электрондық хабарламаларды, тіпті мұндай хабарламалармен мемлекеттің коммуникация саласына өз еркімен араласуынан құқықтық қорғауды пайдаланатын басқа мемлекеттердегі адамдар алмасса да, ұстап алуы мүмкін.

Компьютерлік қылмысқа қарсы күрес ұлттық деңгейде де, мемлекет аралық деңгейде де жүргізілуде [8]. Бұған бірқатар халықаралық құжаттар дәлел: БҰҰ-ға мүше мемлекеттер үшін компьютерлік желіні пайдаланумен байланысты қылмыстардың алдын-алу және бақылау бойынша нұсқаулық, онда компьютерлік қылмыстар әлемдік халықаралық проблема ретінде танылады [9, 185 б.]; 2000 жылғы 23 шілдеде Окинавада (Жапония) G8 елдерінің мемлекет және үкімет басшыларының кездесуінде қабылданған Жаһандық ақпараттық қоғамның Окинава хартиясы. Алайда, қылмыстармен күресте ақпараттық технологияларды дамытудағы ең үлкен жетістіктер жекелеген мемлекеттер деңгейінде байқалады. Бірнеше типтік мысал қарастырайық.

Ұлыбританияда 2001 жылдың сәуірінде тергеушілер, сот-медициналық сарапшылар және компьютерлік кеңесшілер кіретін жоғары технологиялық қылмыстарға қарсы ұлттық бөлім құрылды. Ұлттық қылмыстық барлау қызметі (NCIS) осы қызметтің ішінде компьютерлік қылмыстардың ұлттық орталығын құрудың мүмкіндігі мен болашағын зерттейді.

Австралияда Электрондық поштаның қауіпсіздігін Үйлестіру тобы (ESCG) құрылды. Бұл топтың негізгі міндеті-қоғамдық және жеке секторлар үшін қауіпсіз және сенімді Электрондық операциялық кеңістік құру. ESCG тобы инциденттер туралы хабарлауға, киберқылмыс пен кибертерроризмге қатысты екіжақты және көпжақты келісімдер аясында әрекет етуге және үйлестіруге жауапты. ESCG құрамына Австралия федералды полициясының Ұлттық қылмыстық кеңсесі кіреді. Оның міндеті-оқиғаларды талдау және оларға жауап беру. Ұлттық ақпараттық инфрақұрылым аясында Ұлттық қылмыстық бөлімге электрондық қылмыстар туралы ақпарат жинау жөніндегі менеджер көмектеседі, ол полиция қызметкерлерімен бірге қылмыстық істерді тергеу үшін электрондық дәлелдемелерді қамтамасыз етеді.

Канадада киберқауіптерге қарсы әрекет ету үшін 2001 жылғы ақпанда сыни инфрақұрылымды қорғау және жұмылдыру дайындығы басқармасы құрылды. Сондай-ақ, жоғары технологияларды пайдалануға байланысты қылмыстарды тергеуге ықпал ететін тиісті заңнама қабылданды.

Әлемдік ақпараттық кеңістікті криминализациялаудың шындықтары халықаралық деңгейде сезілуде. Байланыс технологиясымен байланысты қылмыстың көлемін түсіну қауіптерді тек бірлескен күш-жігермен жеңуге болатындығын түсінумен бірге келеді. Қазіргі уақытта заңнаманы біріздендірудің және құқық қорғау қызметін әлемдік ауқымда үйлестірудің саналы үрдісі байқалады.

БҰҰ-ның информатика бойынша жұмыс тобы «тым аз елдердің киберқылмыстарға қатысты тиісті заңдары бар» деген қорытынды жасады. Баяндамада заңнамасы талданған 52 елдің тек 10 елінде жоғары технологиялар саласындағы қылмыстардың жартысынан

көбін қамтуға мүмкіндік беретін түзетулер енгізілгені, ал 33 елде киберкеңістіктегі қылмысқа қарсы күресті заңнамалық қамтамасыз ету іс жүзінде жоқ екені атап өтілді.

Баяндамада Еуропа Кеңесінің киберқылмыстар жөніндегі Конвенциясына қылмысқа қарсы күрестің пісіп-жетілген қажеттіліктеріне барабар жауап берудің мысалы ретінде ерекше назар аударылған. Киберқылмыспен күрес жөніндегі Конвенцияны қабылдау «мынадай мақсаттарға қол жеткізуді жақындатуға мүмкіндік берді: а) қатысушы мемлекеттердің киберкеңістіктегі қылмыстарға байланысты Ұлттық қылмыстық - құқықтық нормаларды келісуі; б) осындай қылмыстарды тергеу және оларды жасаған адамдарды соттық қудалау, сондай-ақ электрондық нысандағы дәлелдемелерді жинау үшін қажетті процестік заңнаманы әзірлеу; в) осы саладағы халықаралық ынтымақтастықтың жылдам және тиімді режимін қамтамасыз ету» [10].

Конвенцияны қабылдаудың маңызы өте зор. Бұл құжат, шын мәнінде, жаһандық желілердегі заңсыз әрекеттері үшін қылмыстық қудалаудың құқықтық және процедуралық аспектілерін реттейтін осындай деңгейдегі алғашқы халықаралық келісім болды. Ол ұлттық және халықаралық деңгейлерде негізгі күш-жігердің қай бағытта жасалуы керектігін нақты анықтайды. Еуропа Кеңесінің конвенциясы компьютерлік хакинг пен хакинг, деректерді заңсыз ұстап алу, компьютерлік жүйелердің қызметіне ақаулар енгізу, алдау, жалған жасау үшін қолданылатын әдістерді Қылмыстық деп тануға шақырады. Конвенция компьютерлер туралы заңдарды жүзеге асыру бойынша халықаралық ынтымақтастыққа назар аударуды ұсынады және Ұлттық билікті компьютерлік тергеулерді жүргізуге шақырады.

Соңғы онжылдықта құпия және құпия компьютерлік ақпаратты, ақпараттық процестерге қатысатын субъектілердің құқықтарын қорғау және қылмыстық қол сұғушылықтан ақпараттандыру мәселелері халықаралық және мемлекеттік проблемаға айналды.

Жаңа ақпараттық технологиялар қылмыстық қоғамдастықтардың қызметін түбегейлі басқа деңгейде жедел бақылауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда АҚШ барлау агенттіктерінің Қылмыстық қауымдастықтардың ақпарат алмасуын бақылауға, күдіктілердің компьютерлерін «бұзуға», оларға ақпаратты бақылауға мүмкіндік беретін бағдарламаларды енгізуге мүмкіндік беретін «Oasis» (ЦРУ) және «Magic Lantern» (ФБР) жүйелерін әзірлеу мен қолданудағы тәжірибесі үлкен қызығушылық тудырады. және т. б.

«Oasis» бағдарламасы айтылғанның мазмұнын таниды және сөйлеушілердің дауыстарын ажыратады. Егер компьютер бір рет дауысты анықтаса, болашақта ол оны танып, сәйкесінше белгілейді. «Oasis» мәтіннен қауіпті сөздерді (мысалы, «терроризм», «бомба») және олардың синонимдерін іздейді. Бағдарлама радио мен телешоулардың мәтінін ғана емес, сонымен қатар телефон сөйлесулерін де сканерлей алады.

«Magic Lantern» жүйесі компьютерге пернетақтадағы барлық пернелерді тіркейтін бағдарламаны орнатады. Осылайша, шифрланған болса да, компьютерге қандай ақпарат енгізілетінін анықтауға болады. «Magic Lantern» бағдарламасын енгізу электрондық пошта арқылы жүзеге асырылады – ол үшін жалпы бағдарламалық өнімдерде белгілі «тесіктер» қолданылады.

Ақпараттық технологияларды енгізудің маңызды аспектісі олардың негізінде құқық қорғау құрылымдарының қызметін құру болып табылады. Қылмыстық қоғамдастықтардың заманауи техникасы бар, жоғары білікті хакерлерді жұмысқа тартатын жағдайда, қызметтік ақпаратты қорғауға қойылатын талаптар айтарлықтай артады. Қол сұғушылықтан қорғау қажеттілігі, сондай-ақ деректерді жедел қалпына келтірудің уақтылы реакциясы ақпараттық қауіпсіздік және ақпаратты қорғау мәселелерімен айналысатын арнайы бөлімдер құруға итермелейді.

Ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігін интернеттегі алаяқтықты тергеу мысалында қарастырған жөн. Алаяқтықты тергеу кезінде жеке тергеу әрекеттерін жүргізуге ерекше назар аудару керек, өйткені бүкіл қылмыстық істің нәтижесі оларды жүргізудің дұрыстығы мен сауаттылығына байланысты. Интернеттегі алаяқтықтың бірқатар ерекшеліктері бар, көбінесе сотқа дейінгі тергеу процесін қиындатады. Тергеушілердің кездесетін қиындықтарын атап өтейік: қылмыстың халықаралық сипаты;

жәбірленушілердің белгісіз шеңбері; қылмыскерлердің техникалық және құқықтық сауаттылығының жоғары деңгейі.

Қылмыстардың халықаралық сипаты тергеудің бүкіл барысына әсер етуі мүмкін. Мұнда бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады:

1. аумақтық соттылық проблемасы;
2. қылмыстың жәбірленушілері немесе куәгерлері болып табылатын шетел азаматтарына қатысты тергеу әрекеттерін жүргізу мәселелері;
3. қылмыстық іс - әрекеттер жасалған шет мемлекеттердің аумағында орналасқан серверлерге қатысты компьютерлік-техникалық сараптаманы тағайындау әдістемесі.

Аумақтық соттылық проблемалары интернет желісін заңнамалық реттеу тұрғысынан ең маңызды болып көрінеді. Егер Интернет-алаяқтық жасау орны осы қылмыс аяқталған мемлекеттің аумағы болып табылса, онда бұл қылмыстық жауаптылықтың негізі туралы ҚР ҚК-нің 4-бабына сәйкес келеді. Алайда, күрделілік ҚР ҚК – Қазақстан Республикасының Ішкі заңы, сондықтан ол халықаралық нормативтік акт мәртебесіне ие емес және басқа елдер үшін міндетті емес екендігіне байланысты. Интернетті пайдаланушылардың жоғары ұтқырлығын ескеру қажет, бұл оларға юрисдикцияны бірнеше рет өзгертуге мүмкіндік береді. Сондықтан аумақтық соттылық проблемасын шешу ұлттық заңнаманы біріздендіру және оларға қол қойған барлық елдердің аумағында күші бар халықаралық-құқықтық актілерді құру жолдарында мүмкін болады [11].

Проблемалардың екінші тобы шетелде жүрген және шетелдік азаматтар болып табылатын жәбірленушілер мен куәгерлерге қатысты тергеу әрекеттерін жүргізумен байланысты. Құқықтық тұрғыдан алғанда, олардың қатысуы тек ерікті болуы мүмкін. Интернет-алаяқтықты тергеу тәжірибесінде қылмыстық іс қозғаудың бастамашылары басқа мемлекеттердің азаматтары болған жағдайлар белгілі. Бірақ бұл ережеден гөрі ерекшелік болып табылады және бұл жағдай іс жүзінде заңды түрде реттелмеген.

Қазақстан Республикасынан тыс орналасқан серверлерге қатысты компьютерлік - техникалық сараптама жүргізу, егер Қазақстан Республикасының азаматы қазақстандық азаматтарға қатысты Қазақстаннан тыс орналасқан сервер арқылы алаяқтық жасаса да, қазіргі уақытта неғұрлым күрделі болып табылады. Дәл осы себептен білікті интернет-алаяқтардың көпшілігі өз сайттарын орналастырады және Қазақстанның дипломатиялық ықпалы көп емес шет мемлекеттердің аумағынан спам жібереді.

Интернетті қолдана отырып, қаржылық алаяқтық туралы тергеу жүргізу кезінде жәбірленушілердің шеңберін анықтау, сондай-ақ жасалған қылмыстың барлық эпизодтарын анықтау өте қиын. Интернет-алаяқтықтың құрбандары көбінесе заңды тұлғалар (Интернет-дүкендер, Интернет - банктер, халықаралық төлем жүйелері) және алаяқтардың құрбаны болғанын жарнамалағысы келмейтін қарапайым азаматтар болады. Мұндай жағдайларда тергеушілерде жасалған қылмыс туралы дәлелдер жинауда қиындықтар туындайды.

Интернеттегі алаяқтықты тергеу кезінде тергеу әрекеттерін жүргізу алаяқтардың техникалық және құқықтық сауаттылығының жоғары деңгейімен қиындайды. Ең алдымен, бұл қылмыскерлердің Интернет желісінде анонимділікті сақтауға және жасалған құқық бұзушылықтардың іздерін жоюға мүмкіндік беретін технологияларды шебер пайдалануына қатысты.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолданудың перспективалы бағыты Интернеттің бір-біріне саналы түрде қолдау көрсете алатын және қылмысқа қарсы күресте құқық қорғау органдарына көмектесе алатын заңға бағынатын пайдаланушылар қауымдастығы ретіндегі тәрбиелік және ұйымдастырушылық рөлі болып табылады.

Бұл мүмкіндіктерді пайдаланудың қызықты тәсілін ағылшын полициясы ұсынды, ол Лондон тұрғындарына өз аймағында жұмыс істейтін қылмыскерлердің егжей-тегжейлі сипаттамасымен электрондық поштаны жіберетінін мәлімдеді. Осылайша полиция лондондықтарды қалталарынан, пәтер ұрыларынан, алаяқтардан және автокөлік ұрлаушыларынан қорғауға тырысады. Шотландия ярд бұл жоба қаладағы қылмыстық

жағдайды айтарлықтай өзгерте алады деп сенеді. Полицейлердің пікірінше, e-mail арқылы қылмыскерлер туралы ақпарат Қала тұрғындарына оны газеттерде жариялағаннан немесе көшеде плакаттар орналастырғаннан гөрі тезірек түседі.

Интернетте орналастырылған АҚШ-тың көптеген полиция басқармаларының сайттары алаяқтықпен күресуге көмектесетін ақпарат береді: іздеушілердің суреттері, қылмыстық статистика. Бұдан басқа, сайтта дәстүрлі және жаңа алаяқтық схемалар туралы толық материалдар орналастырылады, нақты ауданда заңдылық пен құқықтық тәртіпті қолдау бағдарламасын іске асыруға мүмкіндік беретін ақпараттық хабарламалар, Баспасөз релиздері, түрлі хабарландырулар орналастырылады. Киберқылмыспен күресте заманауи ақпараттық технологияларды қолданудың жоғарыда қарастырылған аспектілері бірнеше түбегейлі маңызды қорытынды ережелерді тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Жоғары технологиялар мен Интернет желісінің мүмкіндіктерін қолдана отырып, қылмыстардың сандық өсуі, оларды жүзеге асыру технологияларының күрделенуімен қатар жүретін қылмыстық схемалар санының кеңеюі байқалады.

Киберқылмыстан зардап шеккендер шеңберіне жеке адамдар да, ұйымдар да (мемлекеттік, коммерциялық, қоғамдық) кіреді, зардап шеккендер әртүрлі елдерде тұрып, жұмыс істей алады.

Жаһандық өркениет жағдайындағы құқық қорғау жүйесінің жетістіктеріне бір мемлекет аясында қол жеткізу мүмкін емес: тек бірлескен қызмет пен мемлекетаралық ынтымақтастық қылмысқа тиімді қарсы тұра алады.

Ақпараттық технологиялар құқық қорғау органдарына киберқылмыспен күресте шешуші болып табылатын аумақтық юрисдикцияның күрделі мәселесіне өзара қолайлы тәсілдерді табуға мүмкіндік бере отырып, халықаралық деңгейде бірлескен қызметті үйлестіруге мүлдем жаңа мүмкіндіктер береді. Осы тұрғыда киберқылмыспен күрес жөніндегі Еуропалық конвенцияның қабылдануы өте маңызды: ол ұлттық құқық қорғау құрылымдарының тиімді жұмыс істеуі, мемлекетаралық үйлестіру және өзара іс-қимыл үшін нақты мүмкіндіктер береді.

Қорытынды. Бұл мақалада халықаралық қауымдастық үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылатын мәселені — киберқылмыс проблемасын талдауға әрекет жасалды. Осыдан жарты ғасыр бұрын пайда болған бұл құбылыс адам қызметінің барлық жаңа салаларын қамтиды, тез өсуде және тиісті және уақтылы жауап беру шараларын қабылдауды талап етеді.

Киберқылмыс-ақпараттық процестердің жаһандануының сөзсіз салдары. Қарапайымдылық, жеңілдік, анонимділік, қол жетімділік және уақытты үнемдеу - ақпараттық технологияларды адамзат үшін тартымды ететін қасиеттер заңсыз әрекеттерді жүзеге асыратын адамдардың назарын аудара алмады. Адам қызметінің әртүрлі салаларында ақпараттық технологияларды қолданудың өсуімен оларды қылмыс жасау мақсатында пайдалану да өсуде. Бұл өсу де сөзсіз процесс, өйткені ақпараттық технологиялар саласындағы қатынастарды заңнамалық реттеу олардың дамуынан озып кете алмайды, тіпті онымен бірге жүре алмайды.

Киберқылмыс проблемасы өзінің жаһандық сипатына байланысты бір мемлекеттің шеңберімен шектеле алмауына байланысты байыпты және ауқымды зерттеулерді, сондай-ақ концептуалды аппараттан бастап бірыңғай құқықтық нормаларға дейінгі бірыңғай халықаралық стандарттарды әзірлеуді талап етеді.

Бұл жұмыста халықаралық стандарттарға сәйкес «киберқылмыс» анықтамасы қолданылады. Орыс әдебиетінде компьютерлік технологияны қолдана отырып, заңсыз әрекеттерді білдіру үшін қолданылатын «компьютерлік қылмыс» термині осы құбылыстың табиғатын дәл көрсетпейді, бұл «компьютерлік қылмыс» терминнің тура түсіндірілуінен гөрі әлдеқайда кең әрекеттерді білдіреді.

Киберқылмыс компьютерлік қылмысқа қарағанда әлдеқайда кең және заңсыз әрекеттердің барлық спектрін қамтиды. Бұл жұмыстағы киберқылмыс дегеніміз-компьютерлік жүйелер немесе компьютерлік желілер арқылы немесе киберкеңістікте

жасалған қылмыстардың жиынтығы, сондай-ақ компьютерлік жүйелер немесе желілер шеңберіндегі киберқылмысқа қол жеткізудің басқа құралдары және компьютерлік жүйелер, Компьютерлік желілер және компьютерлік мәліметтер. Тиісінше, киберқылмыс-бұл компьютерлердің, компьютерлік бағдарламалардың, компьютерлік желілердің жұмысына заңсыз араласу, компьютерлік деректердің рұқсатсыз модификациясы, сондай-ақ компьютерлердің, компьютерлік желілердің және бағдарламалардың көмегімен немесе көмегімен, сондай-ақ компьютердің көмегімен модельденетін ақпараттық кеңістікке қол жеткізудің басқа құрылғыларының көмегімен немесе көмегімен жасалған басқа да заңсыз әлеуметтік қауіпті әрекеттер.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Номоконов В.А. Глобализация информационных процессов и преступность // Информационные технологии та безпека. - Кшв, 2002. - С. 98.
2. Меры по борьбе против преступлений, связанных с использованием компьютеров // Материалы Одиннадцатого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию. А/CONF.203/14. Бангкок, 2005. – С. 25.
3. Голубев В.О. Расследование компьютерных преступлений. – Запорожье, 2012. – С.46.
4. Жмыхов А.А. Компьютерная преступность за рубежом и ее предупреждение: дис канд. юрид. наук. – М., 2003
5. Осипенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях: Международный опыт. М., 2014. – С. 57.
6. Номоконов В. А. Новые информационные технологии в борьбе с преступностью. [электронный ресурс] - Электрон. текст. дан. - Режим доступа: <http://www.telcon.ru/articles/analytics/1261/>
7. Голубев В.А. Вопросы международного сотрудничества в борьбе с транснациональной компьютерной преступностью. [Электронный ресурс] - Электрон. текст. дан. - Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/articles/2004/>
8. Эффективное предупреждение преступности: в ногу с новейшими достижениями / Материалы Десятого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: А/CONF.187/10. – Вена, 10-17 апреля 2000 года
9. Осипенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях: международный опыт: монография. – М., 2004. – С.185.
10. Мелюхин И. О зарубежном опыте регулирования Интернета // ВИНТИ. - Сер. 1.- 1998. - № 3.
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=10;223&pos2=5;-98

ӘОЖ 697.72

ТАЛДЫҚОРҒАН ҚАЛАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІПТІ АУДАНДАРЫ МЕН КӨЛІКТІҢ АУА АЛАБЫНА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Әбенә А. А., Болатбекова Н. Б., Сырлыбекова М. М.

География» мамандығының 4-курс білімгерлері

Жетекшісі: Қыдырбаева А.Т., оқытушы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: ardak_jgu@mail.ru

Мақалада Талдықорған қаласының көше-жол торларындағы көлік қозғалысының атмосфераға Жер бетіне жақын қабатына тигізетін әсерін оқып-үйрену барысында ауа алабының жоғары, орташа ластанған және ластану деңгейі қарастырылған.

Түйін сөздер: Атмосфера, ауа, сынама, көлік, қар, жаңбыр.

В статье рассматриваются высокая, средняя загрязненность и уровень загрязнения воздушного бассейна города Талдыкорган при изучении влияния движения транспорта в улично-дорожной сети на приземные слои атмосферы.

Ключевые слова: Атмосфера, воздух, проба, транспорт, снег, дождь.

High, medium pollution and the level of air pollution in the city of Taldykorgan in the study of the influence of traffic in the road network on the surface layers of the atmosphere are considered in the article.

Key words: Atmosphere, air, sample, transport, snow, rain

Талдықорған қаласының көше-жол торларындағы көліктің қозғалысының атмосфераның Жер бетіне жақын қабатына тигізетін әсерін оқып-үйрену барысында ауа алабының жоғары, орташаластанған және ластану деңгейі шамалы тұрақты аймақтар анықталды.

1. Қаланың көлік көп жүретін Шевченко, Абай, Ақын Сара, Біржансал көшелерінің Қабанбай, Жансүгіров, Гауһарана, Қаблिसажырау көшелерімен қилысында ластану деңгейі ҚР РД 52.04.186-89. «Атмосфераның ластануын бақылау бойынша басшылық» нормативтік құжатының талаптарына сәйкес зертханалық әдіс арқылы ГАНГ-4 газталдағыш құрылғының көмегімен ауаның сынамалары алынды. Ауа сынамаларының талдауларының сандық мәліметтері 1-кестеде берілген (1-кесте).

Кесте 1

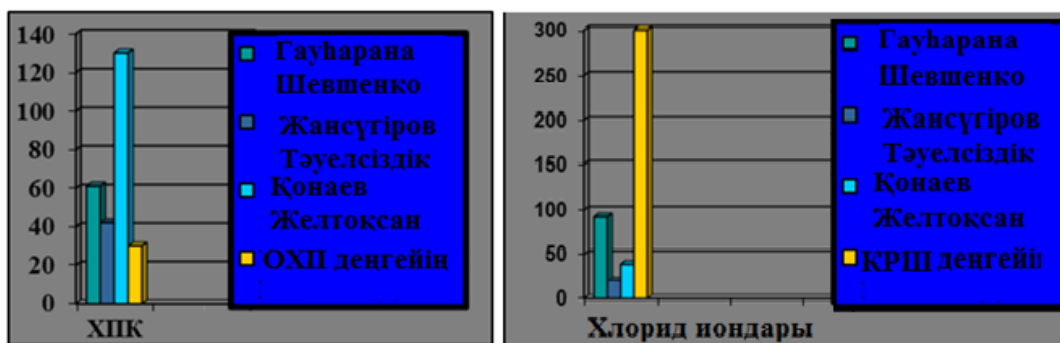
2017 жылы 28 желтоқсанында қыркүйекте Талдықорған қаласының көшелері мен өнеркәсіп кәсіпорыны маңындағы қардан алынған сынамаларды талдау нәтижелері

Көрсеткіштердің атауы	Сынау әдістерінің нормативті құжаттары	Өлшем бірлігі	№1	№2	№3	№4
Взвешенные вещества	ГОСТ 26449.1-85	мг/л	520,9	1468,9	2 694	620,4
Оттегіне химиялық қажеттілік	РД 52.24.421-06	мг О/л	61,0	42,0	130	30
Хлоридиондары	ГОСТ 4245-72	мг/л	92,2	21,3	39,0	19,0
Сульфатные ионы	РД 52.24.401-95	мг/л	22,6	10,6	13,5	3,1
Гидрокарбонат иондары	ГОСТ 26449.1-85	мг-экв/л	29,4	47,3	29,4	9,2
Аммоний солевой	ГОСТ 26449.2-85	мг/л	1,86	1,56	2,73	0,73
Азот нитритный	РД 52.24.381-95	мгN/л	0,37	0,10	0,40	0,10
Азот нитратный	ГОСТ 18826-73	мгN/л	0,57	0,48	0,67	0,3
Сутектік көрсеткіш (рН)	ГОСТ 26449.1-85		6,82	7,50	7,7	1,7

2. Ауаның құрамындағы зиянды қосылыстарға талдау нәтижелерін нормативті құжаттармен салыстыру бірқатар нәтижелерді көрсетті. Зерттеу жұмыстарының барысында біз концентрациялық рұқсат етілген шегінің деңгейін РД52.04.186-89 нормативті құжатының көрсеткіші бойынша салыстырдық. Сонымен қатар, қар мен жаңбыр суы арқылы еспе суларға, су қоймаларына түсетіндіктен жер беті суының нормативтерімен салыстырдық [1; 2, 17-196.].

3. Жүргізілген зерттеулер барысында алынға жасалған зертханалық талдаулардың нақты сандық мәліметтеріне сәйкес бірқатар қорытындылар шығаруға болады. Көлік кептелісі байқалатын зерттеу жүргізілген Шавшенко мен Абай көшелерінің Гауһарана, Қабанбай көшелерімен қилысына жақын орналасқан №2, №4 және №20 орта мектептердің денсаулығына кері әсері байқалуы мүмкін деген қорытынды шығардық. Атап айтсақ алынған сынамаларға жасалған зертханалық талдаулар азотты қосылыстардың концентрацияның рұқсат етілген шегінен аспағанымен оған жақын екенін көрсетті.

2011 жыл 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 30.12.2011 жылғы Балалар мен жас өспірімдерге білім беру мен тәрбиелеу нысандарына қойылатын санитарлық-эпидемиологиялық талаптары туралы №1684 қаулысына білім беру мекемесі аумағының 30% көгалдар мен жасыл желектермен көмкерілуі тиіс. Бірақ Талдықорған қаласындағы мектептердің басым бөлігінің жағдайы бұл талапқа сәйкес келе бермейді [3, 1286.].

1 сурет. Бақылау жүргізілген қаланың орталық батыс және оңтүстік өнеркәсіпті аймағындағы оттегін химиялық пайдалану бойынша концентрацияның рұқсат етілген шегінің диаграммасы

Зерттелген аумақтағы суарылмайтын жердегі өсімдіктердің аздығы экологиялық тәуекелді күшейтеді және шектесіп жатқанаумақтарды лаптап адам денсаулығына кері әсер етеді. Көлік көп жүретін көшелер мен өнеркәсіп кәсіпорындарының маңында бөлінетін зиянды қосылыстардың үлесін кеміту үшін біз төменде көрсетілген табиғат қорғау шараларын ұсындық:

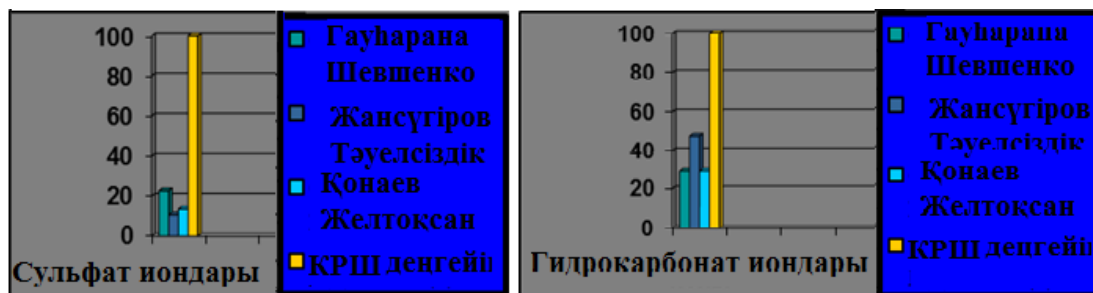
-көктемгі ағаш отырғызу науқанында Жансүгіров, Тәуелсіздік, Қабанбай, М.Төлебаев басқа көшелердің бойында орналасқан №1, №2 №4, №5, №18, №24, №8, №13 №14 №12 т.б. мектептердің, мемлекеттік мекемелердің ауласында зиянды газдарды бойына жақсы сіңіретін өсімдіктер отырғызу арқылы абаттандырып, концентрацияның рұқсат етілген шегін азайту;

- талданатын сынамалардың құрамында органикалық заттардың болуы, оттегін химиялық пайдалану бойынша концентрацияның рұқсат етілген шегінің деңгейі Шевченко мен Гауһарана көшелерінің қилысындағы №2 бақылау қосынында 1,3 есесартық екенін 6-суреттегі диаграммадан көруге болады.

2-сурет. Сынама алынған қар мен жаңбыр суларынан алынған талданатын сынамалардағы хлорид иондарының концентрациясының рұқсат етілген шегінің деңгейі.

Қаланың орталық батысбөлігі мен оңтүстік өнеркәсіпті аймағынан алынған сынамаларыа жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері құрамындағы хлор ионы бойынша концентрацияның рұқсат етілген шегінің деңгейінен артуы байқалмайтынын көрсетті (2-сурет).

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларыа жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері сульфат иондарының концентрациясының рұқсат етілген шегінің деңгейінен асу байқалмайтынын көрсетті (2-сурет).

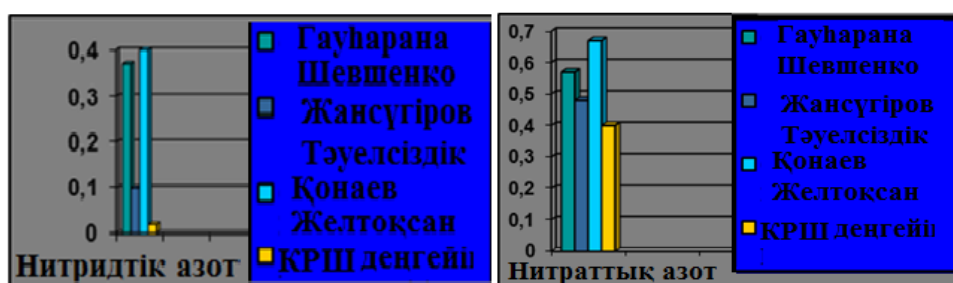

2 сурет. Сынама алынған қар мен жаңбыр суларынан алынған талданатын сынамалардағы сульфат және гидрокарбонат иондарының концентрациясының рұқсат етілген шегінің деңгейі

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларыа жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері сульфат иондарының концентрациясының рұқсат етілген шегінің деңгейінен асу байқалмайтынын көрсетті (3-сурет).

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері гидрокорбанат иондарының концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен асу байқалмайтынын көрсетті [3; 4,119-1216.].

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері тұздық амонийдің концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен барлық нүктелерде әсіресе Гауһарана мен Шевшенко көшелерінің қилысында жоғары, Қонаев көшесінің бойындағы Талдықорған жылу сервис, Қайнар АҚБ аккумулятор зауытының маңында аса жоғары екені байқалмайтынын көрсетті (2сурет). Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері нитридті азоттың концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен барлық нүктелерде әсіресе Гауһарана мен Шевшенко көшелерінің қилысында жоғары, Қонаев көшесінің бойындағы Талдықорған жылу сервис, Қайнар АҚБ аккумулятор зауытының маңында аса жоғары екені байқалмайтынын көрсетті (3сурет).

3 сурет. Сынама алынған қар мен жаңбыр суларынан алынған талданатын сынамалардағы нитридтік және нитраттық азоттың концентрациясының рұқсат етілген шегінің деңгейі

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері нитраттық азоттың концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен барлық нүктелерде әсіресе Қонаев көшесінің, Жансүгіров көшесінің бойында біршама жоғары екенін көрсетті.

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері нитраттық азоттың концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен барлық нүктелерде әсіресе Жансүгіров көшесінің бойында біршама жоғары, Қонаев көшесінің бойында аса жоғары екенін байқадық(3сурет).

Бақылау жүргізілген қаланың орталық, оңтүстік және батыс бөлігінен алынған еріген қар және жаңбыр суларының сынамаларына жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері нитратты азоттың көрсеткіштері концентрациясының рұқсат етілген шегінің нормативті деңгейінен аспайтыны анықталды.

Бақылау жүргізілген нүктелерден жаңбыр мен еріген қар суынан алынған сынамаларға жасалған салыстырмалы талдау нәтижелері әрқайысында әртүрлі болғанымен концентрацияның рұқсат етілген шегінің деңгейінен аспайтынын көрсетті. Еңжоғары концентрация Қонаев көшесінің бойында айқалады [5,6, 11-136.].

Жинақталған мәліметтерге жасалған талдаулар концентрацияның деңгейінің нормасынан амоний тобындағы ауытқу оңтүстік өнеркәсіпті аймақтағы ірі қала түзуші кәсіпорындар шоғырланған Қонаев, сонымен қатар, көік кептелісі байқалатын Гауһарана мен Шевшенко көшелерінің маңында байқалады (2 және 3 суреттер).

Негізгі қорытындылар. Жүргізілген далалық зерттеулер барысында жинақталған мәліметтерге жасалған талдаулар қоршаған ортаға көлік пен өнеркәсіп кәсіпорындарының

кері экологиялық әсерін азайту үшін біз төмендегі ой қорытындыларын шығарып оңтайлы ұсыныстар енгіземіз.

Көліктің ауа алабына бөлетін әсерін кеміту үшін көктемде ағаш отырғызып көгалдандыру жұмыстарын жүргізу қажет. Себебі өсімдіктердің жапырақтары көмір қызқыл газын басқада зиянды қосылыстарды ұстап қалып атмосфераның тазалығын сақтауға, зиянды қосылымстардың концентрациясын кемітуде маңызы зор деген құорытынды шығардық. Оған көшелерде жүргізген бақылау барысында алынған сынамааларға жасалған зертханалық талдаулардың мәліметтері дәлел болады.

Жүргізілген өлшеу-бақылау жұмыстарының нәтижелеріне негізделіп Талдықорған қаласының аумағын ластану деңгейіне аса ластанған, ластану деңгейі жоғары, орташа және төмен аудандарға жіктедік. Ластану деңгейі аса жоғары аудандарға Қайнар АҚБ қорғасын аккумулятор, металлконструкция зауыттары, Талдықорған жылу сервис кәсіпорыны орналасқан оңтүстік өнеркәсіпті ауданды жатқыздық.

Жоғары ластанған аудандарға көлік көп жүретін кептеліс байқалатын орталық бөлігі, орташа ластанғанға батыс және шығыс бөлігі, нашар ластанған немесе ластанбаған аумақтарға қаланың оңтүстік бөлігін жатқызды.

Жиналған мәліметтерге талдау барысында алынған сандық деректер ауа алабының ластануын кеміту үшін жылу қазандықтарының мұржаларына, ірі кәсіпорындарға шаңды, зиянды қосылыстарды ұстайтын сүзгілер орнату бүгінгі таңда кезек күттірмейтін өзекті мәселердің бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Өкіметінің 2012 жылғы 18 қаңтардағы № 104 қаулысы
2. Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасының экологиялық инспекторларының 2014-2015 жылдары жүргізген тексеріс жұмыстарының мәліметтері. Талдықорған: Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасы, 2018.-61б.
3. Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасының экологиялық инспекторларының 2016-2017 жылдары жүргізген тексеріс жұмыстарының мәліметтері. Талдықорған: Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасы, 2018.-58б.
4. Асқарова Ұ.Б. Экология және қоршаған ортаны қорғау. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014.-257б.
5. Қиялбаев Ә.Қ., Тоққұлов С.Т., Телтаев Б.Б., Талғатбекова Қ.А. Көлік жол кешеніндегі қоршаған ортаны қорғау шаралары.–Алматы: Қазақ университеті, 2012.-189б.
6. Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасының экологиялық инспекторларының 2018-2019 жылдары жүргізген тексеріс жұмыстарының мәліметтері. Талдықорған: Алматы облыстық аумақтық қоршаған ортаны қорғау басқармасы, 2020.-52б.

ӘОЖ 372. 016:91

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН МЕКТЕП БИОЛОГИЯСЫНЫҢ КООРДИНАЦИЯ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУ БӨЛІМІНЕН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ЖӘНЕ ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУДЫ ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Әлімбекова А.Р., Маликова Д.Р., Талғатова А.Т., білімгерлер,
Ғылыми жетекші: Атабаева А.М., экология магистрі, аға оқытушы
I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: alimbekova_arailym00@mail.ru

Бұл мақалада қашықтықтан оқыту жағдайында білім мазмұны жаңартылған мектеп биологиясының координация және реттелу бөлімінен қалыптастырушы және жинақтап бағалауды эксперименттік зерттеу нәтижелері қарастырылған.

Түйін сөздер: Биология, қашықтықтан оқыту, жаңартылған білім беру мазмұны, эксперименттік зерттеу, қалыптастырушы және жиынтық бағалау.

В статье представлены результаты экспериментального исследования формирующего и суммативного оценивания на кафедре координации и регуляции школьной биологии, содержание которого было обновлено в контексте дистанционного обучения.

Ключевые слова: Биология, дистанционное обучение, обновленное образовательное содержание, экспериментальные исследования, формативное и суммативное оценивание.

This article presents the results of an experimental study of formative and summative assessment in the department of coordination and regulation of school biology, the content of which has been updated in the context of distance learning.

Key words: Biology, distance learning, updated educational content, experimental research, formative and summative assessment.

Дипломдық зерттеу жобасының мақсаты мен міндеттеріне сәйкес Қаратал ауданындағы Панфилов орта мектебі және Талдықорған қаласындағы №28 ІТ мектеп - лицейінде эксперименттік зерттеу 2020-2021 оқу жылдары аралығында жүргізілді. Зерттеу жұмысына жалпы орта білім беретін мектептерінің 7-8 сыныптарының 60 оқушысы қатыстырылды.

Эксперимент жұмысы зерттеу мақсатына сәйкес *айқындау, ізденіс жұмыстарын* жүргізу және оқыту кезеңдерін қамтыды. Эксперимент бастарда біз алдымызға төменде көрсетілген **міндеттерді** шешуді көздедік:

1) Қашықтықтан оқыту жағдайында оқушылардың білімі мен қалыптасқан іскерліктері мен дағдыларын тексеруде *Google test, Мастер-тест сервисіне Onlinetestpad.com, Kahoot.it* сайттарын пайдаланып мән-мәтіндік, бір жауапты, көп жауапты және сәйкестендіретін тесттерді енгізу арқылы оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың тиімділігін анықтау;

2) Білім мазмұны жаңартылған 8-9 сыныпта оқытылатын биология курсынағы әлеуметтік және экономика бөлімдерінен білім алушылардың оқу жетістіктерінің нәтижелерін бағалауда күрделілік деңгейлері әр түрлі онлайн тесттерді пайдаланудың тиімділігін бағалау.

Айқындау эксперименті төменде көрсетілген міндеттерді шешуді көздеді:

1) оқушылардың экономикалық биологиялық заңдылықтар, түсініктер мен ұғымдар туралы білімдерінің іскерлік пен дағдыларының қалыптасу деңгейін бағалау барысында кездестіретін қиындықтарды анықтау;

2) эксперимент барысында анықталған қиындықтарды білім мазмұны жаңартылған биология пәнін оқу үрдісінде жоюдың жолдарын іздестіру;

3) 8-9 сыныпта оқытылатын биологияның курсына «Әлеуметтік биология», «Экономикалық биология» бөлімдерін оқыту барысы оқушылардың әмбебап (пәндік, метапәндік, жеке тұлғалық) оқу жетістіктері мен ойлау дағдыларының қалыптасу деңгейлерін анықтау;

4) оқушылардың негізгі түсініктерді меңгертіп әлеуметтік-экономикалық заңдылықтарды ашуға мүмкіндік беретін демографиялық және экономикалық есептерді шығару, сандық карталарды пайдалану деңгейі мен сипатын, олардың экспериментке қатысуға деген ынтасын анықтау.

Бұл кезеңде эксперимент жүргізу барысында білім мазмұны жаңартылған биология пәнінің оқу жетістіктерін диагностикалауға арналған тапсырмалар пәндік, пәнаралық және жеке құзыреттерді (біліктерді) анықтауға бағытталған.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау үшін Блумның таным деңгейлерінің таксономиясы бойынша ойлау дағдыларының қалыптасу деңгейлерін анықтауға бағытталған тапсырмалар жүйесі дайындалды

Қолданылған әдістер негізінде 8-9 сынып оқушыларының биологиялық ойлай білу деңгейін сипаттайтын мәліметтер алынып әлеуметтік және экономикалық биологиялық үрдістер мен құбылыстар туралы білім меңгертудің, іскерлік пен дағдыларды қалыптастырудың тиімділігін арттыру мәселесі зерттелді. Бірінші кезеңнің нәтижесі 9-шы сынып оқушыларының координация және реттелу бөлімінде пәндік және метапәндік түсініктерді меңгеруі мен функционалдық сауаттылықтарының қалыптасу деңгейілерін анықтау мақсатында төменде көрсетілген деңгейлік тапсырмалар берілді [1;2].

1-тапсырма.

А) <https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan>, басқа интернет сайттарының мәлімет-терін талдау негізінде 2021 жылғы 01 қаңтардағы Қазақстан мен Венгрияның халқының жалпы санын, ерлер мен әйелдердің үрдістерін, табиғи өсу қарқынын анықтап кестені толтырыңыз.

Ә) Екі елдің табиғи өсуіндегі, ұлттық құрамындағы негізгі айырмашылықтарды анықтап өз ой қорытындыларыңызды шығарыңыз.

Б) Екі елде жүргізетін демографиялық саясаттың халқының ұдайы өсуіне тигізетін әсерін, еліміздегі көп балалы аналарға мемлекет тарапынан жасалатын жеңілдіктерді анықтап өз ой қорытындыларыңызды шығарыңыздар (1-кесте).

Кесте 1

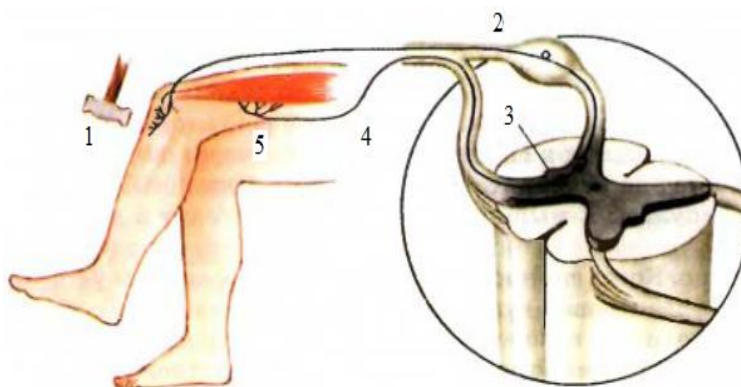
Оқушылардың әлеуметтік биология бөлімінен әмбебап оқу жетістіктері мен ойлау дағдыларының қалыптасу деңгейлерін анықтауға арналған қолдану деңгейіндегі тапсырмалар

р/с	Мүшелер	Зат алмасудың соңғы өнімдері
1	Өкпе	А. Несепнәр (мочевина), зәр, несеп қышқылы, аммиак
2	Бауыр	В. CO ₂
3	Бүйрек	С. Су, тұз
4	Тері	Д. O ₂
5	Лептесіктер	Е. Өт пигменттері

Мүшелер мен зат алмасудың соңғы өнімдерін сәйкестендіріңіз.

2-тапсырма. Нейронның құрамдас бөліктерін анықтап, рефлекстік доғаның өту жолын сипаттаңыз.

3-тапсырма. Суретті санмен белгіленген рефлекстік доға элементтерін анықтау негізінде жүйке импульсының таралуын сипаттайтын төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

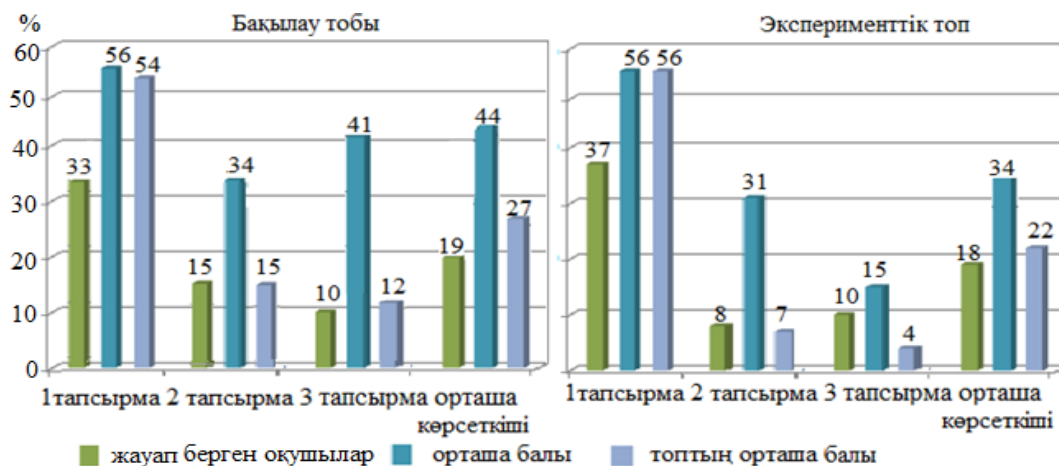
а) Жүйке жүйесінің санмен белгіленген құрамдас бөліктері мен олардың атқаратын қызметін анықтаңыз

ә) Жүйке жасушасының қысқа және ұзын өсіндісін, денесіндегі негізгі бөлігін сипаттаңыз.

б) рефлекстік доғаның рецепторлық және ақпаратты талдау бөлімдерінің қызметін түсіндіріңіз.

в) рефлекстік доғаның тітіркенуге жауап қату бөлімін, негізгі құрылымдарын анықтап өз ой қорытындыларыңызды шығарыңыз.

Координация және реттелу бөлімін өту барысында 7-8 сынып оқушылары күрделі биологиялық түсініктерді және пәнаралық түсініктерді меңгеруі мен функционалдық сауаттылықтарының қалыптасу деңгейлерін анықтауды көздейтін *түсіну*, *қолдану* және *талдау* деңгейіндегі тапсымаларды саралау нәтижелері бірқатар қорытындылар шығаруымызға мүмкіндік берді (1-сурет).

1 сурет. Координация және реттелу бөлімінен оқушылардың пәндік және пәнаралық түсініктерді меңгеруі деңгейлерін анықтауды көздейтін *түсіну*, *қолдану* және *талдау* деңгейіндегі тапсымаларды саралау нәтижелері

1-суретті талдау нәтижелері бақылау тобындағы оқушылардың *білу* және *түсіну* деңгейіндегі 1 тапсырмалардың орташа көрсеткіштері 54, *қолдану* деңгейіндегі тапсырмалардыкі 15, ал *талдау* деңгейіндегі 27 баллды құрады.

Бұдан біз биологиялық түсініктерді іс жүзінде пайдалану және талдау деңгейіндегі тапсырмаларды орындаудан оқушылардың қиналатынын көрсетті. Оны *жүйке жасушасы*, *жүйке жасушасының өсінділері*, *нейрон*, *рефлекстік доға*, *тітіркену* сияқты биологиялық түсініктердің күрделілігімен түсіндіруге болады.

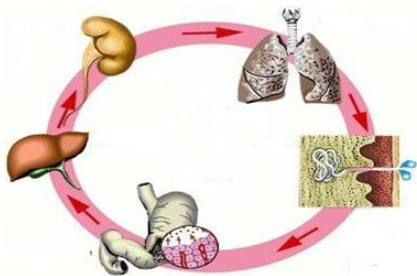
Эксперименттік топтағы оқушылардың *білу* және *түсіну* деңгейіндегі бірінші тапсырмаларды меңгерудің орташа деңгейлері 56 баллды немесе бақылау тобымен салыстырғанда 3,57% жоғары екенін көрсетті. Ал *қолдану* деңгейіндегі тапсырмаларды орындаудан қиналатынын және бақылау тобымен салыстырғанда 3 баллға немесе 8,82%, ал талдау деңгейіндегі 3 тапсырмаларды 5 баллға немесе 18,51% төмен екенін көрсетті.

Координация және реттелу бөлімінен оқушылардың пәндік және метапәндік түсініктерді меңгеру деңгейлерін анықтау мақсатында жүргізілген айқындау экспериментін жүргізу кезінде бізге төмендегі қиындықтар кездесті:

- оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты координация және реттелудің негізгі көрсеткіштерін айқындайтын түсініктердің күрделілігіне байланысты оқушылардың баяу қабылдауы;
- нейронның құрамдас бөліктерін анықтап, рефлекстік доғаның өту жолын сипаттайтын түсініктердің күрделілігі функционалдық сауаттылықты дамыту үшін шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін үлгілерді сызба-нұсқаларды қажет етуі [3; 4];
- жүйке жасушасының қысқа және ұзын өсіндісі, денесіндегі негізгі бөліктері, рефлекстік доғаның рецепторлық және ақпаратты талдау бөлімдерінің қызметі түсініктерін терең меңгерту сарамандық жұмыстар жүргізу арқылы білімді іс жүзінде қолдануды қажет етуі [5; 6].

Координация және реттелу бөлімінде жүргізілген эксперимент оқушылардың негізгі түсініктерді *жүйелеу*, *биологиялық үрдістер мен құбылыстарды түсіну*, олардың арасындағы бір ізді себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, талдау, жинақтау және бағалау дағдыларының қалыптасу деңгейлерін анықтау мақсатын көздеді.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес оқушыларға *түсіну, қолдану, талдау* және *жинақтау* деңгейіндегі тапсырмалар берілді.

1-тапсырма. тапсырмадағы суретті талдау негізінде омыртқасыз және омыртқалы жануарлардың бөліп шығару жүйелерінің құрылысындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтап өз ой қорытындыларыңызды шығарыңыз:

А) Суреттен бөліп шығаруға қатысты мүшелерді тауып көрсетіңіз. Әр мүшелер арқылы бөлінетін өнімдерді атап жазыңыз;

Ә) Тірі ағзалар үшін бөліп шығару жүйесінің маңызын бағалаңыз;

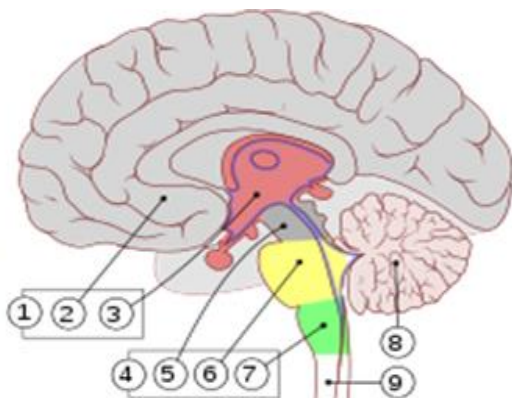
Б) Өсімдіктердің бөліп шығару ерекшелігін зерттеу негізінде фотосинтез бен тыныс алудың бастапқы және соңғы өнімдерін анықтаңыз.

2-тапсырма. Жануарлардың жүйке жүйесінің типтерін салыстыру үшін кестеде берілген тұжырымдардың «шын» немесе «жалған» екенін анықтап сәйкес келетін бағанаға + белгісін қойыңыз

	Тұжырым	Шын	Жалған
1	Диффузиялық жүйке жүйесі-ішекқуыстыларға тән		
2	Сатылы жүйке жүйесі жалпақ құрттарда кездеседі		
3	Ұлуларда тірек жүйке жүйесі кездеседі		
4	Барлық омыртқалылардың миы 3 бөліктен тұрады		
5	Қосжақтаулы ұлуларда бас түйіндері кездеседі		
6	Жұтқыншақ үсті жүйке түйіні өрмекшітәрізділерде нашар дамыған		

3-тапсырма. Орталық жүйке жүйесі бөлімдерінің құрылысы мен қызметін салыстырыңыз:

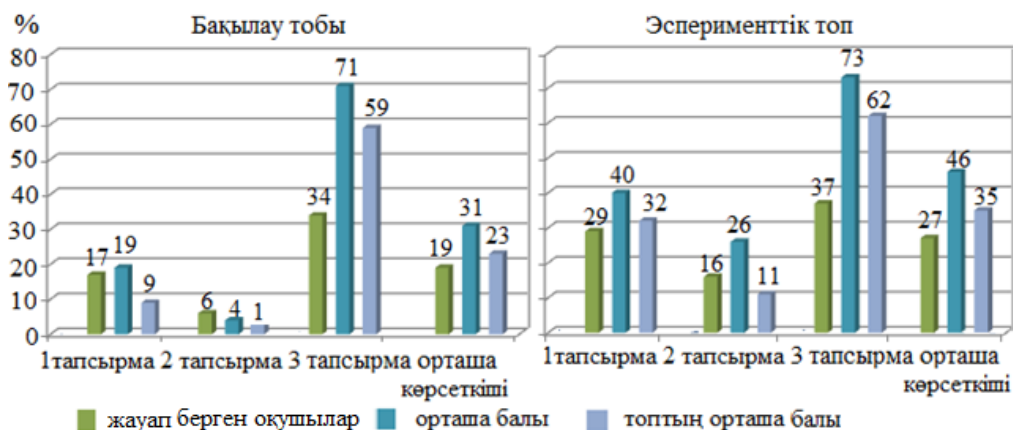
Жұлын	Ортақ белгілері	Ми

4-тапсырма. А) Суретке талдау жасап санмен белгіленген мидың негізгі бөліктерін анықтаңыздар.

Ә) санмен берілген орталық жүйке жүйесі мидың әр бір құрамдас бөліктерінің атқаратын қызметін, ағзаның қалыпты қызметін қамтамасыз етудегі алатын орнын анықтап өз ой қорытындыларыңызды шығарыңыз.

Координация және реттелу бөлімі бойынша 7-8 сынып оқушылары орындаған *пәндік* және *пәнаралық* түсініктерді меңгеруі мен функционалдық сауаттылықтарының қалыптасу деңгейілерін анықтауды көздейтін *түсіну, қолдану* және *талдау* деңгейіндегі тапсымаларды саралау нәтижелері бірқатар қорытындылар шығаруымызға мүмкіндік берді (2-сурет).

2 сурет. Координация және реттелу бөлімінде оқушылардың *пәндік* және *пәнаралық* түсініктерді меңгеру деңгейлерін анықтауды көздейтін *түсіну*, *қолдану* және *талдау* деңгейіндегі тапсымаларды саралау нәтижелері

2-суретті талдау нәтижелері бақылау тобындағы оқушылардың *білу* және *түсіну* деңгейіндегі 1 тапсырмаларды орындауының топтың орташа көрсеткіштері 9 балл, *қолдану* деңгейіндегі тапсырмаларының 1, ал талдау деңгейіндегі 23 баллды құрады. Бұдан біз экономикалық биологиялық түсініктерді іс жүзінде пайдалану деңгейіндегі тапсырмаларды орындаудан оқушылардың қиналатынын көрдік. Ал талдау дағдыларын түсіну және қолдану сипатындағы тапсымаларды салыстырғанда біршама жоғары екенін көрсетті. Оны экономикалық биологиялық түсініктердің шынайы өмірмен байланысының, оқушыларда қызығушылықтары мен уәждерінің болуымен түсіндіруге болады.

Эксперименттік топтағы оқушылардың *білу* және *түсіну* деңгейіндегі 1 тапсырмаларды меңгеруі деңгейлерінің орташа топтық көрсеткіші 32 балды немесе бақылау тобымен салыстырғанда 23 баллға немесе 28,12% жоғары екенін көрсетті. Ал *қолдану* деңгейіндегі тапсырмаларды орындаудан қиналатынын және бақылау тобымен салыстырғанда 10 баллға немесе 90%, ал талдау деңгейіндегі 3 тапсырмаларды 3 баллға немесе 4,83% жоғары екенін көрсетті.

Негізгі қорытындылар. Анықтау эксперименті барысында алынған нәтижелерін талдау білім алушылардың биологиялық түсініктерді меңгеру, үрдістер мен құбылыстардың түзілу заңдылықтарын ашу дағдыларын қалыптастыруды одан ары жетілдіру қажет деген ой оқу қорытындыларын шығаруға мүмкіндік берді.

Жоғарыда аталған тірек мәселелерді 7-8-шы сыныпта білім мазмұны жаңартылған биология пәнінің координация және реттелу бөлімін оқытудың тиімділігін, пәндік және метапәндік түсініктерді меңгеруі мен функционалдық сауаттылықтарының қалыптасу деңгейлерін көтеру үшін оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттыратын, өз бетімен білім алуын қамтамасыз ететін жаңа оқыту әдістері мен технологияларын қолдану қажет деп тұжырымдадық. Эксперимент барысында жинақталған деректерді талдау негізінде оқушылардың әлеуметтік-экономикалық түсініктерді, заңдылықтарды терең меңгеруге мүмкіндік беретін бірқатар оқыту әдістерін ұсындық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Комиссаров, Б. Д. Методологические проблемы школьного биологического образования.- М.: Просвещение, 2014.-160 с.
2. Кузнецова, И.А. Оценка качества систем дистанционного обучения //Науковедение: интернет-журнал. URL <http://naukovedenie.ru> (дата обращения 01.02.2018).
3. Конюшко, В. С. Методика обучения биологии: учеб, пособие/ В. С. Конюшко, С. С. Павлюченко, С. В. Чубаро.-М.: Книж. дом, 2018.-255 с.

4. Марина, А. В. Школьное биологическое образование: проблемы и пути их решения : учеб, пособие по курсу методики преподавания биологии / А. В. Марина, П. В. Соломин, В.П. Станкевич. — Санкт- Петербург : НИИ химии СПбГУ, 2010. — 132 с.

5. Ветчанова Т.В. Значение электронных образовательных ресурсов при организации и проведении уроков в дистанционной форме

6. Слободчикова А. Проблемы внедрения разработанных электронных учебных средств в образовательный процесс // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2008 – N 8 – С. 41-46.

УДК 582.734.3

ГИСТОСТРУКТУРА СТЕБЛЯ ДИКИХ ВИДОВ РОДА *MÁLUS SP.* НА ПОПЕРЕЧНОМ СРЕЗЕ ГОДИЧНЫХ ПОБЕГОВ

Әмір А., Асантай Н., 9 В класс

НИИШ ФМН г.Талдыкорган

Научный руководитель: **Бахтаулова А.С.**

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: bahtaulova@mail.ru

В данной статье приведены результаты сравнения анатомического строения годовичных побегов *Málus sievérsii* и *Malus niedzwetzkyana*, произрастающих в условиях высокогорья Джунгарского Алатау. При проведении сравнительного анализа в анатомическом строении стебля яблони Сиверса и яблони Недзвецкого установлено, что исследуемые растения различаются интенсивностью формирования вторичных тканей камбием; у яблони Сиверса проводящие комплексы (флоэма и ксилема) развиваются равномерно; у яблони Недзвецкого преобладает развитие ксилемы. В лучевой паренхиме обеих видов преобладают однорядные лучи.

Ключевые слова: вид, яблоня Сиверса, яблоня Недзвецкого, годовичный побег, ксилема, флоэма, сердцевинные лучи.

Бұл мақалада Жоңғар Алатауының биік тауларында өсетін *Malus sieversii* және *Malus domestica* жылдық өркендерінің анатомиялық құрылысын салыстыру нәтижелері келтірілген. Сиверс және Недзвецкий алмасының сабақтарының анатомиялық құрылысында салыстырмалы талдау жүргізу кезінде зерттелетін өсімдіктердің соңғы ұлпалардың камбиймен қалыптасу қарқындылығымен ерекшеленетіні анықталды. Сиверс алмасының өткізуші кешендері (флоэма және ксилема) біркелкі дамиды. Недзвецкий алманың ксилеманың дамуы басым болады. Алманың екі түрінің сәулелі паренхимасы негізінен бір қатарлы сәулелерден тұрады, екі қатарлы сәулелер аз және олардың саны ерекшеленеді.

Түйін сөздер: түр, Сиверс алмасы, Недзвецкий алмасы, жылдық өркен, ксилема, флоэма, өзектік сәулелер.

This article presents the results of a comparison of the anatomical structure of annual shoots of *Málus sievérsii* and *Malus niedzwetzkyana*, which grow in the highlands of the Jungar Alatau. When conducting a comparative analysis in the anatomical structure of the stem of *Málus sievérsii* and *Malus niedzwetzkyana* found that the studied plants differ in the intensity of the formation of secondary tissues of vascular cambium; *Málus sievérsii* conducting complexes (phloem and xylem) develop evenly; *Malus niedzwetzkyana* dominated by the development of xylem. The radial parenchyma of both types of Apple is represented mainly by single-row rays, distichous rays are few and their number differs slightly.

Key words: species, *Málus sievérsii*, *Malus niedzwetzkyana*, annual shoot, xylem, phloem, medullary ray.

Введение. Яблоня Сиверса (лат. *Málus sievérsii*) распространена в предгорных зонах Средней Азии и Казахстана. На территории Казахстана около 75 % рощ яблони Сиверса сосредоточены в основном в Заилийском и Джунгарском Алатау [1]. Яблоня Сиверса занесена в Красную книгу Казахстана и защищается Международным союзом охраны природы. Она формирует дикоплодовые леса (1,05% от площади парка). Насаждения яблони Сиверса находятся на абсолютной высоте 900-1800м и представлены отдельными массивами, часто оторванными друг от друга, площадью от нескольких сотен квадратных метров до нескольких десятков гектар. На территории Казахстана яблоня Недзвецкого сосредоточена в основном в Заилийском и Джунгарском Алатау. Общая площадь дикой яблони на территории Жонгар–Алатауского ГНПП составляет 8,573 тыс. га [2].

Изучение особенностей анатомического строения годичных побегов яблони Сиверса и яблони Недзвецкого позволили установить сходство и различия в анатомии растительных тканей на поперечном срезе стебля.

Материалы и методика. Объектом исследования служили годичные побеги видов яблони, собранные на территории Жонгар-Алатауского государственного природного парка.

Для исследований заготавливали годичные побеги с диких растений в осенне-зимний период после листопада, фиксируя нижнюю, среднюю и верхнюю части стебля. На нижней трети стебля выполняли не менее 20 анатомических срезов. Для хранения их заключали в 70% спирт с добавлением глицерина 1:4 по объему [7].

В данном исследовании было использовано более 100 анатомических срезов годичных побегов исследуемых видов. Изучение анатомии годичного побега проводили на поперечных срезах междоузлий стебля. Подсчет, промеры и описание выполняли по методике А. А. Яценко-Хмелевского [5-6].

На поперечных срезах определяли ширину нарастания растительных тканей и диаметр сердцевины, длину и рядность сердцевинных лучей.

Подсчеты и промеры тканей на анатомических срезах междоузлий побега, а также промеры морфологически разных типов клеток сделаны в 3-5-кратной повторности с измерением одного параметра не менее 5-20 раз в каждой повторности. Статистическую обработку полученных данных проводили общепринятыми в биометрии методами [7].

Результаты и их обсуждение. При изучении стебля яблони Недзвецкого невооруженным глазом на поперечном срезе четко различается ядро и заболонь. В ядровой части располагается ксилема, состоящая из сосудов разных размеров. При этом расположение сосудов в ксилеме носит бессистемный характер. Сердцевина полностью сформирована, занимает в радиальном направлении от центра к периферии 39,7%. Однако с нарастанием проводящих комплексов относительная доля сердцевины будет уменьшаться (таблица 1). Проводящие комплексы находятся на стадии интенсивного развития. На момент отбора образцов радиус ксилемы составил 30,6%, флоэмы – 19,9%. Наблюдается заложение и формирование вторичной покровной ткани пробки (рисунок 1).

Для яблони Недзвецкого характерны анатомические неровности перимедуллярной зоны, связанные с заложением и формированием годичного кольца камбия. Эти неровности варьируют в пределах 20-30 мкм.

Таблица 1

Размеры растительных тканей и комплексов на поперечном срезе годичного побега изучаемых видов яблони, в мкм (x400)

Вид	Сердцевина	Ксилема	Камбий	Первичная кора	Пробка	Общая длина
Яблоня Сиверса	217	141,5	83	144,5	43,5	629,5
	34,5%	22,5%	13,0%	23,0%	7,0%	100,0%
Яблоня Недзвецкого	334	258	39	168	42	841
	39,7%	30,6%	4,6%	19,9%	4,9%	100,0%

У яблони Недзвецкого ксилема представлена более менее одинаковыми сосудами по всему диаметру. Поэтому яблоня относится к породе, имеющей рассеянно-сосудистую ядровую древесину.

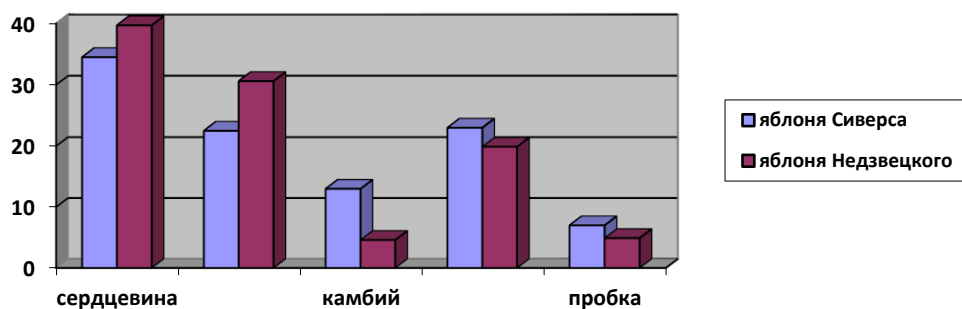

Рисунок 1. Соотношение размеров растительных тканей и комплексов на поперечном срезе годовичного побега изучаемых видов яблони

В анатомическом строении стебля годовичного побега яблони Сиверса преобладает доля сердцевинны (34,5%), ксилема и флоэма представлены в равных долях (22,5% и 23,0% соответственно). Сердцевинные лучи очень узкие и делятся на одно- и двухрядные первичные лучи. На поперечном анатомическом срезе в лучевой паренхиме древесины яблони Сиверса преобладают однорядные (87,1%), двурядные составляют лишь 12,9%.

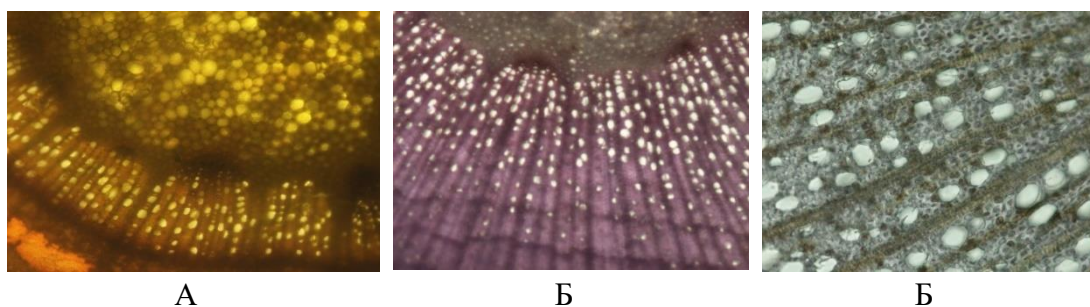

Рисунок 2. Строение сердцевинных лучей Сиверса (А) и яблони Недзвецкого (Б) на поперечном срезе

Лучевая паренхима яблони Недзвецкого на поперечном анатомическом срезе состоит из первичных и вторичных сердцевинных лучей. Первичные лучи по рядности представлены одно- и двухрядными, при этом однорядные составляют 51,1%, двурядные – 33,7%. В начальный период формирования годовичного побега все лучи сформированы однорядными, в дальнейшем 33,7% лучей становятся двурядными. Вторичные лучи возникают в летне-осенний период вегетации, поэтому они формируются камбием по строению однорядными, короткими (таблица 2).

В ксилеме годовичного побега яблони Недзвецкого преобладают первичные лучи, среди которых преобладают однорядные и составляют 60,3%, а двурядные – 39,7%.

Таблица 2

Количество сердцевинных лучей в древесине на поперечном срезе годовичного побега яблони Недзвецкого (x400)

Показатели лучевой паренхимы	Яблоня Недзвецкого		Яблоня Сиверса	
	Количество	%	Количество	%
Общее количество лучей на срезе	184±2,3	100,0	116,6±3,5	100,0
Первичные лучи	156±2,3	84,8	116,6±3,5	100,0
Среди них однорядные	94 ±3,4	51,1/60,3	101,2±2,1	87,1
Двурядные	62 ±3,4	33,7/39,7	13,6±1,4	12,9
Вторичные однорядные лучи	28 ±2,3	15,2	-	-

На поперечном срезе лучевая паренхима состоит из радиально вытянутых клеток, у которых длина превышает ширину в 2,0-2,5 раз. Короткие или квадратные клетки в строении лучей находятся рядом с сердцевинной в перимедуллярной зоне. На поперечном срезе годичного побега сердцевинные лучи состоят преимущественно из радиально вытянутых клеток, а изодиаметрические клетки встречаются только в строении однорядных лучей (рис.2).

Выводы. На основании полученных данных по анатомическому строению годичного побега и анализа литературных сведений исследованных видов яблонь можно сделать следующие выводы:

- На поперечном срезе стебля годичного побега яблони Недзвецкого четко различаются сердцевина и древесина. В древесине расположен годичный слой ксилемы, радиус которой неравномерный и имеет выпячивания в перимедуллярной зоне сердцевинны.

В строении годичного побега радиус сердцевинны составляет 39,7%, ксилема – 30,6%, флоэма – 19,9%. Сосуды годичной древесины имеют различный диаметр и расположены рассеянно. Поэтому по расположению и размерам сосудов яблоня относится к породам с рассеянно-сосудистой ядровой древесиной.

В анатомическом строении стебля годичного побега яблони Сиверса преобладает доля сердцевинны (34,5%), ксилема и флоэма представлены в равных долях (22,5% и 23,0% соответственно).

- На поперечном срезе стебель яблони Недзвецкого характеризуется очень тонкими сердцевинными лучами. Лучевая паренхима представлена первичными и вторичными сердцевинными лучами, при этом вторичные лучи однорядные и их очень мало. На поперечном срезе преобладают однорядные первичные сердцевинные лучи (60,3%), двурядные лучи составляют 39,7%. Сердцевинные лучи состоят из клеток, вытянутых в радиальном направлении, длина которых больше ширины в 2,0-2,2 раза (лежащие клетки). Квадратные лучевые клетки расположены рядом с перимедуллярной зоной.

Сердцевинные лучи яблони Сиверса очень узкие и делятся на одно- и двурядные первичные лучи. На поперечном анатомическом срезе в лучевой паренхиме древесины яблони Сиверса преобладают однорядные (87,1%), двурядные составляют лишь 12,9%.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вальдшмит Л., проект ГЭФ/ПРООН "Сохранение in-situ горного агробиоразнообразия в Казахстане", 16/08/10
2. Мусин Т.О., Игембаев С.Б., Бахтаулова А.С. Жоңғар Алатауы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі туралы ғылыми жариялымдардың жиынтығы. Қазақша, орысша. - Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, 2016.- 198 б
3. Malus sieversii: A Diverse Central Asian Apple Species in the USDA-ARS National Plant Germplasm System By: Volk, Gayle M.; Henk, Adam D.; Richards, Christopher M.; et al. HORTSCIENCE Volume: 48 Issue: 12 Pages: 1440-1444 Published: DEC 2013
4. Molecular-level and trait-level differentiation between the cultivated apple (Malus× domestica Borkh.) and its main progenitor Malus sieversii Satish Kumar, Pierre Raulier, David Chagné and Claire Whitworth
5. Яценко-Хмелевский А. А. Основы и методы анатомического исследования древесины. -М. -Л.: Изд-во АН СССР, 1954.- 338 с.
6. Braun H. J., Wolkinger F. Zur Funktionelle Anatomie des axialen Holzparenchyms und Vorschlage zur Reform seiner Terminologie// Holzforschung.- 1970, B.24.-S.19-26.
7. Зайцев Г. Н. Математическая статистика в экспериментальной ботанике/ Отв. ред. В.Н. Былов; АН СССР. Глав. Бот.сад.- М.: Наука, 1990.- 275 с.

ӘОЖ 661.1

ХИМИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Базарғалиев Д. Д., Турганова М. М., Жармухамбет Б. Н.

Ғылыми жетекші: Идрисова А.Е., т.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aei_64@mail.ru

Мақалада қазіргі уақыттағы химиялық технологиялардың талдауы жасалынды, күкірт қышқылын, азот қосылыстарын, тантал, ниобий және тағы басқа химиялық заттарды алу әдістері қарастырылды.

Түйін сөздер: моногидрит, купорос, нитроз, мұнара, электролиз..

В статье проведен анализ современного состояния химических технологий, рассмотрены методы получения серной кислоты, соединений азота, тантала, ниобия и других химических веществ.

Ключевые слова: моногидрит, купорос, нитроз, башня, электролиз.

The article analyzes the current state of chemical technologies, considers methods for the production of sulfuric acid, nitrogen compounds, tantalum, niobium and other chemicals.

Key words: monohydrate, cuporos, nitrosis, tower, electrolysis.

Қазіргі уақытта 50000 артық жекелеген бейорганикалық және 3 миллионға жуық органикалық заттардың түрі белгілі. Өндірістік жағдайларда ашық заттардың аз бөлігі ғана алынады, ал өндірілетін химиялық өнімдердің түрі көп. Неорганикалық қышқылдар, сілтілер, тұздар, тотықтар, органикалық синтез өнімдерін және жоғары молекулалық қосылыстардың өндірісін біріктіретін химиялық өнеркәсіп 50000 артық өнімдер шығарады.

Химиялық технологияларда құрылыс материалдардың, металлургияның, целлюлоза-қағаз, мұнай өндіретін және коксхимиялық салалар, тақта тасты, шымтезекті, ағашты және басқа табиғи органикалық материалдарды химиялық қайта өңдеу қарастырылады. Бұл өндірістердің барлығында мыңдаған өнімдер өндіріледі.

Химиялық технологиялар органикалық және бейорганикалық заттардың технологиялары болып бөлінеді. Өндірісте бейорганикалық заттардан органикалық заттарға жататын өнімдер алынады, мысалы, аммиакпен екі тотықты көміртегінен карбамид өндіріледі. Органикалық және бейорганикалық заттардың өндірісі тығыз байланысты, бір химиялық өндірісте қосылуы мүмкін. Органикалық заттарды гидрлеу, хлорлау, гидрохлорлау, нитрлеу, сульфаттау үрдістері үшін бейорганикалық заттар қолданылады.

Метанның сулы бу конверсиясынан алынатын синтез-газ аммиактың синтезінде қолданылатын сутегінің өндіріс көзі болып табылады, ал иісті газдан және сутектен басқа қатыстарында шекті және шексіз көміртегілер алынады.

Сусыз күкірт қышқылы (моногидрит) салмағы ауыр майлы сұйықтық болып табылады. Күкірт қышқылының тығыздығы 1,85 г/см³, 296°С қайнайды және -10°С қатады. Күкірт қышқылы тек моногидрит түрінде ғана болмайды, сонымен қатар оның ерітінділері (H₂SO₄+nH₂O) және олеум деп аталатын моногидриттегі күкірт қышқылының үш тотығы (H₂SO₄+nSO₃) түрлерінде болады. Таза күйінде күкірт қышқылы түссіз, техникалық қажеттіліктер үшін қара түске қоспалармен боялады.

Күкірт қышқылы белсенді зат болып табылады. Ол металл тотықтарын және көптеген таза металдарды ерітеді, жоғары температурада тұздардан басқа барлық қышқылдарды шығарады. Күкірт қышқылы сумен күрделі қосылады, басқа қышқылдардан суды бөледі. Құрамында целлюлоза (C₆H₁₀O₅), крахмал, қанты бар ағаштар мен басқа өсімдіктер, жануарлар денелерінің тіндері концентрацияланған күкірт қышқылында бұзылады. Концентрацияланған күкірт қышқылы адам терісіне түскенде адамда күйік пайда болады.

Белсенділігі жоғары болғандықтан күкірт қышқылы өте кең қолданылады. Күкірт қышқылы халық шаруашылығының көптеген салаларында пайдаланады. Күкірт қышқылының ірі тұтынушысы ретінде минералды тыңайтқыштар өндірісі болып саналады, суперфосфат, аммоний сульфаты және тағы басқа тыңайтқыштар шығарылады. Көптеген қышқылдар (мысалы, фосфор қышқылы) және тұздар күкірт қышқылы арқылы өндіріледі. Күкірт қышқылы түсті және сирек металдар өндірісінде қолданылады. Күкірт қышқылы арқылы этил және басқа спирттер, кейбір эфирлер, синтетикалық жуғыш заттар, ауыл шаруашылығы үшін зиянкестер мен сорлы шөптермен күресетін улы химикаттар өндіріледі. Күкірт қышқылының ерітінділері және оның тұздары жасанды жібек, талшықтарды өңдеу үшін тігін өнеркәсібінде пайдаланады. Автокөліктерде қорғасынды күкірт қышқылды аккумуляторлар қолданылады. Күкірт қышқылы газдарды кептіруде, қышқылдарды концентрациялағанда да қолданылады. Сонымен қатар, күкірт қышқылы нитрлеу үрдісінде, жарылғыш заттарды шығаратын өндірісінде қолданады.

XIII ғасырда күкірт қышқылды темір купоросын термиялық бөлу арқылы аз мөлшерде алатын, қазіргі уақытқа дейін күкірт қышқылының бір бөлігі купорос майы деп аталады.

Қазіргі уақытта күкірт қышқылы екі әдіспен алынады: 200 жылдан астам уақыт бойынша қолданатын мұнаралы әдісімен және XIX ғасырдан өндірісте пайдаланатын байланыс әдісімен алынады. Байланыс әдісі мұнаралы әдісін ығыстырады. Күкірт қышқылды өндірудің бірінші сатысы күкірт шикізатын күйдіру арқылы екі тотықты күкіртті алудан басталады. Екі тотықты күкіртті тазалағаннан кейін оны үш тотықты күкіртпен қышқылдайды. Бұл қышқылдау үрдісі қалыпты жағдайда баяу жүреді. Үрдісті жылдамдату үшін катализаторлар қолданылады.

Байланыс әдісте күкірт қышқылын алу қатты байланыс массаларда жүргізіледі. Бұл әдістің жетілдірілуіне байланысты таза және жоғары концентрацияланған күкірт қышқылының өзіндік құны мұнаралы әдіске қарағанда төмен.

Нитрозды әдісте катализатор ретінде азот тотығы алынады. Қышқылдану үрдісі сұйық фазаларда және мұнараларда жүргізіледі, сондықтан нитрозды әдісті аппаратуралық көрсеткіші бойынша мұнаралы деп атайды. Мұнараларда күрделі химиялық абсорбциялық-десорбциялық үрдістер жүреді. Біріншіден 2-3 мұнараларда саптау нитроз суланады, мұнда азот тотықтары химиялық түрде нитрозил күкірт қышқылымен байланысады [1].

Азот тотығы газды фазаға десорбцияланады және ауа көмір қышқылымен азоттың екі тотығына дейін қышқылданады. Азот тотықтары келесі 3-4 мұнараларда күкірт қышқылымен жұтылады. Бұл үрдіс жүру үшін мұнараларға салқындатылған күкірт қышқыл жіберіледі. Тотықтарды абсорбцияланғанда нитрозил күкірт қышқылы пайда болады. Азот тотықтары теория бойынша шығындалмау керек, бірақ тәжірибелерде абсорбцияның толық өтпеуімен байланысты азот тотықтары шығындалады. Азот қышқылдарының шығындарын HNO_3 бойынша есептегенде 1 тонна моногидратқа 10-20 кг келеді. Нитрозды әдісімен минерал тыңайтқыштарын өндіруге қолданатын 75-77 % күкірт қышқылын алады.

Тантал мен ниобийді электролизбен өндіреді. Металлды электролизбен тантал мен ниобийді алу үшін металдардың иондарын қалпына келтіреді. Бұл әдіс катодта электролит арқылы электр тоғын жіберу үрдісіне негізделген. Тантал мен ниобийді сулы ерітінділерден бөлуге болмайды. Алюминий мен басқа белсенді металдарды тұз ерітінділерінен электролизбен ғана алуға мүмкін.

Танталды электролизбен өндіру өндірістік тәжірибеде қазіргі уақытта кең таралады және натрий-термиялық әдісті ығыстыра бастады.

Тұтас тантал мен ниобийді өндіруде ұнтақты металлургиялық әдісін қолданады. Соңғы жылдары балқыту үрдісі зерттелуде, бұл ірі дайын өнімді алуға мүмкіндік берді. Екі металды дугалы пеште суытылған мыс тигелінде немесе пеште электронды сәулелі қыздырумен балқытуға болады. Вольфрам мен молибден өндіруден ерекшеліктері тантал мен ниобий өнімдерін пісіреді және металдарды балқыту жоғары вакуумда жүргізіледі. Осы әдістер металдардан адсорбцияланған газдарды, көміртекті және басқа элементтерді алып

тастауға мүмкіндік береді. Ұнтақты металлургиялық әдісінің технологиялық үрдісі екі кезеңнен тұрады: ұнтақтауға дайындау және пісіру.

Тантал радиотехника, радиолокация және рентген аппаратурасының өндірісінде кең қолданылады, электрвакуумдық техниканың дамуымен байланысты болып келеді. Тантал мен ниобийдің бағалы қасиеттері бар (жоғары эмиссиялық қабілеті, газдарды жұту қасиеті).

Азот химиялық элемент ретінде табиғатта маңызды роль атқарады. Азот негізгі биохимиялық процестерге қатысады, бірақ ақуыз өсімдіктер мен жануарлар ағзасында синтездегенде кәдімгі азот қолданылмайды, азоттың химиялық қосылыстары, аммиак қолданылады. Аммиактан азот қышқылын және азот тыңайтқыштарын өндіреді. Азот қосылыстарының көп мөлшері тыңайту өндірісінде пайдаланады. Азот қосылыстары аралық өнімдер мен бояғыштар өндірісінде кеңінен қолданылады, пластинкалы массаны (мысалы, аминопластмассаны), химиялық мақтаны, фотографиялық препараттарды, дәрілерді және тағы басқа халық шаруашылыққа қажетті өнімдерді алуға пайдаланады. Азот қосылыстары жарылғыш және жаңғыш заттар өндірісінде де қолданады. Табиғатта азотпен байланысты өндірістік мәні бар көздері өте аз. Азот қосылыстары бар ірі кен орындар Чилиде, кейіннен Оңтүстік Африкада табылды. XX ғасырдың басынан азот қосылыстарын бос атмосфералық азоттан синтездеудің екі әдісі белгілі: доғалы және аммиакты [2].

Барлық металдар қара және түсті болып екіге бөлінеді. Қара металдар тобына темір, хром, марганец жатады. Металдар өндіру үшін олардың бай кен орындары ашылуы қажет. Табиғаттағы ең кең таралған металдар – алюминий және темір.

Қара металдарға темір, марганец, хром жатады. Бұл металдар кендерінің түсті металдар кендерінен үлкен айырмашылығы - кендерде металдардың проценттік үлестері жоғары болып келеді, осыған байланысты кейбір бай кендер байытусыз тікелей металлургиялық өңдеуге түседі. Мысалы, Қазақстанда пайдаланатын темір кендерінің 17-18 % байытуды қажет етпейді.

Темір магнетитті, гематитті, қоңыр түсті, сидиритті кендерден алынады. Темірге бай кендер Қазақстанда, Украинада және басқа көптеген жерлерде бар. Темір рудаларының байлығы олардың құрамындағы темір мөлшерімен байланысты, 40-60 % дейін жетсе, темірді рудадан ажырату тиімді.

Рудалар физикалық қасиеттеріне қарай ажыратылады. Олар кесекті, кейде тозаң түйірлі болып келеді. Қызыл темірдің түсі өзгеріп тұрады, ашық сұр түсті, қара болады, фарфор пластинкасында қызыл сызық қалдырады.

Қызыл темірдің ірі кен орындары – Криворожск, Курск магнит аномалиясы, Атасу және Ангар-Питск.

Соколовск-Сарыбай, Качарск, Қостанай облысында орналасқан кен орындарында магнитті рудасында темір қоры 43-48 % болып саналады. Соколовск-Сарыбай кен орындарында руда қорында 1-4 % күкірт, 0,10-0,14 % фосфор бар. Алынған 65 % темір қоспасы руданың магниттік қабілетін арттырады. Соколовск-Сарыбай кен орындарында руданы өңдеу ашық және жер астында жүргізіледі. Руданы байыту, өндіру, кесектеу мақсатында, Соколов-Сарыбай кен байыту комбинаты салынды. Шикі зат күйіндегі руда бойынша өнімділігі 35 млн. тонна. Качарск кен орындағы руда қорын 59 % темір құрайды, концентраттағы мөлшері 65 %. Качарск кен орындағы 40 % руда қоры ашық түрде өндіріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Общая химическая технология. Под ред. проф. Мухленова И.П. ч. II. – М.: Высшая школа, 2015.
2. Уткин Н.И. Производство цветных металлов. – М.: Интерлит инжиниринг, 2012.

ӘОЖ 004.386

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ОРЫНДАРДЫҢ ЭКОТУРИЗМІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ

Базарханов І. А., Рахметов М., Абаев А.

Жетекші: Есенгабылов И. Ж.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: inkar.bazarkhanov@mail.ru

Зерттеудің мақсаты Алматы облысының мәдени экотуризм орындарын зерттеп, деректер қоры негізінде ақпараттық жүйе құру негіздерін зерттеу. Мақалада заман талабына сай деректер қорын құру жолдары зерттелді. Деректер қоры негізінде, бүкіл әлемдік желіге ақпарат тарататын бағдарлама құру жолдары зерттелді. Ақпараттық жүйе құруға жәрдем беретін бағдарламалардың жұмыс істеу негіздерін зерттеу. Компьютерлік бағдарламаны андройд платформасындағы мобильді қосымшаға түрлендіру жолдары зерттелді.

Түйін сөздер. Деректер қоры, Компьютерлік бағдарлама, Мобильді қосымша, Алматы облысындағы мәдени орындардың экотуризм, Html, CSS. [7]

Целью исследования является изучение мест культурного экотуризма Алматинской области, изучение основ создания информационной системы на основе баз данных. В статье изучены пути создания современных баз данных. На основе баз данных были изучены пути создания программы, распространяющей информацию по всей мировой сети. Изучение основ функционирования программ, способствующих созданию информационных систем. Изучены пути преобразования компьютерной программы в мобильное приложение на платформе андройд.

Ключевые слова. База данных, компьютерная программа, мобильное приложение, экотуризм культурных мест Алматинской области, Html, CSS. [7]

The purpose of the study is to study the places of cultural ecotourism in Almaty region, to study the basics of creating an information system based on databases. The article examines ways to create a database that meets the requirements of the time. On the basis of databases, ways to create a program that transmits information to the entire world network were studied. Study of the basics of functioning of programs that promote the creation of an information system. Ways to convert a computer program to a mobile application on the Android platform were studied.

Keywords. Database, computer program, mobile application, ecotourism of cultural sites in Almaty region, Html, CSS. [7]

Кіріспе. Қазіргі уақытта қазақстандық экономиканы цифрландырудың артып келе жатқан өзектілігі әлемдік аренада еліміздің одан әрі экономикалық өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осы мақсатқа жетудің негізгі құралы — «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Яғни бәсекеге қабілетті ел болу үшін, цифровизацияға қатты көңіл бөлу керек. Осы орайда туризмнің дамуына цифровизацияның көмегі орасан зор. Өзге елдерден туристтерді тарту үшін, біз міндетті түрде Қазақстанның экотуризм орындарын интернет желісіне шығаруымыз қажет. [1]

Алматы облысының мәдени экотуризм орындары сан алуан түрлі, ерекшеліктерге толы. Осы ерекшеліктерге толы, тарихи маңызы бар елді-мекендерді, әлем назарына ұсыну арқылы, біз экотуризмді дамыта аламыз.

Әлемдік нарықта сайт құру арқылы жарнама жасау, мысалы: «товар сатуға арналған сайттар, тур фирмалар, мобильді бағдарламалар» массалық бәсең алған құбылыс. Бұндай жарнама жолы өте тиімді, сол себепті де күннен күнге даму үстінде. Әлем бойынша интернет желісінен асқан оңтайлы жарнамалау құралы әлі жоқ. Сол себепті Алматы

облысының мәдени экотуризм орындарының деректер қорын сайт арқылы жасап, оны мобильді платформаға үйлестіруді жөн көрдік.

Мобильді платформаға үйлестірілген бағдарлама офлайн режимде де жұмысын жалғастыра береді және әрқашанда қол жетімді болады.

Алматы облысының мәдени экотуризм орындарының ақпараттық жүйесі, біріншіден, Алматы облысындағы Экотуризмнің дамуына зор үлес қосады. Екіншіден «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруда қомақты рөл атқарады. Қазақстан Республикасының экономикалық дамуына да септігін тигізеді [2].

Теориялық бөлім. Деректер базасы - белгілі бір тәртіппен сақталатын мәліметтер жиынтығы. Деректер базасын құжаттар сақталатын шкафпен салыстыруға болады. Басқаша айтқанда, мәліметтер базасы - бұл деректер қоймасы. Егер дерекқорды басқару жүйелері (ДҚБЖ) болмаса, Дерекқордың өзі қызығушылық тудырмайды.

Дерекқорды басқару жүйесі - бұл деректерге қол жеткізуді жүзеге асыратын, оларды құруға, өзгертуге және жоюға мүмкіндік беретін, деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және т.б. тілдік және бағдарламалық құралдардың жиынтығы. Бұл ДҚБЖ деректеріне қол жеткізуді арнайы тіл - SQL арқылы жүзеге асырады.[3]

Тілдердің қолдау көрсетілетін әдістемелер бойынша жіктелуі XX ғасырдың 80-ші жылдарында пайда болды. Біз тілдердің келесі негізгі топтарын анықтадық:

императивті бағдарламалау тілдері (бөлімді қараңыз. 2.2.1) және екі маңызды кіші топ: құрылымдық императивті бағдарламалау тілдері.

Бұл тілдер қысқа атпен танымал - құрылымдық бағдарламалау тілдері;

императивті параллель бағдарламалау тілдер.

Бұл тілдерді әдетте қысқа - параллель бағдарламалау тілдері деп те атайды;

объектіге бағытталған бағдарламалау тілдері;

функционалды бағдарламалау тілдері;

логикалық бағдарламалау тілдері;

шектеулердегі бағдарламалау тілдері.

Отбасына жататындығы бойынша жіктеу

Тілдерді тұқымдастарға жататындығы бойынша жіктеудің негізгі міндеті-олардың бір-біріне, демек, тілдердің сипаттамалары мен қасиеттеріне әсерін анықтау үшін олардың туыстық қатынастарын бақылау (іс жүзінде отбасылық ағаш салу). Бұл анық емес жіктеу, оған қарама-қайшылықты көзқарас тудыруы мүмкін. Біз тоғыз негізгі отбасын бөлеміз.

Әмбебап тілдер тобы.

Бірегей тілдер тобы.

Параллель бағдарламалау тілдерінің отбасы.

C-тілдер тобы.

Паскаль-тілдер тобы.

Ada-тілдер тобы.

Simula-тілдер тобы.

Lisp-тілдер тобы.

Prolog-тілдер тобы.

Бағдарламалау тілдерінің қолданылу аясы

1. Веб-әзірлеу

2. Мобильді Даму

3. Ойындарды дамыту

4. Жұмыс үстелі қосымшаларын әзірлеу

HTML-дің негізгі компоненттері:

Тег (tag). HTML Тегі бұл веб-браузерге параграф құру немесе сурет салу сияқты белгілі бір тапсырманы орындауға бұйрық беретін компонент.

Атрибут (немесе дәлел). HTML төлсипаты тегті өзгертеді. Мысалы, абзацты немесе суретті тегтің ішіне туралауға болады.

Мәні. Мәндер атрибуттарға тағайындалады және енгізілген өзгерістерді анықтайды. Мысалы, егер туралау төлсипаты тег үшін пайдаланылса, онда сіз осы төлсипаттың мәнін көрсете аласыз. Мәндер мәтіндік, сол немесе оң сияқты, сонымен қатар сандық болуы мүмкін, мысалы, кескіннің ені мен биіктігі, мұнда мәндер пиксельдегі кескін өлшемін анықтайды.

Тегтер - < (кіші белгі) басталып, аяқталатын > (көбірек белгі) басталатын резервтік таңбалар тізбегі.

Тегтің жабылуы ашудан тек ' / ' таңбасының болуымен ерекшеленеді.

CSS

CSS (ағылш. Cascading Style Sheets-стильдердің каскадты кестелері) - белгілеу тілінде жазылған құжаттың сыртқы түрін сипаттау технологиясы. CSS-ті веб-бетті жасаушылар түстерді, қаріптерді, орналасуды және құжатты ұсынудың басқа аспектілерін анықтау үшін қолданады.

CSS-ті дамытудың негізгі мақсаты мазмұнды бөлу (HTML немесе басқа белгілеу тілінде жазылған) және құжатты ұсыну (CSS-те жазылған) болды. Бұл бөлу құжаттың қол жетімділігін арттырады, икемділікті және оның көрінісін басқаруға мүмкіндік береді, сонымен қатар құрылымдық мазмұндағы күрделілік пен қайталануды азайтады.

Сонымен қатар, CSS бірдей құжатты экрандағы көрініс, басып шығару, дауыспен оқу (арнайы дауыстық шолғыш немесе экраннан оқу құралы) немесе Брайль шрифті қолданатын құрылғылар шығарған кезде әр түрлі стильде немесе шығыс әдістерінде ұсынуға мүмкіндік береді. Бетті көрсету кезінде CSS-ті әртүрлі көздерден алуға болады (иерархия тәртібі күштіден әлсізге дейін): [4],[6]

Мобильді қосымша. 2000 жылдардың ортасынан бастап Мобильді қосымша. мобильді құрылғыларға арналған бағдарламаларды әзірлеу жаппай индустрияға айналды. Алдымен Java (JavaME) тілінде жазылған бағдарламаларды қолдау қарапайым ұялы телефондардың жұмысына қосылды. Содан кейін смартфондар мен планшеттердің пайда болуымен мобильді құрылғылар іс жүзінде толыққанды компьютерлерге айналды. Қазіргі уақытта мобильді бағдарламалық жасақтама нарығының көп бөлігі екі операциялық жүйеге арналған әзірлемелермен айналысады: Android (Google деп те аталатын ABC корпорациясы қолдайды); IOS (Apple компаниясына тиесілі).

Android үшін даму, әдетте, Java тілінде жүзеге асырылады. Бұл Google өзінің мобильді ОС үшін осы ЯП-қа негізделген құралдар жинағын (SDK) ұсынғанына байланысты. Жақында Kotlin тілінде Android үшін бағдарламалау танымал бола бастады. IOS ортасында жұмыс істеуге арналған қосымшаларды бағдарламалау үшін Swift тілдері және біршама Ескірген Objective-C қолданылады. Мобильді құрылғылар үшін бағдарламалаудың жеке саласы-ол іске қосылған құрылғының сипаттамаларына бейімделетін жауап беретін веб-қосымшаларды құру: Экранның өлшемі, толық пернетақта мен тінтуірдің болуы анықталады және соған байланысты басқару элементтерінің қолайлы орналасуы көрсетіледі. [5]

Notepad++ - синтаксисті, белгілеуді, сондай-ақ VHDL және Verilog аппаратурасын сипаттау тілдерін бөлектейтін Windows үшін ашық бастапқы коды бар еркін мәтіндік редактор.

Scintilla компонентіне негізделген, STL, сонымен қатар Windows API көмегімен C++ тілінде жазылған және GNU General Public License лицензиясы бойынша таратылады. Бағдарламаның негізгі функционалдығын плагиндермен де, компиляторлар мен препроцессорлар сияқты үшінші тарап модульдерімен де кеңейтуге болады. 100-ден астам форматты ашуды қолдайды.

Қолданылу аймақтары. Алматы облысындағы мәдени орындардың экотуризмнің ақпараттық жүйесі келесі аймақтарда қолданылады:

- Туризм саласын дамыту мақсатында;
- Орта немесе жоғарғы оқу орындарында;
- Кез келген қызығушылығы бар адам танысу мақсатында қолдануға болады.

Қорытынды. Алматы облысы сан-алуан түрлі табиғаты бар, мәдени экотуризм орындары көп шоғырланған керемет өлке. Облысымызда туризм бағытын дамытуға интернет желісін қолдансақ, бүткіл дүние жүзіне біздің мәдени және табиғи экотуризм орындарын жарнамалай аламыз. Біздің «АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ОРЫНДАРЫНЫҢ ЭКОТУРИЗМІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІ» атты жобамыз үш тілде (қазақша, орысша, ағылшынша) Алматы облысының мәдени және табиғи экотуризм орындары жайлы толыққанды ақпарат береді.

Бұл бағдарламаны туризм саласын дамытуға қолдануға болады. Бағдарламадан туристтер немесе қызығушылығы бар адамдар Алматы облысының экотуризм орындары жайлы кез келген қызықтырушы сұрақтарына жауап ала алады. Кез келген орынның суретін көріп, оның тарихымен танысып, орналасқан жерін анықтай алады.

Қорытындылай келе, келесідей ұсыныс беруге болады: «Алматы облысындағы мәдени орындардың экотуризмiнiң ақпараттық жүйесi» бағдарламасын қолданып Алматы облысының туризмін дамытып, Қазақстан Республикасының экономикасының дамуына айрықша үлес қосуға болады деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мақала: 2019 жылы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру аясында 8 мың жұмыс орны құрылды. 15 Қаңтар, 2020 жыл. Сайт <https://www.primeminister.kz/kz/news/reviews/2019-zhyly-cifryk-k-azak-stan-memlekettik-bag-darlamasy-iske-asyru-ayasynda-8-myn-zhu-mys-orny-k-u-ryldy>
2. Қазақстандағы туризм egov.kz сайтындағы мәлімет. Соңғы өзгеріс: 09.03.2021 жыл. Сайт <https://egov.kz/cms/kk/articles/04207visitkz>
3. Дейт 2000 - Дейт, К., Дж. Введение в системы баз данных, 6-е издание.
4. Компьютерлік технология негіздері курсына арналған практикум. Әдістемелік оқу құралы 2000 жыл. Автор Исаев С. Ә.
5. Информатика негіздері 2006 жыл. Автор Г.Ә. Жапарова
6. Web-технологиясы 2012 жыл. Автор Сүлейменова Б. Б.
7. Информатика терминдерінің түсіндірме сөздігі. 2000 жыл. Автор Бөрібаев Б.

УДК 004.4(075)

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО КУРСА

Байбаков А.В., студент гр ИСР-321

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: sanya.baybakov.1998@mail.ru

Использование современных образовательных технологий позволяет в короткие сроки увеличить количество обслуживаемых студентов университета на сотни, а то и на двести тысяч. Успешное развитие этого процесса связано с решением ряда вопросов, таких как: развитие инфраструктуры электронных курсов ; разработка новых методов обучения , программных продуктов для поддержки единого информационного пространства, разработка электронных курсов.В этой статье мы рассмотрим способы создания электронного курса с использованием вспомогательных инструментов.

Ключевые слова: электронный курс, технологии, система

Заманауи білім беру технологияларын пайдалану қысқа мерзімде қызмет көрсетілетін университет студенттерінің санын жүздеген, тіпті екі жүз мыңға арттыруға мүмкіндік береді. Бұл процестің табысты дамуы мынадай бірқатар мәселелерді шешумен байланысты: электрондық курстардың инфрақұрылымын дамыту;

оқытудың жаңа әдістерін, бірыңғай ақпараттық кеңістікті қолдау үшін бағдарламалық өнімдерді әзірлеу, электрондық курстарды әзірлеу. Бұл мақалада біз көмекші құралдарды қолдана отырып, электронды курсты құру тәсілдерін қарастырамыз.

Түйін сөздер: электрондық курс, технологиялар, жүйе

The use of modern educational technologies makes it possible to increase the number of university students served by hundreds or even two hundred thousand in a short time. The successful development of this process is associated with the solution of a number of issues, such as: the development of infrastructure for e-courses; the development of new teaching methods, software products to support the unified information space, the development of e-courses. In this paper, we will look at ways to create an electronic course using auxiliary tools.

Keywords: electronic course, technologies, system

Актуальность исследования. Актуальность исследования обусловлена потребностью создания и применения электронных образовательных ресурсов для повышения качества обучения дополнительного образования. Сегодня ни у кого не вызывает сомнения тот факт, что электронные образовательные ресурсы позволяют обогатить курс обучения, дополняя его разнообразными возможностями компьютерных технологий.

Цель. Целью данной работы является проведение анализа существующих инструментов для создания электронного курса.

В соответствии с целью определены следующие задачи:

- проанализировать теоретические аспекты в создании электронного курса
- ознакомиться с актуальными инструментами на сегодняшний день для создания электронного курса
- рассмотреть специфику создания электронных средств обучения для людей с ограниченными возможностями

Задачи исследования:

1. Ознакомиться с востребованными инструментами на сегодняшний день для создания электронного курса
2. Проанализировать теоретические аспекты в создании электронного курса
3. Теоретически обосновать, разработать и апробировать электронный курс

Прогресс образовательных процессов университетах Республике Казахстана нынешний условиях проходит следующим образом: автоматизация образовательной среды, переход на инновационные образовательные технологии, использование информационных технологий в образовательном процессе. Выход на новый этап дистанционного обучения студентов совершенно поменяло понятие образовательного прогресса в общем.

Использование современных образовательных технологий позволяет за короткий срок увеличить количество обслуживаемых студентов университетов на сотни и даже двухсот тысяч. Успешное развитие данного процесса связано с решением ряда вопросов, таких как: развитие инфраструктуры для электронного обучения; разработка новых методик обучения, программных продуктов поддержки единого информационного пространства, разработка электронных курсов, подготовка студентов по использованию среды e-Learning для занятия, который получил большое распространение.

На сегодняшний день, все больше получает распространение термин e-Learning, электронное обучение, которое включает в себя применение информационных и коммуникационных технологий ИКТ. Список средств ИКТ, которые потенциально могут быть использованы в образовании, быстро расширяется. Средством обучения для людей с ограниченными возможностями здоровья, поскольку оно позволяет, не выходя из дома, получать учебные материалы по выбранной тематике.

В этом случае перед разработчиками дистанционных курсов встает задача адаптации учебных курсов для различных категорий людей с ограниченными возможностями.

Адаптация, например, для слабовидящих, может заключаться в особом укрупненном виде представления текстового материала. Вероятно также ряд конструктивных решений, позволяющий облегчить работу с учебным курсом с помощью программы экранного увеличения. Дополнительными средствами, которые помогали бы обучаться людям с ограниченными возможностями, являются аудио лекции к занятиям. Для категории слабовидящих и незрячих пользователей при разработке дистанционных курсов могут быть использованы программы по увеличению символов и речевого синтеза, такие, программы экранного доступа Jaws и Virgo

На данном моменте существует множество университетов, практикующие технологию электронных курсов. Существуют различные множество вариантов внедрения дистанционного обучения, но наиболее повторяющиеся является обучение, на основе которых лежит основа использования сетевых технологий. Основой обучения на данном случае, использование электронных сетевых курсов.

Поэтому один из важнейших задач возникающей организациях дистанционного учения, в правильном решение, за которым способствует созданию основы принципов, таких интерактивность и индивидуализация образования, создание электронных обучающих программ по дисциплинам образовательной программы.

Инструмент Moodle. Для создания курса Moodle может быть внедрена локально на компьютер или ноутбук с готовой установленной операционной системой Windows. Нужно понимать, что материал курса в этом случае не будет доступен в глобальной сети. Таким образом, Moodle, установленный локально, чаще всего используется для разработки системных знаний или автономного обучения для последующего размещения в интернете. Рассмотрим пример установки системы на локальных ноутбук, в то время как установка системы SDO на сервере принципиально ничем не отличается.

Требования к системе. На диске должно быть не менее 170 Мб доступного места. Еще нужно больше доступного места, чтобы сохранить готовые учебные курсы. ОЗУ начальный размер 512 МБ, нужно в общей сложности 2 ГБ. Для оценки требуемого объема памяти можно использовать следующее способ 60 работающих вместе учеников на 2 гигабайта памяти. Вы должны быть осторожны, это число может быть неточным и зависит от аппаратной и программной системы, которую вы используете. Это может зависеть от ограничений хостинга PHP и MySQL. Количество пользователей, использующих Moodle, может быть ограничено производительностью сервера. Обязательно посмотрите на производственные процессы сервера.

Программное обеспечение. Многие люди хотят использовать сервер Apache, но Moodle также хорошо работает с другими серверами, поддерживающими PHP, такими как IIS в Windows. PHP не имеет требований к версии сервера, вы должны использовать последнюю стабильную версию веб-сервера, если это возможно. Язык процедур PHP (посмотрите что есть задания для запуска Moodle с помощью PHP Accelerator). В настоящее время существует 2 главных варианта (ветвей) PHP: PHP4 и PHP5. Изучите требования PHP версии 4.3.0 и выше к Moodle 1.9 версии 5.2.8 и выше к Moodle 2.0 Под управлением серверов баз данных: следующие серверы баз данных полностью поддерживаются и совместимы с Moodle: MySQL (внимание! Версии 4.1.16 и более поздние для Moodle 1.9 Версия 5.0.25 и более поздние для Moodle 2.0 PostgreSQL Версия 8.0 и более поздние для Moodle 1.9 Версия 8.3 и более поздние для Moodle 2.0 Microsoft SYSTEM Server Версия 9.0 и более поздние для Moodle 1.9 2005 года выпуска и более поздние Более высокая Oracle Moodle 2.0 версии 9.0 и более новая Moodle 1.9 версии 10.2 и более новая MySQL Moodle 2.0 подходят во многих случаях, как это хорошо известно, но есть и аргументы в пользу PostgreSQL plus. Запуск и локация. Есть два способа получить Moodle: архивный пакет sorella в CVS.

Существует два типа архивов для загрузки страниц <http://download.moodle.org/>: архив, в котором хранится файл Moodle и полный установочный пакет, который также включает в себя набор программ, которые были обойдены для работы с Moodle.

Дополнительные сведения об использовании CVS см. на странице CVS для администраторов. Кроме того, вы можете работать со всем архивом Moodle в Sourceforge.

Структура каталога Moodle. Вот краткое изложение каталога Moodle, который позволяет вам лучше ориентироваться: config.php-содержит главные настройки программы. Этот файл создается во время установки. README.php-файл, который вам нужно запустить, чтобы создать конфигурацию. RNR. Версия.php-Хранит информацию о версии программы Moodle, которую вы установили. puntero.php является главной страницей вашего сайта. admin.php-скрипт для управления вашим сайтом. - скрипты, просмотр и управление курсами календаря скрипты для просмотра и управления курсами doc-Moodle Guide (например, эта страница является файлом) Скрипты, просмотр и управление файлами gus скачать тексты на нескольких языках, каталог-логин скрипты для обработки входа в систему и создания учетной записи MOD все основные модули для создания курсов Pix обои для темы сайта темы для дизайна сайта пользователя скрипты для управления пользователями.

Создание нового курса. Курсы по всем дисциплинам всех форм обучения создаются автоматически. Они предназначены для сохранения материалов, готовых для использования в учебном процессе. Также автоматически создаются курсы для студентов этой формы обучения.

Наполнение курса. Для наполнения или редактирования материалов курса необходимо зайти на главную страницу электронного курса (щелкнуть по названию курса в списке доступных курсов или найти через поиск в конце списка) и перейти в режим редактирования (кнопка «Режим редактирования» или соответствующий пункт в блоке «Настройки»)

Заключение. Несмотря на то, что электронный курс в чистом виде подразумевает самостоятельное изучение материалов, как и при дистанционном обучении, он имеет ряд преимуществ перед традиционной очной формой: Большая свобода доступа -- учащийся имеет возможность доступа через Интернет к электронным курсам из любого места, где есть выход в глобальную информационную сеть. Более низкие цены на доставку обучения -- в электронном обучении процесс доставки образования включает в себя только обмен информацией через Интернет без затрат со стороны учащегося на покупку учебно-методической литературы.

Возможность разделения содержания электронного курса на модули -- небольшие блоки информации позволяют сделать изучение предмета более гибким и упрощают поиск нужных материалов.

Гибкость обучения -- продолжительность и последовательность изучения материалов слушатель выбирает сам, полностью адаптируя весь процесс обучения под свои возможности и потребности.

Возможность обучения на рабочем месте -- учащиеся имеют возможность получать образование без отрыва от работы, а также дома, в пути с использованием мобильного Интернета.

Возможность развиваться в ногу со временем -- пользователи электронных курсов, и преподаватели, и студенты, развивают свои навыки и знания в соответствии с современными, новейшими технологиями и стандартами. Электронные курсы также позволяют своевременно и оперативно обновлять учебные материалы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аллен, М. E-learning. Как сделать электронное обучение понятным, качественным и доступным / М. Аллен. - М.: Альпина Паблишер, 2016.
2. Аллен, Майкл E-Learning: Как сделать электронное обучение понятным, качественным и доступным / Майкл Аллен. - М.: Альпина Паблишер, 2016. - 200 с.
3. Валькевич, Светлана Ивановна Материаловедение, Технология И Производственное Обучение (Художественная Вышивка) / Валькевич Светлана Ивановна. - Москва: 2010.
4. Даниленко, А.Ю. Безопасность систем электронного документооборота. Технология защиты электронных документов / А.Ю. Даниленко. - Москва:2015.

5. Дети с нарушением речи. Технологии воспитания и обучения / Под редакцией Ю.Ф. Гаркуши. - М.: Секачев В. Ю., НИИ школьных технологий, 2008. - 192 с.

6. Дети с нарушениями речи. Технологии воспитания и обучения: Методическое пособие. - М.: Народное образование, НИИ школьных технологий, 2008.

ӘОЖ 372. 016:91

ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНДАҒЫ МЕКТЕП ГЕОГРАФИЯСЫН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ СИНОПТИКАЛЫҚ КАРТАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Байгенже М.С., Онжанова М.Ж., География мамандығының 4 курс білімгерлері

Жетекшісі: Дюсембинова С.М., аға оқытушы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail:saule_dyusembinova@mail.ru

Мақалада жаңартылған мектеп географиясының физикалық география бөлімін оқыту барысында ауа массалары, атмосфералық жауын-ашын, басым желдер, ауа температурасы, атмосфералық қысым түсініктерінің мәні интербелсенді синоптикалық карталарды пайдалану жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: *Ауа массалары, Атмосфералық жауын-ашын, Басым желдер, Ауа температурасы, Атмосфералық қысым.*

В статье рассматривается значение понятий воздушные массы, атмосферные осадки, господствующие ветры, температура воздуха, атмосферное давление при изучении раздела физической географии по обновленной школьной географии.

Ключевые слова: *Воздушные массы, атмосферные осадки, господствующие ветры, температура воздуха, атмосферное давление.*

The meaning of the concepts of air masses, atmospheric precipitation, prevailing winds, air temperature, atmospheric pressure in the study of the section of physical geography on the updated school geography is considered in the article.

Key words: *Air masses, precipitation, prevailing winds, air temperature, atmospheric pressure.*

Білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясының «Физикалық география» бөлімінің ең күрделі түсініктер «Атмосфера» бөлім тармағының тақырыптарында қамтылған.

«Атмосфералық шеп», «Ауа массалары», «Атмосфералық жауын-ашын», «Басым желдер», «Ауа температурасы», «Атмосфералық қысым» түсініктерінің мәнін, жер бетіндегі таралу заңдылықтарын ашу оқушыларға арналған географиялық атластың климат карталарымен, интербелсенді <https://www.meteoprog.kz/ru/wmap7days/>, <https://www.ventusky.com/ru/>, <https://www.windy.com/> сайттарындағы Қазақстанның интербелсенді синоптикалық Интернет карталарын қолдауды қажет етеді [1, 25-286].

«Атмосфера» бөлім тармағын өту барысында оқушылардың картографиялық сауаттылықтарын дамыту үшін «Картография және географиялық деректер қоры» бөлімінде тақырыптық картадағы бейнелеу әдістері, *изотерма, изоглин, изобар* түсінігінің мәнін ашып атмосфералық қысымның жауын-шашынның, ауа температурасының, басым желдердің таралу ерекшеліктерін анықтау үшін климаттық карталарға талдау жасалады.

Өр тақырыпты өту барысында климаттық және интербелсенді синоптикалық Интернет карталарын талдау оқушылардың картографиялық сауаттылықтарын арттырып, оқу, білу және түсіну дағдыларын қалыптастырады.

Климаттық карталар – көпжылдық, жылдық, маусымдық, айлық мәліметтері бойынша берілген территорияның климаттық ерекшеліктері көрсетілетін географиялық карталар. Көбінесе климаттың ерекшеліктері изотермалар, изобаралар және де изосызықтар арқылы көрсетіледі.

Жауын –шашындар әдетте орташа жылдық жауын-шашын мөлшері түстердің шкаласы бойынша фондық бояулармен көрсетіледі: желдер бағытты көрсететін – бағыттаушы сызықтармен көрсетіледі. Ерекше климаттық карталар климаттық аудандастырудың схемасын көрсетеді, оларға климаттық белдеулер мен облыстардың шекарасы салынады.

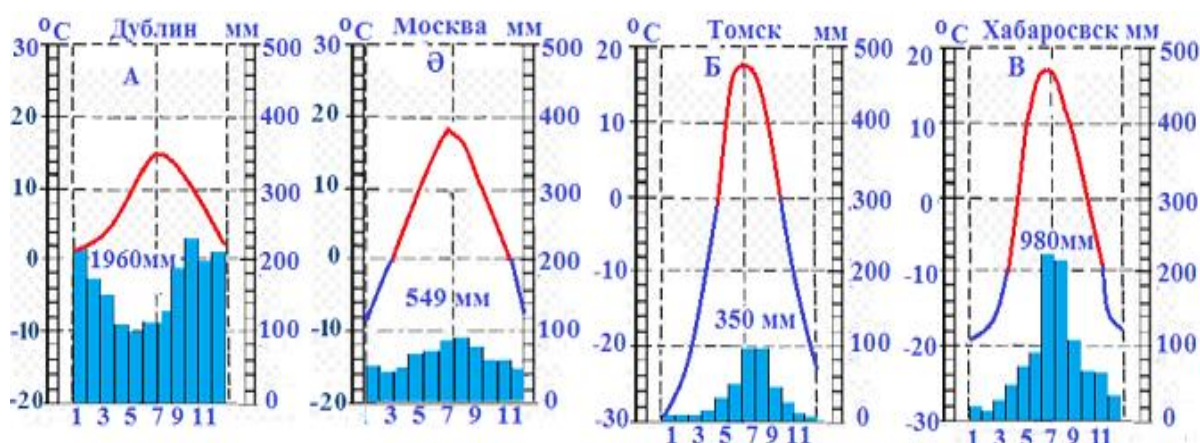
Климаттық құбылыстарды картографиялау кезінде жеке метеорологиялық элементтері бар карталарды және климаттық аудандастыру карталарын құрастырады. Карта мазмұнының нысан ретінде келесі сипаттамалар қарастырылады: температура, Күн радиациясы, атмосфералық қысым, ауа ылғалдылығы, атмосфералық жауын – шашын, жел, булану, тұман, бұлттылық, найзағай және тағы да басқалар. Бұл сипаттамалар олардың әртүрлі уақытша мерзім бойынша есептелетін орташа көпжылдық көрсеткіштері бойынша бейнеленеді. Мысалы, ауаның орташа температурасы, температураның орташа көрсеткіштерден ауытқуы, температурасы $+10^{\circ}\text{C}$ -дан жоғары мерзім, вегетациялық кезең және тағы басқалар.

Метеорологиялық талаптардың өзгеруін ескерген кезде олардың экстремальдымағыналары, қайталану көрсеткіштері, әртүрлі элементердің ықтималдығы мен өзгеру ерекшеліктері қарастырылады. Жеке маусымдар, айлар бойынша аналитикалық карталарды жасау кең таралуда. Климатологиялық картографиялауда сандық әдістер, әсіресе, изосызықтар әдісі кең қолданылады. Мысалы, бірнеше көрсеткіштердің жылдық режимін көрсетуде кең қолданылатын әдістердің бірі болып табылатын әртүрлі изохрондар қолданылады.

Атмосфера бөлім тармағын оқыту тақырыптық карталармен қатар жеке диаграммаларды талдау негізінде белгілі бір климат белдеуіне тән жауын-шашынның, ауа температурасының таралу ерекшеліктерін оқушылардың өз бетімен анықтауын талап етеді.

Оңтүстік және солтүстік жарты шарлардың экваторлық, субэкваторлық, тропиктік, субтропиктік, қоңыржай және арктикалық климат белдеулеріне тән климат ерекшеліктерін оқушылардың өз беттерімен оқып-үйренуі үшін тақырыптық карталармен жеке диаграммаларды талдауды көздейтін төменде көрсетілген бірқатар тапсырмаларды ұсынуға болады[3, 120-125-128б.].

1-тапсырма. А) Дүниежүзінің және Еуразияның климат карталарын, тақырыптың мәнін және жеке диаграммаларды талдау негізінде қоңыржай белдеудің негізгі климат типтерін, белдеу ішіндегі климатты қалыптастыратын факторларды анықтаңыздар (1-сурет).

1 сурет. Қоңыржай белдеудің бір ендікте және теңіздер мен мұхиттардан әр түрлі қашықтықта орналасқан нысандардың жеке климаттық диаграммалары

Ескерту: Қоңыржай белдеудің климат типтері: А-теңіздік; Ә-континентті; Б-шұғыл континентті;
В-муссондық.

Ә) Дублин, Мәскеу, Томск, Хабаровск қалалары орналасқан белдеуге төмендегі жоспар бойынша сипаттама беріңіздер:

1. Қалалардың географиялық орны;
2. Қаңтар мен шілденің изотермалары;
3. Жауын-шашынның жылдық орташа мөлшері;
4. Басым ауа массалары, климат типтері;
5. Ұқсастықтары мен айырмашылықтары;
6. Негізгі ой қорытындылары.

Климат карталарындағы бір ендікте орналасқан Париж, Қарағанды, Хабаровск изотермасына, жауын-шашынның таралу ерекшеліктерін қосымша білім көздеріндегі мәліметтерге жасалатын салыстырмалы талдаулар негізінде оқушылар климат түзуші негізгі факторларға, мұхит ағыстарының, аумақтың мұхит теңіздерден қашықтығының, Жер бедерінің беткі жабын қабатының, басым ауа массаларының, географиялық ендіктің жататынын өз беттерінен анықтауға мүмкіндік береді (1-сурет).

Бір ендікте, әр түрлі бойлықтарда орналасқан нысандардың жеке климаттық диаграммалармен карталарды бір-бірімен беттестіру климат түзуші факторларды жылдам анықтауға мүмкіндік береді.

Физикалық география бөлімінің атмосфера бөлім тармағының оқыту мақсатында картамен жұмысқа баса назар аударылғандықтан оқушылардың картографиялық сауаттылықтарын қалыптастырып дамытуда міндетті түрде орындалатын сарамандық жұмыстың маңызы зор.

Сондықтан 8 сыныпта картаны, климаттық диаграммаларды пайдаланып, Жердің климат белдеулерінің орналасу ерекшеліктеріне сипаттама беру мақсатын көздейтін «Атлас карталарды пайдаланып, климат белдеулеріне сипаттама беру» тақырыбында сарамандық жұмыс жасалады.

Жұмыс барысында тақырыптық карталар мен жеке диаграммаларды талдау негізінде әр түрлі белдеулерге тән климат типтерін анықтауды көздейтін төменде көрсетілген тапсырмалар жүйесі берілген [2, 47-49б.].

2-тапсырма. Атластағы климат белдеулері мен дүниежүзінің климат карталарын талдау негізінде анықтаңыздар:

а) қаңтар мен шілденің орташа температуралары, ең жоғарғы және ең төменгі температуралар қалай көрсетілгенін;

ә) егер картада изотерма өтпесе, елді мекеннің температурасын қалай табатынын;

б) картада жауын-шашынның жылдық орташа мөлшері қалай бейнеленген;

в) жер бетінде экватордан полюске дейін қандай климаттық белдеулер кездеседі;

г) Солтүстік және оңтүстік жарты шарларда қай белдеулер қайталанады; Сіздердің ойларыңызша олар неліктен қайталанады;

3-тапсырма. Кескін картадан климат белдеулері мен облыстарының шекараларын белгілеңіздер. Картаның түсіндірукезінде климат белдеулері мен облыстарының аттарын, басым ауа массаларын, маусымдардағы басым желдерді, қаңтар мен шілденің изотермаларын, жауын-шашынның жылдық орта мөлшерін белгілеңіздер.

4-тапсырма. Климат белдеулері мен дүниежүзінің климат карталарын талдау негізінде 1-кестеде берілген жоспарға сәйкес негізгі және өтпелі климат белдеулеріне сипаттама беріңіздер.

Кесте 1

Негізгі және өтпелі климат белдеулеріне салыстырмалы сипаттама беру жоспары

Климаттық белдеудің аты	Белдеудің географиялық орны	Басым ауа массалары		Температуралар °С		Жауын- шашынның жылдық орташа мөлшері
		қыста	жазда	қаңтар	шілде	
Негізгі климат белдеулері						
Өтпелі климат белдеулері						

Ұқсастықтары мен айырмашылықтары:

5-тапсырма. Климат картасын пайдаланып, 30°с.е, 40°с.е., 50°с.е, 60°с.е. 70°с.е., 80°с.е. 21 наурыздағы, 22-шілдедегі, 22- желтоқсандағы Күннің түсу бұрыштарын, қаңтар мен шілдедегі орташа температураны есептеп шығарыңыздар[4, 9-11б.].

Жұмысты орындауға арналған нұсқаулар: 21-наурыздағы Күннің түсу бұрышын табу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын аламыз. 22-маусымдағы Күннің түсу бұрышын есептеу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын алып, экватор мен тропик сызығының арасындағы бұрыш 23,45° қосамыз. 22-желтоқсан- дағы Күннің түсу бұрышын табу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын, экватор мен тропик сызығының арасындағы бұрыш 23,45° аламыз[4, 55-58б.].

Ендіктер	Күннің түсу бұрышы,°			Орташа температура	
	21-наурыз	22-маусым	22-желтоқсан	қаңтар	шілде
30°с.е	90°-30°=60°	90°-30°+23,45°=83, 45°	90°-30°-23,45°=36,55°	+12°	+32°
40°с.е					
50°с.е					
60°с.е					

Негізгі қорытындылар. Оқушылардың картографиялық сауаттылықтанын дамыту шартты белгілерін пайдаланып картаны оқу, түсіну және білуді қамтамасыз етеді. Картаны оқу үрдісі төменде көрсетілген үш негізгі кезеңнен тұрады:1.Алдын ала көру арқылы кескінделген нысандар мен құбылыстар туралы бастапқы ақпараттар алу немесе «бірінші оқу»;2.Шартты белгілерді бастапқы көру барысында алынған ақпараттарды нақтылау және талдау арқылы оқырманның картаны өз бетімен оқып-үйренуі; 3. Кеңістіктік шартты белгілермен берілген мазмұнды ақпараттарды тіркеу, талдау және жүйелеу[5,77-79б.].

Тақырыптық карталарда бір немесе бірнеше табиғит және әлеуметтік-экономикалық құбылыстар кескінделеді. Картаның арнайы мазмұнын құру үшін изосызықтар, ареал, сапалық түс, нүктелік, картограмма, картодиаграмма әдістерін қолданады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Атоян Л.В. Компьютерная картография: Курс лекций. - Мн: БГУ, 2014.-77 с.
2. Маликов Б.Н., Пошивайло Я.Г. Составление и подготовка к изданию карт и атласов с использованием компьютерных технологий: Монография. - Новосибирск: СГГА, 2012. – 92.
3. Фокина Л.А.Картография с основами топографии. Практикум.-М.:ВЛАДОС, 2009.-224с. ISBN: 978-5-89237-271-8...
4. Колосова Н. Н., Чурилова Е. А., КузьминаН. А. Картография с основами топографии.–М.:Дрофа,2010.-254с.
5. Интернет карта [https://www.meteoprog.kz/ru/wmap7days/Трехмерная виртуальный модель \(глобус\) Google Earth](https://www.meteoprog.kz/ru/wmap7days/Трехмерная виртуальный модель (глобус) Google Earth) (Google Планета Земля) <https://www.google.kz/earth/>

ӘОЖ 20.01

UNITY ҚОЗҒАЛТҚЫШ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Байтен М., «Ақпараттық жүйелер» БББ 4 курс студенті,
Ғылым жетекші: **Смагулова Л.А.,** п.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: madi.baiten@mail.ru

Мақалада Unity – ойын қозғалтқышының қызметі, оның пайдалану саласы туралы айтылады. Бағдарламаның негізгі объектілеріне сипаттама беріледі. Бағдарламаның

мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін қолдану жолдары мен тәсілдерін интерактивті сабақтар құруда пайдалану жолдары көрсетіледі.

Түйін сөздер: ойын қозғалтқышы, Unity бағдарламасы, компоненттер, қасиеттер, программалау

В статье описаны основные функции игрового движка Unity, его возможности. Рассмотрены основные объекты программы. Показаны способы и средства использования возможностей программного обеспечения при создании интерактивных уроков.

Ключевые слова: игровой движок, программа Unity, компоненты, свойства, программирование

The article describes the main functions of the Unity game engine, its capabilities. The main objects of the program are considered. Ways and means of using the software capabilities when creating interactive lessons are shown.

Key words: game engine, Unity program, components, properties, programming

Кіріспе. Ойын қозғалтқышы - компьютерлік ойынның негізгі бағдарламалық жасақтамасы. Жалпы, «ойын қозғалтқышы» термині қайта қолдануға болатын және кеңейтілетін бағдарламалық жасақтама үшін қолданылады, осылайша айтарлықтай өзгертусіз көптеген әр түрлі ойындар жиынын өңдеу үшін негіз ретінде қарастырылуы мүмкін[1]

«Ойын қозғалтқышы» - бұл ойындарды құруды жеңілдетуге көмектесетін құрал. Дамуды жеңілдету үшін компьютерлік ойындарға қажетті бейне және дыбысты басқара алатын бағдарлама.

Осы уақытқа дейін бағдарламашылар мен басқа ойын жасаушылар өздерінің ойындарын дамытып келді, бірақ қазіргі кезде жалпы мақсаттағы ойын қозғалтқыштары коммерциялық мақсатта жалға алынады, ал ірі ойын өндірушілері оларды лицензиялық келісімдер бойынша пайдаланады.

«Ойын қозғалтқышы» термині 1990-шы жылдардың ортасында сол кездегі танымал Doom- бірінші адамға арналған шутер жанрындағы компьютерлік ойындар аясында пайда болды[2]. Doom бағдарламалық жасақтамасының архитектурасы ойынның орталық компоненттерін (мысалы, 3D графикалық кіші жүйе, объектілердің соқтығысуын есептеу, дыбыс және басқалары) ақылға қонымды және жақсы орындалған бөлігін бейнелейтін етіп салынған және графикалық ойыншылардың тәжірибесін қалыптастыратын ресурстар, ойын әлемдері, ойын ережелері және т.б. Нәтижесінде, ойындар қозғалтқыштың қатысуымен компаниялар жаңа графика, қару-жарақ, кейіпкерлер, ойын ережелері және сол сияқтыларды жасаған кезде, ең аз өзгерістермен құрыла бастағандықтан, ол белгілі бір құндылыққа ие болды. Осындай ойын қозғалтқыштарының бірі- Unity бағдарламасы.

Unity - бұл американдық Unity Technologies компаниясы әзірлеген кросс-платформалық компьютерлік ойындарды дамыту ортасы [3]. Unity сізге жеке компьютерлер, ойын консолі, мобильді құрылғылар, Интернет қосымшалары және басқаларын қоса алғанда, жиырма бестен астам әр түрлі платформаларда жұмыс істейтін қосымшалар жасауға мүмкіндік береді [4]. Ойын қозғалысы 2005 жылы шығарылды және сол уақыттан бері үздіксіз дамып келеді.

Әдістер мен материалдар. Unity - компьютерлік бағдарламаларды жасау ортасы болып табылады, дегенмен оны көбіне ойын дамытуда да қолданады. Unity көптеген міндеттерді орындайды және қазіргі әлемдегі көптеген мәселелерді шешуге көмектеседі. Біздің ойымша, Қазақстанда Unity бағдарламасы кең аумаққа таралмаған, оның бір себебі біздің отанымызда ойын индустриясы нашар дамыған.

Unity ортасында жасалған қосымшаны өзінің функционалдығына және ресурстарды аз тұтынуына байланысты бірегей деп атауға болады. Unity өзегі - жоғары өнімділік және графикалық сапасымен жоғары өнімділікті қамтамасыз етуге қабілетті.

Unity ойынының рендерінгі (компьютерлік бағдарламаны пайдаланып модельден

кескін алу процесіне арналған компьютерлік графикадағы термин) бірінші кезекте жылдамдық пен сапаға бағытталған.

Unity ортасындағы жоба сценарийлерден (деңгейлерден) тұрады - оларда ойын объектілері, оларға орналастырылған объектілер, сценарийлер, шейдерлер, баптаулар және жобада қолданылатын басқа ресурстар бар бөлек файлдар. Сахна объектілерден (модельдерден) және бос ойын объектілерінен тұрады, олардың барлығы сценарийлер өзара әрекеттесетін компоненттерден тұрады. Әр ойын нысанының атауы бар, тег немесе затбелгі болуы мүмкін, сонымен қатар ол көрсетілетін қабат қажет. Әр объектінің Transform компоненті болуы керек - бұл қасиеттері ойын объектісінің орналасу, айналу және физикалық өлшемдерінің координаттарын үш өлшемді кеңістікте (x, y, z осьтері бойымен) сақтайтын класс. Сонымен қатар, келісім бойынша, 1 метр нақты кеңістікте 1 метр ретінде қабылданады, бұл Maya, 3DS MAX және т.б қолдау көрсетілетін графикалық пакеттердің орталарынан модельдер мен орындарды құру және импорттау кезінде ескерілуі керек. Көрінетін құрылымы бар объектілерде текстурасы, қалыпты картасы немесе жарық картасы бар Mesh Renderer компоненті бар, осының бәрі ойын әлеміндегі заттардың беткейлерінің кедір-бұдырлығы мен рельефінің әсерін жасауға мүмкіндік береді. Барлық объектілерге соқтығысу коллайдерлері - ойын әлемінің басқа объектілерімен рұқсат етілген қиылыстың шекаралары тағайындалуы мүмкін.

Unity-дің ең үлкен артықшылықтарының бірі - ол басқа қосымшалардан импортталатын көптеген әртүрлі форматтарды қолдайды. Бұл қосымшаларда объектілер мен материалдар жасауға, содан кейін нәтижелерді Unity-ге импорттауға мүмкіндік береді.

Unity-дің тағы бір артықшылығы - ойын ядросының визуалды қосымшаны әзірлеу ортасына интеграциялануы, бұл әзірленген қосымшаны тез арада тексеруге мүмкіндік береді, бұл уақытты үнемдейді және дамудың басқа маңызды аспектілеріне назар аударуға мүмкіндік береді. Жарықтандыру - осындай аспектілердің бірі. Статикалық және динамикалық жарықтандыруды қолдануға болады. Unity кейінге қалдырылған жарықтандыру (жоғары сапалы жарықтандыру және көлеңкелер) сияқты ерекшеліктері бар, арнайы визуалды эффектілерді жасауға арналған құралдар жиынтығы, SSAO (бұрыштарды, аңғарларды және қатпарларды көлеңкелендіретін пост-эффект, көлем сезімін қосады). Жобаны құру кезінде қолдануға болатын жарықтандыру технологияларының бірі - бұл Lightmapping. Бұл технология текстурадағы жарық туралы ақпаратты үнемдеуге мүмкіндік береді, бұл шығындалған ресурстардың көлемін азайтады.

Айта кету керек, Unity C # және JavaScript сияқты танымал бағдарламалау тілдерін қолдайды. Python's Boo тілін де қолдануға болады. Код енгізілген редактор немесе Visual Studio көмегімен жазылады.

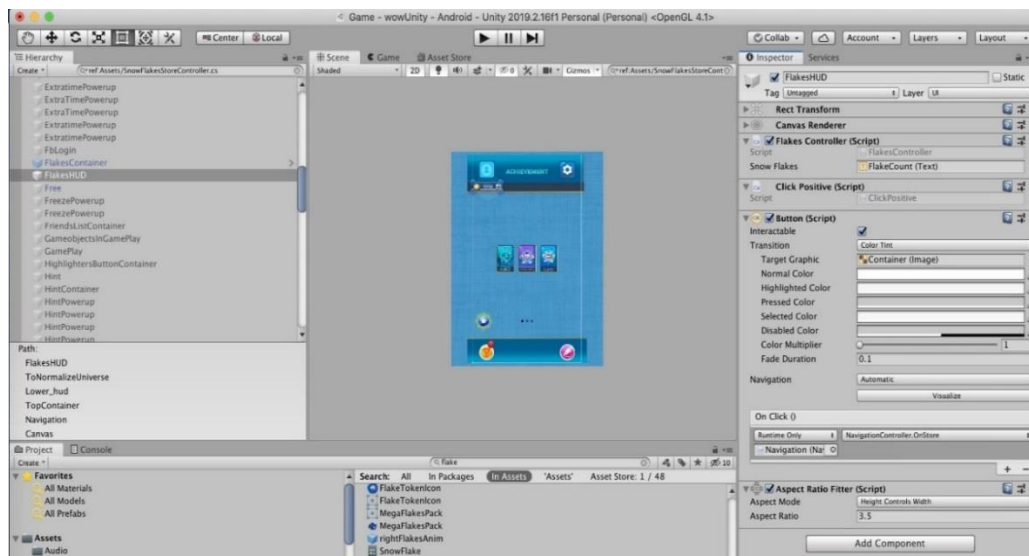
Бағдарламаның тағы бір артықшылығы - бұл ойын жасауға арналған көптеген дайын плагиндер мен ресурстар бар активтер дүкенінің болуы. Бұл қойма ыңғайлы іздеумен жабдықталған және объектілерді жылдам жүктеуге және сіздің қосымшаңызға біріктіруге мүмкіндік береді.

Unity-дің кемшіліктеріне кодтың жабық сипаты жатады, бұл ядроға өзгерістер енгізуге мүмкіндік бермейді.

Unity-дің интерфейсі ыңғайлы және интуитивті, жаңадан бастаған пайдаланушы қоршаған ортаның негізгі функционалдығын біліп, салыстырмалы түрде қысқа уақыт аралығында дами бастайды (1-сурет).

Негізгі редактор терезесі Қарау (Views) деп аталатын бірнеше қаттамадан тұрады[5].

Сахна терезесі сахна элементтерін, камераларды және басқа заттарды таңдау және орналастыру үшін қолданылады. Консоль хабарламалар, ескертулер, қателер шығаруды қамтамасыз етеді.

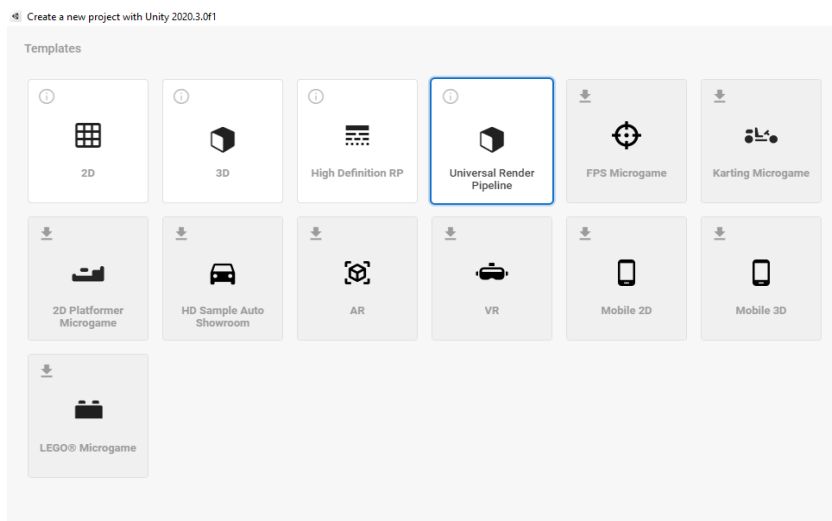
1 сурет. Unity ортасының интерфейсі

Анимация терезесі сахнадағы объектілерді анимациялау үшін қолданылады. Профиллер өнімділікті қарау және қосымшалардың кінәраттарын табу үшін қолданылады. Asset Server терезесі, егер қолданылса, жоба нұсқаларын басқаруға мүмкіндік береді. Lightmapping терезесі Unity-дің кіріктірілген құралдарын қолдана отырып, жарық карталарын реттеуге мүмкіндік береді.

Occlusion Culling терезесі қолданбаның өнімділігі параметрлерін реттеу үшін қолданылады.

Әдетте, Unity-де жасалған ойындар көпбұрышты торды (үш өлшемді компьютерлік графикада және 3D модельдеуде полидралды нысанның пішінін анықтайтын шындар, шеттер мен беттер жиынтығы), сценарийлерден, дыбыстардан немесе басқа да графикалық элементтерден тұратын көптеген ойын объектілерінен тұрады. шамдар сияқты ... Инспектор барлық таңдалған объект туралы толық ақпаратты, соның ішінде барлық тіркелген компоненттер мен олардың қасиеттерін көрсетеді.

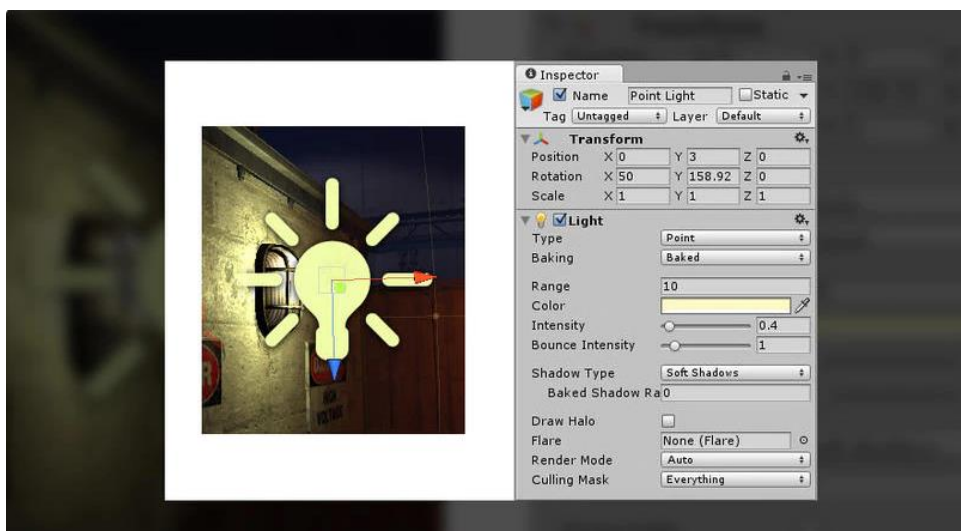
Егер сіз Unity-ді қолдансаңыз, оны мобильді, жұмыс үстеліне, ойын консоліне, интернетке және т.б. жеткізіп, шығаруға болады. Мысалы, ұялы платформаларға арналған iOS, Android, Windows Phone, Fire OS, жұмыс үстеліне арналған Mac, Windows, Linux, Xbox, PS3, PS4, PlayStation VITA, консоль ойын консолі үшін WiiU және басқа VR / AR және Smart TV. әр түрлі қосымшаларды қолдайды(2-сурет).

2 сурет. Unity қозғалтқышы көмегі арқылы жасалынатын мультиплатформалар

Ойын объектілері өздігінше ешқандай әрекеттер орындамайды. ің өзінде ешқандай мінез-құлық болмайды. Объект жұмыс істеуі үшін ойын объектісіне компоненттердің көмегімен әр түрлі атрибуттар қажет болады.

Компоненттер ойын объектілерінің күйін анықтайды және оны басқарады. Қарапайым мысал , GameObject-қа Light компонентін қосуды көздейтін жарық көзін құру (3-ші сурет). Осыған ұқсас мысал, объект құлау үшін Rigidbody компонентін қосу.

3 сурет. Unity редакторының Inspector терезесі

Компоненттердің Unity редакторының Inspector терезесінде баптауға болатын бірқатар қасиеттері немесе айнымалылары бар. Жоғарыдағы мысалда жарық көзінің қасиеттері қашықтық, түс және қарқындылық болып табылады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Unity Java немесе C ++ тілдеріне ұқсас индустриялық стандартты бағдарламалау тілі C # -тыі қолдайды[6]

Unity барлық интерактивтілік және ойын процесі үш негізгі бөліктің айналасында құрастырылады, олар GameObjects объектісі , компоненттер және айнымалылар.

Программаны ойындар құруда ғана емес, сонымен бірге компьютерлік бағдарламаларды жасау ортасы ретінде интерактивті сабақтар құруда пайдалануға болады.

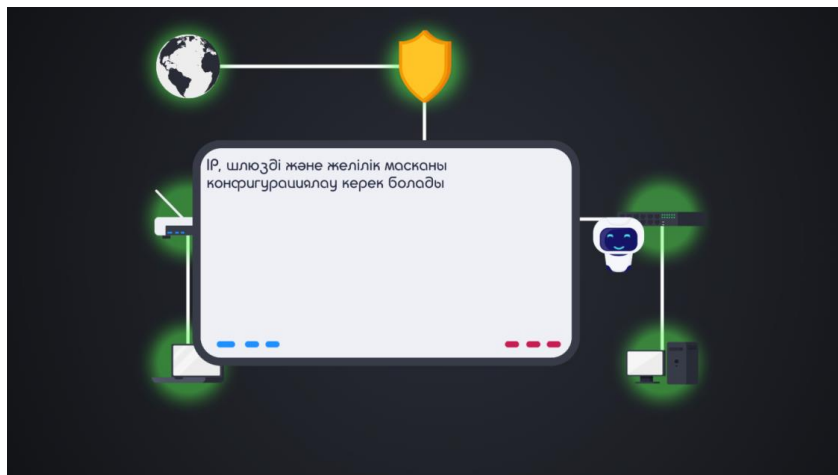
Біз осы программаның мүмкіндіктерін пайаланып “Компьютерлік желелер” пәніне арналған зертханалық практикум құрдық (4-сурет).

Лабораториялық жұмыс			
Модуль 1 "Желілерді құрылымдау"		Модуль 3 "Технологиялар"	
Лабораториялық жұмыс № 1		Лабораториялық жұмыс № 8	
Лабораториялық жұмыс № 2		Лабораториялық жұмыс № 9	
Лабораториялық жұмыс № 3		Лабораториялық жұмыс № 10	
Лабораториялық жұмыс № 4		Лабораториялық жұмыс № 11	
Модуль 2 "Хаттамалар"		Модуль 4 "Internet мараптары"	
Лабораториялық жұмыс № 5		Лабораториялық жұмыс № 12	
Лабораториялық жұмыс № 6		Лабораториялық жұмыс № 13	
Лабораториялық жұмыс № 7		Лабораториялық жұмыс № 14	
Шағын ойын		Лабораториялық жұмыс № 15	

4 сурет. Зертханалық практикум

Программа көмегімен байланыстарды, желі-аппараттық жабдықтың кіру және шығу порттарының 3D моделін анимация арқылы жақсы көрсетуге болады. Хаттамалармен

жұмыс жасауда шығу нүктесіне ақпарат беру процесі каналын орнату процесі қалай жүретіндігі туралы келесі суретте берілген (5-сурет).

5-сурет. Шығу нүктесіне ақпарат беру процесі

Зертханалық практикумда Unity программасының дыбыс қосу, яғни колданушы алдын-ала жазып қойған ақпаратты дыбыстауды енгізу мүмкіндігі бар.

Корытынды. Unity - бұл пайдаланушыға үлкен еркіндік беретін өте икемді қозғалтқыш. Әзірлеушінің де, тұтынушының жұмысын жеңілдету үшін жобаңызды оңтайландыру үшін бірнеше қадамдар жасау арқылы жаңа жоба құруға болады.

Интерактивті, ойын түріндегі сабақтар ұйымдастыру кезінде осы Unity бағдарламасын пайдаланған ыңғайлы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Robert Yang. A People's History Of The FPS, Part 1: The WAD (англ.). Rock, Paper, Shotgun
3. Хокинг, Джозеф. Unity — в действии. Мультиплатформенная разработка на C# : [рус.]. — 2. — СПб : Питер, 2016. — 336 с.
4. Торн, Алан. Искусство создания сценариев в Unity : [рус.]. — СПб : ДМК, 2016. 362 с.
5. <http://unitybook.net/>
6. <https://unity.com/ru/how-to/programming-unity>

УДК 821.111-1

ОБРАЗ ДОН ЖУАНА В ОДНОИМЁННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ Д.Н.Г.БАЙРОНА

Бакалова А.Ж.

Научный руководитель – **Щербовских И.Г.**, канд.филол.наук
Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: aidana.bakalova@mail.ru

Статья посвящена исследованию образа Дон Жуана в одноимённой поэме Д.Г.Байрона в сопоставительном аспекте. На материале анализа образа главного героя поэмы «Дон Жуан» рассмотрены отличительные особенности романтической личности. Сопоставительный анализ образов Т. де Молины, Ж.-Б. Мольера и Д.Г.Байрона позволяет обнаружить черты героя, характерные для каждой конкретной литературной эпохи.

Ключевые слова: образ, герой, Дон Жуан, прототип, анализ, сравнение.

Мақала Д.Г.Байронның аттас шығармасындағы Дон Жуан образын салыстыру тұрғысынан зерттеуге арналған. Талдау материалдары негізінде «Дон Жуан» поэмасының басты кейіпкерінің романтикалық образға тән ерекше сипаттамасы қарастырылған. Т. де Молина, Ж.Б. Мольер және Д.Г.Байрон шығармаларын салыстырмалы талдау кейіпкердің бойындағы әр кезеңге тән ерекшеліктерді айқындауға рұқсат етті.

Кілт сөздер: образ, кейіпкер, Дон Жуан, прототип, талдау, салыстырма.

The article is devoted to the study of the image of Don Juan in the poem of the same name by D. G. Byron in a comparative aspect. Based on the analysis of the image of the protagonist of the poem "Don Juan", the author examines the distinctive features of a romantic personality. Comparative analysis of images by T. de Molina, J.-B. Moliere and D.G. Byron allows us to discover the traits of the hero, characteristic of each particular literary era.

Key words: image, hero, Don Juan, prototype, analysis, comparison.

Образ Дон Жуана – один из вечных литературных образов. Как известно, в истории мировой литературы можно выделить целую галерею повторяющихся образов, которые кочуют из эпохи в эпоху, от одного автора к другому, сохраняя своё исконное значение, но, в то же время, обретая новые черты в каждом конкретном художественном бытии. Образы Дон Жуана, Дон Кихота, Фауста, Гарпагона, Гобсека, Плюшкина и многих других литературных героев перешагнули за рамки легенды или литературного произведения, породившего их, и получили самостоятельную жизнь, воплотившись в сочинениях других авторов и других литературных эпох.

«Вечные образы» – это художественные образы произведений мировой литературы, в которых писатель на основе жизненного материала своего времени сумел создать долговечное обобщение, применимое в жизни последующих поколений. Эти образы приобретают нарицательный смысл и сохраняют художественное значение для последующих исторических эпох.

К созданию образа Дон Жуана обращались представители разных литературных направлений. Его черты запечатлели произведения разных жанров, написанные в разное время в стихах и прозе. История данного образа уходит корнями в средневековье. Легенда о средневековом соблазнителе и нарушителе всяческих моральных норм вдохновила многих художников на создание произведений различного идейно-художественного содержания. Т. де Молина, Ж.-Б.Мольер, Д.Н.Г.Байрон, Э.-Т.-А.Гофман, А.С.Пушкин и другие авторы дополнили традиционный образ героя легенды новыми штрихами, обеспечив ему всемирную известность.

В XIX веке из героя легенды, севильского озорника и искателя приключений, Дон Жуан трансформируется в самоценную выдающуюся романтическую личность, которая гармонически вписана в исторический процесс. Поэма Байрона «Дон Жуан» является одним из его самых известных произведений, в котором описывается персонаж Нового времени. Образ Дон Жуана усложняется и приобретает новые психологические черты.

Наши наблюдения построены на романе Байрона «Дон Жуан». В ходе анализа мы использовали культурно-исторический и сопоставительный методы исследования. Мы установили ряд особенностей, присущих Дон Жуану Д.Н.Г.Байрона, которые отличают данный образ от его предшественников. Поэт не использовал «вечный» образ в готовом виде, а воплотил его в облике героя с оригинальным социально-историческим содержанием.

Никто из современников Байрона не имел такого большого влияние на последующую мировую литературу. Объясняя исключительную роль Байрона для литературы, приведём слова Ю.Айхенвальда, который в статье «Праздник Байрона» справедливо подчёркивал: «Байрон – это буря европейской литературы, буря вообще, принявшая человеческий облик, нашедшая себе человеческое воплощение; это – сплошная динамика, *perpetuum mobile*, неутомимый порыв... Автор без авторитетов, самый дерзкий и прихотливый из мировых властителей слова, он ничем не стеснял течения своего безудержного я» [1, с.49].

Прежде всего, Д.Н.Г.Байрон привлекает как создатель новой поэтической формы – романтической поэмы, которая даже получила название «байронической поэмы». Борис Кузьмин в своем сборнике статей «О Голдсмите, о Байроне, о Блоке» рассуждает о предпосылках создания этого особенного жанра: «Желая изображать не самую действительность, но свой субъективный протест против неё, романтики стремились заменить эпические жанры лирическими или пронизать эпическую форму лирической интонацией» [2, с.40]. Так родилась романтическая лиро-эпическая поэма, которая наиболее широко и ярко представлена в творчестве Байрона.

Если, по мнению М.Слонима, выраженному в статье «Судьба Байрона», наибольшей силы творчество поэта достигло в сатире, то Сураварди в статье «Лорд Байрон» пришёл к мысли, что Байрон – наибольший «классик», что в его произведениях менее, чем у других выражено романтическое настроение. Святополк-Мирский менее критичен по отношению к принадлежности Байрона к романтическому направлению английской литературы, отмечая присутствие в его произведениях типично романтических черт. Это «тоска по духовной родине, неудовлетворенность земным миром, тяготение к идеалу красоты и идеальности личности» (статья «Байрон (К столетию со дня смерти, 1924)»).

Как видим, мнения критиков во многом расходятся, когда дело доходит до произведений Байрона и их направления. Мы же в рамках данной статьи рассмотрим своеобразное взаимопроникновение реализма и романтизма в творчестве Байрона, а точнее – в его произведении «Дон Жуан», так как оно большего всего прослеживается именно в этом произведении, и данное произведение значительно отличается от предыдущих творений автора.

Так как время жизни великого поэта сходится с временем спада большой общественной волны, вызванной Французской революцией и наполеоновскими войнами, эти события нашли отражение в произведениях поэта. И на основе связи с революционным движением Байрон перешел к реалистической сатире. К ряду таких произведений мы относим роман в стихах «Дон Жуан», который проникнут лирической интонацией. Это произведение и станет объектом нашего исследования.

Сам Байрон даёт своего рода оценку собственному роману в стихах: «Если вы требуете современной эпопеи, то у вас есть «Дон Жуан». Это такая прекрасная эпопея для нашего времени, как «Илиада» для гомеровского» [3, с.247].

Изучив это произведение, мы ещё раз убедились, что эта поэма – многогранное творение, являющееся образцом движущейся само характеристики, в котором содержатся гневные прилагательные и саркастические насмешки, лирические отступления и философские размышления автора. Разобравшись с этим, мы поняли, что эта поэма не может иметь только одну сторону предыстории, которая уже общеизвестна. Как мы уже знаем, образ Дон Жуана возник ещё в фольклоре и литературе Испании и долго странствовал по различным национальным литературам, что и является первой стороной предыстории. По нашим суждениям, второй стороной предпосылок создания поэмы «Дон Жуан» является идейная эволюция самого автора, процесс накапливания им жизненного и творческого опыта, приведший к созданию итоговой поэмы. Потому что никто не может отрицать влияние личных взглядов, опыта и ранее написанных произведений на создание нового творения.

Познание жизни и социальный опыт Байрона сделали произведение в какой-то мере политически целенаправленным. А впечатления, полученные от поездки за границу, позволили создать чёткое повествование о положении в Греции, Турции, Англии, чередующееся с раскрытием личной судьбы героя. Посредством опыта участия в освободительном движении Байрон отметил свои политические суждения. Всё, что происходило в обществе и личной жизни, дало о себе знать в произведениях. Особенно в позднем творчестве берут вверх элементы реализма, о чём и говорит А.А.Елистратова в своем труде «Байрон»: «уже начиная с ранних произведений, романтическая зашифрованность и фантастичность в изображении жизни сочетаются у него (Байрона) с

элементами реализма, которые берут вверх в произведениях последнего периода» [4, с.15]. А в последние годы жизни Байрон находился на пороге новых открытий, обусловленных прогрессивной эволюцией его идеала, плодом чего стало произведение «Дон Жуан».

Если брать образ Дон Жуана в сопоставлении с предыдущими образами Байрона, то выявляется, что у них больше различий, нежели чем сходств. Например, роль Дон Жуана в сюжете значительнее, чем, скажем, присутствие Чайльд-Гарольда в поэме о странствиях, что доказывается тем, что образ нашего героя фигурирует во всех песнях, где он активно действует. Или же можно отметить то, что он очень часто становится жертвой случая, чтобы его активность возможно было сравнить с волевыми действиями героев восточных поэм Байрона, или то, что разочарование, которое сказывалось на всем существовании Чайльд-Гарольда и в еще большей степени Конрада, Гуяра, Манфреда и других героев автора, незнакомо образу Дон Жуана. Это показывает нам, что образ Дон Жуана отличен от предшествующих образов автора.

Но если образ Дон Жуана так отличается от этих «предшественников», то, возможно, мы найдём больше сходств с Дон Жуаном других авторов?

Как уже отмечено выше, общеизвестно, что в Дон Жуане распознали реального человека – Дон Хуана Тенорио, придворного кастильского короля Педро Жестокого (14 в.), про которого существует множество легенд, где в итоге в наказание за свои грехи он расплачивается своей жизнью. «Надо думать, что прикрепление ряда легенд к определённым лицам, как-то имело место с легендой о Шейлоке, о Фаусте, в данном случае в Дон Жуане, имело целью подчеркнуть, что перед нами не выдумка, а был. Это придавало истории более поучительный характер» [5, с.327].

В пьесе Трисо де Молина «Севильский озорник, или Каменный гость» (1630) главный герой тоже гибнет, а автор осуждает его, но в то же время вносит новые черты в характеристику «вечного» образа. Например, автор наделил Дон Жуана не только внешней привлекательностью, но и мужеством, жизнелюбием, которые привели его в конце покаянию.

Мольер в пьесе «Дон Жуан, или Каменный гость» (1665), в противоположность противоречиям в характере Дон Жуана Трисо де Молины, особенно выделяет цинизм и лицемерие аристократа. Несмотря на то, что его герой очень энергичен, все его действия доставляют хлопоты и горе окружающим.

«Каковы бы ни были социально-исторические и национальные особенности трех известных типов, и них конечно, есть и общее содержание – в противном случае не было бы основания давать им одно имя» [6, с.98]. Все они из одного теста: их объединяет блестящий ум, дворянский индивидуализм, внешняя привлекательность, решительность. Всем трём литературным героям незнакомы колебания и сомнения, они добиваются расположения, любви, самопожертвования у особ слабого пола любыми средствами.

В произведении Байрона герой повзаимствовал от своих литературных прототипов, кроме не особо замечаящихся национальных и социальных свойств, только одну черту – всепобеждающее обаяние. А что касается остальных качеств, то автор их всех отбросил и создал своеобразный образ «вечного» героя.

Возможно, что в облике байроновского Дон Жуана не всё обрисовано последовательно, не всё вытекает одно из другого, а многое выглядит расплывчато и разностильно. Нам известно, что автор не успел закончить поэму, но при всех этих странностях, на основе изучения сознания и поведения героя в одно мы можем быть уверенны: байроновский Дон Жуан не мог провалиться в преисподнюю.

В связи с этим мы находим нужным отметить то, что Байрон, не найдя подходящего героя среди популярных политических и военных лиц, остановил свой выбор на Дон Жуане, чьё поведение, личностные черты характерны для того времени. Но, по сути, он не является националистом, в чем мы можем убедиться из его безболезненного перемещения в самые разные страны, где он становился гражданином той местности. В этом он полная противоположность самого Байрона. Судя по словам автора, он не целился создавать оригинальный образ, а взял главного героя, который уже существует и который предстал перед

ним в готовом виде. Несмотря на это, поэт не использовал его в готовом виде, а сделал из него героя с оригинальным социально-историческим содержанием, что мы и рассмотрим подробно.

Дон Жуан Байрона вынужден покинуть среду, в которой находился, и пуститься странствовать. А причиной этому становится конфликт из-за его чувств и любви. Вот тут и раскрывается принципиальное отличие байронического Дон Жуана – молодого человека, *оказавшегося соблазнённым*, от соблазнителя, который вёл распутный образ жизни. И донну Юлию, и Гайдэ, и Гюльбею, и ДуДу, и императрицу Екатерину, и Аделину герой не соблазнял намеренно, это и есть главная особенность, которую внёс Байрон в характеристику Дон Жуана.

Байрон чётко подчеркнул педагогическое воздействие на молодого героя. Почти принудительно Дон Жуан усваивал знания всевозможных направлений, что потом во многом помогло ему в дальнейшем и стало причиной его незаурядного ума, таланта и привлекательности. То есть байронический Дон Жуан сумел отличиться от своих предшественников своим пристрастием к учению и знаниям. А этот его невинный облик и равновесие первой нарушила донна Юлия: наблюдается томление и мечтательность героя, которые в дальнейшем превратились в послушное исполнение желаний донны, что могут доказать эти строки автора:

И так тревожно нежная рука
Руки Жуана словно бы случайно
Касалась осторожно и слегка,
Что юноша тоской необычайной
Томился - *бессознательно пока!*

Дон Жуана всегда сопровождают рассудительность и готовность постоять за себя, благодаря чему он выходит всегда сухим из воды. Интересно ещё то, что поэт, показывая себя с позиции наблюдателя за действиями героя, выражает своё насмешливое любопытство. Для автора Дон Жуан – не носитель зла и распутник, как его описывали другие авторы, но и не герой. Байрон одновременно и выражает эмпатию, и иронизирует над ним. И в каждой песне показывает героя, чередуя две стороны его образа: достоинства и слабую сторону. Например, при кораблекрушении и на войне положительные качества Дон Жуана выявляются с особой резкостью и силой. А при описании связи героя и донны Юлии подчеркивается неискренность юноши, который знал границы дозволенного. То есть в характере и поведении Дон Жуана поэт показал противоречия.

Байрон придал повествованию и развлекательный характер, что замечается в комических отступлениях и в сцене обнаружения Дон Жуана в спальне донны. Это связано и с возрастом героя. По сравнению с предшественниками герой у поэта омоложён. Ему было шестнадцать лет. Несмотря на это, юноша достаточно тверд, властен и разумен.

Романтична, красива и умна и вторая возлюбленная Дон Жуана – Гайдэ, по отношению к которой автор не скрывает своего восхищения. Но здесь же наблюдаются черты реализма, которые разрушают иллюзии: пират Ламбро, который является тираном и рабовладельцем, его противоречивые взгляды, гибель Гайдэ. В отношениях с Гайдэ Дон Жуан во многом уже совсем другой, и только то, что он послушно следует за более сильным, доказывает о присутствии каких-то стабильных, неизменных свойств его натуры.

В эпизодах в Турции намечаются социальные темы. Здесь же автор впервые чётко обозначил положение каждого героя на социальной лестнице. Поэт раскрыл турецкую действительность как систему социальных отношений. А для Дон Жуана это были новые условия существования. При описании жизни героя в гареме автор судит его строже, чем раньше. И мы видим нашего героя с новой стороны: в вынужденной несвободе, с на время пропавшей мужской доблестью. Мы даже проникаем во внутреннее состояние героя при встрече с султаншей, которая влюбилась в него. И в следующих сценах Байрон открывает новые для читателя черты романтического героя, в то же время бросая его в реальные обстоятельства, что замечается и в Турции, и на войне, и в Англии.

Итак, Дон-Жуан Байрона – ментальный путешественник и влюблённый, его лицо и сердце открыты всем ветрам мира. Он имеет родных, но легко расстается с ними; его облик родствен стихии моря, он постоянен лишь в своих изменениях и легко поддаётся любовным искушениям. Как романтический персонаж, он отправляется в путешествие, оказывается в исключительных жизненных обстоятельствах: на разбойничьем острове, становится пленником-рабом на невольничьем рынке, в гареме турецкого султана, являлся участником сражения при осаде Измаила, фаворитом Екатерины II и дипломатом в Англии. Дон Жуан сталкивается с окружающими его реалиями, что даёт ему возможность героически проявить себя в бою, увидеть собственными глазами лицемерие чиновников, фаворитизм европейских монархов и деспотизм восточных правителей. В этом и проявляются отличительные черты характера героя, которыми наделил его Д.Н.Г.Байрон. Помимо новой характеристики Дон Жуана, новаторство поэта заключается в способе изображения действительности, для которого характерно движение от романтизма к реализму.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Айхенвальд Ю. Праздник Байрона. – Литературные заметки // Руль. – 1924. – 49с.
2. Кузьмин Б. О Голдсмите, о Байроне, о Блоке: статьи о литературе. – М.: Художественная литература, 1977. – 310 с.
3. Th. Medwin. Journal of the Conversations of Lrd Byron at Pisa. London, 1824, p.247.
4. Елистратова А.А. Байрон. – М.,1956.
5. Нусинов И.М. История образа Дон Жуана. – в кн.: История литературного героя. М., 1958, с. 325-330.
6. Дубашинский И. А. Поэма Байрона «Дон-Жуан». – М.: Высшая школа, 1976. 112 с.

ӘОЖ 334

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУ - МЕМЛЕКЕТТІК ЖАСТАР САЯСАТЫ БАҒЫТТАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Балгимбаева Ж. А., Экономика білім беру бағытының магистранты

Ғылыми жетекшісі: **Тулешова Г.Б.,** э.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: tuleshova_04@mail.ru

Мақалада мемлекеттік жастар саясатын жүзеге асырудың құрамдас бөлігі ретінде жастар кәсіпкерлігін дамыту және мемлекеттік қолдау шаралары қарастырылады. Кәсіпкерлік қызметке жастарды кеңінен тарту, автордың пікірінше, жастар кәсіпкерлігімен және бизнеспен айналасуға байланысты жастардың хабардар болу деңгейін күшейту жөніндегі шараларға ықпал етуі керек.

Түйін сөздер: *шағын кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, мемлекеттік жастар саясаты, жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік қолдау, жастар кәсіпкерлігін дамытудың шетелдік тәжірибесі*

В статье рассматриваются меры по развитию молодежного предпринимательства и государственная поддержка как неотъемлемая часть реализации государственной молодежной политики. Вовлечение молодежи в предпринимательскую деятельность, по мнению автора, должно способствовать мерам по повышению уровня информированности молодежи о молодежном предпринимательстве и бизнесе.

Ключевые слова: *малый бизнес, молодежное предпринимательство, государственная молодежная политика, государственная поддержка молодежного предпринимательства, зарубежный опыт развития молодежного предпринимательства.*

The article considers measures for the development of youth entrepreneurship and state support as an integral part of the implementation of state youth policy. Involvement of youth in entrepreneurial activity, in the opinion of the author, should contribute to the increase of the level of information of youth about entrepreneurship and business.

Keywords: *small business, youth entrepreneurship, state youth policy, state support of youth entrepreneurship, foreign experience of youth entrepreneurship developmen*

Кіріспе. Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде ең экономикалық белсенді мобильді бөлігі – жастар. Олардың ойлау қабілетінің шығармашылықпен және бейімділікпен сипатталатын қоғамның бөлігі ретінде, стратегиялық және инновациялық әлеуеттің тасымалдаушысы ретінде танимыз. Осыған байланысты жастар кәсіпкерлігін дамыту - мемлекеттік жастар саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Еуропалық мемлекеттердің экономикалық дағдарыстан біртіндеп шығуына байланысты туындаған қатаң нарықтық бәсекелестік жағдайында Қазақстанның импортты алмастыру саясаты, жаһандану процестері және жаңа көші-қон саясаты, соңғы уақыттағы пандемиялық ковид індеті экономикалық проблемаларды шешуге белсенділікті төмендетті. Бірақ, керісінше кәсіби даму және өзін-өзі жұмыспен қамтуға деген қажеттілікті арттырды [1, 23 б.].

Бүгінгі күні жас азаматтар өз бизнесін ұйымдастыру және материалдық әл-ауқатын арттыру перспективалары туралы көбірек ойлана бастады. Жастар кәсіпкерлігі жетекші елдердің экономикасында маңызды орын алады, өйткені бұл жаһандық проблеманы - соңғы жылдары өткір болып тұрған жастар арасындағы жұмыссыздықты жеңудің құралы болып табылады.

Зерттеу әдісі. Бүгінгі күні «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес «жастар кәсіпкерлігі» 30 жасқа дейінгі азаматтардың кәсіпкерлік қызметі болып табылады. Сонымен бірге, осы нормативтік акт мемлекеттік жастар саясатының басым міндеттерін тұжырымдайды және анықтайды, олардың бірі - жастардың кәсіпкерлік әлеуетін іске асыру үшін жағдайлар жасау, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің қызметін қолдауға бағытталған әлеуметтік-бағытталған жастар кәсіпкерлігін дамыту. Мұның бәрі аталған бағытты жүзеге асыруға тек интеграцияланған ғана емес, сонымен қатар бағдарламалық тәсілді қажет етеді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазіргі экономиканың негізгі элементтерінің бірі экономикалық даму мен өсудің жобалық шешімдерін іске асыруға ықпал ететін, жұмыссыздықты азайтуды тудыратын және жұмыс орындарын ұлғайту және халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту үшін жағдайларды қамтамасыз ететін кәсіпкерлік болып табылады.

Қазақстанда жастар кәсіпкерлігін дамыту жөніндегі кеңес – "Атамекен" ҚР ҰКП консультативтік-кеңесші органы- осы саланы дамыту және мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың өзара іс-қимылын үйлестіру үшін қажетті шаралар кешенін әзірлеу, сараптамалық бағалау және ілгерілету үшін құрылған. Кеңестің негізгі міндеттері: жастар кәсіпкерлігін тиімді қолдау мен дамытудың қазіргі заманғы тетіктерін әзірлеу, жастар кәсіпкерлігі саласындағы істердің жай-күйін қорыту, оның дамуына кедергі келтіретін себептерді анықтау және жою тәсілдерін айқындау, жастар саясаты саласындағы қолданыстағы нормативтік құқықтық базаны, ортаның ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің өзара іс-қимыл тетіктерін талдау, әлеуметтік зерттеулер жүргізу болып табылады, мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен жоспарларын қалыптастыру және іске асыру және ҚР Президентінің қарауына енгізілетін Қазақстандағы кәсіпкерлік белсенділіктің жай-күйі туралы жыл сайынғы Ұлттық баяндаманы дайындау мен жариялауға қатысу [2, 3 б.].

Әлемдік тәжірибе шағын және орта бизнестің халықты жұмыспен қамту мен экономикалық өсуді қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Дүниежүзілік банк жүргізген зерттеулер көрсеткендей, егер елде шағын және орта бизнес ЖІӨ-нің 30% - дан азын өндірсе, ұлттық экономикаға инвестициялар қажетті экономикалық нәтиже бермейді. Ал, Еуропада, АҚШ-та бұл көрсеткіш 50% - ды, Қытайда - қазірдің өзінде 60% - дан асады. Демек, бүгінде Қазақстанда шағын және орта бизнесті кеңейту міндеті тұр [3, 23

б.]. Кәсіпкерлік ортаға ену үшін субъективті және объективті алғышарттары бар белсенді және ұтқыр әлеуметтік топтардың бірі жастар болып табылады.

Қатаң нарықтық бәсекелестік жағдайында жас азаматтар өз ісін ұйымдастырудың және өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудың перспективалары туралы көбірек ойлануда. Экономикалық дағдарыстан біртіндеп шығу, елдегі импортты алмастыру саясаты кәсіпкерлердің жаңа буынын – қазіргі қарқынды дамып келе жатқан, бизнесте, экономикада және тұтастай алғанда қоғамның дамуында белсенді жұмыс істей алатын жастар ұрпағын қалыптастыру қажеттілігін арттырды.

Жастар жұмыс күшінің ең перспективалы санаты болып табылады. Жас ұрпақ, әдетте, креативті ойлаумен ерекшеленеді, бұл бизнес саласында бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін кәсіпкерлік қызмет үшін пайдалы сипат болып табылады.

Жастар кәсіпкерлігі жетекші елдердің экономикасында маңызды орын алады, өйткені ол жалпы әлемдік проблеманы – соңғы уақытта өткір тұрған жастар жұмыссыздығы проблемасын еңсерудің құралы болып табылады. Статистикаға сәйкес, бүкіл әлемде 18-30 жас аралығындағы шамамен 300 миллион жас тұрақты жұмыс орны жоқ немесе мүлдем жұмыссыз. Жастарды кәсіпкерлік қызметке тарту көбінесе мемлекеттік, аймақтық және муниципалды деңгейлерде жүргізілетін саясаттың белсенділігіне, ойластырылуына, жүйелілігіне және барабарлығына байланысты болады.

Қорытынды. Қазақстанның 2020 жылға дейінгі ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасында мемлекеттік жастар саясатының келесі мақсаты қойылған: жастардың сәтті әлеуметтенуі мен тиімді өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау, жастардың әлеуетін дамыту және оны елдің инновациялық дамуы үшін пайдалану, жастар кәсіпкерлігін қолдау бағдарламаларын іске асыру, оның ішінде экономиканың инновациялық секторларында.

Мемлекеттік жастар саясатының стратегиялық басымдығы: үйлесімді, үнемі жетілдіріліп отыратын, эрудицияланған, бәсекеге қабілетті, бей-жай қарамайтын, берік адамгершілік өзегі бар, өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделе алатын және жаңа жасампаз идеяларға бейім жеке тұлғаны қалыптастыру үшін жағдай жасау болып табылады.

Жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік қолдаудың негізінде Қазақстанның субъектілерінде жастарды осы салаға тарту жөніндегі шаралар жүйесін қалыптастыру және іске асыру арқылы кәсіпкерлік саласындағы жастар белсенділігін ынталандыру жатыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Власов Г.Ю. Развитие молодежного предпринимательства на современном этапе // Российское предпринимательство. – 2011. – № 10-2 (194). – С. 11–16.
2. Барьеры развития молодежного предпринимательства РК, Апрель-июнь, 2015
3. Лопатина Р.Ф. Социально-культурные условия формирования мотивации студенческой молодежи к предпринимательской деятельности: дисс. ... канд. пед. наук. – Кемерово, 2013 – URL: <http://search.rsl.ru/en/record/01006751585> (дата обращения: 19.05.2017)

УДК 541.124

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Барбашова В. В., Гопаненко Д. А., Телятникова Е. В., студентки 4 курса
специальности «Педагогика и методика начального обучения»
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

В данной статье мы представляем системное обсуждение образовательных инноваций, определяем барьеры для инноваций и намечаем потенциальные направления для

эффективных инноваций. Мы обсуждаем текущее состояние инноваций в образовании Казахстана, как инновации интегрированы в школах, почему инновации не всегда дают желаемый эффект, и что должно быть сделано для увеличения масштаба и скорости инноваций. Затем мы предлагаем рекомендации по росту образовательных инноваций. В качестве примеров в образовании мы выделяем онлайн-обучение и эффективность времени обучения с использованием ускоренных и интенсивных подходов.

Ключевые слова: инновационные технологии, начальная школа, онлайн обучение.

Бұл мақалада біз білім беру инновацияларын жүйелі түрде талқылауды ұсынамыз, инновацияларға кедергілерді анықтаймыз және тиімді инновациялардың әлеуетті бағыттарын белгілейміз. Біз Қазақстанның білім беру саласындағы инновациялардың қазіргі жағдайын, инновациялар мектептерде қалай интеграцияланғанын, инновациялар неге әрқашан қажетті нәтиже бере бермейтінін және инновациялардың ауқымы мен жылдамдығын арттыру үшін не істеу керектігін талқылаймыз. Содан кейін біз білім беру инновацияларын өсіру бойынша ұсыныстар береміз. Білім берудегі мысалдар ретінде біз жеделдетілген және қарқынды тәсілдерді қолдана отырып, онлайн оқыту мен Оқу уақытының тиімділігін бөлеміз.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, бастауыш мектеп, онлайн оқыту

In this article, we present a systematic discussion of educational innovation, identify barriers to innovation, and outline potential areas for effective innovation. We discuss the current state of innovation in education in Kazakhstan, how innovation is integrated in schools, why innovation does not always have the desired effect, and what needs to be done to increase the scale and speed of innovation. Then we offer recommendations for the growth of educational innovation. As examples in education, we highlight online learning and the effectiveness of learning time using accelerated and intensive approaches.

Key words: innovative technologies, primary school, online learning

Образование является незаменимым для общества, чтобы выжить и процветать. Это должно быть не только всеобъемлющим, устойчивым и превосходным процессом, но должно постоянно развиваться для удовлетворения проблем быстро меняющегося и непредсказуемого глобализованного мира. Эта эволюция должна быть системной, последовательной и масштабируемой; Таким образом, учителя школы, как ожидается, иннованы в теории и практике преподавания и обучения, а также во всех других аспектах этой сложной организации для обеспечения качества подготовки всех школьников, в том числе и начальной школы, к жизни и работе.

Вводит новшества - значит выходить за рамки того, что мы делаем в настоящее время, и развивать новую идею, которая помогает нам выполнять нашу работу по-новому. Следовательно, цель любого изобретения - создать что-то отличное от того, что мы делали, будь то качество или количество, или и то, и другое. Чтобы добиться значительного преобразующего эффекта, инновация должна быть задействована, что требует быстрого распространения и широкомасштабного внедрения.

Инновация обычно понимается как «успешное внедрение чего-то нового или нового метода». По сути, «инновации, кажется, состоят из двух подкомпонентов. Во-первых, это идея или предмет, который является новым для конкретного человека или группы, и, во-вторых, это изменение, являющееся результатом принятия объекта или идеи».

Эффективность обычно определяется количеством времени, денег и ресурсов, необходимых для получения определенных результатов. В образовании эффективность обучения определяется в основном затраченным временем и затратами. Обучение будет более эффективным, если мы достигнем тех же результатов за меньшее время и с меньшими затратами. Производительность определяется путем оценки полученных результатов по сравнению с затраченными усилиями для достижения результата. Таким образом, если мы

сможем достичь большего с меньшими усилиями, производительность возрастет. Следовательно, инновации в образовании должны повышать как продуктивность обучения, так и эффективность обучения.

Образовательные инновации появляются в различных областях и во многих формах. По данным Управления образования США, «существуют новшества в способах организации и управления системами образования, примером которых являются чартерные школы или системы школьной отчетности. Есть инновации в методиках обучения или системах доставки, например, в использовании новых технологий в классе. Есть новшества в способах найма, подготовки и оплаты учителей. Список можно продолжать и продолжать» (Министерство образования США, 2004 г.).

Инновации могут быть направлены на прогресс в одном, нескольких или всех аспектах образовательной системы: теория и практика, учебная программа, преподавание и обучение, политика, технологии, институты и администрация, институциональная культура и педагогическое образование. Его можно применять в любом аспекте образования, который может оказать положительное влияние на обучение и учащихся.

Точно так же образовательные инновации касаются всех заинтересованных сторон: учащихся, родителей, учителей, руководителей системы образования, исследователей и политиков и требуют их активного участия и поддержки. При рассмотрении учащихся мы думаем об изучении когнитивных процессов, происходящих в мозге во время обучения, - выявлении и развитии способностей, навыков и компетенций. К ним относятся улучшение отношения, предрасположенности, поведения, мотивации, самооценки, самоэффективности, автономии, а также коммуникации, сотрудничества, вовлеченности и продуктивности обучения.

Чтобы повысить качество обучения, мы хотим улучшить педагогическое образование, профессиональное развитие и обучение на протяжении всей жизни, чтобы включить в него отношения, предрасположенности, стиль преподавания, мотивацию, навыки, компетенции, самооценку, творческий подход, ответственность, автономию. обучение, способность вводить новшества, свобода от административного давления, лучшие условия работы и общественная поддержка. Таким образом, мы ожидаем, что образовательные учреждения предоставят оптимальную академическую среду, а также материалы и условия для достижения превосходных результатов обучения для каждого студента (содержание программы, формат курса, институциональная культура, исследования, финансирование, ресурсы, инфраструктура, администрация, и поддержка).

Образование питается обществом и, в свою очередь, питает общество. Национальная система образования зависит от самоотверженности и ответственности всего общества за ее эффективное функционирование, поэтому участие родителей вместе с сильной поддержкой сообщества и общества имеют решающее значение для успеха.

Национальная система образования обычно является продуктом определенного набора исторических, политических, социальных, культурных и экономических эффектов. Поскольку это целостная система, ее различные области не только взаимосвязаны и взаимозависимы, но и действуют вместе. Впоследствии любое изменение в одном из них может вызвать изменение в других.

В заключении хочется отметить, что все нововведения в конечном итоге направлены на изменение качественных и / или количественных факторов результатов обучения:

качественные: лучшие знания, более эффективные навыки, важные компетенции, развитие характера, ценностей, предрасположенностей, эффективное трудоустройство и производительность труда; и количественные: улучшенные параметры обучения, такие как результаты тестов, объем изученной информации, количество разработанных навыков или компетенций, количество зачисленных в колледжи, измеренная успеваемость учащихся, удержание, отсеб, процент окончания, количество учащихся в классе, стоимость и эффективность времени.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Jiang, L. (2015), "Why education innovation is the most important thing you could pursuit", Getting Smart, available at: <http://gettingsmart.com/2015/04/why-education-innovation-is-the-most-important-thing-you-could-pursue/> (дата обращения 18 июля 2016 года).
2. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JRIT-10-2016-0007/full/html>
3. JONASSEN, DAVID H., ed. 1996. Справочник по исследованиям в области образовательных коммуникаций и технологий. Нью-Йорк: Справочник библиотеки Макмиллана, США. Подробнее: Технологии в образовании - Школа - Учащиеся, Школы, Учебные и образовательные - StateUniversity.com <https://education.stateuniversity.com/pages/2495/Technology-in-EducationSCHOOL.html#ixzz6pvPCrd00>

ӘОЖ 150.113

БАЛҒЫН СПОРТШЫЛАРДЫҢ САЛАУАТТАНУЫНЫҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТЫ

Баянбаев Б.Б., Жексембинова А.А., Қаби А.Б.

«Дене шынықтыру және спорт» мамандығының білімгерлері

Жетекшісі: м.ғ.к., доцент **Галиева Г.Б.**

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы,

E-mail: gulmira.galiyeva.63@bk.ru

Бүгінгі таңда қоғам өмірінің түрлі себептерінен, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен басқа да жоғары білім беретін оқу орындарында дене тәрбиесі мен спорт жүйелерінің нашарлауына байланысты оқушылар мен жас балғындардың денсаулықтары төмендеп, жылдан-жылға аурулардың саны көбеюде. Бұл жағдай қоғам мен мемлекет басшыларының да аландаушылығын тугызуда.

Түйін сөздер: *дене тәрбиесі, жаңа технологиялар және бағдарламалар, оқушылар, дене сапалары.*

В настоящее время в нашей стране идет интенсивный поиск новых идей и подходов к организации физического воспитания, физкультурно-оздоровительной работы в образовательных учреждениях, разрабатываются и практически внедряются инновационные технологии и авторские программы. Решение проблемы реальной интеграции процессов формирования знаний по физической культуре, как основы появления у школьников осознанных мотивов и потребностей в физическом совершенствовании и активной физкультурно-двигательной деятельности основано на активном участии школьников в усвоении знаний.

Ключевые слова: *физическое воспитание, новые программы и технологии, учащиеся, физические качества.*

Currently, in our country, there is an intensive search for new ideas and approaches to the organization of physical education, sports and recreation work in educational institutions, innovative technologies and author's programs are being developed and practically implemented. The solution to the problem of real integration of the processes of knowledge formation in physical culture, as the basis for the emergence of students' conscious motives and needs for physical improvement and active physical and motor activity, is based on the active participation of students in the assimilation of knowledge.

Keywords: *physical education, new programs and technologies, students, physical qualities.*

Қазіргі қоғамда білім беру адам қызметінің ең ауқымды салаларының бірі болып отыр. Білім берудің әлеуметтік рөлі айтарлықтай өсті: оның бағыттылығы мен тиімділігіне

адамзат дамуының болашағы көп жағдайда байланысты. Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтарына сәйкес тәрбие жұмысы оқу-жаттығу сабақтары, жарыстар үдерісінде және күнделікті өткізіліп, және оқушының спортпен айналысуға, өзінің спорттық шеберлігін үнемі арттыруға, патриотизмды, шеберлікті, тәжірибені тәрбиелеуге және оларды практикалық қызметінде шығармашылыққолдауға, спорттық этиканы сақтауға қажеттілігін қалыптастыру тиіс [1].

Дене шынықтыру – тәрбие жүйесінің бір саласы. Дене мәдениеті әрбір адамның жұмыс істеу қабілетін тиімді және ұтымдытүрде жоғарылатуға бағытталған. Осыған байланыстыоның дамуы бүкіл халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруымен еңбек ету және тәрбие жұмысына ерекше көңіл бөлуді талап етеді. [2].

Жалпы салауаттанудың негізгі мақсаты — әрбір жеке адамның және тұтастай қоғамның денсаулығын қамтамасыз ету. [3].Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты -балалар мен жастарда жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына және имандылық-еріктілігіне сәйкес салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын және уәждерін қалыптастыру.

Бұдан мынандай міндеттер туындайды:

- салауатты өмір салтының әдістерін үйрету;
- өз денсаулығына қоғамдық игілік, қоғамның рухани құндылығы ретінде жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;
- негізгі гигиеналық дағдыларға төселдіру;
- осы заманғы ауру түрлерімен және оларды алдын алу шараларымен таныстыру.

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмірлік сара жолға тәуелді, ал өмір жолы тарихи, ұлттық дәстүрлер мен тұлғалық бейімділіктер бойынша анықталады.

Денсаулық деген не? Денсаулық ұғымына берілген анықтамалар өте көп. Үлкен медициналық энциклопедияда денсаулық организм мен жүйенің атқаратын қызметін сыртқы орта теңдестіріп, ешқандай ауырсыну өзгерістері байқалмайтын адам күйі ретіндс сипатталады.

Мектептегі денсаулықты сақтауға негізделген тәлім мен тәрбие үрдісі тиімді болады. Сондықтан да білім беру саласындағы мамандардың барлығының денсаулықты сақтау ұстанымына негізделіп жүргізілген де ғана нәтижелі болады. Демек, бейімділік мүмкіндік жастық дамудың қай кезеңінде болмасын жоғары. Осыдан туындайтын қорытынды - балаларды дене жаттығуларына қандай жаста болсын үйрету негізді. Сондықтан жүрістер мен жүгірістер арқылы мектепке дейінгі және бастауыш мектеп оқушыларының жалпы төзімділігін арттырудың артықтығы жоқ. 8-10 жастағы балалар апта бойы 6-8 км, болашақ жүгіргіш - жасөспірімдер 12-15 км, ал 16-17 жастағы бозбалалар 15 - 20 км жүгіріп өте алады. Жасөспірімдік жаста 1200-1500 км құрайтын жылдық жүктеме көлемі 16-17 жасқа жақын 1780-2000 км-ге дейін көтеріледі. Мектеп спорт секцияларында жалпы және арнайы төзімділікті дамытуға бағытталған жаттығулар ішінде, арнайы төзімділікті дамытушы жаттығулар үлесі бара - бара көбеюі керек [4]. Арнайы төзімділікті өсіру негізінде арнайы жаттығулар қарқындылығын арттыру жатады. Мысалы, жүктеменің жалпы көлемін 13-15 процентке арттырғанда, балғын жүгірушілер жүктемесінің қарқындылығы 2 есеге өсуі керек. Балғын спортшылар орта және ұзын қашықтықтарға машықтандыру кезінде, жоғары жылдамдықпен 400-800 м қайталай жүгірудің меншікті салмағы көбеюі қажет. Техникасы күрделі спорт түрлері өкілдерінің арнайы төзімділігі жаттығулар арасындағы демалысты қысқарту және комбинацияларда орындалатын жаттығулар санын көбейту есебінен өседі.

Арнайы анаэробты жүктемелер (мысалы, жоғары қарқынды қайталанбалы циклді жұмыстар), максимал анаэробты және аэробты мүмкіндіктерді жұмылдырып қана қоймай, бейімделуді бұзуы мүмкін. Сондықтан балғын спортшыларды машықтандыруда қарқыны шамалы аэробты жүктемелер берген жөн, яғни жалпы төзімділікті дамытуға назар аудару керек.

Жалпы төзімділік оттекті тұтыну жылдамдығымен және аэробтық мүмкіншіліктің максимал болуымен тығыз байланысты. Жалпы төзімділігі жоғары ұзын дистанцияға жүгіруші балғын шаңғышылардың оттекті тұтыну шегі 70-80 мл/кг/мин. Жалпы төзімділігі

төмен спортшылардың (гимнастшылар, секірушілер, акробаттар) оттекті тұтыну шегі 50-60 мл/кг/мин-тан аспайды.

Жоғары деңгейлі жалпы төзімділік қызу жұмысты аэробтық режимде атқаруға мүмкіндік береді. Мысалы, шаңғышы спорт шеберлері анаэробтық алмасу резервтерін оттекті тұтынуды оны барынша жоғары сіңіру деңгейінің 80-85 %-іне жеткенде ғана пайдалана бастайды. Спорттық дәрежесі төмен шаңғышылардың анаэробтық энергия қорына оттекті тұтынуы оны барынша жоғары сіңіру деңгейінің 50-60 %-іне жеткенде ауысады. Жұмыстың энергетикалық құны соңғы мысалдағы шаңғышыларда күрт көтеріледі. Басқаша айтқанда, аэробтық энергия күшімен жоғары қуатты ұстап тұра алатын және анаэробтық энергия қуатына кешірек көшетін спортшының, анаэробтық қоры есебінен шамалы қуатты жұмыс орындай алатын спортшының алдында басымдылығы айқын. Жалпы төзімділік адам денсаулығының өлшемі бола алады.

Балғын спортшылар жаттығуларын басқару тиімділігін бағалау үшін, ең алдымен, олардың өсіп келе жатқан организм заңдылықтарына сәйкес келе ме деген тұрғыдан қараған жөн. Басқаша айтқанда, организмге әсер етуші құралдар формалары мен қызметтері, балалар мен жасөспірімдердің жастық ерекшеліктеріне сәйкес келтірілуі тиіс.

Организм жүйелеріндегі ығысу мөлшері жүктемелердің ерекшеліктеріне қарай өзгереді. Мысалы, салмақтармен жұмыс істеу сабақтары қаңқа бұлшық еттерінің массасы мен күшінің артуына әкеледі, ал жүрек-қан тамыр, тыныс жүйелеріндегі өзгерістер физиологиялық нормадан аспайды. Ұзын дистанцияларға жүгірушілер қаңқа бұлшық еттерінің күші аса өспегенімен, оттекті тасымалдау жүйесінің көрсеткіштері спортшы еместерге қарағанда, 1,5-2 есе жоғары. [5,6]

Жылдамдыққа төзімділікті талап ететін спорт түрлерінде нәтиже қарқынды жүгіріс көлемімен байланысты. Өз кезегінде, бұл жүктеме көлемін емес, жарыс қарқындылығына жақын, арнайы жарыс жүктемелерін көтеруді қажет етеді.

Бұл үрдіс осы замандағы спорттық жаттығу жүйесінде айқын көрінеді. Жүктеменің шартты тұрақты жалпы көлемінің ішінде, жарыс жаттығуларының меншікті үлесі үздіксіз өсіп отырады. Мысалы, 1985-1988 жыл аралығында кеңес шаңғышыларының машықтану сабақтарының саны жылына 350-400 деңгейінде тұрақтанған; оларға жұмсалған таза уақыт жылына 1120-1280 сағат болған; осылардың ішінде - арнайы дамытушы жүктемелер - жарыс жылдамдығы мен жүгірістер көлемі едәуір көбейген. Жедел дамып келе жатқан гимнастикада да жаттықтыратын жүктеме қарқындылығы күрт артты. Гимнастшы ерлер жылдық айналымда жаттығулардың жалпы саны 90 000-100 000-ға тең жағдайда, 1000 және одан да көп қиыстырулар жасайды [7,8,9].

Балғын жүзгіштерді дайындау барысында белгілі бапкер Д.Каунсилмен (АҚШ) арнайы дамытатын - соққылы (екпінді) және крейсерлік (әдеттегі шапшандық) жүктемелерді нәтижелі пайдаланған. Екпінді жүктемелерде толық демалыс (демалыс уақыты жүзіп өткен уақыттан 2-4 есе көп) беріліп, қысқа дистанцияларды (50-ден 200 м-ге дейін) барынша жоғары жылдамдықпен жүзіп өту көзделген. Қысқа соққылы жүктемелердің жүрек-қан тамыр және тыныс жүйелеріне жаттықтырушы әсері жеткіліксіз: организмнің оттектік режимі күшеймейді; анаэробтық алмасуды шегіне дейін жұмылдыру аэробтық өнімділікті арттырмайды.

Бапкер мен спортшының кейінгі әрекеттері толық реабилитацияны қамтамасыз етуге бағытталады. Арнайы жүктемелер қысқарады, техникалық арсенал жетілдіреді.

Бұлшық ет күшінің максимал білінуімен байланысты спорт түрлерінде, арнайы дайындық құралдары көлемінің көбеюі ғана белгілі емес, сонымен қатар жоғары спорттық нәтижелердің де «жасаруы» айқын білінеді [10].

Күш дайындығының көлемін көтеру тек ауыр атлетикада емес, сонымен қатар жеңіл атлетикада, жүзуде, коньки спортында нәтижелер резервтерін жоғарылатады.

Адаптация қоры адамның жасына, машықтықтың бастапқы деңгейіне, нәсілге тәуелді. Спорттық жетістіктердің «шыңына» жақындаған сайын, оның әрі қарай өсу

мүмкіндігі азая береді. Басқаша айтқанда, функционалдық дайындықтың бастапқы деңгейі қанша төмен болса, адаптация қоры сонша жоғары болады.

Жаттықтырылған бұлшық еттер мен жүйке ұлпаларында ерекше өзгерістермен сипатталады. Бұл өзгерістер қаңқа бұлшық еттерінің жиырылу қызметін қамтамасыз ететін ферменттік жүйелер белсенділігін көтеретін және реттейтін механизмдердің жетілуі.

Дәстүрлі немесе жаңа жаттықтырушы әдістердің тиімділігін жұмыс кезінде жеке мүшелер мен жүйелер көрсеткіштері арқылы бағалайды. Максимал дене ширығулары жылудың 40-41 градусқа дейін көтерілуімен, оттекті 80-85 мл/ кг/мин-ге дейін тұтынуымен, сүт қышқылының қанда 200-250 мг процентке дейін көбеюімен, сутек көрсеткішінің 7,1-7,0-ге дейін төмендеуімен білінеді. Тіршіліктің мұндай өзгерістері дені сау жаттықпаған адамдар үшін қауіпті болуы мүмкін. Жоғары дәрежелі спортшы үшін олар тіршілігіне сәйкес және адам мүмкіншілігінің шегінде жатқан, дене жүктемелеріне деген тіршілікті қамтамасыз ететін маңызды жүйелер адаптациясының нәтижесі болып келеді [11].

Анаэробтық табалдырық деңгейінде орындалатын жүктемелерде, оның едәуір жеке тербелістері бар екенін естен шығармау керек. Анаэробтық табалдырық деңгейінде жүрек соғысының жиілігі 150— 180 аралығында тербеледі. Жалпы төзімділіктің дамуы оның арнайы түрлерін жетілдіретін құралдарды таңдап алуға мүмкіндік туғызады (жоғары қарқынмен қайталап, ауыспалы жүгірістерді: 4 x 800 м сериясында, әрбір кесік қысқа демалыс аралығымен 2,05 -2,10 с өтіледі). 300 м-ден 800 м-ге дейінгі кесіктерді қарқынды жүгіріп өтулер стайерлерді дайындауда жоғары анаэробты және максимал аэробты өнімділікті дамытатын құрал болып келеді. Аэробты және анаэробты мүмкіндіктерді дамытпай стайерлер жоғары спорттық жетістіктерге жетпейді [12,13].

Балғын спортшылардың спортшы үлгісінің негізін құрайтын физиологиялық және морфологиялық көрсеткіштер жоғары нәтижеге жете алады-ау деген бастапқы қасиеттерінен мәлімет беріп қана қоймай, жақын жылдарда жете алады-ау деген көріністерін айқындауға мүмкіндік береді. Үлгі жасау ұқсас көшірме жасауға негізделеді. Спортшы үлгісіне таңдаған спорт түрінде жоғары табыстарға жеткізетін қасиеттерді кіргізеді.

Жаттықтырушы жүктемелердің пайдалы күшті әсерлері ең соңында спортшының жарыстардағы табыстарымен белгілі болады.

Физиологиялық функциялардың жақсаруы, жан-сезімдік дайындықтар, тірек-қимыл аппаратының жетілуі, спорттық машықтану процесінде іске асырылады. Басқаша айтқанда, спорттық жетістіктерге жеткізетін функционалдық жүйе, қимыл-қозғалыс амалдарын бір неше дүркін қайталаудың нәтижесінде қалыптасады.

Салауаттану ғылымы қандай амалдардың жәрдемімен денсаулықты сақтап, нығайтуға болатынын егжей-тегжейлі түсіндіреді. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі бағыттары мыналар:

- жеке және қоғамдық гигиена;
- дене шынықтыру, гиподинамиямен күрес;
- организмді жаратылыс-табиғи факторлармен: су, ауа, күн жарығымен және т.б. шыңдау;
- күн тәртібін тиімді пайдалану;
- дұрыс және уақтылы тамақтану;
- жұкпа аурулардың алдын алу;
- тән ауруларынан сақтандыру;
- жарақаттанудан, уланудан, т.б. сақтандыру;
- зиянды әдеттерден (темекі тарту, алкоголь, есірткілік улы заттарды) сақтандыру;
- жыныс гигиенасы;
- психопрофилактика және психогигиена;
- кикілжің және денсаулық;
- экология және денсаулық.

Академик Н.М.Амосов адам денсаулығы мүшелердің атқаратын қызмет сапасы толық сақталған кезде олардың барынша көп өнім беретінін бағалауға болатын мөлшермен анықталады деп жорамалдайды.

Келтірілген денсаулық анықтамалары негізінен алғанда денсаулық ұғымын бірдей қамтып көрсетеді, яғни организмнің сыртқы орта (табиғи және әлеуметтік) жағдайлары мен ішкі факторларға (тұқымқуалаушылық, жыныс, жас) бейімделу сапасын айқындайды. Денсаулықтың мынадай: физиологиялық, сезім әрекетіне берілгіштік, зияттылық, әлеуметтік, тұлғалық негізгі түрлері бар. Ал рухани түрі осыларды бірегей тұтастыққа - денсаулыққа біріктіреді.

Қазіргі уақытта денсаулық бірнеше түрлерге және құрамдас бөліктерге бөлінеді:

1. Тән денсаулығы — бұл адам мүшелері мен организм жүйесінің ағымдағы күйі. Мұның негізі онтогенездік дамудың әр түрлі кезеңдерінде басымдық көрсететін, базалық қажеттіліктерге негізделген жеке дамудың биологиялық бағдарламасынан құралады.

2. Дене денсаулығы — организм мен мүшелерінің өсуі мен дамуының деңгейі. Мұның негізі бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функциялық сақтамалардан құралады.

Жан денсаулығы — адамның психикалық өріс күйі.

Мұның негізі мінез-құлыққа бара-бар реакцияны қамтамасыз ететін жалпы рухани қолайлы күйден құралады.

Рухани тазалық — тіршілік әрекетінің уәжді және ақпаратты-мұқтаждық өрісі сипаттамасының кешені. Мұның негізі жеке тұлғаның қоғамдағы құндылық жүйесі мен мінез-құлық түрткілерімен, уәждерімен анықталады. Денсаулыққа адамның руханилылығы себепші болады, яғни ол адамзаттың байлығы — мейірімділік, намыс, абырой, ма-хаббат, сүйіспеншілік және әдемілікке негізделеді [14,15].

Сондықтан да, дені сау ұрпақ өсіргіміз келсе осы бастан оқушының дене мәдениетін қалыптастыру, өз денсаулығын сақтау барысында оқушылардың бойында тұрақты мотивтер мен қажеттіліктерін қалыптастыру, физикалық және психикалық қасиеттерінің толық дамуын, салауатты өмір салтын ұйымдастыруда дене шынықтыру құралдарын шығармашылықта да қолдана білуді үйретуіміз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>

2. «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы. - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168>

3. https://primeminister.kz/kz/news/kultura_i_sport/prezident-zholdauin-iske-asiru-dene-shiniktiru-sauiktiru-keshenderinin-90-auildik-eldi-mekenderde-salinadi

4. Мустафина Т.К, Дунаева З. Қ- Дәрігерлік ұстаздық бақылау. Әдістемелік нұсқау. А, 2010.

5. Мустафина Т.К, Амангельдиева Р.Р, Дунаева З. Қ., - Методическая указания к лабораторным работам по определению и оценке физического развития у юных спортсменов. —А., 2000ж.

6. Белоцерковский З. Б. — Тестирование физической работоспособности у занимающихся массовой ФК с помощью специфических нагрузок. — Методические рекомендации, 1999.

7. М. Болғанбаев: «Қазақтың Ұлттық спорт түр

8. Дембо А.Г Заболевания и повреждения при занятиях спортом. —А.,1991.

9. Дембо А.Г, Земцовский Э.В — Спортивная кардиология- А.,2011

10. Дубровский В.И. — Спортивная медицина — М 2012.

11. Епифанов В.А.- ЛФК и спортивная медицина . — М2003.

12. Степанов О.М. — Применение Восстановительных средств в спорте — М., 2000.

13. Макарова Г.А. — Практическое руководство спортивных врачей . Ростов на Дону ,2002.

14. Анализ основных факторов, влияющих на здоровье. // Основы безопасности жизнедеятельности//. - 2006. - №4. - С.40-51

15. Бака М.М. Физическая и военно-прикладная подготовка допризывной молодежи. Современный спорт, 2009

ӨОЖ 34.29.25.

КҮРДЕЛІГҮЛДІЛЕР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ КЕЙБІР ТҮРЛЕРІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ДӘРУМЕНДЕРДІ ЗЕРТТЕУ

Бегалиева И., биология мамандығының 2 курс студенті

Жетекшісі: Аширова Ж. Б. - п.ғ.м., оқытушы

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық университеті

Мақалада күрделігүлділер тұқымдасының кейбір түрлерінің құрамындағы дәрумендерінің мәлішері баяндалған. Біздің еліміздің бай өсімдіктер әлемі ертеден-ақ адам баласына қызмет етіп келеді. Қазақстан тұрғындары тірі табиғатпен дәстүрлі байланыста, олар ертеден-ақ өздерінің айналасындағы өсімдіктерді және олардың күнделікті тұрмыстағы пайдасы туралы жақсы білген. Солардың бірі күнделікті өмірде кездесетін Топинамбур күнбағыс (*Helianthus tuberosus* L.) подсолнечник клубненосный, Дәрілік түймедақ (*Matricara recutita* L.) ромашка обнаженная, лекарственная түрлері халық медицинасында кеңінен пайдаланған.

Түйін сөздер: дәрумендер, дәрілік түймедақ, Топинамбур күнбағыс

В статье изложено содержание витаминов в составе некоторых видов семейства сложных. Богатый растительный мир нашей страны издавна служит человеческому роду. Жители Казахстана имеют традиционный контакт с живой природой, они с давних времен хорошо знали о растениях вокруг себя и их пользе в повседневной жизни. Одним из них является подсолнечник топинамбур (*Helianthus tuberosus* L.) подселенец клубносный, ромашка лекарственная (*Matricara recutita* L.) ромашка широко используется в народной медицине.

Ключевые слова: витамины, лекарственная ромашка, подсолнечник Топинамбур

The article describes the content of vitamins in the composition of some species of Asteraceae family. The rich flora of our country has long served the human race. Residents of Kazakhstan have traditional contact with wildlife, they have been well aware of the plants around them and their benefits in everyday life for a long time. One of them is the Jerusalem artichoke sunflower (*Helianthus tuberosus* L.), a tuberous settler, chamomile (*Matricara recutita* L.), chamomile is widely used in folk medicine.

Keywords: vitamins, medicinal chamomile, sunflower jerusalem artichoke

Кіріспе. Топинамбур күнбағыс және дәрілік түймедақ туралы жалпы мәлімет. Олардың кездесетін жерлері.

1. Топинамбур күнбағыс және дәрілік түймедақтың құрамындағы дәрумендерге сипаттама.

Топинамбур күнбағыс (бұл өсімдіктің тағы бір атауы - артишок немесе Еділ шалқан) - солтүстік америкалық өсімдік, түйнектік күнбағыс, жер алмұрт және күн тамыры тұқымдастарынан. Ол Астровтар отбасына да жатады. Бұл өсімдіктің әуе бөлігі (яғни жапырақтары мен сабағы) күнбағысқа ұқсас. Ал артишок тамыры - алмұрт тәрізді түйнектер. Өсімдіктің түсі әр түрлі болуы мүмкін: сары, ақ немесе күлгін. Дәмі бойынша сарғыш Иерусалимдегі артишок шалғамға ұқсас және зімбір мен картопқа ұқсайды. Топинамбур түйнектері басқа мал азықтық дақылдарға қарағанда өнімділігі жоғары, әдетте қыркүйектен қазанға дейін піседі.

Дәрілік түймедақ - қоңыржай ендіктерде кездесетін ең танымал дәрілік өсімдіктер. Ол ежелгі дәуірден бастап көптеген ауруларды емдеу және алдын алу үшін қолданылып келеді. Түймедақ тұқымдасы шөптердің 20 түрін біріктіреді, олардың ішіндегі ең танымалдары жабайы өсімдіктерге жататын түймедақ. Жинау кезінде сабағы 20-40 см болатын өсімдіктерге артықшылық беру керек.

1. **Кездесетін жерлер.** Жер алмұрты немесе Топинамбур күнбағыс (лат. *Helianthus tuberosus*) – астралылар тұқымдасына жататын тамыр жемісті көп жылдық

өсімдік. Отаны – Солтүстік Америка. Жер алмұртының сабағы, жапырағы күнбағысқа ұқсайды, бірақ жапырағының көлемі одан кішілеу, сабағы жіңішке болады. Биіктігі 1-5 м. Тамыр сабақтарынан көптеген (5 – 6, кейде 30 – 40) ақ, сары, күлгін, қызыл түйнектер дамиды. Олардың пішіні ұзынша, сопақша, домалақ болады (1-сурет).

1 сурет. Жер алмұрты немесе Топинамбур күнбағыс

Бөлімі: Гүлді өсімдіктер

Тұқымдасы: Asteraceae

Туысы: Asterids

Түрі: *Helianthus tuberosus*

Дәрілік түймедақ (лат. *Matricaria*) – астралылар тұқымдасына жататын бір жылдық шөп тектес өсімдік. Биіктігі 35-40см Түймедақ тау шалғынында, жол маңайында, бақтарда, үйдің айналасында арам шөп ретінде кездеседі. Сондай- ақ өзендермен бұлақтардың жағалауларында да өседі. Қазақстанда түймедақтың бірнеше түрі бар, пайдалы өсімдіктің бірі саналады. Түймедақ гүлі көгалдандыруда кеңінен қолданылатын көпжылдық шөптесін өсімдік. Гүлінің диаметрі 9 см-ге дейін жетеді. Сабағы бұтақты, жапырақтары қауырсын тәрізді үш қайтара тілімделген, кезектесіп орналасқан (2-сурет).

2-сурет. Атауы: Дәрілік түймедақ

Бөлімі: Гүлді өсімдіктер **Тұқымдасы:** Asteraceae

Туысы: Asterids

Түрі: *Matricaria*

2. Құрамында кездесетін дәрумендер.

Топинамбур күнбағыстың түйнегі тағамға, малға жем ретінде, спирт және фруктоза алуға пайдаланылады. 100 кг тамыр түйнегі 25– 27 азық өлшеміне тең, онда 1,5 кг

сіңімді протеин бар. Жер алмұртын көктемде немесе күзде егеді. 1 га-дан 200–250 ц түйнек, 350–500 ц көк шөп алуға болады. Топинамбурда 20% инулин, 1,5–3% азотты заттар, 2–5% сахароза бар. Жер алмұртының 100 граммында 306 ккал бар. Өсімдіктің құрамындағы дәрумендер титриметриялық және капиллярлық электрофорез әдістерімен анықталды. Зерттеу нәтижесінде *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің құрамында В1, В2, В3, В5, С дәрумендерінің бар екендігі анықталды. Зерттеулердің нәтижелерінде гүлінің құрамында С (аскорбин қышқылы) және В3 (пантотен қышқылы) дәрумендерінің мөлшері көп, ал жемісінде В1 (тиаминхлорид) дәруменінің мөлшері жоғары. *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің жапырағының құрамында В2 (рибофлавин) және В5 (никотин қышқылы) дәрумендерінің мөлшері жоғары екендігі, ал құрамында В3 дәруменінің көп мөлшерде екендігі белгілі болды. *Helianthus Tuberosus* өсімдігі қазіргі таңда медицинада, фармацевтикада, тұрмыста, ауыл-шаруашылығында, косметологияда кең қолданылады.

Төмендегі кестеде көрсетілгендей В1 дәрумені кәдімгі цикорий және кәдімгі мыңжапырақ түрлерінің жапырағы, сабағы, тұқымы құрамында табылған жоқ. Топинамбур күнбағыс және дәрілік түймедақ құрамында өте аз мөлшерде табылды. В2, В6 дәрумендері барлық түрлерде аз мөлшерде табылды. В6 дәрумені дәрілік түймедақ түрінде басқа түрлерге қарағанда жоғары мөлшерде 0,0093 мг кездесті. Дәрілік түймедақтың гүлінің құрамында С, В3, В5 дәрумендері кездеспеді. Вс кәдімгі мыңжапырақ құрамында табылған жоқ (1-кесте).

Суда еритін дәрумендер В1 дәруменінің анықтау барысында құрғақ пробирканың ішінде 2 мл натрий гидроксиді мен 3 мл диазореактив ерітінділері араластырады. Пайда болған қоспаның жартысын екінші бір пробиркаға құйып алады. Бірінші пробиркаға 1-2 мл В1 дәруменінің ерітіндісін, ал екінші пробиркаға 1-2 мл сүтті қосады. Пробиркаларда сары-қызылт бояулардың пайда болғанын байқауға болады. В1 дәрумені *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің жемісінде көп мөлшерде $0,017 \pm 0,0034$ мг. Өсімдіктің жемісінің құрамындағы В1 дәруменінің мөлшері сабағының құрамындағы В1 дәруменінің мөлшерімен салыстырғанда 6,8 есе жоғары. Ал гүлі мен жапырағында мүлде кездеспейді.

В2 дәруменін мынадай әдіспен анықталады. Құрғақ пробиркаға 2 мл В2 дәруменінің ерітіндісін құйып, оған 1 мл тұз қышқылын қосып, араластырады. Тең жартысындағы көлемін басқа бір пробиркаға құяды. Екі пробирканың біреуіне цинк металын тастайды, екі пробирканы да тығынмен жабады. Цинк қосылған пробиркадағы ерітіндінің түссізденуі 5-10 мин шамасында басталады. В2 дәрумені *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің жапырағының құрамында көп мөлшерде, яғни $0,023 \pm 0,01$ мг. Өсімдіктің жапырағының құрамындағы В2 дәруменінің мөлшері гүлінің құрамындағы В2 дәруменінің мөлшерімен салыстырғанда 1,25 есе, жемісінен 1,74 есе, сабағынан 4,17 есе көп.

В6 дәрумені құрғақ пробиркаға никотин қышқылының немесе оның амидінің аз ғана ұнтағын орналастырып, оған натрий гидроксидінің 1-2 мл ерітіндісін құяды. Араластырып болған соң натрий гидросульфитінің 1-2 мл ерітіндісін қосады.

С дәрумені Бір пробиркаға 2-3 мл су, екіншісіне 2-3 мл С витаминінің ерітіндісін құяды. Екі пробиркаға да калийдің гексацианоферратын және хлорлы темірдің бірнеше тамшысын құяды. С витамині бар пробиркада көгілдір түс пайда болады. С дәрумені *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің сабағы, жапырағы, жемісімен салыстырғанда гүлінің құрамында көбірек, гүлінде $0,063 \pm 0,021$ мг. Өсімдіктің гүлінің құрамындағы С дәруменінің мөлшері жемісінің құрамындағы С дәруменінің мөлшерімен салыстырғанда 10,4 есе, жапырағынан 1,25 есе, сабағынан 4,8 есе көп.

Фитонутриенттер өсімдіктердің өздерінің ауруға төзімділігін қамтамасыз ететін заттар яғни табиғи дәрумендер клеткаларды залалды ісіктерден қорғайды. Жасанды синтездеп алу әдісі табылған жоқ.

В3 дәрумені *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің гүлінде көбірек, яғни $0,025 \pm 0,005$ мг. Өсімдіктің гүлінің құрамындағы В3 дәруменінің мөлшері жемісінің құрамындағы В3 дәруменінің мөлшерімен салыстырғанда 27 есе, жапырағынан 1,85 есе, сабағынан 1,6 есе көп.

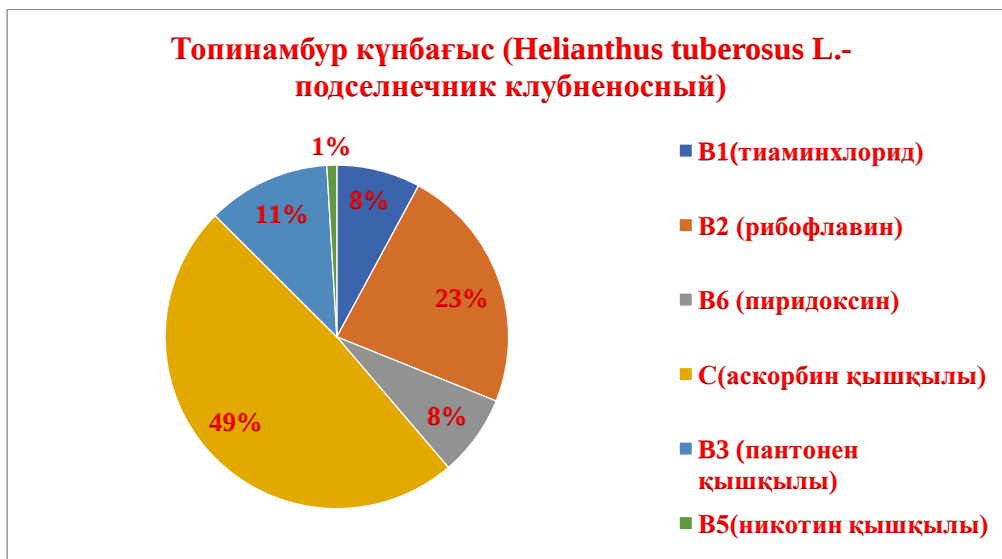
В5 дәрумені *Helianthus Tuberosus* өсімдігінің жапырағының құрамында көп мөлшерде, яғни $0,022 \pm 0,0004$ мг. Өсімдіктің жапырағының құрамындағы В5 дәруменінің мөлшері гүлінің құрамындағы В5 дәруменінің мөлшерімен салыстырғанда 1,2 есе, жемісінен 3,45 есе, сабағынан 5,8 есе көп.

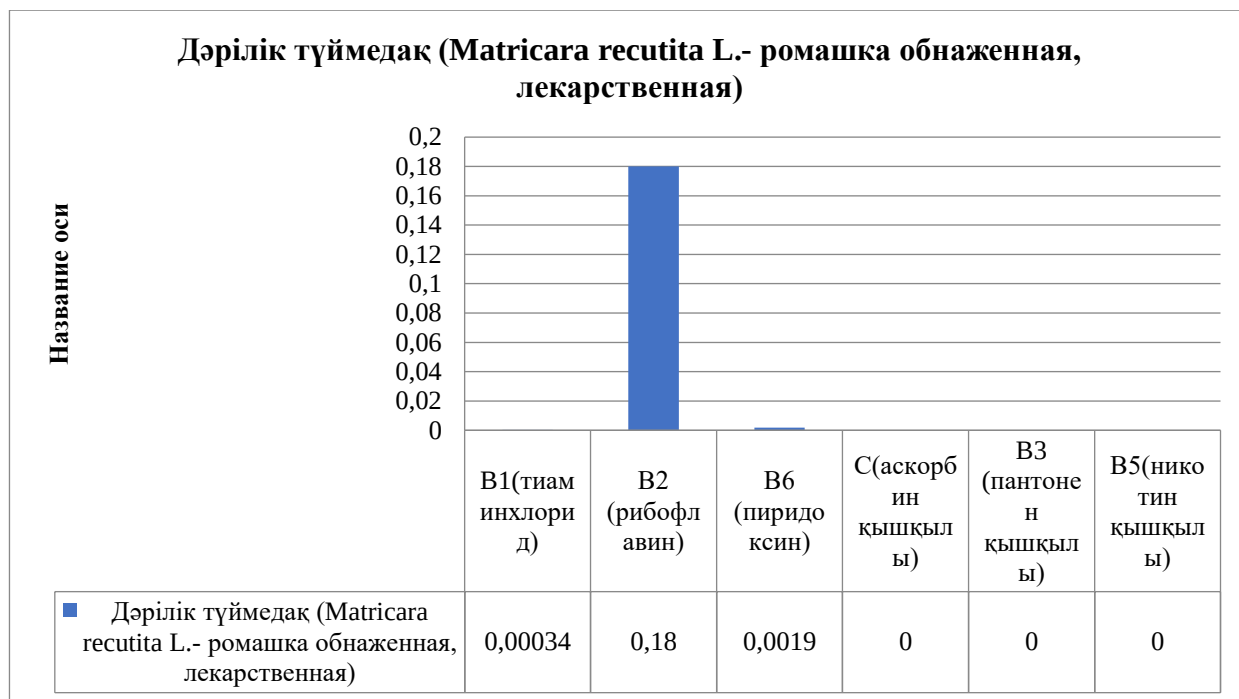
Атап айтса, В1, В2, С, В3, В5 дәрумендерінің кез-келген ағзаның тіршілігі үшін өте маңызды болғандықтан, азық-түліктің, жан-жануар қорегінің құрамында бұл дәрумендер көп болуы шарт. Мысалы, адам ағзасының саулығы үшін тәулігіне С дәруменінің 50-100 мг мөлшерін, В1 дәруменінің 1,1-1,2 мг, В2 дәруменінің 1,2-3 мг, В3 дәруменінің 13-25 мг, ал В5 дәруменінің 1,5-2,8 мг мөлшерін тұтынып отыру керек. Әрине қазір неше түрлі тағаммен бірге пайдаланатын қоспалар, дәрумендер т.с.с. медицинаның табыстары жетерлік. Бірақ табиғи шикізат көзін *Helianthus Tuberosus* өсімдігін пайдаланған бірнеше есе пайдалы. Өйткені, өсімдік тек дәрумендерге ғана емес, инулинге, органикалық қышқылдар, минералдар және мынадай Са, Mg, Zn, Cu, Fe және Р элементтерге бай. Өсімдіктің осындай биологиялық белсенді заттарға бай болуы өз кезегінде түрлі аурулардың алдын алумен қатар, тіпті аурумен күресуге де септігін тигізбек.

Helianthus Tuberosus өсімдігінің қолданыс аясы кең болғандықтан болашағы зор өсімдік ретінде қарауға болады.

Дәрілік түймедақтың құрамында 0,2-ден 0,8%-ға дейін эфир майы болады. Негізгі компоненті азулендер туындысы – хамазулен. Эфир майының 50% ациклды сесквитерпен фарнезеннен тұрады, бисабол, кадинен бар. Сонымен қатар, сесквитерпендік лактондар матрицин, матрикарин, флавоноидтар, никотин, аскорбин, изовалериан қышқылдары, салицил қышқылы, кумариндер, каротиндер бар.

Дәрілік түймедақтың жемісінде В₁(тиаминхлорид) дәруменінің мөлшері $0,0017 \pm 0,00034$. Жапырағының құрамында В₂(рибофлавин) дәруменінің мөлшері $0,43 \pm 0,18$. Дәрілік түймедақтың гүлінің құрамындағы В₆(пиридоксин) дәруменінің мөлшері $0,0093 \pm 0,0019$. Зерттеу барысында дәрілік түймедақтың құрамынан С, В₃, В₅, дәрумендері табылған жоқ. Дәрілік түймедақта В_с (фолие қышқылы) дәруменінің мөлшері $0,0048 \pm 0,001$. (1- диаграмма)

Зерттелген түрлердің суда еритін дәрумендерінің құрамы (мг/100г)

№	Дәрумендер мг/100г,	Топинамбур күнбағыс (<i>Helianthus tuberosus</i> L.- подсолнечник клубненосный)	Дәрілік түймедақ (<i>Matricara recutita</i> L.- ромашка обнаженная, лекарственная)	Анықталған әдіс түрі
1	B ₁ (тиаминхлорид)	0,017±0,0034	0,0017±0,00034	М-04-41-2005
2	B ₂ (рибофлавин)	0,023±0,01	0,43±0,18	
3	B ₆ (пиридоксин)	0,016±0,0033	0,0093±0,0019	
4	C(аскорбин қышқылы)	0,063±0,021	Табылған жоқ	
5	B ₃ (пантотен қышқылы)	0,025±0,005	Табылған жоқ	
6	B ₅ (никотин қышқылы)	0,022±0,0004	Табылған жоқ	
7	Bc(фолие қышқылы)	Табылған жоқ	0,0048±0,0016	

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Б.М.Нұрмаханбетова «Биология» кітабы. Астана, 2016ж (87-88бет).
2. И.А.Иващенко «Қазақстан өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы».
3. Флора Казахстана. Алма-Ата, 1965. – Т. 8. – С.390-391.
4. Н.М. Мухитдинов, А.Т. Мамурова «Дәрілік өсімдіктер» Алматы, 2013
5. С.А. Арыстанғалиев, Е.Р. Рамазанов «Қазақстан өсімдіктері» Алматы 1977.- 213б.
6. М.К. Куkenов «Ботаническое ресурсведение Казахстана» Алматы 1999
7. П. Рейвн, Р. Эверт, С. Айкхорн « Современная ботаника» Москва «Мир» 1990г.- С244. 6
8. Г.В. Лавренова, В.К., Лавренов «Полная энциклопедия лекарственных растений» Аст Сталкер 2008

ӘОЖ 373.24

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ДАМУ

Бейсембаева А, Қалиахмет К, Турдашева А., 4 курс білімгерлері
Ғылыми жетекші: Капенова А.А., п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Бұл мақалада Мектеп жасына дейінгі баланың танымдық іс-әрекетін дамытуды қарастырдық. Мақалада әр баланың танымдық іс-әрекетін дамыту балабақшадан басталады. Танымдық іс-әрекет дамытуда тәрбиешілердің тигізетін үлесі зор. Баланың танымдық іс-әрекетін дамытуды ойын арқылы жүзеге асырады. Таным әрекетінің бірі - қабылдау. Тілдік мәліметтерді және жазылымдағы қатысымдық тұлғаларды ұғыну қабылдаудан басталады. Тілді меңгеру барысында тіл үйренуші есту, көру, сезу арқылы дыбыстарды, сөздерді, сөйлемді қабылдауға үйренеді. Бала қоршаған ортаны жақсы қабылдауға тиіс.

Түйін сөздер: бала, таным, ойлау, қиял, іс-әрекет, балабақша.

В данной статье мы рассмотрели развитие познавательной деятельности дошкольника. Статья развитие познавательной деятельности каждого ребенка начинается с детского сада. Большой вклад в развитие познавательной деятельности оказывают воспитатели. Развитие познавательной деятельности ребенка осуществляется через игру. Одним из видов познавательной деятельности является восприятие. Понимание языковых данных и причастных лиц в письме начинается с восприятия. В процессе овладения языком изучающий язык учится воспринимать звуки, слова, предложения на слух, зрение, осязание. Ребенок должен хорошо воспринимать окружающую среду.

Ключевые слова: ребенок, познание, мышление, фантазия, действие, детский сад.

In this article, we have considered the development of cognitive activity of a preschooler. Article the development of cognitive activity of each child begins with kindergarten. Educators make a great contribution to the development of cognitive activity. The development of the child's cognitive activity is carried out through the game. One of the types of cognitive activity is perception. In writing, understanding the language data and the persons involved begins with perception. In the process of mastering the language, the language learner learns to perceive sounds, words, sentences by ear, sight, touch. The child should be well aware of the environment.

Keywords: child, knowledge, thinking, fantasy, the action, kindergarten.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беруде мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық іс-әрекетін қалыптастыру мен дамыту проблемасы ең өзекті болып табылады, өйткені адамның сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуі тек оның белсенділігінің арқасында мүмкін болады, ал бұл өз кезегінде тәуелсіздік пен бастамашылдықты қалыптастыруға ықпал етеді. Ғылыми әдебиеттерде «танымдық іс-әрекет» ұғымы әртүрлі түсіндірулер мен түсініктерде кездеседі. Әр автордың танымдық іс-әрекет құрылымын анықтауға өзіндік көзқарасы бар. Бірақ, әдетте мектепке дейінгі жастағы баланың танымдық іс-әрекетінің анықтамасы, оны баланың қасиеті ретінде анықтайды, баланың әлеуметтік тәжірибені игеруге бағытталған қоршаған ортаға деген ұмтылысын болжайды, адамзат жинақтайтын іс-әрекет тәсілдері танымдық іс-әрекет.

Мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік білім беру стандартында мазмұны әр түрлі қызмет түрлерінде балалардың жеке басы мен қабілеттерінің дамуын қамтамасыз етуі және балаларды дамыту мен тәрбиелеудің белгілі бір бағыттары болып табылады. Негізгі бағыттардың (сфералардың) бірі - когнитивті дамыту: «когнитивті даму» балалардың қызығушылығы мен танымдық ынтасын дамытуды көздейді; когнитивті қалыптастыру іс-әрекеттері: сананы қалыптастыру; қиял мен шығармашылық белсенділікті дамыту; өзі

туралы, басқа адамдар туралы, қоршаған әлем объектілері туралы, қоршаған заттардың қасиеттері мен қатынастары туралы алғашқы идеяларды қалыптастыру (пішіні, түсі, өлшемі, материалы, дыбысы, ырғағы, қарқыны, саны, бөлігі және тұтастығы, кеңістігі мен уақыты, қозғалысы мен тынығуы, әлемдегі елдер мен халықтардың себептері мен әсерлері және алуан түрлілігі). Мемлекеттік білім беру стандартында мектепке дейінгі білім беру қағидаттарының бірі ретінде баланың әр түрлі іс-әрекеттегі танымдық қызығушылықтары мен танымдық іс-әрекеттерін қалыптастыру туралы көрсетілген. Сондай-ақ, мектепке дейінгі білім беру тұжырымдамасы когнитивті дамыту туралы: кезеңі аяқталғаннан кейін бала өзін басқа адамның орнына қоя бастайды, не болып жатқанын басқалардың позициясынан қарап, олардың уәждерін түсіне алады.

Осылайша, біз когнитивті дамыту проблемасы мемлекеттік деңгейде қарастырылады және негізгі мемлекеттік заңдарда және қызметті реттейтін құжаттарда көрініс табады деп қорытынды жасай аламыз.

Танымдық іс-әрекетті дамыту мәселесі бойынша, ғалымдар зерттеулерінде де зерделенген. Белгілі психолог-ғалымдар Ә.Алдамұратов, Қ.Б. Жарықбаев, М.Мұқанов, Т.Тәжібаев, А.Темірбеков, Ж.А.Намазбаева, Г.А.Урынтаева, М.А.Перленбетов және т.б. зерттеулерінде балалардың жас ерекшелігіне сәйкес дамуы және де оқу үдерісінде жеке тұлғаның танымдық іс-әрекетін белсендірудегі психологиялық ерекшеліктерді қарастырды.

Қазақстандық ғалымдар арасынан, ерте жастағы балалардың даму мәселесін зерттеген ғалымдар – Н.Құлжанова (қол еңбегін үйрету), Б.Баймұратова (сөздік қорын дамыту).

Болашақ тұлғаның негізі - сөзсіз мектепке дейінгі балалық шақ. Дәл осы кезеңде оның негізгі сипаттамалары қаланады және анықталады. Е.А. Аркин атап өткендей, бұл «... отбасы да, қоғам да балаға барлық қажетті және мүмкін жағдайларды жасайтын ...» кезеңі.

Бірақ, дәлелдемелерге, негізділікке және теориялыққа қарамастан мәселені пысықтау кезінде әр түрлі балаларда танымдық қажеттіліктердің, танымдық белсенділіктің дамуы бірдей емес екенін ұмытпаған жөн. «Теоретиктер» деп аталатын кейбір балалар әртүрлі жеткілікті білімі бар, бірақ, әдетте, олар оны практикада қалай қолданатынын немесе қиын екенін білмейді. Басқа балалар - «практиктер». Осы санаттағы балалар үшін жаңа нәрсе білу үшін, сіз өзіңіздің болжамдарыңыз бен пайымдауларыңызды тексеріп көруіңіз керек, ал олардың білім қоры көбінесе құрдастарына - «теоретиктерге» қарағанда әлдеқайда аз. Біріншіден, мұндай айырмашылық мектеп жасына дейінгі баланың өсуі мен дамуы үшін жасалатын жағдайларға байланысты. Адамның жеке психологиялық сипаттамасы бола отырып, танымдық іс-әрекет проблемасы ең қиын мәселелердің бірі болып табылады. Балалардың танымдық іс-әрекетінің даму ерекшеліктері мектепке дейінгі жас, сондай-ақ оның балалар іс-әрекетінің әр түрлі түрлерінде оның қалыптасу шарттары мен құралдарында кездесетінін Т.М. Землянухина, Д.Б. Годовикова, Е.Е. Кригер, М.И. Лисина, Т.А. Павловец, Т.А. Серебрякова, С.П. Чумакова зерттеген. Алайда, қазіргі кезеңде мектепке дейінгі білім беру, мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетінің дамуының жаңа тенденциялары нығайтылуда, демек, оны зерттеу мәселелері одан әрі дамуды талап етеді.

Теориялық маңыздылық - бұл балалық шақтың әртүрлі кезеңдеріндегі танымдық іс-әрекеттің дамуын анықтайтын факторларды белгілеу, өйткені бұл адамның жеке басының жақтарының пайда болуы мен қозғаушы күштерін түсінуге мүмкіндік береді. «Баланың ересек адамдармен қарым-қатынасы: педагогтармен, ата-анамен» - бұл мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың жетекші факторларының бірі болып табылады. Осындай қарым-қатынас процесінде бала құбылыстарға, заттарға деген белсенділігі және қызығушылығы артып, қатынасты үйреніп қана қоймайды, сонымен қатар оның мінез-құлқын басқару әдістерімен танысады.

Біздің заманымыздың педагогтары мен психологтарының пікірінше, белсенділік нәтижелі, табысты, шығармашылыққа айналады, егер ол жетістіктерге қуанса, белсенді ойлар мен ізденістерге қанықса, бала біліп, өзін-өзі бағалауды күшейтеді, бұл өз кезегінде құрдастары арасында оның позициясын нығайтады.

Білім беру қызметі. Бала қоршаған әлемді тануға қажетті білім қорын қалыптастыратын уақытта тәрбиешінің белсенділігі жоғары болуы керек. Танымның келесі кезеңінде балаларға белсенділікті көрсетуге мүмкіндік беру керек, ал тәрбиешілер көрнекі құралдар мен материалдармен, жұмбақ элементтерімен көп айналыспауы керек, мұның бәрі балаларды танымдық міндеттерден алшақтатады және сол арқылы белсенділікті төмендетеді.

Мектепке дейінгі жаста, психологтардың пікірінше, балалардың жасанды психикалық үдеуіне ұмтылу керек емес деп санайды. Әр жастағы ең сезімтал болатын даму аспектілерін белсенді түрде байыту маңызды (дамудың сезімтал кезеңдерін ескере отырып). Балалық шақта сағынған нәрсенің көп бөлігі кейінгі жылдары орны толмас екендігі бірнеше рет дәлелденді. Мектеп жасына дейінгі баланың білімінің қайнар көзі оның жеке сенсорлық тәжірибесі екендігі ешкімге құпия емес, оның ауқымы баланың ерекше әрекеттердің жиынтығын қаншалықты нәзік меңгеруіне байланысты (тексеру, сезу, салыстыру, қатар қою, негізгі және екінші ретті бөлектеу және т.б.), қабылдау мен ойлауға әсер етеді.

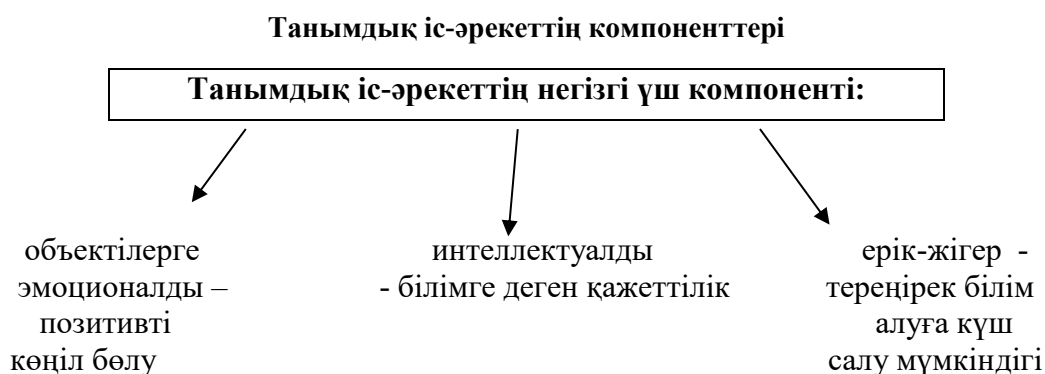
Танымдық іс-әрекет. Осыған қарамастан, мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық сферасының құрылымы бес-алты жасқа дейін дамитыны дәлелденді. Сонымен бірге белсенді ізденісте қызметтің жаңа мотивтері туындайды және дамиды.

Іс-шаралар. Бала сөйлеуді меңгергеннен кейін танымдық іс-әрекет жаңа сапалы деңгейге көтеріледі. Өйткені, балалар сөйлеудің көмегімен өз білімдерін жалпылауға, сол немесе басқа ақпаратты талдауға және түсінуге мүмкіндік туғызады. Баланың танымдық қызығушылығы оның ойындарында, суреттерінде, әңгімелерінде және әр түрлі шығармашылық әрекеттер түрлерінде көрінеді. Қызығушылықты сөндірмеу және танымдық әрекетті сапалы жаңа деңгейге көтеру үшін ересектер балалардың дербес іс-әрекетін дамытуға жағдай жасауы керек, ақпарат құралдары мен көздерін игеруін қамтамасыз етуі керек.

Педагогика және психология саласындағы көптеген зерттеушілер мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамыту мәселесін зерттеуге жоғарыда бірнеше рет атап өткендей жүгінді, бірақ, соған қарамастан, олар оны әртүрлі аспектілерде қарастырды және мәселені түсінуге жақындады.

Бірақ, соған қарамастан, олар белсенділік пен тәуелсіздік ұғымдарын нақты бөліп көрсетті, олардың өзара байланысын көрсетті, танымдық іс-әрекеттің негізгі компоненттерін, оның көрсеткіштерін, даму деңгейлерін бөліп көрсетті.

Кесте 1

Баладағы танымдық іс-әрекеттің ұсынылған компоненттері әр түрлі даму деңгейінде болуы мүмкін, бірақ сонымен бірге олар жүйенің бөліктері ретінде өзара әсер ету мен өзара тәуелділіктің күрделі қатынастарында болады.

Зерттеудің проблемасы - мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың тиімді құралдарын іздеу. Біздің зерттеуіміздің мақсаты - мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың педагогикалық шарттарының тиімділігін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін бірқатар міндеттер орындалды:

1. Мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың мәселесі бойынша №45 «Арман» балабақшасында әдістемелік жұмыстың тиімділігін зерттеу және педагогтардың кәсіби құзыреттілік деңгейін бағалау осы мәселе бойынша.

2. Мектеп жасына дейінгі балаларда бақылау және эксперименттік топтардан танымдық іс-әрекеттің даму деңгейін анықтау.

3. Зерттеу нәтижелері бойынша мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамытудың тиімді шарттарын анықтау.

Зерттеу тәжірибелік алаң ретінде №45 «Арман» балабақшасын бақылау мекемесі ретінде алдық. Мектепке дейінгі мекемедегі Балбөбек ортаңғы тобының 3-4 жастағы тәрбиеленушілерінің саны 15 бала, 8 ер бала, 7 қыз бала тәрбиеленіп отыр.

Бақылауды балалардың ойындағы іс-әрекетін бақылау арқылы жүзеге асырдық. Балаларға әртүрлі танымдық ойындарды беру арқылы іс-әрекет барысын қадағаладық.

№ 45 «Арман» балабақшасы қызмет барысында жүзеге асырылды.

Негізгі жалпы білім беру бағдарламасына сәйкес №45 «Арман» балабақшасының мектепке дейінгі білім берудің кешенді жуықталған жалпы білім беру бағдарламасын ескере отырып, мектепке дейінгі мекеменің білім беру бағдарламасына сәйкес дамытушылық сипатта болады, білім білік және дағдылар жиынтығындағы балаларды игеруді ғана емес, дәл сол білімдерді, біліктер мен дағдыларды алу әдістерін меңгеруді, сонымен қатар балаларды ұйымдастыруды қамтамасыз етеді оларды игеру бойынша іс-шаралар жүргізілді. Білім беру мазмұнын жүзеге асыруда ең алдымен тәрбиешілердің жоғары нәтижеге жетуінің педагогикалық шарттары мен құралдары ескерілді. Тәрбиешінің баламен ынтымақтастығы оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудағы жүйелік-белсенділік және тұлғаға бағытталған тәсілдер негізінде жүзеге асырылады.

Эксперименттік жұмыс барысында келесі әдістер қолданылды: арнайы ұйымдастырылған оқу қызметі, балалардың танымдық іс-әрекетін дамытатын ойын түрлері, балаларды бақылау, оларға сұрақ қою, әңгімелесу арқылы жүзеге асырылды.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымының тәрбиеленушілерінің құрамынын қарау арқылы:

1. тәрбиешінің ата-аналармен жақсы қарым-қатынаста болуы

2. мектеп жасына дейінгі жастағы балалардың негізгі танымдық дамыту барысында балалармен байланыстың тиімділігі негізінде

3. мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық іс-әрекетін дамыту бойынша жұмысты ұйымдастырудағы қиындықтардың себептері және жұмыстың тиімділігіне кедергі болатын факторлар.

Бақылау нәтижелері бойынша мектеп жасына дейінгі тәрбиешілердің (мамандардың) мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық белсенділігін дамыту бойынша жұмысының тиімділігі.

Зерттеу үш кезеңнен тұрды:

1 кезең - анықтау. Бұл кезеңде эксперименттік және бақылау топтарындағы мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетінің қалыптасу деңгейінің алғашқы диагностикасы жүргізілді;

2 кезең - қалыптастырушы. Бұл кезеңде мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетін дамытуға бағытталған педагогикалық жағдайлар жасалды және тиімділігі тексерілді.

3 кезең - бақылау. Бұл кезеңде эксперименттік және бақылау топтарындағы мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық іс-әрекетінің даму деңгейіне қайталама диагностика жүргізілді;

Бастапқы кезеңде балалардың танымдық іс-әрекетінің қазіргі даму деңгейін анықтау үшін құрылымын және негізгі құраушы компоненттерін, критерийлерін, өлшем параметрлерін, балалардың өзіндік белсенділігінде көріну сипаттамаларын анықтау қажет болды.

Келесі критерийлер мен индикаторлар анықталды:

1. эмоционалды (қызмет процесінде жағымды эмоциялардың көрінісі);

2. ерікті (шешімге қызығушылықтың ұзақтығы мен тұрақтылығы танымдық міндеттер);
3. мотивациялық (сәттілік пен қуаныш жағдайларын құру, қызметтің мақсаттылығы, оның толықтығы);
4. мазмұндық-жедел (танымдағы бастама;
5. танымдық белсенділік пен табандылық деңгейлерінің көрінісі, баланың бастамашылдық дәрежесі).

Ойлауды дамыту және қалыптастыру жаттығулары

«Заттарды салыстыру» ойлау тәсілдерін дамыту жаттығулары

Салыстыру үшін балаға келесі сөз жұптары ұсынылады:

1. Шыбын және көбелек
2. Үй және үйшік
3. Үстел және орындық
4. Кітап және дәптер
5. Су және сүт
6. Балта және балға
7. Қала және ауыл

Бала салыстыратынын көз алдына елестетуі керек. Оған сұрақ қойыңыз: «Сен шыбынды көрдің бе? Ал көбелекті ше?» Осындай қысқа сұрақтардан кейін, балаға жұптың әр сөзін салыстыру ұсынылады. Тағы да сұрақ қойыңыз: «Шыбын мен көбелек ұқсайды ма, жоқ па? Олар несімен ұқсайды? Қандай айырмашылықтары бар?» Баланың жауабына талдау жасаңыз. Сөздердің неше жұбын ол дұрыс салыстырды? Балаға не оңай: ұқсастығын іздеу ме әлде айырмашылығын тану ма? Балалар әсіресе ұқсастығын іздеуде қиындық көретінін байқаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Баранова Е.А. Бастауыш мектеп оқушылары мен мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қызығушылығын диагностикалау - Санкт-Петербург: Реч, 2005
2. Битянова М.Р. Білім беру ортасында баламен жұмыс: мәселелер мен даму мәселелерін шешу [Мәтін] - М: Білім, 2007. - 125 б.
3. Васильева А.И. Аға балабақша тәрбиешісі: мектепке дейінгі мекемелер қызметкерлеріне арналған нұсқаулық [Мәтін] / А.И. Васильева. Л.А. Бахтурина, И.И. Кобитин. - М.: Білім, 2000. -- 321 б.
4. Т.В. Волосовец Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде педагогикалық процесті ұйымдастыру [Мәтін] / Т.В. Волосовец, О.Х. Сазонов. - М.: ВЛАДОС, 2004. - 232б

ӘОЖ 796.323:378

БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФУНКЦИОНАЛДЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІ АНЫҚТАУ

Бейсенов Е.Е., Тлеухор Р.Б., дене шынықтыру және өнер факультетінің магистранттары
Ғылыми жетекші: **Данабеков Е.А.,** аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: danabekovermek@mail.ru

Мақала баскетбол ойыншыларының тиімділігіне әсер ететін функционалды көрсеткіштерді анықтауды қарастырды. Қазіргі баскетболдың позициялық командалық ойыннан жылдам шабуыл жүйесіне көшу қажеттілігі туралы болжамдар айтылады. Жоғары білікті командалардың ойындарында жылдам серпінді пайдаланудың тиімділігі зерттелді. Жылдам үзілісті пайдалану кезінде ойыншылардың әдеттегі қателіктері анықталды.

Түйін сөздер: баскетбол, функционалдык көрсеткіштерді, техника

В статье рассмотрено выявление функциональных показателей, влияющих на результативность баскетболистов. Есть предположения о необходимости перехода от позиционной командной игры современного баскетбола к системе быстрой атаки. Изучена эффективность использования быстрой динамики в играх высококвалифицированных команд, выявлены наиболее частые ошибки игроков при использовании быстрых отрывов.

Ключевые слова: баскетбол, функциональные показатели, техника

The article considered the identification of functional indicators that affect the effectiveness of basketball players. There are speculations about the need to move from the positional team game of modern basketball to a fast attack system. The effectiveness of the use of fast dynamics in the games of highly qualified teams was studied. The most common mistakes of players in the use of fast breaks were identified.

Key words: basketball, functional indicators, technique

Кіріспе. Баскетбол ағылшын тілінен аударғанда «basket» себет және «ball» доп деген сөзді білдіреді. Баскетбол командалық спорттық ойын, оның мақсаты қарсыластың торын қолмен доп түсіру, сонымен қатар қарсылас команда допты салдырмау әрекетін жасайды.

Орталық Американың ежелгі халықтарының доп ойынының көрінісі салынған сурет тапқаннан кейін белгілі болды. Бұл суретті көріністің қазіргі кездегі баскетболға ұқсастығы болған және Юкатан түбегінен төрт бұрышты алаң табылған. Алаңды қоршаған таста соғылған қабырғаның ортасында қарама - қарсы төріне ілінген.

Сонымен қатар 1603 ж Дитрих Брустың салынған суретінде де қазіргі баскетболға ұқсастығы болған. 1818 жылы Фата энциклопедиясында Флориада тұрғындарының ойыны жазылған, онда бағанаға ілінген торға допты көздегені тұр. 1891 ж Джеймс Нейсмит 1 - ші рет ойының негізгі принциптерін құрастырды олар осы күнге дейін маңызын сақтады [1].

Қазіргі заман техникасы - ол күрестің формасы мен әдісінің тарихы даму қорытындысы. Уақыт өте келе, тәсілдердің саны да өзгерді. Әр бір тарихи уақыт кесіндісі көп деген ұтымды тәсілдерді ұсынды. Сондықтан, қазіргі заман әдістерінің керекті арсеналын білуі қажет және қазіргі заманғы ең тиімді әдістердің бастысын анықтайтын ойының даму тенденция арсеналын білуі қажет.

Жіктеу - ол белгідегі барлық әдістер мен тәсілдер бөлім мен топ бойынша анықталған белгі негізінде топтастыру.

Техника - ол ойынның тәсілі, ойыншылардың қорғаны мен шабуылда нәтижені әрекеттерін қамтамасыздандырып, команда ішінде ойыншылардың бірігіп әрекеттесуі мен қарсылық көрсетіп ұйымдастырады.

Баскетболшы тәсілі үлкен екі бөлімнен тұрады, шабуыл және қорғаныс тәсілі. Тәсілдің қолданыстары қорғаныс және шабуыл әрекеттерін міндетті түрдегі бірлігі негізінде ғана үйретілуі және жетілдіру керек. Ал бұл бірлікке қол жеткізу үшін қолданыстардың кең қорына ие болуы және оларды ойында қолдана білуі керек, ұтымды тәсілдің болуы баскетболшының дене қабілеттерін барынша толық және тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Баскетболшылардың тәсілдік дайындығын сатыға бөлуге болды және оған сәйкес міндеттер шешіледі. Бірінші сатыда негізгі қолданыстармен оларды орындау, негізгі амалдары сонымен қатар бұл қозғалыстардың негізгі бірліктері қолданылады. Қолданыстардың қозғалыста жасалуына және оларды бағытты өзгерте отырып орындауға оң жаққа, сол жаққа, оң сол қолмен жасауға баса назар аударған жөн [2].

Екінші сатыда, бұрын үйретілген қолданыстардың басқаша жаңа амалдар мен біріктіре отырып қолдану тәсілдері жетілдіріледі.

Үшінші сатыда бұрын үйретілген қолданыстар кешені жетілдіріледі, кеңейтіледі және қайталанатын, сонымен бірге әр ойыншы мен жеке - жеке дайындық жүргізіледі. Тәсілдік қолданыстардың әртүрлі бірлігін үйретуде оларды орындаудағы реттілікті болуын қадағалаған жөн, бұл үшін әдетте негізгі тәсілдің қолданыстары бірлігі жататын кешенді жаттығулар қолданылады.

Допты қағып алу — доппен ойнауда ең көп тараған қолданыс түрі. Допты екі қолдап қағып алу үшін бір орында тұрып допқа қарай қолды түзу еркін созу керек. Мұнда бес бармақтар бір-біріне бағыттталып үш бес сантиметрге дейін жақындатылады. Доп саусақтарға тиген кезде қолды сәл бүгіп допты кеудеге қарай жақындатады. Эперу және басқа қолданыстармен бірлікте ғана қағып алуды жетілдіруге болады. Жүгіру кезінде допты қағып алу үшін қолды допқа қарай алға созған сәтте, жүгіруде кезекті қадамды жасаушы аяқпен барынша кең - кең қадам жасалады. Допты қағып алып денеге қарай тартады да келесі қадамды жасап сүйеусіз жағдайда екінші қадамды жасап үшіншісін жасамас бұрын доп жіберіледі. Қозғалыста қағып алуда қате жібермес үшін аяқпен қол жұмысында дұрыс ырғақты бекітуге көмектесетін жаттығуларды қайталаған жөн [3].

Түзу сызық бойымен жүтіргенде, сол аяқпен итерілгеннен кейін бір кең қадам жасалады да жүтіруді жалғастырады. Мұндай қадамды алдын ала дайындаған дұрыс болады.

Допты саусақпен итерілгеннен кейін, екі кең қадамды қатарынан жасалынады. Жоғарыдан төменнен ұшып бара жатқан допты қағып алуда қол алға қарай жоғары төмен созылуы керек. Траектория бойынша доппен амортизация қимылдары жасалады.

Қарсылас командаларының негізгі мақсаты: орын алмастырулар, эперулер айла қимыл сериалары арқылы ойыншылардың бірін лақтыруға ыңғайлы жерге шығарып қарсылас торына допты дәл түсіріп ойнау.

Допты торға лақтырарда ойыншыдан бұлшық ет күшін дәл есептеп қол, дене, аяқ қимылдарын сәйкес келуі талап етіледі. Кеудеден екі қолдап лақтыру түйін тәрізді жалпы беруден кейін допты шапшаң жұмсақ лақтыра отырып қажетті траектория бойынша торға түсіру.

Екі қолдап жоғарыдан лақтыру, көп жағынан алғанда лақтырудың кеудеден екі қолмен жасалатын түріне ұқсас, бастапқы қалыпта доп маңдайдан жоғары ұсталады, ал бүгілген қол шынтақтары бет деңгейіне дейін көтеріліп алға қарай бағытталады. Лақтырудың бұл түрін секіріп жасағанда айрықша тиымды себебі, доптың жоғары болуы оның ұшып бара жатқанда ұстап алуды қиындатады. Иықтан бір қолмен лақтырғанда дайындық қимылдарымен аяқпен жұмыс. Істіру сипатына қарай кеудеден екі қолмен лақтыру түріне ұқсас [4].

Бастан бір қолмен лақтырғанда орындауда доп қолдың бірінің саусақтарын ұстап тұрады. Бұл жағдайда допты екінші қолмен ұстауға болады. Басқа қимылдар бастан екі қолмен лақтырғанмен бірдей.

Секіріп лақтыру — қазіргі заманға баскетболдан маңызды және тәсілдік жағынан ең ауыр түрі. Мұны секіруді лақтырумен үйлестіру керек. Лақтыруда бастапқы қалыпты қабылдаудың екі амалы бар.

Ойыншы допты жоғарыдан лақтыру үшін бірден оны бастапқы қалыпқа әкеледі, сосын итеріле секіріп ең жоғары нүктеге допты нысанаға қарай жібереді.

Ойыншы допты қағып алып бірден жоғары қарай секіреді де қолды сілтеп допты бастапқы қалыпта әкеледі. Сосын лақтыруды орындайды.

Мұны мынадай жаттығулар арқылы орындауға болады:

- Биікке секіріп қолмен лақтыру жасағандай қимылдар орындау.
- Дәл осыны тек қолына допты ұстап жасау.
- Допты алаңға ұрып жіберіп алға бір қадам жасап алып оны ұстап алып аяғын бүгіп бастапқы қалыпқа келу.
- Жақын қашықтықтан лақтыру, секіру арқылы жасалады.

Бір қолмен лақтыру кең таралған. Оны орындау үшін жүтіріп келудің соңғы қадаммен бірге доп қағып алынады да екінші қадам жасап итеріле секіреді. Жоғары ұшып бара жатып секіруші аяқпен алға — жоғары қарай қозғалыс жасайды да, сосын тіреуіш аяққа қарай түсіреді. Секірген сәтте допты қолмен шығара көтеріп ең жоғарғы нүктеде лақтыруды орындайды. Қозғала жүтіріп доп лақтырудан мынандай жаттығулар арқылы орындауға болады [5].

Жаттықтырушы допты қолын алға созып ұстап, ойын лақтыру сызығында тұрады. Айналысушы қалқанға жүгіріп келіп бір қадам жасап допты жаттықтырушының қолын сүріп, сосын тағы бір қадам жасап лақтыруды орындайды.

Дәл осы кезде жаттығушы айналысушы допқа ие болар сәтінде оны жай ғана вертикаль күйде лақтырады. Бұл допты қолдан алмай қағып алу үшін жасалынады.

Дәл осы, лақтыру қарсы келе жатқан серіктің әперуі арқылы жасалады.

Баскетболшы қолданыстың мынадай түрлерін қолданады, кәдімгі жүріс, жүгіру, қосалқа қадамдап айналулар мен бұрылулар. Әрбір амал допты әперу және басқа қолданыстар үшін қолайлы жағдай туғызу мақсатында лайықты жағдайларға қолдануы. Көбінесе қозғалыс жылдамдығын шапшаң ауыстыру бір қолданыстан екіншісіне күрт ауысулар қолданылады сондықтанда шұғылданушылар үнемі жағдай талап ететін қандайда болса тәсілдерді орындауға дайын болатындай күйде болулары керек.

Жүгіруді жетілдіре отырып баскетболшы алдымен де артымен де бағытты, жылдамдықты өзгерте отырып, сонымен бірге шапшаң жүгіре алуы керек екендігін есте сақтау қажет, осы мақсатта төмендегідей жаттығуларды үнемі қолданған жөн.

Түзу сызық бойымен аяқты өкшеден ұшына қарай сырғанап отырып жүгіру, және оны жұмсақ еркін болуына үнемі бойлап отыру.

Бір орында тұрып жүгіруден қашықтыққа жүгіруге ауысу.

Қорытынды. Спорттық ойындардың бір түрі — баскетбол. Бүкіл әлемге тараған ойындардың бірі. Баскетбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан тұрады — жүгіру, жүру, секіру және лақтыру. Бұл ойынды он жасар баладан бастап қай жаста болсын, бәрі ойнай береді. Сондықтан да баскетбол дене тәрбиесі пәні жаттығуларының бірі ретінде ең тиімді және ағзаға пайдалы болып табылады. Баскетбол ойыны адамның көңілін шаттандырып, іскерлігін арттырады. Бүгінгі баскетбол ойынының даму деңгейі өзінің ең жоғарғы нүктесіне жетті деуге болады, себебі ойынның бүгінгідей жылдамдығы бұрын - соңды болып көрген жоқ. Ойыншының қозғалысы, жүгіру жылдамдығы секіру және лақтыру, тірек тоқтауы. Міне, мұның барлығы жалпы дамыту жылдамдығын, ойыншылардың дайындық деңгейін көрсетеді.

Баскетбол, спорт ойындарының бір түрі ретінде барлық оқу орындарының бағдарламасына кіреді. Арнаулы оқу орындарының студенттері бұл кезеңде баскетбол ойынын ойнап, белгілі деңгейде дайындықпен келді деп есептеледі. Сондықтан бұл оқушылар оқу процесінде ойынның негізгі айла - тәсілдері, тыныс алу және ойын жүйесін біледі, жарысқа да қатыса алады.

Әр түрлі қимылдарды түрлі қарқында, бағытта, түрлі жылдамдықпен орындай отырып, адам ағза жүйесінде және ішкі құрылыстарына жақсы әсер алады.

Адам ойын үрдісі кезінде жоғары эмоциялды жүктеме және үлкен қуанышқа бөлініп, қанағат алады. Дене тәрбиесі жүйесінде баскетбол ойынының маңызы зор. Балалар және үлкендер қажетті дағдыларды имене отырып, өз бетінше үнемі дене шынықтыруды жетілдіруге, ден саулықты сақтауға, көңіл күйін көтеруге және ұзақ өмір сүруге мүмкіндік бар.

Баскетбол ойынымен балалар 9 - 10 жасынан бастап айналысуына болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тілеуғалиев О. Алматы “Жазушы” Дене тәрбиесі
2. Тойжанов С. Құлназаров А. Алматы “Жазушы” Дене тәрбиесі
3. Баскетбол. Спорт для начинающих 2004
4. Гомельский А. Я. Тактикий баскетбола. М., Фис 66
5. Зинин А. Детский баскетбол. М., Фис - 1969

ӘОЖ 372.854

ХИМИЯ ПӘНІНЕН 10 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ЖҮРГІЗУ ӘДІСТЕМЕСІН ӘЗІРЛЕУ

Бекбосынова С.О., Дуйсебаев Ж.Б., Серікбаева М.А.,

Ғылыми жетекші: Сыдықбаева С.А., х.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: bekbosynova2000@bk.ru

Бұл мақалада оқыту процесінде дәстүрлі тәсіл бойынша химия, физика, биология сияқты жаратылыстану ғылым салалары және оларға тиесілі зертханалық жұмыстар тек нақты жабдықта орындалуы тиіс деп саналғанымен, қазіргі таңдағы қашықтықтан оқыту бұндай тәсілді қолданалмайтынын нық көрсетіп отыратын мәселелер қарастырылады. 10-сынып оқушыларының эксперименттік жұмыстарға деген қызығушылықтары мен ынтасын арттыру мақсатына сәйкес виртуалды зертханалар мен зертханалық жұмыстарды жүргізу негізінде әдістемелер қарастырылады.

Түйін сөздер: виртуалды зертханалар, қашықтықтан оқыту, ақпараттық технологиялар, симулятор

Несмотря на то, что традиционный подход к естественным наукам, таким как химия, физика, биология и связанные с ними лабораторные работы, должны выполняться только на специальном оборудовании, в этой статье рассматриваются вопросы, которые наглядно демонстрируют, что дистанционное обучение в настоящее время не поддерживает такой подход. Для повышения интереса и энтузиазма учащихся 10-х классов к экспериментальной работе были рассмотрены методы, основанные на проведении виртуальных лабораторий и лабораторных работ.

Ключевые слова: виртуальные лаборатории, дистанционное обучение, информационные технологии, симулятор.

While traditional approaches to natural sciences such as chemistry, physics, biology, and related laboratory work should only be performed on dedicated equipment, this article addresses issues that clearly demonstrate that distance learning does not currently support this approach. To increase the interest and enthusiasm of 10th grade pupils for experimental work, methods based on conducting virtual laboratories and laboratory work were considered.

Key words: virtual laboratories, distance learning, information technology, simulator

Кіріспе. Бүгінде қашықтықтан оқытудың жаңа бағыттарының бірі — қашықтан қол жетімді автоматтандырылған виртуалды зертханалар құру қолданылады. Зертханалар білім беруге белсенді түрде енгізілуде, бірақ әрқашан нақты білім беру мекемесіне немесе нақты оқу жоспарына сәйкес бағытталған.

Осындай виртуалды зертханаларды құрастыру қажеттілігі техникалық пен инженерлік білім нақты құрылғылармен жұмыс істеу дағдысымен қамтамасыздандырылған, сонымен қатар ғылыми таным мен ғылыми білім алу әдіснамасындағы эксперименттің рөлін түсінетін құзырлы мамандарды даярлауды қамтитындығымен байланысты. Қашықтықтан қол жеткізу зертханалары күндізгі оқытудың зертханалық практикумын қайталауға немесе ауыстыруға ғана емес, сонымен қатар барлығына қолжетімді бірегей қымбат тұратын жабдыкпен жұмыс істеуге, жер шарының кез келген нүктесінен нақты эксперименттер қоюға, таным мен ғылыми зерттеулер процесінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге де арналған. Кинетикалық химия мен органикалық химияны зерттеуде виртуалды зертханаларды пайдалану өте тиімді.

Бұл жұмыста ақпараттық технологиялар мен компьютерлік технологиялар саласындағы заманауи жетістіктерді қолдана отырып, сандық және микропроцессорлық

техника бойынша 10 сынып оқушыларына виртуалды зертханалық жұмыстарды жүргізу әдістемесін әзірлеу атты жобасы арқылы осы мәселені шешу ұсынылады.

Сонымен қатар, виртуалды зертханалардың арқасында "қол жетімді орта" Ұлттық бағдарламасына сәйкес мүмкіндіктері шектеулі адамдардың білім алуына қол жеткізу мәселесі шешілуде, бұл осы жұмыстың әлеуметтік маңызды сипатын да анықтайды.

Қызметтің әртүрлі салаларында бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау міндеті жоғары кәсіптік білім беретін оқу орындары үшін өзекті болып табылады, олардың басты мақсаты - білімді үйлесімді жүйеге ие, әр түрлі жағдайларда кәсіби міндеттерді шешуге қабілетті білімгерлерді даярлау. Осы мақсатқа жету үшін болашақ IT - мамандардың практикалық оқу қызметін ұйымдастыру ерекше маңызға ие, өйткені білімнің қажетті теориялық көлемі де студенттердің қазіргі жұмыс берушілер бағалайтын дағдыларын дамытуды толық қамтамасыз ете алмайды [1, 2].

Басқаша айтқанда, техникалық, әсіресе инженерлік пәндерді оқу кезінде оқу процесінің ажырамас бөлігі зертханалық практикум болып табылады, оның міндеті оқушылардың жабдықпен жұмыс істеу, эксперименттік мәліметтерді алу және өңдеу, экспериментті жоспарлау, нәтижелерді әдеби деректермен талдау және салыстыру дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Оқу орнындағы ақпараттандырудың негізгі бағыттарының бірі-оқытудың әртүрлі электронды түрлері мен формаларын тарату. Әлемде жаңа білім алудың неғұрлым талап етілетін тәсілі электрондық оқыту жүйесі болып табылады, оны Қазақстанда қашықтықтан оқыту, компьютерлерді қолдана отырып оқыту, виртуалды оқыту және т. б. деп те атайды [3].

Қашықтықтан оқыту-бұл оқытушы мен студент физикалық тұрғыдан әртүрлі жерлерде болатын қашықтықтан оқыту әдісі. Тарихи тұрғыдан қашықтықтан оқыту сырттай оқу болып саналды. Бірақ қазір бұл аудио, видео жабдықтар, интернет және спутниктік байланыс арналарын қолдануды қамтитын оқыту құралы.

Алайда, инженерлік студенттердің құрылғылармен және процестермен жұмыс істеудің практикалық дағдыларын дамытудың маңыздылығын ескере отырып, "қашықтықтан оқыту" және "зертханалық практикум" сияқты екі ұғымды біріктіруде қиындықтар туындайды. Дегенмен, білім беру стандарттары инженерлік пәндер бойынша зертханалық семинарларды орындау үшін оларды жүзеге асыру қиын болғанына қарамастан, оқу процесінде электронды оқыту жүйелерін қолдану қажеттілігін атап өтті.

Электрондық практикалық жұмыстарды құру қажеттілігі келесі факторлармен түсіндіріледі:

- ғылыми зерттеулер үшін ғана емес, сонымен бірге оқу мақсаттары үшін де пайдаланылуы мүмкін қымбат, ерекше, қол жетімді емес, қуатты зертханалық жабдықтарға қол жеткізу;
- білім беру және зерттеу процесінің үздіксіздігін, әлемнің кез келген нүктесінен электрондық шеберханаға қашықтықтан қол жеткізуді қамтамасыз ету;
- мүмкіндігі шектеулі балалар үшін білімге қол жетімділікті қамтамасыз ету мүмкіндігі.

Ақпараттық технологиялар ғылым мен техниканың дамуының қазіргі кезеңінде ғылымда бар енгізу механизмдерін қолдана отырып, инженерлік-техникалық білім алушыларға арналған қашықтықтан зертханалық практикумдарды жасауға мүмкіндік береді. Осы механизмдерді пайдалануға негізделген электрондық оқыту жүйелерін үш топқа бөлуге болады:

1. Симулятор бағдарламаларды қолданатын электронды зертханалық жұмыс;
2. Модельдеу жүйелерді қолданатын электронды зертханалық жұмыс;
3. Виртуалды зертханалар.

Симулятор – бағдарламаларды техникалық мамандық студенттерін базалық білімге үйрету үшін қашықтықтан зертханалық жұмыстарды жүргізуге арналған платформа ретінде пайдалануға болады. Олар схемалардың, процессорлардың, микроконтроллерлердің және т. б. жұмыс принциптерін көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік береді.

Алайда оқушы құрылғы моделін басқара алмайды, оның параметрлері мен мәндерін өзгерте алмайды, сондықтан жұмыс барысында алынған білім мен дағдылар жеткіліксіз болады. Сонымен қатар, мұндай бағдарламаларда салынған құрылғылар тек берілген алгоритм бойынша жұмыс істейді, бұл практик - мамандарды сапалы оқыту үшін мүлдем жарамсыз, өйткені жоғары сынып оқушылары оны модельдеумен емес, нақты жабдықпен жұмыс істей алуы керек [4].

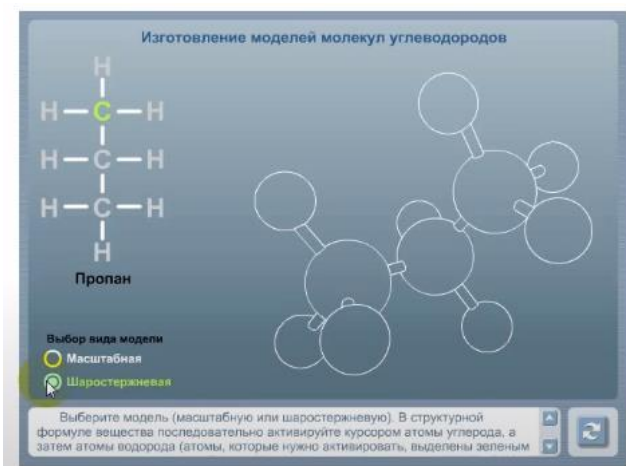
Эксперименттік бөлім. Химия пәнінен 10 сынып оқушыларына виртуалды зертханалық жұмыстарды жүргізу үшін, алдымен, оқушыларға виртуалды зертханалар дегеніміз не және онымен қалай жұмыс жасау керектігін түсіндіру тиіс. Виртуалды зертханалық жұмыстарды жүргізу әдістемесі симуляторларды үйрету әрі оларды қолдана алу мақсатында негізделген. Мысалы, көмірсутек молекулаларының модельдерін құрастыру барысында оқушылар екі виртуалды зертханаларды қолданды, олар: PhET және VirtuLab. Осындай екі виртуалды зертханаларды пайдалана отырып, оқушылар программаның симуляторларын қолдану негізінде зертханалық жұмыстарды жүргізе алады. Оқушылар алдымен VirtuLab виртуалды зертханасын қарастырды.

Оқушылар көмірсутек молекулаларының модельдерін құрастыру барысында нақты қандай көмірсутектің молекулаларының моделін құрастыру керектігін анықтауы тиіс, бұл оған таңдау жасауға мүмкіндік берді. Оқушы міндетті түрде тақырыптан ауытқымай, дұрыс таңдау жасап, виртуалды зертханада жұмысты орындауға кірісті. Мысал ретінде пропан көмірсутегі келтірілді.

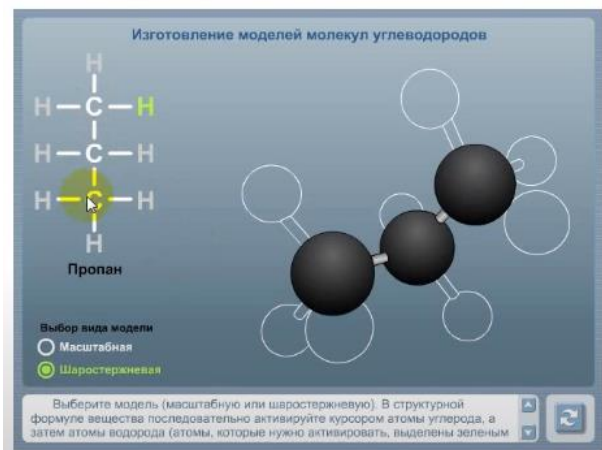
1 сурет.

Пропан көмірсутек молекулаларының моделін құрастыру барысында, ең алдымен, модель түрін таңдау керек болды. Олар екіге бөлінеді: масштабты және шар мен таяқша үлгісі(доп-таяқ, шаростержневая).1 суретте Масштабты үлгісі көрсетілген.

2 сурет

Шар мен таяқша үлгісінде көміртек пен сутектің байланысы айқын кескінделген. Ірілеу тұрған шарлар көміртек ал кіші шарлар сутек молекулалары екенін бірден түсінуге болады.

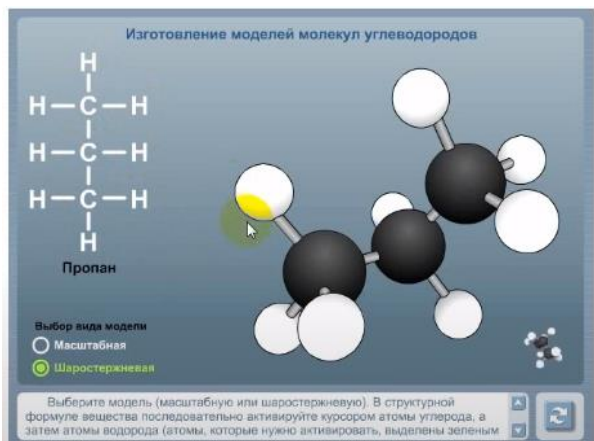
3 сурет

Көмірсутек молекулаларының моделін құрастыру үшін оқушылар шар мен таяқша үлгісін таңдады. Құрылымдық формуласында көрсетілген көміртек молекуласын тінтуір арқылы басып, үлгіде қара шарларды бірден пайда болатынын байқады. (3 сурет)

4 сурет

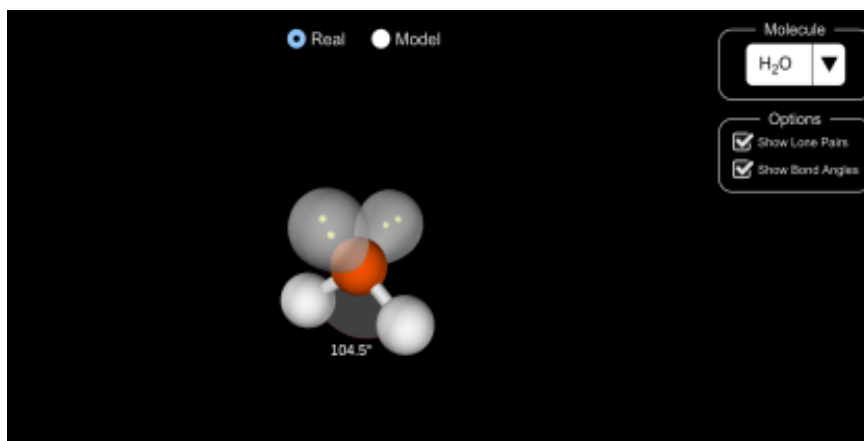
Егер тінтуір батырмасы арқылы пропанның құрылымдық формуласындағы сутек молекулсын басып қарастырсақ, онда үлгіде ақ түсті шарларды байқауға болады. Ақ шарлар – сутек молекуласының моделі. (4 сурет)

5 сурет

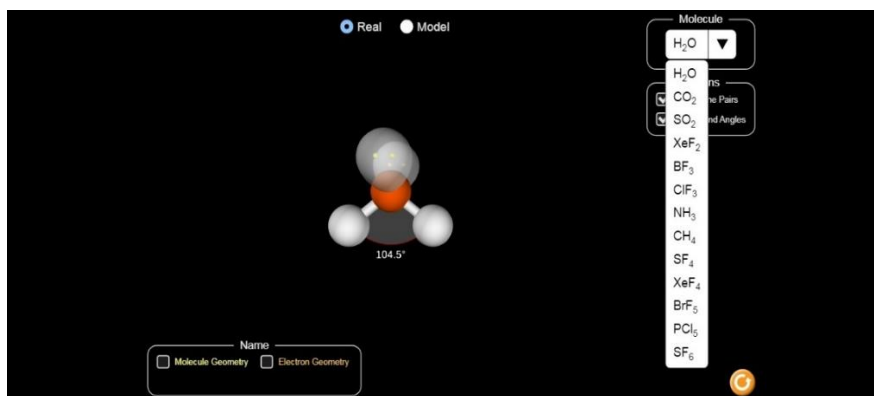
Сонымен, оқушылар пропанның құрылымдық формуласын пайдалана отырып оның шар мен таяқша үлгісіндегі моделін құрастыра алды. Бұл зертханалық жұмыс 10 сынып оқушылары үшін оңай әрі тиімді болып келеді. Оқушылар виртуалды зертханада пропанның құрылымдық формуласын есте сақтап, оның молекулалық моделімен танысты, көміртек пен сутек молекулаларының кеңістікте қалай орналасқанын айқын көре алды. (5 сурет)

Келесіде, оқушылар өз қызығушылықтарын танытып, осы тақырыпты PhET бағдарламасы бойынша орындауға атсалысты. PhET бағдарламасы күрделі заттардың кеңістіктегі молекулаларының геометриялық пішіндері мен моделін құрастыруға болатын симуляторларды қамтып отыр.

6 сурет

Терезенің жоғарғы оң жақ шетінде орналасқан “Molecule” бетбелгісінде судың H_2O формуласы таңдалған. Бұндай таңдау жасағаннан кейін экран алдыларыңызда 3D форматты судың молекулалары көрсетіледі. Тінтуір арқылы әр молекуланы 360° -та айналдырып қарастыруға болады. (6 сурет).

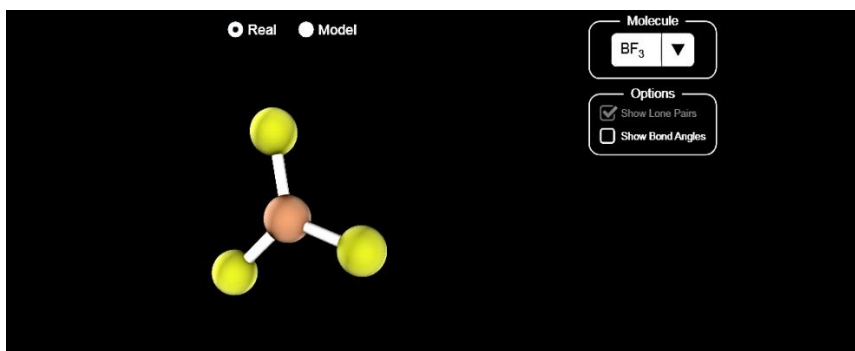

7 сурет

“Molecule” бетбелгісінде

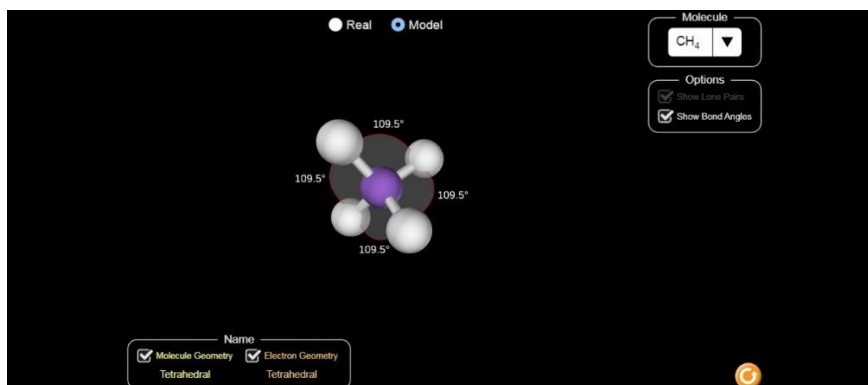
H_2O , CO_2 , SO_2 , XeF_2 , BF_3 , ClF_3 , NH_3 , CH_4 , SF_4 , XeF_4 , BrF_5 , PCl_5 , SF_6 сияқты заттардың молекулалары 3D форматында жасалынған. Осы тізіміндегі күрделі заттардың кез-келген формуласын тінтуір батырмасы арқылы басып таңдау жасаған сәтінде бірден экран алдыларыңызда таңдалған заттың молекулалар моделі құрастырылады. (7 сурет)

Мысалы, бор үшфторидінің “Real” үлгісіндегі молекулаларының моделі 8 суретінде көрсетілген.

8 сурет

Метан молекулаларының моделін құрастыру барысында “Real” үлгісін “Model” үлгісіне ауыстырдық. Options белгісінде Show Bond Angles, ал Name бетбелгісінде Molecule Geometry мен Electron Geometry таңдадық. Сонда, метанның тек молекула моделі ғана емес, сонымен қатар оның градусық көрсеткіштері мен геометриялық пішіні тетраэдр екенін баяндайды.(9 сурет)

9 сурет

Бұл виртуалды зертхана сан алуан түрлі симуляторларға толы екендігі оқушылар бірден байқады. Күрделі заттардың молекулалық модельдерін құрастыру негізіндегі зертханадық жұмыстар өте қызықты және еш қиындықсыз орындалатынына 10 сынып оқушылары көз жеткізді.

Тәжірибені талдау. 10 сынып оқушыларымен сұхбаттасу кезінде көптеген оқушылар PhET бағдарламасын таңдайды. Олар мұны виртуалды зертхананың зертханалық жұмыстарды орындауға арналған 806 миллионға жуық симуляторлардың болуымен түсіндіреді. Мұндай виртуалды зертханалық жұмыс неғұрлым түсінікті және оңай, сонымен қатар қызықты болып келеді. PhET және VirtuLab виртуалды зертханаларды салыстырғанда оқушылардың көп бөлігі PhET программасын қолдайтыны айқын көрінеді.

Қорытынды. Виртуалды химиялық зертханалар, виртуалды эксперимент, химия бойынша виртуалды зертханалық жұмыстар-бұл химиялық білім берудегі перспективалы сала, ол оқушылар мен мұғалімдердің назарын бірден аударады. Оқу практикасына виртуалды зертханаларды енгізудің өзектілігі, біріншіден, уақыттың ақпараттық қиындықтарымен, екіншіден, оқытуды ұйымдастыруға қойылатын нормативтік талаптармен, яғни білім беру стандарттарымен байланысты. Құзыреттілікке негізделген тәсілді іске асыру мақсатында жоғары білім берудің қолданыстағы білім алушылардың кәсіби дағдыларын қалыптастыру және дамыту мақсатында аудиториядан тыс жұмыстармен үйлестіре отырып, сабақтарды өткізудің белсенді және интерактивті нысандарын, оның ішінде компьютерлік симуляцияларды оқу процесінде кеңінен пайдалануды көздейді.

Бұл салада VirtuLab химиясы бойынша интерактивті практикалық жұмыстар мен тәжірибелер (<http://www.virtulab.net/>) жоғары білім деңгейінде орыс тілді ресурстар арасында, ал білім беру құралдары нарығында PhET виртуалды химиялық зертханалары,

университеттердің жеке дамуы және шет тілдеріндегі бірқатар ресурстар бар. Қол жетімді виртуалды химия зертханаларының сипаттамасы бірнеше рет келтірілген, олардың тізімі, әрине, толықтырылатын болады. Виртуалды зертханалар химия және химиялық пәндерді оқыту практикасында өз орнын алады, сонымен бірге оларды қолдану мен олардың негізінде виртуалды зертханалық жұмыстарды құрудың теориялық және әдістемелік негіздері енді қалыптаса бастады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шабалин А. М. Применение виртуализации операционных систем для формирования профессиональных навыков у выпускников программы бакалавриата // Научно- методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 2. – С. 604–609.
2. Шабалин, А.М. Виртуализация операционных систем: возможности и перспективы использования в учебном процессе. // Наука о человеке. - 2017. - №1 (27). – С. 155- 159.
3. Князева Е.М. Лабораторные работы нового поколения. // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 6-3. – С. 587-590.
4. Груздева И.О. Элементы дистанционного курса. - Санкт – Петербург: Российский Государственный Педагогический Университет им. А.И. Герцена. – 2011 г. – 8 с.

УДК 576.89

ИЗУЧЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ НЕМАТОДОЗОВ СРЕДИ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Биссирова Н.Ш., студентка 4 курса

Научный руководитель: **Маусумбаева А.М.**, к.с.х.н., старший преподаватель
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: Aida_28.65@mail.ru

Данная работа посвящена изучению распространения нематодозов среди детей школьного возраста города Талдыкорган. Для более точного анализа были взяты данные двух поликлиник за 2019 – 2020 г.г. При исследовании было выяснено какое количество детей подверглось обязательному обследованию, какое количество детей было подвержено заболеванию. Выяснилось какими методами происходит обнаружение в лабораториях, а также лечение, которое назначается для выздоровления.

Ключевые слова: паразиты, гельминтозы, заражение человека, энтеробиоз, аскаридоз.

Бұл жұмыс Талдыкорган қаласындағы мектеп жасындағы балалар арасында нематодоздардың таралуын зерттеуге арналған. Дәлірек талдау үшін 2019-2020 жылдардағы екі емхананың деректері алынды. зерттеу кезінде қанша бала міндетті тексеруден өтті, қанша бала ауруға бейім екендігі анықталды. Зертханаларда қандай әдістер анықталғандығы, сондай-ақ қалпына келтіру үшін тағайындалған емдеу анықталды.

Түйін сөздер: паразиттер, гельминтоздар, адамның инфекциясы, энтеробиоз, аскаридоз.

This work is devoted to the study of the spread of nematodoses among school-age children of the city of Taldykorgan. For a more accurate analysis, data from two polyclinics were taken for 2019-2020. The study found out how many children were subjected to mandatory examination, how many children were exposed to the disease. It was found out what methods are used for detection in laboratories, as well as the treatment that is prescribed for recovery.

Key words: parasites, helminthiasis, human infection, enterobiasis, ascariasis.

Паразитарные заболевания составляют одну из существенных частей инфекционных патологий. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), паразитами всего в мире поражено более 4,5 миллиарда человек.

Многие из паразитарных болезней связаны с территориями, природные факторы которых являются благоприятными для возбудителей этих болезней [1].

В Казахстане проблема паразитарных болезней также является актуальной. Ежегодно регистрируется около 80 тысяч паразитов, что не отражает истинной картины паразитарной заболеваемости. Более 93% заболеваний связано с заражением гельминтами, из которых в республике постоянно регистрируются энтеробиоз, гименолепидоз, аскаридоз, трихоцефалез, эхинококкоз, описторхоз, тениидозы, трихинеллез и другие.

Природные факторы бывают как биотическими (достаточная распространенность возбудителей), так и абиотическими (температура, влажность, тип почвы). Также влияние на распространение социально-экономических факторов (условия труда и быт людей, их культура, уровень развития здравоохранения). Распространение некоторых заболеваний определяют условия быта людей и соблюдение ими правил гигиены. Это те болезни, которые передаются контактно-бытовым путем (энтеробиоз, гименолепидоз) [2].

Гельминтозы – наиболее распространенные и массовые паразитарные болезни человека. Борьба с гельминтозами ставит ряд научных и социальных проблем. Изучение биологии гельминтов, их жизненный цикл, эпидемиологии, методами индивидуального и массового лечения и профилактики, подготовки кадров для массовых обследований населения и проведения широких профилактических мероприятий и т.д.

Целью исследования данной работы является изучение распространения нематодозов среди детей школьного возраста города Талдыкорган.

Исследование состояло из следующих этапов: обзор литературного материала о гельминтах, в частности о нематодах, сбор информации у фельдшера школы и врачей-паразитологов в городских поликлиниках, анализ статистических данных.

В качестве методов исследования использовались аналитический, сравнительный, социологический, математический.

Новизна исследования заключается в выявлении видов нематодозов среди детей и выяснении причин неэффективности лечения гельминтозов и их повторного возникновения в регионе.

Каждый из паразитов наносит вред организму хозяина присутствием, как инородное тело. К примеру, клубок аскарид может являться причиной непроходимости кишечника. Яйца шистосом провоцируют воспаление стенки мочевого пузыря и могут привести к канцерогенезу. Своими крючьями, присосками, ротовыми капсулами кишечные паразиты повреждают слизистую оболочку кишечника.

Гельминтозы опасны тем, что они снижают защитные реакции и силы организма, оказывают негативное действие на нервную систему, наблюдается снижение иммунитета и ухудшение уже имеющихся болезней. Они создают благоприятные условия для патогенных микробов в микрофлоре кишечника человека. Основные пути заражения через еду и воду.

Заболевания, которые вызываются собственно круглыми червями, называются *нематодозами*.

Наиболее известными представителями нематод являются аскарида человеческая (*Ascaris lumbricoides*), детская острица (*Enterobius vermicularis*).

Острица (Enterobius vermicularis). Наиболее распространённый человеческий гельминт, занимающий первое место по частоте распространения среди плоских и круглых червей. Он встречается во всех регионах земного шара. Вызывает заболевание энтеробиоз.

Локализация: нижняя часть тонкой кишки и начальная часть толстой кишки.

Патогенный эффект. Зуд, потеря аппетита, диарея, нарушение сна. У девочек и женщин воспалительные процессы в половых органах возможны при заполнении остриц во влагалище.

Лабораторная диагностика. Исследование кала неприменимо, так как яйца откладываются на коже. Наиболее эффективным является выскабливание из перианальных

складок кожи. Для этого спичку или деревянный стержень обматывают ватой и пропитывают глицерином, затем соскабливают и микроскопируют. Использованные материалы сжигаются. Яйца можно найти под ногтями или в носовой слизи. Иногда в кале видны выпущенные острицы.

Аскарида человеческая (Ascaris lumbricoides). Вызывает заболевание аскаридоз.

Морфофизиологические характеристики. Крупный червь, беловато-розового цвета. Самка достигает 20-40 см в длину, самец-15-20 см, задний конец тела самца загнут на брюшную сторону. Тело веретенообразное.

Локализация. Тонкая кишка.

Патогенный эффект. В легочной ткани при мигрирующем аскаридозе наблюдаются множественные очаги кровоизлияния и воспаления (пневмония). При интенсивной инвазии процесс может захватывать целые доли легких. Экспериментально установлено, что заражение животных большой дозой яиц приводит к смерти от пневмонии на 6-10-е сутки.

Лабораторная диагностика. Обнаружение яиц в кале. Яйца аскарид характеризуются высокой устойчивостью к факторам внешней среды. Они могут зимовать и сохраняться в загрязненной почве в течение 5-6 лет. Они хранятся в выгребных ямах до 8 месяцев. В компостных кучах, где температура достигает 45 °С, яйца погибают через 1-2 месяца [3].

Методика гельминтологических исследований

Методы гельминтологических исследований делятся на 2 группы – прямые и косвенные.

Прямые методы выявляют как самих гельминтов и их фрагменты, так и продукты размножения (яйца, личинки). К группе прямых методов исследования относят исследования фекалий, мочи, дуоденального сока, влагалищных выделений, перианальной слизи, подногтевых пространств, мокроты и носовой слизи, биопсированных кусочков ткани.

Косвенные методы выявляют вторичные изменения, возникающие в организме человека в результате жизнедеятельности паразита. Сюда относятся серологические и аллергические реакции, общие исследования крови и др.

Из прямых методов исследования копрологические методы являются наиболее распространенными, поскольку большая часть гельминтов человека в половозрелом состоянии обитает в желудочно-кишечном тракте или в сообщающихся с ним органах. Также применяются макроскопические и микроскопические исследования испражнений [4].

Результаты и обсуждения. Для исследования проблемы нами проведена работа с медицинскими карточками больных детей, сбор информации в городских поликлиниках (детская) города Талдыкорган. Работу проводили вместе с врачами-паразитологами, в ходе которого выяснились следующие моменты, которые будут описаны ниже. Для более подробного рассмотрения мы взяли данные за два года: 2019 – 2020 гг.

В общей сложности обязательному обследованию по городу за 2019 год подверглись 32335 детей, за 2020 год 33557 детей, в возрасте от 6 лет – до 15 лет, это составляет около 90% от общего количества детей города (табл.1,2).

Из обследованных в 2019 году 32335 детей заболевших аскаридозом составляет 12 человек, энтеробиозом 3 человек (табл.1), (рис.1).

Таблица 1

Данные о количестве заболеваемости за 2019 г. Городская поликлиника №1

Аскаридоз		Энтеробиоз	
Год рождения	Количество заболевших	Год рождения	Количество заболевших
2011 г.	2	2012г.	1
2012 г.	1	2013г.	1
2013 г.	3	2015г.	1
2014 г.	5		-
2016 г.	1		-

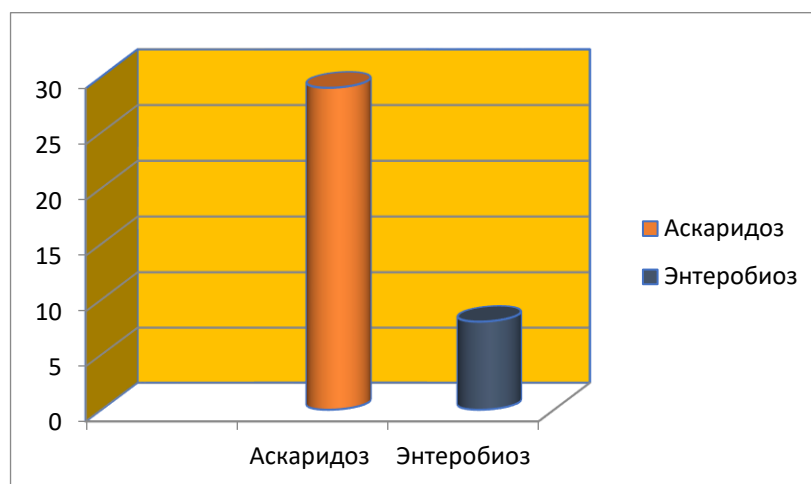

Рисунок 1. Данные о количестве заболеваемости за 2019 г. Городская поликлиника №1.

За 2020 год из общего количества 33557 детей, в возрасте от 6 лет – до 15 лет заболевших аскаридозом составляет - 29 человек, энтеробиозом - 8 человек (табл.2), (рис.2).

Таблица 2

Данные о количестве заболеваемости за 2020 г. Городская поликлиника №2

Аскаридоз		Энтеробиоз	
Год рождения	Количество заболевших	Год рождения	Количество заболевших
2007 г.	1	2011 г.	3
2008 г.	1	2013 г.	3
2010 г.	1	2014 г.	2
2011 г.	8		-
2012 г.	6		-
2013 г.	7		-
2014 г.	4		-
2016 г.	1		-

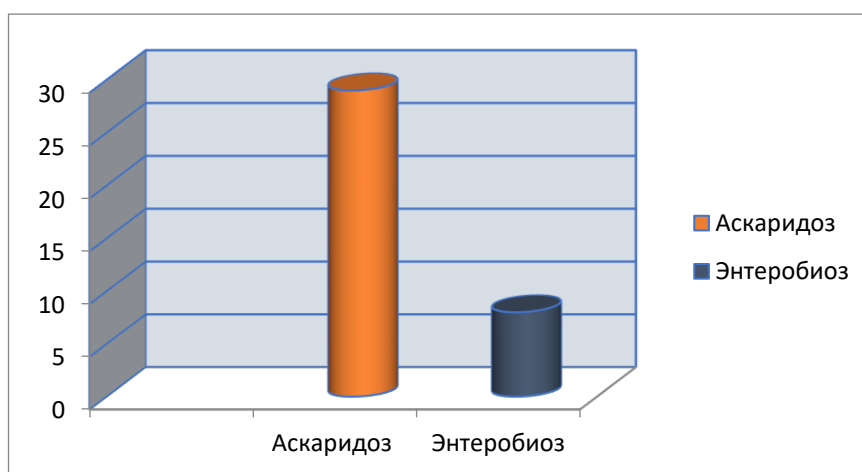

Рисунок 2. Данные о количестве заболеваемости за 2020 г. Городская поликлиника №2

Врачами назначалось специальное лечение заболеваний. Лечение проводится лекарственными средствами или оксигенотерапией. Выдавались лекарства, которые предназначены для бесплатной выдачи, с этим связано повторное возникновение заболеваний энтеробиоза и аскаридоза в 2020г. Данные лекарства не указали.

После выздоровления прописываются лекарственные препараты, нормализующие состояние организма после токсичной деятельности нематод.

Выводы: Борьба с гельминтозами – серьезная и сложная задача, не терпящая упрощенного подхода и, тем более, беспечности. Работа по борьбе с гельминтозами, наиболее распространенными паразитарными заболеваниями требует участия в ней не только всех медицинских работников разных профилей, но и широких слоев населения, помощь которых в реализации комплексного плана противогельминтных мероприятий существенно необходима. Успех борьбы с гельминтозами в значительной степени зависит от уровня знаний и степени подготовки в области гельминтологии всей медицинской общественности.

В ходе исследования выяснилось что наиболее распространенными заболеваниями среди нематодоз являются аскаридоз и энтеробиоз. Чтобы не заразиться этими заболеваниями необходимо соблюдать элементарные правила гигиены:

Профилактика от энтеробиоза: личная-соблюдение правил личной гигиены, особенно чистоты рук; больного ребенка следует укладывать спать в трусах, утром их следует кипятить и гладить влажными; общественная-общие санитарные мероприятия в сочетании со специфическими для энтеробиоза; систематические мероприятия по энтеробиозу в детских учреждениях.

Профилактика от аскаридоза: соблюдение правил личной гигиены: мытье рук, овощей, фруктов, употребление кипяченой воды; защита пищи от мух, тараканов и других насекомых. Не купаться в водоемах со стоячей водой. Общественно-санитарно-просветительская работа; массовая дегельминтизация населения с последующим уничтожением паразитов; нейтрализация фекалий, используемых в качестве удобрения путем компостирования; защита окружающей среды от загрязнения (канализация, водоснабжение).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Г.Ц. Полежаева, Г.Т. Дзюба, Ю.Е. Скурихина и др. Медицинская паразитология: учебное пособие – Владивосток: Медицина ДВ, 2017. – 140 с.
2. С.А. Павлович, В.П. Андреев. Медицинская паразитология с энтомологией: учеб. пособие – Минск: Выш. шк., 2012. – 311 с. : ил.
3. Г. И. Мяндина, Е. В. Тарасенко. Медицинская паразитология. Учебное пособие-М.: Практическая медицина, 2013. — 256 с.: ил.
4. Лысенко А.Я., Красильников А.А. Лабораторные методы диагностики паразитарных болезней. – М.: Медицина, 1999 г.

ӘОЖ 373.1.02:37.035.6:78(=5127122)

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫ АРТТЕРАПИЯ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Болатов Ж., Нұржігіт Н., Дәулетова А.

«Педагогика және психология» мамандығы, ПҚ-411 топ студенттері

Ғылыми жетекшісі: **Рысбекова Р.М.**, п.ғ.к., аға оқытушы

Мақалада бірқатар мемлекеттік саяси білім беру құжаттарында кәсіби мамандандырылған кадрлық мамандарды инновациялық пәндерді игерте, кәсіби мүмкіндіктерін арттыра отырып және психологиялық тұрғыда білім беру жүйесінде балалардың, жасөспірімдердің, ересек адамдардың денсаулықтарын сақтау айтылған. Бұл тұрғыда дені сау азаматтарды тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Осы мақсатты жүзеге асыруда, арттерапияның негізгі элементтерін, әдістемелерін қолдану өте маңызды болып отыр.

Қазіргі уақытта психотерапияның маңызды салаларының бірі – ол арт-терапия, арттерапия сөзін қазақшаға тікелей аударғанда «өнермен емдеу» деген мағынаны білдіреді, яғни осы аталған мәселелер мақалада қарастырылған.

Түйін сөздер: арттерапия, Адриан Хилл, изотерапия, сурет терапиясы, драматерапия, библиотерапия, музыкатерапия, кинотерапия, куклотерапия, «топтық бейнелердің синалактикалық әдісі» және т.б.

В статье отмечается, что в ряде государственных политических образовательных документов профессионально-специализированные кадровые специалисты осваивают инновационные дисциплины, повышают профессиональные возможности и поддерживают здоровье детей, подростков, взрослых в системе психологического образования. В этом контексте воспитание здоровых граждан становится актуальным вопросом сегодняшнего дня. При реализации этой цели очень важным становится использование основных элементов, методик арттерапии.

В настоящее время одной из важнейших отраслей психотерапии является арт – терапия, что в прямом переводе слова арттерапия означает «лечение искусством», т. е. данные вопросы рассмотрены в статье.

Ключевые слова: арттерапия, Адриан Хилл, изотерапия, рисование, драматерапия, библиотерапия, музыкотерапия, кинотерапия, куклотерапия, танцетерапия "синалактический метод групповых изображений" и др.

The article notes that in a number of state policy educational documents, professional and specialized personnel specialists master innovative disciplines, increase professional opportunities and support the health of children, adolescents, and adults in the system of psychological education. In this context, the education of healthy citizens becomes an urgent issue today. When implementing this goal, it becomes very important to use the main elements, methods of art therapy.

Currently, one of the most important branches of psychotherapy is art therapy, which in the direct translation of the word art therapy into Kazakh means "art treatment", i.e. these issues are discussed in the article.

Keywords: art therapy, Adrian Hill, isotherapy, drawing, drama therapy, bibliotherapy, music therapy, film therapy, puppet therapy, dance therapy "synalactic method of group images", etc.

Мемлекеттік саяси білім беру құжаттарында, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында[1], Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту концепциясында[2], Қазақстан Республикасының жаңа формациядағы педагогтарға үзіліссіз педагогикалық білім беру концепциясында[3], ҚР-сының Президенті Н.А.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Қазақстан халқына жолдауында[4] кәсіби мамандандырылған кадрлық мамандарды инновациялық пәндерді игерте, кәсіби мүмкіндіктерін арттыра отырып және психологиялық тұрғыда білім беру жүйесінде балалардың, жасөспірімдердің, ересек адамдардың денсаулықтарын сақтау айтылған. Бұл тұрғыда дені сау азаматтарды тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында[2] білім беру мазмұнына айрықша мән беріліп, адамның рухани жан-дүниесінің дамуына, шығармашылығы мен белсенділігіне жағдай жасау керектігі айтылған. Осы тұрғыдан тұлғаның шығармашылығын дамыту, оны жаңа талап тұрғысынан шешу негізгі міндеттердің бірі болып саналады. Тұлға шығармашылығын дамытуда арттерапияның негізгі элементтерін, әдістемелерін қолдану өте маңызды. Демек «арттерапия дегеніміз не?» деген сұрақ туындайды.

Арттерапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу дегенді білдіреді. «Арттерапия» – термині (art – өнер, arttherapy – өнер арқылы терапия жүргізу) көбіне ағылшын тілді халықтар қоныстанған елдерде кеңінен тараған. Арттерапия – ауру адамның психоэмоциональды халіне шығармашылық арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді[5].

Алғаш бұл термин 1938 жылы Адриан Хиллдің[5] санаторияда туберкулез ауруына шалдыққандардың көңіл-күйлерін сипаттау жұмысында қолданылады. Кейіннен бұл

термин өнерге қатысты барлық терапияның салаларында (музыкалық терапия, драмалық терапия, бимен терапия жүргізу т.б.) қолданыла бастайды Бірақ көптеген мамандар мұндай анықтамаларды өте кең әрі нақты емес деп санайды. Отандық психотерапиялық әдебиеттерде кей кездерде «Изотерапия» және «Сурет терапиясы» термині қолданылады, бірақ олар ағылшын тілді аналогқа келіңкіремейді және мән мағынасын тарылтады[5].

Арттерапия мынадай бағыттарды қамтиды: сурет терапиясы, драматерапия, библиотерапия, музыкатерапия, кинотерапия, куколтерапия, битерапиясы және т.б.

Фрейдтің[6] алғашқы ойлар мен күйзелістер, бейнелер және белгілер формасында беріледі деген сөзіне сүйеніп, М.Наумбург[7] өнерді психотерапияның бір формасы екендігін айтқандардың бірі болды.

Қазіргі уақытта психотерапияның маңызды салаларының бірі – ол арт-терапия болып саналады. Арт-терапия даму үстіндегі психотерапияның әдістерінің жаңа түрі болып есептеледі. Қазір Қазақстанда арт-терапия өзінің қалыптасу кезеңінде. Бұл сала Қазақстанда әлі де болса толығымен зерттелмеген деп айтуға толық негіз бар, себебі осы салада елімізде ғылыми жұмыстардың тапшылығы дәлел бола алады. Сонымен қатар арт-терапия түсінігі біздің елімізде әлі толығымен қалыптаспаған.

Арт-терапиямен айналысу үлкен кәсіби дайындықты, психотерапия аймағында іргелі білімді талап ететін қиын іс-әрекет болып есептеледі. Қазіргі кезде мұндай мамандар жоқтың қасы. Осыған қарамастан арт-терапияны қолдануға деген қызығушылық өте жоғары.

Арт-терапия жөніндегі білімді елімізде дәл қазіргі күнде тек қана психологтарға ғана емес, сонымен қатар педагогтарға, әлеуметтік қызметкерлерге, қарт адамдар, жасөспірімдер психикалық ауру адамдарға тағы басқа көптеген жерлерде қолдану маңызды және қажет екендігі дәлелденуде.

Алғашқыда арт-терапия түсінігі енгізілген кезде оны тек сырқат ауру немесе демалыс үйіндегі емделушілерге ғана қолданған болса, кейін келе оның қолданыс шеңбері кеңейді. Бұл дегеніміз арт-терапия адамның шығармашылық жағдайын дамытып қана қоймай, адамның бойындағы ресурстарының мүмкіндігін түсініп ашуға да жағдай жасайды деген сөз. Мұнда адамның шығармашылық әрекетіндегі әсемдігі емес, сол кезеңдегі басынан өткен сезімдерді, қобалжуларды бейне арқылы жеткізу болып табылады. Түс көрген адамның сөзі: мен мұны сезініп тұрмын, бірақ қалай айтарымды және бейнелерімді білмеймін. Психоаналитикалық бағыттың негізін салушы З.Фрейд[6] айтқандай, бұл барлық уақытта оңай емес. Яғни бұдан шығатын қорытынды толығымен сезімдерді жеткізе білгенде ғана, сол кезде арт-терапия өз мақсатына жетіп, тиімді болары сөзсіз.

Арттерапияның шығу тарихы, негіздеріне келетін болса: Арттерапия сөзін қазақшаға тікелей аударғанда «өнермен емдеу» деген мағынаны білдіреді. Оны ғылымға, жалпы қолданысқа ең алғаш енгізген Адриан Хилл[5] болды дедік.

Алғашқы кезде арттерапияны ауруханалармен жүйке жүйесіндегі бұзылулары бар ауру емделушілерді емдейтін эмоциялық бұзылулардың көрінісі бар адамдарға ғана қолданған. Қазіргі кезде арт-терапияның қолданыс аясы едәуір кеңейді және ол өзінің алғашқы психоаналитикалық негізінен алыстауда. Негізінен арт-терапияны қолданғанда ең бастысы жұмыс барысында талантын көрсету емес, спонтанды пайда болған қобалжуларын, қиындықтарын, бұрынғыдан қалған елестерін суреттеу арқылы жеткізу.

Арттерапияны әр түрлі бағыттар бойынша қарастыратын болсақ,

Жүздеген жылдар бойы өнер адамдар үшін ләззат алу көзі болып келді, ал өнердің көмегімен емдеу салыстырмалы түрде жаңа феномен. Арт-терапия термині (art-terapy тікелей қазақша баламасы «өнермен емдеу» деген мағынаны білдіреді дедік) қолданысқа 1938 жылы жоғарыда айтылған Адриан Хилл[5] туберкулезбен ауырған санаториядағылармен жұмысында алғаш айтқан. Көп кешікпей бұл сөз тіркесі ауруханалармен психикалық денсаулық орталықтарында жүргізілген өнерге қатысты қызметтің барлық түріне қолдана бастады. Бірақ көбінесе бұл анықтаманы өте кең мағынада әрі нақты емес деп санайды. Өнерді сапалы терапиялық мақсаттарда қолданудағы

құндылығы, символикалық деңгейде әр түрлі сезімдермен тәжірибе жүргізу арқылы оларға көрініс беру және зерттеу болып табылады. Символдарды іске асыруын алғашқы қауымдағы адамдардың үңгірдегі суреттерінен дейінгі және кейінгілерден байқауымызға болады. Біздің ертедегі ата-бабаларымыз символикалық бейнелерді өздерінің әлемдегі орны мен адамның күнелтуін айыру үшін қолданған. Өнер қоғамдық құрылыспен пайда болған қоғамның көрінісі болып табылады. Біздің дәуірімізде бұл өнердің жаңа стилдерінің пайда болуы моральдік, мәдениеттік құндылықтардың өзгеруінің дәлелдеуіне себеп болды.

Көптеген мамандар арт-терапияда өздерінің практикаларында психодинамикалық көзқараста Фрейд[6] пен Юнгтың[8] символдық формасында бейсаналы түрде көрінеді дейді. Сонымен қатар, Маргарет Наумбургтың[7] ойы бойынша психокоррекциялық топта олардың мүшелеріне оңай өздерінің қиялдарын, қорқыныштарын сөз арқылы емес, сурет арқылы көрсетуге болады. Өзінің ішкі қайғыруының емделуші сурет салу үрдісі арқылы сөзбен айту қабілетін жинақтайды. Көптеген психокоррекциялық топтың жетекшілері қатысушылардың шығармашылық көркем суретінің нәтижелерін интерпретацияланбайды, тек қана жабық, тұйық қиялдарын көруге көмектеседі. Осы мақсатпен жетекшілері топта жылы шырайлы ортаны құрайды, осындай ортада қатысушылардың сынауынан сақтайды. Сонымен бірге, жетекшілер қатысушылардың еркін ассоциациясын бағалауы керек. Ең маңыздысы-қатысушылар ассоциацияны өз бетімен құрастыруы керек. Ол өзіндік сананың дамуына ықпал етеді. Кейбір терапевтер клиенттердің жасаған ассоциацияларын өздері интерпретациялайды, содан шыққан қорытындылармен клиентті таныстырады. Мысалы, Бернард Леви айтуы бойынша қатысушылардың шығармашылық өнімді интерпретациялайтын терапевт олардың өздерін терең түсінуге мүмкіндік береді. Осыған мысал ретінде, адам өзін-өзі көру бейнесі арқылы тани алады. 24 жастағы әйел адам депрессиядағы, суретті қара түспен салған өзінің 4 жасында және бірнеше балеттік аяқ-киімін қолына ұстап алған. Ол әйелдің ассоциациясында көңіл бөлген, оның есіне 2 жастағы әпкесі жоғалып кеткенде, осылай тұрғаны және ол сол күні әпкесі қаза болған. [9, с. 124-125].

Терапевтке өзінің есіне түсірген құбылыстар мен оқиғаларды айта бастағанда, оның депрессиясы төменгі деңгейде болған. Басқа жағдайларда кенет схематикалық сурет немесе эскиздерді салған кезде оны қобалжытып жүрген түсі немесе қиялы болуы мүмкін. Еркін ассоциация қобалжуды көрсетеді. Саналы деңгейде адам өзінің суреті қандай мағынада берілетініне қарамастан эмоциялық босаңсуды сезеді. Алайда, мұндай құбылыстар топтағы мүшелерге терапевт көмектеседі. Символикалықтан нақтыға, бейсаналыдан саналыға өткен қобалжулардың қайталануы тұлғаның дамуына кедергі жасайды. Топтық арт-терапияда үнемі қолданатын бірігіп сурет салу болады. Әрбір қатысушы, ортақ қағазға сурет салады, әлбетте сол мезетте ойына келгенін, қатысушылар салынған суретті талқылайды. Арт-терапияда психодинамикалық бағыттардың бір түрі Дж.Вассуллусомның[6, с.301] «топтық бейнелердің синалактикалық әдісі». Бұл әдістің бір ерекшелігі қатысушылар үйлерінен әрқайсысы бір сурет салып алып келеді. Барлығы бірігіп дауыс беріп бір суретті таңдайды. Содан соң сол суреттің авторы өзінде қандай ассоциациялар бірлескенін айтады, сол сурет жасау кезіндегі сезімдері туралы айтады, топ мүшелері сол суретке қарағанда өздерінде пайда болған сезімдері туралы пікірлерін, ойларын ортаға салады. Ницшидің[6, с.302] жүргізген жұмысы, ауруханада жатқан аурулармен болған, олар әйел адамдар. Олар біраз уақыт өз үйлеріне баруға рұқсат алғандардың әрқайсысында балалары болған. Соның ішіндегі біреуі аю мен оның қонжығын салған. Бұл суреттің мағынасы «біз терапевтерге тәуелдіміз, бізді олар тамақтандырғанды жөн көреміз, бірақ кей кезде өзіміз аналық рөлді ойнаймыз. Бұл біз үшін өте қиын. Бұл әйелдердің барлығында бала тәрбиелеуде ішкі шиеленіс бар. З.Фрейдтің айтуы бойынша, символикалық суреттер немесе адам қандай түс көріп, соны салса, онда ол бейсаналы үрдісті көрсетеді. «Синалактикалық» әдіс арқылы терапевт «құжымдық бейнелерді» табу мақсат болады, ол тақырып та болады. Сол сеанстың топтағы қарым-қатынасты, жағымсыз эмоцияны көңіл-күйдің жинақ болу себебін анықтайды[6, с.302].

Осы арт-терапияның дамуындағы жаңа кезең XX ғасырдың 60-шы жылдарының аяғы мен 70-ші жылдардың басынан басталады. Әсіресе осы жылдардың бас кезінде арт-терапиялық топтардың жұмысының мынадай формасы, топтық интерактивті арт-терапияның бастауы қалана бастады. Мұндай топтық арт-терапияның жұмысының формасы пайда болуына өмірдегі көптеген жағдайлармен шақырылған, олардың қатарында:

- әлеуметтік-саяси, институциональды және мәдениеттік контекстердің өзгеруі;
- клиенттердің психотерапиялық тілектерінің және қажеттіліктерінің өзгеруімен, эмоциялық-құрылымдық бұзылулары;

- топтық психотерапияның практикада және теориялық тез дамуы және арттерапиялық іс-әрекетке жетудегі біртіндеп ассимиляциялау;

- арт-терапиялық топ жүргізушілерінің кәсіби өсуімен және арттерапиялық білім беру жүйесінің дамуымен;

XX ғасырдың екінші жартысында алдыңғы кезеңдермен салыстырғанда, техникасының даралануы тым қиын. Айта кететін жайт, арт-терапия психотерапияның саласы ретінде енді ғана дамуда. Қазіргі кезде арт-терапия өнерге қатысты барлық қызмет түрлерінде психотерапиялық мақсаттарға қолданылып келеді. Барлық уақытта шығармашылық тұлға, шығармашыл мақсатқа ұмтылады, ал сыртқы жағдайлар оған кедергі жасайды. Арт-терапия кезінде шығармашылық процесс жағымды болса, онда арт-терапияда өз мақсатына жетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года. <http://www.edu.gov.kz>
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 год – Астана, 2004. <http://www.edu.gov.kz>
3. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан (Проект). – Астана, 2005. <http://www.edu.gov.kz>
4. Назарбаев Н.А. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласы. «Егемен Қазақстан» №70, 12 сәуір, 2017 ж. 1–бет.
5. Психотерапевтическая энциклопедия/ под ред. Карвасарского Б.- 2 изд. СПб.: Питер, 2012.
6. Фрейд Зигмунд Введение в психоанализ. 2009г.-450с.
7. Наумбург Маргарет Naumburg, Margaret (2006). Dynamically Oriented Art Therapy: Its Principles and Practices. New York, NY: Grunt & Stratton, Inc.
8. Юнг К.Т. Аналитическая психология. МГУ, 2010г.-122с.
9. Зигмунд Ф. Толкование сновидений. Киев, 2011г.-338с.

ӘОЖ 541.124

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Дармишева Н., Қанатбек А., Сапанова Н.,

«Педагогика және психология» мамандығының білімгерлері

Ғылыми жетекші: **Жексембаева Ж.Р.**, қауымдастырылған профессор (доцент) м.а

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Мақалада мектептегі психологиялық қызмет деген ұғым – осы заманғы жантану ғылымының алға қойған зерттеу мәселелерінің бірі екендігі туралы баяндалады. Психологиялық қызметтің өмір тәжірибесінде қаншалықты маңызды екендігіне жете түсіндіріп, оны іс жүзінде қолданудың нақты шаралары мен әдіс-тәсілдерін іздестіретін психологиялық сипаттары күрделі мәселе болып саналады.

Түйін сөздер: психологиялық қызмет, психологиялық көмек, «сенімділік» жағдай тудызу.

В статье рассказывается о том, что понятие психологическая служба в школе – одна из исследовательских проблем, поставленных современной психологической наукой. Серьезной проблемой считаются психологические особенности психологической службы, которая достаточно подробно объясняет, насколько она важна в жизненном опыте, ищет конкретные меры и способы ее практического применения.

Ключевые слова: психологическая служба, психологическая помощь, создание «доверительных» условий.

The article describes that the concept of psychological service in school is one of the research problems posed by modern psychological science. A serious problem is considered to be the psychological features of the psychological service, which explains in sufficient detail how important it is in life experience, looks for specific measures and ways of its practical application.

Key words: psychological service, psychological assistance, creation of "trust" conditions.

Еліміздің әлеуметтік дамуы оның азаматтарының адамгершілік және шығармашылық белсенділігінің дамуымен тығыз байланысты. Қоғамдағы жетістіктердің негізгі күші-адам, оның білімі, дағдылары, еңбектегі табандылығы, ойлау және адамгершілік қасиеттері. Кез-келген жұмыс түрі адамның психологиялық мүмкіндіктерін мүмкіндігінше толық, жан-жақты ескеріп, тиісті түрде ұйымдастырса ғана жақсы нәтиже береді. Адам психологиясын зерттейтін мамандар психологиялық көмек әр адамға қажет дейді.

И. В. Дубровина заманауи білім беру жүйесін қайта құру мен ұйымдастырудың негізгі жұмыс жоспарында тұлғаның жеке басын тану және дамыту үшін жағдай жасау және пайдалы істер үшін өз мүмкіндіктерін пайдалану проблемасы туындағанын атап өтті [1, 45-бет]).

Мектеп тәжірибесінде психологиялық білімді қолдану және психологиялық қызмет көрсету психологтың көмегімен жүзеге асырылады. Психологтың жұмысы белгілі бір жастағы балалардың психикалық жаңа түзілімге, содан кейін олардың даму мүмкіндіктерін пайдалануға негізделіп құрастырылады.

Бұл психологиялық қызметтің мақсаты-балалардың денсаулығы. Мұндай мәселелер жан-жақты болуы керек, әрдайым кездеспейді және балалардың онтогенездік дамуының барлық кезеңдерінде балалармен психологиялық жұмыс тәжірибесі деңгейінде жан-жақты зерттеу мен қарауды қажет етеді. Әр адамның психикалық ерекшелігін ескеру маңызды.

Әр кезеңде жас ерекшеліктерін ескерместен балаларды дұрыс тәрбиелеу мүмкін емес. Жеке тұлғаның жан-жақты дамуына әсер ететін әлеуметтік жағдайлардың мазмұны да өзгеруде. Психолог кәсіби кеңес беру барысында өзін-өзі бағалауды дамытуға және адамның барлық оңтайлы (жақсы) қасиеттерін көрсетуге, өзін-өзі анықтаудың объективті дамуына көмектесуі керек.

М. Р. Битянова кеңес беру кезінде " сенімділік " жағдай жасап, әдептілікпен, адамгершілікпен кеңесуі керек екенін атап өтті [2,12 с]. Тұлға қоғамның қажеттіліктері мен талаптарына сәйкес бағытталуы керек. Психологиялық көмек пен түзету жұмыстарын психолог белгілі бір жастағы баланың психологиялық дамуын ескере отырып, адамның ішкі әлеміне әсер ету негізінде жүргізеді.

Сонымен қатар, адамның ешқандай құралымен өлшенбейтін асыл қасиет – бұл адамға моральдық нәрін адам бойына сіңіру. Сонда ғана еліміздің болашағы-жастарды білім алу жолында тәрбиелеу, әрбір жас сананы біліммен толтырады, оларды тереңдетуді, заманауи талаптарға дайындауды жалғастырады және т.б. мұның бәрі педагог-психологтардың қызметі.

Педагог-психологтар қоғамдағы саяси-экономикалық жағдайда кездесетін келеңсіз үрдістермен күрес жүргізе алатын – күрескер болуы тиіс Қазіргі кезеңде педагог-психолог мамандығы сұранысқа ие. Мектеп психологиясы – мемлекеттік білім беру саласында біраз қызметтер тоқтатылып, ал мектеп психологының міндеті бастауыш сынып мұғалімдеріне ғана арналған болатын. Оның мүмкін болуының себебі, бұл мәселеге көптеген көзқарастар сол кезде психология мен педагогика саласында бірнеше қажетті теориялық және практикалық алғы сөздерді тудырды.

Олардың бірқатарын А.Н.Леонтьев[3,236] көрсетеді:

- тұлғаның даму процесін талдауға психологиялық және педагогикалық бағыт жүйесін енгізу;
- даму деңгейінің диагностикалық тәсілдерін өңдеудегі және психикалық дамуындағы кейбір жалпы заңдылықтарын шығару;
- жеке және ұжымдық дамудағы өзара байланысты түсіну және тәрбиелеуге даму процесін басқару ретінде қарау;
- педагогикалық деңгейдегі ғылыми білімнің интеграциондық процестерін тереңдету;
- болашақ мұғалімдерді психологиялық дайындау жағдайын жақсарту, т.б.

Мектептегі психологиялық қызмет ұғымы қазіргі психология ғылымы алға қойған зерттеу мәселелерінің бірі болып табылады. Психологиялық қызметтің психологиялық ерекшеліктері маңызды мәселе болып саналады, ол өмірлік тәжірибеде қаншалықты маңызды екенін егжей-тегжейлі түсіндіреді, оны практикалық қолданудың нақты шаралары мен тәсілдерін іздейді. Психологиялық қызметтің іске асырылуы, сипаты мазмұны мен әртүрлі формалары бойынша әртүрлі болуы мүмкін. Бұл мәселенің психологиялық негізі-жеке тұлғаны белгілі бір бағытта дамытудың мақсаттары мен мүдделері.

Дамуы ежелгі дәуірден бастау алатын ғылым күнделікті өмірге белсенді түрде енгізілуде. Сократтық "Өзіңді таны"сөзінің өзектілігі артып келеді. Педагогтер оқу-тәрбие үдерісіне қосқан зор үлесін мойындап, психологиялық ғылымға көңіл бөле бастады.

Тек білімге құдіретті күш тән, ол ертеңгі күннің бүгінгіден гөрі жарқын болуына ықпал етеді және адамзат қоғамын алға жылжытады. Бұл білімнің сапалы болуы үшін жас ұрпақты ұлттық негізде оқытуды, тәрбиелеуді және оқытуды жалғастыру қажет. Ұлт болашағы-ұрпақта, ұрпақ тәрбиесі-мұғалімнің қолында.

Г. С. Абрамова ұстаз мұраты-жетілген, толыққанды азаматты тәрбиелеу екенін айтады [4,58 с]. Толыққанды азаматты тәрбиелеу үшін жеке адамды толық білу керек, сонымен қатар ақыл-ой, адамгершілік, еңбек, эстетикалық, тілдік қарым-қатынас, физикалық, экономикалық, экологиялық, жыныстық, патриоттық тәрбие беру керек. Олар адамның рухани бейнесін қалыптастырады, оны жан-жақты мәдениетке бағыттайды.

Өкінішке орай, оқушылардың жас, әлеуметтік, психологиялық ерекшеліктерін, олардың мінез-құлқын, темпераментін, танымдық процестердің даму деңгейін, сол кездегі көңіл-күйді, қызығушылықтарды, қабілеттерді елемеу нәтижесінде педагогикалық процеске қатысушылар арасында жиі жанжал туындайды, оқушылардың қызығушылығының төмендеуі, қарым-қатынастың тиімсіз жағдайлары пайда болады.

Еліміздің егемендікке қол жеткізуіне байланысты қазіргі заманғы оқу-тәрбие процесіне ұрпақтарды тәрбиелеуде халқымыздың асыл мұрасын енгізу-онай емес және кешенді іс. Білім беру саласында болып жатқан өзгерістерді үкімет те қарайды және іске асырады.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде туындайтын күрделі мәселелерді шешу бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстардың бірі-мекемелердегі психологтың жұмысын жандандыру. Білім беру жүйесінің бірінші сатысы болып табылатын мекемедегі психологиялық қызмет онтогенездің ерте кезеңдерінде баланың жеке басының үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге, мектепте оқуға дайындық жұмыстарын жүргізуге, мектептегі әртүрлі жас кезеңдеріне байланысты проблемаларға сәйкес психологиялық көмек көрсетуге және т. б. бағытталған.

Қазіргі уақытта психологтың үш негізгі қызметі бар: ғылыми зерттеулер, оқыту және адамдарға психологиялық көмек көрсету. Ғылыми зерттеулер теориялық және қолданбалы, сонымен қатар диагностикалық болып жіктеледі. Психология бөлімінде оқытушылық қызмет білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде, орта мектептен жоғары білім мен магистрлік дайындыққа дейін қолданылады. Психологиялық қызмет психологиялық білімнің кейінгі дамуымен немесе оның әлеуметтік тұрғыдан таралуымен шектелмейтін тәжірибелі психологиялық мәселелерді шешу үшін психологиялық теориялар мен әдістерді қолдануды анықтайды. Дәл осы әрекет кең мағынада практикалық психология деп аталады. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызмет пәнінің негізгі пәні психологиялық

көмек көрсету, оның нақты адамға, оның проблемаларына, сұраныстарына, қажеттіліктеріне және т. б. бағытталған практикалық қызметі болып табылады.

Білім берудегі психологиялық көмек 1980 жылдары Кеңес дәуірінде қалыптаса бастады. Алғаш рет психологтар Эстонияда жұмыс істей бастады (1975 ж. қиын балаларға арналған мекемелерде, 1980 ж. орта білім беру мекемелерінде). Басқа уақытта мектеп психологтарының қызметі теріс болды, ғылыми және әдістемелік қолдау жетіспеді. Психологиялық көмектің теориялық және әдістемелік негіздері балалардың практикалық психологиясының ғылыми зертханалары негізінде қалыптасады, шетелдік психологиялық көмек ұйымдарының тәжірибесіне талдау жасалды. Зертхана қызметкерлері психологты мектепке енгізу бойынша эксперимент жүргізді. Ол екі модельден тұрды: 1) тек мектепте жұмыс істейтін психолог; 2) аудандық оқу бөлімдерінде жұмыс істейтін және мектептерді бақылайтын психолог.

Өзірленген эксперимент негізінде білім беру саласындағы психологтың міндеттері мен мазмұнын анықтайтын мектептің психологиялық қызметі туралы келесі ережелер дайындалды.

Білім беру саласындағы психологиялық қызметтің мақсаты оқушыларға толық психологиялық-педагогикалық зерттеу жүргізу, олардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін анықтау, уақтылы көмек көрсету, оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдерін қолдану болып табылады. Психолог кәсіби білімге сүйене отырып, әр балаға жеке назар аударуға мүмкіндік береді. Психологиялық қызмет білім беру мекемесіндегі оқу– тәрбие жұмысының тиімділігін қамтамасыз етеді, белсенді, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға үлес қосады.

Білім беру саласындағы психолог өз қызметін осы жағдайларды басшылыққа ала отырып, мұғалімдердің, ата-аналар мен оқушылардың, мекеме әкімшілігінің сұраныстарына сүйене отырып жүзеге асырады.

Барлық мәселелерді шешкен кезде психолог ең алдымен оқушының мүдделерін ескереді, оның жан-жақты үйлесімді дамуы міндетін қояды.

Психолог өз қызметін педагогтармен ынтымақтастықта жүзеге асырады, бұл психологтан педагогика мен дидактиканы, тәрбие теориясын жетік білуді талап етеді. Психолог пен мұғалімнің бір-бірін толықтыратын белгілі бір жұмыс кезеңіндегі тығыз бірлестігі психологиялық қызметтің шарттары болып табылады.

Білім беру саласындағы психологиялық қызметтің жұмысы ең алдымен оқушыларға бағытталған. Педагогикалық ұжым, әкімшілік, ата-аналармен жұмыс осы негізгі міндетке бағынады.

Психологиялық қызметтегі негізгі әрекет тек психодиагностика ғана емес, сонымен қатар әртүрлі ауытқуларды түзету, алдын-алу болады. Бұл белсенді түзету жұмыстарын қажет етеді.

Білім беру саласындағы психологиялық қызметтегі психолог жалпы психологиялық немесе арнайы педагогикалық, жас, балалар психологиялық білімін алған, сондай-ақ психодиагностика мен психокоррекцияны жүргізе алатын маман болуы керек. Ал психологиялық қызметке енгізілген мұғалімдер арнайы білім мен дағдыларға ие болуы керек.

Білім беру мекемелеріндегі психологиялық қызметтің мазмұны да негізгі мақсаттарына сәйкес анықталады:

1. Оқушыларды психологиялық педагогикалық зерттеу бүкіл білім беру мерзімінде жеке – дара тұрғыдан қарауды қамтамасыз ету үшін маңызды;
2. Әр оқушының интеллектілі және жеке тұлғалық дамуын жас ерекшеліктеріне сәйкестендіру, оқу талаптарына бейімдеу қажеттілігі;
3. Жеке тұлғалық дамуындағы, интеллектілігі дамуындағы ауытқуларды түзеу, алдын алу міндеттері психологиялық қызмет мазмұнын анықтайды.
4. Білім беру саласындағы психологиялық қызметтің ғылыми – тәжірибелік міндеттері де психологиялық қызмет мазмұнын нақтылайды.

Халқымыз Тәуелсіздік алғаннан кейін біздің елімізде көптеген әлеуметтік, саяси, экономикалық және рухани өзгерістер болды. Бұл білім беру жүйесіне өзгерістер енгізуді талап етті. Алайда, білім берудегі жалпы білім беру стандартына қол жеткізу үшін ел басқа

елдермен тығыз жұмыс істеуі керек. Осыған байланысты, соңғы жылдары психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде болашақ ұрпақтардың тәрбиесі мен білім беру проблемаларына терең талдау жасалды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дубровина И.В. Практическая психология образования; Учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И. В. Дубровиной — СПб.: Питер, 2004.
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. М., 1998.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, Академия, 2005.
4. Абрамова Г.С. Практическая психология М.: Академический Проект, 2003.

ЭОЖ 372. 016:91

ФИЗИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯ БӨЛІМІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ОНЛАЙН ТЕСТТЕРДІ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Джаев В.З., «География» мамандығының 4-курс білімгері
Жетекшілері: Токпанов Е.А., г.ғ.к., аға оқытушы, Мухитдинова Р.А. аға оқытушы
I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: tokpanov60@mail.ru, mra050977@mail.ru

Мақалада қашықтықтан оқыту жағдайында білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясынан білім алушылардың оқу нәтижелерін қалыптастырушы және жинақтап бағалауда Google test, Onlinetestpad.com, Мастер-тест, Kahoot.it бағдарламалық өнімдерін қолданудың жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: Қашықтықтан оқыту, Google test, Мастер-тест, Гидросфера, Интернет.

В статье рассмотрены пути применения программных продуктов Onlinetestpad.com, Мастер-тест, Kahoot.it и содержание образования в условиях дистанционного обучения в формирующем и обобщающем оценивании результатов обучения обучающихся по обновленной школьной географии.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, Google test, Мастер-тест, Гидросфера, Интернет.

Ways of using the software products Onlinetestpad.com, Master-test, Kahoot.it and the content of education in the context of distance learning in the formative and generalized assessment of the learning outcomes of students in the updated school geography are considered in the article.

Key words: Distance learning, Google test, Master test, Hydrosphere, Internet.

Кез-келген білім беру жүйесі үшін оқушылардың білімін бағалау негізгі және күрделі міндеттердің бірі болып табылады. Оқу материалын игеру сапасы көптеген жағдайларға байланысты, олардың арасында бақылау маңызды рөл атқарады.

Оқушылардың білімін бақылау білім сапасын бағалаудың негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Ол оқытудың жоғары сапасын қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар студенттерде оқу қабілетінің негіздерін және бастауыш жалпы білім берудің жаңа федералды білім беру стандартын қамтамасыз ететін өз қызметін ұйымдастыру қабілетін қалыптастырады. Білім беру стандарттарын енгізу үрдісі оқу жетістіктерін бақылау проблемасын өзекті етті. Себебі білім мен дағдыларды тексерудің стандартты типтік процедурасы қажет.

Қашықтықтан оқыту жағдайында білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясынан білім алушылардың оқу нәтижелерін қалыптастырушы және жинақтап бағалауда *Google test, Onlinetestpad.com, Мастер-тест, Kahoot.it* бағдарламалық өнімдерін қолданудың маңызы зор [1,206.]. Олар оқушылардың бағдарламалық материалды меңгеру сапасын объективті бағалауға мүмкіндік беретін құралдардың бірі-бұл тест тапсырмасы мен стандартты біріктіретін критериялы-индикативті тест, оған сәйкес тапсырманың дұрыстығын, демек, бағдарламалық материалды игеру сапасын, оқушылардың практикалық дағдыларын қалыптастыруды бағалауға болады.

География пәнінен оқу нәтижелерін бақылау оқушылардың алған білімі мен дағдыларының оқу мақсатына сәйкес келу дәрежесін қашықтықтан онлайн тәртіпте анықтауға ғана емес, сонымен қатар танымдық іс-әрекетін басқаруға бағытталған.

География пәнінде мектеп түлектерін одан әрі оқытудың негізін құрайтын белгілі бір білім мен дағдылар бар. Орта географиялық білім беру стандарты жоғары оқу орнында одан әрі білім алудың негізін құрайтын барлық оқушылар үшін міндетті дайындық деңгейіне қол жеткізуді тексеруді көздейді.

Қашықтықтан оқыту жағдайында оқу үрдісінде оқу нәтижелерін бағалауды айқындайтын онлайн тестерді құру көбінесе білімді бақылау әдісін жасауға байланысты. Білімді бақылау кез-келген оқыту жүйесі мен оқу үрдісін ұйымдастыруда қажет. Бұл оқушылардың оқу қызметін басқару құралы. Бірақ тексеру функциясымен қатар оқыту функцияларын жүзеге асыру үшін белгілі бір жағдайлар жасау керек, олардың ең бастысы – білімді тексерудің объективтілігі.

Білімді тексерудің объективтілігі сұрақтардың дұрыс тұжырымдалуын қамтиды, нәтижесінде дұрыс жауапты дұрыс емес жауаптан ажыратуға нақты мүмкіндік бар. Сонымен қатар, білімді тексеру формасы нәтижелерді оңай анықтауға мүмкіндік бергені жөн. Мәселенің шешімін жеке тест тапсырмаларын қолданудан көреміз. Дәл осы тестілік бақылау барлық білім алушылар үшін тең тексерудің объективті шарттарын қамтамасыз етеді. Мен бірнеше жылдан бері оқушылардың білім сапасын бақылау үшін тест тапсырмаларын қолдану әдістемесін жетілдіру бойынша жұмыс істеп келемін және олардың белгілі бір

артықшылықтарына көз жеткіздім:

- егер жазбаша жұмыс немесе ауызша сауалнама ретінде бақылаудың классикалық түрлері бағдарламаның кейбір таңдаулы сұрақтарына жауап берсе, онда тест көптеген бөлімдер мен тақырыптар бойынша білімді меңгеруді тексеруге мүмкіндік береді;

- тесттерді орындау барысында салыстыру сияқты ақыл-ой операциясы маңызды орын алады;

- тестілерді қолдану кезінде оқу материалын меңгерудің элементтік деңгейін, әрбір білім алушының дағдылары мен дағдыларының проблемаларын, кемшіліктерін анықтау мүмкіндігі бар;

- күрделілігі әртүрлі тапсырмалардан тест құру пәндерді дайындық деңгейі бойынша саралауға мүмкіндік береді;

- тестілеу нәтижелері мұғалімге оқу қызметін үнемі түзетуге мүмкіндік береді [2,125-126].

2020-2021 оқу жылында 7 сыныпта физикалық география бөлімінің гидросфера бөлім тармағын жинақтап бағалау және 8 сыныпта «Мұхиттағы тіршілік» тақырыбында өту барысында төменде көрсетілген бірқатар мақсаттарды ескеріп *Google test, Мастер-тест сервистеріне* тест тапсырмаларын құрып Интернет желісіне енгіздім. Олар:

- репродуктивті деңгейде тақырып бойынша теориялық ережелер туралы білімдерін тексеру;

- оқушыларға үйреншікті, қарапайым тапсырмаларды орындау кезінде теорияларды қолдану дағдылары мен біліктерін анықтау;

- оқушылардың жаңа тапсырмалар мен дағдыларды ескі, таныс ұғымдар жүйесіне қосу мүмкіндігін анықтау;

- тестіленушілердің білімді стандартты емес жағдайларда қолдану қабілетін анықтау.

Тест әдісін қолдану оқушылармен сөйлесуге немесе жазбаша жұмыстарды тексеруге уақыт жұмсамай, белгілі бір материалды игеру туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді. 10-20 минут ішінде бүкіл сыныптың білімін тексеру және бағалау мүмкіндігі кері байланысты жақсартады, оны тұрақты етеді. Білімді жүйелі түрде тексеру оқу материалын берік игеруге ықпал етеді, зейінді белсендіреді, талдау қабілетін дамытады.

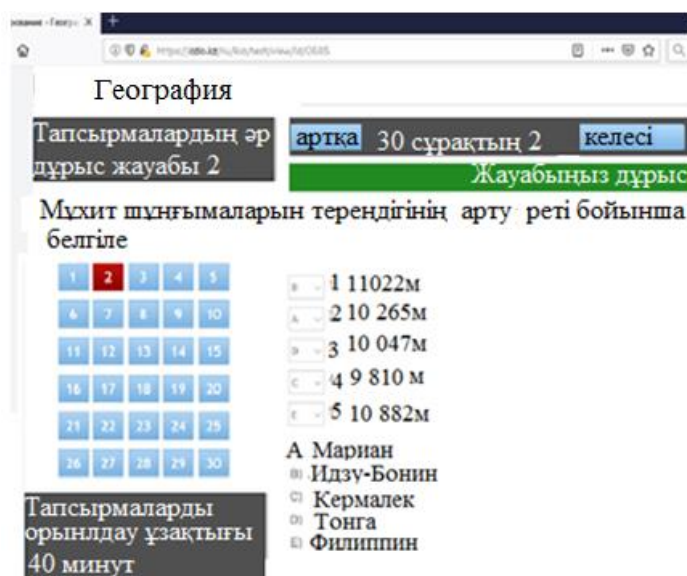
Көбінесе мен таңдамалы жауаптары бар тесттерді қолданамын. Олар студенттерге зерттелетін объектілердің жалпы және ерекше қасиеттерін жақсы түсінуге, әртүрлі құбылыстарды жіктеуге мүмкіндік береді.

Әрине, мен өз жұмысымда әртүрлі оқу құралдарындағы тест тапсырмаларын қолданамын, бірақ көбінесе оларды өзім жасаймын.

Қашықтықтан білім беру жағдайында интернетті пайдаланып тақырыптың мазмұнына сәйкес оқушылардың оқу материалдарын меңгеру деңгейін тексеруде онлайн тест бағдарламаларының маңызы зор.

География пәнін қашықтықтан оқыту жағдайында оқушылардың оқу нәтижелерін тексеруге арналған тестер құруға қолайлы бағдарламаның бірі «Google testMaster-тест» электронды онлайн тестлеу бағдарламаларының басты артықшылықтары оқушылардың арған бағаларының сандық статистикасын мәліметтер мен графиктік талдауларды zoom бейнеконференция флатформасы арқылы оқушылармен байланысқа шығып талдап кемшіліктері мен жетістіктерін анықтауға, тоқсандық жинақтап бағалау нәтижесінің ата аналарға арналған рубрикасына енгізіп, модерациялау есебіне графиктік талдау нәтижелерін ұсынуға болады [4,47-486.].

7-сыныпта география пәнінен қалыптастырушы және жинақтап бағалауға арналған интербелсенді онлайн тест тапсырмаларды қолданып оқытушылардың тақырып бойынша алған білімінің деңгейін анықтап балл жүйесімен көрсетуге мүмкіндік беред (1-сурет).

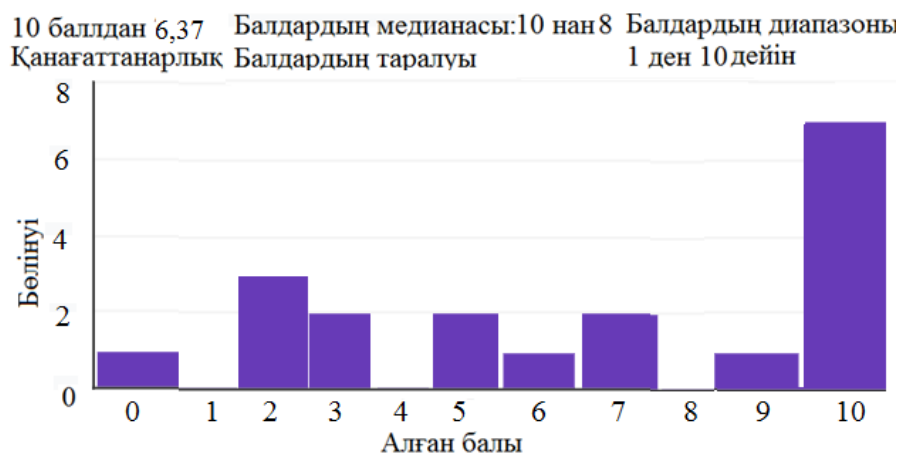
1 сурет. 7 сыныпта география пәнінен гидросфера бөлім тармағыны бөлімді жинақтап бағалауға арналған сәйкестендіруді талап ететін онлайн тест тапсырмалары

География пәнінен оқушылардың алған білімдерін, оқу нәтижелерін онлайн форматта қашықтықтан қалыптастырушы және жинақтап бағалауға күрделілік деңгейлері әр түрлі тапсырмалар ұсынылды. Оқытушылар үшін-бұл тапсырмаларды қашықтықтан онлайн режимде белсенді орындау арқылы білім алушылардың түсіру, қолдану, талдау, жинақтау дағдыларын қалыптастыруды ынталандыратын құралы қызметін атқарады.

Сабақтың құрылымдық элементтерінің бірі оқыту нәтижелеріне қол жеткізу үрдісін бағалайтын, күрделілік деңгейлері, ұсыну формалары әр түрлі бақылайтын және түзететін тапсырмалар болып табылады.

Қашықтықтан білім беруге көшу жағдайында оқушылардың алған білімдері мен қалыптасқан іскерлік дағдыларын тестілік бақылау білімді меңгеру сапасын жедел тексеруді, қателерді тез арада түзету және оқулықтарды толықтыруға, түсініктерді қалыптастыру деңгейін жедел тексеруге, олардың оқыту нәтижелерінің ілгерлеу деңгейін анықтап, мониторинг жүргізуге көмектеседі[5.127-1296.].

Пәнде қарастырылатын тақырыптадағы өлшем бірліктерді қолданып оқушылардың тәжірибелік есептер шығару дағдыларының қалыптасу деңгейін тексеруді қамтамасыз ететін логикалық есептер шығаруды көздейтін тапсырмалар. Онлайн бағалау құралының бұл түрінің басты ерекшелігі белгілі бір үрдістер мен құбылыстардың бір-бірімен корреляциялық байланыстары математикалық әдіспен анықтауға мүмкіндік береді (2-сурет).

2 сурет. Google test сервисімен «Гидросфера» бөлімтармағын жинақтап, бағалау тестерінен білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалаудың графиктік есебі

Үшінші төртінші түрлері бір немесе көп жауапты күрделілік деңгейі әр түрлі дәстүрлі тест тапсырмалары. Оқушылардың жас ерекшелігін, қабылдау мүмкінділіктерін ескеріп құрылған бағалау тетіктері бар онлайн тестер қашықтықтан оқыту жағдайында оқу нәтижелерін шынайы бағалауға мүмкіндік беретін маңызды құрал екені анықталды.

Онлайн тест жасау үшін пән мұғалімдері Google бұлтты жүйесінің қызметін қолдануға болады. Ол үшін Google жүйесіне тіркеліп, жеке кабинетке кіріп, Google-диск қойындысын ашу керек. Содан кейін «құру» батырмасын басу, ашық терезеде «тағы» қойындысын табу және тест жасау үшін бізге қажетті бет ашылады. Ол «жаңа форма» деп аталады ашылған терезеде бізге қажетті тест атауын енгізіп, сұрақтарды, сондай-ақ жауап нұсқаларын енгізуге мүмкіндік береді [4. 129-1306.].

Әрбір сұраққа қарама-қарсы сюжетті сурет салуға, қажет болса,сұраққа түсініктеме беруге,өлшемдерқойындысында тесттің орындалуын түзетуге және бақылауға болады. 2021 жылы 2 ақпанда 7 сыныпта 4 бір жауапты, 3 көп жауапты және 3 сәйкестендіруші тестері бар «Гидросфера» бөлімтармағын жинақтап бағалау тапсырмаларын оқушылардың Google test сервисінде барлығы 11 оқушы қашықтықтан тапсырды (2-сурет).

Google test сервисінде Интернет желісі арқылы қашықтықтан орындаған тест тапсырмаларының графиктік талдауының нәтижелеріне сәйкес қатысқан 11 оқушы оқушының орташа балы 6,37. 3-суретке жасалған талдаулар оқушылардың 1, 4 және 8 тест тапсырмаларына мүлдем жауап бермей нөл алғанын ал қалған тест тапсырмаларының барлығына жауап бергенін көруге болады. Бұдан оқушылардың түсіну қолдану деңгейіндегі бір және көп жауапты тапсырмаларды орындағанымен сәйкестендіруді, талдап житақтауды қажет ететін тапсырмалардан қиналатынын көрсетті.

2021 жылы 21 қаңтарда Физикалық география бөлімінің «Биосфера» бөлім тармағының Мұхиттағы тіршілік тақырыбынан құрылған тест тапсырмалары Google test сервисіне енгізіліп оқушыларға сілтемесі жіберілді

Білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалау үшін 10 тапсырма берілді оған 8 а сыныбының 11 оқушысы қатысты. 3-суреттегі сандық мәліметтерге сәйкес білім алушылардың орташа балы 7, 25 орташа (3-сурет).

3 сурет. Google test сервисімен «Гидросфера» бөлімтармағын жинақтап бағалау тестерінен білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалаудың графиктік есебі

Google test сервисінде Интернет желісі арқылы қашықтықтан орындаған тест тапсырмаларының графиктік талдауының нәтижелеріне сәйкес қатысқан 11 оқушы оқушының орташа балы 6,37. 3-суретке жасалған талдаулар оқушылардың 3, 4, 5 және 6 тест тапсырмаларына мүлдем жауап бермей нөл алғанын ал қалған тест тапсырмаларының барлығына жауап бергенін көруге болады. Бұдан оқушылардың түсіну қолдану деңгейіндегі бір және көп жауапты тапсырмаларды орындағанымен сәйкестендіруді, талдап жинақтауды қажет ететін тапсырмалардан қиналатынын байқатты. 2-суреттегі 7 сыныптың Гидросфера бөлім тармағын жинақтап бағалау және 3-суреттегі биосфера бөлім тармағының Мұхиттағы тіршілікті қырыбының қалыптастырушы орындау нәтижелеріне жасалған талдаулар оқушылардың Google test, Мастер-тест сервисіне Onlinetestpad.com, Kahoot.it сайттарына енгізілген тестерді орындаудан қиналатынын анықтадық. Сондықтан біз кері байланыс кезеңінде zoom онлайн конференция платформасында 7-8 сынып оқушыларымен алынған тест тапсырмаларының нәтижелерінің сандық және графиктік есептерін талқылап Google test, Мастер-тест сервисіне Onlinetestpad.com, Kahoot.it тест тапсырмасын онлайн тәртіпте орындаудың тиімді жолдарын көрсеттік [5.127-1296].

Негізгі қорытындылар. Сандық Қазақстан бағдарламасының талаптарына сәйкес пән мұғалімдері «Camtasia Studio», «Freemake Video Converter», Bandicam бағдарламаларын қолданып бейне сабақтар дайындап, онлайн сабақ барысында оқушыларға тыңдатып Google test, Мастер-тест сервисіне Onlinetestpad.com, Kahoot.it тест алу оқушылардың танымдық қызығушылықтарын, оқу жетістіктерінің деңгейін арттырып, арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Білім алушылардың арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруда заманауи электронды білім беру ресурстарын қолданып қашықтықтан оқыту оқушылардың арнайы пәндік құзіреттілігінің қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Болашақта оқушылардың география пәнінен алған білімдерін, қалыптасқан іскерліктері мен дағдыларын дамытып арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптасу деңгейлерін бақылап кері байланыс орнату үшін Bilim media, Daryn Online, Opiq, «nursabaq.kz сияқты отандық бағдарламалық өнімдердің сапаларын одан ары жетілдіріп, олардың іс жүзінде оқу үрдісінде қолданудың қолжетімділігін арттыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кузнецова, И.А. Оценка качества систем дистанционного обучения //Науковедение: интернет-журнал. URL <http://naukovedenie.ru> (дата обращения 01.02.2018).

2. Синякова, М. Г. Теория организации [Текст]: учебно-методический комплекс /М. Г. Синякова – ГОУ ВПО «Уральский государственный педагогический университет». – Екатеринбург, 2017. – 179 с.
3. Никитин, А.Б. Интерактивные информационные технологии на основе Web-серверов и систем компьютерной видеоконференцсвязи [Текст] /А.Б.Никитин, В.С.Сегал, В.А.Сороцкий, И.А.Цикин. - ДО. - №1. -2018.- 179 с.
4. Шаров, В. С. Дистанционное обучение: форма, технология, средство // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2009. №94. URL:<http://cyberleninka.ru/> (дата обращения 19.04.2018).
5. Ткачева, Н. В. Методика оценки применения технологии дистанционного обучения в образовательном процессе студентов-заочников вуза [Текст] / Н.В.Ткачева // Ученые записки университета Лесгафта.- 2010. -№2. - 32-37 с.

ӨОЖ 338:242(575.3)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дүйсембек А.Д., «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 3 курс білімгері
Ғылыми жетекші: **Мусина Т.С.** э.ғ.м., аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: bota.05.12@mail.ru

Мақалада Қазақстан экономикасының нақты секторының дамуына талдау жүргізілді, нарықтық реформалау барысында оны ұйымдастыру қағидаттары мен басқару тетіктерін трансформациялау кезеңдері қаралды. Зерттеу көрсеткендей, қазіргі уақытта ең маңызды міндеттердің бірі-басқарудың әкімшілік-командалық жүйесінен түбегейлі айырмашылықтарына байланысты жаңа талаптарға сәйкес келетін экономиканы басқару жүйесін құру.

Түйін сөздер: *экономиканың нақты секторы, өнеркәсіптік өндіріс, басқару тетігі, ғылыми-техникалық саясат, инновациялық даму, форсайт, жол картасы.*

В статье проведен анализ развития реального сектора экономики Казахстана, рассмотрены этапы трансформации принципов его организации и механизмов управления в ходе рыночных реформирования. Проведенное исследование показало, что в настоящее время одной из актуальнейших задач является создание системы управления экономикой, адекватной новым требованиям, которые обусловлены коренными ее отличиями от административно-командной системы управления.

Ключевые слова: *реальный сектор экономики, промышленное производство, механизм управления, научно-техническая политика, инновационное развитие, форсайт, дорожная карта.*

The article analyzes the development of the real sector of the economy of Kazakhstan, considers the stages of transformation of the principles of its organization and management mechanisms in the course of market reforms. The conducted research has shown that at present one of the most urgent tasks is to create an economic management system that is adequate to the new requirements, which are caused by its fundamental differences from the administrative and command management system.

Key words: *real economy, industrial production, management mechanism, scientific and technical policy, innovative development, foresight, road map.*

Экономиканың нақты секторы Қазақстан Республикасының экономикалық өсуінің негізгі көзі болып табылады. Жалпы әлеуметтік-экономикалық прогрестің мүмкіндігі

экономиканың нақты секторы қаншалықты ұтымды ұйымдастырылғандығына, оның субъектілері қаншалықты тиімді жұмыс істейтініне және олардың мемлекеттің реттеуші белгілеріне қаншалықты сәйкес келетіндігіне байланысты. Қазіргі жағдайда, экономикалық және қоғамдық жаңғырту талаптары тұрғысынан экономиканың нақты секторын басқару тетіктерін жетілдіру мәселелері ерекше өзектілікке ие болады және жан-жақты кешенді зерттеулерді талап етеді [1].

Экономиканың нақты секторы өнім шығаратын, өндірістік-шаруашылық сипаттағы жұмыстарды жүзеге асыратын және қызметтер көрсететін материалдық өндіріс салаларында жұмыс істейтін кәсіпорындар мен басқа да шаруашылық жүргізуші субъектілердің жиынтығын білдіреді. Өз қызметінің нәтижесінде кәсіпорындар қалыптасып, салықтар төленеді, аймақтық және мемлекеттік бюджет құрылады [2].

Экономиканың нақты секторы - өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, құрылыс, көлік және байланысты қамтиды. Оған салааралық өндірістік-шаруашылық кешендер, мысалы, агроөнеркәсіптік кешен, әскери-өнеркәсіптік кешен (ӘӨК), машина жасау, отын-энергетикалық кешен (ОЭК), химия-орман кешені және басқалар кіреді [4].

Қазақстанның қазіргі заманғы экономикасының көптеген құбылыстарын түсіну үшін нарықтық реформалау барысында экономиканың нақты секторын ұйымдастыру қағидаттары мен басқару тетіктерінің қалай өзгергенін байқау маңызды.

Қазақстандық қоғам соңғы үш онжылдық ішінде күрделі, серпінді дамып келе жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді бастан кешуде.

Қазақстан Республикасының экономикалық дамуына XX ғасырдың 1966 жылы басталған реформа белгілі бір серпін берді. Реформаның негізгі идеясы кәсіпорындардың экономикалық тәуелсіздігін кеңейту болды. Алайда, экономикалық тетіктер формальды түрде қолданылды, директивті басқару қағидалары сақталды және әлеуметтік өндірістің тиімділігін арттыруға бағытталған бастапқы идеялар бұрмаланды. Сапалық көрсеткіштерді ескерместен және ынталандырусыз сандық өсуге басымдық берілді, ал экономиканың дамуы әлі де экстенсивті факторлармен анықталды. Экономикалық әлеует шаруашылық айналымға шикізат және отын-энергетика ресурстарын тарту есебінен ұлғайтылды.

Дамудың қарқынды факторлары жоспарлы-ұйымдастырушылық шаралармен қолдау таппады, соның нәтижесінде Қазақстан Республикасы экономикасының нақты секторы басым ресурстарды қажет ететін және тиімділігі төмен болып қала берді, ал өнеркәсіп құрылымы шикізаттық бағыттылығын сақтап қалды. Экономиканың деформацияланған құрылымы, қоғамдық өндірісті ұйымдастыру мен басқарудағы кемшіліктер Қазақстан экономикасының даму қарқынының төмендеуіне алып келді [4].

Қолданыстағы шаруашылық жүргізу тетігі іс жүзінде ғылым мен техника жетістіктерін өндіріске енгізуге қарсы іс-қимыл жасады. Кәсіпорындар ұжымдары жаңа техниканы игеруге қызығушылық танытпады, себебі кәсіпорынның және әр жұмысшының жеке нәтижелеріне теріс әсер етті. Сондықтан жаңа өнімдер мен өнімдерді әзірлеу және шығару мерзімі көптеген жылдарға созылды. Автоматтандыру және кешенді механикаландыру бүкіл өндіріс процесін емес, тек жеке учаскелерді қамтыды. Нәтижесінде, 80-жылдардың ортасында өнеркәсіптегі жұмысшылардың үштен бір бөлігі, атап айтқанда, құрылыста жартысынан көбі қарапайым қол еңбегімен, жұмыс істеді.

Қолданыстағы жүйе еңбекшілерді өз еңбегінің нәтижелеріне экономикалық әдістермен қызықтыра алмайтындығын көрсетіп қана қоймай, жаңашылдыққа, шығармашылық белсенділікке және адамдардағы жоғары өнімді еңбекке ынталандыруға жол берілмеді.

Аталған жағдайлар экономиканы сауықтырудың объективті қажеттілігіне алып келді. КСРО құрамына кіретін барлық одақтас республикалар үшін экономиканың нақты секторын басқаруды түбегейлі біртұтас қайта құру саясаты қажет болды [5].

Бұл саясаттың мәні әкімшіліктен экономикалық және демократиялық басқару әдістеріне көшу қажеттілігінен көрінді. Экономиканы дербестік, өзін-өзі басқару, өзін-өзі қамтамасыз ету және өзін-өзі қаржыландыру қағидаттарында ұйымдастыруға әрекет

жасалды. Алайда, бұл әрекет толығымен құлдырады, көптеген салалар жойылды, тек шикізат салалары сақталды, әлеуметтік теңсіздік пайда болды.

Егемендік алғанға дейін Қазақстан экономикалық саясатты өз бетінше әзірлеу мүмкіндігіне ие болмай, Ресейдің іс-әрекеттеріне тактикалық ден қоюды ғана жүзеге асырды.

Бұдан басқа, Қазақстан экономикасының нақты секторының көптеген кәсіпорындары осы уақытқа дейін "баға – сапа" оңтайлы арақатынасы бойынша әлемдік стандарттарға сәйкестікке қол жеткізе алмады.

Сондықтан өнеркәсіптік өндіріске инновациялық технологияларды енгізудің жаңа құралдары мен тетіктерін әзірлеу және қолданыстағы жаңғырту туралы, ұйымдардың инновациялық белсенділігін арттыру туралы, экономиканың жоғары технологиялық секторын мемлекеттік қолдау, қаржы ресурстарын тарту, сондай-ақ Қазақстанның ғылымды қажет ететін өнімдерін әлемдік нарыққа ілгерілету туралы мәселелер өте өзекті болды [6].

Нақты сектордың инновациялық дамуын тиімді басқару үшін адекватты механизмдердің жиынтығы болуы керек. Экономиканың нақты секторының инновациялық дамуын басқару тетігі - бұл қалыптасқан жағдайды ескере отырып, олардың тұрақты және тұрақты дамуы мақсатында мемлекет салалардың бүкіл экономикалық әлеуетіне, басқарылатын сыртқы факторларға әсер ететін құралдар мен әдістердің жиынтығы. Бұл тәсіл басқару механизмінің барлық элементтерінің күрделі жұмысын қамтиды, оларға мыналар жатады:

- ұлттық шаруашылық жүйесінің жұмыс істеу нәтижелерін көрсететін болжамды-бағдарламалық құжаттар жүйесін;
- басқару формалары-ұйымдастыру-басқару құрылымдары;
- басқару әдістері-мақсатқа жету әдістері, тұтқалары, технологиялық процестері бар құралдар жиынтығы.

Мысалы, "Өнімділік – 2020" нақты сектор кәсіпорындарын қолдау бағдарламасында [7] құралдардың тұтас желісі қарастырылған-инновациялық гранттар, жоғары білікті шетелдік инженерлік-техникалық кадрларды, жобалық инженерлік ұйымдарды тартуға, лицензиялар, техникалық құжаттамалар, технологиялар сатып алуға, жеңілдікті мөлшерлеменен өнеркәсіптік жабдықтың ұзақ мерзімді лизингіне жұмсалған шығындарды өтеу.

Заңнамадағы соңғы өзгерістер басым міндеттерді айқындау және мемлекеттің араласуы үшін берік базаны қамтамасыз ету үшін болжау тетіктерін жақсартуды қамтамасыз етеді [8].

Сонымен қатар шаруашылық жүргізудің қазіргі заманғы жағдайлары ұзақ мерзімді кезеңге ғылыми-технологиялық болжамдау әдіснамасын сапалы жақсартуды талап етеді.

Технологиялық жол карталары, салалық және өңірлік болжамдар болжаудың кешенді жүйесінің маңызды буындары болуға тиіс. Алайда, әртүрлі болжамдарды жинақтау жеткіліксіз - олардың әдістемесі белгілі стандарттарға сәйкес келуі керек. Индустриялық-инновациялық даму бағыты Қазақстан Республикасы нақты әлеуметтік-экономикалық әсерге қол жеткізе алатын "серпінді" салаларды айқындауға мүмкіндік беретін отандық практика үшін дәстүрлі емес тәсілді талап етеді.

Жоспарлы және нарықтық экономиканың тиімді бағыттарын синтездейтін басқару құралдарының қатарына ғылыми-техникалық саясатты қалыптастыру кезінде көптеген дамыған және дамушы елдерде кеңінен қолданылатын форсайт технологияларын жатқызуға болады.

Форсайт-зерттеулер, ғылыми-техникалық және инновациялық дамудың ірі ұлттық және халықаралық бағдарламалары шеңберінде іске асырылатын басымдықтарды таңдау үшін негіз болып табылады, олардың базасында ірі компанияларды технологиялық жаңғырту жоспарлары қалыптастырылады, экономиканың жекелеген секторларының технологиялық даму перспективалары талқыланады. Бүгінгі таңда, Форсайт технологиялық трендтерді анықтауға бағытталған құралдан зерттеу әдістерінің кең спектрін қамтитын тәуелсіз белсенді дамып келе жатқан ғылыми пәнге айналды.

Әр түрлі ойыншылардың (стейкхолдерлердің) мүдделерін ескеретін ғылыми-техникалық саясаттың жаңа, неғұрлым күрделі құралдарының пайда болуы және технологиялық емес инновациялардың рөлін арттырумен, ашық инновациялар моделін таратумен және т.б. байланысты инновациялардың табиғатының өзгеруі форсайт зерттеулерінің күн тәртібіне саясаттың жекелеген құралдарын қолданудың ерекшеліктері мен шекараларын анықтаумен, олардың ғылым мен инновация саласына, экономика мен қоғамға ықтимал әсерін бағалау тәсілдерін әзірлеумен байланысты тривиалды емес міндеттерді қойды.

Форсайт-зерттеулерді жүргізу кезінде болжаудың 10-15 әдісінің үйлесімі пайдаланылады. Форсайт әдістерін көрнекі жүйелеу үшін Манчестер университетінің маманы Р.Поппер "Форсайт-ромб" (сурет.1).

Сурет 1. Форсайт әдістерінің ромбы

Форсайт зерттеулерінің кезеңділігі алгоритммен анықталады, оны тізбек түрінде ұсынуға болады: мақсат – міндеттер – күй – балама нұсқалар – орындау. Форсайт-жобалардың нәтижелері бойынша жол карталары құрылады - қол жеткізілуі жалпы мақсатқа жетуге әкелетін және бағдарламалық іс-шаралардың енгізілуін қадағалауға мүмкіндік беретін индикаторлар мен міндеттердің құрылымдалған жиынтығы. Онда іске асыру нәтижелері нысаналы индикаторларға қол жеткізуді қамтамасыз ететін іс-шаралар жиынтығы, жауапты орындаушыларды, орындау мерзімдерін нақты айқындайды, ұсынылатын іс-шараларды іске асырумен байланысты тәуекелдерді сипаттайды және қандай да бір тәуекелді іске асыруға ден қою жөніндегі шаралар жиынтығын ұсынады.

Осы жол картасын іске асыруға мүдделі ықтимал қатысушылар, Тараптар (бенефициарлар) шеңберін);

- жол картасы айқындайтын міндеттерді шешу үшін тартылуы мүмкін ресурстар және оларды тарту және/немесе пайдалану бойынша шектеулер;
- жол картасын іске асырудағы мемлекеттік институттардың рөлі;
- процестің барлық қатысушыларының күш-жігерін үйлестіру тәртібі.

Қазақстан Республикасы үшін форсайт салыстырмалы түрде жаңа басқару құралы болып табылады. Бірінші, мазмұны мен қойылған міндеттері бойынша бірегей ұлттық ғылыми-технологиялық форсайт Қазақстанның 2020 жылға дейінгі дамуының стратегиялық бағыттарын айқындау мақсатында 2010-2011 жылдар кезеңінде "Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік" АҚ-мен өткізілді. Елде басқарудың барлық деңгейлерінде нарықтық жағдайларда ұзақ мерзімді басымдықтарды әзірлеудің тұрақты тәжірибесі әлі жоқ. Форсайттық зерттеулер жүргізу кезінде Оңтүстік Кореяның

kister жоспарлау және болжау саласындағы жетекші институты (Корея ғылыми-технологиялық жоспарлау және бағалау институты) ұсынған әдістеме пайдаланылды.

Қолда бар ресурстарды Республиканың стратегиялық басымдықтарына шоғырландыру мақсатында анықталған басым технологиялық облыстар шеңберінде салалардың одан әрі дамуына серпін беретін және оларды жаңа технологиялық деңгейге шығаруға мүмкіндік беретін технологиялар айқындалды. Осы технологиялар Қазақстан үшін олардың экономикалық және стратегиялық тартымдылығы мен жүзеге асырылуы тұрғысынан технологиялық талдаудан өткеннен кейін ел үшін сындарлы технологиялар тізбесіне енгізілді.

Қазіргі уақытта форсайттық зерттеулер аяқталды, 7 негізгі сала бойынша 75 сындарлы технология анықталды. Жүргізілген жұмыстардың жалғасы 2012 жылы ел үшін сындарлы технологияларды дамытудың 10 пилоттық мақсатты технологиялық бағдарламасын әзірлеу болды, оларды әзірлеуге мүдделі бизнес құрылымдар мен ғылыми институттардың сарапшылары қатысты. Бір мезгілде әзірленген бағдарламалар технологиялық бағыттар бөлінісінде сарапшылардың, сондай-ақ тиісті мемлекеттік құрылымдар өкілдерінің қатысуымен талқылаудан өтті.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының әлемнің дамыған, бәсекеге қабілетті елдерінің қатарына толыққанды кіруі үшін форсайт сияқты мемлекеттік реттеудің ерекше құралын дамытуға жаңа серпін беру қажет екенін атап өткен жөн. Форсайтты ұзақ мерзімді перспективаға бағдарланған ғылыми-техникалық және инновациялық саясат құралына іс жүзінде айналдыру үшін қолайлы мүмкіндіктер жасау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Промышленность Казахстана и его регионов. Статистический сборник// Агентство Республики Казахстан по статистике, Астана 2013
2. Rimma K. Sagieva, Aziza S. Zhuparova. Management of Innovation Processes in Terms of Development of National Economy of Kazakhstan. International Congress on Interdisciplinary Business and Social Sciences 2012 (ICIBSoS 2012)
3. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 – 2014 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010
4. Домнин С. По заранее нарушенному плану.// «Эксперт Казахстан» №7 (399) от 17февраля 2013г. [Электронный ресурс] Режим доступа <http://expertonline.kz/a10229>
5. Развитие промышленности в Республике Казахстан. Астана, сентябрь 2013г// АО «Казахстанский институт развития индустрии». www.kidi.kz
6. Новиков Д.А. Структура теории управления социально-экономическими системами.// УБС, 24 (2009), 216–257
7. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958 «О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 – 2014 годы и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» (Государственная программа)
8. Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций. Обзор инновационного развития Казахстана. // Организация ООН-Йорк и Женева, 2012 год
9. Соколов А.В., Чулок А.А. Долгосрочный прогноз научно-технологического развития России на период до 2030 года: ключевые особенности и первые результаты//Форсайт Т. 6. № 1 2012, с. 12

ӘОЖ 150.113

СПОРТТЫҚ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ОСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН БАҒАЛАУ БАРЫСЫНДА ТЫНЫС АЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Елеусизов Д.А., Дубеков А.С., Байғазов Ә.С.,

«Денешынықтыру және спорт» мамандығының білімгерлері

Жетекшісі: аға оқытушы **Е.Н. Нурдаулетов**

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurdauletovich@mail.ru

Қазіргі уақытта қоғам өмірінің түрлі себептерінен, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен басқа да жоғары білім беретін оқу орындарында дене тәрбиесі мен спорт жүйелерінің нашарлауына байланысты оқушылар мен жас балғындардың денсаулықтары төмендеп, жылдан-жылға аурулардың саны көбеюде. Бұл жағдай қоғам мен мемлекет басшыларының да аландаушылығын тудызуда.

Тірек сөздер: *дене тәрбиесі, жаңа технологиялар және бағдарламалар, оқушылар, дене сапалары.*

В настоящее время в нашей стране идет интенсивный поиск новых идей и подходов к организации физического воспитания, физкультурно-оздоровительной работы в образовательных учреждениях, разрабатываются и практически внедряются инновационные технологии и авторские программы. Решение проблемы реальной интеграции процессов формирования знаний по физической культуре, как основы появления у школьников осознанных мотивов и потребностей в физическом совершенствовании и активной физкультурно-двигательной деятельности основано на активном участии школьников в усвоении знаний.

Ключевые слова: *физическое воспитание, новые программы и технологии, учащиеся, физические качества.*

Currently, in our country, there is an intensive search for new ideas and approaches to the organization of physical education, sports and recreation work in educational institutions, innovative technologies and author's programs are being developed and practically implemented. The solution to the problem of real integration of the processes of knowledge formation in physical culture, as the basis for the emergence of students' conscious motives and needs for physical improvement and active physical and motor activity, is based on the active participation of students in the assimilation of knowledge.

Keywords: *physical education, new programs and technologies, students, physical qualities.*

Тәрбие жүйесінің бір саласы Дене шынықтыру – Дене мәдениеті әрбір адамның жұмыс істеу қабілетін тиімді және ұтымды түрде жоғарылатуға бағытталған. Осыған байланысты оның дамуы бүкіл халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруымен еңбек ету мен тәрбие жұмысына ерекше көңіл бөлуді талап етеді. [1].

Қазіргі қоғамда білім беру адам қызметінің ең ауқымды салаларының бірі болып отыр. Білім берудің әлеуметтік рөлі айтарлықтай өсті: оның бағыттылығы және тиімділігіне адамзат дамуының болашағы көп жағдайда байланысты. Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтарына сәйкес тәрбие жұмысы оқу-жаттығу сабақтары, жарыстар үдерісінде және күнделікті өткізіліп, және оқушының спортпен айналысуға, өзінің спорттық шеберлігін үнемі арттыруға, патриотизмді, шеберлікті, тәжірибелі тәрбиелеуге және оларды практикалық қызметінде шығармашылық қолдауға, спорттық этиканы сақтауға қажеттілігін қалыптастыру тиіс [2].

Жалпы салауаттанудың негізгі мақсаты — әрбір жеке адамның және тұтастай қоғамның денсаулығын қамтамасыз ету. [3]. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты -балалар және жастарда жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына және имандылық-еріктілігіне сәйкес салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын және уәждерін қалыптастыру.

Организм өзінің өмірінің әрбір кезеңінде тепе-теңдікті бұзатын үзіліссіз факторлардың әсерін бастан кешеді. Адам ағзасы сыртқы ортамен үнемі тығыз байланыста болғандықтан зат алмасу процесі де үзіліссіз жүріп жатады. Дененің оттегін сіңіріп және көмірқышқыл газын бөліп отыруы – тынысалудың негізі. Денсаулық әлеуметтік және қоғамдық мағына береді. Н.Д. Граевская мен Т.И. Долматова: «Денсаулық – әрбір адамның және қауымның орасан зор бағасы, еліміздің экономикалық өсуінің негізі, әрбір адамның материалдық құндылығы, оның өмірінің беріктігі мен тұрақтылығы» [4].

Қазіргі таңда «денсаулық» деген сөздің өте көп түсініктері бар. Әлемдік денсаулық сақтау ұйымы денсаулық сөзін аурудың және физикалық ауытқусыз мағынада толық физикалық, әлеуметтік, рухани құндылық деп анықтайды.

Жеке критерилерге өкпенің тіршілік сиымдылығы, салмақ-бой ұзындығы индексі, тыныс алу мен тыныс шығарудағы ауаны бөгеп қалу, жүректің соғу жиілігі мен тыныштық күйдегі тыныс алу жиілігі, артериалдық қысым көрсеткіші, қандағы холестерин деңгейі сияқты көрсеткіштерді жатқызуға болады. Олардың белгілі деңгейінде организмнің әр түрлі жүйелерінде ауру қаупі ұлғаяды. Сондай-ақ, әр түрлі функционалдық сынамалардан кейін ЖСЖ қалпына келу уақытын жиі пайдаланылады. Жалпы критериді денсаулық жағдайын кешенді бағалау үшін диагностикалық жүйелерді қолданады. И.А. Герц [5] жиі қоланылатын мына жүйелердің: медициналық (соматотип, нейрофизиологиялық статус, жүрек-қан тамыр мен тыныс алу жүйелерінің резервтік мүмкіншіліктері және қауіп факторлары), дене дайындығы (жалпы және арнайы төзімділік, жылдамдық, иілгіштік, күш-жылдамдық қасиеттері), өмір сүру негізі (тамақтану, шынығу, дене шынықтыру сабағындағы ерекшеліктер мен тәжірибе, зиянды әдеттер), иммундық жүйенің тиімділігі (суық тию аурулары, созылмалы аурулар саны). Адамның тыныс алу жүйесінің дамуы келешек физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік тұрақтануы үшін аса маңызды орын алады.

Тыныс алу – сыртқы ортадан ағзаға оттегінің түсіп, көмірқышқылы газының шоғырлануымен, сондай-ақ органикалық заттарды тотықтыру үшін клетканың оттегіні пайдалануымен жүретін физиологиялық процесс.

Тыныс алған адам сыртқы ортадан оттегі және бос электрондарды қабылдап, көмірқышқылы газы мен суды бөліп шығарады. Яғни, дем алғанда организм мен сыртқы орта өздерінің құрамындағы газдарымен алмасады. Газ алмасу қызметін кеуде қуысында орналасқан өкпе орындайды. Газдардың ауадан өкпеге өтуі, өкпеден қайта атмосфераға шығарылуы сыртқы тыныс алу деп аталады. Сыртқы тыныс алу қарқындылығын сипаттайтын көрсеткіштер ой еңбегінде, физикалық жүктемеде, әр түрлі орта жағдайларында өзгеріп отырады. Тыныс алу, қан айналу және қан жүйелерінің қызметін зерттеуі организмнің функционалды күйін және оның резервтік мүмкіншіліктерін бағалауға болады [6].

Сайерстың ойынша тыныс алу кардиоциклдердің ұзақтығына интерплевалды қысым және белсенді барорецепторлар арқылы әсер етеді. М.Клаймспен жүректің соғу жиілігінің тыныс алу регуляция моделі құрастырылған. Организмнің физикалық, ақыл-ес жұмыс қабілетін, спортшының денсаулығын, спорттық нәтижесін анықтауға байланысты көп жағдайда кардиореспираторлық жүйені меңгеру ғылыми зерттеудің маңызды бөлігі болды. Алайда, спортшы организмнің қуаты жоғары жүктемеге кардиореспираторлық жүйесі реакциясының қалыптасуы мен даму заңдылықтары жайлы ақпараттар жеткіліксіз. Сондықтан осы бағытта кешенді зерттеулерді өткізу қажет. Алынған кардиореспираторлық жүйесінің көрсеткіштері негізінде физикалық жүктемелерге бейімделу барысында спортшылардың организмнің күнделікті деңгейін бақылау мен бағалауға мүмкіншілік береді. Тыныс алу ағзаның тіршілік ету белгісінің міндетті шарттарының бірі болып табылады. Тыныс алу жүйесі

өте маңызды газ алмасу қызметін атқарады, ал газ алмасусыз тіршілік ету мүмкін емес. Тыныс алу деп ауадан оттегін сіңіріп, көмір қышқыл газын шығаруын қамтамасыз ететін өзара байланысты үрдістерді айтады [7]. Тыныс алу – бас миында орналасқан тыныс алу орталығының әрекеті арқылы еріксіз іске асады. Сондықтан адам отырса да, жатса да, баяу жүрсе де тыныс алуын байқамайды. Тыныс алу бес кезеңнен тұрады:

1. Сыртқы тыныс алу – ауадағы газдарды (атмосферадан) өкпеге әкеліп, өкпеден (тотыққан) қайтадан атмосфераға шығарып тұру;
2. Өкпе көпіршіктеріндегі газдар мен қан құрамындағы газдардың алмасуы;
3. Газдардың өкпеден ұлпаға, ұлпадан өкпеге қан арқылы тасымалдануы;
4. Ұлпа мен қан арасындағы газ алмасу;
5. Ішкі тыныс алу – жасуша құрамындағы органикалық заттардың тотығуы.

Сыртқы тыныс алу дені сау ересек адамда минутына 16 – 20 ырғаққа тең жиіліктегі ырғақтық құбылыс. Адам құрамында 21 % оттегі, 79 % азот, 0,03 % көмірқышқыл газы бар атмосфералық ауамен тыныс алады. Дем шығарғандағы ауада 16 % оттегі, 4 % көмірқышқыл газы және 79 % азот болады. Дем алғандағы және дем шығарғандағы ауа құрамындағы оттегі мен көмірқышқыл газының айырмашылығы өкпедегі газ алмасу нәтижесі болып табылады [8]. Сыртқы тыныс алуда газдардың ауадан өкпеге өтуі, өкпеден қайта атмосфераға шығарылуы жүреді. Сыртқы тыныс алудың 98 % тыныс алу жүйесі арқылы, 2 % асқорыту жүйесінің эпителий және мүшелері арқылы жүреді. Оның мүшелері тыныс жолдары, өкпе, кеуде клеткасының тірек-қимыл жүйесі (қабырға, қабырғааралық бұлшықет, көкет және қосымша тыныс еттері) болып табылады. Бұл мүшелер тыныс алу жүйесінің басқару объектісі. Сыртқы тыныс алу үш құбылыстың нәтижесі:

- 1) сыртқы ортадағы ауаның өкпенің альвеолалық ацинусына конвекционды тасымалдануы;
- 2) альвеолалық газдан өкпелік капиллярлардағы қанға оттегі диффузиясы және өкпелік капиллярлардағы қаннан альвеолалық ауаға көміртегі диффузиясы;
- 3) өкпе альвеоласынан сыртқы ортаға шығарған ауаның конвекционды тасымалдануы.

Сыртқы тыныс алу кеуде және өкпе көлемінің сәйкес өзгеруі арқылы іске асады. Кеуде қуысы дем алғанда немесе инспирация кезінде кеңейеді, дем шығару немесе экспирация кезінде тарылады. Бұл тыныс алу қозғалыстары өкпе желдетуін қамтамасыз етеді. Кеуде қуысының көлемін өзгертетін екі биомеханизм белгілі:

1. қабырғалардың көтерілуі және төмен түсуі;
2. көкет күмбезінің өзгерістері.

Осы екі биомеханизм тыныс алу еттерімен орындалады.

Сыртқы тыныс алу қарқындылығын сипаттайтын көрсеткіштерді үш топқа бөлуге болады:

- сыртқы ауа – альвеолалар аумағындағы тыныс алуды сипаттайтын көрсеткіштер. Оларға ТАЖ, ТМК, ОЖ, ӨТС жатады;
- альвеолалық ауа – өкпе капиллярларындағы қан аумағында тыныс алуды сипаттайтын көрсеткіштер немесе тікелей өкпедегі газ алмасуы;
- қандағы газдардың мөлшерін немесе қан оксигенациясын сипаттайтын көрсеткіштер.

Өкпенің жалпы сиымдылығы. Тыныс алу барысында ауа тыныс жолы арқылы өкпеге кіріп, оттегін берген соң сыртқа шығып отырады. Өкпеге дейін кіріп-шығатын ауаның мөлшері дем алу мен дем шығарудың тереңдігіне байланысты. Біркелкі тыныштық жағдайда демді ішке жәй тартып сыртқа шығарса өкпеге дейін кіріп-шығатын ауаның мөлшері адамда 500 мл-дей болады. Осы жәй дем алғанда тыныс ағзаларына еніп қайта шығатын ауаның мөлшерін тыныс алу көлемі (ТАК) деп атайды. Демді әдеттегідей жай ғана ішке тартып қоймай, одан әрі демді әлі келгенше тереңдете түссе, адам ТАК- не қосымша 1500 – 2000 мл ауаны жұта алады. Осылайша қатты дем алғанда ТАК- не қосымша жұтылатын ауа көлемін дем алудың резервтік көлемі (ДАРК) дейді. Сөйтіп, демді қатты

ішке тартса тыныс жолдарын толтырып өкпеге жететін ауа мөлшері ТАК (500 мл) мен ДАРК- нен (1500 – 2000 мл) тұрады. Мұны дем алу мөлшері дейді. Ол 2000 – 2500 мл тең. Қалыпты тыныс алу кезінде әдеттегідей дем шығарып, дем алмастан күшпен дем шығарса, тағы да сыртқа 1000 – 1500 мл ауа шығаруға болады. Мұны дем шығарудың резервтік көлемі (ДШРК) дейді. Бұл ауа қалыпты жағдайда өкпеде сақталады тек демді қатты шығарғанда сыртқа шығады, сондықтан бұл қор ауа деп те аталады.

Сонымен үш түрлі ауа – тыныс алу көлемі, дем алудың және дем шығарудың резервтік көлемі өкпенің тіршілік сиымдылығынан (ӨТС) құралады.

$$\text{ӨТС} = \text{ТАК} + \text{ДАРК} + \text{ДШРК}$$

$\text{ӨТС} = 500 \text{ мл} + 200 \text{ мл} + 1500 \text{ мл} = 4000 \text{ мл}$ ӨТС дегеніміз – терең дем алып, ілешала терең дем шығарған кезде сыртқа шығатын ауаның көлемі. ӨТС адамның жасына, жынысына, бойына, дене еттерінің (оның ішінде тыныс еттерінің) күшіне (ширақтығына) байланысты болады. ӨТС ересек адамда 3500 – 5500 мл, спортпен айналысатын адамдарда 6000 – 7000 мл тең. Күш салып терең дем шығарған сәтте 1000 – 1500 мл ауа сыртқа шықпай өкпеге қалып қояды. Мұндай ауа қалдық ауа (ҚА) деп аталды. Қалдық ауа мен дем шығарудың резервтік ауасы қалыпты дем алып, дем шығарған кезде, әрдайым өкпеде қалып отырады. Мұндай екі түрлі ауаның қосындысы қызметтік қалдық ауа (ФҚА) деп аталады.

$$\text{ФҚА} = \text{ҚА} + \text{ДШРК}$$

Ал қалыпты дем алған кезде қызметтік қалдық ауа (ФҚА) тыныс алу көлемімен (ТАК) араласып, әрдайым аздап жаңарып отырады. Демді мейлінше ішке тартқан кездегі өкпені толтырған ауаның жалпы мөлшері өкпенің жалпы сиымдылығы (ӨЖС) деп аталады. ӨЖС өкпенің тіршілік сиымдылығы (ӨТС) мен қалдық ауадан (ҚА) тұрады. Ол 4300 – 6400 мл тең.

$$\text{ӨЖС} = \text{ӨТС} + \text{ҚА}$$

Өкпе желденуі. Тыныс алу кезінде өкпедегі ауаның жаңарып отыруы өкпе желденуі деп атайды. Оның көрсеткіші тыныс алудың минуттық көлемі болып табылады (ТМК). ТМК дегеніміз – бір минут ішінде өкпе арқылы өтетін ауа мөлшері. Оны табу үшін өкпенің бір минуттағы тыныс алу қозғалысының санын бір рет дем алу кезінде түсетін өкпеге түсетін ауа көлеміне, яғни тыныс алу көлеміне көбейту керек ($\text{ТМК} = \text{ТАК} \cdot \text{ТАЖ}$). Егер адам 1 минутта 16 рет дем алып, ал әрбір дем алғанда өкпеге 500 мл-ден ауа түсіп отырса, онда оның ТМК 8 л-ге тең ($16 \times 500 = 8000 \text{ мл}$).

Қарқынды дене еңбегінде жатыққан адамдарда максималды ӨЖ 100 – 120 м³ дейін жетеді. Ал, жаттықпағандарда бұл көрсеткіш төмен. Жүктеме кезінде өкпе желденуінің жоғарылауын оттегі пайдалануының жоғарылауы қамтамасыз етеді [9].

Ересек спортшылардың сыртқы тыныс алу қызметі жаттығулар әсерінен өзгереді. П.К. Анохин және оның әріптестерінің зерттеулері бойынша дене еңбегінде (секіру, отырып-тұру, орнында 2-3 минуттық жүгіру және т.б.) жаттыққан адамдардың ТАЖ, ТАК аз ғана жоғарылайды, ал жаттықпаған адамдарда ТАЖ біршама жоғарылайды, ТАК не өзгермейді, не жоғарыламайды. Физикалық жұмыс барысында бұлшықеттерге оттегінің көп мөлшері жұмсалады. Өкпе желдетуі ағзаның энергияны жұмсауына пропорционалды жоғарылайды. Ол 10-20 есе жоғарылап, 120-150 л-ге (1 мин) жетеді. ӨЖ жұмыс басында қанның газдық құрамы өзгермей тұрғанда жоғарылайды. Оның жоғарылауы бұлшықеттерді қысқартатын проприорецепторлар белгісінің әсерінен болады. Физикалық жұмысты орындаудың кешірек кезеңінде ӨЖ жәй жоғарылауы жүреді. Физикалық жұмысты орындау кезінде таза ауамен тыныс алу ӨЖ төмендетеді. Дене температурасының жоғарылауы гипоталамус орталығы арқылы ТАЖ жоғарылатады. Физикалық жүктеме барысында ТАЖ жұмыс ырғағына сәйкестенеді. Физикалық жүктемеден соң ӨЖ тыныс орталығы қоздыратын нервтік факторлар әрекетінің тоқталуы нәтижесінде лезде төмендейді. ӨЖ бірнеше минутта қимылдаған бұлшықеттерде сүт қышқылының жиналуы әсерінен жоғары болып қала береді [10]. Еңбектену кезінде организмнің газ алмасуын қамтамасыз ететін тыныс алу жүйесі де өзгереді. Жұмысқа сәйкес өкпенің желденуі және оттегін пайдалану арта түседі. Қалыпты жағдайда өкпенің 5-8 мин желдету көлемін 3-4 % оттегі пайдаланылады. Ал

жұмыс істеу кезінде өкпенің желденуі минутына ондаған литрге көбейеді, оттегін пайдалану 4-8-ге тең болады. Өкпенің желдетуі тыныстың тереңдеуі мен жиіленуі арқылы көбейеді. Жұмыс жасағанда тыныс тереңдігі осы адамға тән ӨТС-тің 30 - 40 % - нан тұрады. Жұмыс кезіндегі тыныс жиілігі, тыныштық кезімен салыстырғанда 2- 3 есе өседі.

Қорыта келгенде, мамандар терең тыныс алғанда жүрекке жақсы массаж болады деп белгілейді. Жақсы дене дайындығы аэробты жұмыс қабілетіне әсер ететіні белгілі. Көптеген зерттеулердің талдауы бірнеше ай, аптабойы шыдамдылыққа бағытталған жүйелі түрде орындалған жаттығу бұрын спортпен шұғылданбаған адамдардың ОМП 25-30% өсіретінін көрсетті. Қарқындылық 50-85% ОМП-дан кем дегенде 60% ОМП болған жағдайда дене жаттығулары жағымды жаттықтыру эффект көрсететіні анықталды. Сонымен, өз кезегінде организмнің аэробты өнімділіктің дамуында жаттығу саны айтарлықтай маңызды фактор болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Денешынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 2 014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>
2. «Қазақстан Республикасының денешынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы. -<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168>
3. [https://primeminister.kz/kz/news/kultura i sport/prezident-zholdauin-iske-asiru-dene-shiniktiru-sauiktiru-keshenderinin-90-auidik-eldi-mekenderde-salinadi](https://primeminister.kz/kz/news/kultura_i_sport/prezident-zholdauin-iske-asiru-dene-shiniktiru-sauiktiru-keshenderinin-90-auidik-eldi-mekenderde-salinadi)
4. Рымжанов Қ.С., Төленбек И.М. Адам және жануарлар физиологиясы, Алматы: Қазақ университеті, 2000 – 499 б.
5. Ошепенский Л.В. Изучение состояния здоровья человека по функциональным показателям организма / Л.В. Ошепенский, Е.В. Крылова, Е.А. Уланова. - Нижний Новгород. - 2007. - 67 с.
6. Анохин П. К. Теория функциональной системы. - Успехи физиол. Наук, 1970, Т. 1, С. 19-54.
7. Торманов Н.Т., Төлеуханов С.Т. Адам физиологиясы Алматы, 2007. – 400 б.
8. Ванюшин Ю.С., Ситдилов Ф.Г. Компенсаторно-адаптационные реакции кардиореспираторной системы при различных видах мышечной деятельности. – Казань: Таглитат, 2003 – С. 128.
9. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы. Избранные труды. – М., “Наука”, 1978 г. - 399 с.
10. Анохин П. К. Узловые вопросы теории функциональной системы. - М.: Наука, 1980. - 197с.

ӘОЖ 612

АДАМ ФИЗИОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Ерболат Т., 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: **Оксикбаев Б.К.**, б.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: erbolatkyzy97@bk.ru

Мектеп оқушыларының физиологиялық көрсеткіштері зерттелді. Ауыл және қала оқушыларының кардиореспираторлық көрсеткіштерінің жыныстық ерекшеліктері анықталды. Қалалық мектептерде ұлдар мен қыздардың физикалық даму деңгейі жас ерекшеліктеріне сәйкес келмейді, ауыл балаларында жақсы тыныс алу аппараты бар жасөспірімдер көптеп кездесетіні байқалды.

Түйін сөздер: ғылыми-зерттеу жұмыстары, физиология, оқушылар, жүрек қағысының жиілігі, өкпенің тіршілік сыйымдылығы, Штанге әдісі.

Изучены физиологические показатели школьников. Выявлены половые особенности кардиореспираторных показателей сельских и городских школьников. В городских школах уровень физического развития мальчиков и девочек не соответствует возрастным особенностям, отмечено, что у сельских детей больше подростков с хорошим дыхательным аппаратом.

Ключевые слова: научно-исследовательские работы, физиология, школьники, частота сердечных сокращений, жизненная емкость легких, Метод Штанге.

The physiological indicators of schoolchildren have been studied. Revealed the sex characteristics of the cardiorespiratory indicators of rural and urban schoolchildren. In urban schools, the level of physical development of boys and girls does not correspond to age characteristics; it is noted that rural children have more adolescents with good breathing apparatus.

Key words: Research work, physiology, school children, heart rate, vital capacity, Stange method.

Оқушылардың ғылыми-зерттеу қызметі - бұл зерттеу жұмысының маманы – жетекшісінің басшылығымен қоршаған әлемнің объектісі немесе құбылысы туралы түсінік қалыптастыруға бағытталған оқушылардың алдын-ала белгісіз шешіммен оқу тапсырмаларын орындауды көздейтін оқу-білім беру процесін ұйымдастырудың бір түрі.

Зерттеу жұмысы барысында оқушы мен мұғалімнің белсенді ынтымақтастығы білім алу технологиясын түбегейлі өзгертеді: оқушы мұғалімнің көмегіне сүйене отырып, білім іздеудің тәуелсіз процесін ұйымдастырады. Жас зерттеуші мен жетекшінің бірлесіп құрылуы-бұл екі субъектінің ғылыми объектіге қатысты бірлескен қызметі, нәтижесінде олар өздігінен құнды жаңа ғылыми білім алады немесе бұрыннан белгілі ғылыми білімнің жаңа сапасы пайда болады. Білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың міндетті шарты педагогтың басым рөлін жою болып табылады. Мұғалім үшін ең қиын нәрсе-кеңесші болуды үйрену. Басшы тек оқушының тәуелсіз қызметін бағыттайды. [1].

Зерттеу сипаты сабақта оқушылардың жұмысына ие болуы мүмкін, бірақ сабақпен шектелген уақыт ішінде барлық тапсырмаларды орындау қиын. Нақты және маңызды нәтижелерге сабақтан тыс уақытта қосымша ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысатын, осы процеске батырылған оқушылар қол жеткізеді[2].

Қазіргі мектерде білімнің көп бөлігі дайын түрде ұсынылады және қосымша іздеу күш-жігерін қажет етпейді және оқушылар үшін басты қиындық-ақпаратты тәуелсіз іздеу, білім алу. Сондықтан оқу процесінің тиімділігін арттырудың маңызды шарттарының бірі оқу – зерттеу қызметін ұйымдастыру және оның негізгі құрамдас бөлігі-зерттеу дағдыларын дамыту болып табылады, бұл оқушыларға бағдарламаның талаптарын жақсы орындауға ғана емес, сонымен бірге олардың логикалық ойлауын дамытуға, жалпы оқу іс-әрекетінің ішкі мотивін құруға көмектеседі[3].

Жұмыстың мақсаты: физиологиялық зерттеу әдістерін қолдана отырып, адам физиологиясынан мектепте зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру.

Барлық зерттелуші оқушылар алдын ала зерттеу мақсатымен таныстырылды. Барлығы 40 жасөспірім қатысты, оның ішінде 37,5% ұлдар және 62,5% қыздар. Жасөспірімдер оқу спортпен айналысуына байланысты топтарға бөлінді:

Спортпен айналысатын 20 оқушы ауыл мектебінен және қала мектебінен 20 оқушы алынды.

Өкпенің тіршілік сыйымдылығы-өкпе сыйымдылығының көрсеткіші және тыныс алу бұлшықеттерінің күші. Спирометрдің көмегімен ӨТС өлшенеді. Мұрын қолымен жабылған және қысылған кезде ең жоғары тыныс алу жүргізіледі, тыныс алу кідіріледі, содан кейін мұдштук ернімен тығыз ұсталады және мұрын арқылы дем шығару мүмкіндігін қоспағанда, барлық ауаны түтікке мак-симальды баяу шығару жүргізіледі. Эксперимент шынайылығы үшін процедураны қанша рет өткіземіз және мәндердің максималын бекітеміз. ӨТС өлшенеді мл [67].

Жүрек жиырылу жиілігі (ЖЖС) - бұл 1 минут ішінде жүрек жиырылу саны. Қалыпты жағдайда бұл көрсеткіш минутына 60-80 соғыс. Көрсеткіш жиілігінің азаюы-брадикардия,

ал ұлғаюы-тахикардия. Жүректің жиырылу жиілігі жүрек тондарын аускультациялау және ұштық итергішін пальпациялау әдісімен анықталады. ЖЖЖ кезбе нервтің функционалды жағдайына және симпатикалық жүйке жүйесіне байланысты. Симпатикалық нервті қозғаған кезде спирометрия артады, ал кезбе қозғаған кезде керісінше азаяды. Сондай-ақ көптеген гуморальды факторларға, дене және қан температурасының, биологиялық және тәуліктік ырғақтардың әсеріне байланысты [4].

Тыныс алудың тежелуіне функционалдық сынама-дем алу (Штанге сынама) кейін тыныс алудың тежелуі бар функционалдық жүктеме, кідіріс уақыты секундпен өлшенеді. Штанге ның сынама адам ағзасының аралас гиперкапниеге және гипоксияға төзімділігін бағалауға арналған, ол терең дем алу кезінде дем алуды кешіктіру кезінде ағзаның оттегімен қамтамасыз ететін жүйелерінің жалпы жағдайын көрсетеді. Ағзаны оттегімен қамтамасыз ету және жасөспірімдер ағзасының жаттығуының жалпы деңгейін бағалау үшін қолданылады [5].

Зерттеу нәтижелері. Зерттеудің бірінші кезеңінде біз жүрек қысымының жиілігін зерттедік. Қыздардың жүрек жиілігінің көрсеткіштері келтірілген. Жалпы алынған деректер жасөспірімдер үшін нормаларға сәйкес келеді. Ауыл мектебінің тобында пульс жиілігі қала мектебі оқушыларына қарағанда көп, бірақ алаңдатарлық емес емес, бұл жүргізілген өлшеу кезінде стресс немесе уайымдаумен байланысты болуы мүмкін. Пульстің ең үлкен көрсеткіші ауыл мектебі қыздарында анықталды: $87 \pm 4,16$ соғыс/мин, бірақ ол да норманың шегінде. Қала мектебінің қыздарында бұл көрсеткіш $73,70 \pm 2,35$ соғыс/мин. құрады.

Ұлдар үшін тамыр соғуының орташа мәні қыздарға қарағанда жоғары, ең алдымен, бұл жыныстық айырмашылықтарға байланысты. Пульс деңгейі төмен жасөспірімдер тіркелген жоқ. Ауылдық мектептің оқушылары тобында $78,35 \pm 4,31$ соғыс/мин тамыр соғуының деңгейі анықталды, бұл жасөспірімдерде рұқсат етілген мәннен аспайды. Қала мектебінің ұлдарында орташа импульстік құндылық анықталды, бұл $75,36 \pm 2,05$ соғыс / мин болды. Қалалық мектеп оқушылары және ауылдағы оқушылардың көрсеткіштері жас топтарының стандарттарын қанағаттандырады. Жүректің жиілігін жоғарылауы, ең алдымен, өлшеу кезеңінде немесе көктемгі демалыс алдында жасөспірімдердің қобалжуымен байланысты болуы мүмкін.

Сандық мәндер және орташа көрсеткіштері 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1

Жасөспірімдердің жүрек жиырылуының жиілігі

Топ	Норма, соғыс/мин	Қыздар, Нақты, соғыс/мин	Ұлдар, Нақты, соғыс/мин
Қала	72	$73,70 \pm 2,35$	$75,36 \pm 2,05$
Ауыл	72	$87 \pm 4,16^*$	$78,35 \pm 4,31^*$

Ескерту: * топтар арасындағы айырмашылықтардың шынайылығы: $P < 0,05$.

Ұл балалардағы өкпе сыйымдылығының көрсеткіштері анықталды. Ауыл мектептерінің оқушыларында қалыптыдан жоғары. Қала мектебінің оқушыларында өкпенің тіршілік сыйымдылығы нормадан төмен және 3044 ± 129.75 мл құрады.

Өкпенің тіршілік сыйымдылығы дене шынықтыру дәрежесіне, спортқа байланысты. Ауыл мектебі оқушыларында жоғары деңгей 3480 ± 311.09 мл құрады, бұл оқушылардың арасында спортпен шұғылданатын жасөспірімдердің саны көп болды.

Ұлдарда бұл көрсеткіш үлкен, бұл ӨТС-да гендерлік айырмашылықтарға сәйкес келеді.

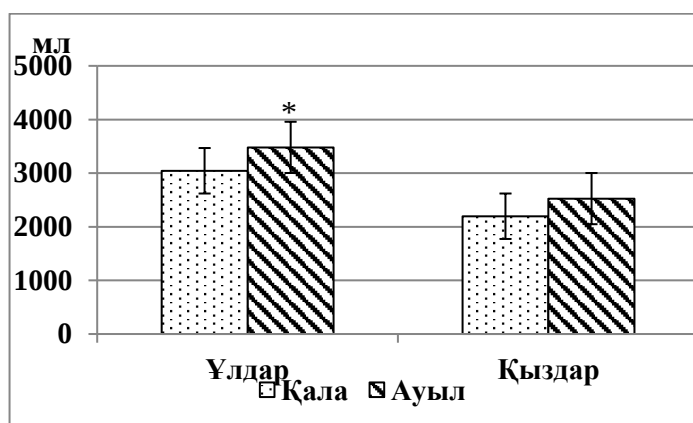
Қыздарда ӨТС барлық топтар үшін ауылдық да, қалалық да ӨТС мәндері нормадан төмен (3-сурет). Жоғарғы көрсеткіш – ауылдық мектеп қыздарында байқалды. Ауыл мектептерінде көрсеткіш қалалық мектептерге қарағанда жоғары, $2525 \pm 101,01$ мл, қалалық мектеп қыздарында бұл мән $2196,19 \pm 61,85$ мл көрсетті.

Дене шынықтыру процесінде ӨТС өсуі байқалады. ӨТС азаюы тыныс алу бұлшықетінің әлсіреуімен, өкпе мен кеуде қуысының созылуының азаюымен, кіші қан айналым шеңберіндегі көктамыр тоқуымен жүретін көптеген ауруларда болады.

Бронхтық өткізгіштіктің бұзылуы және өкпенің созылуы төмендегенде өкпеде ауаның кідіруі және қалдық көлемнің ұлғаюы есебінен ӨТС азаяды.

ӨТС өлшеуді спирометрия, спирография көмегімен жүргізеді.

Науқастың қалыпты дене жүктемесін орындауы тыныс алудың едәуір жиілеуімен қатар жүретін барлық жағдайларда, әсіресе, егер тексеру кезінде кеуде қуысы қабырғаларының тыныс алу тербелісінің амплитудасы төмендеуі анықталса, ал кеуде қуысының перкуссиясының деректері бойынша диафрагманың тыныс алу экскурсияларының шектелуі немесе (және) оның жоғары тұруы анықталса, іштің төмендеуін болжаған жөн.

Ескерту: * топтар арасындағы айырмашылықтардың шынайылығы: $P < 0,05$.

Сурет 1. Өкпенің тіршілік сиымдылығы

Төмен индикаторлар мотор қызметінің төменгі деңгейін, спорттық іс-шаралардың жоқтығын, денсаулықтың нашар болуын, нашар төзімділігін және жасөспірімдер денесінің нашар бейімделуін көрсетуі мүмкін [6].

Жасөспірімдерге арналған ӨТС орташа мәндерінің сандық мәндері мен көрсеткіштері 2- кестеде келтірілген.

Кесте 2

Жасөспірімдерде өкпе жасушаларының көрсеткіштері

Топ	Ұлдар үшін норма, мл	Нақты ұлдарда, мл	Қыздар үшін норма, мл	Нақты қыздарда, мл
Ауыл	3200	$3480 \pm 311,09 *$	2700	$2525 \pm 101,01$
Қала	3200	$3044 \pm 129,75,09$	2700	$2196,19 \pm 61,85*$

Ескерту: * топтар арасындағы айырмашылықтардың шынайылығы: $P < 0,05$

Ең жоғары демнен кейін тыныс алудың кідіріс көрсеткіштері жас нормаларынан төмен. Барлық топтарда тыныс алудың нашар деңгейі бар қыздар тіркелді. Ағзаның гипоксияға төзімділігі нашар жасөспірімдер қала мектебі оқушыларында -10 %, ал ауыл қыздарында 10 %-ға аз. Ағзаның гипоксияға төзімділігі жоғары оқушылар ауыл қыздары арасында 38% құраса, қала мектебі оқушыларында 22% құрады.

Осы нәтижелерге сәйкес қала жасөспірімдерінде өкпе мен тіндерде газ алмасудың әлсіздігі байқалады, қоршаған ортаның бейімделу деңгейі нашар дамыған. Сынаманың ұзақтығын қысқарту кезінде ағзаның гипоксияға төзімділігі төмендейді. Сондай-ақ, бұл деңгей сырқаттанушылық пен шаршаумен болған жағдайда да төмендейді, бұл жағдайда бұл әдіс көктемде және көктемгі демалыстан кейін жүргізілгендіктен жасөспірімдер денесінің бейімделуінің төмен деңгейін көрсетуі мүмкін.

Жасөспірімдердегі тыныс алу жүйесінің функционалдығы жас мөлшерінен төмен. Газ алмасуының әлсіз деңгейін және қоршаған ортаға нашар бейімделуін анықтады. Қалалық мектеп оқушыларында ауыл оқушыларымен салыстырғанда тыныс алу және тыныс шығару кезінде дем кідірісі деңгейінің төмен көрсеткіші анықталды.

Қалалық мектептерде ұлдар мен қыздардың физикалық даму деңгейі жас ерекшеліктеріне сәйкес келмейді, ауыл балаларында жақсы тыныс алу аппараты бар жасөспірімдер көптеп кездеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Безух, К.Е., Активизация деятельности обучающихся при обучении биологии [Текст] / К.Е. Безух // Биология в школе: науч.теорет. и метод. журнал. –2007.–№ 2. –с. 41-45.
2. Белянина, Л. А., Экскурсия - одна из форм развития творческих способностей личности [Схема] / Л. А. Белянина, Н. Ю. Манькова //Биология в школе. - 2008. - № 2. - С. 44 - 49.
3. Белянина, Л.А., Психолого-педагогические основы личностно ориентированной методики биологической экскурсии [Текст] / Л.А. Белянина // Профильная школа. – 2008. - №3 (30). – С. 51-52.
4. Селитренникова Т.А. Оценка функционального состояния кардио-респираторной системы учащихся с патологией органов сенсорной системы // Ученые записки университета им. п.ф. Лесгафта. 2011. №2(72). С.172-177.
5. Скворцова А.Ю., Хорольская Е.Н. Адаптивные возможности кардио-респираторной системы подростков (2000 - 2002 г. р) // Современные тенденции развития науки и технологий. 2016. № 4-1.С. 111-112.
6. Алексеенко С.Н., Линченко С.Н., Костылев А.Н., Пильщикова В.В., Губарева Д.А. Концепция мониторинга функционального состояния кардио-респираторной системы организма в первичной профилактике заболеваний среди студенческой молодежи // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. №4-1. С.42-45.

ӘОЖ 541.124

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ержан Г. К.

Ғылыми жетекшісі: **Бөрібекова Ф.Б.**, п.ғ.к., профессор
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: erzhangylim@gmail.ru

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі баланың жеке тұлғасын қалыптастырудың мазмұны мен міндеті көрсетілген. Бүгінгі таңдағы қоғамда тәрбиенің мақсаты – жан-жақты жетілген тұлғаны қалыптастыру болып отыр. Осыған байланысты біз мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тұлғасын қалыптастыру мәселелерінің мәнін ашу үшін «жеке тұлға» деген ұғымға түсініктеме беруге тырыстық. Түрлі зерттеулер көрсеткеніндей, ересек адамдармен жасалған тиімді қарым-қатынас балалардың жеке тұлғалық дамуына жан-жақты әсер ететіні белгілі. Балалардың тұлғалық ерекшеліктерінің дамуымен қатар, қарым-қатынас барысында өз құқын қорғауға және ашулануға, ашуын басуға үйренеді. Әрбір жеке тұлғаға өзгелермен әрекеттестікке түсе білуге, өзін тануға, анықтауға, өзгелер алдында өзін бекітуге жағдай құру бүгінгі таңдағы ата-аналар мен балалар қарым-қатынасының барысында жүзеге асырылатын үрдіс негізгі мәселе екені айқын.

Түйін сөздер: Жеке тұлға, даму мен қалыптасу, ішкі және сыртқы фактор.

В данной статье отражено содержание и задача формирования личности дошкольника. В современном обществе целью воспитания является формирование всесторонне зрелой личности. В связи с этим мы постарались прокомментировать понятие «личность», чтобы раскрыть суть проблем формирования личности дошкольников. Как показывают различные исследования, эффективное общение со взрослыми оказывает всестороннее влияние на личностное развитие детей. Наряду с развитием личностных особенностей детей, в процессе общения они учатся отстаивать свои права и злиться, подавлять гнев. Очевидно, что основной проблемой сегодня является процесс, в ходе которого осуществляется взаимодействие родителей и детей, создание условий для каждого индивида для взаимодействия с другими людьми, самореализации, самоопределения, самоутверждения перед другими.

Ключевые слова: Личность, развитие и становление, внутренний и внешний фактор.

This article reflects the content and task of forming the personality of a preschooler. In modern society, the goal of education is to form a fully mature personality. In this regard, we have tried to comment on the concept of "personality" in order to reveal the essence of the problems of the formation of the personality of preschool children. Various studies show that effective communication with adults has a comprehensive impact on the personal development of children. Along with the development of personal characteristics of children, in the process of communication, they learn to defend their rights and get angry, to suppress anger. It is obvious that the main problem today is the process in which the interaction of parents and children is carried out, the creation of conditions for each individual to interact with other people, self-realization, self-determination, self-affirmation before others.

Keywords: Personality, development and formation, internal and external factors.

«Жеке тұлға» ұғымы психологтардың көзқарасы бойынша, жеке организм – жеке адам тұлғасының саналы іс-әрекет объектісі болып табылады. Тұрақты және әлеуметтік маңызды қасиеттерге байланысты, жеке адам-қоғам мен ұлттың бірлескен мүшесі, жеке тұлға өзіндік сана мен қоғамдық сананың бірлесу әрекеті.

Жеке тұлға ретінде жеке адам немесе организмнің барлық психологиялық ерекшеліктері қалыптасады.

Жеке тұлға-бір жағынан интеграциялық ұйым. Оның бойында танымдық, аффектілік, тұлғалық сипатын көрсететін қасиеттері бар. Оның басқа адамдардан айырмашылығы да осы себепті. Жеке тұлға теориясының негізгі екі функциясы бар: олар мінез-құлықты түсіндіреді және алдын ала болжайды. Жеке тұлға теориясы баланың жеке басындағы мінез-құлықты зерттеп, қалыптасқан жүйесіне анықтама береді. Сол арқылы баланың мінезінің сан қырлы ерекшеліктерін айқындайды.

Тұлғаның дамуы мен қалыптасуы ол объективті шындықтың ең күрделі процесі. Педагогика адамның рухани дамуы мәселелерін барлық басқа компоненттермен өзара байланыста зерттейді. Психология психиканың даму заңдылықтарын түсіндіреді, педагогика адамның дамуын мақсатты түрде қалай басқаруға болатындығы туралы теорияларды дамытады.

Л.И. Божович тұлғаның дамуын сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен сандық және сапалық өзгерістер процесі ретінде түсінеді.

Тұлғаның жасына қарай өзгеруі келесі аспектілерде жүреді:

- физикалық даму (тірек-қимыл және дененің басқа жүйелері), психикалық даму (қабылдау, ойлау процестері және т. б.),
- әлеуметтік даму (адамгершілік сезімдерін қалыптастыру, әлеуметтік рөлдерді анықтау және т.б.).

Жеке тұлғаны қалыптастырудың екі негізгі тәсілі бар. Олар биологиялық және әлеуметтанулық. Биологиялық көзқарасты жақтаушылар дамуды биологиялық, табиғи, тұқым қуалайтын бағдарламаланған жетілу, табиғи күштерді орналастыру процесі ретінде түсіндіреді. Олар есейген сайын осы немесе басқа генетикалық бағдарлама қосылады.

3.Фрейдтің айтуынша, адамның дамуы биологиялық процестерге, либидо – жыныстық қалаудың әртүрлі формаларындағы көріністерге де негізделген.

Әлеуметтанулық тәсілге сәйкес баланың қалыптасуы оның әлеуметтік шығу тегімен, белгілі бір әлеуметтік ортаға жатуымен анықталады. Қорытынды бірдей: әртүрлі әлеуметтік топтардағы балаларды әртүрлі тәсілдермен оқыту керек.

Жеке дамудың ішкі факторлары жеке тұлғаның белсенділігін қамтиды: сезімдері, еркі, мүдделері, қызметі. Сыртқы факторлардың әсерінен пайда болған олар өздері даму көзіне айналады.

Тұлғаның даму және қалыптасу заңдары бар. Жеке дамудың алғашқы заңы келесідей: адамның өмірлік белсенділігі бір мезгілде оның барлық негізгі функцияларының көрінісі болып табылады. Басқаша айтқанда, адамның өмірлік белсенділігі – бұл оның жұмысы, қарым-қатынасы, ақыл-ойы, сезімі және білімі.

Тұлғаның барлық негізгі функцияларының толыққанды дамуына қамқорлық жасау, әрбір педагогтың, мұғалім мен тәрбиешінің басты ісі. Мұндай тұжырым сөзсіз жеке дамудың алғашқы Заңын түсінуден туындайды.

Жеке дамудың екінші заңы практикалық педагогикалық іс-әрекет үшін ерекше мәнге ие болады, өйткені ол жеке қасиеттердің қалыптасуы мен қалыптасу механизмін ашады. Оны келесідей тұжырымдауға болады: ұқсас жағдайларда қайталанатын бір типтегі әрекеттерде дағды дағдыға жинақталады, содан кейін әдетке жаңа әрекет ретінде ену үшін әдетке айналады.

Жеке дамудың үшінші заңы екіншісінен тікелей туындайды: жеке тәжірибедегі жеке өмірдің кез-келген әрекеті бастапқыда әрекет ретінде жасалады. Тұлға әктіден басталады.

Адам өміріндегі барлық үш заң әрқашан бірге және бір уақытта әрекет етеді, өйткені олар жеке тұлғаның жұмыс істеуі мен дамуының тәсілі.

Жеке даму теориясының мәселелерін қазіргі заманғы түсіндіру және ұсыну XX ғасырдың ең үлкен ашылуынсыз мүмкін болмас еді. –И.П.Павлов шартты рефлекс туралы ілімді – жануарлар мен адамдардың жоғары жүйке қызметінің теориясын құрды. 1931 жылы Павлов былай деп жазды: "...Таза физиологиялық талдаудан басқа, қазір Невропатология мен тіпті психиатрияның терең мәселелерін қамтитын, сондай-ақ психологиямен, ақыл-ой гигиенасымен және педагогикамен тығыз байланыста болатын үлкен материал жинақталуда".

С.Т.Шацкий мен А.С.Макаренко өздерінің ұлы мұғалімдерінің жұмысын жалғастырып, балалар өмірін педагогикалық тұрғыдан тиімді ұйымдастырудың басты міндеті ретінде ұсынды. Олар білім беру мен оқытудың заманауи әдістемесінің негізін қалады.

Жеке тұлғаны қалыптастыру - бұл барлық факторлардың әсерінен оның әлеуметтік болмыс ретінде өзгеру процесі-экологиялық, әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық, психологиялық және т.б., жеке құрылымда физикалық және әлеуметтік-психологиялық ісіктердің пайда болуы, жеке тұлғаның сыртқы көріністерінің (формасының) өзгеруі. Бала да, қарт адам да қалыптасады. Қалыптастыру адамның белгілі бір толықтығын, жетілу деңгейіне, тұрақтылыққа қол жеткізуді білдіреді. Өсіп келе жатқан адамды дамыған тұлғаны қалыптастыру ретінде тәрбиелеу қазіргі қоғамның басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазіргі педагогика балаға көбінесе балалар іс-әрекетінің субъектісі ретінде, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылатын тұлға ретінде жүгінеді. Нақты білім беру процесінде субъект пен объект әрқашан өзара байланысты және өте қарама-қайшы жұмыс істейді. Тәрбиеші (кәсіби педагог, ата-ана), сөзсіз, тәрбие субъектісі ретінде жұмыс істейді және бұл жағдайда оның балаға (объектіге) педагогикалық көзқарасы педагогикалық ықпал ретінде құрылады. Егер сіз баланы тәрбие процесінің субъектісі ретінде танитын болсаңыз(оның жеке табиғи қасиеттері, өзіндік әлеуметтік тәжірибесі, өзіндік жеке қасиеттері бар), онда мұғалім онымен қарым-қатынасты педагогикалық өзара әрекеттесу ретінде құруы керек:

- Тәлімгерлік. Мұндай өзара әрекеттесудің негізгі "жүйке" балалардың мүдделеріне үндеу болып табылады. Тәрбиешінің бұл түрдегі басшылығын оқушылар олардың өміріне тікелей араласу ретінде қабылдамайды, өйткені ол барлық балаларды ортақ іспен

қызықтыруға, осы қызығушылықты сақтауға, ортақ күш-жігер мен шығармашылықтың нәтижелерінен аман қалуға бағытталған.

- Серіктестік. Бала тәрбиешіні іс-әрекеттің беделді ұйымдастырушысы, сонымен бірге қарым-қатынастың қызықты қатысушысы ретінде қабылдайды. Өзара әрекеттесудің бұл түрінде ересектер мен оқушылардың бірлескен іс-әрекетте, әсіресе ойын барысында салыстырмалы теңдігін (арнайы педагогикалық құралдармен) қамтамасыз ету өте маңызды.

- Ынтымақтастық. Бұл білім беру процесінің екі субъектісінің ашық өзара әрекеттесу нысаны. Тәрбиеші баланы сөзсіз тұлға ретінде қабылдайды, оның құқықтары мен бостандықтарын мойындайды, оның проблемаларын түсінеді және шын жүректен, балалармен бірге оларды жеңуге қатысады.

- Бірлескен шығармашылығы. Мұндай педагогикалық өзара іс-қимыл ынтымақтастықтың ең жоғары нысаны болып саналады, онда мұғалім мен оқушылардың іскерлік және тұлғааралық қарым-қатынастарының белгілі бір тепе-теңдігі орнатылады, ең бастысы, ортақ өмірлік құндылықтарға қатысу қатынастары туындайды. Бірлесіп құру – бұл бірлескен қызмет саласын педагогикалық қайта құрудың нәтижесі емес, "рухани туыстық пен өзара жауап беру, барлығына және бәріне бірдей қатысу" процесі.

Бала педагогикалық өзара әрекеттесу субъектісі ретінде өзін осылай көрсетеді:

- мұғаліммен педагогикалық қарым-қатынасқа ашық, оны аға дос, мейірімді тәлімгер ретінде қабылдайды;

- тәрбиеші ұйымдастырған тәрбие мақсаттарын өзі үшін маңызды деп қабылдайды;

- бірлескен қызмет пен қарым-қатынаста белсенділік, дербестік, жауапкершілік танытады;

- өзінің жеке басының қадір-қасиетін ашық білдіреді, өзінің көзқарастары мен сенімдерін қорғауға тырысады.

Баланың мұғаліммен педагогикалық өзара әрекеттесу жағдайында оның субъективтілігін көрсету дәрежесі сөзсіз оқушылардың жасына байланысты. Мектепке дейінгі жаста субъективті көріністер баланың әлемге деген қарым-қатынасында және осындай көзқарастан басталған іс-әрекетте көрінеді. Авторлар іс-әрекет субъектісінің позициясын оқушылардың тәуелсіздігі мен шығармашылығында, іс-әрекет тәсілдерін іздеуде және идеяларды жүзеге асыруда, қарым-қатынаста идеяларды үйлестіруге және іске асыруға бағытталған. Бірақ бала тәрбиенің объектісі болып табылады. Оқу процесінің объектісі ретінде бала ересектер мен қоршаған ортаға үнемі әсер етеді және осы әсерлер арқылы өмірде қажетті әлеуметтік тәжірибе мен ақпаратты игереді. Мектепке дейінгі педагогиканың объектісі – бала. Туылғаннан бастап мектепке дейінгі кезеңі адам өмірінің ұзақ кезеңі (6-7 жас) екі үлкен кезеңге бөлінеді - ерте жас және мектепке дейінгі жас. Әр кезең өз кезегінде тағы бірнеше кезеңге бөлінеді: ерте жас - 7 кезеңге, мектепке дейінгі жас - 4 кезеңге. Мұндай "ұсақтау", ең алдымен, балалардың психофизиологиялық өсуі мен дамуының ерекшеліктерімен байланысты. Өмірінің алғашқы 7 жылындағы баланың даму қарқыны мен мазмұны соншалықты тез және әр түрлі, сондықтан осы дамуды бақылау және осы дамуға сәйкес жағдай жасау үшін белгілі бір кезеңдер мен олардың шекараларын бөліп көрсету керек. Жасқа байланысты өзгерістерді қарастыру мен зерттеудің мұндай егжей-тегжейлері тұлғаның қалыптасуына қолайлы болады.

Әр бала "өз бағдарламасы" бойынша дамитынына қарамастан, бұл дамуға бағынатын жалпы заңдылықтар бар: 3 жастағы бала нәресте үшін қол жетімді емес, 5 жасында қиын емес нәрсе 3 жаста мүмкін емес және т.б. осы заңдылықтарды шарлау қажеттілігі және оларды қандай да бір жолмен ретке келтіру жас кезеңінің пайда болуына әкелді. Адам өмірінің барлық кезеңі семантикалық сегменттерден тұрады, оның ішінде жинақтау жүзеге асырылады, бұл неоплазманы және келесі кезеңге сапалы көшуді тудырады. Ғылымда жас кезеңдеріне бірнеше түрлі тәсілдер жасалды. Олардың әрқайсысында адамның даму динамикасын және оның белгілі бір аяқталған кезеңдерін бақылауға мүмкіндік беретін бір негізді бөліп көрсету әрекеті жасалды.

Сонымен, тұқымқуалаушылық, орта және тәрбие жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуының негізгі объективті факторлары болып табылады. Бұл орайда тұқымқуалаушылыққа (биологиялық факторға) жалпы адамзаттықпен қатар жеке адамға тән қасиеттер жатады. Іс-әрекеттің кез-келген түріне деген анатомиялық-физиологиялық бейімділіктер жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуында ерекше орын алады (мысалы, есту мүшелерінің құрылысы, ойлау қабілетіндегі ерекшеліктер, т.б.). Олар баланың қабілеттілігі, дарындылығы және дарыны дамуының алғышарттары болып табылады. Кейбір жағдайларда бұл бейімділіктер өте ерте (сәби кезінде және мектепке дейінгі жасында), кейбір жағдайларда кешірек, ал енді бірде, ер жеткен кезде ғана көрініс бере бастайды.

Биологиялық бейімділіктер мен қасиеттердің дамуы адамның функционалды жетілу мен қалыптасу процесі арқылы сипатталады, содан кейін оның сүйектері, бұлшық еттері, сонымен қатар ішкі мүшелері мен жүйелері дамиды. Адамның биологиялық жетілу мен өзгеру процесі оның дамуы мен мінез-құқығының жас шамасы кезеңдерінде пайда болады. Табиғи ерекшеліктердің дамуындағы ең маңыздысы, жанұяда болсын, қоғамдық тәрбиелік-білім беру орындарында болсын, оларға дер кезінде сауатты диагностика беру болып табылады. Қазіргі уақытта баланың қызмет-әрекеттің қандай түріне бейімділігі бар екенін анықтайтын алуан түрлі әдістер бар. Олардың ішінде тест әдістері кеңінен қолданылады.

Тәрбие мен білім беруде адамның табиғи қасиеттерін ескеру қажет, оның бейімділігі мен қабілеттілігін анықтай отырып, олардың ары қарай дамуының амал-тәсілдерін, формалары мен әдістерін айқындау керек. Қызметтің қандай да бір түріне деген анатомиялық-физиологиялық бейімділігінің одан ары жемісті дамуы үшін баланың оған деген ықыласын арттырып, оны сол іс-әрекетке араластыра отырып, сол салада тәжірибе жинастыруға жағдай жасау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Менжанова Ә. Мектепке дейінгі педагогика. Алматы –Рауан, 1992
2. Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі бала психологиясы. Алматы, 1986
3. Қамалбекова А. Жеке тұлға туралы түсінік // Бастауыш мектеп. 2005 №5

УДК 379.85

РАЗВИТИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ГНПП «ДЖУНГАРСКИЙ АЛАТАУ»

Жакыпбекова Р.Ж., Жанабаев М.З.

Научный руководитель: **Канагатов Ж.Ж.**, к.б.н., ст.преподаватель
Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г.Талдыкорган

Жонгар-Алатауский ГНПП, располагает исключительными условиями для развития этнографического туризма, а именно проект маршрутов по этнографическим объектам для познания культуры, архитектуры, быта и традиций народа с целью изучения истории нашего народа и его природных богатств.

Ключевые слова: туризм, рекреация, этнография, археология, живописные горные пейзажи, панорама ледников

Жоңғар-Алатау МҰТІП-де экологиялық және халықаралық туризмді ұйымдастыру үшін айрықша табиғи жағдайына ие болып, оның бағдарламасы ұлттық саябақтың табиғи ерекшеліктерімен біздің халқымыздың тарихын және табиғи ресурстарын зерделеу үшін археологиялық және мәдени ескерткіштерді бір мезгілде біріктірумен негізделген.

Түйін сөздер: туризм, рекреация, этнография, археология, көркем таулы ландшафтар, мұздықтар панорамасы

Zhongar-Alatau State National Natural Park has a unique natural environment for ecological and international tourism, the program of which is based on the use of unique natural features of the national park combined with the concurrent discovery of archaeological and cultural landmarks with a view to exploring our nation's history and their natural wealth.

Keywords: *tourism, recreation, ecological tourism, scientific and cognitive tourism, mountaineering, trekking, rafting, cycling tourism, Skiing tourism*

Джунгарско-Алатауский ГНПП имеет исключительные природные условия для организации экологического и международного туризма, программа которого основана на одновременном объединении археологических и культурных памятников для изучения истории и природных ресурсов нашего народа с природными особенностями национального парка. Джунгарско-Алатауский ГНПП является естественной территорией, способствующей развитию этнографического туризма. Территория Джунгарско-Алатауского национального парка Таба – удивительный по красоте уголок, который является не только прекрасным местом для казахстанцев, но и для туристов из любого региона Европы, Азии, Америки. Уникальные природные условия региона, благоприятный климат и важная эстетическая привлекательность горного ландшафта идеально подходят для развития этнографического туризма Джунгарско-Алатауского ГНПП с учетом богатства и разнообразия растительного мира. В качестве развития этнографического туризма мы предлагаем проект, который обязывает стать новой «точкой притяжения» для жителей и гостей Жонгар-Алатауского государственного национального природного парка [1].

Проект этнографического туризма

1. Наименование особо охраняемых природных территорий ООПТ: государственный национальный природный парк «Джунгарский Алатау»

2. Название маршрута « " исторические места Джунгарского Алатау»

3. Классификация маршрутов:

3.1 по виду расположения: комбинированное (автомобильно-пешеходное);

3.2. по срокам: сезонные (летние);

3.3. по форме организации: групповая.

4. Маршрут маршрута: г. Сарканд-Екаша А. - Аманбоксы а. - Дом лесника "малый басын". - Баянбай А. - "Большой" дом лесника. - Тополевка а. - Лепс А. - "Тұқымбак» - «археологические раскопки» – "могила Уйгентас" – с историческими достопримечательностями села Лепсы- г. Саркан.

5. Продолжительность маршрута: Общая протяженность - 446 км. Проезд на автомобиле - 437 км. Пешком - 9 км. Продолжительность: 2 дня. Проезд на автомобиле: 14 ч.25мин.

Хождение: Время отдыха (утро, обед, вечер, ночь) - 37 ч. 30мин; время в пути по маршруту - 17ч. 05мин.

6. Время следования по маршруту: июнь – сентябрь (время маршрута может меняться в зависимости от климатических условий).

7. Количество лиц в составе группы: до 10 человек (в зависимости от помещения в дом лесника). Ограничения группы: в неделю - 2 группы, в месяц-8 групп, в сезон-20 групп.

5. Продолжительность маршрута: Общая протяженность - 446 км. Проезд на автомобиле - 437 км.

8. Прогулка по маршруту по типу экскурсионного сезона (рекреационные нагрузки допуск: 1 Топ в неделю из 20 человек).

9. Возможность передвижения по тропе без экскурсовода: Поход проводится со служебным инструктором или экскурсоводом, знающим места водных переходов по основным путям маршрута.

Необходимое оборудование: отдельно-путевка, теплая одежда, обувь, дождевик, индивидуальная посуда, постельное белье, репеленты (противомоскитные средства) в зависимости от благоприятных условий.

Групповые - обед контейнеры и мешки для мусора: Специальные-бинокли, фотоаппараты, электрические фонари.

10. Основные дисциплинарные правила следования по тропе: в памятке указан план и схема маршрута, при следовании по маршруту путешественник должен соблюдать правила и требования, указанные в памятке. Особые требования, предъявляемые к участникам экскурсии: наличие периодической одежды и удобной обуви для подъема автомобильного проезда, похода в горы, наличие средств защиты от укуса клеща [2].

11. Меры безопасности: правила техники безопасности указаны в памятке.

12. Составление планов движения по маршрутам (Таблица 1).

Таблица 1

План следования маршрута:

р/с	Зона маршрута		км	Движение время, час, мин.	Остановка время час, мин.	Места останово к
	начало	конец				
Езда на машине						
1.	г. Саркан	«Могила желисай»	5	0,10	0,15	1-ККА
2.	«Могила желисай»	пос.Екиаша	17	0,30		
3.	пос.Екиаша	п.Аманбоктер	18	0,35	0,10	
4.	Аманбоктер а.	Горы Маркатау	10	0,25	0,20	
5.	Горы Маркатау	«Боget»	17	0,30	0,30	3-ККА
6.	«Боget»	«Малый Баскан» дом лесника	12	0,20	1,30	Обед
7.	«Малый Баскан» дом лесника	пос. Баянбай	8	0,25		
8.	пос. Баянбай	«Большой Баскан» дом лесника	10	0,35	0,10	
9.	«Большой Баскан» дом лесника	Ущелья Утепсай и Жамансай	10	0,15	0,30	
10.	Ущелья Утепсай и Жамансай	«Большой Баскан» дом лесника	10	0,30	14,00	Ужин Ночлег. Завтрак
111.	«Большой Баскан» Дом лесника	"Святой камень»	8	0,20	0,30	5-ККА
112.	"Святой камень»	пос. Тополёвка	26	1,00	0,15	
113.	пос .Тополёвка	Питомник "Лепсинск"»	28	2,00	1,00	Обед 6-ККА
114.	Питомник "Лепсинск"»	Археологические раскопки вдоль реки Лепсинска	4	0,10	0,20	7-ККА
115.	Археологические раскопки вдоль реки Лепсинска	Могила» Уйгентас"	45	1,30	0,20	8-ҚКА
116.	Могила» Уйгентас"	Гостиница Лепсинск	52	2,00	14,00	Ужин Ночлег. Завтрак
117.	Гостиница Лепсинск	"С историческими местами села Лепсинск»	12	1,00	2,00	Конец маршрута
118.	пос .Лепсинск	г.Саркан	145	2,00		
Всего:			437	14ч.25мин	36ч.20мин	
Печший ход						
19.	Горы Маркатау	«Питроглифтер»	1,5	0,35	0,40	2-ККА
20.	«Питроглифтер»	Горы Маркатау	1,5	0,35		
21.	«Малый Баскан» дом лесника	"Малый Басганский водопад»	3	0,45	0,30	4-ККА
22.	"Малый Басганский водопад»	«Малый Баскан» дом лесника	3	0,45		
Всего:			9	2,40	1.10	

13. Схема маршрута.

14. Краткое описание экскурсионного маршрута: точка выхода на маршрут и место сбора туристов – административный дом государственного учреждения ГНПП «Джунгар-Алатау» города Сарканда. Оформление и регистрация разрешительных документов на территорию сада производится в доме администрации [3].

Проезд на транспорте по маршруту» этнографический тур «проходит по горному хребту Желисай в юго - восточном направлении автодороги» Саркан-Лепсы". Во время маршрута отдыхающие останавливаются на смотровой площадке №1 могильника «Желисай», расположенной в 700м от трассы. Трасса заканчивается при подъезде к селу Екаша, далее поднимается по грунтово-черной дороге от села Аманбоктер до горы Маркатау. От горы» маркатау «до» петроглифа " начинается пешеходный маршрут, общая протяженность маршрута – 1,5 км, где находится смотровая площадка №2. От горы Маркатау до «плотины» 17 км, находится смотровая площадка №3. "Плотина" была построена в 1982 году из-за селевых потоков.

Кроме того, из горных районов можно увидеть красивый вид на гору «Барометр», что означает, что снег или дождь из-за скопления облаков на вершине горы придают особый вид. Туристы отправляются из» плотины «в дом лесника» Малый Басгат", обедают и отдыхают в доме лесника. Отдохнувшая туристическая группа пешим ходом направляется к водопаду (длина-100м) и останавливается на смотровой площадке №4. Водопад захватывает с собой высокий гранитный порог реки аса, а также туристы могут с интересом наблюдать за величественными елями, растущими прямо над обрывом. В реке водятся различные виды рыб, одна из которых-бескрылая блесна. Из животного мира обитают Тянь-Шаньский бурый медведь, Сибирская таволга, косуля, каменная куница, марал, Синяя птица и др. Маршрут проходит через село Баянбай к дому лесника "Улкен Басган". По пути можно было наблюдать и наблюдать за куропатками и птицами, куропатками, фазанами, куропатками и косулями, растущими на берегах нуара. По прибытии в дом лесника туристы смогут увидеть знаменитые яблони Сиверса, растущие в яблоневом саду, а также в 10 км выше дома лесника туристы смогут насладиться видом на величественные, высокие горы и ледники с ущельями Отепсай и Жамансай. В ущелье Жамансай обитают таволга (Сибирская горная коза) и левобережье большой поймы в еловых зонах медведя, марала, белки и кураги, а на правом берегу реки-сибирская косуля, Барсук и др. животные. Путешественники после увлекательной прогулки возвращаются в дом лесника, чтобы пообедать, отдохнуть и переночевать.

На следующее утро туристы направляются к святому «Святому камню», расположенному в доме лесника, на смотровой площадке №5. Священный "Аулие тас" расположен в селе Екаша Саркандского района на возвышенности, в центре горной местности, скрытой от кумарских источников. Уникальное расположение священного камня и рост видов растений у подножия горы камня привлекают туристов. К святому камню можно пройти по двум маршрутам или подняться по этажной лестнице в небо, а туристы поднимаются по священному камню между лесом ну, рощицей, которая находится почти на 300 метров выше. Из него пассажиры смогут проследовать через село Тополевка в село Лепсы, попутно осмотреть каменистые плиты реки Теректы, где отдыхает и купается местное население. Вода реки Теректы чистая и прозрачная. окружающая местность богата растительностью, встречается в смешанных видах леса-ель, кедр, яблоня, Белая береза, осина, боярышник, шиповник и др. Путешественники, прибывшие в село Лепсы, останавливаются на смотровой площадке № 6 и останавливаются в питомнике села Лепсы, где их ждет увлекательная экскурсия, то есть в» тюбике " выращивается 18 видов древесных пород аса. По желанию отдыхающие могут ознакомиться с основными мерами по посеву и уходу за молодыми растениями в питомнике. От него туристическая группа направляется к курганам, расположенным на берегу реки Лепсы, то есть смотровой площадке № 7. Осмотрев места археологических раскопок, туристы направляются на правом берегу реки

Тентек в ущелье Уйгентас к северу от пограничного отряда (пограничной заставы) к месту расположения могильника Уйгентас железного века раннего средневековья.

На площади первой террасы реки Тентек расположено более 150 погребальных курганов аса размером 500х1000м. Из него туристическая группа сможет вернуться в село Лепсы и увидеть памятники о завершении слияния Казахстана и России, расположенные в селе Лепсы - Никольскую церковь (сейчас идет ремонт), бывший купеческий дом Попкова, Лепсинский водочно-спиртовой завод, старинные здания и усадьбы. Памятники увидят древнерусскую градостроительную скульптуру, а также знаменитую на землях Жетысу, Центрального, Восточного Казахстана каменную скульптуру тюркского времени "Балбык", познакомятся с их историей. Памятники в селе Лепсы появились в 6-8 веках до н. э., а в 1991 г. на территории Лепсы был обнаружен пограничный ствол, такими мачтами обозначены границы кочевых родов во времена Золотой Орды. Кроме того, путешественники смогут увидеть экспонаты в школьных музеях, познакомиться с научными трудами знаменитостей, историей села [4].

15. Краткая характеристика природных объектов на смотровых площадках по маршруту:

Объектами осмотра по маршруту являются реки Большой басын и Малый басын. От начала маршрута до села Лепсы впечатляет природа елово-пихтового лесополосы, а также живописные пейзажи Джунгарского Алатау с ущельями рек, низменными долинами и ледниками.

16. Краткая характеристика маршрутов на капитальных территориях:

Из-за того, что шоссе не так часто встречается, маршрут проходит по горной местности. Первоначальная маршрутная трасса от г. Сарканда до с. Тополевка, но требует капитального ремонта. От села аманбоктер до «плотины» встречаются извилистые грунтовые дороги. От» плотины «до дома лесника» Малая Басганы», от села Баянбай до дома лесника» большая Басганы " дорога проходит по крутым спускам и бурным дорогам. Проезд от дома лесника» большой басын " по грунтовой дороге через села Екаша, Тополевка и до села Лепсы возможен на специальных автомобилях, предназначенных для передвижения на высоком уровне. В дождливые дни очень опасно ездить на автомобиле из-за появления на дороге водозаборов.

17. Действия туристской группы при обнаружении возможности возникновения Апатических явлений:

На маршруте могут возникнуть следующие катастрофические явления: селевая вода, оползни, каменные развалины. Действия группы в аварийной ситуации: в случае грозы: в лесной зоне – отделиться друг от друга на расстоянии нескольких метров; аса спрятаться среди высоких толстокорневых деревьев. В открытой горной местности-найти сухие участки на отдельно расположенных территориях, которые будут скрыты от низин, остановить движение и спуститься вниз по высоким склонам. При обнаружении явлений апатии, без паники, паники находить подходящие места в зависимости от безопасной ситуации, соблюдать и выполнять основные положения руководителя или организатора. В случае угрозы жизни отдыхающих проводятся мероприятия по их спасению, т. е. под руководством руководителя вывод группы в безопасное место или доставка автотранспортом.

18. Рекомендации к тексту информационного листа в путевке.

Маршрут «научно-познавательный тур» для всех возрастных групп, оказывающий эффективное воздействие на экологическое просвещение, предлагает автомобильные и пешеходные экскурсии. Экскурсия носит индивидуальный и коллективный характер в зависимости от всех возрастных групп. Основное содержание тематических аспектов в экскурсии:

- Природные комплексы и объекты на территории ГНПП;
- Функциональные территориальные границы, история создания, цели и задачи национального парка; содержание деятельности по работе с отделами ГНПП.
- Природные объекты национального парка.

Необходимое оборудование участников экскурсии: отдельно-путевка, теплая одежда, обувь, дождевик, индивидуальная посуда, постельное белье, репеленты (противомоскитные средства) в зависимости от условий комфорта гор.

19. Благоустройство маршрутов:

Все площадки оборудованы мусорными контейнерами, туалетами и очагами.

Меры разметки: на смотровых площадках маршрут обозначен перспективными указателями движения. По маршруту расположены 2 дома лесника «Малая Баскан», «большая Баскан» и одна гостиница в селе Лепсы. Дома лесника оснащены двигателем, рацией, баней, аптечкой и специальными контейнерами для мусора с навесами, навесами, туалетами, питающими электричеством солнечным светом.

20. Решение научно-технического совета Государственного национального природного парка. Утверждено решением исследовательской экспедиции и научно-технического совета туристского маршрута «этнографический тур», проведенного совместно с сотрудниками отдела экологического просвещения и туризма Государственного национального природного парка «Джунгарский Алатау» и отдела научной работы и агробиосанализа горной местности [5].

Маршрут представляет собой информационную, туристско-экскурсионную, описывающую особую природу и историю «Джунгарского Алатау» с целью экологического просвещения, отражающего природные основы и объекты национального природного парка. Проезд на транспорте по маршруту " г. Сарканд – с. Тополевка." проезжая по автодороге, а остальная часть грунтово-каражолинская, а пешеходная тропа проходит по старой тропе. Смотровые площадки, не оказывающие негативного влияния на природные комплексы территории национального природного парка, расположены в безопасных зонах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Правительство Республики Казахстан. Концепция развития туризма в Республике Казахстан: одобрено пост. от 06.03.2001 г. № 333 //Туристская деятельность. Алматы, 2003. С. 16-30.
2. Туризм Казахстана в 2005 году /Статистический сборник. – Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2006. – 145 с.
3. Правительство Республики Казахстан. Концепция развития туризма в Республике Казахстан: одобрено пост. от 06.03.2001 г. № 333 //Туристская деятельность. Алматы, 2003. С. 16–30.
4. Жетісу Алатауында туризмді дамытудың географиялық негіздері: оқу құралы/ Е.А.Токпанов.- Талдықорған: ЖМУ, 2010. 216 б
5. «UNWTO world tourism Barometer». UNWTO world tourism Barometr (world tourism organization) 11januari 2013. Retieved 2013-0409.

ӘОЖ 338.4

АГРАРЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Жанадилова А. А., Туризм мамандығының 4 курс білімгері

Ғылыми жетекшісі: **Тулешова Г.Б.,** э.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: tuleshova_04@mail.ru

Мақала қазіргі уақыттың өзекті тақырыбына – аграрлық туризм саласын дамытуға арналған. Агротуристік кәсіпорындар қызметінің ерекшелігі –сұраныстың маусымдық ауытқуы жағдайында жұмыс істейді. Мақалада туристік және рекреациялық кешеннің инновациялық қызметтерінің бірі ретінде аграрлық туризмнің ерекшеліктері қарастырылған. Дәстүрлі туризм мен агротуризмнің туристік қызметтерді ұсыну тиімділігіне салыстырмалы талдау жасалды. Экологиялық туризм, этнографиялық туризм, агротуризм немесе ауыл шаруашылығы туризмінің мәні түсіндіріліп, шетелдік тәжірибелер сарапталды.

Түйін сөздер: туризм индустриясы, ауыл шаруашылығы, аграрлық туризм, экологиялық туризм, агротуризмнің шетелдік тәжірибесі

Статья посвящена актуальной теме современности - развитию аграрного туризма. Особенностью деятельности агротуристических предприятий является то, что они функционируют в условиях сезонных колебаний спроса. В статье рассматриваются особенности аграрного туризма как одной из инновационных услуг туристско-рекреационного комплекса. Проведен сравнительный анализ эффективности традиционного туризма и агротуризма по предоставлению туристских услуг. Разъяснена сущность экологического туризма, этнографического туризма, агротуризма или сельскохозяйственного туризма, проанализирован зарубежный опыт.

Ключевые слова: индустрия туризма, сельское хозяйство, аграрный туризм, экологический туризм, зарубежный опыт агротуризма

The article is devoted to the current topic of modernity-the development of agricultural tourism. The peculiarity of the activity of agro-tourism enterprises is that they operate in conditions of seasonal fluctuations in demand. The article deals with the features of agricultural tourism as one of the innovative services of the tourist and recreational complex. A comparative analysis of the effectiveness of traditional tourism and agrotourism in providing tourist services is carried out. The essence of ecological tourism, ethnographic tourism, agrotourism or agricultural tourism is explained, and foreign experience is analyzed.

Keywords: tourism industry, agriculture, agricultural tourism, eco-tourism, foreign experience of agro-tourism

Кіріспе. Бүкіл әлемде туризм жоғары табысты сала болып табылады, ол экономикалық дамыған елдерде мұнай мен қару-жарақ саудасынан кейін үшінші орын алады. Туризм индустриясы – бұл табиғаттың рекреациялық байлығына сүйенетін, сервис инфрақұрылымының барлық формалары кіретін демалу және көңіл көтеруге қоғамның сұранысын қанағаттандыратын шаруашылық, өндірістік және әлеуметтік қызметтің көпқырлы жүйесі.

Аграрлық туризмнің туристік саланың басқа бағыттарынан айырмашылығы, өзіндік ерекшелігі бар, ол шығындарды азайту, ең алдымен тамақтану мен орналасу шығындары арзандау болып көрінеді. Себебі, ауылдық жерлерде тамақтану қалаға қарағанда 2-2,5 есе арзан (делдалдарды айналып өту). Мұнда тұру да арзан, әсіресе жазда. Бұл ваучерлердің құнын кем дегенде екі есе төмендетеді. Сонымен бірге белгілі бір елді мекенде немесе елде болудың туристік бағдарламасының бүкіл мәдени әлеуетін, ірі қалаларда орналасқан, агротуризм жұмысынан бос уақытында жергілікті сапарлар арқылы жүзеге асыра алады. Бұл тұрғыда агротуризмді әлеуметтік туризмнің бір түрі ретінде қарастыруға болады.

Аграрлық туризмнің ерекшелігі, кейіннен ашық аспан астындағы торларда өсіріп, аңшылық алқаптарға жібере отырып, өнеркәсіптік негізде ойын өндіру сияқты ерекше кіші салаларды дамытуды қамтуы керек. Мұндай қолөнер бұрынғы Югославияда кеңінен дамығандығы, Канадада, Австрияда және басқа елдерде кеңінен қолданылып, оларға едәуір кәсіпкерлік табыс әкелгені белгілі (кірістілік деңгейі кем дегенде 50-70%).

Зерттеу әдісі. Экономиканың аграрлық секторында жұмыспен қамтылғандар санының төмендеуі жағдайында аграрлық сектордың тұрақты дамуының әлеуметтік-экономикалық факторларына көбірек мән беріледі. Олардың арасында, негізінен, ауылдың ауыл шаруашылығы емес саласында, халықты жұмыспен қамтудың әртүрлі формалары мен түрлерін дамыту маңызды рөл атқарады.

Ауылдық еңбек нарығының тұрақты дамуын анықтайтын факторлар ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымын, қолөнер мен сәндік-қолданбалы өнердің қалыптасуы мен жақсаруымен, шағын және орта деңгейдің дамуына байланысты жаңа жұмыс орындарын құруды алдын-ала анықтайтын ауыл шаруашылығы еңбек қатынастарының табиғи өзгеруін болжайды [1, 67 б]. Мұның бәрі аталған бағытты жүзеге асыруға тек интеграцияланған ғана емес, сонымен қатар

бағдарламалық тәсілді қажет етеді. Сонымен бірге, еліміздің ұлттық экономикасы үшін аграрлық секторды, оның ішінде ауылдық жерлерде жұмыспен қамту жүйесін жетілдіру саласында шетелдік тәжірибені зерделеу және оны ақылмен пайдалану өте маңызды.

Нәтижелер мен талқылаулар. Зерттеулер көрсеткендей, Еуропалық Одақтың көптеген дамыған елдерінде ауыл тұрғындары агробизнеске барған сайын аз тартылады және оның күш-жігері ауыл шаруашылығы емес секторында жұмыспен қамтуға бағытталған: бақылаудың экологиялық саласында шаруа қожалықтарының тиісті жұмыстарына, рекреациялық кешенге, ауыл шаруашылығы туризміне, мәдени демалысқа арналған жерлерге және т.б.. Мысалы, жақында Англияда отбасылық фермалар кәсіпорындарына қызмет көрсететін тәуелсіз орталықтар құру туралы мәселе көтерілуде, бұл белгілі бір деңгейде жұмыспен қамту деңгейін көтеріп, ауылдағы жұмыссыздықтың ауқымын азайтады [2, 55 б]. Жақында бірқатар елдердің ауылдық жерлерінде (мысалы, Германия Федеративті Республикасында) аграрлық туризм ауыл шаруашылығы емес жұмыспен қамтудың перспективалық түрі ретінде дамып келеді. Бұл елдегі туристердің жалпы санының 6% -на дейін келеді, ал алдағы жылдары олардың саны кем дегенде 2 есеге өседі деп күтілуде.

Біріншіден, бұл белгілі бір елді мекеннің немесе аграрлық аймақтың тарихи, әлеуметтік және экономикалық шарттары, белгілі бір елді мекен үшін, оның ішінде геосаяси жағдайды ескере отырып, қолайлы жағдайлар жасалуы. Туристік бизнестегі кадрларды даярлаудың біліктілік деңгейі, олардың көршілес ауыл шаруашылығы аудандарында агротуризм және қалалық жерлерде іскерлік туризм жүргізудің озық әдістері мен тәсілдерін қолдану өкілдерімен бәсекелесуге үнемі дайын болуы маңызды.

Италияда ауыл шаруашылық емес жұмыспен қамтудың басты ерекшелігі - агротуризм, оның ішінде фермерлер арасында да кең таралған қызмет түрі. Демалушылар арасында демалу және қол жетімді (тек демалушының өтініші бойынша) фермада жұмыс істеу, фермерлерге агротуристерге тұрғын үй беру, фермада белсенді демалу, жергілікті мәдени дәстүрлер мен ауыл фольклорын зерттеу, туристік жорықтар мен серуендеу, велосипед пен жаяу жүру сияқты қызмет түрлері кеңінен таралды.

Бірқатар батыс елдерінде (Австрия, Швейцария және т.б.) аграрлық реформаны жүргізуге байланысты ауылдық жерлерде шаруашылық жүргізудің биологиялық тәсілдерін қолданатын экологиялық таза ауыл шаруашылығын дамыту бағыты қолданыста. Ауыл үшін кадрларды тиісті қайта даярлау жүргізіледі. Экологиялық таза ауыл шаруашылығын дамытудың 5 жылдық бағдарламасы құрылды, онда шаруашылықтар кірісті ұлғайту саясатынан ішінара бас тартып, өндірістің биологиялық әдісін қолданады.

Фермерлер ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламаларына қатысады, субсидияларды пайдаланады, өйткені биологиялық таза өнім өндіру жеке кәсіпорынға экономикалық жағынан тиімді емес. Сондықтан, мұнымен шаруашылықтардың тек 2%-ы жуығы айналысады, 1/3-ке жуық инвестиция өсіп, сыйлықақылар төленген жағдайда ғана оған бейім келеді. Шаруашылықтың жер ресурстары құрылымында шалғынды-жайылымдық жерлер неғұрлым көп болса, соғұрлым ол экологиялық таза өнім өндірумен айналысуға мүмкіндігі мол.

Швейцарияда ауыл шаруашылығы өнімдері мен оны өндірушілердің әлеуметтік және экологиялық проблемаларына қойылатын талаптардың жоғарылауы жағдайында отбасылық ферманы стратегиялық басқару мәселелері байыпты қарастырылады. Биологиялық ауыл шаруашылығы, сонымен бірге жаңа жұмыс орындары да дамып келеді. Фермерлердің негізгі табысы ауыл шаруашылығы өндірісімен емес, жұмыспен қамтылуына байланысты қалыптасады [3, 77 б].

Қазіргі уақытта агротуризм бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда да белсенді дамып келеді. Елімізде туризмнің бұл түрінің пайда болуы XX ғасырдың 90-жылдарының ортасынан бастап байқалды. Еуропаға қарағанда, ол кезде елде жеке фермерлік шаруашылық толық құрылмаған, сондықтан индустриялық базаның болмауына

байланысты ауылдық туризмді дамыту қиынға соқты. Бірте-бірте қазақстандық кәсіпкерлер еуропалық кәсіпкерлердің тәжірибесін негізге ала отырып, ішкі туризм нарығында өз сегментін иеленуде.

Елімізде агротуризм туризмнің арнайы түрлерінің синтезі ретінде әрекет етеді:

- ¼-де ол этнотуризмнен тұрады, оның мақсаты халықтың мәдениетімен, сәулетімен, өмірімен және дәстүрлерімен танысу үшін этнографиялық нысандарға бару болып табылады;

- 35% экотуризмнің үлесіне, салыстырмалы түрде антропогендік әсерге ұшырамаған табиғи аумақтарға баруға бағытталған тұрақты туризмнің нысанына жатады;

- 15% - ға агротуризм тарихи, мәдени, географиялық көрікті жерлерді аралаудан тұратын мәдени-танымдық туризмді қамтиды;

- 1/4 бірегей ландшафтық аумақтарда басым болатын және негізінен саяхаттың белсенді түрлеріне бағытталған белсенді туризмнің үлесіне келеді.

Бүгінгі таңда елімізде агротуризмнің әлемдік туристік айналымдағы үлесі бар болғаны 0,5%-ды құрайды, ал туристік әлеуеті бар болғаны 15% - ға пайдаланылады, ал әлемдік тәжірибе агротуризм секторының жылына 6% - ға орташа өсуін көрсетеді [4, 27 б]..

Елімізде агротуризмнің дамуына кедергі келтіретін жағдайларды атап өткен жөн:

- инфрақұрылымның нашар дамуы (бұған жолдардың нашар жағдайы және бос уақытты өткізудің кең спектрінің болмауы жатады);

- мемлекеттік қолдаудың және заңнаманың әлі де болса толық болмауы (қонақ үйлердің иелерін ынталандыру, салық мөлшерлемесін төмендету, қолайлы шарттарда банктік несиелер беру қажет; агротуристік қызмет нақты реттеуді және заңнамалық тіркеуді қажет етеді);

- туристік брендтердің болмауы және оларды жарнамалау. Оларды құру кезінде қолдаудың аздығы;

- ауыл шаруашылығы жерлерінің атласын қамтитын ақпараттық-туристік базаны қалыптастыру.

Қорытынды. Осылайша, агротуризм - экономиканың аграрлық секторын дамытудың экологиялық таза тауарлар мен экологиялық қызметтерге бағдарланған, өңірлік бюджетке жеткілікті үлес қосуға қабілетті тиімді бағыты. Бұл сәтті және тәуелсіз бағыт, инвесторларды қолда барларын дамытуға және кеңейтуге, сонымен қатар, болашақта заманауи агротуристік массивтерді құруға тарту тұрғысынан қызықты сала.

Агротуризм агропарктердің, экокластардың қалыптасуына түрткі бола отырып, ел өңірлерінің ұлттық бірегейлігін сақтауға ықпал етеді, ауылдық жерлерді дамыту факторларының бірі болып табылады: ауыл тұрғындарының жұмыспен қамтылуын арттыруға, ауыл жастарының мегаполистерге көші-қонын азайтуға, туристік маусымның ұзақтығын арттыруға және қол жетімді демалыс түрі болып табылады. Сондықтан, елімізде туризмнің аталған түрін дамыту қажет деген ойдамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Байтенова, Л. М., Источники формирования конкурентных преимуществ в отельном бизнесе Казахстана / Л. М. Байтенова, М. Р. Смыкова, Л. М. Муталиева // Актуальные проблемы экономики (Киев).- 2016.- № 4.- С. 97—103.

2. Шуваев А.В. Экологический менеджмент в аграрных системах // Вест- ник Института дружбы народов Кавказа. – Ставрополь: Изд-во ИДНК. – 2011. – № 4 (20). – С. 18-21.

3. Казначеева С.Н., Челнокова Е.А., Коровина Е.А. Агротуризм как одно из перспективных направлений индустрии туризма // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2017. – № 3-2. – С. 248-252; URL: <http://www.applied-research.ru/ru/article/view?id=11436> (дата обращения: 08.04.2021).

4. Камшыбеков, Т. К. Туризм в Казахстане: проблемы, пути решения, перспективы развития / Т. К. Камшыбеков — Бишкек: БГИЭК, 2012. — 366 с

ӨОЖ 368.5

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН САҚТАНДЫРУДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жанат А., «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекші: э.ғ.м. **Кенджасарова А. М.**

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: 9-aika@mail.ru

Әлемнің көптеген дамыған елдерінде ауыл шаруашылығы тәуекелдерін сақтандыру мемлекет тарапынан жіті назар аудару және қолдау объектісі болып табылады. Ауыл шаруашылығындағы сақтандырудың өз ерекшеліктері бар, көбінесе ірі шығындарды ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өздері және сақтандыру ұйымдары өтей алмайды, сондықтан ауыл шаруашылығын сақтандыруды мемлекеттік қолдау қажет.

Түйін сөздер: Сақтандыру, ауыл шаруашылығы, тәуекел, бюджет, мемлекеттік қолдау, өтемақы.

Во многих развитых странах мира страхование сельскохозяйственных рисков является объектом пристального внимания и поддержки со стороны государства. Страхование в сельском хозяйстве имеет свои особенности, зачастую крупные потери не могут быть возмещены самими сельхозпроизводителями и страховыми организациями, поэтому необходима государственная поддержка сельскохозяйственного страхования.

Ключевые слова: Страхование, сельское хозяйство, риск, бюджет, государственная поддержка, компенсация.

In many developed countries of the world, agricultural risk insurance is the object of close attention and support from the state. Insurance in agriculture has its own characteristics, often large losses cannot be compensated by agricultural producers and insurance organizations themselves, so state support for agricultural insurance is necessary.

Key words: Insurance, agriculture, risk, budget, government support, compensation.

АӨК саласындағы сақтандыру енді ерікті болып табылады; салалар бойынша шектеулер жоқ - аграрлық сектор шеңберінде кез келген бағытты сақтандыруға болады; сақтандыру сыйлықақыларын субсидиялау түрінде мемлекеттік қолдау көзделген. Ол ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін ынталандыруға және сақтандыру шартын жартылай арзандатуға бағытталған: сақтандыру сыйлықақысы сомасының 50% - ын мемлекет субсидиялайды, ол үшін биыл республикалық бюджеттен 2,5 млрд теңгеге жуық қаражат бөлінді.

Аграршылар 2,8 млрд теңгеге тыңайтқыш сатып алуды субсидиялайды.

Шара 522 мың тонна минералды тыңайтқыш сатып алуды ынталандыруға мүмкіндік береді

Шарт жасасудан бастап төлемдерге дейінгі барлық рәсімдер электрондық платформада жүргізілетін болады Qoldau.kz ауыл шаруашылығы тауарын өндірушінің электрондық цифрлық қолтаңбасы негізінде. Процестерді автоматтандыру адам факторын барынша азайтуға мүмкіндік береді және жұмыстың ашықтығын қамтамасыз етеді[1].

Бүгінгі таңда Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры Топырақтағы ылғал индексі – оның жетіспеушілігі мен артық болуына негізделген сақтандыру өнімдерін бекітті. Басқаша айтқанда, ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші өз егістігін жазғы құрғақшылық пен күзгі жаңбырдан сақтандыра алады. Сақтандыруға дәнді дақылдар (бидай, арпа, жүгері, сұлы) және майлы дақылдар (күнбағыс, рапс, зығыр) жатады. Мониторингті жүзеге асыру үшін ақпарат Жерді қашықтықтан зондау көздерінен түсетін болады. Ылғал деңгейінің мониторингі тұрақты негізде жүргізіледі және сақтандыру жағдайының басталу фактісі автоматты түрде тіркеледі[2].

Жүйенің жеке кабинетінде хабарлама алғаннан кейін Qoldau.kz және сақтандыру жағдайының басталғаны туралы Жеке электрондық поштаға сақтанушы (ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші) ЭЦҚ көмегімен төлемді қамтамасыз ететін сақтандырушыға (сақтандыру компаниясына) төлеу туралы өтінішті ресімдейді.

Тәжірибе көрсеткендей, сақтандыру жағдайларының 60% астамы ылғалдың жетіспеушілігіне, яғни құрғақшылыққа келеді. Ылғалдың жетіспеушілігі қаупінен сақтану үшін ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші осы жылдың 15 маусымына дейін сақтандыру шартын жасасуы қажет. Бұл ретте сақтандыру кезеңі 3 айды-2020 жылғы 15 мамырдан бастап 15 тамыз аралығында қамтиды. Артық ылғалдан сақтандыру шарттары 15 тамызға дейін жасалуы керек, сақтандыру қорғанысы 2020 жылғы 15 тамыздан 15 қазанға дейін жарамды болады.

Егер бұрын өсімдік шаруашылығында сақтандыру міндетті болған болса, онда биылдан бастап заңды түрде ерікті сипат қарастырылған. Енді бұл-ауыл шаруашылығы тауарын өндірушінің жеке жауапкершілік аймағы.

Екіншіден, сақтандыруды мемлекеттік қолдау нысаны өзгерді. Егер бұрын сақтандыру төлемдері субсидияланған болса, енді субсидиялар АӨК субъектілерін ынталандыруға бағытталған. Сақтандыру сыйлықақысы сомасының 50% субсидияланатын болады, осылайша сақтандыру құны төмендейді және ол қолжетімді болады.

Тағы бір маңызды сәт – сақтандыру төлемдерінің кепілдендірілуі. Жаңа жүйені іске асыруға әлемдік сақтандыру нарығында "А" рейтингісі бар үш халықаралық компания тартылды. Олар отандық компаниялар өзіне алатын тәуекелдерді қайта сақтандыратын болады. Бұл сақтандыру тәуекелдері туындаған жағдайда ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге кепілдендірілген төлемдерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

- Бүгінгі таңда аграрлық саладағы сақтандыру құрылымы қандай?

- 2004 жылдан бастап дәнді, майлы дақылдарды, қант қызылшасы мен мақтаны өндірушілердің барлығы өз егістіктерін белгіленген сақтандыру тарифтері мен шығын нормативтері бойынша сақтандыруға міндетті болды.

Бірақ мұндай жүйе тиімсіз болды және өткен жылы "агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды мемлекеттік реттеу туралы" Қазақстан Республикасының Заңы АӨК-дегі сақтандыру мәселелеріне қатысты нормалармен толықтырылды. Өткен жылдың қазан айында заңға Мемлекет басшысы қол қойды, ал осы жылдың қаңтар айынан бастап АӨК-дегі сақтандыру бөлігінде түзетулер күшіне енді.

Жүйенің барлық процедуралық сәттері бекітілген оператор анықталды-ол Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры. Сондай-ақ, сақтандыру бойынша барлық процестер жүзеге асырылатын электрондық платформа айқындалды.

- Қандай қызмет сақтандыруға жатады?

- Бүгінгі таңда сараптамалық кеңес Топырақтағы ылғал индексіне негізделген сақтандыру өнімдерін – оның жетіспеушілігі мен артық мөлшерін бекітті. Басқаша айтқанда, ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші өз егістігін жазғы құрғақшылық пен күзгі жаңбырдан сақтандыра алады.

Сақтандыруға дәнді дақылдар (бидай, арпа, жүгері, сұлы) және майлы дақылдар (күнбағыс, рапс, зығыр) жатады.

Айта кету керек, Ақмола, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарының аграршылары өз егістіктерін сақтандыра алады.

АӨК салаларының әртүрлі міндеттеріне, тәуекелдеріне және ерекшеліктеріне сүйене отырып, сақтандыруда өнім желісі кеңейтілетін болады. Мәселен, жақын арада мал шаруашылығын да қамту, атап айтқанда, ірі қара малдың аурулары мен өлім-жітімі тәуекелдерін сақтандыруды көздеу көзделіп отыр.

- Өз егістіктерін сақтандырғысы келген аграршылар не істеу керек?

- Шарт жасасудан бастап төлемдерге дейінгі барлық рәсімдер электрондық платформада жүргізіледі www.qoldau.kz. процестерді автоматтандыру адам факторын барынша азайтуға және олардың ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді[3].

Жұмыс алгоритмі келесідей. Ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші электрондық платформада тіркеледі, сақтандыру өнімін және сақтандыру компаниясын таңдайды (тіркеу үшін электрондық цифрлық қолтаңба қажет).

Осыдан кейін ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші сақтандырушыға шарт жасасуға өтінім жібереді. Жүйе өтінімнің көптеген бөлімдерін автоматты түрде толтырады, өйткені талаптарға сәйкес ол негізгі ақпараттық базалармен біріктірілген.

Сақтандыру компаниясы Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушіге қол қоюға түсетін сақтандыру шартына қол қояды. Ол өз кезегінде оған қол қояды және есептелген сақтандыру сыйлықақысы сомасының 50% төлейді.

Содан кейін сақтандыру компаниясы екінші бөлімді алу үшін өтінімді Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорына жібереді, ол өтінімді қарап, сақтандыру компаниясына сыйлықақының қалған бөлігін аударады.

Сақтандыру сыйлықақысы сомасының 100% - ын алғаннан кейін Шарт күшіне енді деп есептеледі және қол қойылған түрде электрондық платформада сақталады.

- Бұл кезеңде түсінікті. Ал сақтандыру жағдайы басталған кезде төлем механизмі қалай жұмыс істейді?

- Сақтандыру төлемінің процесі ақпараттық жүйе арқылы да осылай өтеді.

Жерді қашықтықтан зондтау көздерімен байланысты индекстік өнімдер бойынша сақтандыру кезінде тәуекелді сәйкестендіру және сақтандыру төлемін есептеу автоматты түрде жүзеге асырылатынын атап өту маңызды [2, 123-124б.].

Мониторинг жүргізу үшін ақпарат Жерді қашықтықтан зондтау көздерінен түседі. Ылғал деңгейінің мониторингі тұрақты негізде жүргізіледі және сақтандыру жағдайының басталу фактісі автоматты түрде тіркеледі.

Осыдан кейін хабарлама ауыл шаруашылығы тауарын өндірушінің жеке кабинетіне және электрондық поштасына жіберіледі. Сол жерде, платформада ол сақтандыру компаниясына төлемге өтінім береді, ал соңғысы сақтандыру сомасын төлейді.

- Жаңа жүйе ауыл шаруашылығы тауарын өндірушіні қорғаудан басқа қандай міндеттерді шешеді?

- Егер бұрын сақтандыру құралы АӨК ауа райы қауіпінен қорғау тетігі ретінде қарастырылса, енді бұл ұғым кеңейді.

Жасыратыны жоқ, бүгінде қаржы институттары біздің салада аз ғана қатысады және ауылшаруашылық жобаларына несие беруге құлықсыз. Бүгінгі таңда маңызды міндеттердің бірі оларды аграрлық секторды қаржыландыруға тарту болып табылады.

Бірақ қаржы ұйымдары дәстүрлі түрде ауыл шаруашылығымен ерекшеленетін ықтимал тәуекелдерден қорғауды қажет етеді. Бүкіл әлемде бұл құрал ауыл шаруашылығы саласын қаржыландырудың міндетті шарты болып табылады.

Сондықтан ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің тәуекелдерін төмендету АӨК субъектілерін қаржыландыру көлемін ұлғайтуға мүмкіндік береді. Ал бұл жалпы саланы дамытуға ресурстар береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Послание Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики». Февраль 2008 г. //Параграф анықтама жүйесі.
2. Назарбаев Н.А. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев //Казахстанская правда, 1997, 11 октября.
3. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на VI Конгрессе финансистов Казахстана (г. Астана, 15 ноября 2006 года) // Параграф анықтама жүйесі.
4. Яковлев В.Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве. Шпиринца. Кишинев, 1973. 321 с.
5. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 года № 126-ІІ О страховой деятельности // Параграф анықтама жүйесі.
6. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года № 533-ІІ «Об обязательном страховании в растениеводстве» // Параграф анықтама жүйесі.

7. Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31204478

8. Райт Б. О мировых зерновых запасах и других инструментах решения проблемы нестабильности зерновых рынков / Технический справочный документ, подготовленный для Всемирного зернового форума 2009 г. / СанктПетербург, РФ, 6–7 июня 2009 г..[2, 123-1246.].

ӘОЖ 541.124

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Жанахметова Д., математика мамандығының магистранты

Ғылыми жетекші: **Мадияров М.Н.,** к.т.н., доцент

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті

E.mail: *Diana_zhanahmetova@mail.ru*

Берілген жұмыс барысында қазіргі таңдағы жаңартылған білім беру жүйесіндегі ең өзекті мәселелердің бірі қарастырылған. Барлық мәліметтер білім алушылардың қызығушылығын тудыруға, ізденімпаздыққа бағыт-бағдар береді.

Түйін сөздер: *жаңартылған білім беру жүйесі, инновациялық технологиялар, қашықтықтан оқыту жүйесі, дәстүрлі оқыту жүйесі*

В исследуемой статье автором рассмотрены наиболее актуальные проблемы, связанные с инновационными технологиями при изучении математики в обновленном образовательном процессе. В статье рассмотрены наиболее приемлемые пути решения данной проблемы, которые необходимы для достижения поставленной цели.

Ключевые слова: *обновленная система обучения, инновационные технологии, дистанционное обучение, традиционная система обучения*

In this article the author researches the problems relating to innovative technologies in the study of mathematics in the updated educational problem. The author looks for appropriate ways to solve this problem which are necessary to achieve this goal.

Keywords: *updated training system, innovative technologies, distance learning, traditional learning system.*

Зерттеудің мақсаты: жаңартылған білім беру кезінде студенттерді оқытуда инновациялық технологиялардың рөлін анықтау

Қоғамдағы білім беру жүйесінің өзгеруі жаңа инновациялық тәсілдерді енгізуді қажет етті. Педагогикалық технологиялар үздіксіз білім бере алатын жағдайды туғызуды қажет етті. Қазіргі таңда «қалай оқытамын?» деген сұрақ туындату арқылы, біз студенттердің өзін-өзі жетілуіне ықпал етеміз және бұл студенттердің жеке ұстаздық өнерлік қабілетін дамытады. Бұл оқыту барысын студенттердің қызығушылығы арасындағы байланысты орнатады. Қай замандағы инновациялық технологиялар практикалық білім беруге тікелей бағынышты болады. Сондықтан да, білім беру жүйесі ұстаздар қауымына қатты мән береді, олардың алдында оқыту мәселесі және педагогикалық тәжірибенің таратылуын қажет ететін жағдай туғызады. (1-кесте)

Жұмысты толықтай зерттеу мектеп қабырғаларында білім беретін математика пәнінің ұстаздарының инновациялық технологияларды қолдануына мән беруді туғызды. Осы сұрақтардың туындап, көңіл бөлу арқылы болашақ математика мұғалімінің дайындығының рөлі, маңызы ашылуда. Әдістемелік көмектер педагогтардың білімін кеңейтіп, мотивациялық жағдай туғызып, білім алушы мен оқытушының арасында кері байланыс орнатты. Болшақ ұстаздың дайындығына көңіл бөлу арқылы ұстаздық әдеп деген ұғыммен таныстырды.

Кәсіби ұстаздың дайындығының күзіреттілігін келесі жолдар бойынша қарастырамыз:

- Кісіби инновациялық жұмысында көрінеді;
- Ұстаздың жұмысына мән берумен анықталады;
- Инновациялық технологиялар қолдануы ұстаздың белсенділігін арттырады;
- Инновациялық технологиялар қолдану арқылы өзіндік білімін жетілдіреді, жекелей өскенін көруге жағдай туғызады.

1 кесте. Кәсіби – педагогикалық мұғалімді қалыптастыру моделі

Берілген критерилер болашақ ұстаздың инновациялық тохнологиялық іс-тәжірибеде қалай қолданатындығын анықтау үшін құрастырылған. Берілген жүйенің қолданысқа енуі ұстаздың кәсіби педагогикалық компетенциясының деігейін, өзгеріс ауқымын және қандай уақытта іс жүзінде қолданғанын анықтауға бағытталған.

Берілген жұмыс үш кезеңде енгізу тиіс:

1- Бастапқы кезең. Осы кезеңнің негізгі мақсаты – ұстаздың жұмысына инновациялық технологияларды қолдануына әдістемелік ықпал жасау. Бұл жұмыс барысында жаңа оқу бағдарламаларын құрастыру қарастырылады. Сонымен қатар факультатив сияқты сабақтан тыс жұмыстарға көмек көрсетіледі және бұл бағыт кең ауқымды қолданыста бола отырып ұстаздың кәсіби маман ретінде қалыптасуына жағдайлар туғызады.

Бұл жұмыс барысында ұстаздардың мәдениет жағындағы дайындығына назар аударылды: әдістемелік, теориялық, технологиялық көмектер көрсетіледі. Әр түрлі тақырыпта ұстаздармен семинарлар, жекелей және топтық жұмыстар, дөңгелек үстелдер, мақсаттық ой туындатуға түрткі болатындай ойындар, педагогикалық кеңестер, топты пайда болған мәселелерді шешуге арналған жұмыстар талқыланды.

2- Нұсқаулық кезең. Бұл кезеңнің мақсаты – инновациялық жолдарға әр түрлі нұсқаларының болуын тудыру. Білім беру технологияларын қолдана отырып, өзін-өзі жетілдірген ұстаз қалыптастыруға жағдайларды жасау. Педагогтардың кәсіби дәрежесінің өсуі оның ұстаз ретінде өзін-өзі қаншалықты деңгейде көтеруіне байланысты. Бұл жерде ұстаздың: негізгі білімі, танымдық қызығушылығы, өмірлік ұстанымы, өзін-өзі жетілдіруге қандай троекториялармен қозағалатындығы, мақсатының айғақтығымен байланысты болады.

Аталған жолдар ұстаздың мақсаттарының арасындағы байланысын анықтауға, әдістемелік деңгейін, мазмұнын және білім беру процесіне қатысын анықтауға көмектесті.

3- Интеграциялық кезең. Айтылып отырған кезеңнің мақсаты – кәсіби білімнің дамуына жағдай туғызу, ұстаздың индивид ретінде санау, дәстүрлі технологияны ғана қолданбай инновациялық технологияларды қолдануға назар аудару. Осы кезең барысында келесідегідей ойлардың туындауына бағыттап отырып, ұстаздың білім деңгейінің өсуіне алып келеді:

- инновациялық білім педагоктің жекелей өсуіне бағыт болады.
- Интеграциялық ой дамыту ортасы – инновациялық технологияны қолдана отырып мұғалімнің мәдени ұстанымын қалыптастырады және ойын өзгертеді.
- Білім беру ортасының қолдауы – аталған мекемелер ұстаздың қалыптасуына жағдай жасайды.

Осы аталған кезеңдерді енгізу арқылы ұстаздардың жұмысында оң бағыттағы өзгерістер пайда болады. Кәсіби педагогикалық компоненттерді қолданады.

Берілген мәселені шешу үшін төмендегідей педагогикалық жағдайлар қарастырылуы қажет:

- Инновациялық жағдайды енгізе алатындай орта болуы қажет;
- Инновациялық жағдайға итермелейтін әдістемелік көмек көрсетілуі керек;
- Педагогтармен рефлексия жүргізілуі керек;
- Өзін-өзі білімін жетілдіруге көңіл бөлінуі қажет;
- Мұғалімнің кәсіби компонентіне психологиялық көмек көрсетілуі қажет;
- Мұғалімдердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру қажет;
- Психологиялық, әлеуметтік, әдістемелік және жалпы педагогикалық салалар арасында байланыс болуы керек;
- Туындап отыратын мәселелер арасында педагогикалық теория мен практика арасында инновациямен байланыс болуы керек;
- Инновациялық мәдениетке бағынатын жаңашылдығы болуы қажет;
- Оқу барысындағы нәтижесінің өзгеріс ауқымы болуы керек;
- Дәстүрлі және қашықтықтан оқыту барысы бірге қосылып, «электронды оқыту» деген терминнің пайда болуына алып келді.
- *Электронды баспалар.* Бұл баспалар оқытылатын кітаптардан біраз ерекшеліктері болады, себебі барлық ақпараттар цифрлік түрде іріктеледі және оны экрансыз көруге мүмкіндік болмайды. Кері түрі, дәстүрлі оқыту жүйесіндегі кітаптың түрі болып саналады, бірақ та бұл жерде студенттерде елестете алу қабілеті дамымайды.
- *Электронды кітаптар.* Электронды баспаларға қарағанда бұл оқулықтар негізгі дидактикалық тапсырмаларды орындауға сүйенеді:
 - танудың мақсатын анықтау;
 - электронды оқулықтарда белгілі бір жүйелілік болуы тиіс;
 - студенттердің ғылыми білімдері белгілі бір тапсырмалар мен жаттығуларды орындауда ғана жүзеге асады;
 - оқу процесіне қатысушылар арасында кері байланыс болуы керек;
 - білім деңгейін бақылау;
 - өз бетінше жұмыс істеуіне жағдай тудыру.

Аталған электронды оқулықтардағы технологиялар дәстүрлі оқытудағы кітаптардағы мәліметтерге жүгінеді. Сонымен қоса, оқулықтарда теориялар, әдістемелік бағыттар, дисциплина, қорытынды жұмыстар, практикалық тапсырмалар болуын қажет етеді.

- *Оқытуға арналған бағдарламалар.* Педагогикалық ортада бағдарламалық оқыту кең ауқымды тануға қажет болып саналады. Оған себеп ретінде қаншама жылдар бұрын компьютердің болмауы, ақпараттық технологиялардың дамуына жағдай болмағандығы. Соның өзінде көптеген ойшылдар болашақта ақпараттық технологиялардың дамуы мүмкіндігін айтып өткен.

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесінің парадигмасының соңғы нәтижесі- өзін-өзі меңгерген, өзін-өзі алға жетелей алатын, барлық жағдайлардың кез келген жерден талдай алатын, өзіндік жұмысына анализ жүргізе алатын, өз бойындағы білімдерін пайдалану арқылы тұлғалық өсуіне көмектеседі, стандартқа сәйкес емес жағдайларда шешім қабылдай алуына білім алушыларды жетеледі. Алға қарай жұмыс жоспарлау кезінде тиімді технологияларды пайдалану, компьютер ресурстарын пайдалану көп артықшылықтарға ие және негізгі алғышарттар болып табылады

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қаңлыбаев, Қ. И. Математиканы оқыту әдістемесі [Текст] : оқулық / Қ. И. Қаңлыбаев, О. С. Сатыбалдиев, С. А. Джанабердиева ; ҚР білім және ғылым мин-гі. - Алматы : Дәуір, 2013. - 366 б. : ил. - Библиогр.: с.338-340 (40 атау).
2. Трубинова Е. А. Технология развития критического мышления в учебно-воспитательном процессе // Молодой ученый. — 2015. — №23. — С. 946-948.
3. 2015-2016 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында ғылым негіздерін оқытудың ерекшеліктері туралы Әдістемелік нұсқау хат. Астана 2015.
4. Бидосов, Ә. Математиканы оқыту әдістемесі (Жалпы әдістеме) Оқу құралы [Мәтін] / Ә. Бидосов.- 2-ші басылым.- Алматы, 2007.- 262 бет.

ӘОЖ 339.94

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕРІ

Жанысбаева С.Б., магистр

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдықорған

Email: samiko_rose@mail.ru

Экономикалық қауіпсіздіктің элементтері, негізгі көрсеткіштері және аймақтың әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қаупін бағалау жақтары, аймақ қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәуекелдерін минимизациялау және бейтараптандыру жөніндегі шараларды әзірлеу қарастырылған. Негізгі экономикалық қауіпсіздіктерге төнген қауіп-қатерлерге: экономикалық құрамындағы қарама-қайшылықтар, кәсіпорындар мен стратегиялық салалардың шетелдік капиталдардың қолына өтуі, дүниежүзілік рыноктағы жсәйттерге тәуелділігі, экономикалық криминалдылығы, қоғамның әлеуметтік диспорциясы, ғылыми-техникалық элита қабаттарының ыдырауы, табиғат ресурстарының таусылуы жататындығы жайлы айтылады.

Түйін сөздер: экономикалық қауіпсіздік, аймақтық билік, тәуекел, тәуекелді басқару.

Предусмотрены элементы экономической безопасности, основные показатели и стороны оценки риска обеспечения социально-экономической безопасности региона, разработка мер по минимизации и нейтрализации рисков обеспечения безопасности региона. К основным угрозам экономической безопасности относятся: противоречия в экономическом составе, переход предприятий и стратегических отраслей в руки иностранного капитала, зависимость от конъюнктуры мирового рынка, экономическая криминальность, социальная диспорсия общества, распад слоев научно-технической элиты, истощение природных ресурсов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, региональные власти, управление рисками, риск.

The elements of economic security, the main indicators and aspects of the risk assessment of ensuring the socio-economic security of the region, the development of measures to minimize

and neutralize the risks of ensuring the security of the region are provided. The main threats to economic security include: contradictions in the economic composition, the transition of enterprises and strategic industries into the hands of foreign capital, dependence on the global market conditions, economic criminality, social disparity of society, the disintegration of the layers of the scientific and technical elite, the depletion of natural resources.

Key words: *economic security, regional authorities, risk management, risk.*

Экономикалық қауіпсіздік түсінігін ең алғаш рет 1934 жылы Ф.Рузвельт қолданған болатын. Бұл ұғым батыс елдерінің басқару құрылымдарының қызметтік тәжірибелерінде жиі қолданылады және өте кең ұғым болып табылады. Жалпы айтқанда, экономикалық қауіпсіздік мазмұнын, оның құраушы элементтерін, сондай-ақ оны қамтамасыз етуші механизмдерді анықтау әртүрлі түсіндіріледі, бұл проблемаларды әр алуан теориялық–методологиялық байыптаулар шеңберінде зерттеумен сабақтасып жатыр.

Ресей академигі Л.И.Абалкиннің түсіндіруінше, экономикалық қауіпсіздік елдің мықты қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету, қоғамда әлеуметтік–саяси тыныштықты сақтау, экологиялық апаттардан сақтау, энергетикалық қауіпсіздік сияқты құрамдас бөліктерімен қоса мемлекеттік қауіпсіздік жүйесінің құрамына кіреді. Мұнда бәрі бір бірімен байланысты және бірін бірі толықтырып отырады: әлсіз де тиімсіз экономика жағдайында әскери қауіпсіздік болуы мүмкін емес, сонымен қатар әлеуметтік конфликтілер орын алған қоғамда әскери қауіпсіздік те, тиімді экономикада болуы мүмкін емес. Осындай байланыстарды нақтылай отырып, мұндағы шешуші және басты рол экономикалық қауіпсіздік болып саналатыны рас.

Экономикалық қауіпсіздіктің ресейлік бағытында ең алдымен, мемлекеттік суверенитетте экономикалық проблемалардың қалай орын алғандығына, ішкі саяси жағдайларының тұрақтылығына көп көңіл бөледі. Бұл вариантта негізгі экономикалық қауіпсіздіктерге төнген қауіп-қатерлерге: экономикалық құрамындағы қарама-қайшылықтар, кәсіпорындар мен стратегиялық салалардың шетелдік капиталдардың қолына өтуі, дүниежүзілік рыноктағы жәйттерге тәуелділігі, экономикалық криминалдылығы, қоғамның әлеуметтік диспорциясы, ғылыми-техникалық элита қабаттарының ыдырауы, табиғат ресурстарының таусылуы жатады.

Белгілі ғалым С.А.Боголюбовтың айтуынша, экономикалық қауіпсіздіктің құрамдас бөліктеріне: экологиялық қауіпсіздіктің субъектілері мен объектілері, төтенше экологиялық жағдай, халықтың денсаулығы. "Экономикалық қауіпсіздік" түсінігі өте кең ұғым, оның құрылымы төмендегідей:

- ел экономикасының қоғам көзқарасы бойынша сақталуы тиіс немесе прогрессивті масштабта дамытуы тиіс белгілі бір жағдайы;
- экономиканың жеке тұлғаны өмір сүру жағдайымен жеткілікті түрде қамтамасыз ету мүмкіндігі мен дайындығы,
- қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және әскери-саяси тұрақтылығын қамтамасыз етуі,
- ішкі және сыртқы қауіптің әсеріне қарсы тұруы;
- халықтың қалыпты өмір сүру жағдайымен қамтамасыз ету,
- халық шаруашылығын дамытуға ресурстармен қамтамасыз ету қабілетін анықтайтын экономикалық жүйенің маңызды сапалық сипаттамасы;
- қолайсыз факторлардың әсер етуі жағдайында экономикалық, әлеуметтік-саяси және әскери тұрақтылығын қамтамасыз ететін экономикалық даму деңгейі;
- ұлттық эконмиканың тәуелсіздігін, оның тұрақтылығын, үнемі жаңару мен жетілуге деген қабілетін қамтамасыз ететін жағдайлар мен факторлардың жиынтығы.

Экономикалық қауіп қоғамдағы ұдайы өндірістің дамуын бұзады. Жалпы алғанда, экономикалық қауіпсіздік ішкі және сыртқы болып бөлінеді.

Ішкі экономикалық қауіпсіздікке төмендегілер жатады:

- халық шаруашылығының тоқырауы және оны басқару қабілетінен айырылуы;
- шаруашылық техникалық базасының деградациясы;
- жұмыссыздық;
- инфляция;
- жалпы салықтан жалтыру;
- экономикадағы және қоғамдағы қылмыстық іс;
- ішкі және сыртқы қарыздар;
- валюталық ресурстардың жылыстауы.

Еліміздің ұлттық мүдделерін қамтамасыз етудің белгіленген жүйелі көзқарастары мен мемлекетіміздің келелі міндеттерін шешу мақсатында Қазақстан Республикасының "1999-2005 жылдарға арналған ұлттық қауіпсіздік стратегиясын" дамыта отырып, Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен "Қазақстанның 2001-2005 жылдарға арналған экономикалық қауіпсіздік стратегиясы" мемлекеттің келешегі үшін қызмет етуде. Аталған жоспар әлемдік экономиканың ғаламдануы жағдайында мемлекеттің экономикалық мүдделерін қорғау жөніндегі бірыңғай саясатты жүргізу қажеттігіне және республиканың тұрақты дамуына ықпал ететін ішкі және сыртқы әлеуметтік-экономикалық және саяси факторларға да байланысты.

Экономикалық қауіпсіздік стратегиясын жүзеге асыру екі кезеңнен тұрады:

Бірінші кезеңде (2001-2002ж.) экономикалық қауіпсіздік негіздерін құру жөніндегі төмендегідей іс-шаралар жүзеге асырылуы тиіс: экономикалық әлеуетті арттыру, экономикалық жүйені нығайту жөнінде институционалдық және ұйымдық шаралар жүргізу;

Екінші кезеңде (2003-2005ж.) ұлттық мүдделерді іске асырудың белсенді сатысына қадам басуды жүзеге асырып, елдің экономикалық және технологиялық тұрғыдан артта қалуының жалпы үрдісін жою.

Еліміздегі қол жеткен жетістіктер экономикалық дамуымыздағы тұрақтылықты көрсетеді. Экономикалық тұрақтылықты сақтауға экономикалық қауіпсіздіктің ролі ерекше. 1990 жылдың желтоқсанында тұтастай еуразия цивилизациясында және ортақ халықтық шаруашылық кешені тарихында төңкеріс орын алды. Әлемдегі ең ірі және оның тарихындағы саяси, әлеуметтік-экономикалық интеграциялық құрылым – КСРО-ның ыдырауы Одақ субъектілерінің келеңсіз құбылыс туғызды.

Жаңа мемлекеттердің қалыптасуының мақсаттары:

- саяси, экономикалық, экологиялық, гуманитарлық және мәдени салалардағы ынтымақтастықты жүзеге асыру;

- ортақ экономикалық кеңістік шеңберінде мүше-мемлекеттердің жан-жақты және жүйелі экономикалық және әлеуметтік дамуына; сондай-ақ мемлекетаралық ынтымақтасу мен интеграцияға септігін тигізу;

- жалпы құпталынған ұстанымдар және халықаралық құқық нормалары және Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі ұйым (ОБСЕ-ЕҚЫҰ) құжаттарына сәйкес адам құқықтарын және негізгі бостандық құқықтарын қамтамасыз ету;

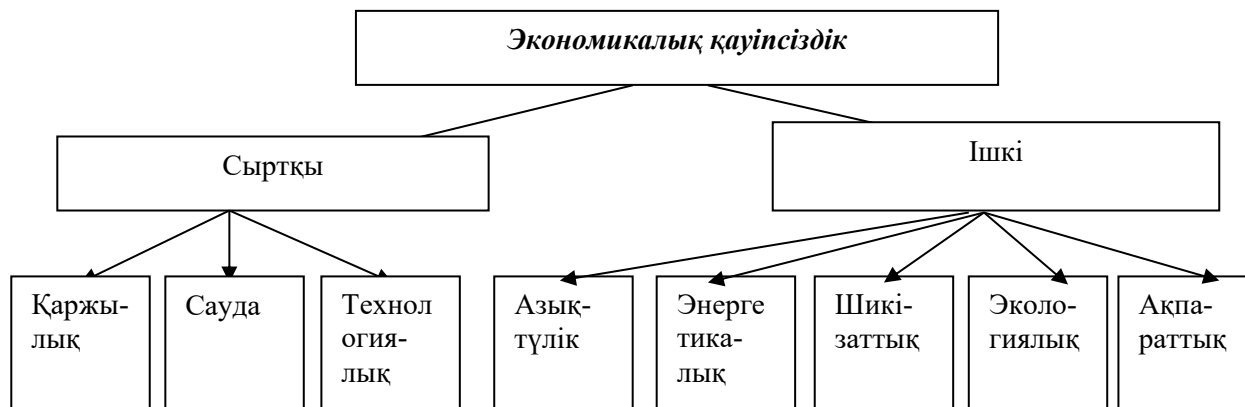
- халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ту мақсатында мүше-мемлекеттер арасында ынтымақтастықты онату, әскеи жабдықтау мен оған кететін шығындарды қысқартуға тиімді шараларды қабылдау, ядролық және басқа да қару түрлерін жою;

- мүше-мемлекеттер арасындағы жанжалдар мен дау-дамайларды бейбіт жолмен реттеу.

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегиясы, негізгі мақсаттары мен оларға қол жеткізу жолдары, жалпы қоғамның әрекетінің ортақ бағыттылығын қамтамасыз етуге бағытталады. Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздік саясатының мақсаты болып, әлеуметтік – экономикалық дамуын қамтамасыз ету жағдайын жасау, негізгі құндылықтарды қорғау, Қазақстан халқының өмір сүруінің материалдық негіздерін, оның құқықтары мен бостандықтарын, республиканың ішкі және сыртқы саяс Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үрдісі ішкі және сыртқы қауіптерден немесе қатерлерден қорғалу механизмдерін қалыптастыруға негізделген. Өйткені, экономикалық қауіпсіздік –

ішкі-сыртқы экономикалық қатерлердің бетін қайтаруға қабілетті, экономикалық тұрақтылықты сақтау және ұлттық экономиканың мемлекет тарапынан қорғалуына бағытталған өзара байланысты экономикалық кешенді шаралардан тұратын динамикалы жүйені білдіретін экономиканың жай-күйі ретінде анықталады (1-сурет).

Мемлекеттің экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуінің сандық және сапалық көрсеткіштері бар болғанымен, оның негізгі түйіні ұлттық экономикалық мүдделерді жүзеге асыру қабілетімен көрінеді. Экономикалық мүдде қоғам мен мемлекеттің қысқа мерзімдегі мақсаттарына ғана емес, ұлттық экономиканың стратегиялы дамуын қалыптастыруға әсер етеді. Оны жүзеге асыруда басты субъект мемлекет болып табылады, атына саяси қысым мүмкіндіктерін болдырмауға жағдай жасау.

1 сурет. Экономикалық қауіпсіздік элементтері

Сондықтан да, біздің пікірімізше, «экономикалық қауіпсіздік - азаматтардың әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында аз еңбекті шығындай отырып, шикізат ресурстары мен қоршаған ортаны табиғи қорғап, пайдалану арқылы елдің экономикалық дамуын қамтамасыз ету, яғни экономикалық қауіпсіздік – тек ұлттық мүдденің қорғалуы ғана емес, сондай-ақ Үкімет институттарының отандық экономиканы дамытудағы және қоғамның әлеуметтік саяси тұрақтылығын сақтап тұрудағы ұлттық мүддені қорғауға қабілеттілігі және даярлығы болып табылады».

Қазіргі уақытта аймақтың экономикалық қауіпсіздігін бірыңғай тәсілмен анықтау жоқ болып табылады. В.А.Смышляев аймақтың тұрақтылығымен сипатталатын және де аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына ішкі, сыртқы тұрақсыздандырушылардың әсерлерін аймақтың экономикалық қауіпсіздігі деп түсінсін деп ұсынады.

Бұндай ықпалдар болып, мыналар табылады: аймақты дағдарыстан шығаруға арналған құралдың бюджетаралық трансферттер көлемін анықтайтын бюджет саясатының тиімділігі; ресурстарды бөлу механизмі; тұтастай алғанда мемлекеттің экономикалық саясаты; саяси жағдай; инфляция деңгейі; ақша бірлігінің тұрақтылығы; экономиканың сыртқы экономикалық ашықтық деңгейі; экономиканың құрылымы; мемлекеттік басқарудың тиімділігі және т.б.

Факторлардың қатарына мыналар жатады: жергілікті бюджеттің кіріс бөлігінің деңгейі; ресурстар деңгейінің потенциалы; геосаяси жағдайы; инвестициялық тартымдылықтың деңгейі; инновациялық белсенді кәсіпорындардың болуы; аймақтық басқарудың тиімділігі.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына факторлардың тұрақсыздандырушы әсері: аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын таңдау мен жүзеге асырудағы кемшіліктер мен қателіктер, орталық пен аймақ арасындағы мүдделердің сәйкес келмеуі, экономикалық тұрақсыздық бұл аймақтық дамудың дағдарысына алып келеді және халықтың сатып алу қабілетін төмендетеді, денсаулық сақтау жүйесінің тиімсіздігіне байланысты, халықтың аурушандық деңгейінің жоғарылауын тудырады, демографиялық жағдайдың нашарлауына және т.б. арқылы көрінуі мүмкін;

Жоғарыда айтылғандар бойынша аймақтық билік, аймақтағы әлеуметтік-экономикалық дамудың дағдарыстық жағдайларының туындау қауіпін барынша азайту үшін осы факторларды талдауға және бағалауға мұқият қарау керек деп болжайды.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қауіпін бағалау. Тәуекелдер сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен туындайды. Теңгерімді әлеуметтік-экономикалық аймақтық дамуға қол жеткізу бойынша аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясының үйлестіруінің болмауы және олардың әр түрлі әрекет бағытына байланысты болуынан қауіпсіздік қауіпі туындайды. Аймақтық биліктердің алдында тұрақсыздандырушы факторлардың әсер ету тереңдігіне байланысты тәуекелдерді болдырмау және азайту қажет болды.

Сондықтан қазіргі жағдайдағы өзекті мәселе болып мынандай сұрақтар туындайды: тәуекелдердің пайда болу себептерін анықтау, жинақтау, аймақтық биліктің жақтарына сай жүйелеу және оларды басқарудың тиімді механизмдерін іздеу, сондай-ақ олардың пайда болуына себеп болған факторларды егжей-тегжейлі бағалау.

Сонымен қатар тәуекелдің пайда болған кезінен бастап қабылдауға дейінгі кезең-кезеңмен трансформациясы және оны жою немесе азайту үшін теңдестірілген басқару шешімдері маңызды болып табылады. Мұнда аймақтық басқару мазмұнын, дағдарыстық жағдайлардың алдын алу және оларды жою тұрғысынан ашу керек.

Аймақ қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәуекелдерін минимизациялау және бейтараптандыру жөніндегі шараларды әзірлеу. Тәуекелдерді басқаруға болатындықтан (басқару, реттеу, тәуекелді болжау және т.б.), оларды бейтараптандыру немесе жою олардың пайда болу шарттары мен болдырмауға бағытталған әрекеттерден аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының қажетсіз деструктивті процестері мақсатқа сай болып табылады. Сонымен бірге әсіресе әлеуметтік шындық және жаһандық қаржылық-экономикалық дағдарыстың болуына байланысты, табиғи түрде пайда болатын және ескерту үшін қосымша бақылауды қажет ететін және де олардың жағымды әрекеттерін ынталандыру кезінде олардың жойғыш әсерін азайту - аймақтық билік тәуекелдердің ажырамас құбылысы ретінде пайда болу маңыздылығын түсінуі керек.

Тәуекелдерді басқару ымыраның белгілі бір шегі бар, бірақ аймақтық мақсаттарға жетуге бағытталған дәлелдеуді және сапалы басқару шешімдерін қабылдауды қажет етеді.

Жоғарыда аталған шаралар болатын әрекеттердің тізбекті тізбегін ұсынады, ол жеке аймақтың экономикалық қауіпсіздігін сәтті жүзеге асырылған жағдайда және аймақтық деңгейдегі негізгі жиынтық экономикалық көрсеткіштерді жақсарту бойынша шараларды қалыптастырады. Өз кезегінде, экономикалық қатынастардың әлеуметтану процестері макро және мезо деңгейлеріндегі ұлттық қауіпсіздік жүйелерін әлеуметтік қамсыздандыруды қалыптастыруға әкеледі. Бұл бүкіл қоғамды дамытудың мақсатты нұсқауларын өзгерту қажеттілігін, мемлекеттің және оны құрайтын аумақтық құрылымдардың экономикалық қауіпсіздігі жүйесін, сонымен қатар тәуекелдерді басқару құралдарын қоғамдық ұдайы өндіріс заңдылықтарына бейімдеуін, экономикалық қауіпсіздік жүйесі жұмысының тиімділігін бағалаудың интегралды әдісін қолдануды анықтайды.

Мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі автормен құрылымдық және функционалды деп түсіндіреді, әлеуметтік саладағы процестердің құрылымы мен ұйымдастырушылық құрылымы және мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің деңгейіне жатқызылған функциялар құрылымы кіреді. Мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің дербес құрылымы ретінде Әлеуметтік процестер құрылымын бөлу, оның қызмет етуінің мақсатты бағдарлары жүйесін құрудағы жеке адамдардың рөлінің өзгеруіне және оларды жүзеге асырудың құралдарын анықтауға байланысты. Әлеуметтік көрсеткіштер әлеуметтік жүйенің жұмыс істеуінің ажырамас нәтижелері ретінде, барлық деңгейлерінде қарастырылады. Таңдалған құрылымдардың әрқайсысы көптеген элементтермен ұсынылған, олар басқа құрылымдардың элементтерімен байланысты. Қарым-қатынастың немесе тиімді емес қатынастарды орнатудың болмауы тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыруға кедергі келтіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына Жолдауы: ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» 14.12.2012.
2. Senchagov V.K. Ekonomicheskaya bezopasnost': geopolitika, globalizatsiya, samosokhranenie i razvitie // Institut ekonomiki RAN. M., 2008.
3. Khadisov M-R.B., Daurbekov S-E.S. Indeks kachestva zhizni naseleniya — indikator ekonomicheskoy bezopasnosti regiona // Ekonomicheskaya bezopasnost'. 2015. № 5..
4. Kuklin A.A., Nikulina N.L., Bystrai G.P., Naidenov A.S., Korobitsyn B.A. Diagnostika ugroz i riskov ekonomicheskoi bezopasnosti regiona [Diagnosis of threats and risks to economic security of a region]. Problemy analiza riska = Issues of Risk Analysis, 2013,

ӘОЖ 912.3

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ІСКЕРЛІК ТУРИЗМ МЕН ОНЫҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІ

Жексенкулов А.К., Экономика мамандығының 4 курс білімгері,
Ғылыми жетекшісі: **Тулешова Г.Б.,** э.ғ.к.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: tuleshova_04@mail.ru, ila.1@list.ru

Мақалада іскерлік туризм саласындағы іс-шараларды ұйымдастыру мен инфрақұрылымы туралы зерттеледі. Жалпы, іскерлік туризмнің құрылымы көп қырлы: іскерлік сапарлар әртүрлі нысандарды қабылдайды, бір-бірімен үйлеседі (бір сапар бірнеше мақсаттарды көздеуі мүмкін), классикалық туризмнің жалпы қабылданған нысандарымен, рекреациямен үйлеседі. Кейде іскерлік туризмнің бір сегментін екіншісінен бөлу өте қиын. Сонымен, іскерлік туризмнің ерекшелігі - іскерлік туризмнің инфрақұрылымына мамандануды, оның негізгі компоненті - қонақ үй секторын анықтайды.

Түйін сөздер: Туризм индустриясы, іскерлік туризм, инфрақұрылым, іскерлік туризм инфрақұрылымы

В статье исследуется организация и инфраструктура мероприятий в сфере делового туризма. В целом структура делового туризма многогранна: деловые поездки принимают различные формы, сочетаются друг с другом (одна поездка может преследовать несколько целей), сочетаются с общепринятыми формами классического туризма, рекреации. Иногда очень сложно отделить один сегмент делового туризма от другого. Итак, специфика делового туризма заключается в том, что он определяет специализацию на инфраструктуре делового туризма, основным компонентом которого является гостиничный сектор.

Ключевые слова: Индустрия туризма, деловой туризм, инфраструктура, инфраструктура делового туризма

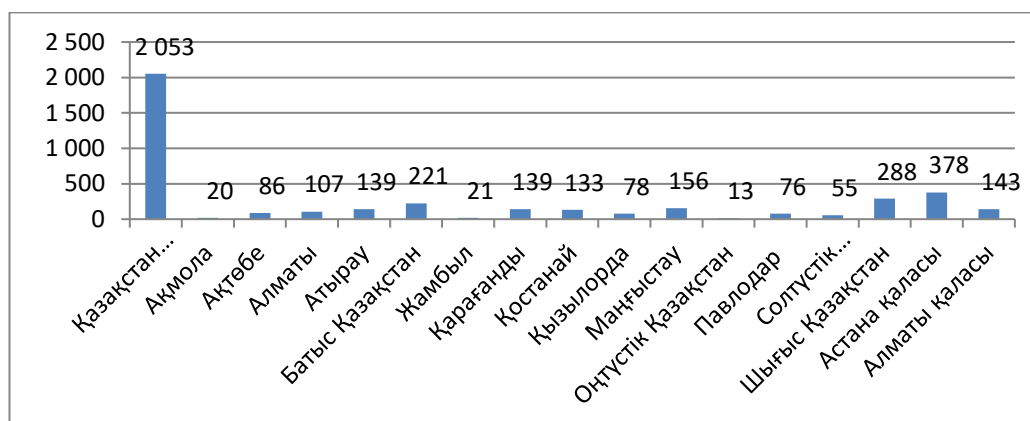
The article examines the organization and infrastructure of events in the field of business tourism. In general, the structure of business tourism is multifaceted: business trips take various forms, combine with each other (one trip can pursue several goals combined with the generally accepted forms of classical tourism, recreation. Sometimes it is very difficult to separate one segment of business tourism from another. So, the specificity of business tourism is that it determines the specialization in the infrastructure of business tourism, the main component of which is the hotel sector.

Keywords: Tourism industry, business tourism, infrastructure, business tourism infrastructure

Кез-келген мемлекеттің қоғамы мен экономикасының заманауи дамуы іскерлік туризм саласындағы белсенді өсумен қатар жүреді, өйткені іскерлік туризм әлемдік экономиканың ең дамушы саласы болып саналады. Іскерлік, мәдени және ғылыми байланыстардың күшеюі іскерлік туризмді әлемдегі жетекші туризмге айналдырды.

Іскерлік туризмнің бұл сегментінде Қазақстанның да болашағы бар. Геосаяси жағдайы және табиғи ресурстар Қазақстанға іскерлік мәселелер бойынша және халықаралық конференциялар мен форумдарға қатысу үшін келетін іскерлік туристер санының артуына мүмкіндік береді. Жоғарыда аталған орталықтардың инфрақұрылымы негізінен халықаралық стандарттарға сәйкес келеді.

Іскерлік туризмді дамыту үшін перспективалы негізгі облыстардың қатарына Нұр-Сұлтан мен Алматы жатады. 2019 жылғы Қазақстандағы іскерлік туризмнің даму үрдісін қарастырайық (1-сурет).

Сурет 1. 2019 жылғы өңірлер бойынша Қазақстандағы іскерлік туризм, адам
Ескерту - ҚР Статистика агенттігінің деректері бойынша автордың құрастыруы

Іскерлік сапарлардағы кәсіпкердің шығындары демалуға баратын туристің орташа шығындарынан әлдеқайда жоғары. Бұл нарықтың басты артықшылығы-ешқандай экономикалық дағдарыстар бұл бизнеске әсер ете алмайды. Экономикалық құлдырау кезінде іссапарлар саны артуы мүмкін. Қақтығыс туындаған жағдайда белгілі бір шешімдер қабылдау қажет болады, ал бұл өз кезегінде іскерлік кездесулердің көбеюіне ықпал етеді, сондықтан іскерлік бизнес әрқашан өзекті болып табылады.

Қазақстанда әлемдік және аймақтық ауқымдағы туризм бойынша іс-шаралар өткізіледі -146 елдің өкілдері қатысқан БҰҰ Дүниежүзілік Туристік Ұйымының 18-ші Ассамблеясы, Ұлы Жібек Жолы қалалары әкімдерінің форумы, Дүниежүзілік туризмнің Еуропалық аймақтық комиссиясының отырысы, Қазақстан Республикасының экономикалық форумы аясында туризм бойынша жыл сайынғы панельдік сессиялары. Мұның бәрі мемлекеттің жоғары имиджі мен халықаралық қоғамдастықтың терең сенімін айғақтайды.

Жақында Халықаралық Конгресс пен Конвенциялар Ассоциациясы (ICCA) жүргізген сауалнама көрсеткендей, қауымдастықтардың 47 пайызы өздерінің іс - шаралар күнтізбесін қайта қарайтынын, яғни ауыстыратынын немесе күшінің жоятындығын, тағы 43 пайызы онлайн-форматқа ауысатындығын көрсетті. Бұл жыл сайын өткізілетін 12 мыңнан астам іс-шараның кем дегенде жартысы өткізілмегенін көрсетеді. Сонымен бірге, бұқаралық ойын-сауықтардың әдеттегі өмір салтының өзгеруімен MICE туризмінің жаңа түрлері пайда болады. Мысалы, 1000 делегаттан және одан жоғары ірі іс-шаралар 100-200 қатысушыдан тұратын кіші аймақтық іс-шараларға бөлінеді, осылайша іс-шаралар саны артады. Әлем бойынша іс - шараларды ротациялауға қойылатын талаптар да өзгеруде-кезекті өткізу орны ретінде неғұрлым тұрақты денсаулық сақтау жүйесі бар дестинациялар, аз елді мекендер таңдап алынады. Мұндай жағдайда "Kazakh Tourism" ұлттық компаниясы Қазақстанда бірқатар артықшылықтар пайда болады деп есептейді. MICE туризмі соңғы жылдары Қазақстандағы туризмнің басым түрі болып табылатыны белгілі.

Туризмнің осы сегментін дамыту үшін "Kazakh Tourism" өткен жылы халықаралық конгрестер мен конференциялар қауымдастығына (ICCA) мүше болды және еліміздің негізгі стейкхолдерлерімен бірлесіп, Қазақстанға түрлі MICE іс-шараларын тарту бойынша бірыңғай өтінім беру арқылы шетелдік тендерлік алаңдарға (биддинг) қатыса бастады.

Қазақстан 2019 жылдың қорытындысы бойынша өткен жылмен салыстырғанда өз көрсеткішін 20 позицияға жақсартып, әлемде MICE-туризмді дамыту бойынша 79-шы орынға жайғасты.

Халықаралық конгресс пен конгресс қауымдастығы MICE туризмі бойынша әлемдегі елдер мен қалалардың жылдық статистикасын және рейтингін жариялады. Қазақстан ТМД елдері арасында екінші орынға ие болды және Орталық Азия аймағында көшбасшы болды. Бұл рейтинг кем дегенде 50 делегаттың қатысуымен тұрақты түрде өткізілетін және кем дегенде үш мемлекет арасында ауысып тұратын тек халықаралық қауымдастықтардың іс-шараларын ескеретіндігі атап өтілді.

Қауымдастықтың мәліметінше, 2019 жылы Қазақстан халықаралық қауымдастықтардың 18 іс-шарасын тартты, оларды өткізуден түскен табыс 6 миллион долларды құрады. Бұл сан біздің елге барған кезде қонақ үйде, көлікте, тамақтануға, қосымша қызметтер мен кәдесый өнімдерін сатып алуға дейін орташа есеппен 1438 доллар жұмсаған делегаттардың жалпы шығындарынан тұрады. Әдетте, іс-шаралар сонымен қатар үй-жайларды жалға алу және безендіру, техникалық мамандардың, аудармашылардың қызметтері арқылы жергілікті экономикаға кіріс әкеледі, осылайша жергілікті жерлерде 100-200 жұмыс орнын қолдайды.

Қазақстан бойынша 18 іс - шараның 12-сі Нұр-Сұлтанда, 6-ы Алматыда өтті. Нұр-Сұлтан 2019 жылы екі есеге жуық өсімді көрсетті және рейтингте 114 позицияға, яғни 335-ші орыннан 221-ші орынға көтерілді.

Kazakh Tourism Нұр-Сұлтанның тәжірибесін басқа республикалық маңызы бар қалаларға - Алматы мен Шымкентке тарату бойынша жұмыс жүргізуде. Сондай-ақ, Қазақстанда MICE іс-шараларын өткізуді ынталандыратын қолдау бағдарламаларын, серіктестіктерді және MICE елшілерінің кездесуін Қазақстанда жүргізуді жоспарлануда. Жаңа жағдайларды ескере отырып, ұлттық компанияда елге халықаралық MICE іс-шараларын тарту үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар жасау туралы шешім қабылданды. Осылайша, халықаралық MICE іс – шараларын ұйымдастырушыларды қолдау бағдарламалары - "Meet in Kazakhstan" және MICE туризм елшілерінің бағдарламасы әзірленді.

Meet in Kazakhstan халықаралық MICE іс-шараларын ұйымдастырушыларды қолдау бағдарламасы халықаралық қауымдастықтар іс-шараларын ұйымдастырушыларды, көтермелеу турларына (ынталандыру турларына) және шетелдік компаниялар іс-шараларына қатысушыларды қамтиды. Бұл қолдау шаралары Қазақстанның түрлі халықаралық іс-шараларды өткізуге арналған MICE дестинациясы ретіндегі тартымдылығын күшейтуге бағытталатын болады. Бұл ретте Бағдарлама ұйымдастырушылар үшін де, іс-шараларға қатысушылар үшін де ынталандыру шараларын қамтитын болады.

Халықаралық MICE іс-шараларын ынталандыру мен қолдаудың ұқсас шаралары Оңтүстік Кореяда, Сингапурда, Ирландияда, Жапонияда және басқа елдерде бар. Қолдау бағдарламасы 100-ден астам шетелдік делегаттар қатысатын халықаралық іс-шара үшін жергілікті көлік (трансферттер), өткізу орындарын жалға беру, сәлемдесу қабылдау, үлестіру материалдары мен полиграфиялық қызметтерді өтеусіз негізде ұсынуды көздейді. Бұл ретте ұшу, орналасу, тамақтану және басқа да қызметтерге арналған шығыстарды халықаралық MICE-іс-шаралардың делегаттары мен ұйымдастырушылары жабады. Осылайша, бұл бастаманы іске асыру Қазақстанға көптеген MICE іс-шаралары мен делегаттарды тартуға мүмкіндік береді.

Kazakh Tourism әзірлеген екінші бағдарлама MICE туризм елшілері бағдарламасы болып табылады. Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, MICE туризм елшілерінің бағдарламалары даму стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені

бұл елшілер халықаралық қауымдастықтар мен шетелдік компаниялардың ірі іс-шараларын тарта алатын халықаралық деңгейде танымал адамдар (ғалымдар, дәрігерлер, қоғам қайраткерлері және т.б.) арасынан таңдалады. Халықаралық тәжірибеге сәйкес, мысалы, Дубайда амбассадор (Елші) кез-келген халықаралық қауымдастыққа мүше және іс-шараларды дестинацияға тарта алатын кез-келген адам/корпорация бола алады. Осыған ұқсас бағдарламалар Әзірбайжан, Өзбекстан, Ресей Федерациясы, Оңтүстік Корея, Сингапур, Ирландия, Жапония және басқа елдерде қолданылады.

MICE-туризм өнімі негізінен Қазақстанның Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент, Қарағанды сияқты қалаларында қолданылады және одан кейінгі кезеңде бұл өнім ұлттық жобаларды қосымша ұсыныс ретінде ұсынатындай дәрежеде дамуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Башкеева А.В. Басты назарда —Іскерлік туризм / Солтүстік-Батыстағы Турбизнес, 2003, №5. 78 б.
2. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің ресми сайты. [Электрондық ресурс] // Режим доступа: www.stat.kz
3. Қазақстан Республикасының туризмін дамытудың жүйелі жоспары, А 2018 жыл.
4. 24 Туризм индустриясы комитетінің ресми сайты. [Электрондық ресурс]// Ресурсқа кіру режимі: <http://www.kit.gov.kz>
5. ЭКСПО - 2017 өткізілуін ескере отырып, Қазақстанда туризм саласын дамыту жөніндегі жоспарды әзірленген есеп, Нұрсұлтан, 2018

ӘОЖ 574.4

ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДАН ШЫҚҚАН ГАЗДЫ ЭНЕРГИЯ КӨЗІ РЕТІНДЕ ПАЙДАҒА АСЫРУ

Жумабекова З.Ж., Құдайберген Б.М., Муханов Н.С., Канаева З.Қ.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zarina.zhumabekovna@mail.ru

Қоқыс газы жаңартылатын энергияның сенімді жергілікті көзі болып табылады, себебі көптеген басқа балама энергия көздерінен айырмашылығы, ол күніне 24 сағат және аптасына 7 күн полигондарға үнемі жеткізілетін тұрмыстық және өндірістік қалдықтардан өндіріледі. Энергия өндіру үшін қоқыс газын пайдалану полигондардан метан шығарындыларын едәуір азайтуға және қазбалы отыннан алынатын энергияға қажеттілікті азайтуға мүмкіндік береді, осылайша CO₂, күкірт диоксиді, азот оксиді және оны жағу кезінде пайда болатын басқа да ластаушы заттардың шығарындыларын азайтады. Қазіргі уақытта қоршаған ортаны қорғаудың негізгі тармағы – экожүйенің тұрмыстық және өндірістік қалдықтармен ластануы болып табылады. Техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар тек өнеркәсіптік кәсіпорындарда ғана емес, сонымен қатар өнеркәсіптік қалдықтарды сақтауды ұйымдастыру және орналастыру саласында да орын алады. Сол себепті жан-жақтағы полигондардың көбеюі аумақ үшін үлкен қауіп төндіріп отыр. Осы мәселені шешудің тиімді жолы тұрмыстық қалдықтарды бейтараптау, қайта өңдеу және әр адамға қолжетімді биогаз алуды жоспарлау.

Түйін сөздер: қоқыс газы, метан, CO₂, азот, қайта өңдеу, энергия.

Мусорный газ является надежным местным источником возобновляемой энергии, поскольку, в отличие от многих других альтернативных источников энергии, он производится из бытовых и промышленных отходов, которые регулярно поставляются на полигоны 24 часа в день и 7 дней в неделю. Использование мусорного газа для производства

энергии позволяет значительно сократить выбросы метана с полигонов и снизить потребность в энергии, получаемой из ископаемого топлива, тем самым уменьшая выбросы CO₂, диоксида серы, оксида азота и других загрязняющих веществ, образующихся при его сжигании. В настоящее время основным пунктом охраны окружающей среды является загрязнение экосистемы бытовыми и промышленными отходами. Чрезвычайные ситуации техногенного характера имеют место не только на промышленных предприятиях, но и в сфере организации и размещения промышленных отходов. Поэтому увеличение количества полигонов представляет большую опасность для территории. Эффективным способом решения данной проблемы является обезвреживание, переработка бытовых отходов и планирование получения доступного каждому человеку биогаза.

Ключевые слова: мусорный газ, метан, CO₂, азот, переработка, энергия.

Waste gas is a reliable local source of renewable energy because, unlike many other alternative energy sources, it is produced from household and industrial waste that is regularly delivered to landfills 24 hours a day and 7 days a week. The use of waste gas for energy production can significantly reduce methane emissions from landfills and reduce the need for energy derived from fossil fuels, thereby reducing the emissions of CO₂, sulfur dioxide, nitrogen oxide and other pollutants generated by its combustion. Currently, the main point of environmental protection is the pollution of the ecosystem with household and industrial waste. Man-made emergencies occur not only in industrial enterprises, but also in the organization and disposal of industrial waste. Therefore, an increase in the number of polygons is a great danger to the territory. An effective way to solve this problem is to neutralize, recycle household waste and plan for obtaining biogas available to everyone.

Key words: waste gas, methane, CO₂, nitrogen, recycling, energy.

Әлеуметтік инфрақұрылымда қатты тұрмыстық қалдықтар полигондарының жағдайы төмен. Көптеген аймақтарда рұқсат етілмеген полигондарға қатысты сыни жағдай қалыптасты. Мұндай нысандар көбейіп жатыр, себебі өнеркәсіп өсуде, сол себепті қалалық және ауыл шаруашылығындағы өндіріс пен тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеудің сауатты және тиімді жүйесін дамыту қажет. Экологиялық қауіпсіздік мәселелері елдің өнеркәсіптік кәсіпорындары үшін, қалалық және муниципалды органдар үшін басымдыққа айналуға.

Полигондардың өзгермейтін серіктері болып табылатын көмірқышқыл газы мен метан тұрмыстық қалдықтардың химиялық ыдырауы нәтижесінде пайда болады. Зерттеулерге сәйкес, бірнеше жылдан кейін полигонда биогаздың жеткілікті мөлшері пайда болады, бұл бізге коммерциялық тиімді өндірісті бастауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, егер біз оған атмосфераға еркін кіруге мүмкіндік бермесек – газ парниктік әсердің артпауына ықпал етеді.

Global Methane Initiative халықаралық ұйымының деректеріне сәйкес, бүкіл әлемде метанның антропогендік шығарындыларының жалпы көлемі он жыл бұрынғы көрсеткішпен салыстырғанда 2025 жылға қарай 15% - ға өседі және көміртегі диоксиді (CO₂) мөлшері 7904 млн тоннаны құрайды. Айта кету керек, атмосфераға шыққан метан шығарындыларының он пайызға жуығы қоқыс полигондарына тиесілі, олардың негізгі көлемі жай ғана кәдеге жаратылып қана қоймай, ІЖҚ генераторлары негізінде электр станцияларына отын ретінде қолданылуы мүмкін[1].

Адамдар жер бетіндегі барлық ресурстарды өз керегіне жаратып өмір сүріп келеді. Сол себепті адмзат тарапынан жерге қауіпі ол қоршаған ортаны қалдықтармен ластауы болып табылады. Қалдықтарды қайта өңдеу және кәдеге жарату қазіргі уақыттағы ең үлкен мәселе. Ғалымдардың зерттеулеріне сәкес Швецияда тұтыну қалдықтарының 25% қайта өңделіп, пайдалануға жіберіліп жатыр. Сонымен қатар Жапонияда бұл көрсеткіш 30 % құрайды, Германияда 35%, ал Қазақстанда тек 2,5% ғана кәдеге жаратылып, қалған 97,5% қайта өңдеуден өтпестен ҚТҚ полигондарына барып төгіледі. Қалықтарды осылайша сұрыптаусыз полигондарда жинау нәтижесінде өңірдің экологиялық жағдайы төмендеп кетті[7].

Ағылшын тіліндегі "landfill" термині (орыс. полигон) тек 50-ші жылдары орнатылды. Қоқыс газын кәдеге жарату жұмыстары 70-ші жылдардағы мұнай дағдарысы кезінде

жеделдеді. 1980 жылдан бастап АҚШ үкіметі полигон газ өндірушілеріне салық жеңілдіктерін бере бастады. 1984 жылдың соңына қарай АҚШ-та 41 жылу электростанциясы жұмыс істеді[6].

"Biogas Technologies" – бұл қоқыс газының мүмкіндіктерін 2000 жылдардың басында қолдана бастаған әлемдегі алғашқы компаниялардың бірі. Қазіргі уақытта түрлі елдерде қоқыс газын жинау және кәдеге жарату бойынша 20 жоба орындалды.

Қоқыс газының ғаламдық өндірісі жылына шамамен 1,2 млрд.м³ құрайды, бұл 429 мың тонна метанға немесе оның әлемдік эмиссиясының 1% - на тең. 2002 жылға қарай әлемде қоқыс газын алу бойынша 1152 объект жұмыс іске қосылды, энергия өндірісінің жалпы қуаты — 3929 МВт, өңделетін қалдықтардың көлемінен - 4548 млн.т. Еуропада мұндай объектілер саны 750 болды. ҚТҚ-дың 5 полигонынан жылдық газ өндіру көлемі бойынша көшбасшылар: АҚШ – 500 млн.м³/жыл, Германия – 400 млн.м³/жыл және Ұлыбритания – 200 млн.м³/жыл [8].

Қоқысты өңдеу үшін әлемде түрлі технологиялар мен ашылулар қолданылады. Солардың бірі тірі организмдерді қолдана отырып ҚТҚ полигондардың аудандарын азайту.

Бұл бактерия алғаш рет Жапонияда 2016 жылы табылған. Ғалымдар оны полигоннан тапты, онда топырақ бактериясы дамып, полимерлерді, соның ішінде пластикалық бөтелкелер өндірісінде қолданылатын термопластикалық полиэтилентерефталатты жей бастады[2].

Ideonella sakaiensis пластикалық молекулаларды су мен көмірқышқыл газына айналдырады, PET тізбегін бір сілтемелерге ыдыратып, оларды жейді. Ғалымдар бактериялардың ДНҚ құрылымын талдап, пластиктің жойылуына тек екі фермент жауап беретінін анықтады. Біріншісі полимердің ұзын буындарын этиленгликоль мен терефтал қышқылының мономерлеріне ыдыратады. Екіншісі монозеньяларды этиленгликоль мен терефтал қышқылына ыдыратады, оларды кейін бактерия тіршілік әрекетінде пайдаланады. Пластиктің ыдырау процесі әлі де баяу жүруде: күніне 0,13 мг жылдамдықпен 1 c/cm³ [3].

Ғалымдар Ideonella sakaiensis колонияларын полигондарға қосу полимерлердің жойылуын едәуір тездететініне сенімді. Сонымен қатар, ғалымдар бүгінде дамып, модификацияланатын ферменттердің синтетикалық нұсқаларын пластикті өңдеу және жою үшін қолдануға болады деп болжайды – ұқсас затты қалпына келтіру үшін бактерия ферментінің құрамы анықталды[4].

Қоқыс полигонға түскеннен кейін біраз уақыттан кейін микроорганизмдердің әсерінен биологиялық материалдардың ыдырауы басталады. Бұл процестің соңғы өнімдерінің бірі - CH₄-тен 45-65% - дан, CO₂-ден 25-35% - дан және N₂-ден 10-20% - дан тұратын газ қоспасы. Метанның қоршаған ортаға зиянды әсері көмірқышқыл газының теріс әсерінен 20 есе көп. Бақылаусыз ерекшеленіп, жағымсыз иісті таратып, полигон аумағын жүйелі түрде қалпына келтіруді қиындатады немесе тыныс алуға мүмкін емес етеді. Кейбір елдерде полигоннан газ жиналып, шығарылады. Жинақталған кезде ол энергия көзі бола алады. Қоқыс газының калория мөлшері табиғи газға қарағанда жарты есе аз[5].

Венадағы Раутенвег полигонында жыл сайын шығарылатын 30 м³ миллион қоқыс газын ұтымды пайдалану үшін GE Jenbacher J612 қондырғысы бар станция құрылды. Электр қуаты 2400 кВт; ол 20 мың пәтердің электр қуатына деген қажеттілігін жабады.

Мұндай станциялар Ұлыбританияда да жұмыс істейді, Швейцария, Австралия, Гонконг және басқада елдерде.

Бірінші қабаттағы арнайы "ауыр" 40 фунттық контейнерде GPU қондырғысы бар, күшейтілген жақтау және 7 баллға дейін діріл жүктемелеріне арналған негіз бар.

Екінші қабаттың контейнерінде жылуды кәдеге жарату жүйесі және станцияны автоматты бақылау және басқару шкафтары, жеке қажеттілік шкафтары және ӨРҰ кіретін электр тарату жүйесі бар. Сондай-ақ, сыртқы жылу салқындату мұнарасы мен дыбыстық өшіргіш орнатылған[9].

Қазіргі уақытта әлемде үлкен мәселе болып отырған экологиялық таза энергия көзімен қамтамасыз ету. Көптеген елдер бұл мәселені шешу үшін жаңа технологиялар

ойлап табуда, немесе басқа елдердің технологияларын практикада сынауда. Сол сияқты біздің елде де энергия тапшылығы болуы мүмкін. Рас, біздің мемлекет ресурстарға бай болып табылады, бірақ бұның барлығы бір күні таусылады. Сол себепті экологиялық таза және экономикалық тиімді ресурстарды өндіруді қарастыру қажет. Соның бірі біздің ұсынып отырған қалдықтарды өңдеу технологиясы.

Біздің ойымызша, биогаз генераторының қажетті компоненттері бар жиынтықтарды немесе тәуелсіз жобалар жоспарларын сатып алудан гөрі, биогазды үйде өндіру үнемді болады.

Мұндай қондырғыларды пайдалану оларды қолданудың әртүрлі компоненттерінде оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, мысалы:

- Экологиялық - мұндай қондырғыларды шикізат жеткізуші кәсіпорындардың жанында орнатқан кезде олардың айналасындағы қорғаныш санитарлық аймақ азаяды. Атмосфераға зиянды заттардың шығарындылары азаяды.

- Энергетика - шикізатты ең төменгі бағалар бойынша, ал кейде оларсыз (тегін) бола отырып, нәтижесінде тұтынушы өзіндік құны төмен энергия мен отынның әртүрлі түрлерін алады.

- Үнемділік - биогаз қондырғыларын орнату тазарту құрылыстары мен кедергілердің (мал шаруашылығы кешендері бойынша қиындардың) құрылысын, сондай-ақ қалдықтарды кәдеге жарату шығындарын болдырмауға мүмкіндік береді [10].

Қорытындылай келе, биогаз өндірісінің бірқатар артықшылықтары бар екеніне назар аударғым келеді:

Біріншіден, бұл өндіріс процесі мен өндірілген өнімнің экологиялық таза болуы. Биомассаның ыдырауы кезінде атмосфераға зиянды заттар бөлінбейді. Қалдықтарды бақыланатын өндеуді қолдану биогазды жаңартылатын энергия көзі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, метан планетада парниктік әсердің дамуына көмірқышқыл газынан 20 есе көп әсер ететінін және біз оны өндеп, жаһандық жылынудың дамуын ішінара бәсеңдететінін есте ұстаған жөн.

Екіншіден, бұл шикізаттың жаңғыртылуы және оның арзандығы. Биогазды өндіруге арналған шикізат кез-келген органика бола алады, сонымен бірге біз көптеген органикалық қалдықтарды экономика үшін тиімді және қоршаған ортаға қауіп төндірместен жою мәселесін шешеміз. Мысалы, күзде кез-келген елді мекеннің көшелерінде көптеген құлаған жапырақтар пайда болады. Кейде бұл нақты проблемаға айналады. Оларды жағу, экологияның нашарлауына ғана емес, сонымен қатар адам денсаулығына түзетілмейтін зиян келтіруге де ықпал етеді, заңнамалық деңгейде қатаң тыйым салынады, ал оны сыртқа шығару қымбат. Нәтижесінде, көбінесе жапырақтардың үлкен үйінділері жай ғана жол жиегінде жатқанын немесе желмен бүкіл аумаққа таралғанын байқауға болады. Бірақ олар биогазды алу үшін керемет шикізат бола алады. Биогаз қондырғыларындағы жапырақтардан басқа, ет және сүйек тамағын өндеуге және жануарлардан алынатын қалдықтарды өте арзан түрде өндеуге болады.

Үшіншіден, биогаз өндірісінің жанама өнімі – метан түзілу аяқталғаннан кейін қалған өндеу құнды тыңайтқыш болып табылады. Оны егістіктерде қолдану дақылдардың сапалы, жақсы тамактануын қамтамасыз ете алады. Бұл тыңайтқыш топыраққа және топырақ түзетін микрофлораға агрессивті емес, сонымен қатар өсімдіктерге оңай сіңіп, қайта құруға қосымша уақытты қажет етпейді [11].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. RECOGNIZING GLOBAL LEADERS IN METHANE MITIGATION [Электронный ресурс]: статья / - Режим доступа: <https://globalmethane.org/>
2. Бактерии, насекомые и грибы, которые с удовольствием пожирают пластик. Официальный сайт: https://pikabu.ru/story/bakterii_nasekomyie_i_gribyi_kotoryie_s_udovolstviem_pozhirayut_plastik_7726240
3. Бактерии, насекомые и грибы, которые с удовольствием пожирают пластик. https://pikabu.ru/story/bakterii_nasekomyie_i_gribyi_kotoryie_sudovolstviem_pozhirayut_plastik_7726240
4. Мы и когенерация [Электронный ресурс]: статья / 2G Bio-Energietechnik. – Электрон. журн. – 2009. – Режим доступа: <http://www.2g.rusbusiness.com/index.php>

5. Свалочный газ [Электронный ресурс]: статья / Википедия — свободная энциклопедия. - «электрон. текст. дан.». – 2010. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Bio-Gas Production: Large & Small-scale Sustainable Biogas Energy Projects. Веб-сайт: https://inspectapedia.com/heat/BioGas_Production.php
7. ГАЗОПОРШНЕВАЯ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ (ГПУ) GE JENBACHER J612 1819 KBT. Режим доступа онлайн электронный портал: <https://dizelnye-generatory.com/gazoporschnevye-elektrostantsii/ge-jenbacher-j612-1819-kvt/>
8. Анаэробное сбраживание органических отходов для получения биогаза. Режим доступа: https://ozlib.com/881904/tehnika/anaerobnoe_sbrazhivanie_organicheskikh_othodov_polucheniya_biogaza
9. ТОП-10 бактерий для септиков. Как выбрать бактерии для септиков и выгребных ям? Режим доступа электронная статья: <https://dalsnab.ru/documentation/articles/kak-vybrat-bakterii-dlya-septikov-i-vygrebnykh-yam/#anchor-link-2>
10. Bio-Gas Production: Large & Small-scale Sustainable Biogas Energy Projects. Веб-сайт: https://inspectapedia.com/heat/BioGas_Production.php
11. Газ собственного производства и энергоэкономика хозяйственного подворья. Сатья. Режим доступа электронный: <https://agrostory.com/info-centre/knowledge-lab/gaz-sobstvennogo-proizvodstva-i-energoekonomika-khozyaystvennogo-podvorya/>

УДК 57.085.23

СОХРАНЕНИЕ ГЕНОФОНДА РАСТЕНИЙ МЕТОДАМИ БИОТЕХНОЛОГИИ

Жумагазы Э., Рымбаева Н., Касенов А., Ашен А.

НИИ ФМН, г.Талдыкорган

Научный руководитель: **Карашолакова Л.Н.**, доктор PhD
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: karasholakova.lazzat@mail.ru

Достижения в области биотехнологии растений предоставляют новые возможности для сбора, размножения, краткосрочного и долгосрочного сохранения генофонда растений. Значительный прогресс достигнут в области сохранения исчезающих, редких, декоративных, лекарственных, культурных и лесных видов. Методы культивирования клеток и тканей обеспечивают быстрое размножение и производство растительного материала в асептических условиях. Хладохранение в условиях замедленного роста позволяет хранить растения без пересадки на новую питательную среду от нескольких месяцев до нескольких лет, в зависимости от вида. Хладохранение в условиях замедленного роста обычно используется во многих лабораториях для сохранения многочисленных видов растений. Криоконсервация (жидкий азот, -196°C) – единственный метод, обеспечивающий безопасное и экономически эффективное долгосрочное сохранение широкого спектра видов растений. Криоконсервация апикальных меристем также применяется для оздоровления растений от вирусных инфекций. По сравнению с хранением растений в условиях медленного роста, криосохранение не так широко применяется в мире. Однако число видов растений, для которых разработаны и апробированы протоколы криоконсервации растет с каждым днем.

Ключевые слова: вид, генофонд растений, биоразнообразие, криоконсервация, апикальная меристема

Өсімдіктер биотехнологиясы саласындағы жетістіктер өсімдіктердің генофондын жинау, көбейту, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді сақтау үшін жаңа мүмкіндіктер береді. Жойылып бара жатқан, сирек кездесетін, сәндік, дәрілік, мәдени, және орман түрлерін сақтау саласында айтарлықтай прогреске қол жеткізілді. Жасушалар мен тіндерді өсіру

әдістері асептикалық жағдайда өсімдік материалдарының тез көбеюі мен өндірілуін қамтамасыз етеді. Баяу өсу жағдайында суықта сақтау өсімдіктерді түрлерге байланысты бірнеше айдан бірнеше жылға дейін жаңа қоректік ортаға отырғызбай сақтауға мүмкіндік береді. Баяу өсу жағдайында суықта сақтау көбінесе көптеген зертханаларда өсімдіктердің көптеген түрлерін сақтау үшін қолданылады. Криосақтау (сұйық азот, -196°C) – өсімдік түрлерінің кең спектрін қауіпсіз және үнемді ұзақ мерзімді сақтауды қамтамасыз ететін жалғыз әдіс. Апикальды меристемаларды криосақтау өсімдіктерді вирустық инфекциялардан сауықтыру үшін де қолданылады. Өсімдіктерді баяу өсу жағдайында сақтаумен салыстырғанда, криосақтау әлемде кеңінен қолданылмайды. Алайда, криосақтау протоколдары әзірленген және сыналған өсімдік түрлерінің саны күн сайын артып келеді.

Түйін сөздер: түр, өсімдіктердің генофонды, биоалуантүрлілік, криосақтау, апикальды меристема

Advances in plant biotechnology provide new opportunities for the collection, reproduction, and short-term and long-term conservation of plant gene pool. Significant progress has been made in the conservation of endangered, rare, ornamental, medicinal, cultural, and forest species. Cell and tissue culture methods ensure rapid micropropagation and production of plant material under aseptic conditions. Cold storage in a slow growth conditions allows you to store plants without transplanting to a new nutrient medium from several months to several years, depending on the species. Cold storage in a slow growth conditions is commonly used in many laboratories to preserve numerous plant species. Cryopreservation (liquid nitrogen, -196°C) is the only method that provides safe and cost – effective long-term conservation of a wide range of plant species. Cryopreservation of apical meristems is also used to heal plants from viral infections. Compared to storing plants in slow-growing conditions, cryopreservation is not so widely used in the world. However, the number of plant species for which cryopreservation protocols have been developed and tested is growing every day.

Key words: species, plant gene pool, biodiversity, cryopreservation, apical meristem

Введение. В условиях нарастающих темпов экономического развития страны и расширения географии использования природных ресурсов проблема охраны и сохранения генофонда растений, особенно редких, эндемичных и находящихся под угрозой исчезновения становится все более актуальной. Растения являются важной неотъемлемой частью биоразнообразия всех живых организмов, потеря каждого из них может привести к разрушению экосистем и обеднению биоразнообразия. Сохранение генофонда растений является важным вопросом, касающимся человеческой популяции во всем мире.

Биологическое разнообразие растений является естественным источником продуктов для медицинской и пищевой промышленности. Оно обеспечивает различное базовое сырье и способствует поставке новой генетической информации, полезной для селекционных процессов и создания более продуктивных культур и устойчивых растений к биологическим и экологическим стрессам [1].

Одной из важных приоритетных категорий сохранения растительных ресурсов является восстановление биоразнообразия, сохранение *in situ* и *ex situ*. Применение биотехнологических методов сохранения *ex situ*, где редкие и исчезающие таксоны сохраняются в дублирующих коллекциях (криогенная коллекция меристематических тканей и семян, коллекция *in vitro* асептических растений), способствует надежному и долгосрочному сохранению генетических ресурсов. При создании такого рода коллекций существует возможность дальнейшей реинтродукции в естественные места обитания и восстановления поврежденных экосистем [1-2].

В настоящее время имеется значительное количество публикаций в научных журналах по микроклональному размножению, криоконсервации растений и созданию криобанков, доказывающих перспективность подхода для сохранения генофонда растительных образцов. Сохранить и восстановить исчезающие виды можно, используя

биотехнологические методы сохранения *ex situ*, такие как культура *in vitro* и криоконсервация [1-2, 3-10].

При поиске литературных данных обнаружено несколько зарубежных статей по криоконсервации апикальных меристем шиповника, но не было выявлено ни одной статьи по криоконсервации семян ни в зарубежных, ни в отечественных изданиях [5-7].

Научными разработками в области криоконсервации в Казахстане занимаются в РГП «Институт биологии и биотехнологии растений» КН МОН РК (г. Алматы), а также в РГП «Национальный центр биотехнологии» КН МОН РК (г. Нурсултан).

В Институте биологии и биотехнологии растений (ИББР) КН МОН РК разработаны биотехнологические регламенты криосохранения плодово-ягодных культур. В лаборатории криосохранения гермоплазмы создан первый отечественный криобанк растений при сверхнизких температурах (-196°C), в котором содержится криогенная коллекция более 600 сортов, гибридов и диких форм яблони, малины, жимолости, барбариса, земляники и смородины [8-11].

В настоящей статье кратко представлены биотехнологические методы сохранения, которые могут быть эффективно использованы для улучшения сохранения биоразнообразия растений.

Биотехнологические методы сохранения

Введение в культуру *in vitro*. Для введения в культуру *in vitro* обычно используют побеги, пророщенные из спящих почек в лабораторных условиях и побеги, отросшие в полевых условиях, также проростки пророщенные из семян. Стерилизация будет осуществляться в 0,1% растворе HgCl_2 в течение 7 и 10 мин. После стерилизации обработанные побеги/проростки помещают на питательную среду Мурасиге и Скуга (МС) в пробирках.

Проверка растений *in vitro* на специализированной среде 523 для обнаружения скрытой эндофитной инфекции. Освобождение от бактериальной и грибной инфекций является критическим фактором, влияющим на успешность технологии введения в культуру *in vitro*. Тестирование на отсутствие эндофитной инфекции побегов/растений *in vitro* будет проведено на специализированной среде 523 для детекции бактерии и грибов, содержащей 10 г/л сахарозы, 8 г/л гидролизата казеина, 4 г/л дрожжевого экстракта, 2 г/л KH_2PO_4 , 0,15 г/л $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$, 6 г/л джелрайта, pH 6,9. [12].

Микроклональное размножение для получения коллекции *in vitro* асептических растений. После проверки на эндофитную микрофлору на среде 523 побеги с внутренней инфекцией отбраковываются, а чистые побеги переносятся на среду МС для микроклонального размножения [11]. Культивирование побегов будет проводится на среде МС, содержащей 30 г/л сахарозы с добавлением регуляторов роста разной концентрации и комбинации ((6-бензиламинопурина (БАП), индолилмасляная кислота (ИМК), гибберелловая кислота (ГК), pH 5,7) в зависимости от вида эксперимента (введение в культуру *in vitro*, микроклональное размножение).

Среднесрочное хранение (хладохранение) коллекции *in vitro* растений. Созданную коллекцию *in vitro* асептических растений можно заложить на среднесрочное хранение (хладохранение) при температуре +4°C. Максимальная продолжительность хладохранения составляет 12-24 месяцев в зависимости от вида растений.

Долгосрочное хранение коллекции *in vitro* растений. Для долгосрочного хранения образцов растений используют методы криосохранения: витрификация, инкапсуляция-дегидратация, капель-витрификация и другие. Метод витрификации с 0,3 М сахарозой и предварительной обработкой растений *in vitro* при переменных температурах (-1°C 16 ч/+22°C 8 ч) является наиболее подходящим и эффективным методом криоконсервации многих плодовых и ягодных культур [9-11, 13]. При использовании метода инкапсуляции-дегидратации у ягодных культур и у яблони процент жизнеспособных меристем такой же высокий, как при витрификации, однако, развитие побегов яблони из меристем, инкапсулированных в альгинат, происходит медленнее, побеги оводненные [9].

Среднесрочное и долгосрочное хранение семян. Для продления жизнеспособности семян применяют хранение при низких температурах: среднесрочное хранение при низких положительных температурах (+4°C), долгосрочное хранение при низких отрицательных температурах или неглубокое замораживание (-18°C...-20°C), глубокое замораживание в жидком азоте при сверхнизкой температуре (-196°C) или в парах жидкого азота (-140°C...-160°C) [14].

Созданная криогенная коллекция семян, а также коллекции *in vitro* асептических растений могут послужить материалом для восстановления популяций растений, а также для обмена генетическим материалом между отечественными и международными научно-исследовательскими организациями с целью проведения широкого спектра биологических исследований.

Заключение. Генетические ресурсы растений являются основным жизнеобеспечивающими источниками и универсальным гарантом существования жизни на Земле для человека, а проблема сохранения биоразнообразия, ее устойчивое развитие является одним из ключевых моментов социально-экономического процветания страны.

В этой статье представлены новые возможности, предлагаемые биотехнологией для улучшения сохранения биоразнообразия растений *ex situ*. В последние годы прогресс особенно заметен в области криоконсервации, с разработкой протоколов на основе метода витрификации. Оптимизированные стратегии сохранения должны опираться на взаимодополняющее использование методов *in situ* и *ex situ*. Новые биотехнологические методы консервации, включая Хладохранение в условиях замедленного роста *in vitro* и криоконсервацию, должны быть систематически интегрированы в стратегии консервации, а существующие концепции консервации *ex situ* должны быть соответствующим образом модифицированы с учетом этих технологических достижений. Следует учитывать различные критерии для выбора наиболее подходящих методов сохранения данного генофонда, включая, в частности, характеристики хранения соответствующих видов, применимость выбранных методов в среде хранения, которая будет варьироваться в зависимости от имеющихся инфраструктур, а также их экономическую эффективность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. F. Engelmann, Use of biotechnologies for the conservation of plant biodiversity. In *Vitro Cellular & Developmental Biology – Plant*. **47**, 1 (2011)
2. T.I. Novikova, Use of biothechnological approaches for the conservation of plant biodiversity. *Vegetable world of Asian Russia*. **2**, 12 (2013)
3. B.M. Reed, *The basics of in vitro storage and cryopreservation*. National Clonal Germplasm Repository, Corvallis, O.R. USA. (2002)
4. F. Engelmann, J.M.M. Engels, Technologies and strategies for *ex situ* conservation. *Managing Plant Genetic Diversity*. - Wallingford and Rome: CAB International and IPGRI (2002)
5. C.L. Le Bras, P.H. Besesrais, L. Hamama, A. Grapin, Cryopreservation of ex-vitro-grown *Rosa chinensis* 'Old Blush' buds using droplet-vitrification and encapsulation-dehydration. *Plant Cell Tiss. Organ Cult.* **116** (2014)
6. P.T. Lynch, W.C Harris, J.M. Chartier-Hollis, The cryopreservation of shoot tips of *Rosa multiflora*. *Plant Growth Regulation*. **20** (1996)
7. B. Pawlowska, B. Szewczyk-Taranek. Efficient cryopreservation by droplet vitrification of pentaploid roses and the phenotype of regenerated plants. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*. **84** (2015)
8. S.V. Kuhsnarenko, I. Kovalchuk, T. Turdiev, N.V. Romadanova, B.M Reed. Cryobanking clonally propagated plants in Kazakhstan: 15-year experience. The World Cryobiology and Biobanking Conference, HeFei, China (2017)
9. N.V. Romadanova Regeneration ability of apple meristematic tissues during the process of cryopreservation. The dissertation author's abstract on competition of a scientific degree candidate of biological sciences. Almaty, (2010)
10. N.V. Romadanova, S.A. Mishustina, G.N. Matakova, S.V. Kuhsnarenko, I.R. Rakhimbaev, B.M. Reed, *In vitro* collection of *Malus* shoot cultures for cryogenic bank development in Kazakhstan. *Acta Horticulturae*. **1113** (2016)

11. N. Romadanova, S. Kushnarenko, L. Karasholakova, Development of a common PVS2 vitrification method for cryopreservation of several fruit and vegetable crops. In Vitro Cellular & Developmental Biology-Plant **53**, 4 (2017)
12. B.M. Reed, P. Tanprasert, Detection and control of bacterial contaminants of plant tissue cultures. A review of recent literature. Plant Tissue Culture and Biotech. **1**, 3 (1995)
13. K. Rovna, J. Petrova, M. Terentjeva, J. Cerna, M. Miroslava Kacaniova, Antimicrobial activity of *Rosa canina* flowers against selected microorganisms. J. Microbiol. Biotech. Food Sci. **4**, 1 (2015)
14. L.N. Karasholakova, S.V. Kushnarenko, Influence of low and ultralow temperatures on seed laboratory germination of three natural populations of *Lonicera iliensis* Pojark. Bulletin of KazNU. Biological series. **3**, 68 (2016)

УДК 338.48

МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В ТУРИСТСКОЙ ИНДУСТРИИ

Зейналова А., Пан Р.

Научный руководитель: **Карбозова Ж.Ж.**, ст.преподаватель
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: janarjenisovna@mail.ru

Туристiк индустрия диджитализация процестерiне бейiм, бұл клиенттер санының өсуiне, сондай-ақ қызмет көрсету сапасының жақсаруына ықпал ететiн мобильдi қосымшалар сияқты құралдарды белсендi пайдаланудан көрiнедi. Мақалада негiзгi туристiк қосымшалар, сондай-ақ картографиялық сервистер көрсетiлген.

Түйiн сөздер: мобильдi қосымшалар, смартфон, навигация, картографиялық сервистер, QR-код.

Туристская индустрия подвержена процессам диджитализации, что выражается в активном использовании таких инструментов, как мобильные приложения, которые способствуют увеличению числа клиентов, а также улучшению качества обслуживания. В статье указаны основные туристские приложения, а также выявлены картографические сервисы.

Ключевые слова: мобильные приложения, смартфон, навигация, картографические сервисы, QR-код.

The tourism industry is subject to digitalization processes, which is expressed in the active use of tools such as mobile applications, which contribute to increasing the number of customers, as well as improving the quality of service. The article identifies the main tourist applications, as well as map services.

Key words: mobile apps, smartphone, navigation, map services, QR code.

С учетом переориентации рынка услуг на использование Интернет-ресурсов появляется необходимость внедрения инновационных технологий, одними из которых являются мобильные приложения. Большинство компаний видят пользу, которую может принести мобильное приложение для путешествий, будь то увеличение продаж, улучшение качества услуг, формирование лояльности покупателей [1].

Рынок онлайн-туризма Казахстана динамично развивается. С каждым годом растет количество поездок, оформленных без услуг оффлайн-турагентств. То есть, многие путешественники приобретают необходимые туристические продукты в Интернете и оформляют поездки самостоятельно. И, скорее всего, в ближайшие годы их количество будет расти. Конкуренция, рыночные тренды, связанные с техническим прогрессом и

молодое поколение туристов, так называемые «миллениалы», будут только способствовать этому. Кроме того, онлайн-бронирование билетов и гостиниц упрощает выбор тура и нередко позволяет сэкономить бюджет. Ну и плюс к этому скандалы, которые имели место в отечественной туристической отрасли, такие как банкротство туроператоров и агентств, некоторым образом подорвали доверие к оффлайн и заставили часть путешественников уйти в онлайн. Конечно же, следует отметить, что в целом электронная коммерция в Казахстане переживает бум. Это связано, в первую очередь, с развитием информационных технологий, ростом числа интернет-пользователей и уровня интернет-грамотности.

В настоящее время, когда практически у всех есть смартфон, примерно 65% туристов предпочитают планировать маршрут поездки с помощью мобильных приложений. Около 70% бизнесменов заказывают авиабилеты и бронируют отели через мобильные приложения. Как показывает статистика, около 80% туристических компаний, отелей и авиакомпаний выигрывают от повышения узнаваемости бренда, увеличения доходов.

Туристы особенно ценят приложения, позволяющие им ориентироваться в любой стране или городе. Мобильное приложение для путешествий может предлагать словари, карты, навигацию по городу, включая гид по различным местам (рестораны, кафе, достопримечательности и т.д.). Около 75% туристов используют как минимум одно мобильное приложение во время своей поездки. На данный момент 35% туристов скачивают мобильные приложения для путешествий специально для конкретной поездки или приближающегося отдыха. В век активного развития и распространения социальных сетей 80% путешественников публикуют в них фотографии с отдыха.

Мобильные приложения для путешествий занимают 7-ое место по количеству скачиваний среди всех существующих приложений. Наиболее популярными туристическими приложениями являются:

1) TripAdvisor: с помощью этого приложения можно запланировать путешествие. Кроме того, что в базе TripAdvisor путешественник может найти более 75 миллионов отзывов и мнений, которые помогут найти лучшие отели, отличные рестораны и развлечения по всем мире [2].

2) Aviasales: это приложение для туристов, которое помогает сравнить цены на различные авиарейсы и выбрать наиболее дешевый из них. Также, благодаря этому приложению, можно следить за специальными предложениями от авиакомпаний и бронировать авиабилеты по лучшим ценам. Быстрый интернет-поиск помогает производительности мобильных устройств дает возможность более удобного пользования мобильными приложениями для просмотра карт местности, навигации и поиска необходимых объектов.

Среди картографических сервисов можно выделить следующие:

1) CityMaps2G, позволяющий получить карты тысяч городов даже без подключения к Интернету;
2) универсальный путеводитель City Card;
3) MetrO, дающий возможность выбора оптимального маршрута в метро;
4) AroundMe – приложение, используемое для поиска заправок, банкоматов, ресторанов, гостиниц и т.д.

Важный пункт не только в поездках по Казахстану, но и в родном городе - заказ такси. В Алматы наиболее популярен сервис «Яндекс. Такси», который передает заказ (по вашему местоположению GPS или по введенному адресу) в десятки диспетчерских таксомоторных компаний столицы. Можно выбирать класс авто, сортировать по стоимости, отслеживать прибытие автомобиля, контролировать сумму поездки. Традиционные Яндекс. Карты и Google Maps - практически стандарт для определения местоположения в путешествиях по Казахстану и за рубежом.

Для того чтобы понять и быть понятым в заграничной поездке, можно воспользоваться приложениями Google. Translate или Яндекс.Перевод, которые переводят слова и фразы с использованием соответствующих веб-сервисов. С помощью смартфона можно буквально «общаться голосом» на любом языке мира. Аналогичный функционал

есть в Google Поиске. Также будут полезны разговорники всевозможных языков. Можно также скачать переводчик Prompt, который хоть и обращается к Интернету за переводом, позволяет скачать бесплатно разговорник самых часто употребительных фраз [3].

Для того чтобы узнать заранее прогноз погоды в нужном регионе или стране, можно воспользоваться приложением от Gismeteo или Yahoo! Weather. Актуальные курсы валют подскажет популярный в мире XE Currency. Организовать поездку поможет сервис Tripit, на который можно выслать подтверждение брони, автоматически создать маршрут поездки и получить советы от бывалых путешественников. Найти кафе и рестораны поблизости поможет Foodspotting. Для связи с близкими в смартфон стоит скачать приложение Skype, для отправки бесплатных SMS родным через Интернет - Агент Mail. Ru.

Данные приложения позволяют экономить время и деньги, существенно облегчают путешествие и, главное, открывают множество новых возможностей. Часть этих приложений имеют территориальные ограничения, но быстро развиваются, охватывая новые регионы.

В некоторых городах, чтобы предоставить возможность использования мобильного гида максимальному количеству пользователей, практикуется установка табличек с QR-кодами на культурных и исторических объектах. В этом случае при помощи камеры телефона посетитель фотографирует двухмерный штрих-код QR-код, и специальное приложение, заранее установленное в телефоне, распознает закодированный в коде интернет-адрес страницы объекта, а затем открывает его при помощи мобильного интернет-браузера. Код ведет на сайт с описанием истории объекта. На основе анализа популярных приложений для туризма, разработанных на базе мобильных платформ, можно сделать вывод о том, что мобильные приложения для отрасли туризма востребованы, и рынок мобильных приложений только разворачивается в сторону предприятий туризма, а значит, имеет хорошие перспективы развития и формируют базу для дальнейшего развития инноваций в туризме.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Эксперт: мобильные приложения уйдут в никуда/[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/> (дата обращения: 09.11.2019).
2. Официальный сайт TripAdvisor / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.tripadvisor.ru/> (дата обращения: 09.12.2019).
3. Официальный сайт Google Maps / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.google.ru/maps/> (дата обращения: 09.12.2019).

ӘОЖ 541.124

БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІН ӨНЕР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Имашева М.М., Шығармашылық білім беру кафедрасының 2 курс магистранты,
Ғылыми жетекшісі: **Таубалдиева Ж.Ш.**, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: z.taubaldieva@mail.ru, moldir_19_98@mail.ru

Бұл мақалада жастарды өнер арқылы тәрбиелеудің мүмкіндіктері қарастырылды. Жастарды өнерге тәрбиелеп, жалпы музыка, бейнелеу өнерінің мәдени - рухани құндылықтарын меңгерту арқылы әлемдік мәдениетке деген құрметін сезімін қалыптастырып, өнер пәнін білімгерлерге оқытуға дайындап жетілдіру мәселесіне көп көңіл бөлінді. Жастардың эстетикалық мәдениетін өркениет деңгейіне көтеру үшін, халқымыздың өнер саласындағы мәдени-рухани мұралары арқылы көркемдік білім беруді тереңдете зерттеу туралы сөз болды.

Түйін сөздері: өнер, мәдениет, рухани, өркениет, мұра және т.б.

В этой статье обсуждаются возможности обучения молодежи через искусство. Большое внимание уделялось воспитанию молодежи, формированию чувства уважения к мировой культуре через изучение культурных и духовных ценностей музыки и изобразительного искусства в целом, а также подготовке и совершенствованию искусства для обучения студентов. Для того, чтобы поднять эстетическую культуру молодежи до цивилизованного уровня, речь шла о глубоком изучении художественного образования через культурное и духовное наследие нашего народа в области искусства.

Ключевые слова: искусство, культура, духовность, цивилизация, наследие и др.

This article discusses the possibilities of teaching youth through the arts. Much attention was paid to the education of young people, the formation of a sense of respect for world culture through the study of cultural and spiritual values of music and fine arts in general, as well as the preparation and improvement of art for teaching students. In order to raise the aesthetic culture of youth to a civilized level, it was about a deep study of art education through the cultural and spiritual heritage of our people in the field of art.

Key words: art, culture, spirituality, civilization, heritage, etc.

Қазақстан Республикасында соңғы он жылда орын алған өзгерістер мен жаңалықтар халыққа білім беру ісіне де қатысты болып келеді. Білім саласындағы қарқынды өзгерістер айырықша сипат алды, нәтижеде мұнда көркемдік - эстетикалық білімді жан-жақты насихаттай білетін, жалпы мәдени және көркемдік ой-өрісі кең, көркемдік талғамы, эстетикалық мәдениеті биік өнер пәні мұғалімдерін даярлауда жоғары мектеп алдында өте жоғары талаптар қойылып отыр.

Болашақ музыка мұғалімінің эстетикалық мәдениетін қалыптастыру негізінен шығармашылық жұмыстар барысында туындайды. Шығармашылық дегеніміз – іс-әрекет болып табылады, оған адам өзінің барлық ілімін салады, нәтижесінде одан қанағат табады. Шығармашылықтың мүмкіндігі шексіз.

Музыка – ой-сана мен сезімдердің, толғаныстардың шамшырағы десек те болады. Өйткені қуаныш та, шаттық та, уайым-қайғы да – бәрі музыка мазмұнынан табылады. Сондықтан адамның музыкасыз өмір сүріп, өсіп-жетілуі мүмкін емес. Өнер шындықтың мәнін шоғырландырып, мазмұнды, толық, көлемді бейнелеп және білдіре алатындықтан ол адамның өмірге эстетикалық қатынасын қалыптастырудың өткір және әсерлі қаруы болып табылады.

Өнер - әдебиет, бейнелеу өнері, мүсінші, музыка, театр, сәулет өнерлері болып бөлінеді. Ал, өнерлі дегеніміз – адамның әсемдік қабілеті. Ал әсемдік қабілет дегеніміз – сұлулықты түсіну бағалау деген мағына береді. Сұлулық пен шындық арқашанда бір-бірімен тығыз байланыста. Саханадағы ғашық биші балерина, өліп бара жатқан аққуды, өмірдегі көңілді және көңілсіз уақиғаны көрсете алады.

Өнер - әр халықтың өзіндік ұлттық өнері болады. Халықта мынандай мәтелдер бар, мәселен «Өнерді үйрен де жирен», «Өнерліге өр жоқ», «Өнерлі қор болмас», «Өнерлінің өрісі кең», «Өнерліге өлім жоқ», «Өнерлі өрге жүзеді» т.б. Адамның көпшіл, қоғамшыл болып өсуі үшін де өнерлі болудың маңызы зор. Өнер адамның дүниетанымына, сеніміне, адамгершілік моральдық қасиеттердің қалыптасуына, эстетикалық сезімдерінің тұрақтай, алдына қойған мақсатының айқындала түсуіне игілікті әсер етеді.

Сол себептен де халық өз ұрпағының өнердің сан саласына толық мағұлматы болуын аңсап, бұған қатты көңіл бөлген. Осыған орай мақал-мәтелдер «Жігітке жетпіс өнер де аз», «Өнер-таусылмас азық, жұтамас байлық», «Өнердің ырысы жарқырап жатыр жолында», - деп өнердің қолында құдіретті күш бұл адамның жан серігі, ертеңгі күні жейтін тамағы, ішетін сусыны, рухани байлығы деп бағалаған. Сол себептен де балаларды өте кішкентай кезінен – ақ, өнерге деген құмарлығын дамыту керек.

Өнер - қоғамдық сапа мен адам іс-әрекетінің өзгеше формасы, көркем тұлға арқылы берілетін шындықтың бейнесі, дүниені эстетикалық игерудің аса маңызды тәсілі, көркем іс-әрекеттің пайда болуының көзі, сондай-ақ адамның эстетикалық сезімі мен қажетін

қалыптастыру процесі. Өнердің өзіндік пәні – адамның шындыққа эстетикалық қатынасы, ал оның міндеті дүниені көркемдік тұрғыдан меңгеру. Сондықтан адам, адамдардың қоғамдық байланысы мен өзара қарым-қатынасы, белгілі бір нақты-тарихи жағдайлардағы олардың өмірі мен іс-әрекеті өнер шығармаларының кіндік тұсы болып табылады. Өнердің танитын нәрсесі (сан-қилы көріністегі өмір) игеріліп, қайта өңделеді және суреткердің қатысуымен өзгеше форма – көркем бейнеде беріледі. Өнер ол өмір шындығын көркем образдар жүйесі арқылы бейнелейтін қоғамдық сана мен адам іс-әрекеттерінің өзіне тән ерекшеліктерімен дараланатын формасы. Көркемдік образдар құрылымының ерекшеліктеріне қарай өнер туындылары бірнеше түрге бөлінеді. Кескіндеме, мүсін, графика, көркем әдебиет, театр, кино өнері өмір құбылыстарын тікелей бейнелесе, музыка, би, сәулет өнері оларды суреткердің ішкі идеялық-сезімдік толғаныстары арқылы береді. Сөздің кең мағынасындағы өнер ұғымына, технология және эстетикалық жағынан асқан, шеберлікпен орындалатын адамның практикалық қызметінің барлық түрлері жатады [2]. Философия, мәдениеттану әдебиеттерінде «өнер - мәдениеттің алтын қазынасы» деп сипатталады. Адамның ұлылығын білдіретін ғажап көріністерінің бірі - оның әсемдікке, сұлулыққа ұмтылуы. Сондықтан студенттердің өз мәдениетін тереңінен танып, сондай-ақ басқа да мәдениеттерді қабылдай алуы үшін, өзін мәдени шығармашылық субъектісі ретінде түйсінуі үшін, олардың санасына өнердің адам өміріндегі ерекше орны туралы түсінікті қалыптастыру қажет. Шындықты бейнелеу тәсілдерінің және көркемдік міндеттердің, сондай-ақ көркем бейнені жасаудың материалдық құралдарының өзгешеліктері өнер түрлерінің ерекшеліктерін айқындайды. Мысалы, әдебиетте – дүниенің эстетикалық бейнесі сөз арқылы; көркемсуретте дүниенің түрлі-түсті нәрін көрумен қабылданатын бейнелер арқылы; мүсін өнерінде – пластикалық бейнелер, көлемдік-кеңістіктік формалар арқылы; графикада – сурет сызықтар, штрих, жарық, көлеңке арқылы; музыкада – дыбыстық ырғақтар арқылы; театр мен кинода – кейіпкерлерді және оның негізінде жатқан драмалық қақтығыс әрекеттерді жанды адамдар – актерлармен бейнелеу арқылы жүзеге асырылады; архитектура мен сәндік - қолданбалы өнер шығармаларында – пайдалылық және эстетикалық принциптерінің бірлігі оның ерекшелігі болып табылады [2].

Өнерде шындықтың бейнелеу пәні мен формасы оның өзіне тән қызметін атқаруға, яғни адамдардың эстетикалық талаптарын қанағаттандыру үшін оларға шаттық, ләззат беретін, рухани байытатын, сонымен бірге өзінің нақты қызметі саласында сұлулық заңы бойынша оның бойында суреткерлік сезімді оятуға мүмкіндік тудырады. Өнердің осы тұтас эстетикалық функциясы арқылы оның танымдық мәні айқындалады және адамдарға идеялық-тәрбиелік әсері жүзеге асырылады.

Өнердің халықтылығы – халық бұқарасының шығармашылық өмірі, оның көркемдік талғамы мен сезім тәжірибесі көрініс табатын өнердің ерекше қасиетін сипаттайтын эстетикалық категория.

Алдыңғы қатарлы орыс педагогтары барлық уақытта музыкалық өнердің тәрбиелік маңызы туралы аса жоғары пікірде болды, педагогикалық жұмыста оларды кеңінен пайдалану қажеттігін көрсетті. К.Д.Ушинский музыканың балаларға ұнау себебі халық шығармашылығының қарапайымдылығында, оның балалар психологиясына сәйкес келуінде дейді. Оның пікірінше, ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық дамудың үйлесімді болуы қажет. Музыканың арқасында балалардың жүрегінде керемет тамаша поэтикалық бейне орын алады, ақылдың дамуы фантазия мен сезімнің дамуымен қатарласа жүреді. К.Д.Ушинский музыканың психологиялық маңыздылығы және олардың балаға психологиялық ықпалы туралы зерттеді [1].

Н.Г.Чернышевский музыканың халықтылығын, олардың ұлттық сипатын жоғары бағалады. Оның пайымдауынша, музыкадағы фантазия мен сезімдер нағыз әлеуметтік көзқарасты танытады [1].

Музыканың танымдық мәнін К.Д.Ушинский өте жоғары бағалады, ол «шығармасыз, қиялсыз тәрбие толқынды жүзеге аспайды» дейді [1].

Жапон елінде эстетика саласынан тәрбие алмаған адам, тіпті, экономикалық тұрғыдан да тиімсіз деген пікір қалыптасқан екен. Украйына халқының атақты педагогі

В.А.Сухомалинский де «балаға тек әдемілікті жасау қажеттігін ояту ғана жеткіліксіз, сонымен бірге адам баласына ізгілік жасау, жақсы еңбек ете білу іскерлігін де тәрбиелеу» туралы ойын бірнеше мәрте айтқаны мәлім [104]. Олай болса, бүгінгі студент-ертеңгі маман, еліміздің болашағы, зиялы қауым өкілдерінің бүгінгі таңдағы эстетикалық мәдениетінің қалыптасуы қандай дәрежеде, болашақ маман ретінде эстетикалық тәрбие беру ісіне дайындығы болу керек.

Жапон суретшісі Какусика Хокусайдың (1760-1849) сарқылмас жаратылыс байлығы терең бейнеленген тамаша өнер жолында: «Табиғатқа менсінбей қарайтын түк жоқ», «Дүниеде еш нәрсе еленбей қалмауға тиіс». Отыз мың сурет пен бес жүз безендірілген кітаптың иегері, өмірбақи үзбей өнімді еңбек етіп, өнері жанған ғажайып суреткер өзі ұстаған бағытын осылай айқындаған [2].

Әлем әдебиетінің тамаша, үздік туындысы Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясында (ІҮ кітаптың «Шайқаста» тарауында) әртүрлі өмір елесінен өткен Абай орта жастан асқан шағында, ерекше бір ықыласымен ен қойып, кең байтақ туған дала жазығына, тау жоталары мен қырат қырқаларға көз жіберген. Жазушы күннің батуын, жүзін мұнар тартқан мезгіл құбылысын кейіпкер өмірінің де бағытын, тайып бара жатқан шағымен сабақтастырып салыстыра алған.

Көз алдындағы кеңістік көрнісін бар болмысымен сезіну арқылы ақын іштей бір терең тебіреніп, төңірегіндегі бүкіл рең өзгеріске ойлана қарады, Көсілген кең жазық ұлан-қайыр дала, қалың-қаптар адырлар мен қырат жол, жартасына дейін мәңгі өшпес өмірдің әр сүлемі өңірі жан - сезімімен жалғасып жатқандай.

«...салқындап, қарауыта түсіп, өтіп кеткен ауыр дәурендей сол өткен қазалы ауыр күндер ізін сақтағандай. Тек қана суық түсті өгейлік, нәрсіздік, өлімге бейім күйлер танытады».

Күннің батуы мен адам өмірінің тайып бара жатқан мұңлы бір шағын салыстыра жырлау ең алдымен ұлы Абайдың өз өлеңдеріне тән («Көлеңке басын ұзартып»). Романда да туған жері ақынды терең толғандырады.

«Сол қатпарлы таулар, ақ далалар ұзын аққан түйе өркеш әсем салалар, қарауыл. Балапандай өзендер, бұның өмірінде талай - талай шақтарының беті ашылып тұрған өзгеше кітабы тәрізді».

Бұл - тек бір ғана Абайдың қара басына тән өмір кітабы емес, бұл өткен өмірімен бүгінгі талай ұрпақтың тағдыр шежіресі еді.

Туған жерінің ұлан - ғайыр уақыт пен кеңістік әлемінде жалпы дүние болмысымен барынша бауырластығын сезіну көркемдік таным игілігінің маңызды бір шарты болып табылады. Кешегі мен бүгінгінің бәрін алалап, адамзат ұрпағына бір - бірін сабақтастырып жатқан жаратылыс тізбегі ақын Абайды ғұмыр бойы ойландырған; отыз жетінші сөзінде: «Дүние - үлкен көл, заман - соққан жел, алдыңғы толқын ағалар, кейінгі толқын-інілер» -дейді.

Туған жердің топырағын, күйкі - тіршілік - тынысын сезіну ғана, жаратылыс әлемінің тылсым сырын жете танып - түйсіну ғана Абайды ақындық шеберліктің шырқау шыңына көтерген. («Дүниетаным» Зейнолла Серікқалиев. Алматы. 1997 ж.3-4 б.) өнердің ішіндегі музыканың адамның, рухани дүниесіне зор әсер ететінін қалай айтып жеткізуге болады?

Ықылым заманнан-ақ Ана жана туған нәрестесіне бесік жырын орындаса, қыс қыстауда жаз жайлауда жүрген әке табиғат аясында ән айтып, тасқа сурет салып-ақ малын баққан.

...Халық шаттық, құшағында - көктем мерекесі наурыз айында әнін айтып, биін билеп, ойын - сауығын құрса, Ана қаза тапқан баласын жоқтап аза тұтса - ондағы мұңды дыбыстар қайғыны білдіріп, жұбаныш беріп отырған. Сондықтанда адамдар музыканы өмірлік жан рахаты, рухани серігі ете білген.

Сол себептенде оқушыларды өте кішкентай кезінен - ақ, яғни бастауыш сыныптан бастап өнерге деген құмарлығын оятып дамыту керек. Дәл осы 6 -10 жастан - ақ балаларда әр нәрсеге қызығу мен құмарлық пайда болады. Осы қасиетті үнемі дамытып, жетілдіріп отырғанда ғана жас жеткіншектегі өнердің кәусәр бұлағынан сусындатып оның заңғар шыңына жеткізе аласың. Олай болса «Домбыраны үйренуге де зауқылық керек», «Өнер

ұялайтын кісісін өзі біледі», ' «Ерінбеген емер, кажымаған жеңер» деген түйінді сөздердің мағнасы осыған меңзейді. Өнер саласы бала тәрбиелеудің дәйекті құралы. Сондықтан өнер саласына жататын музыка, бейнелеу өнері, хореография, әдебиет, сәндік - қолтанбалы өнер т.б, сабақтан тыс шараларды көптеп пайдаланып, оның әдіс - тәсілдерін, халықтық педагогика үлгілерін білімпаздық түрде өрбітіп отыру қажет.

Сонымен қатар, өнер шығармалары арқылы туған халқымыздың жарасымды әдет - ғұрыптарымен, мерекелеуімен, халық өнерінің туындыларымен танысу керек. Әрбір сабақта көрнекті ақындардың, суретшілердің, әнші- күйшілердің шығармалармен, аты жөнін, шығу тарихымен таныса отырып, балалардың ой - өрісін дамытып, шығармашылыққа жол ашады.

Өскелен ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде мектеп орасан зор роль атқаратыны белгілі. Өсіп келе жатқан жастардың эстетикалық мәдениетінің негізі тек мектепте қаланса, сол себептен де ол біздің елімізге әрдайым үлкенді - кішілі проблемалармен байланыстырып қарастырып келеді.

Әрбір адамның шығармашылық қабілетінің қанат жаюы оның еңбек сапасының артуына әсер етеді, мәдениетін дамытады. Сөйтіп адамның жалпы, мәдениетінің маңызды бөлігі өміріміздің барлық саласында ықпалын тигізетін эстетикалық мәдениет болып есептеледі. Эстетикалық тәрбие -жаңа адамды тәрбиелеудің құралы.

Мәдениеттің дамуы қоғамның белгілі бір тарихи дәуірімен, белгілі бір уақиғамен, халықпен байланыста туады.

Тарихи дамудың алуан түрлі кезеңдерінде, эстетикалық мәдениет әсемдік көзқарастарың түсініктерін дұрыс қалыптастырып отырады. Н.Г. Гоголь халықтық музыкалық творчестосын бейнелі сөзбен «Әуенді тарих», «Сыңғырлаған жанды шежіре» деп атаған.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде, қазақ жерінде, ана-баладан, бала-анадан, ел - жұрт қырылып, малынан айырылған заманда «Елім – ай» әнінің еріксіз шығуы үлкен мәселе болды. «Қара таудың басынан, көш келеді - ау. Көшкен сайын бір тайлақ, бос келеді-ау Елім-ай. Елім-ай». Деп аңыраған ана даусы - адам жүрегін тілім - тілім қылады. Халық зары, осындай әнмен шыққан еді.

Ал - Ұлы Отан соғысы күндерінде сол дәуірдің ең тандаулы әндерінің бірі А. Александровтың «Қасиетті соғыс» әні дүниеге келген еді. Ол жауды толық жеңіп шыққанға дейін шайқасуға бел байлаған совет адамдарының қайтпас қайсар, қаһарлы күреске біріктірді. Төлеген Тоқтаровқа арналған «Жас қазақ» әні т.б. сол сияқты шығармалар шығып жатты.

Жау қыспағында қалған Ленинградқа Д.Шостакович әйгілі жетінші симфониясын жазды. Сол музыкада фашизмнің бойындағы қатігез зұлымдық айтылады. Д. Шостакович былай деген екен: «Қайғы мен қуанышта да еңбек пен демалыста да - әрқашанда музыка адаммен бірге.»Музыканың өмірге толықта етене енгені соншалық, ол солай болуға тиісті нәрсе сияқты, өзіміз ойланып, жатпай ақ елеп - сезінбей - ақ тыныстайтын ауа сияқты қабылдаймыз. Адамдардың бір - бірін жақсы түсінуіне көмектесетін осы бір тамаша өзіндік тілден айырылса дүние қандай жұтаң тартар еді - деген.

Атақты орыс композиторы П.Н. Чайковский. «Мен өз музыкамын тарауын, оны сүйетін, одан көңілі көншіп, сүйенішін табатын адамдар санының көбеюін бар жан - тәнімен тілер едім» - деген. Осыған орай атақты совет хирургі Юдин өзінің ең қиын операциясының алдында ылғи 6 -симфониясының партитурасын қарап немесе оны тыңдап - қыйын операцияларды жасауға кіреді екен. Неліктен? (6 симфония үзінді тыңдау).

Д. Шостаковичтың айтуынша, музыка - «Өзіндік тамаша тілмен, бейнелі жарқын әуенімен, жан - жақты үйлесімді гармониясымен, ырғағымен адамның дүние сезімін, айналасына көз қарасын бейнелейді».

Мұндай шығармаларды тыңдап, түсіне алғандардың бәрі солар арқылы рухани байи түседі. Ал музыка, тыңдаушылардың бәріне бірдей әсер етеме? Әрине әлбетте, бірдей әсер етпейді. Бұл оның тағы бір ерекшелігі. Тыңдаушы музыканы терең ұғыну үшін оның бүкіл даму барасында ілесе отырып қабылдауы тиіс. Осы «өзіндік тамаша тілді» - балалар жіті ұғып түсіне білуге үйрену қажет.

Біздер болашақ музыка мұғалімдерін өнер арқылы тәрбиелеудің педагогикалық шарттары пәнін оқытуға дайындау әдістемесі бойынша бейнелеу өнерінің мәдени - рухани құндылықтарын меңгерту арқылы әлемдік мәдениетке деген құрметін сезімін қалыптастыру, болашақ музыка мұғалімдерді өнер пәнін білімгерлерге оқытуға дайындау үдерісін жетілдіру мәселесіне біршама үлес қосуға талпындық. Біздің ойымызша, жас ұрпақтың эстетикалық мәдениетін өркениет деңгейіне көтеру үшін, халқымыздың өнер саласындағы мәдени-рухани мұралары арқылы көркемдік білім беруді тереңдете зерттеу болашақтың еншісінде.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кармин А.С., Искусство в его кн.: Культурология, СПб, 2001, с. 390-467
2. Марғұлан Э.Х. Ежелгі мәдениет куәлары. Жин., ред.басқ. Алматы, 1966.-63б.
3. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. Алматы, 1994.-56б. Қазақ әдебиеті мен хрестоматиялары (5-11 сынып)2009.
4. Жұбанов А.Қ. Замана бұлбұлдары. – Алматы. Ғалым, 1975 – 46 б.
5. Жұбанов А.Қ. Музыкадағы алғашқы қадам – Алматы: Қазақстанның мемлекеттік көркем әдебиет баспасы. 1962. 84

УДК 372. 016:91

БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНЫП КАРТОГРАФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАФИКТІК САУАТТЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Кабылғазы О.,¹ Жаксыбай Е.Т.²

¹ I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс магистранты

² I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс студенті

Ғылыми жетекші: Мухитдинова Р.А., ғылым магистрі, аға оқытушы

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: ardak_jgu@mail.ru

Қашықтықтан оқыту жағдайында электронды білім беру ресурстарын, белсенді оқыту әдістерін, <https://zoom.us>, Cisco Webex Meetings webex.com бейне конференция, meet.google.com сервистерін қолданып оқу жетістіктерін қашықтықтан бағалау мен кері байланыс орнатудың оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып, арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастырудағы маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: Cisco Webex Meetings webex.com видеоконференция, meet.google.com, ғарыштық түсірілімдер материалдары, статистикалық мәліметтер, диаграммалар, көлденең қима-сызбалар мен графиктік кестелер, ғылыми әдебиетер.

Рассматривается значение дистанционного оценивания и обратной связи для повышения когнитивной активности, формирования специальных предметных компетенций студентов с использованием ресурсов электронного обучения, активных методов обучения, услуг видеоконференцсвязи <https://zoom.us>, Cisco Webex Meetings, webex.com, meet.google.com в условиях дистанционного обучения

Ключевые слова: Cisco Webex webex.com, meet.google.com, материалы космических съемок, статистические данные, диаграммы, поперечные сечения-схемы и графические таблицы, научная литература

In the context of distance learning The importance of distance assessment and feedback for increasing cognitive activity, the formation of special subject competencies of students using

e-learning resources, active teaching methods, video conferencing services <https://zoom.us>, Cisco Webex Meetings, webex.com, meet.google.com is considered

Key words: Cisco Webex kezdesuleri webex.com beine conferences, meet.google.com, satellite survey materials, statistical data, diagrams, cross-sections-diagrams and graphic tables, scientific literature.

Қашықтықтан оқыту заманауи электронды білім беру ресурстарын, белсенді оқыту әлістерін, <https://yandex.kz/maps/>, <https://www.google.kz/maps>, <https://www.tourister.ru/worldmap>, <https://yandex.Goo>gl Earth Жер» (Google Жер ғаламшары) үш өлшемді үлгісін (виртуалды глобусын) пайдалану арқылы оқушылардың географиялық координат, картаның мазмұнының құрамдас бөліктері, картографиялық тор, абсолют биіктік, салыстырмалы биіктік, горизонталь, қабатты бояулар, ареал, белгілеу әдістері түсініктерін терең меңгерулеріне, карта бойынша бағыттар құру, ара қашықтықты өлшеу, жер бедерінің негізгі құрамдас бөліктерін анықтау дағдыларын қалыптастыруға болады.

Қашықтықтан оқыту жағдайында электронды білім беру ресурстарын, белсенді оқыту әдістерін, <https://zoom.us>, Cisco Webex Meetings webex.com бейне конференция, meet.google.com сервистерін қолданып оқу жетістіктерін қашықтықтан бағалау, кері байланыс орнату оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып, арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруда мағызы зор.

Google Earth Жер» (Google Жер ғаламшары) үш өлшемді үлгісін (виртуалды глобусын) қолдану 7-9 сыныпта картография және географиялық деректер қоры бөлімін оқыту барысында оқушылардың қарапайым мәліметтерді іздеу, талдау, жинақтау және білім көзі ретінде іс жүзінде қолдану дағдыларын қалыптастыру үшін «Саяхатшылар және географиялық ашылулар» тақырыбында қарапайым деректер қорын өз беттерімен құруды көздейтін төмендегі білу, түсіну сипатындағы тапсымаларды беруге болады. Ол үшін деректер қорын жасауға мүмкіндік беретін кесте құрып онда анықталатын негізгі мәліметтерді өрісіне енгізу қажет.

Тапсырмаларды орындау 7 сынып оқушыларының білім мазмұны жаңартылған үлгілік оқу бағдарламасының оқыту мақсаттарының, Блумның таным деңгейлерінің таксаномиясы технологиясының талаптарына, оқулықтың мәтініндегі, Интернет желісіндегі мәліметтерді білі, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау, ең қажетті ақпараттарды алу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Деректер қорын құру арқылы оқушылардың оқулықтағы мәліметті, карталарды, интернет сайттарындағы мәліметтерді талдап жинақтауы пәнге деген қызығушылықтарын, саяхатшы ғалымдардың география ғылымын қалыптастыруға қосқан үлестерін, Ежелгі Греция мен Рим империясында, орта ғасырларда, Ұлы географиялық ашылулар кезеңінде, XVIII-XIX ғасырлардағы дамуы мен тарихы туралы білімді өз беттерімен алуларына қолайлы жағдайлар жасайды.

Мұғалім жергілікті жерде метеорологиялық өлшеу құралдарымен оқушылардың ауа райына бақылау нәтижелерін өңдеу арқылы климаттық диаграмма, жел өрнегін құруды ұйымдастыруы, оқушылардың зерттеу нәтижелерін графиктік дағдыларын қалыптастырып функционалдық сауаттылықтарын арттырады[3].

7-9 сыныптарда географияны оқыту барысында жаратылыстану пәнінен алған білімдері мен қалыптасқан іскерлік пен дағдылары негізінде картографиялық және ғарыштық түсірілімдер материалдары, статистикалық мәліметтер, диаграммалар, көлденең қима-сызбалар мен графиктік кестелер, ғылыми әдебиетер т.б. географиялық дерек көздерімен жұмыс істеу дағдыларын меңгерту оқыту мақсаттарында баса назар аударылған тұлғаның географиялық мәдениетіне мәліметтің географиялық бейнесі географиялық ойлауды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Негізгі мектептің географиясында оқушылардың өз беттерімен білім алуға, оқушылардың кеңістікте бағдарлау дағдыларын меңгеруге, «Сандық Қазақстан» бағдарламасын жүзеге асыруға, ақпараттық қоғамның негізгі талаптарын іс жүзінде жүзеге асыруға «Картография және географиялық деректер қоры» бөлімі мүмкіндік береді [4].

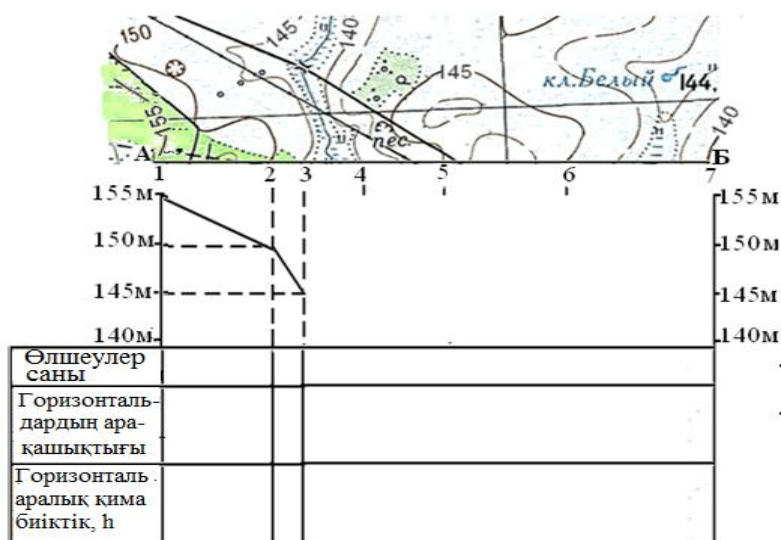
7 сыныпта жаратылыстану пәнінен алған білімдерінің негізінде карта-сызбаларды пайдалану, «Физикалық география», «Әлеуметтік география», «Экономикалық география», «Елтану және саяси география» бөлімдерін өту барысында оқушылар тақырыптық және жалпы географиялық картаны, басқа қосымша білім көздерін пайдаланып тақырыптады меңгеруге негіз болатын географиялық атаулармен (номенклатуралар) қорларын құрады. Ол өз кезегінде білім алушылардың географиялық картаны мәтінді талдау негізінде өз беттерімен ізденіп білімдерін тереңдетуде маңызды орын алады.

Оқыу мақсаты оқушылардың графиктік сауаттылығын, көлденең қима-сызбалар, жеке диаграммалар құру дағдыларын көздейтіндіктен «Картография және географиялық деректер қоры» бөлімінде Жалпы географиялық және тақырыптық карталардың мазмұнының құрамдас бөліктерімен танысып болғаннан кейін «Топографиялық карта бойынша жергілікті жердің жер бедерінің көлденең қима-сызбасын құру» тақырыбында сарамандық жұмыс жасау қажет.

Мақсатқа жету үшін оқушыларға тіктеуішпен (мектеп нивелирімен) рулеткамен жергілікті жердің жер бедерінің көлденең қима-сызбасын құру тәсілдерін үйрету, 1:25 000 масштабты топографиялық картаның горизонтальдарын, қима биіктігін пайдаланып көлденең қима-сызбалар құру әдістерін меңгеру керек.

Мұғалім физикалық географияның литосфера, атмосфера, гидросфера бөлім тармақтарын өткенде алған білімді бекіту үшін Қазақстанның физикалық картасын пайдаланып екі нүкте аралығының көлденең қима-сызбасын құру, сандық мәліметтердің негізінде климаттық диаграммалар құрғызу арқылы іскерлік дағдыларын қалыптастыруға баса назар аудару қажет. Аталған мәселені топографиялық картаның бөлігін пайдаланып көлденең қима-сызба тұрғызу арқылы оңтайлы шешуге болады (1-сурет).

Көлденең қима тұрғызу үшін мұғалім оқушыларға төменде көрсетілген тапсырмаларды орындатады:

1 сурет. Жергілікті жердің көлденең қима-сызбасының үлгісі

Ескерту: -150 - горизонтальдардың теңіз деңгейінен биіктігі; $-$ - горизонталь аралығынан 2,5 метрден кейін жүргізілген жарты горизонталь; 1...7- жүргізілген өлшеулер саны. Көлденең қима-сызбаның тік масштабы 1:500 (1см=5м); көлденең масштабы: 1:25 000 (1см=250м).

Тапсырма: 23-суреттегі қима-сызбаның тік біліктерін дәптерге сызып

1 см кейін 140, 145, 150, 155 сандарын жазып, тік масштабқа сәйкес келетін шкала тұрғызыңыз. Барлық горизонтальдан шкалаға сәйкес келетін биіктікке дейін тік үзік сызық жүргізіп, биіктіктерін белгілеңіз (5-сурет). Нүктелердің аралығын қисық сызықпен қосып көлденең қима-сызба тұрғызыңыз.

Тапсырманы толық орындаған оқушылар жазықтықта горизонтальмен кескінделген жер бедерін графикпен бейнелеу арқылы негізгі ерекшеліктерін сипаттау дағдыларын меңгереді. Атмосфера, гидросфера географиялық қабық, бөлімдерінің тармақтарында әлеуметтік география,

экономикалық география, елтану және саяси география негіздері бөлімдерін оқыту барысында алған білімдерін бекітуі одан ары жетілдіру үшін жеке диаграммалар, топырақ климат және физикалық карталары пайдаланып кешенді көлденең қима-сызба тұрғызды[4].

Ол өз кезегінде оқушылардың графикалық сауаттылықтарын арттырып арнайы пәндік, пән аралық құзіреттіліктерін қалыптастырады. Оны орындау табиғаттың құрамдас бөліктері арасындағы бір ізді себеп-салдарлы байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді. Оқыту мақсаты географиялық деректер қорын құруды талап ететіндіктен 7-9 сыныптарда жеке компьютердің бағдарламалық қамтамасыз етуіне енетін Microsoft Office Access деректер қорын басқару жүйесін қолдану керек. Сабақ барысында әр түрлі интербелсенді және белсенді оқыту әдістерін қолдану оқушылардың жалпы географиялық, тақырыптық және заманауи интербелсенді сандық карталарды, оқу, түсіну іс жүзінде пайдалану дағдыларын меңгертуіне мүмкіндік береді.

8-9 сыныпта бұрын меңгерген білімдерінің негізінде тақырыптық және жалпы географиялық карталардың түсіндірмелеріндегі шартты белгілерді пайдаланып, материктердің, мұхиттардың табиғатының ерекшеліктерін, жеке аймақтар мен елдердің шаруашылығының құрамын сипаттау дағдылары меңгертіледі. Оқу мақсаттарына сәйкес оқушылар геоқпараттану технологияларының мүмкіндіктерін іс жүзінде қолдану үшін мұғалім <https://yandex.kz/maps/>, <https://www.google.kz/maps>, [pogoda/sputnik/maps/](https://pogoda.sputnik/maps/) nowcast сандық интербелсенді карталарын, «Google Earth Жер ғаламшары» Жер шарының үш өлшемді виртуалды глобусын оқу мақсатында пайдалану әдістерін меңгертуі тиіс [5; 6].

Жоғарыда аталған интербелсенді сандық картаның іздеу тетіктерін қолданып жер бедерінің ерекшелігін, горизонтальмен бейнеленуін, тау аралық ойыстарды, ірі тау өзендері аңғарларын сипаттау негізінде *тектоникалық жарықтар, таудың беткейі, етегі, шыңы, жоталар, тау тізбектері, тау жүйелері, горизонталь* түсініктерін, жер бедерінің өзара орналасуын, ауа райының негізгі құрамдас бөліктері температураның, атмосфералық қысымның, ауа массаларының таралу бағыттарын анықтауға болады.

Негізгі қорытындылар. Спиральды оқыту жүйесінің қағидаларына сәйкес мұғалім әр бөлімнің негізгі түсініктерін келесі бөлімдерде қолдану оқушылардың географиялық білімді терең меңгеруіне, қызығушылықтарын арттырып географиялық мәдениетті қалыптастыруға, құндылықтарды игеруге мүмкіндік береді. Жоғарыда аталған интербелсенді карталар мен шынайы уақыт жүйесінде жұмыс істейтін үш өлшемді глобуспен, гугл формат, онлайн тест сайттарында тақырыптардың мазмұнын ашатын Б. Блумның таным деңгейлерінің таксономиясына сәйкес бір, көп және сәйкестендіру тестерін құрастырып қашықтықтан бағалау оқушылардың картографиялық сауаттылықтарының, арнайы пәндік құзіреттілігін анықтауға мүмкіндік береді. Бөлімді және тоқсандық жинақтау тесттердің сандық есептерін кері байланыс, модерациялау кезеңінде талдау оқушылардың жақсы меңгерген, қиналатын тақырыптарын анықтап білімдерін жетілдіруде ерекше орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Канатова Ж. К. Особенности обновленного содержания учебной программы по географии в казахстанских школах // Молодой ученый. — 2018. — №20. — С. 385-388. — URL <https://moluch.ru/archive/206/50546/>
2. Тоқпанов Е.А., Асубаев Б.Қ. Қазақстанның физикалық географиясы пәні бойынша Блум таксономиясына сәйкес жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі жинағы Оқу-әдістемелік құрал.-Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2016, 171б.
3. Ялышева, Л.В. Формирование познавательного интереса естественно-научным дисциплинам учащихся 8-11-х классов / Л.В. Ялышева. - М.: Школьная пресса, 2015. - 615с
4. Кильдишова Н. А. Методика преподавания географии: Учеб.-метод. пособие / Н. А. Кильдишова, Л. В. Сотова. - Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 2013.-238с
5. <https://www.google.kz/maps>,
6. <https://yandex.kz/maps/>

ӘОЖ 372. 016:91

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІНІҢ ҚАШЫҚТЫҚТАН БАҒАЛАУДА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ПЛАТФОРМАЛАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Камзанова А.Ж., Ержанова А.Б., Тилеубай А.

География-тарих білім беру бағдарламасының 2 курс білімгерлері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: mektep.arxarly@mail.ru

Мақалада «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасының талаптарына сәйкес заманауи электронды білім беру ресурстарының мүмкіндіктерін тиімді пайдаланып жағдайында жаратылыстану пәнін қашықтықтан оқыту жағдайында негізгі және қосымша оқыту тетіктері ретінде электронды білім беру ресурстарының, Onlinemektep.net, Bilim media, Daryn Online, Nursabaq.kz, білім беру, сонымен қатар Zoom.us, Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com бейне конференция платформаларының мүмкіндіктерін тиімді пайдалану әдістері қарастырылған.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау құралдары ретінде Qaztest.kz, Google test, Мастер-тест, Onlinetestpad.com, Kahoot.it бағдарламаларын қолдануға арналған онлайн тестер құру әдістері ашылған

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, электронды білім беру ресурстары, онлайн конференция, онлайн-тест

В статье рассмотрены эффективные методы использования возможности электронных образовательных ресурсов и образовательных платформ Onlinemektep.net, Bilim media, Daryn Online, Nursabaq.kz, а также онлайн конференция Zoom.us, Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com в условиях переход дистанционное обучение в соответствии с требованиями Государственной Программы «Цифровой Казахстан».

Раскрыты методы применения программы Qaztest.kz, Google test, Onlinetestpad.com, Kahoot.it для составления онлайн тестов как средства оценки результатов обучения учащихся.

Ключевые слова: Электронная образовательная платформа, электронный образовательный ресурс, онлайн конференция, онлайн-тест

The article considers effective methods of using the possibility and electronic educational resources and educational platforms Onlinemektep.net, Bilim media, Daryn Online, Nursabaq.kz, and tagged online conference Zoom.us, Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com, in the conditions of transition to distance learning in accordance with the requirements of the state and the State Program "Digital Kazakhstan".

The methods of program Qaztest are disclosed.kz, Google test, Onlinetestpad.com, Kahoot.it for the composition of online tests to assess the grading and results of trained students.

Key words: Electronic educational platform, electronic educational resource, Online conference, online test

Мектеп географиясын қашықтықтан оқыту жағдайында заманауи bilimland.kz", "orip.kz", "daryn.kz", сыяқты электрондық білім беру ресурстары мен платформасының, "Cisco Webex Meetings" ZOOM Онлайн конференция бағдарламаларының мүмкіндіктерін тиімді пайдаланудың маңызы зор.

Қашықтықтан оқыту жағдайында электронды білім беру ресурстарын мектептің оқыту үрдісінде қолдану мәселелері Қазақстандық ғалымдар Г.Қ.Нұрғалиеваның, Ә.І.Тәжіғұлованың, А.Г.Аблееваның, Ресейлік ғалымдар Г.Ю.Ксенозованың Л.Н. Макарованың, Н.Н., Петрованың еңбектерінде көрініс тапқан [1; 2; 3].

Қазіргі заманғы ақпараттық қоғам талаптары мен «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру оқушылардың өз бетімен білім алу дағдыларын қалыптастыруға, танымдық белсенділіктерін арттыруға, онлайн-оқытуға көшу жағдайында қашықтықтан білім беру технологияларын енгізуге мүмкіндік беретін заманауи электрондық білім беру ресурстары мен платформасының мүмкіндіктерін тиімді пайдалану болып табылады.

Зерттеу барысында қашықтықтан оқыту жадайынд заманауи электронды білім беру ресурстарын оқу жетістіктерін бағалау мақсатнда пайдаланудың тиімділігін анықтау үшін бақылау, алынған нәтижелерді салыстырмал талдау, жинақтау әдістері қолданылды.

Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру және білім беру ресурстарын құру үшін "Camtasia Studio", "Freemake Video Converter", "iSpring Quiz Maker" компьютерлік бағдарламалары және Google жүйесіндегі электрондық онлайн-тесттер қолданылды.

Білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясын қашықтықтан оқыту барысында туындаған тірек мәселелер педагогтардан заманауи электронды білім беру ресурстары мен платформаларын пайдалану оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін іздеуді талап етеді.

Пандамия жағдайында орта білім беруді жаппай қашықтықтан оқытуға көшіру барысында Қазақстандық *Bilim media*, *Daryn Online*, *Opiq*, сонымен қатар *дүниежүзінде кеңінен қолданылатын Google Classroom*, *Platonus*, *Canvas*, *Coursera* онлайн-платформалары кеңінен қолданылып өзінің тиімділіктерін көрсетті.

Оқушыларға сабақ уақытында барлық ресурстарға тегін қол жетімділіктің интернет желісінде «Алматы Кітап», «Мектеп», «Атамұра» баспаларынан шыққан оқлықтардың электронды нұсқаларының, бағлау өлшемдері, кері байланысы бар электронды білім беру ресурстарының *оқулық kz* парталына толық енгізілуі оқушылардың өз беттерімен білім алу, *іздену, қажетті ақпараттарды талдау жинақтау, бағалау* дағдыларының қалыптасуына мүмкіндік берді.

Жоғарыда аталған білім беру ресурстарын пайдалану, <https://zoom.us>, *Cisco Webex Meetings*, *webex.com*, *meet.google.com* бейне конференция сервистері арқылы мұғалімдердің оқушылармен кері байланыс орнатуы алған білімдерін бекітуге, іскертік дағдыларын қалыптастыруға, оқу нәтижелерін бағалауға және оларды *оқулық kz* парталына енгізуге мүмкіндік береді [3].

Жрңарыда аталған әлеуметтік желілердегі бейне конференция бағдаламалық өнімдері тапсырмаларды орындау барысында жүйе оқушының іс-әрекетіне жауап береді және дұрыс шешім қабылданған жағдайда оны мадақтайды және жаңа тапсырма ұсынады, ал қате болса, дұрыс шешімге келуге көмектесетін нақтылайтын сұрақтар қояды.

Күнделік kz платформасының «Статистика» бетінде мұғалім оқушылардың интербелсенді тапсырмаларды орындау нәтижелерін жалпы санынан пайызбен көре алады. Әр тақырып бойынша жиынтық кестеде мұғалім жүйеде оқушының белсенділігін, қанша сабақ алғанын немесе өту сатысында тұрғанын көре алады.

Қашықтан оқытуды ұйымдастыру үшін әзірлеушілер онлайн сабақтар, виртуалды сыныптағы сабақтар, карталардан тапсырмалар жасауды ұсынады. Пайдаланушының жеке кабинетіндегі онлайн-сабақтарға қатысу үшін «вебинарлар» бөлімін таңдау қажет, онда кестені көруге, сабаққа жазылуға болады.

Қазіргі уақытта қашықтықтан оқыту 5-11 сынып оқушыларына география, жаратылыстану пәндерін оқушыларының өз беттерімен білім алуына мүмкіндік беретін қазақ және орыс тіліндегі гипермәтіні, бағалау өлшемдері, бейне материалдары, үлш өлшемді виртуалды барометр, термометр, флюгер, гигрометр, интербелсенді онлайн карталары, виртуалды сарамандық жұмыстары бар электронды оқулықтары жеткілікті. Оларды кез-келген оқушы Интернеттен <https://mhhelp.kz/skachat-elektronnye-uchebniki-kazakhstan/#klass-5> сайтынан жеке компьютеріне енізіп ала алады. Мұғалім жоғарыда аталған сайдқа сітеме жасап әр оқушының электронды почтасына хабарлама жіберіп тапсырмалар берсе оқушы тапсырмаларды орындау арқылы өз беттері білім алады [4].

Онлайн конференция барысында білім алушылармен кері байланыс орнату барысында мұғалім біоку нәтижелерін ауызша, жазбаша, қашықтықтан жүргізілетін тест арқылы оқу нәтижелерін объективті бағалай алады.

Қазақстан Республикасының білім беру мекемелерінде жылсайын география пәнінен білімалушылардың оқу жетістіктерін бағалауға табиғи және әлеуметтік-экономикалық үрдістер мен құбылыстар мен үрдістердің түзілу заңдылықтарын анықтауды, талдауды жинақтап бағалауды көздейтін PISA тапсырмалары беріледі.

Еліміздің барлық өңірлерінде PISA-2018 алғаш рет жаратылыстану және география пәндерінен оқу сауаттылығымен қатар жаңа «жаһандық құзыреттілік» анықтауды көздейтін тапсырмалар жүйесін орындаға мектеп оқушылары қатысты.

Қазіргі кезеңде оқушылардың ойлау дағдылары мен білім сапасына қойылатын халықаралық талаптарға сәйкес PISA тапсырмасын орындау үшін география пәнінің оқу мақсаттары мен үлгілік оқу мақсаттары мен қойылатын талаптарға сай оқыту барысында талдауды, жинақтауды бағалауды қажет ететін мән мәтіндік және, сәйкестендіруді көздейтін онлайн тестерін оқушыларға беру қажет (1-сурет).

Тапсырма: Жанартаудың атқылауы тақытыбынан алған біліміңіздің негізінде сол дақтағы картадағы әріптермен белгіленген аумақтардың ішінен жанартау белсенділігінің немесе жер сілкінісінің болу ықтималдығы аз жерді таңдаңыз.

Жауаптарыңыздың дұрыстығын нақты ысалдармен негіздеп дәлелдеңіз

1 сурет. Ойлануды, талдап жинақтауды талап ететін PISA тапсырмалары

Оқушылардың география пәнінен алатын білімі мен оқу нәтижелеріне қойылатын талаптардың жоғары болуына, Мемлекеттік міндетті орта білім беру стандарты мен үлгілік оқу бағдарламасыда қарастырылған қалыптастырушы, бөлімді және тоқсандық жинақтап бағалауда PISA тапсырмаларының болуы тиіс. Сондықтан қашықтықтан оқыту жағдайында мұғалім оқушылардың алған білімдерін бекітуді, іскерлік пен дағдыларын тексеруді көздейтін қалыптастырушы бағалауға арналған Блумның таным деңгейлерінің таксациясының қолдану, талдау, жинақтау бағалау деңгейлеріндегі онлайн тест тапсырмаларын дайындауы қажет [5].

Оқушылардың жаһандық ойлау дағдыларын қалыптастыруды көздейтін күрделі PISA тапсырмаларын орындау үшін Интернет желісіндегі электронды білім беру ресурстарын пайдалану әдістерін меңгерт керек.

Оқушыларды қашықтықтан оқытуға арналған интербелсенді курстар, үй тапсырмаларын, тексеру жұмыстары.

onlinemektep.net Bilim media, Daryn Online, «nursabaq.kz» білім беру платформалары 7-11 сыныптарда география пәнін қашықтықтан оқыту барысында білім алушылардың оқу жетістіктерінің нәтижелерін тексеруге, іскерліктері мен дағдыларының қалыптасу деңгейлерін анықтауға мүмкіндік береді (2-сурет).

Onlinemektep жауаптары 3 тоқсан

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10ЕМН	10ҚҒ	11ЕМН	11ҚҒ
Алгебра	×	×	×	×	×	×	7	8	9	×	×	×	×
Алгебра және анализ бастамасы										10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Ағылшын тілі	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 ЖМҒ	10 ОҒН	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Биология	×	×	×	×	×	×	7	8	9	10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Бүкіл дүниежүзі тарихы	×	×	×	×	5	6	7	8	9	10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
География	×	×	×	×	×	×	7	8	9	10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Геометрия	×	×	×	×	×	×	7	8	9	10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Графика және жобалау	×	×	×	×	×	×	×	×	×	10 ЖМҒ	10 ҚҒ	11 ЖМҒ	11 ҚҒ
Жаратылыстану	1	2	3	4	5	6	×	×	×	×	×	×	×

2 сурет. Қашықтықтан оқыту жағдайында білім алушылардың оқу нәтижелерін қалыптастырушы, бөлімді және тоқсандық жинақтап бағалау тетіктері бар onlinemektep.net білім беру платформасы

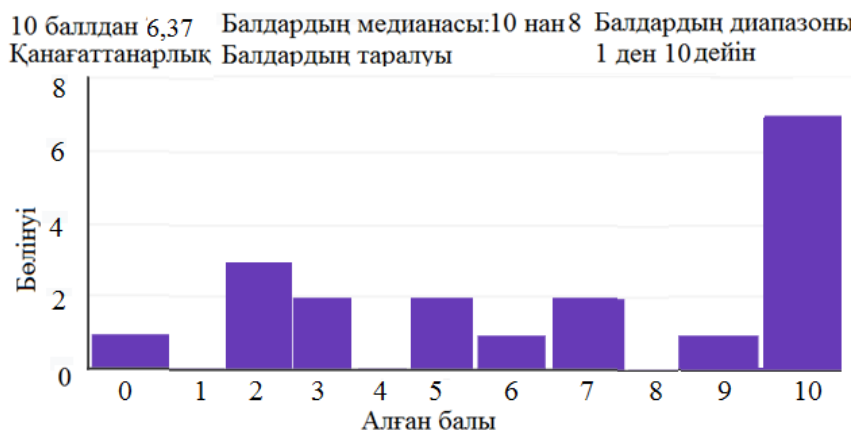
Бағдарламалық өнімде оқушының сыныбы, аты жөні жазыладытын бағалау журналы бар. тапсырмаларды орындау үшін кіргеннен кейін пәнді таңдар қажатті тақырыпқа ілінген тапсырмаларды оқушы орындағаннан кейін қайта салады. Содан кейін оны мұғалім тексеріп электронды журналға оқушылардың бағаларын қояды.

Оқу бағдарламасында көптеген пәндер бар. Әрбір онлайн сабақ географиялық терминдер, сөздіктер, әр түрлі тақырыптық және жалпы географиялық карталар бар. Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыруға мүмкіндік беретін әр түрлі сөзжұмбақтар, сөзтізбектер бар. «*Nursabaq.kz*» - бұл ойланбастан алдау емес, бұл-үлгерімді арттыруға, оқу іс-әрекетінен барынша пайда алуға арналған құрал [6].

Қашықтықтан оқыту барысында 1-суретте көрсетілген *onlinemekter.net* білім беру платформасына ену үшін Интернет желісінде бағдарламалық өнімге география пәнінің мұғалімі өздері дайындаған деңгейлік тапсырмалар жүйелерін енгізеді. Оқушылардың *Onlinemekter.net*, *Bilim media*, *Daryn Online*, «*nursabaq.kz*» білім беру платформаларына енгізген орындаған жазбаша немесе тест тапсырмаларын мұғалім тексеріп нәтижелерін *Kundelik.kz* электронды журналына қояды

Кері байланыс кезеңінде *ZOOM.us*, *Cisco Webex Meetings webex.com*, *meet.google.com* бейне конференция платформаларымен оқушылардың оқу жетістіктерінің нәтижелерін, жіберген қателерін анықтап, қандай тақырыптарды оқуға баса назар аудару керектігін анықтап кейбір күрделі мәселелерді қысқаша түсіндіреді.

Оқу жетістіктерінің нәтижелерін қашықтықтан қалыптастырушы және жинақтап бағалау үшін *Qaztest.kz*, *Google test*, Мастер-тест, *Onlinetestpad.com*, *Kahoot.it* пайдаланудың маңызы зор (3-сурет).

3 сурет. Google test сервисмен «Гидросфера» бөлімтармағын жинақтап бағалау тестерінен білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалаудың графиктік есебі

Жүйеде қолданылатын барлық тапсырмалар жауаптармен және егжей-тегжейлі шешімдермен жабдықталған. Оқушылар мұғалім жасаған тапсырмаларды шешкеннен кейін, оның поштасына білім алушылардың қалай тестілеуден өткендігі, тапсырмаларды тек фотосуретпен немесе Word құжатымен шешу туралы есеп келеді, содан кейін мұғалім жұмысты өзі тексеріп, жүйеден шыққан есепті қосады [7].

Ағымдағы білімді бақылауды ұйымдастыру үшін оқу жұмыс нұсқаларына тапсырмалардың ерікті санын қосу мүмкіндігі беріледі. Токсандық жинақтап бағалау тапсырмаларын орындау үшін жүйеде алдын ала орнатылған нұсқалардың бірі бойынша немесе кездейсоқ құрылған жеке нұсқа бойынша нда тестілеуден өту қарастырылған.

Қазіргі заманғы компьютерлік құралдардың техникалық мүмкіндіктері, заманауи электронды білім беру ресурстары қашықтықтан оқыту жағдайында оқушылармен кері байланыс орнатып олардың меңгерген білімдерін, қалыптасқан іскерліктері мен дағдыларын бақылауға, оқу жетістіктерін бағалауға, нәтижелерін график талдау негізінде модерациялауға болады деген ой қорытындыларын шығардық.

Кашықтықтан оқыту барысында «ZOOM онлайн конференция», «bilimland», «орік kz», «daryn.kz» білім беру платформаларын қолдану күрделі түсініктерді жылдам меңгертуге, табиғаттағы үрдістер мен құбылыстардың бейне материалдарын көру арқылы оқушылардың талдау, жинақтау бағалау дағдылары қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мазбаев О.Б., Нұрғалиева Г.Қ., Тәжіғұлова Ә.І., Аблеева А.Г., Асубаев Б.Қ. Физикалық география: электронды оқулық.- Алматы: Республикалық білім беру саласын ақпараттандыру орталығы, 2008.
2. Ксенозова Г.Ю. Перспективные школьные технологии. - М.: Педагогическое общество России, 2000. – 224 б.
3. Макарова Л.Н. Применение технических средств на уроках географии. //Вопросы Интернет образования, 2006. - № 6. – 55-58 б.
4. Ткачева, Н. В. Методика оценки применения технологии дистанционного обучения в образовательном процессе студентов-заочников вуза [Текст] / Н.В.Ткачева // Ученые записки университета Лесгафта.- 2010. -№2. - 32-37 с.
5. Кузнецова, И.А. Оценка качества систем дистанционного обучения //Науковедение: интернет-журнал. URL <http://naukovedenie.ru> (дата обращения 01.02.2018).
6. Суворова Т.Н. Использование дидактических возможностей электронных ресурсов для повышения качества образования // Информатика и образование. 2014. № 6. С. 43-48.
7. Боброва, И. И. Методика использования электронных учебно-методических комплексов как способ перехода к дистанционному обучению // Информатика и образование. – 2009 – N 11 – С. 124-125.

ӘОЖ 372.363

ОЙЫН ӘРЕКЕТІ БАРЫСЫНДА БАЛАНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМУ

Капенова А. А., Иджембекова А. Н., Муханова А. Қ., Рахымбекова А.Н.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: keddrcom@list.ru, almira211098@gmail.com

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамытуда ойын іс-әрекетінің мүмкіндіктерін анықтау және экспериментальды түрде негіздеу қарастырылады.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, тренинг жаттығулары, дидактикалық ойындар.

В данной статье рассматривается выявление и экспериментальное обоснование возможностей игровой деятельности в развитии общения дошкольников.

Ключевые слова: общение, тренинговые упражнения, дидактические игры

This article discusses the identification and experimental justification of the possibilities of game activity in the development of communication among preschoolers.

Keywords: communication, training exercises, didactic games.

Мектепке дейінгі жастағы баланың жетекші қызметі-ойын.

Балалардың коммуникативті дағдылары мен дағдыларын сәтті игеруі мұғалім балада қалыптастырғысы келетін нәрсе мен ол үшін субъективті маңызды нәрсе арасындағы байланыс орнату кезінде мүмкін болады. Осылайша, оқу материалының мазмұны мен оны мектеп жасына дейінгі балаларға оқыту әдістемесі олардың қажеттіліктеріне негізделуі керек: ойынға, қарым-қатынасқа, қозғалысқа, өнімді іс-әрекетке деген қажеттілік.

Балалар ойындары мазмұны, сипаты, ұйымдастырылуы жағынан өте алуан түрлі, сондықтан оларды нақты жіктеу қиын. Кеңестік педагогикада қабылданған ойындарды жіктеудің негізін п. Ф. Лесгафт қалады. Ол ойын ережелерінің тәрбиелік мәнін ашты, ашық ойындар жүйесін құрды, олардың әдістемесін жасады, ойындардың ережелермен және еліктеулермен психологиялық айырмашылығын көрсетті. Кеңестік педагогикада балалар ойындарын жіктеу мәселесі Н. К. Крупскаяның еңбектерінде нақтыланған. Өз мақалаларында ол балалардың өздері жасаған (еркін, тәуелсіз, шығармашылық) және дайын ережелермен ұйымдастырылған ойындарды ерекшелейді.

Қазіргі педагогикалық әдебиетте және балалардың өздері жасаған ойындар тәжірибесінде " шығармашылық "немесе"сюжеттік-рөлдік" деп аталады. Шығармашылық ойындар мазмұны бойынша ерекшеленеді (өмірдің көрінісі, ересектердің жұмысы, қоғамдық өмір оқиғалары); ұйымдастыру, қатысушылар саны (жеке, топтық, ұжымдық); түрі бойынша (балалар өздері ойлап тапқан ойындар, драматизация ойындары-ертегілер мен әңгімелерді ойнау; құрылыс).

Алғаш рет ережелермен ойындар халықтық педагогикамен құрылды. К.Д. Ушинский олардың құндылығы туралы былай деп жазды: "балалар ойынын ойлап табу ересек адамның ең қиын міндеттерінің бірі болуы мүмкін... Халықтық ойындарға назар аудару, осы бай көзді дамыту, оларды ұйымдастыру және олардан керемет және күшті білім беру құралын құру болашақ педагогиканың міндеті". Қазіргі балабақшаларда халық ойындары ("таяқша", " бордағы аю", " Фанта", " Бояулар") балалардың ең сүйіктілерінің бірі болып табылады. Олар тек қызықты ғана емес, сонымен бірге назар аударуды, тез тапқырлықты, ақыл-ой мен физикалық күш-жігерді қажет етеді.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесінде балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту үшін халықтық педагогиканың мұрасы белсенді қолданылады. Қазіргі уақытта мектепке дейінгі біліммен айналысатын көптеген ғалымдар қарым-қатынас дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға бағытталған әдістемелік жүйелерді құру қажеттілігін көрсетеді.

Әр түрлі білім беру функцияларын орындайтын ойын (дамыту, танымдық, ойын-сауық, диагностикалық, түзету және т.б.) балаларды жалпы мәдениетке тартудың құралы бола алады және мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамыту құралдарының бірі болып табылады.

Ойын әрекеті ойын барысында балалар мен тәрбиешілердің өзара әрекеттесуінің көптеген түрлерін, әдістері мен формаларын қамтиды.

Халық ойыны айналадағы шындықты білуге, өз халқының салт-дәстүрлерін, салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын игеруге, сондай-ақ өмірге қажетті дағдылар мен дағдыларды игеруге бағытталған. Балалардың дәстүрлі ойындары-бұл әмбебап тәрбие құралы, өйткені олар баланың ақыл-ойын тәрбиелеп қана қоймайды, сонымен қатар оны моральдық және физикалық тұрғыдан қатайтады, денсаулығын нығайтады. Олар халық шығармашылығының барлық салаларын көрсетеді.

Ашық ойындар ерік-жігерді, адамгершілік сезімдерді тәрбиелеуге, тез тапқырлықты, реакция жылдамдығын дамытуға әсер етеді, баланы физикалық тұрғыдан нығайтады. Ойын арқылы команда алдындағы жауапкершілік сезімі, командада әрекет ету қабілеті тәрбиеленеді. Сонымен қатар, ойынның стихиясы, дидактикалық міндеттердің болмауы бұл ойындарды балалар үшін тартымды, "жаңа" етеді.

Рөлдік ойын барысында балалар өздерінің ерік-жігері мен іскерлік қасиеттерін растайды, олардың жетістіктерін қуанышпен сезінеді және сәтсіздікке ұшыраған жағдайда қатты зардап шегеді. Балалардың бір-бірімен қарым-қатынасында міндетті түрде орындалуы керек мақсаттар пайда болады. Құрдастарымен қарым-қатынас жасау, оларды эмоционалды ынталандыру қажеттілігі баланы мақсатты шоғырландыруға және есте сақтауға мәжбүр етеді.

Театрландырылған ойын оның түрлерінің бірі ретінде мектеп жасына дейінгі баланы әдеби немесе фольклорлық шығарманың моральдық субтекстің түсіну және ұжымдық сипатқа ие ойынға қатысу процесінде әлеуметтендірудің тиімді құралы болып табылады, бұл

серіктестік сезімін дамытуға және оң өзара әрекеттесу тәсілдерін игеруге қолайлы жағдай жасайды. Театр ойынында эмоционалды Даму жүзеге асырылады: балалар кейіпкерлердің сезімдерімен, көңіл-күйлерімен танысады, оларды сыртқы білдіру тәсілдерін игереді, белгілі бір көңіл-күйдің себептерін түсінеді. Театр ойынының сөйлеуді дамыту үшін де маңызы зор (диалогтар мен монологтарды жетілдіру, сөйлеудің экспрессивтілігін дамыту). Сондай-ақ, бұл баланың өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану құралы.

Осылайша, ойын мектеп жасына дейінгі балалардың іс-әрекетінің жетекші түрі болып табылады, ол барлық балаларды біріктіреді, олардың даму деңгейін сипаттайды, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді, үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамытуға көмектеседі, қарым-қатынас қабілеттерін дамытады, көкжиекті байытуға, танымның бейнелі формаларын дамытуға ықпал етеді (бейнелі ойлау, қиял), оның мүдделерін нығайту, сөйлеуді дамыту.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамытудың теориялық негіздерін, қарым-қатынас және қарым-қатынас түсінігін, үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасының даму ерекшеліктерін, қарым-қатынасты дамытудағы ойын іс-әрекетінің рөлін қарастыра отырып, біз келесі тұжырымдарға келдік:

Байланыс-бұл адамдар арасындағы қарым-қатынасты ғана емес, сонымен бірге өзара әрекеттесуді, ақпарат алмасуды, олардың рухани өзара байланысын білдіретін адамдар арасындағы байланыстарды құру мен дамытудың күрделі көп қырлы процесі.

Қарым-қатынас-өзара қарым-қатынаста ауызша белсенділікті (қарым-қатынас, байланыс, ашықтық, оқшаулау емес, сыпайылық, сыпайылық) анықтайтын жеке қасиеттер.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасының ерекшелігі-бұл мектепке дейінгі жастағы қарым-қатынас дағдылары белсенді түрде игеріліп, дамиды, осы жастағы балалар ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнатуды үйренеді.

Ойын мектеп жасына дейінгі балалардың іс-әрекетінің жетекші түрі болып табылады, ол барлық балаларды біріктіреді, олардың даму деңгейін сипаттайды, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді, үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамытуға көмектеседі, қарым-қатынас қабілеттерін дамытады, көкжиекті байытуға, танымның бейнелі формаларын дамытуға ықпал етеді (бейнелі ойлау, қиял), оның мүдделерін нығайту, сөйлеуді дамыту.

Өз балаларының ойындарын бақылай отырып, олардың бір шетте оқшауланып, балалармен араласуға бата алмай, үлкендерден қорқып, сенімсіздік пен ұялшақтық байқатуын көру ата-аналар үшін қандай қиын. Бала әрдайым басқа балалармен төбелесіп, өкпелетіп, таласып ойнауға кедергі жасайды деген сияқты шағымдарды балалар мен үлкендерден есту де оңай емес.

Қарым-қатынастың бұзылуы, жанжалдасушылық пен оқшауланушылық баланың қоршаған ортаға нашар бейімделуінің белгісі. Келешектегі сезімдік-тұлғалық мәселелердің маңызды себептері.

Балабақша психологының қызмет көрсету сферасы балалар, тәрбиешілер, ата-аналар, әкімшіліктер, яғни кез-келген адамдар арасындағы қарым-қатынас қиыншылықтарын шешу болып табылады. Себебі ортадатағы қарым-қатынас сипаты баланың білім алуы мен тәрбиеленуіне едәуір әсер етеді. Егер тәрбиеші балаларға дұрыс тәрбие беріп, білімдерін жоғарылатамын десе, онда ең бірінші кезекте балалардың өзара қарым-қатынасын, сондай-ақ тәрбиеші мен бала арасындағы қарым-қатынасты реттеп алған жөн.

Олай болса, біз бұл тарауда балаларды тату болуға, бірігуге үйрететін, басқаларды түсінуге, қолдауға көмектесетін ойындар мен жаттығуларға сипаттама беруге, сондай-ақ оны тиімді қолданудың жолдарын көрсетуге тырысамыз.

Қарым-қатынасты жақсартуға арналған тапсырма мен ойындарға қатысушылардың көп болуы соғұрлым нәтижелі бола түседі. Кейбір жаттығуларды ата-аналар өз балаларымен бірге орындай алса, ал көпшілік бөлігі құрдастары, достарымен бірге ойналатын болады. Сондықтан төменде көрсетілетін ойындар мен жаттығуларды өткізбес

бұрын, оны жүртізетін орындарды ұйымдастырып алған жөн. Балаларға арнап мерекелер мен ойын-сауықтарды жиі-жиі ұйымдастырып, оларға көбірек көңіл бөлу -тәрбиеші іс-әректің жандандыра түседі.

Енді мектеп жасына дейінгі мекемелер мен балабақшада сабақ тақырыптарына орайластырып ұйымдастыратын балалардың өзара қарым-қатынасын жақсартуға, топтан оқшауланған баланы топқа әлеуметтендіруге арналған, сондай-ақ қарым-қатынасты жақсартуға бағытталған бірқатар тренингтерді, ойындарды және жаттығуларды ұсынайық. Әрине бұл психологтың ұжымнан оқшауланған балаға коррекциялық қызмет көрсетуге зор үлесін қосады деп сенеміз.

Педагогикалық ғылым мен практикада баланың ішкі әлемін қалыптастыру мәселесінің дамуы салыстырмалы түрде жақында дамыды. Ұзақ уақыт бойы баламен жұмыс істеудің негізгі бағыттары мен критерийлері балалардың даму деңгейі, олардың білім, дағдылар, дағдылар дәрежесі болды, олар кейінірек, мектеп кезеңінде пайдалы болуы керек.[33, 25-бет] алайда, қазіргі қоғамда болып жатқан әлеуметтік процестер білім берудің жаңа мақсаттарының алғышарттарын жасайды, оның орталығы жеке тұлға және оның ішкі әлемі болады. Жеке тұлғаның қалыптасуы мен дамуының сәттілігін анықтайтын негіздер мектепке дейінгі балалық шақта қалыптасады. Өмірдің бұл маңызды кезеңі балаларды толыққанды тұлға етеді және адамға өмірде шешім қабылдауға, оның лайықты орнын табуға көмектесетін қасиеттерді тудырады.

Біздің бүкіл өміріміз өзімен және адамдармен қарым – қатынаста өтеді. Сонымен қатар, біз аламыз қарым-қатынас, өз пікірін білдіруге өтініштер мен сезімін түсініп, бөтен ерік білдіру және әрекет етуге, оларға тәуелді өте көп. Егер біз түсінікті түрде түсіндіре алсақ, бұл бізге жақын адамдарымызбен оңай келіссөздер жүргізуге, жоспарларымыз бен жобаларымызды ыңғайлы жүзеге асыруға, қоғамда тиімді және табысты болуға мүмкіндік береді. Бұл кімге керек емес, соның ішінде балалар үшін? Табысты қарым-қатынастың құпиясы неде? Психологтар қарым – қатынас дағдылары-қарым-қатынас дағдылары туралы айтады. Балалар қандай қарым-қатынас дағдыларын игеруі керек?

Кез-келген қарым-қатынас дағдысы, ең алдымен, жағдайды тануды білдіреді, содан кейін мәзір осы жағдайға реакция әдістерімен басына шығады, содан кейін біз тізімнен ең қолайлы және ыңғайлы әдісті таңдап, оны қолданамыз.

Әрбір мектепке дейінгі бала, ол бақытты тәрбиелеу мүмкін поздороваться және попрощаться, алғыс, сұрақ қою мен сұраққа жауап беру. Ересектерде бұл дағдыларға кем дегенде бір жарым ондаған дағдылар қосылады, олар қоғамдағы қалыпты өмір үшін қажет.Әрине, тиімді қарым-қатынас, мансап құру және басқа да әлеуметтік жобалар үшін, өз мақсаттарын сәтті жүзеге асыру үшін адам көптеген коммуникативті дағдыларға ие болуы керек, мамандардың пікірінше, 50-ге жуық түрлі коммуникативті дағдыларды санауға болады.

Бүгінгі таңда бұрынғы қарым-қатынас дағдыларының көпшілігі жоғалды: әлем өзгерді, жағдайлар мен қажеттіліктер өзгерді.

Мектепке дайындықтың психологиялық критерийлеріне сәйкес әр бала мектепте меңгеруі тиіс коммуникативтік дағдылар:

- сәлемдесу;
- қоштасу;
- үндеу;
- көмек, қолдау, қызмет көрсету туралы өтініш;
- көмек, қолдау, қызмет көрсету;
- алғыс хат;
- ризашылықты қабылдау;
- кешірім қабылдау;
- бас тарту;
- талап;
- тыңдау;
- толыққанды пікір болып табылады.

Балалардың оң қарым-қатынас тәжірибесін ертерек қалыптастыру қажеттілігі оның болмауы олардың теріс мінез-құлық формаларының өздігінен пайда болуына, қажетсіз қақтығыстарға әкелетіндігіне байланысты. Балалар ұмтылады, бірақ көбінесе қарым-қатынас жасауды, құрдастарымен қарым-қатынастың тиісті тәсілдерін таңдауды, оларға сыпайы, мейірімді қарым-қатынас жасауды, серіктесті тыңдауды білмейді.

Ересек мектеп жасына дейінгі балаларда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыру олардың жасының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктеріне сәйкес жүреді.

Үлкен мектепке дейінгі жас мінез – құлық пен психикалық процестердің озбырлығының жоғарылауымен сипатталады-назар, есте сақтау, қабылдау. Балалардың бастайды қызықтыратын, адами моральды-этикалық қарым-қатынас және мінез-құлық нормалары өмір қарағанда жануарлардың немесе табиғат құбылысы. Олар үшін ересектермен де, құрдастарымен де қарым-қатынас маңызды болады.

Сонымен, ересектер баланың адам туралы идеяларын кеңейтеді, оны қабылданған жағдайдан тыс шығарады. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін ересектерге оның дағдыларын емес, тұтастай алғанда жеке тұлғаны бағалау маңызды болады, сондықтан ол бәрін дұрыс жасауға тырысады, ересектермен жанашырлық пен түсіністікке ұмтылады.

Құрдастарымен байланыс теңдесі жоқ қуаныш әкеледі. Тек құрдастарымен бірге балалар тең болуды үйренеді, демек олар ересектермен бола алмайтын ерекше (жеке, іскерлік, бағалау) қатынастар орнатады.

Алты жасында бала басқа балалардың өзі сияқты, тұрақты, жағдайға тәуелді емес мінез-құлық мен сенімдері бар екенін түсіне бастайды. Бұл құрдастарына деген жанашырлықта және эмоционалды қолдау қажеттілігінде көрінеді. Егде жастағы мектеп жасына дейінгі балалар өздерін ғана емес, сонымен бірге басқа баланың қадір-қасиетін де бағалай алады. Қарым-қатынас оның жеке басының да, құрдастарының да дамуындағы маңызды факторға айналады.

Бірқатар психологиялық-педагогикалық зерттеулерге сәйкес, кейбір мектеп жасына дейінгі балаларда қарым-қатынастың жетекші рөлінің төмендеуі байқалады, бұл құрдастарымен байланысты қиындықтарды білдіреді. Бұл жаста балалар танымал және танымал емес болып бөлінеді. Алғашқы оның ішінде пайдаланады құрметпен және симпатией құрдастары. Олар олармен оңай байланысады және еркін сөйлеседі. Басқа балалар (ұялшақ, жабық, өзін-өзі бағалауы бұзылған) құрдастарынан аулақ болуға тырысады, олар ешқашан ойынды бірінші болып ұсынбайды. Осылайша, балалар қатты уайымдайтын симпатиялар мен антипатиялар бар.

Балалардың ішкі тәжірибесі агрессивті, адамгершілікке жатпайтын көріністерге әкелуі мүмкін: дөрекілік, қызғаныш, әділетсіздік, иеліктен шығару. Бұл ерекшеліктердің алдын алуға балаларды құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынасқа мақсатты түрде үйрету ықпал етеді.

М.И.Лисинаның зерттеулеріне сәйкес, "үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасы" жанашырлық пен өзара түсіністікке ұмтылудың жетекші рөлімен достық көңіл бөлу, ынтымақтастық, ересек адамды құрметтеу қажеттілігі негізінде дамиды. Балаларда қарым-қатынас жасау қабілеті қоршаған әлеуметтік әлемді ересектердің сөздерінен (адамдардың өзара әрекеттесуі туралы нормативтік білім), сондай-ақ жеке тәжірибе негізінде дамиды. Баланың қарым-қатынасының жетекші себебі-ересек адамды қатал және мейірімді аға дос бола алатын білімі, дағдылары және әлеуметтік-адамгершілік нормалары бар тұтас тұлға ретінде қабылдаудағы жеке мотив. Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас мектеп жасына дейінгі балаларды қоғамның моральдық-адамгершілік құндылықтарымен таныстыруға; мектепте оқуға мотивациялық, зияткерлік және коммуникативті дайындықты қалыптастыруға ықпал етеді".

Үлкен мектепке дейінгі жаста эмоционалды процестер тепе-теңдікке ие болады. Сонымен қатар, баланың эмоционалды өмірі бай және қарқынды. Әсіресе, мектепке дейінгі жастағы баланың дамуы үшін басқа эмоцияларға, эмпатияға (эмпатияға) ұқсас эмоциялардың пайда болуы маңызды, оларсыз балалардың бірлескен іс-әрекеттері мен

күрделі қарым-қатынас формалары мүмкін емес. Мектеп жасына дейінгі баланың құрамына кіретін барлық нәрсе – ойын, сурет салу, модельдеу, дизайн, мектепке дайындық, аналарға үй шаруасында көмектесу - жарқын эмоционалды бояуға ие болуы керек, әйтпесе белсенділік болмайды немесе тез бұзылады. Бала, жасына байланысты, өзіне қызықтырмайтын нәрсені жасай алмайды.

Қазіргі жағдайда балалардың тұлғааралық қарым-қатынасын дамытудағы қиындықтар олардың тәрбиесінің, мейірімділігінің, мәдениетінің жетіспеушілігімен және бала тәрбиесіндегі тұрақсыз моральдық өлшемдермен байланысты. Теледидарда, компьютерлерде балалар ересектермен және құрдастарымен аз сөйлесе бастады, бірақ қарым-қатынас сенсорлық саланы едәуір байытады. Қазіргі балалар басқалардың сезімдеріне азырақ жауап бере бастады. Мектеп жасына дейінгі балалармен тәрбие және білім беру жұмысында осы қиындықтарды жеңу үшін баланың құрдастарымен, ересектермен тұлғааралық қарым-қатынасын дамытуға назар аудару қажет.

Әр адам басқасын тыңдай білуі керек, оны қабылдап, түсінуге тырысуы керек. Тұлға аралық қарым-қатынастағы болашақ жетістігі адамның басқаны қалай сезінетініне, оған қорлаусыз немесе агрессиясыз әсер етуі мүмкін. Біздің арамызда өте аз адамдар басқа адамдарды шынымен жақсы тыңдай алады, олардың мінез-құлқындағы нюанстарға құлақ асады. Байланысты мұқият бақылау мен тыңдаумен біріктіру үшін белгілі бір шеберлік пен белгілі бір күш қажет. Өзіңізді тыңдау және түсіну, яғни басқалармен қарым-қатынастың әртүрлі сәттерінде өз сезімдеріңіз бен әрекеттеріңізді түсіну қабілеті маңызды. Осының бәріне де үйрену қажет. Шеберлік адамға өздігінен келмейді, ол оқуға жұмсалған күш-жігердің арқасында алынады. Алайда, ата-аналар, тәрбиешілер және балабақша мамандары, баланың алғашқы мұғалімдері ретінде, егер олар қарым-қатынас дағдыларын ерте жастан бастап үйрете бастаса, оған бұл қиын жұмыста көп көмектесе алады.

Осылайша, үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасының ерекшелігі-бұл мектепке дейінгі жастағы қарым-қатынас дағдылары белсенді түрде игеріліп, дамиды, осы жастағы балалар ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнатуды үйренеді.

Қарым-қатынас өте күрделі және сыйымды ұғым. Көбінесе бұл екі немесе одан да көп адамдардың өзара қарым-қатынасы ретінде тұлғааралық қатынастарды құру және қолдау, бірлескен қызметтің жалпы нәтижесіне қол жеткізу үшін түсіндіріледі. Ішкі белсенділік тұрғысынан қарым - қатынас-бұл бірлескен іс-әрекетке қажеттіліктерден туындайтын және ақпарат алмасуды, өзара әрекеттесудің бірыңғай стратегиясын әзірлеуді, басқа адамды қабылдау мен түсінуді қамтитын адамдар арасындағы байланыстарды құру мен дамытудың күрделі, жан-жақты процесі.

Әдептілік-қоғамда қабылданған нормалар мен құндылықтарды, оның ішінде моральдық және моральдық құндылықтарды игеруге, баланың ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуін дамытуға, тәуелсіздікке, өз іс-әрекеттерін мақсатты және өзін-өзі реттеуге бағытталған әлеуметтік-коммуникативті дамудың құрамдас бөліктерінің бірі. Сондай-ақ, Әлеуметтік және эмоционалды зияткерлікті, эмоционалды жауаптылықты, Эмпатияны дамыту, отбасында және балалар мен ересектер қауымдастығында құрмет пен сезімді қалыптастыру, еңбек пен шығармашылықтың әртүрлі түрлеріне жағымды көзқарастарды қалыптастыру, әрине, күнделікті өмірде, қоғамда, табиғатта қауіпсіз мінез-құлық негіздерін қалыптастыру.

Қарым - қатынас өте көп қырлы құбылыс. Бұл адамдардың бір-біріне деген көзқарасын ғана емес, сонымен бірге олардың өзара әрекеттесуін, олардың арасындағы ақпарат алмасуды, олардың рухани өзара байланысын білдіреді. Жеке қарым - қатынас аспектісі-бұл құбылыстың бір ғана құрамдас бөлігі, бетінің бірі.

Қарым-қатынас адамдар арасында психикалық байланыс орнатуға бағытталған, оның мақсаты адамдар арасындағы қарым – қатынасты өзгерту; өзара түсіністік орнату, білімге, пікірге, қатынастарға, сезімдерге және жеке тұлғаның басқа да көріністеріне әсер ету; құрал-жеке тұлғаның өзін-өзі көрсетудің әртүрлі формалары .

Жақында ғылымда "байланыс" ұғымымен қатар "байланыс" ұғымы қолданылады. Байланыс-бұл көлем бойынша кең ұғым, бұл байланыс, екі жүйенің өзара әрекеттесуі, оның барысында бір жүйеден екіншісіне ақпарат беретін сигнал беріледі, ал Байланыс ақпарат беруді қамтиды. Байланыстың мазмұны-ғылыми және күнделікті білім. Қарым-қатынаста Дағдылар мен дағдылар берілуі мүмкін.

Қарым-қатынастың ерекше мазмұны қарым-қатынасты толтыратын, оған ерекше түс, түс беретін, қарым-қатынас құралдарын, қарым-қатынас тәсілін белгілейтін қатынастар мен қатынастар деп танылуы керек. Бұл адамның бүкіл жүйесі өзара түсіністікке байланысты.

Қарым-қатынастың мазмұндық жағы әдістер, құралдар арқылы жүзеге асырылады. Адам қоғамындағы қарым-қатынастың негізгі құралы-тіл.

Алайда, сөйлеу қарым-қатынасындағы тілмен қатар, сөйлеу емес құралдар кеңінен қолданылады: келбеті, қимылдары, бет-әлпеті, серіктестердің бір-біріне қатысты позициясы, бейнесі.

Адамның сыртқы келбеті саналы түрде өзгереді және белгілі бір дәрежеде өзі жасайды. Келбеті қалыптасады физиогномической маска, киім-кешек, мәнерде шейін. Физиогномиялық маска – бет әлпетінің басым көрінісі-адамда жиі кездесетін ойлар, сезімдер, қатынастардың әсерінен қалыптасады.

Сыртқы келбеті мен физиогномиялық маскасы тұрақты. Қарым-қатынастың динамикалық жағы қимылдар мен бет-әлпеттерде көрінеді. Мимика-қазіргі қарым-қатынас кезіндегі тұлғаның динамикалық көрінісі. Қимыл-бұл психикалық жағдайды жеткізетін әлеуметтік дамыған қозғалыс. Мимика мен ым-ишара әлеуметтік коммуникация құралы ретінде дамиды, дегенмен оларды құрайтын кейбір элементтер туа біткен.

Байланыс құралы сонымен қатар тактильді-бұлшықет сезімталдығы болып табылады. Өзара ену, басқа адамға бағытталған қозғалыс үшін бұлшықет кернеуі немесе одан аулақ болу – бұл қарым-қатынастың шегі. Оның нақты көріністері қол ұстасу, баланың анасының қолында болуы, спортшылардың жекпе-жегі болуы мүмкін. Тактильді-бұлшықет сезімталдығының көмегімен адам физикалық күшті, жеке тұлғаның кейбір ерекшеліктерін, басқа адамның қарым-қатынасын біледі, өз кезегінде кейбір өзіндік қасиеттер көрінеді және оған деген көзқарасты білдіреді.

Психологтар қарым-қатынастың үш деңгейін анықтайды:

- Қарым-қатынас жеке өмір салтының маңызды жағы ретінде қарастырылатын макро деңгей. Бұл әлеуметтік қатынастарға, адамның әлеуметтік өмір жағдайларына байланысты.

- Байланыс белгілі бір тақырып бойынша байланыстарды қамтитын мезауровень. Тақырыпты іске асыру бір адаммен және топпен жүзеге асырылуы мүмкін, бір сессияда аяқталуы мүмкін немесе бірнеше кездесулер, қарым-қатынас актілері және тақырып шеңберіндегі қарым-қатынас басталуы, ортасы және аяқталуы бар, яғни ол процесс болып көрінеді.

- Микроуровень болжайтын акт қарым-қатынас рөлін өзіндік элементарлық бірлігі. Мұндай қарым - қатынас актісі "сұрақ – жауап", қол алысу, мағыналы көзқарас-жауап ретінде мимикалық қозғалыс деп санауға болады .

Байланысты түрлерге бөлу бірнеше себептерге байланысты мүмкін: қатысушылардың контингенті, ұзақтығы, делдалдық дәрежесі, толықтығы, қалауы және басқалары.

Қатысушылардың контингентіне байланысты тұлғааралық, жеке-топтық, топтар арасындағы байланысты ажыратуға болады.

Бірінші топта, алғашқы ұжымда әр адам әрқайсысымен сөйлеседі. Мұндай жұптық қарым-қатынас барысында жеке және топтық мақсаттар мен міндеттер жүзеге асырылады.

Жеке-топтық қарым – қатынас – бұл бір тарап, бір қатысушы – жеке тұлға, екіншісі-топ, ұжым. Мұндай қарым-қатынас көшбасшы мен топ, команда арасында айқын көрінеді.

Топтар арасындағы байланыс екі қауымдастықтың байланысын қамтиды. Топтардың, топтардың қарым-қатынасының мақсаттары мен міндеттері сәйкес келмеуі мүмкін. Егер мақсаттар сәйкес келсе, онда күштер қосылады және байланыс "бейбіт". Егер

мақсаттар сәйкес келмесе және сонымен бірге олар бір-бірін жоққа шығарса, онда жанжал туындайды және қарым-қатынас қарама-қайшылық, қарама-қайшылық түрінде болады. "Тікелей" дегеніміз - "бетпе-бет" қарым-қатынас, оның әр қатысушысы екіншісін қабылдайтын және оның қолындағы барлық құралдарды қолдана отырып байланыс жасайтын қарым-қатынас.

"Жанама байланыс" - бұл аралық байланыстар үшінші тұлға, механизм, зат түрінде Қосылатын байланыс.

Медиация минималды және маңызды болуы мүмкін.

Бейтаныс адаммен қысқа мерзімді қарым-қатынас таныспен қарым-қатынас актісінен өзгеше.

Бір немесе бірнеше тақырыптағы ұзақ мерзімді өзара әрекеттесу, үзіліссіз немесе үздіксіз, проблемаларды шешуді ғана емес, сонымен қатар әр тараптың өзін-өзі танытуын және осылайша бір-бірін білуді де қамтиды.

Қарым-қатынастың аяқталуының көрсеткіші-тақырып мазмұнының сарқылуы, бірлескен әрекет. Аяқталған қарым-қатынас деп санауға болады, оны оның қатысушылары бірдей бағалайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Петров А.В. «Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу». 2001.
2. Ж.Қ.Дүйсенова,Қ.Н.Нығметова «Балалар психологиясы» Алматы,2012
3. «Қазақстандағы Мектепке дейінгі білім» №3(47)қыркүйек/қазан 2013ж
4. «Бала мен балабақша» №12,2012ж
5. Адамтаева Г. «Білімді тиянақтау». Бастауыш мектеп 10-2014ж.
6. Асқарова Ж. «Интеллектуалды ойын». Бастауыш мектеп 2-2012ж
7. Ақбаева «Дидактикалық ойындар». Бастауыш мектеп 3-2010ж.
8. Әбішева А. «Ойын элементтерін пайдаланудың педагогикалық ерекшеліктері». Бастауыш мектеп 4-2013ж.
9. Журнал «Балабақша», №2-6, 2009 жыл
10. Балабақшадағы балалардың тілін дамыту әдістемесі, Алматы – 2010 жыл

ӘОЖ 004.896

LEGO® MINDSTORMS® EV3 ЖИНАҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ОНЫ ОРТА МЕКТЕПТЕ ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Кәртаева Ә.Е., Мұсанова А.Ж., Нұров Б.Б., ИҚс 321 топ студенттері,
Ғылыми жетекшісі: Алдабергенова А.О., п.ғ.к., қауымд.профессор (доцент) м.а.
I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ

E-mail: musanova_ainura@mail.ru, bagzhan_nurov@mail.ru, Kartaeva.aselya@mail.ru

Мақала робототехниканы, өнеркәсіптік роботтар мен оқу үдерісінде қолданылатын роботтарды зерттеуге бағытталған. Еңбекті автоматтандыруда робототехниканы қолдану нәтижелері келтірілген. Робототехника – автоматтандырылған техникалық жүйелерді құрастырумен айналысатын ғылым түрі. Робототехниканың ғылымының зерттеу объектісі робот болып табылады.

Түйін сөздер: LEGO Mindstorms, автоматтандыру, роботтық техникалық жүйе, басқару.

В данной статье рассматриваются вопросы изучения робототехники, промышленных роботов и роботов, используемых в учебном процессе. Приведены результаты применения робототехники в автоматизации труда. Робототехника - вид науки, занимающийся конструированием автоматизированных технических систем. Объектом исследования науки робототехники является робот.

Ключевые слова: LEGO Mindstorms, автоматизация, робототехнические системы, управление, конструкторы Lego Mindstorms.

This article deals with the study of robotics, industrial robots and robots used in the educational process. The results of the application of robotics in labor automation are presented. Robotics is a type of science that deals with the design of automated technical systems. The object of research in the science of robotics is a robot.

Keywords: LEGO Mindstorms, automation, robotics systems, control, Lego Mindstorms constructors, humanoid robots BIOLOID Premium.

Робототехника (робот және техника, ағылшын тілінен аударғанда robotics – роботика) – автоматтандырылған техникалық жүйелерін әзірлейтін және өндірістің қарқынды дамуының маңызды техникалық негізі болып табылатын қолданбалы ғылым. Роботты техника – электроника, механика, қашықтан басқару, информатика, сондай-ақ, радио және электротехника сияқты пәндеріне негізделген.

Робот дегеніміз – жалпы, адамның қызметін атқаратын, компьютер арқылы басқарылатын техника. Қазіргі кезде робот атаулысын жан-жақты қолданып та жүр. Мысалы, банкоматқа барсаңыз, ол ақшаны сізге санап береді. Паркте бір аппараттың ішіне отырсаң, ұшақпен ұшып бара жатқандай көрінуі мүмкін. Робототехника – автоматтандырылған техникалық жүйелерді құрастырумен айналысатын ғылым түрі. Робототехниканың ғылымының зерттеу объектісі робот болып табылады. Робот – бұл индустрия. Роботтарды жасау және роботтарды қолдану аса ірі сала болып табылады. Робототехника екіге бөлінеді: өндірістік және арнайы [1].

Өнеркәсіптік робот дегеніміз ойлау қабілеті жоқ, қозғалмалы автоматикалық машина, ол бірнеше қозғалыс дәрежелері бар манипулятор түріндегі атқару құрылғысынан және өндірістік үдерісте қозғалу және басқару функциясын орындауға арналған қайта бағдарламаланатын құрылғысынан тұрады. Роботты техниканың дамуы барысында адамдарды бір сарынды ауыр жұмыстардан, жоғары радиациялы, жоғары немесе төмен температура жағдайларындағы және адам қатынауы қиын жерлердегі (су астында, ғарышта) жұмыстардан босататын автоматтық құрылғылар мен механизмдер түрінде жасалып, олар үнемі жетілдіріле түсуде. Мұндай құрылғылар мен механизмдер өнеркәсіптік роботтар деп аталады. Өнеркәсіптік роботтар – өндіріс процесінде адамның қозғалу және басқару сияқты іс-әрекеттерін (өндіріс заттарының орнын ауыстыру т.с.с.) және технологиялық құралдардың (айла-тәтіктердің) қызметтерін орындайтын автоматтық машина. Адамның қатысуынсыз бір немесе бірнеше технологиялық операцияны, өңделетін бұйымды тиеу мен түсіруді қоса алғанда автоматты түрде орындайтын технологиялық өңдеуші машиналардың, өндірістік машиналардың, тасымалдау және көмекші жабдықтардың жиынтығын робот-техникалық кешен деп атайды. Робот – техникалық кешеннің, әдетте, электрондық есептеу машинасы (ЭЕМ) немесе микроконтроллер негізіндегі бағдарламалық басқару жүйесі болады. Робот – техникалық кешен — адамсыз технологияны енгізудің негізі болып табылатын икемді өндіріс жүйелерінің бастапқы буыны болып табылады. Робот – техникалық кешенді пайдалану жұмыс күшінің тапшылығы жағдайында өте маңызды. «Робот» сөзі қандай мағына береді, қандай мүмкіншіліктер туғызады деген сауалға әр адамның өз дүниетанымдық көзқарасы болады. Бірақ, қанша әр түрлі ойлар мен ұсыныстар болғанымен, олардың мағынасы бірдей: «Робот дегеніміз – адам қолымен құрастырылған, программаланған, автоматтандырылған, саты бойынша жетілдірілген ақылды механизм». Автоматтандыру арқылы роботты ақылды етіп жасауға ғалымдар әлі де еңбек етіп жүр, ол көп ізденістер мен практикалық еңбектің нәтижесінде болады. Адамзаттың табиғаттағы қолайсыз жағдайларда іс-әрекет етуі, шахталардағы, космоста, химиялық заттар қатысымен болатын жағдайларда және тағы да басқа апатты да қауіп-қатері жоғары дәрежелі орындарда жұмыс істеуі өте қауіпті. Сондықтан осындай шартты жерлерде «робот» барлық жұмыстарды

адамның орнына дәлме-дәл орындаса адам баласының өміріне, денсаулығына қауіп төнбейді. Сонымен қатар шығармашылық кәсіпорындарында «робот» қолданылса, уақыт шығыны, адамның физикалық жұмысы, оның шаршауы да азаяр еді. Мысалы, қандай да бір шикізат өнімін немесе белгілі бір затты басып шығаруға робот өте қолайлы [2].

Қазақстан Республикасында өнеркәсіптің жеделдетіле индустрияландырылуы, жаңа технологиялардың қарқынды дамуы өскелең ұрпақты жоғарғы білікті техникалық сала мамандары ретінде даярлауды талап етеді. Соңғы жылдары біздің мемлекетімізде робототехника көптеген салаларда қарқынды қолданыс табуда. Атап айтатын болсақ: білім саласында, өнеркәсіпте, ғарышты игеруде, медицина саласында, тұрмыста және т.б. Яғни, роботтарды меңгеруге, оларды зерттеп, күнделікті өмірімізде қолдануға деген сұраныс өте жоғары. Бұл сұраныстың себебі айқын: біздің мемлекетіміз өзге дамыған мемлекеттермен салыстырғанда нақ осы робототехника саласы бойынша бірнеше ондаған жылдар артта қалып бара жатқаны айқын. Робототехниканы меңгерген мамандар қазіргі өндіріс пен өнеркәсіпте үлкен сұранысқа ие. Бұл бағыттағы мамандарды даярлау мектеп табалдырығынан бастау алу керек. Сондықтан да, мектепте білім беру робототехникасы бүгінгі күнде маңызды және өзекті болып отыр.

LEGO Mindstorms – кішкене құралдардан және электрондық блоктардан тұратын бағдарламаланатын роботтарды құрастыратын конструктор. LEGO компаниясы 1998 жылдан бастап өзінің жұмысын бастап келеді. Ең алғаш робототехниканың негіздерін үйрету мақсатында 2006 жылы бұл зертхананың LEGO Mindstorms RCX 1.0 моделі, кейін 2009 жылы–LEGO Mindstorms NXT 2.0, ал 2013–LEGO Mindstorms EV3 модельдері нарыққа шықты.

LEGO MINDSTORMS Education EV3 жинағына LEGO Technic сериясымен үйлесімді 500–ден астам бөлшектер кіреді. Жинақ бірнеше топтарға бөлінген: кластарға, жеке пайдаланушыға және ресурстарға.

Жинақтың негізгі құрамы:

- 1 EV3 микрокомпьютері;
- 2 үлкен сервомотор;
- 1 орташа сервомотор;
- 2 жанасу құрылғысы;
- 1 түстерді ажыратқыш құрылғысы;
- 1 ультрадыбыс құрылғысы;
- 1 гироскоп құрылғысы.

LEGO MINDSTORM Education жиынтығының негізгі элементі – EV3 модулі болып табылады, ол бағдарламалық интеллектуалдық модуль. Оның негізгі қызметі мотор және датчиктерді басқарып, сымсыз қосылуды іске асыру болып табылады.

Үлкен мотор – жұмыс қызметін қуатты және тура программалайды.

Орта мотор – туралықты сақтайды, бірақ жылдам реакция және компактті көлем үшін қуаттылықты кемітеді.

EV3 модулі – жұмыстың энергетикалық станциясы мен басқару орталығы ретінде қызмет етеді.

Ультрадыбысты датчик – датчиктер арасындағы және басқада заттардың қашықтығын өлшеуде дыбыстық толқындарды қолданады.

Түс және жарық датчигі – әр түрлі сегіз түсті таниды және түс ашықтылығын айқындайды.

Гироскопты датчик – роботтың бұрылуын, жылдамдығын өлшейді.

Жанасу датчигі – бұл қызыл батырманың басылғандығын немесе басылмағандығын анықтайтын аналогиялық датчик.

Аккумуляторлы батарея –экономды, табиғи, зиянсыз және қолайлы қуат көзі [3].

EV3 модулі (1 – сурет) – бұл роботтарды әрекетке келтіретін басқару орталығы. Экранның, басқару модулінің батырмаларының және төрт негізгі терезелерін қамтитын интерфейстің арқасында EV3 модулінің әртүрлі қызметтерін пайдалана аламыз. Бұл

қарапайым қызмет те болуы мүмкін, мысалы, бағдарламаны қосу және тоқтату немесе қиын түрі – бағдарламаның өзін жазу.

1 сурет. EV3 микрокомпьютері

EV3 «Соңғы программалар (Recent Programs)», «Файл менеджері (File Navigation)», «Басқару блогі бағдарламасы (Brick Applications)» және «Баптаулар блогін басқару (Brick Settings)» деген төрт мәзірден тұрады. Енді олардың әрқайсысына жеке – жеке тоқталайық.

Соңғы программалар. Компьютерден жүктелген программаларды іске қоспайынша бұл терезе сол қалпында бос тұрады да, терезеде соңғы рет қосқан программамыз көрсетіледі. Әдетте, соңғы жіберілген программа–программалардың жоғарғы тізімінде көрсетіледі (2 – сурет).

2 сурет. Соңғы бағдарламалар (Recent Programs) мәзірі

Файл менеджері

файл менеджері арқылы микрокомпьютердің жадында немесе қосымша SD–картада сақталып тұрған барлық файлдарын басқару мен оған деген қолжетімділікті жүзеге асады. Әр жобада қолданылған нақты программалық файлдар, сондай-ақ, әрбір жобаға пайдаланылатын дыбыстар және суреттер арнайы папкаға жинақталған. Файл навигаторы арқылы файлдарды өшіруге немесе орнын ауыстыруға болады (3 – сурет).

3 сурет. Файл менеджері (File Navigation) мәзірі

Басқару блогі қосымшасы

EV3–тің алдын ала орнатылған 4 қосымшасы бар (4–сурет). Олар: порт көрінісі, моторларды басқару, IR басқару, модульді бағдарламалау орталығы.

4 сурет. Басқару блогі бағдарламасы (Brick Applications)

EV3 модулін баптаулары

Бұл терезеде EV3 модуліндегі жалпы баптауларын орнатуға болады. Мысалы, дыбыс деңгейін азайту, Wi-Fi-ды қосу және тағы да басқалары (5 – сурет) [4].

5 сурет. EV3 модулінің баптаулары

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Филиппов, С. А. Робототехника для детей и родителей. СПб.: Наука, 2013. — 319 с.
2. Николаев А.Б. Программирование роботов-манипуляторов: методические указания к лабораторным работам / А.Б. Николаев, С.А. Васюгова. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2015. – 94 с.
3. Дженжер В. О., Денисова Л. В. Введение в программирование LEGO-роботов на языке NXT-G/ Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016 г. - 104 с.
4. Овсяницкая, Л.Ю. Пропорциональное управление роботом Lego Mindstorms EV3 / Л.Ю. Овсяницкая, Д.Н. Овсяницкий, А.Д. Овсяницкий. – М.: Издательство «Перо», 2015. – 188 с.

ӘОЖ 378.1

ҮЗІК МӘТІНДЕРДІ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН СЫНИ ТҰРҒЫДА ДАМУ

Кереева А.Р., педагогика ғылымдарының магистрі

*Талдықорған қаласындағы физика – математика бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік мектебі*

E-mail: ai.k.r@mail.ru

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде мұғалім жан – жақты ғылыми біліктілігін дамытуы қажет. Біліктілікті дамыту барысында, биология пәнінде қолданылып жүрген оқушыларға ұсынылатын тапсырмалар, яғни схемалар, кестелер, диаграммалар, карталар мен қосымшаларды орындауда үзік мәтіндерді пайдалану арқылы оқушылардың ойлау қабілеттерін сыни тұрғыда дамыту болып табылады. Осындай әдіс – тәсілдер арқылы оқушылардың шығармашылық деңгейін көтеруге және пәнге деген қызығушылығын арттырып, ғылымға жол ашады.

Түйін сөздер: нәтижелі оқу, өнімді оқу технологиясы, оқу дағдылары, тұтас және үзік мәтіндер, тұтас мәтіндерді оқу техникасы, үзік мәтіндерді оқу техникасы, тапсырмалардың типологиясы (жаттығулар)

В настоящее время в системе образования учителям необходимо развивать всесторонние научные навыки. При развитии навыков задачи, используемые для учеников-биологов, являются критическим развитием навыков мышления учеников за счет использования разорванных текстов при выполнении диаграмм, таблиц, диаграмм, карт и приложений. Такой подход открывает путь в науку, повышая творческий потенциал и интерес учащихся к предмету.

Ключевые слова: продуктивное чтение, технология продуктивного чтения, читательские умения, сплошные и несплошные тексты, приёмы чтения сплошных текстов, приёмы чтения несплошных текстов, типология заданий (упражнений)

Nowadays, teachers need to develop comprehensive scientific skills in the education system. In skill development, the tasks used for biology students is a critical development of the students' thinking skills through the use of ripped text in charts, tables, charts, maps, and appendices. This approach opens the way to science, increasing the creativity and interest of students in the subject.

Keywords: productive reading, productive reading technology, reading skills, solid and discontinuous texts, techniques for reading solid texts, techniques for reading discontinuous texts, typology of tasks (exercises)

Қазіргі жаһандық даму заманында білім саласының қарқынды дамып бара жатқандығын көруге болады. Білім беру жүйесі де күн санап жаңару сатысында, яғни білім алушыға мұғалім ең пайдалы, оңтайлы болатын қадамдарды іздестіріп, оқушылардың пән бойынша біліктілігін арттыруға жұмыс жасауда. Әрине, дәстүрлі оқытуды да жоққа шығаруға болмайды, бірақ қазіргі таңда әлем қарқынды дамып бара жатқандықтан, білім беру саласына да үлкен өзгеріс қажет екендігі анық. Осындай өзгерістер оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыруға, зерттеу жұмыстарымен айналысуларына, біліктілік деңгейлерін көтеруге, алда болатын емтихан жұмыстарын ойдағыдай тапсыруларына жол ашады. Бүгінгі күні оқушылардың пәндік қызығушылығын ояту немесе жоғалтпау басты назарда тұрған проблемалардың бірі деп айтсақ та болады. Осындай қадамдарды ескере отырып мұғалім пәндік жағынан ғана емес, жан – жақты дамыған интеллектуал болуын заман өзі талап етіп тұрғандай көрінеді. Себебі, білім беру жүйесі күннен күнге жаңашыл идеялармен толығуда. Осындай идеялар оқушылардың зерттеу жұмыстарымен толыққанды түрде айналысуларына еркіндік береді.

Жоғарыда аталған қадамдарды ескере отырып өзімнің сабағымда, яғни биология сабағында оқушылармен жұмыс барысын күнделікті бақылауға алдым. Оқушылар сабақ мақсаттарын өздігінен ашу аясында және мақсатқа бағытталған тапсырмаларды орындауда толыққанды жауап бере алмайды, яғни тоқсандық жиынтық бағалауда диаграмма, графикпен немесе кестемен берілген тапсырмаларға көңіл аудармайтындықтарына көз жеткізуге болады. Бұл дегеніміз оқушылар үшін диаграмма, графикпен, кестемен жұмыс жасау үлкен кедергі болып табылады және сұраққа толық жауап беруге киналады. Осындай мәселелерді ескере отырып биология пәнінде үзік мәтіндерді пайдалану арқылы оқушылардың ойлау қабілеттерін сыни тұрғыда дамытуды қолға алдым.

Үзік мәтіндер дегеніміз – схемалар, кестелер, диаграммалар, карталар мен қосымшалардың болуымен сипатталады. Үзік мәтінге тоқталмас бұрын жалпы мәтінге сипаттама беріп өтсек, мәтін – әдеби тілдің жазбаша варианты негізінде пайда болған және өмір сүріп, одан әрі дамитын тілдік құрылым. Мәтіннің ажыратылуы тек осы жазбаша варианты негізінде жүзеге асады. Мәтін тілдік бейнелеудің саналы түрде игерілуі болып табылады. Ол – «бір үзік шындықтың графикалық бейнесі». Осыған байланысты тілдің

жазбаша және ауызша варианттарының арасындағы белгілерді ажырата білу аса маңызды. Ауызша тілдің негізгі формасы – диалог болса, жазбаша тілдің ондай формасы – мәтін (монолог). Мәтіннің бірнеше түрін ескере отырып, үзік мәтінді графикалық, схемалық тапсырмаларға пайдаланса, оқушы үшін жақсы нәтижеге жетуге болатындығына көз жеткіздім. Үзік мәтіндегі сондай универсал мағыналардың бірі – кеңістік, схемалар, кестелер, диаграммалар, карталар мен қосымшалар. Үзік мәтіндер – график, схема, диаграммадағы мәліметтерді толық бейнелеу үшін белгілі бір топонимдер, биологиялық терминдер, табиғаттың не құбылыстың белгілерін бейнелейтін сөздер арқылы сипатталады. Үзік мәтінге сонымен қатар – диаграммалар, схемалар географиялық карталар және жергілікті карталар, әр түрлі аймақтық жоспарлар(карта), жол жүру билеттері, жол жүру транспортының күнделікті кестесі, сайттардағы карталар, жарнамалық постерлер, мәзірлер, журналдардың басты беттері немесе т.б. жатады. Сабақтағы оқушыларға ұсынылған тапсырмалар Халықаралық PISA зерттеу орталығының талаптарына сай құрастырылған. Халықаралық PISA зерттеу орталығында осындай графикалық тапсырмалар көптеп кездеседі. Бұл зерттеу жұмысының нәтижесі мектеп оқушылары PISA тапсырмаларын орындау барысында да, кестеде, графикте көрсетілген ақпараттарды біріктіріп жазуда қиналғандығын білуге болады.

Осы зерттеу жұмысын қарастыра отырып, оқушылар үзік мәтіндермен жұмыс жасау кезінде келесі қадамдарды басшылыққа алуды ұсынамын.

- Үзік немесе үзік емес мәтіндерді ажырата білу, үзік мәтіндердің түрін анықтай алу.
- Үзік мәтіндерді оқу(тапсырмадағы берілген ақпараттармен толыққанды танысып шығу).
- Ақпараттарды басқа да мәтіннің формаларына аудару(үзік мәтіннен үзік емес мәтін жасау немесе керісінше).

- Оқушы өздігінен үзік мәтіндер құрастыра алу.
- Оқушы барлық көрсетілген ақпараттарды толық деңгейде өз жұмысында көрсете алуы.

Келесі кестеде көрсетілген мәліметтер үзік мәтіндердің түрлері мен қолданылуын қарастырады.

Кесте 1

Ғылыми мәтіндердегі үзік мәтіндердің түрлері мен қолданылуы

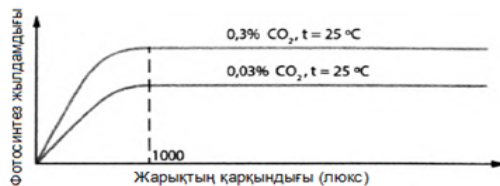
Кіріспе оқылым	Аналитикалық оқылым
Мақсаты	
Мәтіннің негізгі ақпарат көзін анықтау	Анық және жасырын түрде берілген мәтіндік ақпаратты шығару
Қорытынды нәтиже	
Негізгі мәтіндік ақпаратты түсіну	Барлық мәтіндік ақпаратты түсіну
Оқу техникасы	
• үзік мәтіннің түрлерін анықтау(кесте, схема, карта және т.б.); • мәтіннің құрылымымен танысу, мәтіннің баған саны мен жол сандарын анықтау; • тірек сөздерді анықтау(белгілер, символдар және т.б.); • үзік мәтіндегі әр түрлі семантикалық блоктарды анықтау; • үзік мәтіннің негізгі мазмұнын тұжырымдау.	• үзік мәтіннің ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін талдау; • мәтін құрылымын, негіздеме мөлшерін талдау жолдар, бағандар және т.б. • таңдалған кілт сөздер негізінде мәтіннің мазмұнына тұтас көріністі құру; • мәтіннің мағыналық блоктарын олардың кеңейтілген баламаларымен ауыстыру; • үзілісті мәтіннің мазмұнын ұсыну, оның ішінде - жасырын түрде берілген ақпаратты ескеру.

Үзік мәтіндерді пайдалану дағдысы дұрыс қалыптаспаған екі оқушының жұмысына төменде тоқталып өтсек. Қызыл белгімен қоршалған жауап оқушының график бойынша сипаттаған жауабы болып табылады.

11.1 суретте график көрсетілген. Фотосинтездің әртүрлі факторлардан тәуелділік графигін талдаңыз. Берілген графикті қарастыра отырып қандай қорытынды жасауға болады?

2

/ Баллов: 3

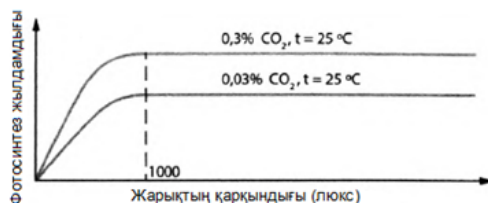
Сурет 11.1

Фотосинтез жүру үшін су, жарық және көмірқышқыл газы және температура маңызды. Қорытындылай келе егер жарық қарқындылығы неғұрлым көп болса, онда фотосинтез үдересі соғұрлым тезірек жүреді. График осы жерде бізге көрсеткіштерге қарап, оларды салыстыру үшін берілген.

11.1 суретте график көрсетілген. Фотосинтездің әртүрлі факторлардан тәуелділік графигін талдаңыз. Берілген графикті қарастыра отырып қандай қорытынды жасауға болады?

1

/ Баллов: 3

Сурет 11.1

Жарық қарқындығы тез болса, фотосинтез қарқындырақ жүретін болады

Яғни, оқушылардың жұмыстарын бағалауда, олардың графикпен жұмыс жасаулары тек жалпылама ғана сипаттама беретіндіктерін осы жұмыстарынан оңай байқауға болады. Оқушылар көбіне график, схема, кестелермен жұмыс жасауда осы графикте көрсетілген мәліметтерді пайдалана алмайды. Тек, графикті сурет ретінде ғана бағалап оған жалпылама түрде сипаттама береді. Яғни, нақты объективті түрде кесте, яки схема болсын ұсынылған мәліметтерді өз жұмыстарына қосуға оқушыларда дағды қалыптаспаған. Ал, үзік мәтіндер осындай проблемалардың алдын алуға көмектеседі. Оқушылар өз жұмыстарына үзік мәтіндерді пайдалану арқылы нақты мәліметтер келтіріп, шынайы түрде жауап жаза алады. Әрине, осындай нақты графикте келтірілген сандық мәліметтер оқушы жұмысында дұрыс қолданылса жоғары бағаланатындығы анық. Тек ғана жоғары бағаланып қоймай үзік мәтіндерді пайдалану оқушылардың ойлау қабілеттерін сыни тұрғыда дамытады. Сыни тұрғыда дұрыс дами алған оқушының пәнге деген қызығушылығы артып, биологиялық біліктілігі жоғарылап, ғылым саласында үлкен жетістікке жетуіне жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Биология. Учебник для 7 класса Назарбаев Интеллектуальных школ / И.Г.Короткова, Ж.Ж.Жакенова, Л.В. Трубникова, Ж.К.Камзинов, А.С.Комаров, Н.М.Аймуханов АОО «Назарбаев Интеллектуальных школы» 2018.-128с., ил.
2. <https://theoryandpractice.ru/posts/2161-8-nauchno-populyarnyy-knig-po-biologii-i-genetike>
3. Светловская, Н.Н. Основы науки о читателе: теория формирования типа правильной читательской деятельности / Н.Н. Светлов-ская. – М. : Магистр, 1993. – 180 с.
4. Логвина, И. Формирование навыков функционального чтения. Книга для учителя / И. Логвина, Л. Рождественская. – Тарту, TARTU ULICOOL. NARVA KOLLEDZ, 2012. – 58 с.
5. <https://rusall.68edu.ru/wp-content/uploads/2016/09/Стратегий-смыслового-чтения.pdf>

УДК 372.854

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ

Кисабек А.К. Сыдыкбаева С.А.

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: aida.kisabek@mail.ru

В данной статье рассматривается описание игровых методов и технологий, которые являются орудием преподавания, стимулируют мыслительную деятельность обучаемых, способствует сделать учебный процесс привлекательнее и познавательнее, вынуждают переживать и волноваться, что создает мощный стимул к освоению знаний по изучаемой дисциплине.

Ключевые слова: игра, игровые технологии, урок химии, активность школьников

Бұл мақалада оқыту құралы болып табылатын ойын әдістері мен технологияларының сипаттамасы қарастырылады. оқушылардың ақыл-ой белсенділігін ынталандырады, оқу процесін тартымды және ақпараттандыруға ықпал етеді, сізді тәжірибе мен алаңдауға мәжбүр етеді, бұл оқытылатын пән бойынша білімді игеруге күшті ынталандыру тудырады.

Түйін сөздер: ойын, ойын технологиясы, химия сабағы, оқушылардың белсенділігі

This article describes the game methods and technologies that are a tool for teaching, stimulate the mental activity of students, help to make the learning process more attractive and informative, make them worry and worry, which creates a powerful incentive to master knowledge in the discipline being studied.

Keywords: game, game technologies, chemistry lesson, student activity

Введение. Игра – одно из значительных явлений в человеческой культуре. Игра влияет на биологическое, социальное и духовное развития человека. При проигрывание каких-либо моментов на уроках или практиках, учащийся более глубоко понимает ту или иную ситуации для себя, учащийся может воплотиться на время в любую роль и почувствовать какого быть данным персонажем [1].

«Игра – форма свободного самовыявления человека, которая предполагает реальную открытость миру возможного и разворачивается либо в виде состязания, либо в виде представления (исполнения, репрезентации) каких-либо ситуаций, смыслов, состояний» [2].

Игровые технологии – являются не только самыми древними технологиями в мире, но являются ещё и способ передачи знаний, мудрости, житейского опыта новому поколению. Игровые технологии являются развлечением, отдыхом, способным перерасти в обучение, и в творчество.

По определению Г. К. Селевко, игровая технология – это вид деятельности в условиях ситуаций, направленных на воссоздание и усвоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением [3].

Еще в IX веке Аль – Фараби предупреждал, что образование и воспитание – два крыла подрастающего поколения, и знания, данные без воспитания, приносят человечеству в основном горе. История не раз доказывала дальновидность аль – Фараби. За тысячу лет до эпохи Просвещения мыслитель Абу Насыр аль-Фараби (870-950-е гг.) во многих своих работах провел такой педагогический анализ, как навыки, привычки, способности, характер. А этику и педагогику называли ведущей отраслью образования! Образование-теоретическая мораль народа. Воспитание-охват городов эстетической нравственностью и искусством, основанными на знаниях. Образование осуществляется посредством устного чтения, просеивания знаний, обучения, дифференциации и пробуждения, а воспитание – через практическую работу [4].

Предыдущий опыт учителей-новаторов, широко использующих игру в процессе обучения, доказывает результативность педагогической игры в поддержании познавательной активности учащихся. Однако недостаточная сформированность дидактических и методических особенностей в укреплении познавательной активности учащихся в процессе обучения химии в школе через игру вызвала затруднения в практике подготовки учащихся к общему образованию. Отсюда можно увидеть противоречия между школой и обществом, формирующие познавательную активность.

Целью образования является формирование свободной, ответственной, гуманной личности, способной к дальнейшему саморазвитию. Формирование образованного человека, легко формирующегося в изменчивом обществе, быстро осваивающего новую сферу деятельности, обладающего высоким уровнем толерантности, способного обсуждать, оценивать любую ситуацию и принимать адекватные решения.

Сейчас наша система образования не полностью развита. Поэтому у учащихся слабая мотивация к занятиям, особенно низкий интерес к естественнонаучным предметам, в том числе химии. У нас сложился устоявшийся принцип, традиционная система обучения.

Сегодня мы убеждены, что страны с сильным образованием и наукой будут впереди во всех отношениях.

В связи с этим следует заменить традиционное обучение игровыми технологиями. В настоящее время необходимо полноценно обеспечить условия, благоприятные для самостоятельной работы учащихся, развития их творческой свободной мысли. Учитывая актуальность указанных проблем, нами была поставлена цель экспериментально проверить, способствует ли использование игровых технологий на уроках химии в общеобразовательных школах развитию личности и повышению познавательной активности учащихся.

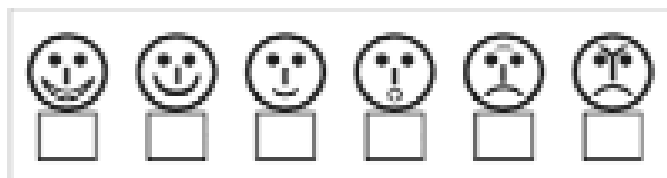
Практическая часть. Основная цель методов обучения в школе - формирование у ребенка способности мыслить во время усвоения знаний, тем самым развивая познавательную деятельность. Это определяет важность развития у учащегося самостоятельных действий, способностей к самостоятельной работе. Творческие способности ученика развиваются через его мышление и практические действия. При проведении уроков, которые учат мыслить, необходимо сначала сформировать сотрудничество между учителем и учеником.

Учитель в данном случае является не интерпретатором, наблюдателем, оценщиком готовых знаний, а закуска коллективной деятельности, организующей познавательную деятельность. Для формирования творчества учащихся необходимо сначала искать способы заинтересовать. В химической науке немало явлений, которые привлекают школьников. Увлечения расширяют кругозор ученика, побуждают к получению знаний, облегчают его деятельность, если он чем-то заинтересован, он способен противостоять и преодолевать трудности, чтобы заниматься любым делом. А игровой технологии в этом немало. В качестве доказательства вышеизложенных слов в ходе изучения химии в средней школе был проведен урок с использованием игровой технологии. Во время урока все учащиеся должны быть обеспечены игровыми технологиями и большим количеством заданий. Занятия по игровому обучению развивают мышление учащихся, повышают познавательную активность, другие способности и интерес к предмету химии. Занятие проводилось в форме соревнований, поэтому учащиеся старались быстро выполнить задание. Задания, проходившие в форме соревнований, давались как по группам, так и индивидуально. А то, как ученики справляются с заданием, было в центре внимания преподавателя.

Краткосрочный план исследования;

1. Психологическая разминка

Ее цель – определить эмоциональное состояние учащихся. У каждого ученика имеется табличка с шестью лицами – шкала для определения эмоционального состояния

II. Мозговой штурм

Целью такого занятия является, создание комфортных условий обучения, при которых учащиеся чувствуют свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

На прошлом уроке мы изучали структуру периодической таблицы. Для проверки домашнего задания поделим учащихся на 3 группы, с помощью сессионных залов в приложении “Zoom”.

Для этого проведем разминку:

Задание 1 группы:

1. Элемент находится в 3 периоде главной подгруппы II группы.
2. Элемент находится в 3 периоде главной подгруппы VIII группы.
3. Элемент с порядковым номером 60

Задание 2 группы:

1. Элемент находится в 4 периоде главной подгруппы III группы.
2. Элемент находится в 6 периоде побочной подгруппы VII группы.
3. Элемент с порядковым номером 85

Задание 3 группы:

1. Элемент находится в 5 периоде главной подгруппы II группы.
2. Элемент находится в 2 периоде главной подгруппы VIII группы.
3. Элемент с порядковым номером 45

Самооценивание выполняется по ключу.

III. Прием «зашифрованная телеграмма»

Ребусы развивают мышление ребенка, являются отличной зарядкой для ума и эффективной тренировкой внимания, восприятия, воображения, памяти, целеустремленности, собранности и многих других личностных качеств.

Учащимся была передана телеграмма, в которой записана тема урока, но она зашифрована. Задача детей определить с помощью ребуса. В процессе поиска правильного ответа в игровой форме мы учимся рассуждать и делать необходимые выводы.

IV. Закрепление урока

Закрепление объяснённого материала состоит в том, что путём высказываний или решения задач учащиеся повторяют то, что им преподано. Необходимость закрепительного повторения обуславливается свойствами психики.

Учащимся предлагается закрепить урок с помощью игры, так информация будет более прочнее усвоена.

В задание скрыто слово из таблицы периодической системы Менделеева, для каждой группы отдельное. Будет известна только относительная атомная масса элемента.

Задание дано на время, первыми прибывшими к финалу группа получает бонусный балл.

Работа в группе

Карточка для первой группы:

12,011; 15,999; 39,098.

Карточка для второй группы:

32,064; 190,2; 22,990.

Карточка для третьей группы:

15,999; 39,098; 1,008; 15,999

Заключение. В ходе применения игровой технологии на уроках химии были получены следующие результаты и рекомендации:

1) игровая деятельность технология, формирующая знания, умения и навыки, способствующая саморазвитию личности, повышению творческих способностей.

2) в отличие от традиционного метода обучения через игру, знания решаются путем постановки перед ними задачи, а не информирования учащихся в готовом виде. Учащиеся будут самостоятельно определять и усваивать знания, необходимые для процесса поиска, исследования.

3) обучение с использованием обучающих игр учит действовать в команде, коллективе, принимать решения, свободно вести себя и свободно передавать игровой процесс.

4) используя игровые технологии, можно добиться следующих результатов: экономится время во время занятий, не требуется визуализации.

5) игровая деятельность способствует повышению познавательной активности учащихся. Дает ученику профессиональную направленность.

6) ученик становится разносторонним т. е. одновременно происходит мышление, действие, скорость

Результаты исследования доказывают, что изучение химии с помощью игровых технологий очень эффективно, т.е. при изучении химии с применением игровых технологий это может не только повлиять на качество знаний и человеческих качеств ученика, но и значительно улучшить взаимоотношения между преподавателем и учеником.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бородай Ю.М. Воображение и теория познания. – М., 1966.
2. Сигов Б.К. Игра // Современная западная философия: Словарь. М., Политиздат, 1991.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998.
4. Михайленко Т.М. Игровые технологии как вид педагогических технологий / Т.М. Михайленко // Педагогика: традиции и инновации: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). Т. I. – Челябинск: Изд-во «Два комсомольца», 2011.

ӘОЖ 539.42:620.18:53.083.91:669.14

СФЕРАДАҒЫ ТРИГОНОМЕТРИЯ

Кожашева Г.О., п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Әлімбаева М.Қ., математика мамандығының 4 курс студенті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail.ru: kozhasheva_gulnar@mail.ru , alimbaeva@gmail.com

Кез келген ABC сфералық үшбұрышын қарастырайық. Косинустардың сфералық теоремасы жазық тригонометрияның косинустар теоремасына ұқсас. Алдымен, ABC сфералық үшбұрыштың b және c қабырғаларының әрқайсысы $\frac{\pi}{2}r$ деп ұйғарайық. b және c қабырғаларына A нүктесінен AM және AN жанамаларын жүргізіп, олардың OB және OC радиустарының созындыларымен M және N қиылысу нүктелерін табамыз (1 сурет); мұндай нүктелер бар, өйткені ұйғарым бойынша AOC, AOB бұрыштарының әрқайсысы меньше $\frac{\pi}{2}$ кем. Сонда A бұрышы MAN бұрышына тең болады, және MAN жазық үшбұрышы үшін жазық косинустар теоремасына сәйкес

$$MN^2 = AN^2 + AM^2 - 2AN \cdot AM \cos A.$$

Түйін сөздер: сферадағы тригонометрия, сфералық үшбұрыш, косинустардың сфералық теоремасы, синустардың сфералық теоремасы, қабырға, бұрыш, Пифагор теоремасы.

Рассмотрим любой сферический треугольник ABC . Сферическая теорема косинусов аналогична теореме косинусов плоской тригонометрии. Для начала определим, что ABC является $2r$ каждой из ребер B и C сферического треугольника. проведем касательные AM и AN от точки A к стенкам b и c и найдем точки пересечения M и N с их растяжками радиусов OB и OC (рис.1); такие точки существуют, так как каждый из углов AOC , AOB меньше меньшего $\pi/2$. Тогда угол A будет равен углу MAN , и согласно теореме плоских косинусов для плоского треугольника MAN

$$MN^2 = AN^2 + AM^2 - 2AN \cdot AM \cos A.$$

Ключевые слова: тригонометрия в сфере, сферический треугольник, сферическая теорема косинусов, сферическая теорема синусов, ребро, угол, теорема Пифагора.

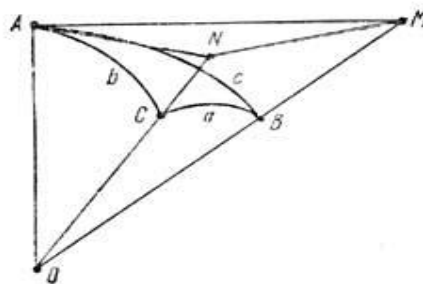
Consider any ABC spherical triangle. The spherical cosine theorem is similar to the cosine theorem of flat trigonometry. First, let's assume that ABC is equal to each of the sides b and c of a spherical triangle $2R$. on walls b and C , we draw the conversions am and AN from point A and find the points of intersection of M and N with their extensions of radii OV and OS (fig.1); there are such points, since by definition each of the angles aos , AOV is less than $\pi/2$. Then the angle A is equal to the angle MAN , and according to the theorem of flat cosines for a flat triangle MAN

$$MN^2 = AN^2 + AM^2 - 2AN \cdot AM \cos A.$$

Keywords: trigonometry in a sphere, spherical triangle, spherical cosine theorem, spherical sine theorem, edge, angle, Pythagorean theorem.

Кез келген ABC сфералық үшбұрышын қарастырайық. Косинустардың сфералық теоремасы жазық тригонометрияның косинустар теоремасына ұқсас. Алдымен, ABC сфералық үшбұрыштың b және c қабырғаларының әрқайсысы $\frac{\pi}{2}r$ деп ұйғарайық. b және c қабырғаларына A нүктесінен AM және AN жанамаларын жүргізіп, олардың OB және OC радиустарының созындыларымен M және N қиылысу нүктелерін табамыз (1 сурет); мұндай нүктелер бар, өйткені ұйғарым бойынша AOC , AOB бұрыштарының әрқайсысы меньше $\frac{\pi}{2}$ кем. Сонда A бұрышы MAN бұрышына тең болады, және MAN жазық үшбұрышы үшін жазық косинустар теоремасына сәйкес

$$MN^2 = AN^2 + AM^2 - 2AN \cdot AM \cos A. \quad (1)$$

1 сурет

Екінші жағынан, сфераның үлкен шеңберлерінің a, b, c доғаларына тірелетін BOC , AOC және AOB центрлік бұрыштарының шамасы сәйкесінше $\frac{a}{r}$, $\frac{b}{r}$ және $\frac{c}{r}$ болады.

Сондықтан, OMN үшбұрышынан

$$MN^2 = OM^2 + ON^2 - 2OM \cdot ON \cos \frac{a}{r} \quad (2)$$

(1) және (2) салыстырып, аламыз

$$OM^2 + ON^2 - 2OM \cdot ON \cos \frac{a}{r} = AN^2 + AM^2 - 2AN \cdot AM \cos A \quad (3)$$

OMA тікбұрышты үшбұрышынан табамыз:

$$OM^2 - AM^2 = OA^2, \quad \frac{OA}{OM} = \cos \frac{c}{r}, \quad \frac{AM}{OM} = \sin \frac{c}{r}, \quad (4)$$

ал ONA тікбұрышты үшбұрыштан табамыз:

$$ON^2 - AN^2 = OA^2, \quad \frac{OA}{ON} = \cos \frac{b}{r}, \quad \frac{AN}{ON} = \sin \frac{b}{r}, \quad (5)$$

(4) және (5) бірінші формулаларын ескерсек, (3) теңдікті былай жазуға болады

$$2OM \cdot ON \cos \frac{a}{r} = 2OA^2 + 2AN \cdot AM \cos A,$$

яғни.

$$OM \cdot ON \cos \frac{a}{r} = OA^2 + AN \cdot AM \cos A. \quad (6)$$

(6) теңдікті $OM \cdot ON$ көбейтіндісіне бөлсек, аламыз

$$\cos \frac{a}{r} = \frac{OA}{OM} \cdot \frac{OA}{ON} + \frac{AN}{ON} \cdot \frac{AM}{OM} \cos A$$

немесе, (4) және (5) формулаларының екінші және үшінші теңдіктерін ескерсек,

$$\cos \frac{a}{r} = \cos \frac{b}{r} \cos \frac{c}{r} + \sin \frac{b}{r} \sin \frac{c}{r} \cos A. \quad (7)$$

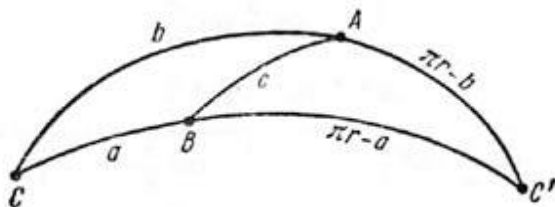
Енді егер b қабырғасы $\frac{\pi}{2}r$ -дан артық, ал c қабырғасы $\frac{\pi}{2}r$ -дан кем болса, онда a және b қабырғаларын C нүктесіне диаметралды қарама-қарсы C' нүктесінде қиылысқанша созамыз (2 сурет). Сонда ABC' сфералық үшбұрышта $\pi - b$ және c тең болатын AC' және AB қабырғалары $\frac{\pi}{2}r$ кем, ал A бұрышымен іргелес BAC бұрышы $\pi - A$ тең болады. Сондықтан, ABC' үшбұрышы үшін (7) формулаға сәйкес

$$\cos(\pi - \frac{a}{r}) = \cos(\pi - \frac{b}{r}) \cos \frac{c}{r} + \sin(\pi - \frac{b}{r}) \sin \frac{c}{r} \cos(\pi - A)$$

яғни

$$-\cos \frac{a}{r} = -\cos \frac{b}{r} \cos \frac{c}{r} - \sin \frac{b}{r} \sin \frac{c}{r} \cos A,$$

бұдан (7) формуланы аламыз.

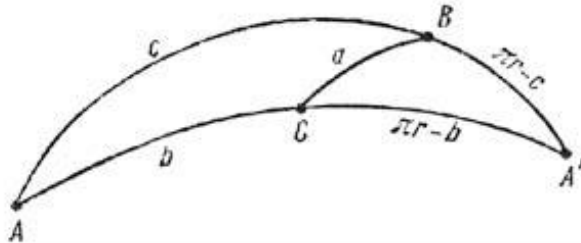
2 сурет

Енді егер b және c қабырғаларының екеуі де $\frac{\pi}{2}r$ - артық болса, онда b және c қабырғаларын A нүктесіне диаметралды қарама-қарсы A' нүктесінде қиылысқанша созамыз (3 сурет). Сонда $A'BC$ сфералық үшбұрышында $\pi - b$ және $\pi - c$ тең болатын CA' және BA' қабырғалары $\frac{\pi}{2}r$ кем, ал $\angle BA'C$ бұрышы A бұрышына тең болады. Сондықтан

$A'BC$ үшбұрышы үшін (7) формулаға сәйкес

$$\cos \frac{a}{r} = \cos \left(\pi - \frac{b}{r} \right) \cdot \cos \left(\pi - \frac{c}{r} \right) + \sin \left(\pi - \frac{b}{r} \right) \cdot \sin \left(\pi - \frac{c}{r} \right) \cdot \cos A,$$

бұдан (7) формуланы аламыз.

3 сурет

(7) формула косинустардың сфералық теоремасын білдіреді, ол әдетте келесі түрде тұжырымдалады: сфералық үшбұрыштың қабырғасының косинусы қалған екі қабырғасының косинустарының көбейтіндісі мен қалған екі қабырғаның синустарының олардың арасындағы бұрыштың косинусына көбейтіндісінің қосындысына тең.

(7) формулада a, b, c қабырғалары мен A, B, C бұрыштарының белгілеулерін ауыстыру арқылы келесі ұқсас формулаларды аламыз

$$\cos \frac{b}{r} = \cos \frac{a}{r} \cdot \cos \frac{c}{r} + \sin \frac{a}{r} \cdot \sin \frac{c}{r} \cdot \cos B \quad (8)$$

және

$$\cos \frac{c}{r} = \cos \frac{a}{r} \cdot \cos \frac{b}{r} + \sin \frac{a}{r} \cdot \sin \frac{b}{r} \cdot \cos C \quad (9)$$

Енді жазық тригонометрияның синустар теоремасына ұқсас синустардың сфералық теоремасы:

$$\frac{\sin \frac{a}{r}}{\sin A} = \frac{\sin \frac{b}{r}}{\sin B} = \frac{\sin \frac{c}{r}}{\sin C} \quad (10)$$

Бұл формула синустардың сфералық теоремасын білдіреді: сфералық үшбұрыштың қабырғаларының синустары қарама-қарсы бұрыштардың синустарының қатынасы сияқты.

(10) формуладан, егер сфералық үшбұрышта $B = \pi - A$, $\sin B = \sin A$ орындалса, онда $\sin \frac{b}{r} = \sin \frac{a}{r}$, яғни не $a=b$, не $b = \pi r - a$ болатыны көрініп тұр. Бірақ, егер $a=b$ болса, онда $A=B$ және $B = \pi - A$ теңдігіне сәйкес бұл $A = B = \frac{\pi}{2}$ береді. Олай болса, $C - AB$ қабырғасының полюсі, және сондықтан $a = b = \frac{\pi}{2}r$. Сонымен, $b = \pi r - a$ теңдігі осы жағдайда да орынды.

Егер $B = \pi - A$ болса, онда a және b қабырғаларының байланысы $b = \pi r - a$ теңдігімен көрсетіледі.

Бес элементтер формулаларының бірі: сфералық үшбұрыштың қабырғасының синусы мен іргелес бұрыштың косинусының көбейтіндісі осы бұрышқа қарсы жатқан қабырғаның косинусы мен үшінші қабырғаның синусына көбейтіндісінің және берілген бұрышқа қарсы жатқан қабырғаның синус мен үшінші қабырғаның косинусына берілген бұрышқа қарсы жатқан қабырғаның косинусына көбейтіндісінің айырымына тең.

$$\sin \frac{a}{r} \cdot \cos B = \cos \frac{b}{r} \cdot \sin \frac{c}{r} - \sin \frac{b}{r} \cdot \cos \frac{c}{r} \cdot \cos A \quad (11)$$

$$\sin \frac{b}{r} \cdot \cos C = \cos \frac{c}{r} \cdot \sin \frac{a}{r} - \sin \frac{c}{r} \cdot \cos \frac{a}{r} \cdot \cos B \quad (12)$$

$$\sin \frac{c}{r} \cdot \cos A = \cos \frac{a}{r} \cdot \sin \frac{b}{r} - \sin \frac{a}{r} \cdot \cos \frac{b}{r} \cdot \cos C \quad (13)$$

(11) формулада a және c қабырғалары мен A және C бұрыштарын орнын ауыстырып, a, b, c қабырғалары мен A, B, C бұрыштарының белгілеулерін өзгертіп, біз тағы ұқсас үш формулаларды аламыз:

$$\sin \frac{a}{r} \cdot \cos C = \cos \frac{c}{r} \cdot \sin \frac{b}{r} - \sin \frac{c}{r} \cdot \cos \frac{b}{r} \cdot \cos A, \quad (14)$$

$$\sin \frac{b}{r} \cdot \cos A = \cos \frac{a}{r} \cdot \sin \frac{c}{r} - \sin \frac{a}{r} \cdot \cos \frac{c}{r} \cdot \cos B, \quad (15)$$

$$\sin \frac{c}{r} \cdot \cos B = \cos \frac{b}{r} \cdot \sin \frac{a}{r} - \sin \frac{b}{r} \cdot \cos \frac{a}{r} \cdot \cos C, \quad (16)$$

(11) формулада $\sin \frac{a}{r}, \sin \frac{b}{r}, \sin \frac{c}{r}$ пропорционал $\sin A, \sin B$ және $\sin C$, шамаларымен ауыстырып, келесі формуланы аламыз:

$$\begin{aligned} \sin A \cdot \cos B &= \cos \frac{b}{r} \cdot \sin C - \cos \frac{c}{r} \cdot \cos A \cdot \sin B, \\ \cos \frac{b}{r} \cdot \sin C &= \cos B \cdot \sin A + \sin B \cdot \cos A \cdot \cos \frac{c}{r}. \end{aligned} \quad \text{немесе} \quad (17)$$

(17) формулада a, b, c қабырғалары мен A, B, C бұрыштарының белгілеулерін өзгерту арқылы тағы екі ұқсас формула аламыз:

$$\cos \frac{c}{r} \cdot \sin A = \cos C \cdot \sin B + \sin C \cdot \cos B \cdot \cos \frac{a}{r} \quad (18)$$

$$\cos \frac{a}{r} \cdot \sin B = \cos A \cdot \sin C + \sin A \cdot \cos C \cdot \cos \frac{b}{r} \quad (19)$$

(17) формулада a және c қабырғалары мен и углы A және C бұрыштарының орнын ауыстырып, және a, b, c қабырғалары мен A, B, C бұрыштарының белгілеулерін өзгертіп, біз тағы ұқсас үш формулаларды аламыз

$$\cos \frac{b}{r} \cdot \sin A = \cos B \cdot \sin C + \sin B \cdot \cos C \cdot \cos \frac{a}{r} \quad (20)$$

$$\cos \frac{c}{r} \cdot \sin B = \cos C \cdot \sin A + \sin C \cdot \cos A \cdot \cos \frac{b}{r} \quad (21)$$

$$\cos \frac{a}{r} \cdot \sin C = \cos A \cdot \sin B + \sin A \cdot \cos B \cdot \cos \frac{c}{r}. \quad (22)$$

Бұл формулаларға жазық тригонометрияда ұқсас формулалар жоқ.

Жазық тригонометрияда аналогі жоқ косинустардың қосарлас теоремасы:

$$\cos A = -\cos B \cdot \cos C + \sin B \cdot \sin C \cdot \cos \frac{a}{r}. \quad (23)$$

(23) формула косинустардың қосарлас сфералық теоремасын өрнектейді.

(23) формулада a, b, c қабырғалары мен A, B, C бұрыштарының белгілеулерін өзгерту арқылы тағы екі ұқсас формула аламыз:

$$\cos B = -\cos C \cdot \cos A + \sin C \cdot \sin A \cdot \cos \frac{b}{r}, \quad (24)$$

$$\cos C = -\cos A \cdot \cos B + \sin A \cdot \sin B \cdot \cos \frac{C}{r}. \quad (25)$$

(23) бес элементтер формуласын (22) теңдікке мүшелеп бөлсек келесі теңдікті аламыз

$$\operatorname{ctg} B = \frac{\operatorname{ctg} \frac{b}{r} \cdot \sin \frac{c}{r} - \cos \frac{c}{r} \cdot \cos A}{\sin A}$$

яғни

$$\operatorname{ctg} B \cdot \sin A = \operatorname{ctg} \frac{b}{r} \cdot \sin \frac{c}{r} - \cos \frac{c}{r} \cdot \cos A$$

немесе

$$\sin \frac{c}{r} \cdot \operatorname{ctg} \frac{b}{r} - \sin A \cdot \operatorname{ctg} B = \cos \frac{c}{r} \cdot \cos A. \quad (26)$$

Сонымен, біз котангенстер формулаларының бірін алдық. Котангенстер формулаларының басқасы да бар, мысалы:

$$\sin \frac{a}{r} \cdot \operatorname{ctg} \frac{b}{r} - \sin C \cdot \operatorname{ctg} B = \cos \frac{a}{r} \cdot \cos C, \quad (27)$$

ABC сфералық үшбұрышы-тікбұрышты үшбұрыш (A бұрышы-тік) болған жағдайда, (7) косинустар теоремасының түрі

$$\cos \frac{a}{r} = \cos \frac{b}{r} \cdot \cos \frac{c}{r} \quad (28)$$

яғни, гипотенузаның косинусы катеттердің косинустарының көбейтіндісіне тең. Тікбұрышты сфералық үшбұрыштың гипотенузасы мен катеттерін байланыстыратын бұл теорема Пифагор теоремасының аналогы болады және оны Пифагордың сфералық теоремасы деп аталады.

A бұрышы-тік болған жағдайда (10) синустар теоремасының түрі

$$\sin \frac{b}{r} = \sin \frac{a}{r} \cdot \sin B \quad (29)$$

және

$$\sin \frac{c}{r} = \sin \frac{a}{r} \cdot \sin C \quad (30)$$

(29) және (30) формулаларын тік бұрышты сфералық үшбұрышының синустар теоремасы деп атайды.

Бұл тригонометриялық қатынастар кез келген үш элементі (қабырғалары мен бұрыштары) бойынша «сфералық үшбұрышты шешуге» мүмкіншілік береді. Егер бізге сфералық үшбұрыштың үш қабырғасы берілсе, онда (7) косинустар теоремасы бойынша табамыз

$$\cos A = \frac{\cos \frac{a}{r} - \cos \frac{b}{r} \cdot \cos \frac{c}{r}}{\sin \frac{b}{r} \cdot \sin \frac{c}{r}}$$

және тура осылай (8) және (9) формулалар бойынша $\cos B$ және $\cos C$ табамыз.

Егер сфералық үшбұрыштың екі қабырғасы мен арасындағы бұрышы берілсе, мысалы b , c қабырғалары мен и угол A бұрышы, онда a қабырғасын косинустар теоремасының (7) формуласы бойынша табамыз.

Егер сфералық үшбұрыштың екі қабырғасы мен біреуіне қарсы жатқан бұрышы берілсе, мысалы a , b қабырғалары мен A бұрышы, онда синустар теоремасының (10)

формуласы бойынша табамыз.

$$\sin B = \frac{\sin \frac{b}{r}}{\sin \frac{a}{r}} \cdot \sin A$$

Қабылдау деңгейі жоғары оқушыларға сфералық геометрияның ұғымдарын, оның ішінде сфералық тригонометрияның қолданысын меңгертсек білімдерін кеңейту, тереңдету бағытында дұрыс нәтижеге қол жеткізеріміз анық деген сенімдеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ефимов Н.В. Высшая геометрия –М.:Наука,2004
2. Прасолов В.В. Задачи по планиметрии М.: МЦНМО: ОАО Московский учебник, 2006
3. Базылев В.Г., Дуничев К.Н. и др. Геометрия части 1,.2. М.Просвещение 2010 г.
4. Вольберг О.А. Основные идеи проективной геометрии, М.:Наука. 2010
5. ВВ. Прасолов. Геометрия Лобачевского. Москва, МЦНМО, 2004.

ӘОЖ 658.11

ҚАУІПТІ ХИМИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МЕТАЛЛУРГИЯЛЫҚ ӨНДІРІСТЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ

Көбегенов А.М., Жармұхамбет Б.Н., Турганова М.М.

Ғылыми жетекші: **Идрисова А.Е., т.ғ.к.**

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aei_64@mail.ru

Мақалада қауіпті химиялық және металлургиялық өндірістердің түрлері талданады, минералдардың, металдардың, пайдалы қазбалардың кен орындары мен байытылуы, флотациялық әдіс және флотациялық машиналарға қойылатын талаптар қарастырылады.

Түйін сөздер: реакция, үрдіс, кен, өндеу, байыту.

В статье анализируются виды опасных химических и металлургических производств, рассматриваются месторождения и обогащение минералов, металлов, полезных ископаемых, флотационный метод и требования, предъявляемые к флотационным машинам.

Ключевые слова: реакция, процесс, руда, переработка, обогащение.

The article analyzes the types of hazardous chemical and metallurgical industries, considers the deposits and enrichment of minerals, metals, minerals, the flotation method and the requirements for flotation machines.

Keywords: reaction, process, ore, processing, enrichment.

Металлургия саласы металдарды кендерден алу химиялық негіздерін, физикалық және технологиялық жағдайларды, кендерді өндеу және ұнтақтау, қажетті сапаға дейін металдарды балқыту, қазіргі машина жасау және құрылысқа керекті қорытпаларды зерттейді.

Металдарды алу үшін бастапқы шикізат көздері болып кендер мен концентраттар саналады. Геологиялық үрдістерге байланысты бір немесе бірнеше бағалы химиялық элементтер жер қабатындағы орташа концентрациядан жоғары болып кездеседі. Кен туралы түсінік тек геологиялық мағынаны ғана бермейді, сонымен бірге экономикалық мағынаны да білдіреді.

Кенді өңдеудің технологиялық үлгісінде механикалық байыту тәсілі қолданылады. Байыту нәтижесінде бағалы компоненттерден жоғары концентраттарды алады. Металлургиялық өңдеумен салыстырғанда байыту үрдісінің бағасы төмен болып келеді. Кендерді алдын-ала байыту экономикалық жағынан пайдалы.

Металлургияда қолданылатын барлық үрдістерді үш негізгі топқа бөлуге болады:

1) пирометаллургиялық үрдістер, өте жоғары температурада және материалдар массасының барлығы балқып кететін жағдайда металдарды физика-химиялық үрдістер негізінде бөліп алады;

2) гидрометаллургиялық үрдістер, химиялық реакциялар суда және тұз ерітінділерде, кейбір жағдайларда органикалық ерітінділерде, температура 20-200⁰С, қысымы орташа немесе жоғары қысымды жағдайларда өтеді;

3) электрометаллургиялық үрдістер, химиялық реакциялар (тотығу, тотықсыздандыру) электродтарда пайда болатын электрлік потенциалдың әсерінен өтеді.

Техника мен өндірісте пайдаланылатын негізгі материал – металл. Көлік, станоктар, түрлі аспаптар, әуе және су кемелері және т.б. жасауда металдар қолданылады.

Қара және түсті металлургия қазіргі уақытта Қазақстанның индустриялық бейнесі болып табылады.

Халық шаруашылығының барлық салаларында жер қойнауынан алынатын минералды шикізаттардың маңызы өте зор, олардан металдар, химиялық заттар, отын түрлері және құрылыс материалдар алынады, оларды өндіру үшін бастапқы шикізат түрлі өңдеу үрдістерден өтеді. Көбінесе минералды шикізаттардың құрамы күрделі болып келеді, сондықтан олардың құрамындағы пайдалы заттарды тиімді пайдалану үшін оларды ажыратып бөлу қажет.

Металды кендер негізінде кешенді түрде кездеседі, олардың құрамынан жеке металдарды тек металлургиялық өңдеумен бөліп алу күрделі үрдіс.

Кендерді байытудың технологияларын жетілдіру нәтижесінде кедей кендерден жоғары сапалы концентраттарды және күрделі құрамды кендерден жеке металдар концентраттарын алуға болады.

Қазіргі уақытта барлық дерлік пайдалы қазбалар байыту үрдісінен өткізіледі, тек темір, марганец және фосфор кендерін тікелей металлургиялық немесе химиялық әдістерімен өңдеуге болады [1].

Кендердің жаңа түрлерінің табылуы олардың құрамдарының өзгеруі мен олардың кешенді пайдалану дәрежесі талапқа сай болмауы ғылыми және тәжірибелік көптеген мәселелердің шешілуін қажет етеді.

Адамзатқа қажетті металдар және бағалы заттар кендерден немесе пайдалы қазбалардан алынады, олардың құрамында бір немесе бірнеше бағалы минералдар және көптеген тау жынысты минералдар кіреді. Пайдалы қазбалар жер қойнынан қатты, сұйық және газ түрінде алынады.

Минералдар - бір элементтен немесе бірнеше элементтерден тұратын химиялық қосылыстар. Бір элементтен тұратын минералдарға, мысалы, алтын, күміс, платина, асыл металдар, күкірт, алмаз, графит жатады. Бірақ минералдардың көпшілігі құрамына екі немесе одан да көп элементтер кіретін бейорганикалық химиялық қосылыстар болып табылады. Жер қойнынан табылған минералдар саны қазір үш мыңнан астам, оларды химиялық құрамына сәйкес үлкен екі топқа бөлуге болады: күкіртті және тотықты минералдар.

Кендерде құрамынан бір немесе бірнеше бағалы элементтерді тиімді түрде бөліп алуға болатын пайдалы қазбалар белгілі, себебі кен көптеген минералдардан тұрады. Олардың құрамында бағалы элементтер көп болса, онда тау жынысына жатады. Кендер құрамдарына және қасиеттеріне байланысты әр түрлі топтарға бөлінеді. Мысалы, құрамымен байланысты түсті, қара, асыл, радиобелсенді, сирек кездесетін металдар кендері болып бөлінеді. Бағалы заттардың қандай минералдар түрінде кездесуіне байланысты кендер күкіртті, тотықты және аралас кендер болады. Құрамындағы металдардың санымен байланысты бір металды немесе көп металды кендер болып бөлінеді. Кендердің көпшілігі көп металды болады.

Байыту өндірісінде елеу үрдісі арнаулы аппараттарда – механикалындырылған елеуіштерде жүргізіледі. Егер елеуде бір тор орнатылса бастапқы зат екі, ал екі тор орнатылса - үш ірілік кластарға бөлінеді. Елеу қажеттілігіне қарай байыту әр түрлі мақсаттармен қолданылады:

1) ұсату процестерінде ұсатқыштар алдында оларға түсетін кен ішіндегі сол сатыда ұсатуды керек етпейтін даяр ірілік класын бөліп алуға, яғни көмекші үрдіс ретінде қолданылады;

2) кейбір үрдістер алдында әр түрлі ірілік кластарда жеке байыту қажеттілігі болғанда дайындау процесі ретінде жүргізіледі;

3) кейбір қазбалардың, мысалы, көмір, темір кендері тек ірілік кластарға бөлгенде әр түрлі сұрыпты өнімдер алынады, осындай мақсатпен пайдаланғанда елеу байыту үрдісі маңызды болып табылады;

4) кейбір үрдістерде қатты заттан суды бөлу үшін де елеу қолданылады, яғни елеу сусыздандыру үрдісіне айналады, бұл елеу байыту өндірістерінде кеңінен таралған үрдіс.

Сонымен қатар елеу құрылыс материалдарын дайындау өндірісінде ұсатып сорттау негізгі үрдістердің бірі ретінде қолданылады.

Әр түрлі белгілеріне қарай елеулер бірнеше түрлерге бөлінеді. Елегіш торларының пішініне қарай жазық бетті (колосникті, жазықтықта тербелуші, дірілдеуік, валкалы елеулер) конусты бетті, дөңгелек бетті, барабанды елеулер және ойық бетті, доғалы болып бөлінеді. Елеуіш беттің қимылына қарай қозғалмайтын (колосникті, доғалы) және қозғалмалы (дірілдеуік, валкалы, барабанды) болып бөлінеді.

Барлық елеулер негізінен үш бөліктен тұрады: елегіш, бетті корпус және қимылға келтіру механизм.

Кен байыту өндірістерінде ең көп таралған - дірілдеуік елеулер, олардың өнімділігі және тиімділігі басқалармен салыстырғанда жоғары болып келеді.

Елегіштің беттері негізінде үш түрлі болып жасалынады: 1) қатар-қатар, өз ара белгілі қашықтықта орналасқан бөліктерден немесе рельс кесінділерінен тұрады; 2) әр түрлі пішінді тесіктері бар (дөңгелек, төртбұрышты жырықты) цилиндрлі немесе жазық болат беттен жасалынады; 3) сымнан тоқылады.

Білікті немесе колосникті торлар әдетте ірі ұсату сатысында, болат бетті торлар орташа және ұсақ сатыларында, ал тоқылған торлар кейде ұнтақтаудың бірінші сатысында қолданылады. Елегіш беттің тесіктерінің қосынды ауданының бүтін бет ауданына қатынасы қима коэффициенті деп аталады. Ол неғұрлым үлкен болса, соғұрлым елеу тиімділігі жоғарылайды [2].

Пайдалы қазбаларды байытуда флотация ең көп тараған байыту әдісіне жатады. Қазіргі кезде ол пайдалы қазбалардың барлық түрін байытуға қолданылады. Түсті және сирек кездесетін металдар кендерін байытуда флотация негізгі әдіс болса, қара металдар кендерін, көмірді және кейбір қазба түрлерін байытуда басқа әдістермен бірге қолданылады. Флотацияның әмбебап әдіс болуының себебі - ол минералдардың физика-химиялық қасиеттерінің айырмашылығына негізделген. Бұл қасиеттер әр минералдарда әр түрлі болады.

Өндірісте флотациялау машиналарының көптеген конструкциялық түрлері қолданылады. Конструкциялардың әр түрлі ерекшеліктеріне сәйкес механикалық, пневматикалық және пневмомеханикалық флотациялау машиналар белгілі.

Флотациялау машиналардың барлық түрлеріне қойылатын негізгі талаптар келесі:

- пульпа машинаға бір қалыпты түсіп, көбікті және камералық өнімдер үздіксіз шығарылып отырылуы қажет;

- кен түйіршіктері шекпей бүкіл пульпа көлеміне қозғалыста болып тұратын ауа көпіршіктерімен соқтығысу мүмкіншілігі жоғары болуы керек;

- пульпада ауа көпіршіктері көп және ұсақ түрлерінде пульпа көлемінде тегіс жайылуы қажет;

- пульпаның бет қабаты өте баяу қозғалыста болып, жыналған көбікті тербеліске түсірмеуі керек.

Минералданған көбікті қабат механикалық және пневмомеханикалық машиналарда арнаулы көбік сыпырғыштармен бөледі, ал пневматикалық машиналарда көбік шеткі ернеуден өздігінен асып төгіледі.

Кен байытуда қолданылатын барлық үрдістердің жиынтығы кен байытудың технологиялық схемасы деп аталады. Кеннен бастап әр түрлі үрдістерге түсетін және процестерден алынатын өнімдер сызықтармен белгіленеді. Екі өнім беретін процестер көлденең сызықтармен, ал бір өнімді процестер - шеңбер сызықпен белгіленеді. Егер технологиялық схемада тек қолданылатын үрдістер және олардың кезек орналасуы көрсетілсе оны сапалы схема деп атайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Воскобойников В.Г., Кудрин В.А., Якушев А.М. Общая химия. – М.: ИКЦ Академкнига, 2012.
2. Зверевич В.В., Перов В.А. Основы обогащения полезных ископаемых. – М.: Недра, 2019.

ӘОЖ 372. 016:91

ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ІСКЕРЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Кыдырбаева А.Т., магистр географии, преподаватель, **Дюсембинова С.М.**, магистр
науки, старший преподаватель, **Нұрғожа Б.**, студент 2 курса
Жетысуский университет им.И.Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: ardak_jgu@mail.ru

Білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясын оқыту барысында заманауи белсенді оқыту әдістерінің оқушылардың арнайы іскерлік дағдыларын қалыптастырудағы және арттырудағы маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com, Microsoft Office Access, Zoom, субдукция, коллазия, спрединг, абсолют ылғалдылық.

*Рассматривается важность современных активных методов обучения при преподавании географии в рамках **обновленного содержания** образования в формировании и повышении специальных деловых навыков учащихся.*

Ключевые слова: Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com, Microsoft Office Access, Zoom, субдукция, коллазия, спрединг, абсолютная влажность.

The importance of modern active teaching methods in teaching geography in the framework of the updated educational content in the formation and improvement of special business skills of students is considered.

Keywords: Cisco Webex Meetings webex.com, meet.google.com, Microsoft Office Access, Zoom, subduction, collasia, spreading, Absolute humidity

Bandicam бағдарламасын қолданып компьютер экранынан бейне сабақтар жазып, оларды YouTube арнасына енгізу арқылы қашықтықтан оқыту жағдайында оқу үрдісінде іс жүзінде қолдану, сол мәліметтер негізінде онлайн еніп тыңдауы, оқу бейне фильмдерін қолдану мектеп географиясының «Физикалық география» бөлімінің негізгі түсініктерін терең меңгертуге маңызы зор. 10 минуттық бейне сабақтарды оқушылар тыңдап болғанда оларға meet.google.com сервисі арқылы қашықтықтан онлайн тестер алу, нәтижелерін

<https://zoom.us>, Cisco Webex Meetings webex.com бейне конференциялары кері байланыс орнату оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырады. Жоғарыда аталған қашықтықтан оқыту әдістерін қолдану «Гидросфера», «Биосфера», «Аумақтық табиғат кешендері» бөлім тармақтарының ең күрделі түсініктерін оқушылардың жеңіл меңгеріп арнайы пәндік және пән аралық құзіреттіліктерін қалыптастыруды қамтамасыз етеді [1].

Жер табиғатының негізгі құрамдас бөліктерінің құрылысын, оларда жүретін үрдістер мен құбылыстарды, табиғаттағы тепе-теңдіктің сақталу заңдылықтарын ашу арқылы оқушылардың ой өрістерін кеңейтіп дүниетанымдарын, арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

7 сыныпта литосфераның құрылысы, заттық құрамы, Жердің тектоникалық құрылысы, 8 сыныпта тау түзілу үрдістері, жер бедерінің сыртқы күштердің әсерінен өзгеруі сияқты күрделі геологиялық түсініктерді меңгерту оқушылар үшін қиындықтар тудырады. Қашықтықтан оқыту жағдайында youtube.com арнасынан алынған тақырыптың мазмұнын ашатын қысқа бейне көрністерді Freemake Video Converter бағдарламасымен қиып 1-2 минуттық бейне материал дайындау, Bandicam бағдарламасымен сәйкес келетін көрсету құралдары бар 10 минуттық бейне сабақ дайындау алынған нәтижелерді forms.google.com сайтында тест құрып сілтемесімен оқушыларға жіберу арқылы білім алушылардың оқу нәтижелерін тексеруге болады.

Статистикалық және графиктік есептерін талдау негізінде қандай күрделі геологиялық-геоморфологиялық түсініктерді терең меңгергенін, қайысысы қиындық тудыратынын анықтап оқушыларға Zoom бейнеконференция бағдарламасы арқылы кері байланыс орнатуға, *субдукция, коллазия, спрединг* сияқты күрделі түсініктерді қайта түсіндіруге болады.

Қалыптастырушы бағалау барысында кері байланыс орнату оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын арттырып, арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Оқу мақсаттарына сәйкес Күн жүйесіндегі ғаламшарлардың пайда болуы туралы ғылыми болжамдарға түсінік беріп ірі тау жүйелері мен мұхит асты шұңғымаларының түзілу заңдылықтарын ашатын сызба-тұсқалар, оқу бейне фильмдерінен үзінді көрсету оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттырып геосинклиналь, опрылмалы ойыс, литосфералық тақта, платформа, плита, қатпарлану сияқты түсініктерді меңгертуге маңызы зор (1-сурет).

Оқушылардың субдукция, коллазия, спрединг, литосфералық тақта сияқты түсініктерді терең меңгерту үшін көрген бейне фильм мен сызба-нұсқаны талдап оқушылар өз ой қорытындыларын шығаруы тиіс [43].

1 сурет. Литосфералық тақталар теориясының мазмұнын ашатын күрделі геологиялық түсініктерді меңгертуге мүмкіндік беретін сызба-нұсқалар

Күрделі теориялық түсініктерді оқушылар меңгергеннен кейін қолдану, талдау, жинақтау деңгейіндегі тапсырмалар беру арқылы Жер қыртысының құрылысының картасынан 13 литосфералық тақтамен танысып шекараларын анықтайды. Бөлімді жинақтап бағалау тапсырмалары ретінде, географиялық карталарды талдау негізінде «Жер қыртысының құрылыс» тақырыбында деректер қорын құрға болады (1-кесте).

Деректер қорын құру үшін оқушылардың физикалық және жер қыртысының құрылысының карталарымен жұмыс істеуін ұйымдастырып, оларды оқу, түсіну және білу дағдыларын қалыптастыру қажет.

8-9 сыныптарда бұрын алған білімдері мен қалыптасқан ікерлік дағдыларына сүйеніп, жергілікті жерге негіздеп оқыту (өлкетану) қағидасына сәйкес дүниежүзінің, Қазақстанның жер бедерінің ірі пішіндерінің, минералдардың, тау жыныстары мен пайдалы қазбалардың таралуы мен түзілу заңдылықтарын геологиялық құрылысын оқып үйреніп геологиялық жыл санау, Жердің абсолют және салыстырмалы жасы, геологиялық уақыт ішіндегі табиғаттың қалыптасуы мен өзгеруі туралы білім негіздері меңгеріледі.

Кесте 2

**Құрлықтық және мұхиттық тақталардың жер бедерінің ірі пішіндерінің үзілуіне әсері
[1; 2; 3]**

Соқтығысқан литосфералық тақталар		Түзілген таулар	Тзілген мұхит шұңғымалары
Наска	Оңтүстік Америка		
Еуразия	Африка		
Еуразия	Үнді Аустралия		
С.Америка	Тынық мұхиты		

Оқушылардың теориялық білімді терең меңгеріп танымдық белсенділіктерін арттыру үшін оқыту мақсаттарының талаптарына сәйкес географиялық деректер қорын құру барысында <https://www.google.kz/maps> интербелсенді картасын Googl Earth Жер» (Google Жер ғаламшары), Microsoft Office Access деректер қорын басқару жүйесін пайдаланып «Дүниежүзінің ірі таужүйелері», «Жанартаулар», тақырыбында географиялық деректер қорын құруға болады. Ол өз кезегінде «Картография және географиялық деректер қоры» тақырыбынан алған білімдерін іс жүзінде пайдаланып тереңдетуге танымдық қызығушылықтарын арттыруға мүмкіндік береді (2-сурет).

Елдер					
Елдің коды (сандық)	Елдің аты	Аумағының ауданы, км ²	Экономика- лық дамуы	Халқының саны, млн адам	Туы
	Аргентина	2 800 000	Дамушы ел	43 417 000	

2 сурет. Microsoft Office Access деректер қорын басқару жүйесін де қолданылатын географиялық мәліметтердің түрлері

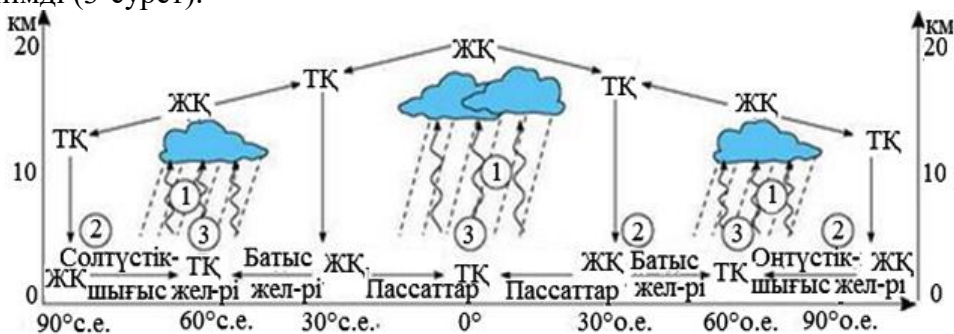
Оқушылар информатика пәнінен деректер қорын құру дағдыларын меңгеретіндіктен ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану қиындық тудырмайды және пән аралық байланыстарды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Атмосфера бөлімін оқыту барсында арнайы пәндік құзіреттіліктерді қалыптастыру үшін оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес 7-сыныпта жаратылыстану пәнінен алған білімдерінің негізінде атмосфераның құрылысын, ауаның құрамын, ауа райының негізгі құрамдас бөліктері мен атмосфералық құбылыстардың түзілуі мен таралу заңдылықтарын зерделеуге баса назар аудару қажет.

Оқушылардың термометрді, барометрді, гигрометрді пайдаланып температураны, атмосфералық қысымды, салыстырмалы ылғалдылықты, өлшеу дағдыларын меңгерту үшін географиялық алаңда ауа райына бақылауды ұйымдастырудың маңызы зор. Ол өз кезегінде ауа райының метеорологиялық элементтерінің өлшем бірліктерін білуге, өлшеу нәтижелерін графиктік ұсынуға, жиналған мәліметтерді талауға, жинақтап өз ой қорытындыларын шығару дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді [2].

8 сыныпта. Климат түзуші факторлар, атмосфераның ғаламдық циркуляциясы тақырыптарын өту барысында бұрын қалыптасқан білімдері мен іскерлік- дағдыларына сүйеніп климат карталарын, тақырыптың мәтінін талдау негізінде экватордан полюске дейін күннің түсу бұрышының төмендеуі, ауа температурасының, жауын-шашынның таралуы арасындағы өзара байланыстарды, климат түзуші түрткі жайттарды анықтауға баса назар аударылады.

Климат түзуші түрткі жайттар анықталғаннан кейін атмосфераның жалпы циркуляциясы, антициклон, циклон, атмосфералық шептердің түрлері мен түзілу заңдылықтарын, тақырыптың мазмұнын ашатын көрнекі құралдар, электронды білім беру ресурстарын пайдаланып оқушылардың өз беттерімен білім алуын ұйымдастыру арқылы оқытқан тиімді (3-сурет).

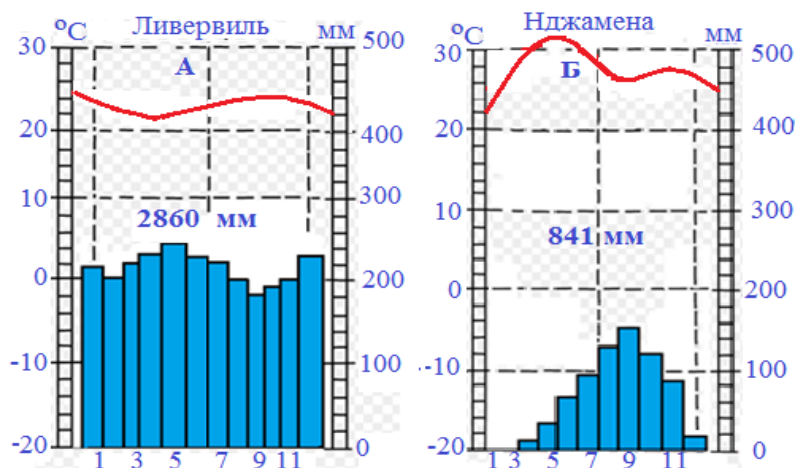
3 сурет. Атмосфераның жалпы циркуляциясының сызба-нұсқасы

1. Ауа көтерілгенде суынып, құрамындағы ылғал су тамшыларына айналып, бұлт түзіледі, жауын-шашын жауады; 2. Жоғарғы қысым аймағы суық ауаның төмен бағыттталып, Жер бетіне салмақ түсіргенде қалыптасады; 3. Төменгі қысымды аймақ жылы ауа жер бетінен көтерілгенде түзіледі. ЖҚ-жоғарғы қысым; ТҚ-төменгі қысым.

Атмосфераның жалпы циркуляциясының қозғаушы күштерін түсіну үшін 3-суреттегі сызба-нұсқаны оқушыларға талдатып өз ой қорытындыларын шығарту олардың танымдық белсенділіктерін арттыуға, күрделі климаттық түсініктерді жеңіл меңгеруге, климат белдеулерінің таралу заңдылықтарын түсіруге мүмкіндік береді (3-сурет).

Климат белдеулері, жеке материктер мен мұхиттардың климаты тақырыптарын оқыту барысында климат карталары мен диаграммаларға талдау жасап жыл маусымдарындағы басым ауа массаларының, атмосфералық қысымның, ауа температурасының, жауын-шашынның таралу ерекшеліктерін, зерделеуге аса назар аудару қажет.

4-суреттегі климаттық диаграммалар мен климат картасының мәліметтерін талдау негізінде белгіленген жоспар бойынша сипаттау арқылы оқушылар мұғалімнің бағыт-бағдары бойынша климат белдеулерінің қылыптасу заңдылықтарын, жылдың әр түрлі маусымдарында температура мен жауын-шашынның таралу ерекшеліктерін өз беттерімен анықтай алады.

4 сурет. Экваторлық және субэкваторлық белдеудің климаттық диаграммалары

Ол өз кезегінде жеке диаграмманың сандық мәліметтерінің негізінде белгілі бір материктің бөліктеріне тән климаттың негізгі ерекшеліктері, оларға тән белгілерді жылдам табу, көру арқылы есте сақтау дағдыларын меңгертіп, оқушылардың арнайы пәндік күзiреттiлiктерiн қалптастырады.

Оқушылардың бұрын қалыптасқан іскерліктерімен дағдылары, тақырыптық карталарды талдау негізінде оқушыларға төменде берілген жоспар бойынша бір ендікте орналасқан қалалардың жеке диаграммаларын талдау арқылы климат типтерін анықтатуға болады [4].

Тапсырма: төмендегі жоспар бойынша сипаттама беріп қоңыржай белдеудегі бір ендікте орналасқан Париж, Қарағанды Хабаровск қалалардың климат типтерін анықтап температура мен жауын-шашынның әр түрлі болуының себептерін түсіндіріңіздер: 1. қалалардың географиялық орны; 2. қаңтар мен шілденің изотермалары; 3. жауын-шашынның жылдық орташа мөлшері; 4. басым ауа массалары, климат типтері; 5. ұқсастықтары мен айырмашылықтары; 6. негізгі қорытындылар

Бір ендікте орналасқан үш қаланың климатының әр түрлі болуының негізгі себептерін өз беттерімен анықтау оқушылардың климат түзуші түрткі жайттар мен климат типтері түсініктерін терең меңгеруге мүмкіндік береді.

Атмосфера бөлім тармағы «Климаттың адамдардың тіршілігі мен шаруашылығына тигізетін әсері», «Адамзат әрекетінің атмосфераға тигізетін кері әсері» тақырыптарын оқыту барысында адамның шаруашылық әрекетіне кері әсер ететін ауа райының қолайсыз құбылыстары, адамның шаруашылық әрекетінен ауаның ластануының қоршаған ортаға тигізетін кері әсерінен туындайтын экологиялық мәселелері және оларды шешу жолдары тқарастырылады.

7-9 сыныптарда теңіз деңгейінен көтеріген сайын *атмосфералық қысым мен температураның өзгеруін, салыстырмалы және абсолют ылғалдылықты, ылғалдану коэффициентін* анықтауды көздейтін бірнеше есептер жүйесі бар.

Тәжірибелік есептер шығару Күннің түсу бұрышының өзгеруі мен теператураның экватордан полюске жылжыған сайын төмендеуінің арасындағы бір ізді себеп салдарлы байланыстарды анықтаға, жеке материктердің климатының ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді [4].

1 тапсырма. Климат картасын пайдаланып, 30°с.е, 40°с.е., 50°с.е, 60°с.е. 70°с.е., 80°с.е. 21 наурыздағы, 22-шілдедегі, 22- желтоқсандағы Күннің түсу бұрыштарын, қаңтар мен шілдедегі орташа температураны есептеп шығарыңыздар.

Ендіктер	Күннің түсу бұрышы,°			Орташа температура	
	21-наурыз	22 маусым	22желтоқсан	Қаңтар	Шілде
30°с.е	90°-30°=60°	90°-30°+ 23,45°=83, 45°	90°-30°- 23,45°=36, 55°	+12°	+32°
40°с.е					
50°с.е					
60°с.е					
70°с.е					
80°с.е					

Жұмысты орындауға арналған нұсқаулер: 21-наурыздағы Күннің түсу бұрышын табу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын аламыз. 22-маусымдағы Күннің түсу бұрышын есептеу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын алып, экватор мен тропик сызығының арасындағы бұрыш 23,45° қосамыз. 22-желтоқсандағы Күннің түсу бұрышын табу үшін 90° бұрыштан ендіктің градусын, экватор мен тропик сызығының арасындағы бұрыш 23,45° аламыз.

2. Күннің түсу бұрышы мен жыл маусымдарындағы ауа температурасының өзгеруін түсіндіріңіздер. 3. 22-желтоқсанда 70°с.е, 80°с.е Күннің көкжиектен көрінбеу себептерін түсіндіріңіздер.

2 тапсырма. Теңіз деңгейіндегі әуежайда ауа температурасы 12°C. ұшқан ұшақтың сыртында ауа температурасы -30°C болса қандай биіктікте ұшқанын табыңыз

$$\Delta h = t_1 - t_2 : 6$$

Мұндағы Δh км есебімен алынған ұшақ ұшқан белгісіз биіктік

t_1 -әуежайтағы температура

t_2 -белгісіз биіктіктегі температура

$$\Delta h = +12^\circ\text{C} - -30^\circ\text{C} : 6 = 7\text{км}$$

3 тапсырма. +10°C 1м³ ауаның құрамында 2г су буы бар. Есепті төменде көрсетілген әдіспен шығарады:

Берілгені: $t + 10^\circ\text{C}$ 9г = 100%

2г = x %

$$2 \times 100 : 9 = 22,2\%$$

Температура мен атмосфералық қысымның теңіз деңгейнен биіктеген сайын төмендеу заңдылықтарына негізделіп тәжірибелік есептер шығару оқушылардың математикалық сауаттылығын ашуға табиғаттағы жылудың атмосфералық қысым мен бұлттың, жауын-шашынның түзілу заңдылықтарын ашуға, танымдық белсенділіктерін, қызығушылықтарын арттыруға, құзіреттіліктерін қалптастыруға мүмкіндік береді [33; 44].

Негізгі қорытындылары. Дипломдық жұмыстың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес 7-9 сыныптың білім мазмұны жаңартылған мектеп географиясын оқыту барысында жүргізілген эмпирикалық зерттеу нәтижелері төмендегі бірқатар қорытындыларды шығаруға мүмкіндік берді:

1. Қашықтықтан оқыту жағдайында Bandicam бағдарламасын қолданып компьютер экранынан бейне сабақтар жазып, YouTube арнасына енгізу арқылы оқушылардың сілтемесімен еніп тыңдауы, сол бейне сабақ материалдары негізінде *meet.google.com* сервисі арқылы қашықтықтан онлайн тестер алу оқушылардың арнайы пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыруда маңызы зор екенін көрсетті.

2. Білім мазмұны жаңартылған география пәнінің ұзақ мерзімді оқу бағдарламасының талаптарына сәйкес білім алушылардың геологиялық, геоморфологиялық, гидрологиялық экологиялық түсініктерді меңгеріп, тәжірибелік есептер шығару дағдыларын қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Токпанов Е.А., Асубаев Б.Қ. Қазақстанның физикалық географиясы пәні бойынша Блум таксономиясына сәйкес жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі жинағы Оқу-әдістемелік құрал.-Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2016, 171б.

2. Методические рекомендации по реализации программы учебного предмета «География» в общеобразовательных организациях в условиях использования электронного обучения и дистанционных образовательных технологий / сост.: В.Г. Петрович, А.В. Гришечко, Ж.В. Яковлева. – Саратов : ГАУ ДПО «СОИРО», 2020. – 49 с

3. Понурова Г. А. Проблемный подход в обучении географии в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.

4. Фомин Н. Г. Методика преподавания географии в средней общеобразовательной школе: Учеб.пособие. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2003.

5. С.Әбілмәжінова, А.Бикетова География 8 сынып Әдістемелік құрал, Алматы «Мектеп» 2018.-220б.

6. Канатова Ж. К. Особенности обновленного содержания учебной программы по географии в казахстанских школах // Молодой ученый. — 2018. — №20. — С. 385-388. — URL <https://moluch.ru/archive/206/50546/>

ӨОЖ 796.01

ЖАСӨСПІРІМ ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Құрман Б.Б., Калтаев А.А., Оразалинов А.С.,
дене шынықтыру және өнер факультетінің магистранттары
Ғылыми жетекші: **Данабеков Е.А.**, аға оқытушысы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: danabekovermek@mail.ru

Мақалада техниканың жағдайы зерттелген 16-17 жастағы футболшылардың техникалық-тактикалық дайындығының мәселелері, сондай-ақ спортты жетілдіру кезеңіндегі техникалық-тактикалық әрекеттерді жетілдіру құралдары мен әдістері

Түйін сөздер: футбол, техникалық дайындығы, тактикалық дайындығы

В статье исследуются состояние техники, вопросы технико-тактической подготовки футболистов 16-17 лет, а также средства и методы совершенствования технико-тактических действий в развитии спорта.

Ключевые слова: футбол, техническая подготовка, тактическая подготовка

The article examines the state of technology, issues of technical and tactical training of football players aged 16-17, as well as means and methods of improving technical and tactical actions in the development of sports.

Key words: football, technical training, tactical training

Футболшылардың жақсы ойнау қасиетін, кәсіптік шеберлік деңгейін жоғарлату үшін жаппай дайындықты жоспарлы түрде балаларды өте ерте, бала кезден бастап оқыту болып табылады. Оқу әдістерін және жаттығуларды уақытылы орындау арқылы ғана жасөспірімдердің жақсы дамуына, жоғары дәрежелерге қол жеткізулеріне болады.

Футбол ойнауды жаңа бастаған балалардың дене дайындығы.

1. Футболшылардың жалпы және арнайы дене дайындығы күштілік, жылдамдық, төзімділік, ептілік, иілгіштік сияқты қабілеттерді дамытады.

2. Футболда күш алдымен динамикалық немесе, бейнелеп айтқанда, қопарылыс күшін керек етеді. Мұндай күш уақыттың қас қағым сәтінде жасалатын жедел қимыл барысында (доп соғу, допқа атырылу, тез жүгіру, тоқтау) айқын көрінеді.

3. *Жылдамдық* ойыншылардың тез орын ауыстыруынан, техникалық әдіс-тәсілдері тез орындауынан, тактикалық шешімдерді тез ойлап таба қоюынан көрінеді.

4. *Төзімділік* – бұл белгілі бір қимыл-әрекет кезінде организмнің шаршауға қарсы тұра алу қабілеті.

5. *Ептілік* ойыншы қимыл-әрекеттерінің үйлесімді көрсеткіші болып табылады. Епті ойыншылар ойынның өзгермелі жағдайларына кез келген ойын тәсілдерін сәнді әрі техникалық жағынан дұрыс орындап шығады.

6. *Иілгіштік* – бұл буындардың жоғары дәрежеде қозғалтқыштығы, бұлшық еттердің тез босаңсуы мен қатайғыштығы, сондай-ақ қозғалыс әрекеттерін барынша үдете түсу қабілеті. Иілгіштік жас футболшылардың қимыл-әрекетіне еркіндік, сенімділік береді. Иілгіштік пен ептілік ойыншыға елеулі жарақат алу қауіпінен сақтануға, қарсыласының кез келген әрекетіне қарсы әрекет жасауға дайын болуына көмектеседі [1].

Иілгіштік пен төзімділікке жаттықтыратын айналма жаттығулар. Қолға нығыздап толтырылған доп ұстап, екі аяқты алшақ қойып тұрған қалыптан кеудені алға ию.

1. Ілгерілей отырып гимнастикалық орындықтан секіру.

2. Қарын бұлшық еттерін нығайту жаттығуы – аяқтың ұшын гимнастикалық кабырғаға іліп еденде отырған қалыптан (екі қол желкеге қойылады) шалқадан жатып, кеудені қайта көтеріп бастапқы қалыпқа келу (кемінде 6-8 рет).

3. Екі аяқты бір-біріне тигізіп тұрып, бір орында секіру.

4. Қолды тіреп етпеттен жатып, шынтақты бүгіп-жазу (кемінде 10-15 рет).

Футболмен айналысудың мазмұны спорттық ойындардың басқа да түрлері секілді, мынадай қабілет-қасиеттерді дамытуға бағытталған.

1. Жалпы дене даярлығы,

2. Арнайы дене даярлығы,

3. Техникалық даярлық.

Футбол ойынының техникасын меңгеруге талаптанған бала жалпы және арнайы дене даярлықтарынан өтуге тиіс. Ол үшін бала ойын техникасын тікелей доппен ойнау арқылы меңгеруден бұрын оны допсыз меңгергені жөн. Ойын техникасын допсыз меңгеру мынадай элементтерден тұрады: жүру, жүгіру, тоқтау, секіру. Бұлар әдетте өзара былайша үйлесіп келеді: жүру мен жүгіру, тоқтау мен бұрылу, секіру мен жүгіру. Футболшының жүрісі өзгеше. Алаңдағы ойыншы аяғы сәл ғана бүгілген қалыпта жүреді. Бұл футболдағы ойынның жағдайына қарай дұрыс және тез орын ауыстыруға мүмкіндік береді [2].

Футболшының орын ауыстыруы жүгірістен, жүрістен, тоқтаудан, бұрылыстан және секірістен тұрады. Бұл элементтерді ең алғашқы сабақтан бастап, әуелде жеке-жеке, кейін бірлесіп үйренуге тура келеді. Жаттығу барысында жүгірудің әр түрі қолданылады. Жүгіру әдетте жүрумен алмасып отырады. Футболшының жүгіру тәсілдері әрқелкі: алға қарап жүгіру, теріс қарап жүгіру, аяқты қайшылай адымдап жүгіру, ілеспелі (қосалқы) қадам жасап жүгіру. Жүгіру кезінде футболшының қадамы қысқа әрі жеңіл болады. Жүгірудің мұндай түрі ойыншының жағдайды дәл бағдарлай алуын қамтамасыз етеді және өз қарқыны мен қозғалу бағытын тез өзгертуге мүмкіндік туғызады.

Ойын барысында футболшылар жалған қозғалыстар да жасайды. Оның мақсаты-допты қарсыласынан сақтап қалу. Финт мағынасы футболда ерекше орын алады.

Бастауыш футболшыларға мұны үйретуде допсыз жасалатын жаттығулардан бастаған жөн.

- Жай жүгірістен соң оңға (солға) ұмтылыс жасау.
- Қатты жүгірістен соң бірден тоқтап ұмтылыс жасау.
- Қозғалыс бағытын үнемі өзгерте отырып ағаштар арасымен жүру.
- Ұмтылыс жасау, жанына құлау т.с.с.
- Бағаналар арасымен жүру.

Квадратта жүгіру. Алаңда 4 метрлік квадрат сызылып оның ішіне 8-10 жаттығушы кіреді. Сигнал бойынша барлығы араласа бастайды. Жаттығу ұзақтығы 20-30 с.

Кеудемен жалған қозғалыс жасап үйретеді [3].

Бағана жанында. Екі ойыншы жаттығады. 2м диаметрлі шеңбер ортасына бағана қойылады. Ойыншының бірі аталған қозғалыс арқылы із кесушіден өтіп кетуге ұмтылады, бірақ шеңберден шығуға болмайды. Период бойынша орын алмасады.

Финт «допты тебуге аяқпен алдамшы серпіліс» бұл финтті қарсыласпен және қарсылассыз үйренуге болады (бағана, жалау, доп қажет). Футболшы допты алып келе жатып едергіге жақындағанда 2-3 м қалғанда допты оңға қарай тебу әрекетін жасай, өзі доптың қозғалысын тоқтатпай сол жаққа қарай алып кетеді, немесе керісінше.

Финт «жалған тоқтату». Бұл қабылдау екеуден жасалады. Әріптестер 8 м қашықтықта тұрады. Біреуі допты жолдасына бағыттайды. Оған 1,5-2 м жетпей, ол бірден тоқтап, допты табанмен жерге тірейді. Ары қарай тез арада аяқты көтеріп қозғалысты жасай береді.

Финт «допты таста». Жаттығу екеуден орындалады. Қарсыласына жақындаған ойыншы допты оның оң жағына жүгіртіп жіберіп, өзі сол оң жағынан өтеді.

Финт «денесімен көрсету». Ойыншы орташа темппен допты қарсыласына әкеледі. Одан 2-2,5 м қашықтықта ол денесін бірден оңға бұрып, допты керісінше солға жібереді.

Финт «доппен бірге өту». Бұл қарсыластан құтылуға тиімді. Қарсыласқа жақындай беріп, ойыншы аяқты көтеріп, кеудені сонда бұрады. Ал допты басқа аяқтың өрімен өткізіп жібереді.

Финт «шетке қарай ұмтылу». Допты алып келе жатып қарсыласқа 2 м қалғанда сол аяқпен серпіле оңға алға қарай ұмтылып қарсыластың да солай қарай ұмтылған әрекетін байқағаннан кейін аяқ өрінің сыртқы жағымен қарсыластың жанынан допты алып өту, допты ары қарай алып жүруді жалғастыру [4].

Допқа аяқпен соққы беру техникасын жүзеге асыруда алдымен табанның ішкі жағымен соққы беруден бастау тиімді. Өйткені, бұл ойында жиі қолданылады. Бұл қабылдау қысқа және жақын қашықтықтан қақпаға соғуда қолданылады. Былайша соққы беру оншалықты күшті болмағанмен, өте дәл болып келеді. Бұл соққыны дұрыс орындау үшін тірек аяқты кішкене бүгіп, доптан 10-15 см және сәл иық тұсына ұстау керек. Тірек аяқтың ұшы соққы берілетін бағытпен дәл келуі керек.

Табанның ішкі жағымен берілетін соққыны үйренуде бастауыш футболшыларда, келесі типтік қалеліктер болуы мүмкін. Біріншіден, ұратын аяқтың табаны әлсіз бұрылады, екіншіден соққы беру барысына дайындықта соққы беруші аяқ барынша артқа созылмайды. Осы қателіктерді болдырмау үшін жаттығу керек. Ол үшін 3-5 м қашықтықта тұрып, қимылсыз допқа соққылар беру арқылы жаттығу керек.

Сонымен қатар, футболшы түзу сызық бойымен тез жүгіру техникасын меңгеріп алуға тиіс. Тоқтау, бұрылу, бір орында тұрып немесе жүгіріп келіп секіру - «техникалық» ептілікті дамытудың өте маңызды элементтері. Бір қадамнан соң, сондай-ақ секіргеннен кейін тірек тоқтай қалуды үйрену қажет. Бұрылуды әуелі бір орында тұрып, сонан соң жүгіру кезінде де орындап үйренуге болады. Тоқтау және бұрылу техникасын үйренуге, оны жетілдіруге арналған жаттығулар:

- жай жүгіру;
- бір бүйірге қарай жүгіру немесе аяқты қайшыластырып жүгіру;
- орташа жүгіру, 90°-қа бұрылып, тез жүгіру;
- жүріс немесе жүгіру; 180°-қа бұрылып, тез жүгіру;
- 360°- қа бұрылып, тез жүгіру;
- бір қолмен екінші аяққа ауыса отырып, көптеген секірулер жасау;
- жүгіріп келіп, бір немесе екі аяқпен итеріле секіру барысында жоғарыда ілулі тұрған допқа басты тигізу.

Ойын техникасының элементтері: допты аяқпен және баспен алып жүру; допты әр түрлі тәсілмен соғу; допты аяқпен, баспен, кеудемен тоқтату; бағытты өзгерте, тоқтаумен алмастыра, жұлқына, жылдамдықты арттыра жүгіру. Жаттығулар мен әдістердің бұл кешені футбол алаңында бір-бірімен ұштаса өте тез орындалады, сонымен бірге ойыншы өз қарсыласымен «кімді кім жеңеді» дейтін жекпе-жекке түседі. Осының бәрі организмнің жалпы және жылдамдыққа тән төзімділігін, тездігін, ептілігін дамытады. Бұдан басқа, ойыншының бойындағы сезім мүшелерінің қызметін жетілдіреді және шешім қабылдай білушілік, тапқырлық, ұжымшылдық сезім тәрізді қасиеттерін шыңдайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Портных И.В. Футбол. Москва 1976 г.
2. Тайжанов Қ. Дене тәрбиесі. Атамұра 2002ж.
3. Футбол. Издательство «Физкультура и спорт» Москва 1978 г.
4. Тлеуғазиев Ю. Адамбеков А. Дене тәрбиесі. Атамұра 2003ж.

УДК 330.111.4

ВЛИЯНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ НА РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КАЗАХСТАНЕ

Лукьянов А., студент 4 курса

Научный руководитель: Байтаракова Б.Д., магистр образования, ст.преподаватель
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: Artem.luka00@yandex.ru, baytarakova@mail.ru

В этой статье рассматриваются вопросы развития человеческого капитала в РК и его влияние на уровень конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: Модернизация, человеческий капитал, информационная экономика, индекс человеческого развития.

Бұл мақалада ҚР-да адами капиталды дамыту және оның елдің бәсекеге қабілеттілік деңгейінің әсері қарастырылады.

Түйін сөздер: жаңғырту, адами капитал, ақпараттық экономика, адами даму индексі.

This article discusses the development of human capital in the Republic of Kazakhstan and its impact on the level of competitiveness of the country.

Key words: Modernization, human capital, information economy, human development index.

По мнению многих экономистов, человеческий капитал оказывает положительное влияние на подъем экономики страны и способствует повышению качества рабочей силы. Если проанализировать последние десять лет, то можно охарактеризовать их как структурные социально-экономические изменения в экономической системе Казахстана и зарубежных стран.

Одним из основных факторов в развитии экономики становятся человек и его возможности, и решающим действием развития стран становится не столько материально-производственная база, сколько человеческие ресурсы. Это означает, что необходимые инвестиции в человека, его интеллект и здоровье, физические и духовные ценности становятся выгодными для государства и общества в целом. При этом вложения в культуру, образование, духовную сферу рассматриваются, как экономические, так и эффективные. В социальной политике Казахстана главный рост человеческого капитала, забота о здоровье и обеспечение занятости, является одной из приоритетных факторов. Как отметил в своем Послании народу Н.А. Назарбаев, что инвестирование в человеческий капитал является одним из основных векторов развития нашей страны. Для Казахстана улучшение человеческого капитала имеет стратегически важным значение. «Особенность завтрашнего дня в том, что только конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации»[1,3-4стр.]. Я думаю, что эта цитата определяет одну из главных идей статьи, подчеркивает важность развития профессионализма и конкурентоспособности в интеллектуальной сфере.

Казахстан мог только игнорировать сферу формирования и воспроизводства человеческого капитала. Эта сфера оказалась наименее приспособленной к изменениям в экономической и политической жизни общества благодаря своей высокой изменчивости и функциональным характеристикам. С середины 90-х годов растущее влияние негативных процессов на накопление человеческого капитала увеличило отставание экономики Казахстана от ведущих стран мира [2, 112-115 стр].

Развитие человеческого капитала невозможно без качественного изменения сознания людей. Создать условия для этого процесса, предъявляя новые требования к подготовке конкурентоспособных специалистов в вузах и колледжах, развивая обязательные навыки в школе, является одной из приоритетной задачей модернизации общественного сознания.

Информационная экономика – это непрерывное развитие. Она способствует развитию, изменению места и роли человека в новом типе экономики. Также проявляется в том, что человек обладает навыками и способностями быть решающим фактором социального процесса. За годы независимости в Казахстане многое выполнялось для развития природных ресурсов. В первую очередь осуществлялись социальные реформы в сфере образования. Республика Казахстан одной из первых на постсоветском пространстве ввела кредитную систему обучения и перешла на трехступенчатую систему подготовки кадров. За двадцатипятилетний период были найдены основные принципиальные подходы к образованию. В стране сохраняются обсуждаемые проблемы в необходимости человеческого капитала и в разработке и реализации моделей его развития. К примеру, можно привести дискуссию 2017 года, которая была вызвана началом внедрения в Казахстан обновленной программы начального и среднего образования, показали, к сожалению, что на всех уровнях принятия и реализации решений остается неполное понимание важности эффективного образования, которое было направлено на функциональную грамотность[3, 27-29 стр].

Образование является одним из важных факторов формирования человеческого капитала в условиях обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. Возрастает роль образования в обеспечении устойчивого экономико-социологического развития, укрепления их позиций на мировом рынке и в мировом экономическом сообществе. При этом экономический потенциал системы образования можно назвать измерителем инноваций, отражающим влияние функционирования образовательных учреждений на развитие экономики.

Определяющая роль человеческого капитала в экономике страны отмечается многими экономистами, в частности Л.И. Абалкин писал: «Если взять сегодняшнюю мировую практику ранжирования стран по уровням развития, то они выстраиваются по порядку от уровня состояния человеческого капитала. В это понятие обычно входят: объем ВВП в целом и на душу населения, что играет решающую роль; продолжительность жизни населения, уровень образования, раздельно для лиц с высшим и средним образованием, массовость этого процесса. Эти показатели в совокупности образуют то, что в практике называют человеческим капиталом. И страны выстраиваются в зависимости от этого по уровню своего экономического развития. Поэтому в программах, которые разрабатываются в США, Японии, Германии, Китае, эти параметры становятся определяющими». Из этого следует, что с учетом тенденций, которые определяют сегодня мировое развитие, главенствующим является возрастание человеческого потенциала [4, 6-8стр].

Скорее всего, сегодня необходимо использовать весь имеющийся человеческий потенциал для того, чтобы наша страна смогла осуществить интеллектуальный прорыв в будущее. Поэтому целесообразно сегодня осуществлять существенные инвестиции в здравоохранение, культуру и образование, для формирования мощного интеллектуального и творческого потенциала Республики Казахстан. Накопленный опыт исследований по современному человеческому капиталу представляется весьма необходимым и актуальным, имеющим значительную теоретическую и практическую ценность.

Источниками накопления человеческого капитала служат, различные аспекты жизни индивида.

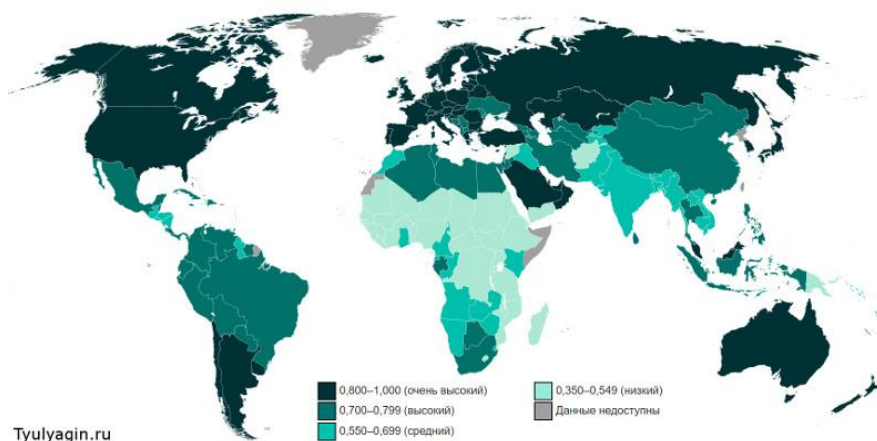
Рис.1 Источники накопления человеческого капитала

Источник: Нестеров Л.,Аширова Г. Национальное богатство человеческого капитала//ВЭ,2015, №2.

Именно поэтому так важно развивать не только область образования, а модернизировать сознание, используя искусство, здравоохранение, науку, в этом и заключается цель статьи Первого Президента Нурсултана Назарбаева.

Индекс человеческого развития – является составным показателем, показывающий развитие человека в странах и регионах мира. Он ежегодно рассчитывается экспертами Программы развития Организации Объединенных Наций совместно с группой независимых международных экспертов, которые в свою очередь используют в своей работе, наряду с аналитическими разработками, статистические данные национальных институтов и международных организаций [5, 74-75 стр].

Индекс Человеческого Развития в странах мира

Составлена автором.

Данный показатель свидетельствует о том, что наша страна стабильно движется по пути развития человеческого капитала, принимая опыт развитых стран и создавая социально-экономические условия.

В Казахстане началась огромная созидательная работа всего общества и всех граждан, всех государственных структур по формированию конкурентоспособного человеческого капитала, отвечающая вызовам XXI века. В этом масштабном архиважном процессе для исторической судьбы нашей страны важнейшая роль принадлежит государственной идеологии. Идеология как теоретический уровень общественного сознания, является целью развития социума, и без нее не может быть управляемого общественного развития. Новая общественная идеология и, в целом, новое казахстанское общественное сознание, должны нацелить каждого казахстанца на то, что главной формой богатства страны становится опережающей уровень интеллектуального и духовного развития населения, принимающий форму человеческого капитала и обеспечивающий инновационный процесс в каждой сфере человеческой деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10.01.2018
2. Сабден О., Кошанов А.К., Хусаинов Б.Д. и др. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии оценки и пути повышения. – Алматы, 2016. – 175 с.
3. Нестеров Л.,Аширова Г. Национальное богатство человеческого капитала//ВЭ,2015, №2.
4. Абалкин Л.И. Использовать интеллектуальный и экономический потенциал для будущего России // Экономист. – 1999. №8. – С. 3-9.
5. Бузгалин А. Человек, рынок и капитал в экономике XXI века // Вопросы экономики. – 2017. – № 3. – С. 125-144.

УДК 378.02

КОМПАРАТИВНЫЙ ПОДХОД В КОНТЕКСТЕ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Мажбек А., магистрант 2 курса образовательной программы Музыкальное образование

Научный руководитель: **Усенова А.К.**, к.п.н., и.о. доцента

Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: aliasop@mail.ru

В статье представлена проблема становления и развития компаративного метода в отечественной и зарубежной науке. Проведен анализ современных концепций педагогической компаративистики, возможность изучения общих закономерностей, определение происходящих изменений и выявление тенденций в развитии музыкально-педагогических исследований.

Ключевые слова: компаративный метод, сравнительный анализ, музыкально-педагогическая направленность

Мақалада отандық және шетелдік ғылымда салыстырмалы әдісті қалыптастыру және дамыту мәселесі келтірілген. Педагогикалық компаративистиканың заманауи тұжырымдамаларына талдау жасалды, жалпы заңдылықтарды зерттеу мүмкіндігі, болып жатқан өзгерістерді анықтау және музыкалық-педагогикалық зерттеулердің даму тенденцияларын анықтау.

Түйін сөздер: компаративтік әдіс, салыстырмалы талдау, музыкалық-педагогикалық бағыт

The article presents the problem of the formation and development of the comparative method in domestic and foreign science. The analysis of modern concepts of pedagogical comparative studies, the possibility of studying general patterns, the definition of ongoing changes and the identification of trends in the development of musical and pedagogical research are carried out.

Keywords: comparative method, comparative analysis, musical and pedagogical orientation

В конце XX - начале XXI столетий в музыкально-педагогической науке произошли стремительные изменения, которые потребовали от ученых владения обширным аналитическим материалом, необходимым для организации уроков музыки и решения методических задач. Целью данной статьи является привлечение внимания исследователей музыкальной педагогики и практикующего учителя к компаративному подходу, являющимся в наше время важным инновационным аналитическим инструментом.

Изучение и анализ современных представлений о компаративистике как научного направления имеет длительную историю развития. Как наука, сравнительные исследования начали активно формироваться в тридцатых годах XX века, в качестве предмета они ставили проблемы, связанные с различием и сходством изучаемых явлений. Особое внимание ученые уделили вопросам методологии и теории сравнительных исследований; публикации по сравнительному методу можно найти у таких известных исследователей, как И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, А.С. Колесников, О.М. Медушевский, В.А. Муравьев.

В последнее десятилетие XX века было проведено достаточное количество конференций по проблеме использования сравнительного метода в истории языкознания, этнографии, юриспруденции, философии, социологии, культурологии и педагогике. Пока что сравнительный метод является распространенным методом исследования. Этот метод позволяет изучать закономерности явлений, процессов, определяет происходящие изменения и предполагает тенденции развития.

Ученые отмечают, что сравнение как образ жизни характерно для человеческого мышления в целом. Человек, сравнивая, выражает свою мысль объективно или

субъективно. В то же время общество должно обеспечить определенные условия интеллектуальной свободы сравнительного мышления, воссоздающего идеальную модель самосознания, выходящую за рамки конкретной культурно-исторической традиции. Сравнительный метод служит определенным познавательным задачам, поэтому мы можем предположить, что этот метод является средством расширения возможностей историко-философских исследований.

В современной педагогике основные принципы методологии, а также методы изучения, оценки и использования зарубежного опыта были разработаны российским профессором А. Столяренко. В его исследовании вы можете найти следующие принципы сравнительного анализа:

- принцип объективности, стремящийся к поиску истины, устраняя при этом все предвзятости;
- принцип комплексности, отражающий объективную зависимость развития и особенностей пенитенциарной системы в каждой стране от условий и возможностей той или иной культуры;
- принцип конкретно-исторического подхода гласит, что практика постоянно развивается, что связано как с временными рамками, так и с развитием научного знания.

Особый интерес представляет культурологический подход, используемый при историческом сравнении, поскольку в исследуемых странах существуют разные культурные традиции, накладывающие отпечаток на специфику образовательной практики в той или иной стране. Именно культурологический подход позволяет лучше понять схожесть ценностных приоритетов в реализации воспитания за счет роста открытости мирового сообщества и выработки им целого комплекса международно-правовых актов, определяющих перспективы развития идеологии и политики в педагогической системе.

Стоит отметить следующие работы зарубежных ученых, которые исследовали сравнительный метод в своих исследованиях, работа этих исследователей была взята за основу в процессе сравнения различных явлений и процессов. Так, Р. Алапуро считает, что среди сравнительных исследований необходимо различать эндогенные и экзогенные модели сравнения. Эндогенная модель представляет возможные причины и следствия, которые также присутствуют в стране, выбранной для сравнения. Экзогенная модель изображает страны как систему взаимозависимых элементов, позволяющих сравнивать исследуемые страны и культуры.

Другой исследователь компаративного подхода М.Л. Кон выделяет четыре типа межгосударственных исследований, и они отличаются друг от друга целями исследования. И в соответствии с поставленными задачами выделяют следующие виды сравнительных исследований:

- цель - страна как прямой объект исследования;
- цель исследования, как доказательство универсальности результатов исследования;
- как единица анализа, когда исследование состоит в основном из установления того, как социальные явления соотносятся с характеристиками изучаемых стран;
- цель изучения страны как части целостной международной системы.

Интересно изложение учеными типов сравнения: горизонтального и вертикального. Сравнение во временном или историческом аспекте называется вертикальным. В контексте исследования это может осуществляться, например, путем анализа конкретного явления с момента его образования, включая факторы и условия его развития в разное время. Сравнение в межкультурном пространстве за исторический период называется горизонтальным. Сочетание вертикального и горизонтального подходов позволяет более глубоко охарактеризовать исследуемые проблемы.

Наряду с этим ученые выделили в компаративном подходе два основных направления, что позволило использовать сравнительный метод как синхронный, предполагающий одновременное сравнение объектов, а также сравнительный метод как диахронический, предполагающий изучение объекта в разное время развития. Метод

синхронного сравнения предполагает сравнение как минимум двух объектов, а метод диахронического сравнения может использоваться для сравнения одного или нескольких объектов, которые развиваются во времени.

Сравнительный анализ музыкального сочинения является одной из важнейших составляющих компаративного подхода в музыковедении. Способность самостоятельно работать с нотным материалом, определять его ценность, является не только условием оптимизации музыкально-педагогического процесса, но и фактором успешной самореализации и само актуализации музыканта на профессиональном уровне. В рамках изучения отдельных исторических эпох осуществляется последовательный переход:

- от народной музыки – к профессиональной композиторской музыке;
- от направлений эпохи – к их преломлению в композиторских школах;
- от композиторского стиля – к индивидуальному исполнительскому стилю.

Проведение сравнительного анализа музыкального сочинения требует определения его исторического места в художественном пространстве культуры. Такой сложный путь освоения музыкального текста предполагает также применение герменевтического подхода, который включает в себя исторический и психологический анализ музыкального текста, который следует воспринимать «без отрыва от контекста – окружающего художника действительности, где он черпает свои идеи, преображая их в своем творчестве в некий социальный шифр» [1].

Сходных позиций придерживался С. Савшинский, считая, что «ключ к пониманию произведения будет найден, если мы поймем творчество композитора в его художественно-идейной обусловленности и определим место музыкального сочинения, в его творчестве особенно тогда, когда нас отделяет от него достаточный промежуток времени. Так, мы находим ряд черт, которые остаются характерными для психологического и эстетического содержания его музыки» [2, с.44-45]. Это утверждение позволяет сделать вывод о необходимости изучать авторский текст как определенную художественную систему, обладающую своими закономерностями, специфическими особенностями, смыслами и ценностями.

Одной из основных причин, стимулировавших данное исследование, послужил высокий уровень междисциплинарности в современной науке. Сегодня становится очевидным, что без глобального поворота в сторону синтеза знания невозможно полноценное результативное исследование. Исследователь не может ограничиваться рамками одной дисциплины и должен быть осведомлен в самых различных областях. В своих высказываниях Е.В. Вязкова отмечает, что «общество стоит на пороге новой парадигмы, когда после периода анализа, самостоятельного развития каждой науки в своей области, наступает период синтеза, где разные направления исследований сливаются в понимании единства всего сущего» [3, с.3].

Но если проблема междисциплинарности носит единый характер, то другая причина для исследования более ограничена, так как связана с состоянием современного музыкального образования и адресована не только к исследовательской деятельности, но и к музыкально-педагогической практике. Констатация данной проблемы обусловлена непониманием музыки как носительницы специфической художественной и сложной психологической информации. Студенты на музыкально-исполнительских дисциплинах, работая над высокохудожественным репертуаром и добиваясь определенных творческих успехов в его освоении, становятся беспомощны в беседе о содержании музыки и представлении ее стройной концепции. В сложившейся ситуации комплекс научных разработок и методических рекомендаций необходимо направлять на сравнительный анализ и смысловое раскрытие музыки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Адорно Т. В. Избранное: социология музыки. – СПб.: Университетская книга, 2019. 445 с.
2. Савшинский С. Работа пианиста над музыкальным произведением. – М.: Музыка, 2014. 186с.
3. Овсянкина Г.П. Современные методы исследования в области педагогики музыкального образования // Современные проблемы науки и образования. – 2018. – № 6.

ӘОЖ 541.124

ТАҒАМ ҚАЛДЫҚТАРЫНАН БИОПОЛИМЕР АЛУ

Макетаева А.К., 9 сынып оқушысы
Назарбаев Зияткерлік мектебі, Талдықорған қ.

E-mail: Karla_1973@inbox.ru

Ғылыми жоба банан мен картоп қабығынан жасалған биопластиктердің алу және қасиеттерін химиялық жолмен алынған полимермен салыстыру болып табылады. Биопластика алынуының екі шикізат көзі қарастырылды. Олар картоп пен банан қалдықтары. Әр түрлі жағдайларда 1 айдан 2 айға дейін ыдырайды. Адам ағзасы мен қоршаған ортаға зиян келтірмейтін өнімдердің бірі. Табиғатта оңай сіңіп, топырақтың құнарлығын арттыру мүмкіндігіне ие. Нәтижесінде, табиғи қалдықтардан жасалған биологиялық ыдырайтын пластмассалар салауатты өмір салтын жақсартуға және экологиялық таза ғаламшардың тіршілігін қолдауға балама бола алады.

Түйін сөздер: Банан, картоп, биополимер, биопластик, қоршаған орта, экология.

Проектная работа описывает получения биополимеров из банановой и картофельной кожуры и его свойства. Рассмотрены два источника получения биопластики. Это остатки картофеля и бананов. Распадается в разных условиях от 1 до 2 месяцев. Один из самых безвредных продуктов для человеческого организма и окружающей среды. Обладает способностью легко разлагается в природе и повышать плодородие почвы. В результате биоразлагаемые пластмассы, изготовленные из природных отходов, могут стать альтернативой для улучшения здорового образа жизни и поддержания жизни на экологически чистой планете.

Ключевые слова: Банан, картофель, биополимер, биопластик, окружающая среда, экология

This report demonstrates the comparison of photo-biodegradability and of bioplastic made out of banana and potato peels.

They can be easily generated in our homes without any higher professional knowledge and could be manufactured in a larger scale. Furthermore, the received products (bioplastics) were biodegradable. They decomposed from 1 month to 2 months, in different conditions, such as, sun, shade, temperature, soil and water. Therefore, bioplastics can be best suited as an alternative to improve healthy life and sustain a pollution-free planet.

Key words: Banana, potato, biopolymer, bioplastics, environment, ecology.

Әлем, қоғам бір орында тұрмайды, жаңашылдықтарымен болашаққа бір саты жоғары қадам баса жылжуда. Өркениеттің заманауи игіліктері қоғам өміріне қолайлы жағдай туғызғанмен, табиғатқа орны толмас зиян келтіреді. Соның бірі технологияның қарыштап дамуымен, экологиямыздың ең бір зардап шегетіні - полиэтилен қалдықтарының көбейіп кетуі. Қоқыс полигондарында топыраққа сіңбейтін, өздігінен ыдырамайтын полимерлердің көбеюі.

Қазақстанда пластик өндірісінің артуы мені алаңдатады, сондықтан, өзімнің ғылыми жобамда қоршаған ортаны ластаушы көз - химиялық өндірістегі полиэтилен пластиктердің орнына биополимерлердің алмасуының тиімді жолын ұсынудамын.

Ғылыми жобаның өзектілігі: Технологиялық дәуірде қоршаған ортаны сақтау мақсатында табиғатты ластаушы көз – полиэтилен пластик өндірісінің орнына тағам өнімдерінен биополимер алу ғаламшарымызды сақтаудың мүмкіндігі болады.

Ғылыми жобаның мақсаты:

Тағам қалдықтарынан биологиялық ыдырайтын полимерді алу мүмкін екенін зертханалық тәжірибе жүзінде дәлелдеу және алынған биополимердің күнделікті өмірде қолданысының экологиялық және экономиялық тиімділігін анықтау және биополимердің қоршаған ортаға әсерін зерттеу

Ғылыми жобаның міндеттері:

- Топыраққа зиян келтірмейтін, керісінше құнарлығын арттырытын, атмосфералық ауаны ластамайтын, газдардың тепе-теңдігін сақтайтын биополимер алу.
- Шикізат ретінде тамақ қалдықтарын пайдаға жаратып, химиялық заттарды табиғи көздерімен алмастыру.

Ғылыми жобадан күтілетін нәтиже:

- Банан мен картоп тағам өнімдерінен биологиялық ыдырайтын полимер алу.
- Экологиялық таза ғаламшардың тіршілігін қолдауға табиғи қалдықтардан жасалған биополимер болу мүмкіндігін анықтау.

Банан және картоп қабығының құрамындағы крахмал мен целлюлозаны оқшаулағыш сымдар мен медициналық протездер жасау үшін қолданылатын материалдарды жасау үшін пайдалануға болады. Банан қабығын құрайтын минералды элементтер кез-келген өсімдіктердің дамуы мен өсуіне қатысады. Сонымен қатар, биопластик ыдыраған жағдайда, калий өсімдік жасушалары арасында қоректік заттар ағынын қалыптастыруға ықпал етеді, сабақтарды нығайтады және белгілі бір аурулардан қорғайды. Биопластиканың тағы бір жақсы жағы - бұл жалпы компост болып табылады: олар топырақпен зиянсыз араласатын табиғи материалдарға ыдырайды.

А. Картоптан биополимер алу

Картоп, картофель (*немісше Kartoffel*), түйнекті алқа, ақтүйнек (лат. *Solanum tuberosum*) – алқалар тұқымдасына жататын көп жылдық дақыл.

Калория, ккал: 76; Белоктар, г: 2.0; Майлар, г: 0,4; Көмірсулар, г: 16.1

Қажетті реактивтер мен құрал-жабдықтар:

1) 500 мл химиялық стақан	7) дистилденген су
2) қыздырғыш плита	8) 5 мл глицерин (пропан-1, 2, 3-триол)
3) картоп	9) фольга
4) 5 мл сірке қышқылы	10) сүзгі
5) шыны араластыратын таяқша	11) пышақ
6) 50 мл химиялық стақан	12) метабисульфит натрия

Жұмыс барысы

Зерттеудің алғашқы қадамы:

Картоптың қабықтарын ұсақ бөліктерге тураңыз немесе блендер арқылы өте ұнтақ ботқаға айналдыруға болады. Осы кезде картоп құрамындағы жасушалар бұзылып, крахмал босап шығады. 500 мл химиялық стақанға 50 мл дистилденген су құйыңыз және қыздырғыш плитаға орналастырыңыз. Үстіне картоптан алынған ұнтақ ботқаны қосып 30 минут аралығында қайнатыңыз. Алынған қоспаны 1 немесе 2 күн аралығында тұндыруға қойыңыз. Картоптан крахмал бөлінгенін байқайсыз. Қоспаны сүзгіден өткізіп, крахмалды бөліп алыңыз.

Зерттеудің келесі қадамы:

1. Химиялық стақандағы крахмалға 60 мл су қосып, шыны таяқшамен араластырыңыз.
2. Химиялық стақандағы қоспаға 5 мл глицерин қосып, шыны таяқшамен араластырыңыз.
3. Химиялық стақандағы қоспаға 5 мл сірке қышқылын қосып, шыны таяқшамен араластырыңыз.
4. Нәтижесі ботқа тәріздес қоспа болғанын байқайсыз.
5. Дайын болған ботқаға метабисульфит натрия қосыңыз.
6. Ботқа тәріздес қоспадан жұқа қабатты пластик жасау үшін, қоспаны кіші бөліктерге бөліңіз.
7. Өзіңізге қажет формаға келтіріп, кептіріңіз.
8. Кептіру процессін кептіру шкафта немесе күн сәулесінің көзіне қоюға болады.

Банан қабығынан биополимер алу.

Қажетті реактивтер мен құрал-жабдықтар:

1) 500 мл алюминий ыдысы	6) 50 мл химиялық стақан
2) қыздырғыш плита	7) 5 мл HCl
3) банан қабығы	8) 5 мл глицерин (пропан-1, 2, 3-триол)
4) ұнтақтағыш	9) NaOH
5) шыны араластыратын таяқша	10) пеш, пышак

Жұмыс барысы

Зерттеудің алғашқы қадамы:

1. 500 мл алюминий ыдысын дистилденген сумен толтырып, қыздырғыш плитаға орнатыңыз.
2. Пышақпен туралған банан қабықтарын алюминий ыдысына салып, 30 минут аралығында қайнатыңыз.
3. Қайнатылған банан қабықтарын ұсақ бөліктерге бөлгеннен кейін 30 минут құрғатыңыз.
4. Банан қабықтары құрғатылғаннан кейін, ұнтақтағыш арқылы (блендр) ұнтақтаңыз.

Зерттеудің келесі қадамы:

1. 25 мл банан ұнтағын 50 мл химиялық стақанға салыңыз.
2. 5 мл HCl ерітіндісін 25 мл банан ұнтағына қосыңыз, қоспаны шыны таяқша көмегімен араластырыңыз.
3. 5 мл пропан-1, 2, 3- триол - ды 50 мл химиялық стақан ішіндегі қоспаға қосып, шыны таяқша арқылы араластырғаннан кейін, 10 минутқа қойып қойыңыз.
4. 25 г NaOH ерітіндісін қоспаға қосқаннан кейін, шыны таяқшамен араластырыңыз.
5. Метабисульфит натрия қосыңыз.
6. Қоспа петри ыдысына құйылғаннан кейін, пешке 120°C температурасында 20-30 минут ұсталады.
7. Өзіңізге қажет формаға келтіріп, кептіріңіз.
8. Кептіру процессін кептіру шкафта немесе күн сәулесінің көзіне қоюға болады.

Алынған картоп және банан биополимерлерінің қасиеттерін зерттеу

А. Биополимердің алудың сандық мәні:

	Бастапқы шикі көз массасы	Алынған биополимер массасы
Банан қалдығынан алынған биополимер	0,5 кг	0,002 - 0,0015 кг
Картоп қалдығынан алынған биополимер	0,5 кг	0,05 кг

В. Биополимерлердің ыдырау жылдамдығын зерттеу

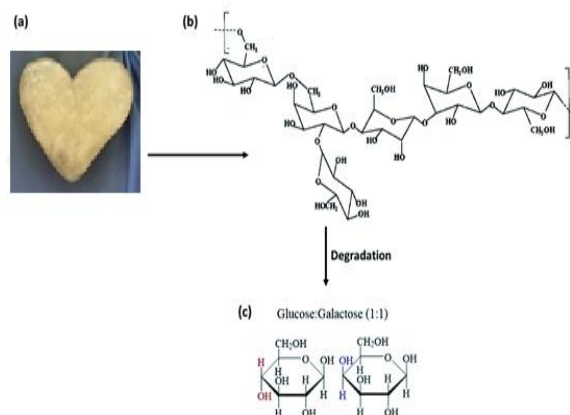
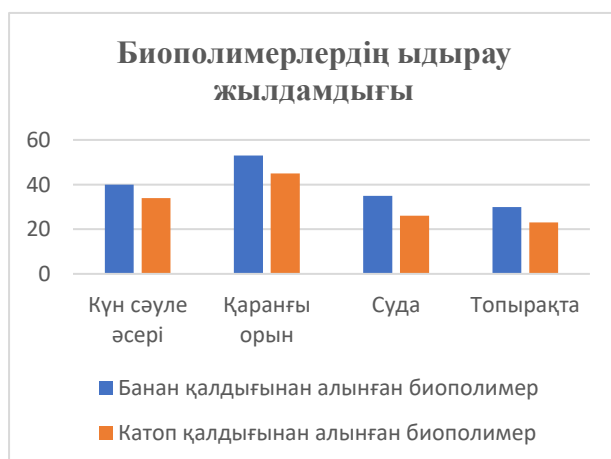
Химиялық төрт стақанға су құйып, екеуіне банан қалдығынан алынған биополимерді, қалған екеуіне картоп қалдығынан алынған биополимерді салыңыз. Биополимері бар стақдарды қараңғы және күн сәулесі түсіп тұрған жерге қойыңыз. Күнделікті бақылау жасаңыз.

Химиялық төрт стақанға топырақ салып, екеуіне банан қалдығынан алынған биополимерді, қалған екеуіне картоп қалдығынан алынған биополимерді салыңыз. Биополимері бар стақдарды қараңғы және күн сәулесі түсіп тұрған жерге қойыңыз. Топырақты ылғалдандырып тұруға болады. Күнделікті бақылау жасаңыз.

Биополимерлердің ыдырау жылдамдығының нәтижесі:

Биопластиктің ыдырауына қажетті бактериялар топырақта, ауада және суда орналасқан. Материалды ыдырату үшін бактериямен тікелей байланыс қамтамасыз ету жеткілікті.

С. Биополимерлердің химиялық қасиеттерін зерттеу

Зерттеуге алынған биополимерлерді жеке жеке пробиркаға салып үстіне жеке жеке тұз қышқылын, натрий гидроксидін, сірке қышқылын, тұз ерітіндісін, органикалық еріткіш құйыңыз. Нәтижесін бақылаңыз.

Биополимерлердің қасиеттерін зерттеу нәтижесі:

Қасиеттері	Банан қалдығынан алынған биополимер	Картоп қалдығынан алынған биополимер
Газ өткізгіштігі	төмен	төмен
Бу өткізгіштігі	төмен	төмен
Бейорганикалық қышқылдарға төзімділігі	жоғары	жоғары
Органикалық қышқылдарға төзімділігі	төмен	төмен
Тұз ерітінділеріне төзімділігі	жоғары	жоғары
Сілтілермен әрекеттесу	әрекеттеспейді	әрекеттеспейді
Органикалық еріткіштермен әрекеттесуі	Төмен (аздап ісінеді)	төмен

Ғылыми жобаны қорытындылай келе өзіміздің алдыға қойған мақсат пен міндеттерімізді жүзеге асыра отырып, күтілетін нәтижемізді: банан мен картоп тағам өнімдерінен биологиялық ыдырайтын полимер алдық және табиғи қалдықтардан жасалған биополимер экологиялық таза екенін зерттеу арқылы дәлелдедік. Өсімдіктер қабығы және басқа да органикалық материалдар сияқты қалдықтарды тиімді пайдалану туралы ақпараттандыру жұмыстары да көрініс алады. Қоршаған орта мен денсаулыққа өз пайдасын тигізе отырып, әртүрлі салаларда синтетикалық полимерлердің орынына биополимерлерді пайдалану әлде қайда тиімді. Қазіргі дамыған қоғамда экологиялық проблемаларды шешу, қоршаған ортаны жақсарту жолдарын іздеу әр жас ұрпақтың парызы деп ойлаймын.

Авторлық құқық

Ұлттық зияткерлік меншік институты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Bioplastics and biodegradable plastics
2. Research Article: “Biodegradable plastic production from corn starch” V. Sharon Keziah, R. Gayathri, V. Vishnu Priya
3. “Physical and Chemical Investigations of Starch Based Bio-Plastics” by Tariq Ziyad Abolibda MSc (Leicester) University of Leicester 2015
4. Fork it over! Create Biodegradable Plastic Bioenergy Education Initiative
5. BP British Petroleum, Statistical Review of World Energy, 2009.
6. Amcor, 2016. Nature Plus Home Compostable Starch-Based Film, https://www.amcor.com/products_services/natureplus_peelable_pla_film/
7. Bos HL, Meesters KPH, Conijn SG, Corré WJ, Patel MK, 2010. Sustainability aspects of biobased applications, Wageningen Food & Biobased Research report

ӨОЖ 632.4

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ДАҚЫЛДАРЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ПАТОГЕНДІ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРДЫҢ ТАРАЛУ ЖОЛДАРЫ

Маусумбаева А.М., а/ш.ғ.к., аға оқытушы, **Кабдрахманова А.К.**, аға оқытушы,
Еримбет Р.Е., биология мамандығының магистранты,
Серғалиева А., Алимбатырова А.А., биология мамандығының студенттері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: ainurkabdrahmanova@mail.ru

Ауылшаруашылық дақылдарын өсіру технологиясының міндетті бөлігі – өсімдіктерді зиянды ағзалардан қорғау. Әсіресе ауылшаруашылық дақылдарын өсіру интенсивті жүргізілетін жағдайда бұл мәселенің маңызы ерекше. Себебі, интенсивті технология жағдайы ауру қоздырғыштардың да өсіп-жетілуіне жағдай туғызады. Мысалы, ауыспалы егістікте бір дақылдың үлесінің жоғары болуы сол дақылдарды залалдауға бейімделген патогендердің жинақталып, кейін кең таралуына ықпал етеді.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігіне әсер ететін патогенді саңырауқұлақтардың таралу жолдарын анықтап, сипаттамасын беру.

Зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша өсімдіктің дамуы, өсімталдығы және сапалы өнім беру дәрежесі тек климаттық жағдайға, судың, қоректік заттарының жеткілікті мөлшерде болуына ғана байланысты емес, сонымен қатар ауру тудырушы зиянкестерден жұғатын патогенді саңырауқұлақтар, бактерия, вирустар да ең негізгі фактор болып табылады екен. Егіс алқабындағы басқа да өсімдіктерден, сақтау қоймаларынан және топырақ қабатында да бірнеше жыл бойы тіршілік ететін микроорганизмдер түрлері негізгі ауру тудырушы көзі болып отыр.

Түйін сөздер: фитопатогенді, мицелий, фитонцид, фермент, облигат паразиттер

Обязательной частью технологии возделывания сельскохозяйственных культур является защита растений от вредных организмов. Особенно актуальна эта проблема в условиях интенсивного возделывания сельскохозяйственных культур. Это связано с тем, что условия интенсивной технологии создают условия для роста и развития возбудителей болезней. Например, высокая доля одной культуры в севообороте способствует накоплению и последующему распространению патогенных микроорганизмов, приспособленных к поражению этих культур.

Цель исследовательской работы: выявить и дать характеристику распространению патогенных грибов влияющих на урожайность сельскохозяйственных культур.

По результатам исследований установлено, что развитие растения, его плодovitость и степень качественного урожая зависят не только от климатических условий, наличия достаточного количества воды, питательных веществ, но и от патогенных грибов, бактерий, вирусов, переносимых болезнетворными вредителями. Основным источником заболевания являются виды микроорганизмов, обитающие на посевных площадях в течении нескольких лет, как из других растений, хранилищ, так и в почвенном слое.

Ключевые слова: фитопатогенный, мицелий, фитонцид, фермент, облигатные паразиты

A mandatory part of the technology of cultivation of agricultural crops is the protection of plants from harmful organisms. This problem is especially relevant in conditions of intensive cultivation of agricultural crops. This is due to the fact that the conditions of intensive technology create conditions for the growth and development of pathogens. For example, a high proportion of one crop in a crop rotation contributes to the accumulation and subsequent spread of pathogenic microorganisms adapted to the defeat of these crops.

The purpose of the research work: to identify and characterize the pathways of pathogenic fungi that affect the yield of agricultural crops.

According to the results of research, it is established that the development of the plant, its fertility and the degree of high-quality harvest depend not only on climatic conditions, the availability of sufficient water, nutrients, but also on pathogenic fungi, bacteria, viruses carried by pathogenic pests. The main source of the disease is the types of microorganisms that live in the cultivated areas for several years, both from other plants, storage facilities, and in the soil layer.

Key words: *phytopathogenic, mycelium, phytoncide, enzyme, obligate parasites*

Ауылшаруашылық дақылдарын өсіру технологиясының міндетті бөлігі – өсімдіктерді зиянды ағзалардан қорғау. Ал тыңайтқыштарды көп мөлшерде қолдану өсімдіктердің сезімталдығын арттырады. Ауылшаруашылық дақылдарын қорғау жүйесіне бір жағынан дақылдардың өсуіне және олардың патогендерге төзімділігін арттыруға қолайлы жағдай қамтамасыз ететін, ал екінші жағынан ауру қоздырғыштардың өсіп жетілуіне тосқауыл болатын, ғылыми негізделген тәсілдер кіреді. Өсімдіктерді аурулардан қорғауға бағытталатын барлық шаралар мақсатына қарай екіге бөлінеді: алдын алу (профилактикалық) және емдік (терапевтикалық). Бұл тәсілдердің барлығы да нақты жағдайларға сәйкес техникалық жаңа және экономикалық тұрғыдан тиімді болулары шарт.

Зерттеу жұмысының мақсаты: ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігіне әсер ететін патогенді саңырауқұлақтардың таралу жолдарын анықтап, сипаттамасын беру.

Қазіргі кезде саңырауқұлақтар патшалығы 2 бөлімге бөлінеді: Шырындылар (Mucosota) және Нағыз саңырауқұлақтар (Eumycota). Бұл жіктеуге саңырауқұлақтардың шығу тегі, вегетативтік денесінің типі және бірқатар белгілер кіреді. Саңырауқұлақтар Mucota бөліміне жатады. Жұқпалы ауру қоздырғыштарының ішінде саңырауқұлақтар ең басты орын алады. Миксомицеттердің плазмодиофоромицеттер (Plasmodiophoromycetes) класына жататын миксомицеттер фитопатогендер болып табылады. Бұл клетка ішінде тіршілік етуге бейімделген, негізінен гипертрофалық (шамадан тыс ұлғайған) клеткалардан тұратын ісік тудыратын облигатты паразиттер. Ауру қоздырғышы тыныштық күйде болатын споралар түзеді. Олар өсімдік қалдықтары шірігеннен соң топыраққа еніп, бірнеше жылдар бойына сақталуы мүмкін. Кейін зооспоралар өніп өсімдіктердің топырақ асты мүшелерін залалдайды.

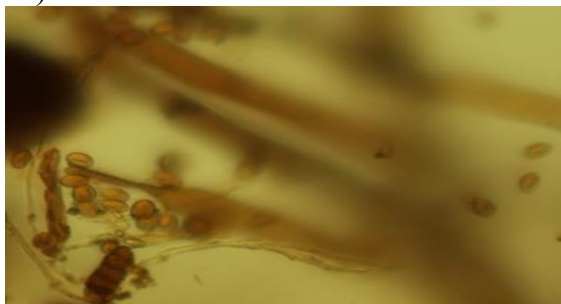
Ауылшаруашылығы дақылдар үшін ең қауіпті ауру қоздырғыштары 2 туысқа жатады: Пероноспора (Peronospora) және Плазмопара (Plasmopara) [1, 18 б.]. Фитопатогенді саңырауқұлақтардың мицелийлері беткі (экзогенді) немесе субстратқа батып тұратын (эндогенді) болуы мүмкін. Көп жағдайда қолайсыз жағдай туындаған кезеңде патогенді саңырауқұлақтар топырақ қабатында ұзақ сақталып жатады. Осыған орай, зерттеу барысында топырақ қабатынан үлгілер алынып, патогенді микроорганизмдерге анализ жасалынды (1 сурет).

Сурет 1. Топырақ қабатынан үлгілер

Қолайсыз жағдайларда саңырауқұлақ мицелийі ыдырап, қабықшасы қалың хламидоспоралар және мөлшері мен пішіні тұрақты болмауымен ерекшеленетін геммалар түзіледі. Бұл түзілімдер ұзақ сақталуға қабілетті, бір мезгілде қолайлы жағдайлар туа қалса олар мицелий түзіп өседі [2, 471 б.].

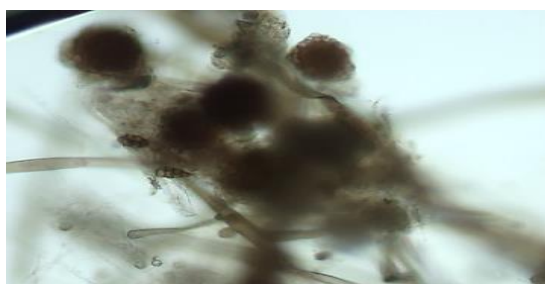
Ауылшаруашылық дақылдарының далалық жағдайдағы алқаптарының топырақ үлгісіне микологиялық зерттеу жүргізу барысында *Alternaria alternata* саңырауқұлағы көп мөлшерде кездесті (2 сурет).

Сурет 2. Топырақ үлгісіндегі *Alternaria alternata* саңырауқұлағы

Саңырауқұлақтар вегетативті және репродуктивті жолмен көбейеді. Конидиялар арнайы мицелия текті орындарда, мысалы, жетілмеген саңырауқұлақтар класының кейбір түрлеріне тән пикнидаларда түзілуі мүмкін. Споралар, тірі мицелиялар және оның түрөзгерістері күйінде фитопатогенді саңырауқұлақтар өсімдік қалдықтарында, топырақта, тұқымдық материалдардың бойында сақталады. Вегетация кезінде өсімдіктердің алғашқы залалдануы саңырауқұлақтардың тыныштық күйдегі формалары есебінен жүрсе, өсіп тұрған кезінде өсімдіктен өсімдікке тарауы конидиалы споралар түзілуі есебінен жүреді [3, 46 б.].

Далалық алқаптағы топырақ үлгісіне микологиялық зерттеу жүргізу барысында *Mucor*, *Alternaria alternata* саңырауқұлақтары анықталды (2 сурет).

Сурет 2. Топырақ үлгісіндегі *Mucor*, *Alternaria alternata* саңырауқұлағы

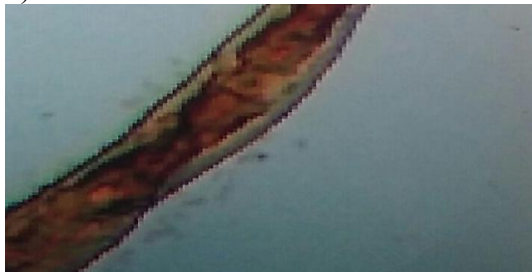
Alternaria, *Macrosporium* туыстары – конидиятасушылары қарапайым, дара немесе бірігіп жинақталған, конидийлері шоқпар немесе жұмыртқа пішінді, қоңыр түсті. Көптеген дақылдардың дақ ауруларын қоздырады, мысалы картонның макроспориоз ауруының қоздырғышы – *M. solani* Ell.

Мукор тәрізділер (*Mucorales*) – табиғатта кең тараған, кәдімгі сапротрофтар. Олардың негізгі туыстары *Mucor* және *Rhizopus*. Олар органикалық қалдықтарға бай топырақта тіршілік етеді, тұқымдар мен жемістердің, өсімдіктер жем-шөптің және өнімдердің сақтау кезінде көгеріп, шіруін қоздырады. Ауыспалы егістік – егістікте патогендердің жинақталмауының алдын алатын, өсімдік қорғаудың маңызды агротехникалық тәсілдерінің бірі [3, 256 б.]. *Stahybotrys alternans* **Bonorden** саңырауқұлақтарының даму кезеңі бойынша топырақ үлгісінен анықталды (3 сурет).

Сурет 3. *Mucor* және *Stahybotrys alternans* **Bonorden** саңырауқұлағы

Табиғи жағдайларда фитопатогендердің паразиттері ретінде тіршілік ететін микроорганизмдер (бактериялар, саңырауқұлақтар және т.б.) анықталды. Олар гиперпаразиттер немесе екінші кезекті паразиттер деп аталады. Олардың әсер ету механизмі әрқилы болып келеді: кожайын клеткаларының лизисі; патогендердің тіршілігіне тежеу болатын биологиялық пәрменді заттарды өндіру. Мысалы, 92 *Trichoderma lignorum* әсер ету ауқымы кең бірқатар пәрменді антибиотиктер бөліп шығарады (глитоксин, виридин және т.б.) (4 сурет).

Сурет 4. *Botrytis cinerea* саңырауқұлағы

Botrytis cinerea саңырауқұлағы топырақ қабатынан табылды. *Botrytis*тің өзі гиперпаразитті саңырауқұлақ *Sepedonium chrysospeium* қоздырғышымен зақымдалға. *Botrytis* туысы – конидиятасушылары тарамдалған, конидийлері бір клеткалы, сопақша, конидиятасушыларының ұшында жинақталған. Ең жиі кездесетін түрі *B. cinerea* Pers – асбұршақ, қызылша, рапс, қырыққабат, сәбіз т.б. дақылдардың боз шірік ауруының қоздырғышы.

Сонымен қатар, *Trichoderma lignorum* кейбір патогенді саңырауқұлақтардың склероцияларында паразит күйде тіршілік етеді. Өз патшалығының басқа түрлерінде паразит күйде тіршілік ететін саңырауқұлақтар микофилді саңырауқұлақтар деп аталады. Тат саңырауқұлақтарында паразит күйінде тіршілік ететін *Darluca fi lum*, ақ ұнтақ саңырауқұлақтарының паразиті – *Cicinnobolus* sgn. *Ampelomyces*, плазмопара, питиум, биполярис және тағы бірқатар саңырауқұлақтар паразиті – *Trichothecium*, питиум, фитофтора және басқа да жалған ақ ұнтақ саңырауқұлақтарының паразиті – *Dactylella*, сұңғыла түрлерінің паразиті – *Fuzarium* мысал бола алады [4, 45 б.].

Тыңайтқыштарды дұрыс қолданбау (өлшемсіз немесе мезгілсіз) өсімдіктердің ауруға төзімділігінің төмендеуіне себепкер болады. Мысалы, азотты бір жақты немесе шамадан тыс мөлшерде қолданған жағдайда бидай тат ауруына көбірек шалдығады, ал фосфор және калий тыңайтқыштары және микроэлементтер аурудан қорғаныш рөлін атқарады. Оңтайлы себу және өнімді жинау мерзімдерін сақтау көптеген аурулардың дамуын тежейді. Көпшілік жағдайларда тұқымды ерте себу кеш себуге қарағанда өнімді көбірек береді және өсімдіктердің ауруға шалдығу дәрежесі де төменірек болады. Ауру қоздырғыштарының өсіп жетілуін биологиялық тәсілмен тежеу табиғатта қалыптасқан жеке ағзалар арасында – мысалы микроорганизмдер мен олардың тіршілік өнімдерінің арасында кездесетін антагонизміне негізделеді. Мысалы, актиномицеттер мен бактериялар бір субстратта қатар өспейді, себебі бактериялардың көбею қарқындылығы пәрмендірек болғандықтан ол бар жерде актиномицеттер тарамайды. Алайда актиномицеттер бактериялардың тіршілігін басуға қабілетті антибиотикалық заттар деп аталатын зат алмасу үрдісінің ерекше өнімдерін өндіруге қабілетті. Фитонцидтігі жоғары өсімдіктер қатарына сарымсақ, пияз, шомырт, кәдімгі қара мойыл, терек, арша, шырша және тағы бірқатар өсімдіктер жатады. Мысалы, шайқурайдан алынған иманин антибиотигі беденің тамыр шірігі ауруы қоздырғышының тіршілігін тоқтатады [3, 258 б.].

Факультативті сапротрофтардың немесе сапрофиттердің ерекшеліктері – тіршілік циклінің негізгі бөлігін тірі өсімдіктердің бойында өткізеді, алайда белгілі бір жағдайларда (бұл категорияға жататын патогендердің көпшілігіне міндетті түрде) өлген ұлпалардың бетінде қалып, тіршілігін жалғастырады. Факультативті сапротрофтар қатарына жоңышқа антракнозы ауруының қоздырғышы *Colletotrichum trifolii* саңырауқұлағы, асбұршақ

аскохитозының қоздырғышы – *Ascochyta pisi* саңырауқұлағы, алма таз қотыры ауруының қоздырғышы – *Venturia inaequalis* саңырауқұлағы және басқалар жатады. Әсіресе ауылшаруашылық дақылдарын өсіру интенсивті жүргізілетін жағдайда бұл мәселенің маңызы ерекше. Себебі интенсивті технология жағдайы ауру қоздырғыштардың да өсіп-жетілуіне жағдай туғызады. Саңырауқұлақ аурулары ауылшаруашылығы дақылдарының және олардан өңделген өнімдерінің сапасына 25 – 30% шығын келтіреді.

Зерттеу барысында топырақ үлгісі құрамынан факультативті паразиттер *Botrytis cinerea* анықталынды. Олар негізінен сапротрофты түрде қоректенетін ағзалар, ол тек өте әлсіреген тірі өсімдіктерді ғана залалдайды. Бастапқыда олар өсіп тұрған өсімдік ұлпасының өлі учаскелеріне түседі, кейін осы учаскемен шектес сау ұлпаға да шауып, бұл учаскелерді өздерінің метоболит өнімдерімен (көбіне токсиндермен) ыдыратады. Факультативті паразиттер қатарына көптеген фитопаатогендер тобы жатады. Мысалы, көптеген ауылшаруашылық дақылдарының боз шірік ауруының қоздырғышы болып табылатын *Botrytis cinerea* саңырауқұлақтағы факультативті паразиттер қатарына жатады. Яғни, зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша өсімдіктің дамуы, өсімталдығы және сапалы өнім беру дәрежесі тек климаттық жағдайға, судың, қоректік заттарының жеткілікті мөлшерде болуына ғана байланысты емес, сонымен қатар ауру тудырушы зиянкестерден жұғатын патогенді саңырауқұлақтар, бактерия, вирустар да ең негізгі фактор болып табылады екен. Егіс алқабындағы басқа да өсімдіктерден, сақтау қоймаларынан және топырақ қабатында да бірнеше жыл бойы тіршілік ететін микроорганизмдер түрлері негізгі ауру тудырушы көзі болып отыр. Топырақты қопсыту (лушение), ерте терең жырту сияқты топырақ өңдеу тәсілдері, сапрофитті және патогенді ағзалардың антагонистік микрофлорасының дамуы нәтижесінде өсімдік қалдықтарында сақталатын ауру қоздырғыштардың жетілуіне кедергі келтіреді. Бұл олардың патогендерге төзімділігін арттырады. Сапалы тұқым арқылы көктеу кезінде тұқымның тыныштық жағдайынан белсенді тіршілік кезеңіне жылдам ауысатын, ересек тұқымдар секілді ортаға бейімделген, оның интенсивті өсуімен аяқталатын өнім алуға болады. Сол себептен, дүние жүзінде тұқымның өсу физиологиясын жан-жақты зерттеуге, тұқымды себер алдындағы өңдеудің қазіргі заманғы жаңа, тиімді әдіс-тәсілдеріне көп мән беруде [4, 46 б.].

Патогенді ағзалардың өсімдік ағзасының бойына еніп, дамуына ең алдымен кедергі болатын табиғи қалыптасқан тосқауыл механизмдері: өсімдік мүшелерінің жабын ұлпасының қалыңдығы, лептесігі саңылауының құрылысы, жапырақтардың түктілігі, балауыз өңездің болуы, өсімдік мүшелерінің құрылыс ерекшеліктері. Өсімдік мүшелерінің жабын ұлпасының қалыңдығы өсімдік бойына ұлпасы арқылы енетін патогендерге қатысты қорғаныш фактор болып табылады. Осыған орай, ауылшаруашылық дақылдарының бойына патогенді ағзаның еніп, зақымдауын және ауылшаруашылық дақылдарының өнімінің сапалық құндылығын төмендетіп алмау мақсатында себуалды табиғи құрамды заттармен өңдеу, тұқым сақтау қоймасының талаптарға сай болуын қамтамыз ету қажет және де дақылдарды қосымша қоректендіру арқылы тірі өсімдіктерді әлсіретіп алмау шарасын орындау қажет. Ауылшаруашылық дақылдарының даму кезеңіндегі патогенді қоздырғыштармен зақымдалуын болдырмау шараларын атқарған жағдайда ғана өнімінің сапасы артады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мельников Н.Н., Новожилов К.В., Белан С.Р., Пылова Т.Н. Химические средства защиты растений (справочник). –М.: Химия, 2014.
2. Сенькова Л. А., Гринев Л. В. Значение изучения почв древнего антропогенеза для познания взаимоотношений человека и природы: Актуальные направления технологического, экономического и экологического развития сельского хозяйства : Сборник материалов международной научно-практической конференции. Екатеринбург, 2017. С. 470-475.
3. М.А.Литвинов Определитель микроскопических почвенных грибов. Академия наук СССР. Ботанический институт имени В.Л.Комарова. Изд. Наука, Л, 2002. 255с.
4. Ауылшаруашылық дақылдарының аурулары М.А.Ғабдулов –Алматы, 2015

УДК 339.1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КОМПАНИЯМИ B2B: ПРЕИМУЩЕСТВА И БАРЬЕРЫ

Махсүтова С.Т., магистрант 2 курса специальности «Маркетинг»

Научный руководитель: **Ахметова З.Б.**, к.э.н., ассоц. профессор

КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

E-mail: makhsutova.saltanat@gmail.com, zaurebolat@mail.ru

В условиях цифровизации социальные медиа являются действенным инструментом, площадкой для формирования эффективной системы коммуникаций в продвижении товара и услуг. Использование каналов социальных сетей стало обычной практикой для B2C. В статье рассматриваются преимущества и барьеры SMM инструментов для услуг на рынке B2B.

Ключевые слова: цифровизация экономики, социальные медиа, инструменты SMM, B2B рынок.

Цифрландыру жағдайында әлеуметтік медиа - бұл тиімді құрал, тауарлар мен қызметтерді жылжытуда тиімді коммуникациялық жүйені қалыптастырудың алаңы. Әлеуметтік медиа арналарын пайдалану B2C үшін әдеттегі тәжірибеге айналды. Мақалада B2B нарығында SMM құралдарының артықшылықтары мен кедергілері қарастырылған.

Түйін сөздер: экономиканы цифрландыру, әлеуметтік медиа, SMM құралдары, B2B нарығы.

In the context of digitalization, social media is an effective tool, a platform for the formation of an effective communication system in the promotion of goods and services. Using social media channels has become a common practice for B2C. The article discusses the advantages and challenges of SMM tools for services in the B2B market.

Keywords: digitalization of the economy, social media, SMM tools, B2B market.

Введение. Современные бренды активно используют социальные медиа для продвижения своих товаров и услуг. Популярность этого канала обусловлена тем, что с каждым днем все больше и больше людей используют Глобальную сеть, совершают онлайн покупку или дистанционные решения, сидя за девайсами дома или в офисе. Социальные медиа являются действенным инструментом, который дает возможность охватить многочисленную публику и динамично раскручивать стартап.

Социальные сети в настоящее время имеют и бурно набирают широкую популярность среди миллионных пользователей интернета. Такие огромные площадки, как LinkedIn Facebook, Instagram, Twitter и VK с каждым годом невероятно динамично развиваются и модернизируются. Например, для FB это крупнейшая аудитория пользователей; половина аудитории - сегмент «золотой аудитории», то есть клиенты со средней и высокой платежеспособностью, открытые к инновациям; примерно 70% компаний США, 50% компаний Европы и 40% компаний Facebook имеют аккаунты Fb; каждая четвертая реклама, размещенная в социальных сетях, приходится на Fb. С развитием цифровых технологий целенаправленно и интенсивно используются значительно больше платформ, такие как социальный интернет-сервис и фотохостинг Pinterest, деловая социальная сеть LinkedIn, сервисы микроблогов Tumblr и Flickr, видеохостинги YouTube и Vimeo, новые форматы видеохостингов Coubi Vine, а также индивидуальные мессенджеры WhatsUpp, Viber и Telegram.

Использование каналов социальных сетей стало обычной практикой для бизнеса к потребителю. B2C компании, так как эти каналы расширяют охват компаний, помогают в рекламных кампаниях и что еще более важно генерировать электронное из «уст в уста» (WoM), которое создает экономические, утилитарная или социальная ценность для пользователей и для компаний (Angel and Sexsmith, 2009). Соответственно, академический мир широко изучил эти каналы в контексте B2C. Однако, в отношении бизнес-бизнес (B2B)

компаний, особенно промышленных компаний, которые работают полностью на рынках B2B, хотя использование социальных сетей среди них растёт, они все еще медленное освоение социальных сетей (Michaelidou, Siamagka & Christodoulides, 2011).

Методы исследования. Основная цель данного исследования заключается в проведении сравнительного анализа преимуществ и барьеров применения технологий и инструментов SMM компаниями B2B рынка для повышения эффективности в условиях цифровизации экономики.

Работа проведена с изучением научной литературы и использованием абстрактно-логического подхода на основе сравнительного анализа, обобщения основных концептуальных подходов по социальному маркетингу.

Результаты и обсуждения. Существует целый ряд исследований, а также удачных и неудачных кейсов, являющихся сильными аргументами «за» и «против» использования SMM для продвижения B2B-компаний.

Интересны некоторые эмпирические данные исследования компании CMO Survey в сотрудничестве со школой Бизнеса Фукуа при Университете Дьюка, США:

- ✓ От 10 до 12% бюджета крупных B2B-компаний идет на маркетинг, из них 8-10% – на работу с социальными сетями (SM).

- ✓ От 7,5 до 9% продаж приходят в B2B из интернета. А каждая вторая из таких компаний оценивает результаты своего присутствия в SM как «крайне положительные».

Более того, по данным исследовательской компании Eloqua, для 82% B2B-брендов работа в социальных сетях является главным способом повысить узнаваемость компании. Таким образом, компании должны быть готовы к увеличению инвестиции в ведение корпоративных аккаунтов в социальных сетях на 20% [1].

Согласно результатам другого исследования [2], установление связей с государственными и частными компаниями, сообществами и другими заинтересованными сторонами предоставило компаниям больше возможностей для обмена информацией и повысило доверие к их бизнесу. Когда респонденты поделились своим опытом, они описали мультипликативный эффект от использования платформ социальных сетей как мощный способ взаимодействия с лидерами общественного мнения. Респонденты подчеркнули, что социальные сети вовлекают подписчиков, которые в свою очередь делятся предоставленным контентом с другими пользователями социальных сетей. Этот процесс в социальных сетях позволил компаниям добиться успеха при использовании творческих маркетинговых стратегий, особенно основанных на вопросах корпоративной социальной ответственности и устойчивого развития, что повысило конкурентоспособность и узнаваемость бренда компании.

Респонденты данного исследования отметили полезность инструментов социальных сетей, которые позволяют создание нетрадиционных форм рекламы в традиционные методы маркетинга и может быть используется на глобальной основе. Это глобальное воздействие на рынке B2B через различные социальные медиа платформы, является основой для получения дохода.

Исследования подтверждают, что социальные сети - это релевантный инструмент для продвижения компаний, ориентированных на бизнес: всего за 6 часов в неделю 66% B2B-маркетологов находят новых клиентов в социальных медиа [3].

Целевая аудитория B2B-компаний - ограниченный, узкий сегмент людей (директоров), с которым сложно установить контакт. Связаться с ними по телефону практически невозможно, электронные письма с коммерческими предложениями, которые шлют потенциальные подрядчики, редко доходят до лиц, принимающих решения. Значит, B2B-компаниям нужно выбирать другие каналы, где они смогут привлечь внимание своей аудитории. Например, 83% маркетологов пользуются социальными сетями [4]. СЕО разных компаний часто используют Facebook: он остаётся крупнейшей соцсетью в мире, им пользуются 72% взрослых людей [5]. По данным LinkedIn, 90% человек, принимающих решения в B2B-компаниях, никогда не реагируют на холодные контакты, зато 75% из них пользуются социальными сетями для принятия решений о покупке. Прежде чем купить товар или оплатить услугу, клиенты B2B-сегмента проводят исследование. 55% из них

ищут информацию именно в социальных сетях [6]. Таким образом, мы видим, что люди, чьё внимание хотят привлечь B2B-компании, являются активными пользователями социальных сетей и в полном объеме используют их для бизнеса.

Социальные медиа укрепляет отношения с клиентами, повышает удовлетворенность клиентов и лояльность. Цели компаний B2B в использовании социальных сетей соответствуют общим целям маркетинга, социальные сети предлагают новые горизонты в развитии клиентов вовлекая их в интерактивные дискуссии о брендах и продуктах.

Анализ научной литературы позволяет обобщить основные преимущества SMM инструментов в услугах B2B (таблица 1)

Таблица 1

Преимущества SMM инструментов в услугах B2B [7]

Категория	Особенности B2B	Особенности услуг	Преимущества
Бизнес-аналитика	Благодаря прочным отношениям с клиентами на рынках B2B и услуг фирмы могут получать актуальную информацию о возникающих потребностях и предложениях конкурентов непосредственно от клиентов		Получение информации о рынке и выявление потребностей; Получение обратной связи (в режиме реального времени)
Разработка новых продуктов	Разработка новых продуктов занимает значительно больше времени в B2B (чем в контексте B2C). Более того, клиенты часто являются важным источником новых идей, и они, как правило, напрямую и активно сотрудничают в процессе разработки		Разработка продуктов и услуг; Содействие совместному созданию продукта
Брендинг	Маркетологи B2B стремятся продвигать свои корпоративные бренды больше, чем бренды отдельных продуктов	Значение бренда создается через взаимодействие между клиентом и поставщиком и через взаимодействие между клиентами	Повышение узнаваемости бренда; Повышение ценности бренда; Привлечение клиентов; Увеличение трафика / подписчиков; Повышение вовлеченности бренда, престижа бренда и репутации бренда; Повышение лояльности к бренду
Продажи	Цикл продаж часто бывает длительным, сложным и многогранным. Более того, в нем обычно участвует много участников. Доступность актуальной информации для всех людей, вовлеченных в различные этапы процесса покупки, ценится клиентами B2B		Привлечение новых клиентов; Улучшение продаж; Улучшение обслуживания клиентов и пробных использования товара; Продвижение и распространение про-дукции/услуг; Привлечение потенциальных клиентов; Создание нового спроса; Включение разных этапов процесса продаж
Управление отношениями с клиентами	B2B и сервисные компании часто развивают долгосрочные отношения со своими клиентами и все чаще занимаются совместным созданием взаимной ценности		Поддержание лояльности клиентов; Повышение удовлетворенности клиентов (оперативность обслуживания клиентов и т. д.); Управление отношениями с клиентами; Предоставление после-продажного обслуживания; Создание доверия клиентов; Создание положительных отзывов клиентов
Сотрудники		В секторах сферы услуг сотрудники являются важнейшим фактором качества обслуживания и удовлетворенности клиентов	Поддержка процесса подбора персонала; установление превосходства для физических лиц; поддержка внутреннего управления знаниями; генерация корпоративного сарафанного радио; преодоление ресурсных ограничений

Канал поставок и бизнес-сообщество	Компании B2B и поставщики услуг вместе мобилизуют ресурсы для клиентов: способность организовать сети партнеров, совместно создающих ценность, имеет первостепенное значение для конкурентного преимущества компании	Взаимодействие с поставщиками и развитие отношений; создание новых деловых партнерств; Повышение узнаваемости бизнеса для улучшения поисковых рейтингов; Создание дискуссий, дебатов и т. д.; Включение влияния на онлайн беседу; создание образовательной платформы

Источник: Nicoletta Buratti, Francesco Parola, Giovanni Satta The use of social media marketing in B2B services: A look at some “conservative” industries // 20th Excellence in Services University of Verona International Conference Verona (Italy) Conference Proceedings ISBN 9788890432774 September 7 and 8, 2017.

Однако, наряду с преимуществами есть еще некоторые барьеры для инвестирования в социальные сети для компаний B2B. Касательно барьеров для социальных сетей, то отсутствие контроля над финальным восприятием контента пользователями в социальных сетях расценивается большинством B2B компаний как серьезный риск. Данный барьер объясняется отсутствием надлежащих технических знаний и креативности, которые требуются для создания качественного контента в социальных сетях среди менеджеров и персонала. Более того, преимущества использования социальных сетей, особенно рентабельность инвестиций (ROI), недооцениваются или оказываются несущественными для компаний B2B. Таким образом, в этих условиях многие компании B2B решают не инвестировать в социальные сети [2]. Однако роль социальных сетей продолжает расти даже в секторе B2B. Маркетологи B2B должны получать прибыль от социальных сетей, эффект которых на данном этапе не очевиден, но в долгосрочной перспективе могут принести значительную пользу их организациям.

По некоторым наблюдениям, многие B2B-компании по-прежнему не используют социальные сети для продвижения своих брендов [3]. Это связано с тем, что большинство маркетологов, работающих на стороне брендов, не умеют самостоятельно писать SMM-стратегии даже для B2C направления. В B2B всё ещё сложнее. Поэтому бренды вынуждены обращаться в специализированные агентства, что отнимает у них часть бюджета на проект. Есть и другие проблемы - например, сложности в расчёте ROI. В 2018 году только 10% B2B-маркетологов смогли эффективно отследить возврат инвестиций в кампании, запущенные в социальных сетях [3]. Чтобы понять, откуда в действительности пришёл клиент, необходимо совершить ряд действий от установки счётчика на сайт компании, который покажет, что лид пришёл именно из социальной сети, до заказа исследования клиентского опыта у специализированной аналитической компании, что может стоить очень дорого. Это непривычные действия для B2B-маркетологов, поэтому они не умеют считать эффективность от продвижения в социальных медиа, хотя в действительности это можно сделать.

Закключение. Подводя итог обзору социальных сетей как инструмента продвижения компаний в сфере B2B, важно отметить, что это перспективный коммуникационный канал для B2B-брендов, грамотная организация работы в сообществах наряду с четким определением целевой аудитории ведут к существенному повышению продаж. Безусловно, что SMM не отличается мгновенным положительным эффектом, но дает долгосрочный результат при целенаправленном использовании.

Продвижение в социальных сетях имеет ряд преимуществ:

- ✓ Высокий охват целевой аудитории. У многих социальных сетей охват аудитории в несколько раз выше, чем у других популярных каналов коммуникации.
- ✓ Минимальная стоимость сообщений. Это позволяет задать любую частоту выхода публикаций, в том числе такую, которая позволит преодолеть зашумленность социальных сетей.
- ✓ Возможность рассказать историю. Подробное описание решения, продукта или услуги, разбитое по отдельным частям или опубликованное одним сообщением, также способно повысить степень доверия или первично познакомить аудиторию с брендом.

✓ Мультимедийность и широкий выбор инструментов. Иначе говоря, широкая возможность использования различных форматов в сообщении: видео, текст, баннерные сообщения, интерактив и другие, которые способны привлечь и удержать внимание целевой аудитории бренда.

Известный гуру маркетинга мирового уровня Ф. Котлер связывает будущее маркетинговых коммуникаций именно с дешевизной и объективностью социальных медиа. По мнению авторов «Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее - к человеческой душе»: «Связи между друзьями в социальных сетях, таких как Facebook и MySpace, позволяют компаниям глубже изучить и понять собственный рынок. Исследователи в IBM, Hewlett-Packard и Microsoft перелопачивают собранные в социальных сетях данные, чтобы, создав профиль (портрет) своих потребителей и служащих, разработать более эффективные способы общения с ними» [8].

Однако многое зависит от того, насколько тщательно компания прорабатывает стратегию ведения своих соцсетей. Чтобы продвижение было эффективным, необходимо внимательно изучить особенности целевой аудитории, подготовить релевантный, качественный креатив и настроить аналитические счётчики, чтобы вносить корректировки в проекты, основываясь на статистике социальных сетей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Соцсети для B2B // <https://xn----7sbbibdntwehi3abbz0b.xn--p1ai/otraslevoy-marketing/b2b/sotsseti-dlya-b2b-statistika-rekomendatsii-i-uspeshnye-keysy/>
2. Caner Tincer (2016). The use of social media by B2B companies in an emerging country: evidence from Turkey. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences Vol. 6, No. 10. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v6-i10/2352>
3. Терентьева О.С., Джавршиян Н.Р. Социальные сети как инструмент продвижения компаний в сфере B2B // <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-seti-kak-instrument-prodvizheniya-kompaniy-v-sfere-b2b>
4. 15 eye-opening B2B social media statistics. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.articulatemarketing.com/blog/b2b-social-media-statistics/> (дата обращения 16.10.2019)
5. Как продвигать сложные B2B услуги в Фэйсбук? [Электронный ресурс] // Соцсети в помощь бизнесу: <https://smm-journal.ru/kak-prodvigat-slozhnye-b2b-uslugi-v-fejsbuk/> (дата обращения: 23.08.2019)
6. Social Media Marketing Industry Report. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.socialmediaexaminer.com/social-media-marketing-industry-report-2018/> (дата обращения 03.10.2019)
7. Nicoletta Buratti, Francesco Parola, Giovanni Satta The use of social media marketing in B2B services: A look at some “conservative” industries // 20th Excellence in Services University of Verona International Conference Verona (Italy) Conference Proceedings ISBN 9788890432774 September 7 and 8, 2017
8. Ф.Котлер, Х.Картаджая, А. Сетиаван. Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее - к человеческой душе. ООО «Издательство «Эксмо».- 2012 г. -230 стр.

ӘОЖ 591.147

ЖҮКТІЛІК КЕЗІНДЕГІ ТӘЖІРИБЕЛІК ГИПОКСИЯНЫҢ СТЕРОИДТЫ ГОРМОНДАР МӨЛШЕРІНЕ ӘСЕРІ

Мусапирова А., 2-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Оксикбаев Б.К., б.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: berikjan-kil@mail.ru

Жұмыста тәжірибелік гипоксия моделі жүзеге асырылды. Түрлі дәрежедегі гипоксияға шалдыққан егеуқұйрықтардың қаны мен плацентасындағы стероидты гормондар мөлшері зерттелді. Гипоксия дәрежесінің артуына сәйкес гормондар жануарлар қаны мен плацентасында мөлшерінің төмендегені анықталды.

Түйін сөздер: Тәжірибелік гипоксия, жүктілік, қан, плацента, стероидты гормондар, прогестерон, эстриол, эстрадиол.

В работе реализована экспериментальная модель гипоксии. Исследовано содержание стероидных гормонов в крови и плаценте крыс, перенесших гипоксию различной степени тяжести. По мере увеличения степени гипоксии было обнаружено снижение содержания стероидных гормонов в крови и плаценте животных.

Ключевые слова Экспериментальная гипоксия, беременность, кровь, плацента, стероидные гормоны, прогестерон, эстриол, эстрадиол.

An experimental model of hypoxia is implemented in the work. The content of steroid hormones in the blood and placenta of rats undergoing hypoxia of varying severity was studied. As the degree of hypoxia increased, a decrease in the content of steroid hormones in the blood and placenta of animals was found.

Key words: Experimental hypoxia, pregnancy, blood, placenta, steroid hormones, progesterone, estriol, estradiol.

Эмбрионның гестацияның алғашқы кезеңдерінде дамуы иммундық жүйеде морфологиялық және функционалдық өзгерістермен бірге жүретін ана ағзасының нақты қайта құрылуымен қамтамасыз етіледі. Қазіргі уақытта заманауи перинатологияның өзекті бағыттарының бірі жатырышілік даму процесінде феталдық иммунитеттің қалыптасу және қалыптасу заңдылықтарын зерттеуге бағытталған зерттеулер болып табылады [1,2].

Соңғы жылдары лимфоидты жасушалардың белсенділігі мен көші-қонын реттейтін молекулалық механизмдерді анықтауға көп көңіл бөлінді. Сайып келгенде, бұл зерттеулер иммунопатологиялық, инфекциялық және ісік ауруларын емдеудің түбегейлі жаңа тәсілдерін әзірлеуге әкелуі тиіс [3,4,5].

Қоршаған ортаның күрт нашарлауы жағдайында әйелдердің репродуктивті денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі бірінші кезекте шешуді талап етеді, маңызды мәселе-бұзылыстарды диагностикалау мен түзетудің сауатты тактикасын анықтау. Осыған байланысты бұл зерттеулер өзекті және уақыт талабы.

Жұмыстың мақсаты: тәжірибелік гипоксия жағдайында қан мен плацентадағы гормоналды жағдайды зерттеу.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Тәжірибелік зерттеулер салмағы 200-220 гр егеуқұйрықтардың жыныстық жетілген зертханалық аналықтарында жүргізілді. 21-22 күндік гестация циклімен. Жануарлар виварий жағдайында жалпы қабылданған диетада ұсталды, еркек егеуқұйрықтармен бірге отырғызу арқылы табиғи ұрықтану жүзеге тасырылды.

Жүктіліктің басталуы қынапта спермалардың болуымен анықталды. Тәжірибелік зерттеу жүргізу үшін барлық жануарлар топтарға бөлінді: жануарлардың бақылау тобы; жеңіл, орташа және ауыр дәрежелі созылмалы гипоксия жағдайындағы тәжірибелік топ. Қан мен плацента жүктіліктің 21-ші күні алынды. Гипоксия арнайы әдіспен бойынша туындатылды [6]. Пренатальды созылмалы гипоксияның әсері жүктіліктің 18-ден 21-ші күніне дейін жеңіл гипоксия болып саналады, жүктіліктің 16-дан 21-ші күніне дейін орташа дәрежеде, жүктіліктің 14-тен 21-ші күніне дейін ауыр дәрежеде. Бақылау және негізгі топтардың егеуқұйрықтары үшін тәжірибелік материалдарды алу жүктіліктің 21-ші күнінде жүргізілді. Гормондар құрамы қан сарысуында және егеуқұйрықтардың плацентасында анықталды. Плацента тіндері қанды толығымен алып тастағанға дейін салқындалтылған 0,9% NaCl ерітіндісімен Мұқият перфузияланып, кептіріліп, 20 температурада сақталды.

Гормондардың деңгейін анықтау үшін (эстрадиол – E2, эстриол – E3, прогестерон – ПГ) иммуноферменттік әдіспен диагностикалық жүйелер (Ресей) реактивтерінің жиынтығы қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. Гипоксия эксперименталды жануарлардағы гормоналды гомеостаздың бұзылуының сипаты мен дәрежесін анықтау үшін бақылау және негізгі топтардағы егеуқұйрықтардың плацента қанын және сығындыларын зерттеу жүргізілді.

Тәжірибелік жануарлардың бақылау және негізгі топтарының қанындағы жүктіліктің стероидты гормондарын зерттеу кезінде келесі нәтижелер алынды (2-кесте).

Тәжірибелік гипоксия жағдайында жүкті егеуқұйрықтарының қанындағы барлық зерттелген көрсеткіштердің өзгеруі анықталды. Гипоксияның ұлғаю шамасына қарай стероидтық гормондар мөлшерінің айтарлықтай төмендегені байқалды. Сонымен қатар, эстриолдың (Е3) аса төмендеуі көрінді, оның деңгейі бақылауда $9,92 \pm 1,12$ -ден гипоксияның ауыр дәрежесінде $0,33 \pm 0,07$ нмоль/л-ге дейін төмендеді.

Жеңіл гипоксияда Е2, ПГ және Е3 саны бақылау тобының көрсеткіштеріне қарағанда тиісінше 16,18%, 25,14% және 41,13% азайды. Гипоксияның орташа дәрежесі Е2 көрсеткіштерінің 39,51% – ға, ПГ – 36,6% - ға және Е3 көрсеткіштерінің 67,23% - ға төмендеуіне әкелді. Ауыр гипоксия кезінде Е2 деңгейі бақылаумен салыстырғанда 40,92% – ға, ПГ-59,27% - ға төмендеді. Ауыр гипоксия кезінде жүкті егеуқұйрықтардың қанындағы эстриол деңгейі бақылаудағы бастапқы деңгеймен салыстырғанда 96,67% - ға төмендеді.

Кесте 2

Қалыпты және тәжірибелік гипоксия кезіндегі жүкті егеуқұйрықтардың қанындағы стероидты гормондардың мөлшері

Көрсеткіштер атауы	Бақылау	Бірінші дәрежелі гипоксия	Екінші дәрежелі гипоксия	Үшінші дәрежелі гипоксия
Эстрадиол Е2 нмоль/г.тк	$26,25 \pm 1,35$	$22,05 \pm 1,46^*$	$15,78 \pm 1,44^{***}$	$15,50 \pm 1,15^{***}$
Эстриол Е3 нмоль/г.тк	$9,92 \pm 1,12$	$5,81 \pm 0,96^{**}$	$3,25 \pm 0,52^{***}$	$0,33 \pm 0,07^{***}$
Прогестерон ПГ нмоль/г.тк	$58,43 \pm 4,93$	$43,74 \pm 4,28^{**}$	$37,04 \pm 3,57^{***}$	$23,8 \pm 2,16^{***}$
Ескертпе: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$; *** - $p < 0,001$ (бақылаумен салыстырғанда)				

Тәжірибелік жануарлардың плацента сығындыларындағы жүктіліктің стероидты гормондарының деңгейін зерттеу кезінде бақылаумен салыстырғанда олардың негізгі топтағы мөлшерінің айтарлықтай өзгеруі анықталды (3-кесте). Сонымен, жүктілік гипоксиясы кезінде Е3 және ПГ -ның төмендеуі байқалды. Сонымен қатар, гормондар санының азаюы гипоксия деңгейінің жоғарылауымен өтті.

Жеңіл гипоксия кезінде бақылау тобының көрсеткіштері: Е3 концентрациясының 84,2% а ПГ 43,4%–ға, орташа – 97,6% -ға және 48,1%-ға, ауыр дәрежеде-тиісінше 98,9%-ға және 54,3% - ға төмендегені байқалды. Е2 деңгейі айтарлықтай өзгерген жоқ. Бақылаумен салыстырғанда 24,1%-ға барынша төмендеу ауыр дәрежелі гипоксия кезінде байқалды. Жеңіл дәрежедегі гипоксия кезінде көрсеткіштер бақылау деңгейінен 14,2%-ға төмен болды, ал орташа гипоксия жағдайында Е2 мөлшрі біршама ұлғайды және негізгі топ пен бақылау көрсеткіштеріндегі айырмашылық бар болғаны 2,6%-ды құрады.

Кесте 3

Тәжірибелік гипоксия жағдайында егеуқұйрықтардың плацентасындағы стероидты гормондардың мөлшері

Көрсеткіштер атауы	Бақылау	Бірінші дәрежелі гипоксия	Екінші дәрежелі гипоксия	Үшінші дәрежелі гипоксия
Эстрадиол Е2 нмоль/г.тк	$15,1 \pm 1,25$	$12,95 \pm 1,96$	$14,7 \pm 1,22$	$11,46 \pm 0,89^*$
Эстриол Е3 нмоль/г.тк	$11,72 \pm 2,12$	$1,85 \pm 0,11^{***}$	$0,28 \pm 0,035^{***}$	$0,12 \pm 0,021^{***}$
Прогестерон ПГ нмоль/г.тк	$71,95 \pm 5,7$	$40,69 \pm 4,5^{***}$	$37,37 \pm 4,2^{***}$	$32,86 \pm 2,8^{***}$
Ескертпе: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$; *** - $p < 0,001$ (бақылаумен салыстырғанда)				

Зерттеулерге сәйкес, жатырішілік гипоксия жағдайында компенсаторлық механизмдер аналық плацента-ұрық жүйесінде белсендіріледі деп айтуға болады.

Осылайша, тәжірибелік жануарлардың қаны мен плацентасындағы гормондар деңгейінің өзгеру динамикасын бақылай отырып, пренаталдық гипоксия дәрежесі жоғарылаған сайын көрсеткіштердің айтарлықтай айырмашылықтарын атап өткен жөн.

Тәжірибелік гипоксия қан мен плацентадағы гормоналды күйдің өзгеруімен бірге жүрді. Тәжірибелік гипоксия жағдайында ең сезімтал гормондар эстриол және прогестерон болып табылды, олардың деңгейлері гипоксиялық әсердің ауырлық дәрежесінің жоғарылауымен сенімді түрде төмендеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ковалева, Е. М. Развитие органных дисфункций у новорожденных при асфиксии / Е. М. Ковалева, В.И. Похилько, Г. А. Соловьева. - СПб. : Lap Lambert Academic Publishing, 2017. - 136 с.
2. Тетраушвили Н.К. Роль иммунных взаимодействий на ранних этапах физиологической беременности и при привычном выкидыше. //Иммунология. -2008. - № 2. - С.124-129.
3. Watts T.H. TNF/TNFR family members in costimulation of T cell responses //Annu Rev Immunol. – 2005. – Vol. 23. – P. 23-68.
4. Дарибай Ж.Ж.Д 20 Жүктілік, босану және босанғаннан кенінгі кезеңдегі қан кетулер: Оқу құралы/ Ж.Ж. Дарибай - Ақтөбе: БҚММУ-2016 152 б.
5. Лядова И.В. Молекулы CD27: роль в дифференцировке и миграции Т-лимфоцитов //Иммунология. – 2008. - № 4. - С. 244-248.
6. Spencer T.E., Bazer F.W. Biology of progesterone action during pregnancy recognition and maintenance of pregnancy //Front Biosci. - 2002. - Vol. 1 (7). - P. 1879-98.

ӨОЖ 37:372.8

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУҒА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мусина Т.С., «Педагогика және бастауышты оқыту әдістемесі»
білім беру бағдарламасының 2 курс студенті (ВВО)
Ғылыми жетекші: **Асыллова Р.О.,** ф.ғ.к., аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: musina_76@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларын оқытудың маңызды бағытының бірі - логикалық ойлау қабілетін дамыту үрдісінің қазіргі таңда педагогика саласының өзекті мәселі ретінде, бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау дағдыларын игеру мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: Логикалық ойлау, абстрактылы ойлау, визуалды-бейнелі ойлау, гуманитарландыру мен демократияландыру процестері

В статье рассматриваются вопросы овладения учащимися начальных классов навыками логического мышления, как одного из важнейших направлений обучения младших школьников - процесс развития логического мышления как актуальная на сегодняшний день проблема педагогики.

Ключевые слова: логическое мышления, абстрактное мышления, наглядно-образное мышления, процессы гуманитаризации и демократизации

The article deals with the issues of mastering the skills of logical thinking by primary school students, as one of the most important areas of teaching younger schoolchildren - the process of developing logical thinking as an actual problem of pedagogy today.

Key words: logical thinking, abstract thinking, visual-imaginative thinking, processes of humanitarization and democratization

Қазақстан Республикасындағы қазіргі болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер білім саласын жетілдіруді талап етеді. Әсіресе, гуманитарландыру мен демократияландыру процестері, ең алдымен, оқу-ағарту, білім беру салаларының заманауи талаптарына сәйкес болуын қажет етіп отыр.

Қазақстан Республикасының Білім беру заңында бастауыш білім беру туралы былай делінген: «Бастауыш білім беру – баланың жеке басын қалыптастыруға, оның жеке қабілеттерін, оқу ісіндегі оң тапқынысы мен алғырлығын, негізгі мектептің білім беру бағдарламаларын кеңінен меңгеру үшін оқудың, жазудың, есептеудің, тілдік қатынастың, шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетудің, мінез-құлық мәдениеті мен дағдыларын дамытуға бағытталған».

Балалардың ойлауын дамыту туралы М.Жұмабаев былай деген: «Ойлауды өркендету жолдары. Ойлау – жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр, сондықтан тәрбиеші баланың өркендеткенде, сақтықпен басқыштап іс істеу керек. Оқулықтағы берілген тапсырмалар, суреттер баланың жанына дұрыс әсер ететіндей, оқушының оқуға, білімге деген ынта-ықыласы, құштарлығы болуы керек» [1,159 б.].

А. Байтұрсынов ұғымдарды қалыптастыру үшін ойлау заңдарын, ережелерін дұрыс пайдалану керектігін айтады.

Т. Тәжібаев «Адамның дүниетану үдерісі нақты қарапайым пайымдаудан бірте-бірте дерексіз ойлауға көшіп отырады» – дейді.

Ж. Аймауытов жас буынның дұрыс ойлап, дұрыс сөйлеуіне ата-ана мен мектеп оқытушылары бірден-бір жауапты деген құнды пікір айтады. Бұл пікірлер оқу-тәрбие үдерісіндегі озық ой-пікірлермен үндесіп жатқандығын байқауға болады.

Қ. Жарықбаевтың еңбектерінде «Баланың логикалық ойлауын дамыту, ұғымдарын өсіру – ғылымдық жұмыс емес. Ол әрбір сабақ үстінде, мектептегі барлық тәлім-тәрбие үдерісінің барысында ұдайы жүргізілетін жұмыс. Мұнда оқушылардың жас ерекшелігі де қатты ескеріледі» – делінген.

Бастауыш мектептің алдында тұрған негізгі мақсат – оқушыларға білім бере отырып ойлау қабілетін дамыту, қызығушылығын арттыру, оқуға ынтасын ояту. Бастауыш мектеп кезеңінде алған білімдерді бала өз іс-әрекетінде қолдануға машықтанады және ой қорытынды жасай алу, себеп-салдарды анықтау, түсінік беру, ойлау қабілетінің дамуы анық көріне бастайды және осы кезеңде оқушының ойлауы нақты-бейнеліден абстрактылы ойлауға қарай дамиды, заттарды тиісті ұғымдарға жатқызып, өзінің ойын дәлелдеуге үйрене бастайды. Дәлелдеу үшін бала тиісті жүйе – логикалық ойлауға сүйенеді. Логикалық ойлау анықтылығымен, бірізділігімен, дәлелділігімен ерекшеленеді. Бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамытуға біріншіден – айнала қоршаған ортаны танып білу, екіншіден – баланың тапсырмаларды шешуге деген өзіндік талаптардың күшеюі, үшіншіден – сөздік қорының кеңеюі әсер етеді [2, 976.].

Бастауыш сыныптарда логикалық ойлауды дамыту бойынша жұмыс ерекше маңызға ие. Оқытудың басталуы ойлауды баланың психикалық даму орталығы ретінде қалыптастыруды және ойлаудың әсерінен ерікті сипатқа ие болатын басқа психикалық функциялар жүйесінде анықтаушыны білдіреді. Бастауыш сынып оқушыларының ойлауы дамудың бетбұрыс кезеңімен тұспа-тұс келеді. Осы кезеңде көрнекі-бейнелі ойлаудан ауызша-логикаға көшу жүзеге асырылады, бұл оқушының ақыл-ой белсенділігіне екі жақты сипат береді: нақты шындыққа және тікелей бақылауларға негізделген нақты ойлау қазірдің өзінде логикалық принциптерге бағынады, бірақ дерексіз, формалды ойлау балаларға әлі қол жетімді емес. Ойлау әдістері автоматты түрде қалыптаспайды. Бастауыш сынып мұғалімінің басты міндеті: балаларды біліммен байыту, ойлау тәсілдерін қалыптастыру, оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға ықпал ету үшін оқу процесін ұйымдастыра отырып, осы бағытта белсенді және шебер жұмыс жасау.

Бастауыш сынып баланың логикалық ойлауын дамытудың негізгі кезеңі деп есептеледі. Өйткені логикалық ойлау кейінірек бейнелік ойлаудың негізінде қалыптасады, ауқымы кеңірек мәселелерді шешуге ғылыми білімдерді меңгеруге мүмкіндік береді. Әйтседе

бұл баланы қайткенде де, неғұрлым ертерек логикалық «жолға» шығару дегенді көрсетпейді. Біріншіден, ойлаудың логикалық формаларын игерудің өзі ойлаудың логикалық жетілген бейнені формалары ретінде игерілмейінше, толық құнсыз күйде қалып отырады. Дамыған көрнекі схемалық ойлау баланы логика табалдырығына жеткізеді. Екіншіден, логикалық ойлауды игеріп болғаннан кейін, бейнелік ойлау өзінің мәнін ешбір жоғалтпайды.

Оқу материалын балалардың ойлау қабілеті жетерліктей жас ерекшеліктерін ескере ұйымдастырса ғана, оның ойлау қабілетінің дамуына мүмкіндік туады. Сондықтан да мұғалім балаларды үнемі ойланып оқуға бағыттауы тиіс, бұған оқу үрдісін жүйелі ұйымдастыру, сабақта бала логикасын дұрыс дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалану арқылы жетуге болады.

Дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары туралы ғылым логика деп, ал ой қорытындыларының объектив пікірлерге негізделетін процесі логикалық ойлау деп аталады.

Логикалық ойлаудың ерекшелігі – қорытындылардың қисындылығында, олардың шындыққа сай келуінде. Логикаға түскен құбылыс түсіндіріледі, себептері мен салдарлары қатесіз анықталады. Ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастар логикалық ойлау жолымен ашылады. Бұл байланыстар мен қатынастардың дұрыстығын теріске шығаруға болмайтыны пікірлерде көрсетіледі.

Психолог – ғалымдар Н.Н. Поспелов, Ю.А.Петров, А.Н.Леонтьев, «логикалық ойлау» ұғымына нақты анықтама берген. Олардың пікірінше «логикалық ойлау» дегеніміз логика заңдылықтарын пайдалана отырып ой-пікірлерді, тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі.

Бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлауын қалыптастыру педагогикалық процестің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Оқушыларға өз қабілеттерін толық көрсетуге, бастаманы, дербестікті, шығармашылық әлеуетті дамытуға көмектесу-қазіргі мектептің негізгі міндеттерінің бірі [3].

Бастауыш мектепте оқушылар логикалық операциялардың негізгі элементтерін меңгеру керек, атап айтқанда салыстыру, жалпылау, жіктеу, талдау және т.б., нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларына дәлелдер келтіруге, бір-бірімен логикалық байланысты мәлімдемелер жасауға, қорытынды жасауға, өз пікірлерін негіздеуге және, сайып келгенде, өз бетінше білім алуға мүмкіндік береді.

Көптеген зерттеушілер (Е. В. Веселовка, Е.Е. Останина, А.А. Столяр, Л. М. Фридман және т. б.) бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлауын дамыту бойынша мақсатты жұмыс жүйелі болуы керек деп санайды. Сонымен қатар, психологтардың зерттеулері (П.Я. Халперин, В. В. Давыдов, Л.В. Занков, А. А. Люблинская, Д.Б.Эльконин және т. б.) жас оқушылардың логикалық ойлауын дамыту процесінің тиімділігі арнайы дамыту жұмысын ұйымдастыру әдісіне байланысты деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Бұл авторлардың еңбектерінде дұрыс ұйымдастырылған оқыту нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау дағдыларын тез игеретіні дәлелденді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта мұндай оқытуды қалай ұйымдастыру керектігі туралы осы мәселені шешуде бірыңғай тәсіл жоқ.

Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға бағытталған стандартты емес тапсырмаларды шығармашылық жаттығулар деп атаймыз. Сондықтан шығармашылық жаттығуды ұдайы жүргізе отырып біз оқушылардың тек пәнге деген қызығушылығын ғана емес, логикалық ойлауын да дамыта аламыз [3].

Эксперименттік жұмыс барысында біз оқушылардың логикалық ойлау мен логикалық рефлексияны дамытуға дайындығын қалыптастыру үшін келесі шарттарды орындау қажет екенін анықтадық:

Оқушылардың логикалық ойлау мен логикалық рефлексияны дамытуға дайындығын қалыптастыру процесі оқушылардың өзін-өзі тануы мен өзін-өзі дамытуына арналған құралдарды қамтитын құралдар жүйесімен жабдыкталуы керек.

Дайындық компоненттерін мақсатты дамыту оқу пәнінің мазмұны, арнайы курстың мазмұны, бастауыш сынып оқушыларының рефлексиялық іс-әрекетін арнайы

ұйымдастыруды ескере отырып, олардың өзін-өзі диагностикалау және өзін-өзі дамыту әдістерін игеруі арқылы жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта заманауи компьютерлік технологияларды қолдану мүмкіндігін ескере отырып, әртүрлі оқу пәндерінің ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың логикалық ойлау дамытуға дайындығын қалыптастыруға бағытталған оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың осындай дамуы қажет.

Бұл тәсілді отандық білім беруді модернизациялау заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды басым бағыттардың бірі ретінде енгізуді және оларды белсенді енгізуді қолданыстағы білім беру жүйесін модернизациялаудың бір әдісі ретінде қарастыратындығымен негіздеуге болады.

Мектеп тәжірибесінде шығармашылық жаттығулар үздіксіз орындалмай жатқандығы белгілі. Кейбір мұғалімдер шығармашылық жаттығу міндетті деңгейге жатпайтындықтан оны орындамайды, орындағанымен сабақ соңында асығыс шешуін оқушыларға жалпылама айтқыза салады, яғни талдау жүргізілмейді. Балаларда ой операциялары толық жүргізілмегендіктен логикалық ойлаудың даму деңгейі төмен болады. Ал оқушылардың логикалық ойлауын дамытудың бір жолы – шығармашылық жаттығуды жүйелі орындату.

Баланың ақыл-ой дамуына бағытталған дамытушылық оқыту жеке дамуы мен өсуіне жағдай жасайды. Жалпы, дамытушылық оқыту, жүйе ретінде, білім беруді әртүрлі авторлардың еңбектерінде бұрын айтылған мақсаттарға жетудің құралдарымен қамтамасыз етеді, бірақ барлық мұғалімдер оларды сабақта енгізе алмады.

Д.Б.Эльконин – В.В.Давыдов жүйесін қарастыра отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: балалардың логикалық ойлауын дамыту үшін мұғалім оқушылар өз бетінше қорытынды жасап, ережелер тұжырымдап, қорытынды жасайтын тапсырмалар беруі керек. Ең бастысы, бұл жүйеде жеке көзқарас бар, сондықтан әртүрлі оқушылар үшін нәтижелер бірдей болмайды және болмауы керек [4].

Баланың жеке басы дамып, оқу процесінде сапалы түрде өзгереді. Зияткерлік сала ең алдымен ойлау саласында қайта құрыла бастайды. Бұл баланың мектепте оқыған кезінде ол алғаш рет білімнің жаңа түрімен-тұжырымдамамен бетпе – бет келеді (Д.Б. Эльконин білім беру мазмұнына көптеген ғылыми ұғымдарды қамтиды).

Логикалық ойындар оқушылардың ой — өрісін дамытып, ойлау қабілетін арттырумен қатар, үйретілген, өтілген тақырыптарды саналы да берік меңгеруге үлкен әсер етеді. Ойындар оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттерін жетілдірумен қатар, сөздік қорларын молайтып, сауатты жазуға да баулиды. Оқушылар ойын ойнау барысында үйренген сөздерін айтып қана қоймай, оның қандай мағынада қолданылатынын да біледі. Ойын оқу пәндерінің мазмұнымен тығыз байланыста жүргізілгенде ғана дұрыс нәтижелер береді [5].

Сонымен, логикалық ойлау объектілер мен құбылыстардың жалпы және маңызды қасиеттерін, сондай-ақ объектілер мен құбылыстар арасындағы маңызды қатынастар мен тұрақты байланыстарды көрсетеді. Ойлау үш түрге бөлінеді және ұсынылған: визуалды ойлау, визуалды-бейнелі ойлау және ауызша ойлау. Дамыту ойлау іс-әрекетінің кіші мектеп жасындағы өз ерекшеліктері бар және анықталады заңды ауысуына сатыларын, әрбір алдыңғы дайындайды кейінгі. Ойлаудың жаңа формаларының пайда болуымен ескі формалар жоғалмайды, олар сақталады және дамиды. Мектептегі білім ауызша ойлау басым дамуға ие болатындай етіп салынған. Егер алдымен визуалды үлгілермен жұмыс істеуге көп көңіл бөлінсе, онда үшінші сыныптан бастап мұндай сабақтың көлемі күрт төмендейді. Бейнелі бастама білім беру қызметіне деген қажеттілігін жоғалтады. Балалар ақыл-ой іс-әрекетінің әдістерін игереді, ақыл-ойда әрекет ету және өз ойлау процесін талдау қабілетіне ие болады[6].

Көптеген зерттеулер бастауыш мектепте дәлелді ойлаудың негізі қаланғанын көрсетті. Мұнда логикалық, дерексіз ойлауды дамыту бойынша жұмыстың басты мақсаты-балалардың логикалық ойлау әдістерін игеруі, олардың басқа білімдерді тартпай-ақ, осы пайымдаулардың мазмұнымен шектеле алатындай етіп, бастапқы ретінде ұсынылған пікірлерінен қорытынды жасауды үйренуі [7, 656].

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамытудың ерекшелігі анықталып, көрсеткіштері мен деңгейлері, белгіленуі болашақта бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамыту ісінің одан әрі жетілдіре түсуге алғышарт болып табылады. Дегенмен, қарастырылып отырған мәселенің шешуін толығымен тапты деуге болмайды. Алдағы уақытта мынадай көкейкесті мәселелерді зерттеуді яғни, бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамыту бойынша оқу үдерісін анағұрлым тереңірек зерделеу жалпы білім берудің аталмыш мәселені қарастырудағы жаңа оңтайлы бағыттар мен технологияларды анықтау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Нысанбаев Ә., Әбжанов Т. Ойлау тарихының белестері –Алматы, 1994 ж. – 159б.
2. Сабирова Ж. М. Жұмабаевтың психологиялық көзқарастары. - Алматы, 2003 ж. – 97 б.
3. Бастауыш мектеп оқушыларының логикалық ойлауы мен оқытудың тығыз байланыстылығы. –«Жас ғалымдардың инновациялық идеялары, олардың ғылымның дамуына қосқан үлесі» атты Халықаралық ғылыми практикалық конференцияның материалдары. –Шымкент, 2007ж.
4. Логикалық ойлауды дамытудың дидактикалық ерекшелігі. –Қазақстан мектебі. Республикалық ғылыми-педагогикалық журнал.–Алматы, 2008 ж. №10 (Д. Рахымбекпен авторлық бірлестікте)
5. Д. Рахымбек. Оқушылардың логика методологиялық білімдерін жетілдіру. Алматы. РКБ, 1998ж.
6. Б. Байжұманов. Оқушылардың психикалық даму ерекшеліктері. Бастауыш мектеп, №12, 1998ж.
7. РахымбекД. Оқушылардың логика методологиялық білімдерін жетілдіру. – Алматы, 1998ж.

УДК 811.161.1

ВАЛЕНТНОСТЬ И СОЧЕТАЕМОСТЬ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Мухаметбек А., магистрант

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г.Талдықорған

E-mail: elina.km97@mail.ru

В статье рассматриваются синтагматические отношения глагольных полисемантов. Основное внимание при этом уделяется рассмотрению таких понятий как валентность и сочетаемость, которые в лингвистической литературе зачастую смешиваются. Способность соединяться с другими словами и сочетаемость зависят от типа лексического значения.

Ключевые слова: синтагматика, синтагматические отношения, валентность, сочетаемость, полисемант, автосемантичность, синсемантичность, основное значение, производное значение.

Мақалада етістік полисеманттардың синтагматикалық қатынастары қарастырылады. Лингвистикалық әдебиетте жиі араласатын валенттілік және үйлесімділік сияқты ұғымдарды қарастыруға баса назар аударылады. Басқа сөздермен қосылу мүмкіндігі және үйлесімділік лексикалық мағынаның түріне байланысты.

Түйін сөздер: синтагматика, синтагматикалық қатынастар, валенттілік, үйлесімділік, полисемант, автосемантизм, синсемантизм, негізгі мағына, туынды мағына.

The article deals with syntagmatic relations of verbal polysemants. The main attention is paid to the consideration of such concepts as valence and compatibility, which are often mixed in the linguistic literature. The ability to connect with other words and the compatibility depends on the type of lexical meaning.

Keywords: syntagmatics, syntagmatic relations, valence, combinability, polysemantic, autosemantic, synsemantic, basic meaning, derived meaning.

Важность синтагматической характеристики для реализации значения глагольного слова обусловлена тем, что “в глагольных лексемах, выражающих по самому своему существу понятие отношения, соотношение понятийной и предметной отнесённости не укладывается только в рамки глагольной лексемы. Понятие отношения конкретизируется через отношения глагольного действия к субъекту и объекту” [1, с.17].

Синтагматические факторы реализации основных (как правило, абсолютных) и неосновных (как правило, относительных) значений слов описываются Э.В. Кузнецовой [2]. Отмечается, что “основные значения слов как бы “задают” возможный контекст, но даже если этот контекст не будет реализован в полном объёме, основное значение будет выражено, если этому не противоречит наличие в контексте каких-либо элементов, несовместимых с основным значением (...) В неосновных значениях соотношение слова и контекста иное: контекст обуславливает значение, поэтому является необходимым как часть формы выражения синсемантического значения” [2, с.108].

Синтагматическая незакреплённость является ведущим критерием лишь для определения основного свободно-номинативного значения, производным же и переносным значениям, как правило, свойственна синтагматическая закреплённость, играющая важную роль в реализации семантики глагольного слова.

Ср.: *жить* “1. Существовать, быть живым” и “4. Пребывать, проживать где-л.”

Производное значение “4. Пребывать, проживать где-л.” так же, как и основное значение, обладает непосредственной понятийной связью, хотя и является более узким, по сравнению с основным, так как имеет указание на ограничения в синтагматике – обязательно требует локатив, что в толковании выражается дейктическим компонентом “где-л.”. Т.е. для реализации производного значения “4. Пребывать, проживать где-л.” необходима коммуникативная среда.

Ср.: “*Жила* она с волчатами в неглубокой яме; года три назад во время сильной бури вывернуло с корнем высокую старую сосну, от чего и образовалась эта яма” (И. Бунин. Волчица).

Определение синтагматических факторов реализации лексических значений тесно связано с задачами внутрисловного разграничения лексических единиц. Производные значения глагольных полисемантов, отличающиеся от основных большей зависимостью от условий реализации, составляют “переходную зону от неполной свободы к неполной связанности” [3, с.8].

Безусловный интерес представляет сопоставительный анализ синтагматических отношений многозначных и однозначных глаголов. Исследование проблемы в работах лингвистов, в частности С.Н. Муране, показало, что полисемантические слова в прямых значениях (основных) сближаются по характеру присущих им связей и соотношений в лексической системе языка с однозначными словами и отличаются по характеру этих связей, как и однозначные слова, от своих “вторичных” значений. Анализ материала указывает на то, что моносемантические слова не свободны от контекста, поскольку при осложнении смыслового объёма моносемантических слов оттенками значения, при образном употреблении таких слов, а также при функционировании их в составе фразеологических единиц и терминологической сочетаемости, отчётливо выступает необходимость рассматривать такие слова в контексте, выходя за рамки словосочетаний.

Уточнения требует и ряд других вопросов, связанных с проблемой синтагматических отношений глагольных полисемантов, в частности, вопрос о валентности.

Способность слова к семантическому и синтаксическому распространению есть не что иное, как его валентность. В лингвистической литературе различаются семантическая и синтаксическая валентности, в ряде работ термилируемая как сочетаемость.

Употребление двух терминов валентность и сочетаемость в качестве синонимов приводит к некоторой расплывчатости этих понятий. Поэтому представляется оправданным проведённое в ряде работ разграничение валентности слова и его сочетаемости. Это разграничение осуществляется в различных терминах: семантическая и синтаксическая валентность, реляционная и конфигурационная валентность (Абрамов,

Филичёва), семантическое и синтаксическое управление (Ю.Д. Апресян), формальная и содержательная валентность, “поверхностная” и “глубинная” валентности (Кацнельсон), валентность слова и его сочетаемость. Неразграничение валентности (как потенции) и сочетаемости (как реализации) в ряде работ приводит их авторов к определённым противоречиям. Так, например, в работе Н.З. Котеловой под сочетаемостью понимается “не только набор, репертуар распространяющих форм, но и условия их реализации, их организация в линейном и парадигматических рядах” [4, с.81], то есть сочетаемость как потенция слова (валентность) и сочетаемость как реализация (собственно сочетаемость) одновременно. Однако в той же работе противопоставляется абсолютная сочетаемость (сочетаемость слова, свойственная слову, как таковому, независимо от условий его реализации) и относительная сочетаемость (сочетаемость, реализующаяся при том или ином условии), то есть валентность и собственно сочетаемость. Ср. также определение сочетаемости в работе Е.С. Кубряковой [5, с.26].

Как уже было сказано выше, в лингвистической литературе выделяется семантическая (лексическая) и синтаксическая валентности. Синтаксическая валентность слова характеризуется как его “способность или неспособность вступать в синтаксическую связь с некоторым классом слов и участвовать в какой-нибудь структуре с явно морфологической характеристикой” (И.В. Арнольд), как потенциальная способность определённых разрядов или форм слов сочетаться с другими разрядами или формами слов.

Под семантической (лексической) валентностью слова понимается потенциальная сочетаемость слова с другими словами, способность данного слова как определённой лексемы встречаться с другой лексемой и проявлять избирательность в выборе лексического партнёра.

Таким образом, если синтаксическая валентность (и сочетаемость) слова определяется его лексико-грамматической характеристикой, то семантическая (лексическая) валентность и сочетаемость определяются лексическим значением слова.

Синтаксическая и семантическая валентность слова находятся в сложном взаимодействии (Д.Н.Шмелёв). Синтаксическая валентность слов одной части речи выступает как самый общий фактор, определяющий лексические связи. Именно в пределах общих разрешающих возможностей, которые создаются моделями синтаксической сочетаемости, устанавливаются лексические ограничения. Вопрос об ограничениях, запретах на сочетаемость не получил в лингвистической литературе однозначного решения. В работах Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюновой, В.Н. Телии подчёркивается принципиальная разница между лексической и семантической обусловленностью запретов. Так, Ю.Д.Апресян указывает на то, что о семантических ограничениях слова можно говорить тогда, когда они могут быть сформулированы в терминах семантических признаков и любое слово, имеющее эти признаки, сможет заместить соответствующую валентность данного слова. О лексических ограничениях следует говорить в том случае, если они могут быть заданы не иначе, как с помощью списка слов, способных замещать данную валентность.

В.Н. Телия, выделяя три аспекта несвободной сочетаемости – лексический, семантический, семантико-лексический, характеризует их, как 1) “сочетаемость в силу узуально закреплённой реализации лексем”, 2) сочетаемость, основанную на реализации словесных значений в строго определённых “фразовых контекстах”, 3) сочетаемость, регламентированную природой самих обозначаемых [6, с. 247].

Однако во всех трёх случаях налицо семантическая избирательность слов. (Ср. сочетания, приведённые В.Н. Телией здесь в качестве примеров, иллюстрирующих различные типы избирательности: 1) без зазрения совести, совесть зазрела, 2) железная, твёрдая воля, решимость, твёрдое намерение, 3) подозрная труба, обложной дождь, смежить веки, глаза).

Н.Д. Арутюнова указывает на собственно-лексические и лексико-семантические ограничения. “В первом случае выбор детермирован таким фактором, как присутствие другого слова, осуществляющего семантическую доминацию и обозначающего опорное

(выбираемое ранее) понятие. Во втором случае выбор определяется (...) той категорией реалий, к которой оно относится [7, с. 85]. Референтно ограниченная, по мнению Н.Д. Арутюновой, сочетаемость иллюстрируется примерами “полный идиот”, “круглый дурак”.

Более оправданным представляется подход, отражённых в работах В.Г. Гака, Г.В. Колшанского, А.А. Уфимцевой и др., подход, в соответствии с которым закон смыслового согласования признаётся единым. Его действие сводится к следующему: “для того, чтобы два слова составили правильное сочетание, они должны иметь помимо специфических, различающих сем одну общую сему”.

Существуют различные точки зрения на действие механизма семантического согласования слов. Так, например, В.Г. Гак утверждает, что слова-акциденции (глаголы, прилагательные) подбираются к словам-субстанциям (существительным), даже если это противоречит формальным грамматическим отношениям зависимости.

Г.А. Золотова приходит к выводу о том, что большинство сочетаний глаголов с именами строится на основе синсемичности, взаимной готовности обеих сторон к соединению.

Закон согласования смыслов действует на различных по объёму синтагматических отрезках. В данной работе его действие рассматривается применительно к минимальному для слова окружению, к минимальному семантическому контексту, то есть применительно к словосочетанию. Минимальный семантический контекст принимается в качестве самодостаточного для “выведения” “семантических правил” образования сочетаний (см. Амосова, В.В. Виноградов, Уфимцева, Д.Н. Шмелёв и др.).

Минимальные сочетания слов являются выражением их семантических свойств, в них “реализуются системные возможности (значения слов и модели их смысловых отношений) лексем” (Харченко). Так как глагол является “как бы конденсированным выражением целой ситуации” (Д.Н. Шмелёв), его минимальные типовые контексты будут содержать в качестве ключевых слова, обозначающие его элементы. При этом ключевыми могут оказаться слова не только со значением субъекта, объекта или каузатора действия, но и слова, обозначающие его пространственные показатели.

Вопрос о взаимодействии значения и его контекста является дискуссионным. Так, например, по мнению Г.В. Колшанского, существует закон прямой зависимости контекста и значения. При этом контекстно связанной признаётся семантика любой языковой единицы.

Иная точка зрения представлена в работе В.А. Звегинцева. Как отмечает исследователь, лексическое значение слова “может складываться из нескольких потенциальных типовых сочетаний, которые с различных сторон характеризуют единое смысловое целое” [8, с.125]. “В плане чисто лингвистическом значение слова определяется его потенциально возможными сочетаниями с другими словами, которые составляют так называемую валентность слова” [8, с.123].

Для Р.А. Будагова, напротив, факт осмысления основного значения каждого слова независимо от контекста неоспорим.

Независимость основного значения от контекста подчёркивает Е. Курилович, отмечая, что самое важное – главное значение, то, которое не определяется контекстом, в то время как остальные (частные) значения к семантическим элементам главного значения прибавляют ещё и “элементы контекста”. Минимальную зависимость основного значения от контекста, его “автосемантизм” отмечает Э.В. Кузнецова. Прежде всего вторичные значения могут быть противопоставлены основному как значения “синсемантические, обусловленные контекстом” [2, с.108]. Это отнюдь не означает, что контекст основного значения может быть любым, он часто является специализированным. Дело в различном характере взаимоотношений слова и контекста в случаях реализации основных и неосновных значений. “Основные значения как бы задают возможный контекст. В неосновных значениях (...) контекст обуславливает значение...”[2]. Д.Н.Шмелёв подчёркивает наибольшую парадигматическую и наименьшую синтагматическую обусловленность основного значения [9, с.112]. Об этом же пишет Л.А.Новиков. Дополняя

их высказывания, А.П.Чудинов характеризует основное значение как обязательное, вторичные значения – как факультативные, подчёркивая, что “вторичные значения отчётливо воспринимаются как неосновные, переносные, зависящие, с одной стороны, от основного значения, с другой, - от контекста” [10, с. 8].

Так как основное значение полисеманта “наиболее обусловлено парадигматически и наименее синтагматически”, его сочетаемостные характеристики не так остро нуждаются в анализе, как особенности окружения неосновных значений. Поэтому предметом многочисленных исследований являются сочетаемостные характеристики вторичных значений многозначных глаголов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Степанова Г.В. Лексико-семантическая группа глаголов понимания. // Вопросы семантики: : Межвуз.сб-к науч.тр. - Вып.1. - Л.: ЛГУ, 1974. - с.17-28
2. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Уч. пособие для фил.фак.ун-тов. - М.: Высш.шк., 1982. – 152с.
3. Степанова В.В. Синонимические связи слов в аспекте типологии лексических значений. // Лексико-семантические связи слов в русском языке: Межвуз.сб-к науч.тр. - Л.: ЛГПИ им.А.И.Герцена, 1983. - с.3-12.
4. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). Л.: Наука, 1975. – 164с.
5. Кубрякова Е.С. Лексическая и синтаксическая сочетаемость слова и её отражение в процессах словообразования. // Проблемы сочетаемости слов: Сб-к науч.тр. - М., 1979. - с.24-31.
6. Телия В.Н. Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость. // Принципы и методы семантических исследований. - М.: Наука, 1976. - с.244-267
7. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - М.: Наука, 1976. – 393с.
8. Звегинцев В.А. Семасиология. - М.: Изд-во Моск.гос.ун-та, 1957. – 322с.
9. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. - М.: Наука, 1973. – 280с.
10. Чудинов А.П. Регулярное семантическое варьирование русской глагольной лексики: Автореф.дисс. ... докт.ф.н. - Свердловск, 1990. – 32с.

ӘОЖ 14.23.01

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ФОРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОТБАСЫМЕН ҰЙЫМДАСҚАН ӨЗАРА ӘРЕКЕТІ

Мұңайтбасова Ж.Б., Туғанбай Г.Т., Шарипова А.Б.,
Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының студенттері
Ғылыми жетекшісі: **Фейзулдаева С.А., PhD** доктор, аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: guma1993.t@yandex.ru , salta7172@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогтарының отбасымен өзара әрекеттесуі педагогикалық үдеріске қатысушылардың серіктестік қатынастарын орнатуды, ата-аналарды балабақша өміріне тартуды қамтиды. Мектепке дейінгі білім беру ұйымында ата-аналармен өзара бірлескен инновациялық формалары берілген.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі білім беру ұйымы, инновациялық формалары, отбасы, өзара әрекет.

В статье взаимодействие педагогов ДОУ с семьей предполагает установление партнерских отношений участников педагогического процесса, вовлечение родителей в жизнь детского сада. В дошкольной образовательной организации представлены инновационные формы взаимодействия с родителями.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, инновационные формы, семья, взаимодействие.

In the article the interaction of preschool teachers with the family involves the creation of a partnership of participants in the pedagogical process, the involvement of parents in the life of the kindergarten. The preschool educational organization presents innovative forms of interaction with parents.

Keywords: preschool educational organization, innovative forms, family, interaction.

Кіріспе. Отбасы және мектепке дейінгі білім беру ұйымы балаларды әлеуметтендірудің негізгі институттары болып саналады. Олардың тәрбиелік функциялары әртүрлі, бірақ балалардың жеке басының жан-жақты және толық дамуы үшін бұл институттардың бір-бірімен өзара әрекеттесуі өте маңызды.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі өзгерістер мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогтарының тәрбиеленушілердің отбасыларымен өзара іс-қимылын жандандыру қажеттілігінің туындауына себеп болды.

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты отбасын психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз ету және ата-аналарды (занды өкілдерді) балалардың денсаулығын сақтау және нығайту, дамыту мен білім беру құзыреттіліктерін арттыру сияқты мәселені шешуге бағытталған. Мектепке дейінгі білім берудің негізгі принциптерінің бірі-отбасымен өзара әрекеттесу [1].

Отбасы-бұл интеграцияланған әлеуметтік білім, туыстық және некеге негізделген, жалпы өмір мен өзара жауапкершілікпен байланысты адамдардың бірлестігі. Ғалымдар оған ата-аналар мен балалар арасындағы тарихи анықталған қарым-қатынас жүйесі ретінде анықтама береді.

Ж.Қоянбаев «Отбасы – ол бірге тұратын некеге негізделген немесе қандас туыстар (әке, ана, бала...) тобы», - деп өз еңбегінде анықтама берген [2].

Отбасындағы тәрбие ұғымына «Отбасы тәрбиесі туысқандық қарым-қатынастар мен тұрмыс жайттары балаға үздіксіз ықпал етуші тәрбиелік күш болып табылады» - деген анықтаманы қазақ педагогикалық энциклопедиялық сөздігінде берген [3].

«Біз отбасы тәрбиесін ұйымдастыруымыз қажет және оны ұйымдастырудың басы мемлекеттік тәрбиенің өкілі ретіндегі мектепке дейінгі ұйым болуға тиіс» - деген А.С.Макаренконың айтқаны бүгінгі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ [4].

Мектепке дейінгі ұйымдардың басты мақсаты – отбасында баланы тәрбиелеуге кәсіби тұрғыдан көмек беру, тәрбиелік функцияларын жүзеге асыруды толықтыру және қамтамасыз ету арқылы жүргізу болып табылады, бұл:

- баланың қызығушылығы мен қажеттілігін дамыту;
 - бала тәрбиесіндегі тұрақты өзгеретін жағдайларда ата-аналар арасындағы міндеттер мен жауапкершіліктерді бөлу;
 - отбасындағы әртүрлі ұрпақ арасындағы қарым-қатынастың ашықтығына қолдау көрсету;
 - отбасы өмірінің бейнесін жасау, отбасылық дәстүрлерді формалау;
 - баланың жекелігін қабылдау және түсіну, балаға бірден-бір жеке тұлға ретінде сену және сыйлау.
- Жоғарыда айтылған отбасылық қатынастарды жүзеге асыру үшін келесі тәрбиелік міндеттерді орындау бойынша жұмыстар жүргізілуі қажет:
- біріншіден, баланы және ата-ананы сыйлауға тәрбиелеу;
 - екіншіден, ата-аналармен олардың отбасылық шағын ортасын зерттеу үшін бірлесе әрекет жасау [5].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде ата-аналармен өзара әрекеттесу-бұл педагогикалық құбылыстардың өзара байланысын, олардың қасиеттері мен сапаларының өзгеруіне әкелетін өзара әсерін болжайтын жағдай деп түсіндіріледі.

Өзара әрекеттесу кез-келген әлеуметтік құбылыстың басқаларға қатысты қалыпты өлшемі болып табылады; олардың жалпы әмбебап ерекшелігі оларды педагогикалық құбылыс ретінде тануға және түсінуге болмайды, ал олардың әрекеті жиынтық ретінде беріледі.

Өзара әрекеттесу-бұл педагог-тәрбиеші мен балалардың саналы байланысы, оның нәтижесі мінез-құлық, қызмет және қарым-қатынаста өзара өзгерістері болып саналады

Мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогтарының отбасымен өзара әрекеттесуі педагогикалық үдеріске қатысушылардың серіктестік қатынастарын орнатуды, ата-аналарды балабақша өміріне таныстыруды қамтиды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагог тәрбиешілердің негізгі мақсаты-баланың отбасында және мектепке дейінгі білім беру ұйымы дамуының жалпы кеңістігін қалыптастыру, ата-аналарды балабақшаның оқу-тәрбие процесіне толыққанды қатысушы ретінде тарту.

Әдістер мен материалдар. Ата-аналармен өзара әрекеттесу формалары дәстүрлі (ұжымдық, жеке және көрнекі-ақпараттық) және инновациялық (ақпараттық-аналитикалық, танымдық, бос уақытты өткізу, көрнекі-ақпараттық) болып бөлінеді.

Алдымен, мектепке дейінгі ұйымның ата-аналармен өзара әрекеттесуінің дәстүрлі түрлерін қысқаша қарастырған жөн. Дәстүрлі ұжымдық формаларға ата-аналар жиналыстары кіреді, олар дұрыс ұйымдастырылған кезде мақсатты, практикалық болуы керек, отбасылардың қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек [6].

Білім беру саласындағы қазіргі жағдайдың маңызды ерекшелігі-ұйымның білім беру-тәрбие процесі екі стратегиясының қатар өмір сүруі: дәстүрлі және инновациялық.

Инновацияның компоненттерін енгізу баланың және педагог-тәрбиешінің, тәрбиешінің және ата-ананың жеке басына еркіндік беретін білім беру процесінің жаңа түрін қалыптастырады.

Отбасымен өзара әрекеттесудің инновациялық тәсілі мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогтары жұмысының әртүрлі бағыттарына қатысты және ынтымақтастық, ашықтық, отбасын ынталандыру және қолдау, кері байланыс, әр отбасына жеке көзқарас сияқты бірнеше принциптерге негізделген.

Ата-аналармен өзара бірлескен инновациялық формалары ретінде: **ақпараттық-аналитикалық** (тест, сұрақ-жауап, сауалнама, «сенім жәшігі», отбасына бару, ата-аналармен әңгімелесу); **танымдық** (ата-аналар жиналысы, шағын жиналыстар, ата-аналар клубтары, ата-аналар тренингтері және т. б.); **бос уақытты өткізу** (бірлескен іс-шаралар, көрмелер, конференциялар, экскурсиялар және т. б.); **көрнекі-ақпараттық** (балалар жұмыстарының көрмелері, ақпараттық парақшалар, өзекті мәселелер бойынша ата-аналарға арналған жадынамалар мен ұсынымдар, мектепке дейінгі ұйым сайтында ата-аналар парағын толтыруға ата-аналарды тарту, электронды пошта, ата-аналар газетін шығару (ата-аналардың өздері шығарады) және т.б.) анықталды.

Балалардың ата-аналарымен жұмыс істеудің инновациялық формалары өзара әрекеттесудің, отбасымен ынтымақтастықтың өнімділігін қамтамасыз етуге, ата-аналарға әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық және рухани адамгершілік көмек жүйесін дамытуға бағытталған:

- балалардың ата-аналарымен серіктестік қарым-қатынас орнату, баланы дамыту және тәрбиелеу үшін күш-жігерді біріктіру, ортақ мүдделер атмосферасын қалыптастыру;
- ата-аналардың тәрбиелеу саласындағы біліктері мен дағдыларын ынталандыру және байыту, олардың өздерінің педагогикалық мүмкіндіктеріне деген сенімділігін сақтау [7].

Нәтижелер мен талқылаулар. Зерттеудің анықтау кезеңінде ата-аналарға 10 сұрақтан тұратын сауалнама ұсынылады. Сауалнамаға 18 ата-ана қатысты.

Сауалнаманың міндеттері: ата-аналарға тәрбиешілермен өзара әрекеттесудің инновациялық формаларын анықтау, ата-аналардың тәрбиешілермен өзара әрекеттесуді тең серіктестер диалогы ретінде түсіну және қабылдау ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеудің екінші кезеңінде мектепке дейінгі ұйым педагогтарына 8 сұрақтан тұратын сауалнама ұсынылады. Сауалнамаға 9 тәрбиеші қатысты.

Сауалнама міндеттері: педагог-тәрбиешілердің ата-аналармен өзара іс-қимыл жасаудағы кәсіби қиындықтарын талдау және кеңес беру көмегінің тақырыбын анықтау;

педагог-тәрбиешілердің ата-аналармен өзара әрекеттесуін тең серіктестер диалогы ретінде түсіну және қабылдау ерекшеліктері.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу жөніндегі іс-шаралар кешенінде ұсынылды, іс-шаралар кешенін іске асыру барысында:

- отбасыларға сауалнама жүргізу, отбасыларға бару, ата-аналармен әңгімелесу;

- сауалнама қорытындысы және ата-аналардың педагогикалық қиындықтарын анықтау (Мектеп жасына дейінгі балалармен қалай дұрыс ойнау керек?) бойынша буклеттер мен папкалар жасалды. Күн тәртібі балалар мен ата-аналар үшін тәрбиенің маңызды элементі болып табылады. (Бірлескен жұмыс және бос уақыт қарым-қатынаста табысқа жетудің кілті);

- ата-аналар отырысы дайындалды және өткізілді. Тақырыптар: «Балалардың жас ерекшеліктері», «Мектеп жасына дейінгі баламен қандай ойындар ойнау керек?», «Физикалық жаттығулар және баланы шынықтыру».

Осылайша, бастапқы және алынған деректерді салыстыру қайта диагностикалау, келесі өзгерістерді көруге мүмкіндік берді:

- кез келген формада қатысуға дайын ата-аналар саны 13% - ға артты, қандай да бір формада өзара әрекеттесуге дайын емес ата-аналар саны 13% - ға азайды, материалдық көмек түрінде ғана қатысуға дайын ата-аналар саны 5% - ға өсті, сабақтарға, мерекелерге, жиналыстарға қатысуға ниет білдіргендер саны 10% - ға артты.

Қорытынды. Жүргізілген эксперименттік-тәжірибелік жұмыстары мектепке дейінгі ұйымда ата-аналармен инновациялық формаларына негізделген іс-шаралар әдістемесінің нәтижелілігін көрсетті. Ата-аналармен өзара әрекеттесудің жаңа инновациялық формалары белсенді бағытты қалыптастыруға және осы формаларды отбасылық ортада қолдануға ықпал етеді, тәрбиешілермен серіктестік орнатуға және ынтымақтастық үдерісінде бастама көтеруге мүмкіндік береді.

Инновациялық формалар мыналарды қамтиды: ата-аналардың белсенді ұстанымы, тәрбиешілермен серіктестік, ынтымақтастық процесінде бастамашылық және іс-әрекетке ынталандыру және олар алған нәрсені отбасылық ортада қолдану.

Балаларды тәрбиелеу мен оқытуды ұйымдастыруға мектепке дейінгі білім беруді ұйымдастыру мен басқарудың жаңа, тиімді психологиялық-педагогикалық тәсілдерін іздеуді күшейтеді, оның ішінде тәрбиеленушілердің отбасыларымен жүргізетін жұмыстың жаңа және тиімді формаларын іздеу. Мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогтарының тәрбиеленушілердің отбасыларымен инновациялық формаларды пайдалану арқылы өзара іс-қимылы отбасы мен мектепке дейінгі ұйымның өзара іс-қимыл процесін оңтайландыруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. [Электрондық ресурс] URL: <http://ds0005.stepnogorsk.aqmoedu.kz/> (өтініш берген күні 25.01.2021 ж.).

2. Қоянбаев Ж. Балаларды семьяда тәрбиелеу А., 1977 ж. 32 б., Қоянбаев Ж. Семья және балалар мен жеткіншектер тәрбиесі. – А., Рауан, 1990. -234 б.).

3. Қазақ педагогикалық энциклопедиялық сөздігі /Құрастырғандар: Айтмамбетова Б., Бозжанова К., Ильясова А. – Алматы, РБК, 1995/.

4. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. Педагогика. Москва.1981.

5. Мектепке дейінгі ұйымдарда ата-аналармен жұмыс формалары мен заманауи модельдері: әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2013. –26 б.

6. «Мектепке дейінгі ұйымдарда ата-аналармен жүргізілетін жұмыстың түрлері» әдістемелік ұсынымдары – Астана, 2017 ж. – 32 бет.

7. Михайлова, Н.В. Взаимодействие ДОУ и семьи в воспитании ребенка [Электронный ресурс]/Н.В. Михайлова. - URL: <http://sociosphera.com/publication/conference/2015/> (өтініш берген күні 17.12.2020 ж.).

УДК: 378.02

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА ОРТА МЕКТЕПТІҢ ФИЗИКА КУРСЫНАН ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мұхамадиев Е.Т., Есбосын Б.Н., Төлеген А.Қ.

Ғылыми жетекші: Ақжолова Ә.Ә., PhD

I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: erasyll@mail.ru, molodoyboss01@inbox.ru, bota.tolegenova@list.ru

Мақалада қашықтықтан оқыту дегеніміз не, физика пәнін қашықтықтан оқытудың тиімді әдіс-тәсілдері қарастырылған. Сонымен қатар, сабақты тиімді өткізу мақсатындағы виртуалды зертханалық жұмыстардың оқу процесіндегі орны және зертханалық жұмысты орындауда оқушыларда қалыптасатын құзіреттіліктер келтірілген.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, педагогикалық технология, ақпараттық ресурстар, зертханалық жұмыстар, виртуалды зертханалық жұмыстар.

В статье рассматривается концепция дистанционного обучения и эффективные методы и приемы ее применения в преподавании физики. Также, показана роль виртуальных лабораторных работ в учебном процессе и их влияние на академическую успеваемость и формирование компетенций студентов.

Ключевые слова: дистанционное обучение, педагогические технологии, информационные ресурсы, лабораторные работы, виртуальные лабораторные работы.

The article covers the concept of distance learning and the effective methods and techniques of its application to teaching physics. Also, the role of virtual laboratory works in the educational process and their impact on students' academic performance and competencies are discussed.

Keywords: distance learning, pedagogical technologies, information resources, laboratory work, virtual laboratory work.

Қазіргі таңда әлемдегі COVID-19 вирусының таралуына байланысты, еліміздегі білім бері жүйесі, соның ішінде оқыту процесі біршама өзгерістерге ұшырады.

Осыған байланысты, елімізде, барлық мәселені қарастыра отырып, яғни балалардың, ата-аналардың, педагогтардың денсаулығы ескеріліп, еліміздегі барлық мектептер қашықтықтан оқу форматына көшеді деген шешім қабылданған [1]. Осы орайда білім беру мекемелерінің жұмысы дәстүрлі штаттық режимнен қашықтықтан оқыту форматына ауысып отыр.

Қашықтықтан оқыту дегеніміз - оқушылардың сабақта физикалық тұрғыдан қатысуынсыз болатын, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттесуді ақпараттық технологиялар арқылы жүзеге асыратын білім беру процесі. Қашықтықтан оқыту кезінде оқушы бекітілген сабақ кестесі бойынша әр-түрлі платформалардың көмегімен онлайн сабаққа қатысады немесе алдын-ала әзірленген дайын бағдарлама бойынша өз бетінше айналысады, вебинарлардың жазбаларын қарайды, тапсырмаларды орындайды, онлайн-чатта мұғаліммен кеңеседі және өз жұмысын тексеру үшін оқытушыға жіберіп отырады. Сонымен, қашықтықтан оқыту - бұл білім беру үдерісіне тән барлық компоненттерді (мақсат, мазмұн, әдіс-тәсіл) қамтитын, мұғалім мен оқушының арасындағы интерактивті өзара әрекеттесу кезінде дағдылар мен біліктіліктерді қалыптастыратын білім беру процесі, АКТ құралдарын қолдану аясында жүзеге асырылатын ұйымдастыру формалары мен оқыту құралдары, яғни мұнда, интерактивті түрде мұғалім мен оқушы телекоммуникациялық құралдарды қолдану арқылы өзара байланысады [2]. Сондай-ақ, қашықтықтан оқыту мүмкіндіктеріне мыналарды жатқызуға болады: дидактикасыз формальды емес байланысу, өздігінен білім алу, виртуалды сабақ, онлайн вебинар, чат арқылы байланысу, видеобайланыс, интерактивті онлайн платформалар, виртуалды сынып.

Қазіргі таңда, орта мектептерде физика курсынан қашықтан оқыту жағдайында зертханалық жұмыстарды жүргізіп, ұйымдастыру үшін әртүрлі педагогикалық технологиялар қолданылуда. Қашықтықтан оқытудың педагогикалық технологияларына электронды телекоммуникациялар және дидактикалық құралдарды қолданатын жанама, сонымен қатар тікелей байланысу технологиялары жатады. Бұл педагогикалық технологиялардың негізгі ерекшелігі - олардың техникалық құралдарға қатысты дамуының озық сипаты, яғни қашықтықтан оқытудың педагогикалық технологияларындағы басты мәселе, ол ойды, ақпаратты, білімді визуалдау, педагогикалық қарым-қатынастың жаңа әдістерін құру, оқу қызметін ұйымдастырудың дәстүрлі формаларына түзету енгізу.

Аталған оқыту технологиясы - бұл оқытудың белгілі бір әдістері мен құралдарына негізделген білім беру мақсаттарын жүзеге асыру тәсілі. Оқыту әдістері мен құралдары оқу процесін ұйымдастыру формаларында, оқу қызметінің негізгі түрлерінде ашылады.

Қашықтықтан оқытудағы білім беру үдерісі оқу процесін дәстүрлі ұйымдастырудың барлық негізгі формаларын қамтиды: дәрістер, практикалық сабақтар, зертханалық жұмыстар, бақылау жүйесі, оқушылардың зерттеулері мен өзіндік жұмыстары. Оқу үрдісін ұйымдастырудың барлық түрлері оқушылардың өзіндік танымдық іс-әрекетінің икемді үйлесімін әртүрлі ақпарат көздерімен, мұғалім арқылы жедел және жүйелі түрде өзара әрекеттесуін жүзеге асыруға мүмкіндік береді [3, 4].

Қашықтықтан оқытуда қолданылатын педагогикалық қызметтің негізгі ұйымдастырушылық формаларын - зертханалық жұмыстарды жүргізуде қолдануын қарастырайық.

Зертханалық жұмыстар оқушылардың теориялық және әдістемелік білімдері мен практикалық дағдыларын - ғылыми-зерттеу қызметі барысында біріктіруге мүмкіндік береді.

Зертханалық жұмысты орындау - әдетте бірнеше кезең бойынша жүзеге асырылады.

Алғашында, зертханалық жұмысқа кіріспе ретінде құрал-жабдықтармен, әртүрлі шамаларды өлшеу әдістерімен, нәтижелерді статистикалық өңдеу әдістерімен, графикалық немесе басқа да өзіндік әдістермен таныстыру болып табылады. Сонымен қатар, оқушылардың мынадай іргелі ұғымдарды түсінуіне ерекше назар аударылады: жұмыстың мақсаты; тәжірибелік тапсырмалар; қорытынды.

Бұл кезеңде білім алушылар әдебиеттермен және компьютерлік бағдарламалармен жұмыс істейді. Жұмысты бақылау тестілеу бағдарламаларының көмегімен жүзеге асырылады, ал оқытушының негізгі міндеті консультациялық қолдау көрсету болып табылады.

Кейін зерттеу объектілерін, эксперимент жүргізу шарттарын, нақты қондырғылардың жұмысын имитациялайтын виртуалды зертханалармен жұмыс жүргізіледі. Мұндай зертханалар іс жүзінде нақты тәжірибе үшін қажетті жағдайлар мен өлшеу құралдарын қамтамасыз етеді және эксперименттің оңтайлы параметрлерін сақтауға мүмкіндік береді. Виртуалды зертханалармен жұмыс істеу эскиздерді, зертханалық экспериментті ұйымдастыру схемаларын жасау дағдыларын алуға, нақты эксперименттік қондырғылармен және объектілермен жұмыс істеу кезінде уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Бұл кезеңде мұғалімнің функциялары оқушыларға тек кеңес берумен шектеледі.

Соңғы кезең - эксперименттің нақты жағдайда орындалуы. Ол үшін эксперименттік қондырғыға қашықтан қол жеткізу режимін немесе филиалдың материалдық базасын пайдалануға болады. Бұл кезеңде негізгі педагогикалық жүктеме зертханалық жұмысты ұйымдастыратын және оқушыларға көмек көрсететін мұғалімге түседі. Орындалған жұмыстардың нәтижесі бойынша қорытынды есеп тексеру үшін оқытушыға ұсынылады.

Осылайша, қашықтықтан оқыту кезінде зертханалық жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізу оқытушының оқушылармен тікелей қарым-қатынасын жоққа шығармайды, алайда бұл байланыс негізінен соңғы кезеңде орын алады.

Сонымен қатар, зертханалық жұмыс - қашықтықтан оқытудағы оқу іс-әрекетінің ұйымдастырушылық нысаны ретінде білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін бақылау бойынша мұғалімнің рөлін күшейтуді, оқушылардың оқу-әдістемелік материалдармен және ең алдымен, тренажерлар көмегімен өзіндік жұмысын арттыруды қамтиды.

Зертханалық жұмыстар физика пәні үшін айқын ерекшеліктерге ие, себебі іс-тәжірибелерді жүргізу арқылы айналадағы әр-түрлі физикалық құбылыстардың заңдылықтарын іс жүзінде бақылауға мүмкіндік береді. Сондықтан физика курсы бойынша қашықтықтан оқытуға сәйкес жаңа платформалар мен әдіс-тәсілдерді қолдану маңызды болып табылады.

Қашықтықтан оқытуға арналған білім беру бағдарламаларын оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді құру кезінде оқу материалын әр түрлі формада және әртүрлі ақпарат құралдарында ұсыну, білім беру бағдарламасына кіретін әр пән бойынша оқу материалдарының толық жиынтығын алдын-ала жобалау маңызды рөл атқарады. Компьютерлік оқыту бағдарламалары білім беруде ұзақ уақыт бойы қосымша оқу құралы ретінде қолданылып келеді. Алайда, қашықтықтан оқыту кезінде компьютер негізгі дидактикалық құралға айналып, әр түрлі оқу бағдарламаларының орнына сізге барлық оқу ақпаратын жеткілікті түрде толық ұсына алады. Компьютерлік бағдарламалардың оқулықтардан басты айырмашылығы - жан-жақты ақпаратты ұсыну мүмкіндігі мен интерактивтіліктің жоғары деңгейлігіне байланысты оқушыға оқу ақпаратының ағынын өзіне басқаруға жол ашады. Қазіргі уақытта компьютердің бағдарламалық жасақтамасы материалды мультимедиялық ұсынуға негізделген электронды дидактикалық құралдарды жасауға мүмкіндік береді. Оқушыларға кешенді әсер ету арқылы оқу ақпаратын барынша толық ұсынады, сонымен қатар мұғалім мен оқушылар арасындағы кері байланысты жүзеге асыруға ықпал етеді. Алайда, бұл басқа да ақпарат құралдарында бекітілген баспа материалдарын немесе білім туралы ақпаратты ұсынудың басқа түрлерін жоққа шығармайды.

Сонымен қатар, қашықтықтан оқытудың әдістемелік қамтамасыз етілуіне баспа мәтіндік материалдары, интернет-ресурстар, аудиоматериалдар, бейне материалдар, виртуалды зертханалар және т.б. жатады. Оқу материалымен жұмыс істеу үшін компьютерді пайдалану - тек осы материал интерактивті және оқушының жеке ерекшеліктеріне бейімделген жағдайда ғана орынды болады [5].

Қашықтықтан оқытуда физика курсынан сабақ берудегі кездесетін қиыншылық – ол зертханалық сабақтарды ұйымдастыру болып табылады. Осындай жағдайда бағдарлама бойынша зертханалық жұмыстарды өткізу оқушыларға материалды толық түсінуге, қажетті білімді игеруге мейлінше мүмкіндік бермейді. Бұл қиыншылықтан шығу үшін, қазір оқу процесінде физика сабақтарында виртуалдық зертханалар қолданылып жатыр.

Виртуалды зертханалық жұмыстар - зерттелетін нақты объектілерде болатын процестерді модельдеуге, немесе нақты жағдайда жүзеге асырылмайтын экспериментті имитациялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, тренажер нақты қондырғыны ғана емес, зерттеу объектілері мен эксперимент жағдайларын да бейнелі түрде көрсете алады.

Виртуалды зертханалар эксперимент жүргізудің оңтайлы параметрлерін таңдауға, дайындық кезеңінде бастапқы тәжірибе мен дағдыларды алуға, нақты эксперименттік қондырғылармен және объектілермен жұмысты жеңілдетуге және жеделдетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зертханалық семинар интернет арқылы жүзеге асырылатын қашықтан қол жетімді эксперименттік қондырғы арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Әрине, дәстүрлі оқытуға қарағанда қашықтықтан оқыту технологиялары негізінде зертханалық жұмыстарды ұйымдастыру ерекше қиындық тудыратыны мәлім. Оны ұйымдастыру кезінде физикалық процестерді модельдейтін, маңызды заңдылықтарды тиімді бақылауға мүмкіндік беретін арнайы жасалған компьютерлік зертханалық тренажерлерді қолдану керек. Бұл жағдайда компьютерге көбінесе эксперименттік қондырғының рөлі жүктеледі, ал жұмыстың дизайны, яғни теориялық бөлімі, өлшеу кестелері, нәтижелерді графикалық түрде көрсету әр оқушының жеке өзіне міндеттеледі. Бұл оларға физикалық құбылыстарды терең зерттеп қана қоймай, ғылыми есепті қалай дұрыс құрастыруды, жұмыс нәтижелерін ұсынудың оңтайлы әдісін үйренуге мүмкіндік береді [6].

Компьютерлік зертханалық жұмыстарды келесі жағдайларда тиімді қолдануға болады:

1. Егер эксперимент күрделі болса және зертханалық қондырғыда жұмыс істеу алдын-ала дайындық пен жаттығуды қажет етсе, оқушыларды кейіннен нақты қондырғыда

жасайтын экспериментпен алдын-ала таныстыру үшін.

2. Нақты эксперимент қиындықтар туғызған жағдайда, мысалы, физикалық параметрлердің шамадан тыс мәндерінің болуы (тым үлкен немесе керісінше тым төмен қысым немесе температура және т.б.). Осы себептен эксперименттік қондырғының мүлдем болмауы, тым күрделі немесе қымбат болуы оқу процесіне қол жетімді болмайды.

3. Жалпы өмірде жүргізу мүмкін емес, бірақ елестетуге болатын ақыл-ой, модель, идеалды деп аталатын эксперименттерді жүзеге асыру үшін. Ой эксперименттері ғылымның дамуында өте маңызды рөл атқарады, сондықтан олардың іс жүзінде, кем дегенде "виртуалды" іске асуы оқушыларды оқытуда өте пайдалы.

4. Тарихқа енген әйгілі тәжірибелерді модельдеу үшін (оқушыларды осы ғылымның тарихымен таныстыру кезінде).

5. Қарапайым экспериментте көрінбейтін, бірақ нақты жүретін процестерді (мысалы, электрондардың немесе басқа микробөлшектердің қозғалысы) визуалды демонстрациялау үшін. Көрнекілік оқыту кезінде, әсіресе мектеп оқушылары үшін үлкен рөл атқарады.

Компьютерлік виртуалды зертханалық жұмысты қолдану тәжірибесі келесіні көрсетті [7]:

- Компьютерлік жұмыстарды сыныптың барлық оқушылары бір уақытта жасай алады. Яғни, сіз бұл жұмысты оқу жоспарына сәйкес дәл уақытында орындауға мүмкіндік беретін жұмысты орындаудың фронтальды әдісін қолдана аласыз. Бұл мұғалімнің жұмысын айтарлықтай едәуір жеңілдетеді.

- Тәжірибе көрсеткендей, көрнекілік құралдар (әрине, шамадан тыс вулгаризациясыз) модельденген құбылыстардың мәнін түсінуді айтарлықтай жеңілдетеді.

- Зертханалық жұмысты орындау кезінде оқушылардың танымдық белсенділігі одан сайын артады, себебі жұмыс барысында қауіпсіз ойын элементі пайда болады (компьютерлік жұмыста барлығы виртуалды түрде болғандықтан, нақты жұмыстан айырмашылығы құрал-жабдықтарды бұзып-сындыру ықтималдығының жоқтығы).

Қашықтықтан оқыту кезінде зертханалық жұмыстарды жүргізудің мақсаттары мен міндеттері кеңейтіледі. Атап айтқанда, зертханалық жұмыстарды жүргізудің мақсаты - білім алушылардың негізгі білім беру бағдарламасын меңгеруі кезінде метасубъект пен пәнді ғана емес, жеке нәтижелерін де қалыптастыру болып табылады [8].

Зертханалық жұмысты орындауда оқушылар төмендегідей құзіреттіліктерге иә болады:

- қол жетімді ақпарат көздерін қолдана отырып, жаңа физикалық білім алады;
- қоршаған ортаның әртүрлі аспектілерін зерттеу үшін танымдық негізгі әдістерді (байқау, сипаттау, өлшеу, эксперимент) қолдана алады;
- ақпаратты әр түрлі формада талдай алады;
- байқалатын құбылыстардың физикалық мәнін түсінеді;
- іргелі физикалық түсініктерді, заңдылықтарды біледі;
- физикада қолданылатын ғылыми танымның негізгі әдістерін меңгереді: бақылау, өлшеу, эксперимент;
- өлшеу нәтижелерін өңдей біледі;
- физикалық шамалар арасындағы байланысты анықтай алады;
- алынған нәтижелерді түсіндіре білу және қорытынды жасай біледі.

Қашықтықтан оқыту кезінде оқушылар шынайы тәжірибелер жүргізбейді, сондықтан мұндай жұмыстарды белгілі бір жағдайларда виртуалды деп атауға болады. Біріншіден, оқушылар виртуалды тәжірибені немесе нақты эксперименттерді бейнежазбадан көре алады. Екіншіден, оқушыларға анимация, фотосуреттер, аспап таразыларын жақыннан көрсету және т.б. бастапқы және кейінгі мәліметтерді жазуға мүмкіндік беріледі. Үшіншіден, эксперименттік бөлімнен кейін оқушылар нәтижелерді сыныптағы лабораториялық сабақтарда жеке эксперименттер жүргізген кездегідей өңдей бастайды.

Зертханалық жұмыстарды қашықтықтан жүргізудің бірқатар ерекшеліктері де бар. Мысалы, экспериментті бастамас бұрын мұғалімге қауіпсіздік техникасы бойынша нұсқаулық қажет емес, өйткені оқушылар зертханалық құрал-жабдықтармен тікелей жұмыс жасамайды.

Бірақ әр түрлі ресурстар бойынша материалдарды ұсынудың алуан түрлі болуына байланысты мұғалім оқушыларға арналған нұсқаулықтың бір түрін дайындауы қажет. Бұл нұсқаулықта келесі аталғандар болуы керек:

1. Жұмыс бағдарламасына сәйкес зертханалық жұмыстың нөмірі;
2. Жұмыс бағдарламасына сәйкес зертханалық жұмыстың атауы;
3. Зертханалық эксперименттің мақсаты;
4. Эксперимент жүргізу кезінде пайдаланылатын құрал-жабдықтардың (нақты немесе виртуалды) тізбесі;
5. Интернет – ресурсқа сілтеме;
6. Тәжірибе схемасы;
7. Орындалатын жұмыс барысының реттілігі, яғни толық түсіндірумен қойылған мақсатты орындау үшін орындалатын міндеттер;
8. Эксперимент нәтижелерін жазуға арналған кесте;
9. Есептеулерге арналған формулалар.

Жұмыстың мақсатын тұжырымдау оқушыға мүмкіндігінше қысқа және нақты сипатта бағытталуы керек. Сонымен қатар эксперименттің жоспарланған нәтижесі болуы шарт. Мысалы, «өлшеуді үйрену» дегеннің орнына «мәнді өлшеу ...» деген нәтижеге қол жеткізу қажет. Сондай-ақ, оқушыларға зертханалық жұмысты орындау барысында қиындықтар туғызбас үшін, жұмыстың мақсаты бойынша қандай қорытынды жасау керектігін алдын-ала көрсеткен жөн.

Жұмыстың соңында оқушы нәтижелерді талдау негізінде өз бетінше қорытынды жасауы керек. Қорытындыны тұжырымдау зертханалық жұмыс тақырыбын қарастырудан туындайды, егер тақырып нақты тұжырымдалған болса, эксперименттерді орындау кезінде іс-әрекеттердің реттілігіне сәйкес мақсатты дұрыс нақтылаған жөн.

Егер жұмыстың тақырыбы түсініксіз түрде берілген болса, онда мұғалім оқушыларға осы эксперимент барысында орындалатын тапсырмаларға сүйене отырып, қандай қорытынды болуы керек екенін көрсетуі керек. Мысалы, «Өткізгіштерді тізбектеп жалғау заңдарын зерттеу» тақырыбын тұжырымдау кезінде тапсырмаларды тек осы заңдарды бақылаумен ғана шектеп қою жеткіліксіз. Сондықтан зертханалық жұмыста бақыланатын жағдайларды түсіндіру міндеті де қойылуы керек.

Жоғарыда айтылғандай, жалпы оқу процесі төтенше жағдайларға байланысты қашықтықтан ұйымдастырылып отыр. Қашықтықтан оқытудағы зертханалық жұмыстарды орындау - дәстүрлі оқыту процесін толыққанды ауыстыра алмайды. Бірден-бір себебі оқушылар жеке, нақты шынайы тәжірибе жасамайды, сондықтан экспериментте қателіктер жібере алмайды, бұл қателерді түзету амалдарын да қолданбайды.

Бейнероликтерді қарау кезінде оқушылар негізінен демонстрациялық экспериментті ғана бақылайды. Әрине, бұл жағдайда олар көбіне сәтті аяқталған нәтижелерді, эксперименттерді көреді. Ал егер тәжірибе дәстүрлі режимде нақты шынайы көрсетілген болса, қате нәтижені көрсетуі мүмкін. Бұл жағдайда мұғалім тәжірибенің не себепті сәтсіз аяқталғанын түсіндіре отырып, тәжірибені қайталай алады. Ал қашықтан эксперимент жүргізу кезінде мұндай мүмкіндік болуы екіталай.

Виртуалды тәжірибелерде оқушы физикалық заңдардың қолданылу шегінен тыс деректерді, мәндерді немесе сол шектеулерді өзі орната алады. Бірақ, әдетте, бағдарламаларды жасаушылар зертханалық тәжірибені тек қолайлы мәндермен шектейді, ал бұл процесті өте мінсіз (қателіксіз) жүргізуге мәжбүр етеді. Осылайша оқушылар нақты физикалық құбылыстар туралы толық емес түсінік алады деген ықтималдық бар.

Қашықтықтан жүргізілген эксперименттер барысында оқушылар зертханалық құрал-жабдықтармен тікелей байланысқа түспейді, сондықтан физикалық құрылғылармен жұмыс істеу дағдылары қалыптаспайды.

Дегенмен, көрсетілген кемшіліктерге қарамастан, қашықтықтағы зертханалық жұмыстарды орындау барысында оқушылар:

- нақты немесе жуық эксперименттік мәліметтерді алады;

- алынған мәліметтер негізінде есептеулер жүргізеді;
- алынған мәліметтер негізінде графиктер құрады;
- өз бетінше өлшеулер жүргізеді;
- алынған мәліметтерді кестелерде жүйелейді;
- алынған мәндерді өлшеу қателіктерін ескере отырып салыстырады;
- алынған мәліметтерді талдау негізінде қорытынды жасайды.

Қашықтықтан оқыту кезінде оқушылардың өзіндік оқу іс-әрекетінің рөлі едәуір артады. Зертханалық тапсырмаларды орындау кезінде оқушылар көрсетілген сілтемеге өз бетімен өтіп, қажетті ақпаратты тауып, оқу материалын мұқият қарап, тыңдауы, алынған ақпаратты өңдеп, талдауы және қорытынды жасауы қажет. Осылайша оқушылар өз бетінше білім алу дағдыларын алады.

Әр түрлі ақпараттық ресурстарды пайдалану оқушылардың көзқарасын кеңейтуге және өздері үшін жаңа ақпараттық технологияларды үйренуге мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, қашықтықтан оқыту - оқытудың ерекше түрі ғана емес, педагогикалық және ақпараттық технологиялардың синтезі болып табылады, виртуалды зертханалық жұмыстарды қашықтықтан ұйымдастыру тек төтенше жағдайлар кезінде ғана емес, сонымен қатар қашықтықтан оқу кезінде де, әртүрлі себептермен ұзақ уақыт сабаққа қатыса алмаған оқушылармен жұмыс жасау кезінде де қолдануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <https://qyzylqoga.kz/zhanalyqtar/bilim/ashy-tan-o-ytu-anshaly-ty-tiimdi.html>
2. Можаяева Г.В., Нявро В.Ф., Руденко Т.В. Организация учебного процесса при дистанционном образовании // Психологический универсум образования человека нозического. - Томск, 1999. - С. 204 - 210.
3. Педагогика и психология высшей школы. Серия «Учебники и учебные пособия высшей школы». Росгов-н/Д: Феникс, 1998. - 544 с.
4. Могильтский Б.Г., Можаяева Г.В. Организация семинара в системе дистанционного обучения // Открытое и дистанционное образование. - 2000. - № 2. - С. 78 - 81.
5. Демкин В.П., Вымятнин В.М. Принципы и технологии создания электронных учебников: Электронный учебник. - Томск, 2002.
6. Толстик А.М. Компьютерный лабораторный практикум в дистанционном образовании // Интеграция учебного процесса и фундаментальных исследований в университетах. Инновационные стратегии и технологии: — Томск, 2000. Т. 2. - С. 81 - 84.
7. Нявро В.Ф. Организация учебного процесса на физическом факультете Прокопьевского филиала Томского госуниверситета // Открытое и дистанционное образование. - 2000. - № 1. - С.58 - 60.
8. Дмитриева В.Ф. Примерная программа общеобразовательной учебной дисциплины «Физика» для профессиональных образовательных организаций. — Москва : Издательский центр «Академия», 2015. — 25 с. - ISBN 978-5-4468-2602-5

УДК 371.214.41.

ФАКУЛЬТАТИВ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАСШИРЕНИЯ И УГЛУБЛЕНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Мынбаева Г.З., студентка группы РЯЛд 231

Научный руководитель: **Сералиева Н.Ж.**, к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: ahanova71@mail.ru

Статья посвящена факультативным занятиям по русскому языку в условиях личностно-ориентированного подхода, описываются формы и задачи факультативных занятий по русскому языку, анализируются особенности организации факультативных занятий.

Ключевые слова: факультативные занятия, творческий подход, образовательные программы.

Мақала жеке орыс тіліндегі факультатив сабақтарына арналған, орыс тіліндегі факультатив сабақтарының формалары мен міндеттері сипатталған, факультатив сабақтарын ұйымдастырудың ерекшеліктері талданған.

Түйін сөздер: сыныптан тыс жұмыстар, шығармашылық тәсіл, білім беру бағдарламалары.

The article is devoted to the optional lessons in the Russian language in the conditions of a personality-oriented approach, the forms and tasks of the optional lessons in the Russian language are described, the peculiarities of the organization of the optional lessons are analyzed.

Key words: extracurricular activities, creativity, educational programs.

В школьном обучении дисциплина «Русский язык» занимает особое место: является не только объектом изучения, но и непосредственно средством обучения. Как способ познания действительности русский язык обеспечивает развитие интеллектуальных и креативных способностей ребенка, развивает его абстрактное мышление, память и воображение, формирует навыки самостоятельной учебной деятельности, самообразования и самореализации.

В современной общеобразовательной школе используются 3 наиболее общие формы обучения русскому языку: урок, внеклассная работа и факультативные занятия.

Факультативные занятия имеют организационно-управленческие преимущества перед внеклассными занятиями. Факультативные занятия организуются и реализуются, как и внеклассные занятия, в соответствии с интересами и индивидуальными способностями учащихся, но проводятся, как и уроки, согласно расписанию, имеют постоянный состав учащихся.

Цели факультативной работы: развитие у школьников интереса к русскому языку как учебному предмету; воспитание у них бережного отношения к слову, к богатствам языка и стремлению настойчиво овладевать этими богатствами, воспитанию любви и уважения к русскому языку.

Формы работы:

- семинары,
- практикумы,
- диктанты разных видов,
- тесты (в том числе компьютерные);
- решение познавательных задач,
- подготовка учебных сообщений,
- лингвистические дискуссии [1].

Методы организации факультативных занятий:

- Словесные (лекция, семинар)
- Наглядные (таблицы, схемы, презентации)
- Практические (практические работы)
- Самостоятельная работа
- Исследовательская работа
- Экскурсии

Безусловно, применение методов и форм обучения учащихся будет более эффективным, если мы не будем забывать об использовании на факультативных занятиях инновационных образовательных технологий [2]. Особенности организации факультативных занятий состоят в том, что они: расширяют и углубляют знания учащихся по предмету; формы проведения адекватно отражают специфику занятий по интересам; имеют тесную связь с обязательной программой и в то же время выход за ее пределы; развивают познавательные интересы ученика; опираются на опыт ученика. **Формы факультативных занятий:** индивидуальные, фронтальные, коллективные [3]. Применение данных форм позволяет использовать общеизвестные уже методике приемы и методы. Использование обширного наглядного материала способствует активизации деятельности учащихся.

Нами была разработана примерная программа факультатива по русскому языку для 6 класса «Лексика и фразеология». Лексика наиболее интересный для детей раздел русского языка. В нём рассматриваются основные единицы языка – слово и фразеологизм, с которыми связаны все остальные единицы и функционирование которых во многом определяется ими. Через слово и фразеологизм язык соотнесён с действительностью непосредственно, так как эти единицы служат наименованиями предметов.

Словарный и фразеологический состав языка отличается обилием составляющих его единиц. Слова и фразеологизмы обладают свойством достаточно чётко дифференцироваться по употреблению в разных сферах применения языка. Все эти качества слов и фразеологизмов привлекают учащихся, вызывая интерес к их изучению.

Цель факультатива:

- пробудить интерес учащихся к изучению лексики и фразеологии;
- расширить знания учащихся о языке, формировать их эстетический вкус;
- воспитать любовь к родному языку;
- повысить культуру речи обучающихся, развить умение пользоваться справочной литературой, обогатить словарный и фразеологический запас детей;
- отмечать эмоционально-выразительные достоинства фразеологических оборотов по сравнению со свободными сочетаниями;
- научить правильно и умело пользоваться фразеологическими оборотами как в устной, так и в письменной речи.

Факультатив по лексике и фразеологии русского языка рассчитан на 6 класс. На программу отводится 34 часа.

Примерное содержание разделов

1. Лексические понятия. Формирование у школьника понятия о лексике как словарном составе языка и слове как двусторонней единице, представленной единством содержания (грамматического и лексического значений) и формы.

2. Словарь как хранилище лексики. Словари как источник сведений о слове. Содержание и структура словарной статьи. Лингвистические словари и энциклопедические словари.

3. Устаревшие слова. Историзмы и архаизмы.

4. Неологизмы. Словарь иностранных терминов.

5. Профессионализмы. Экскурсия на хлебозавод и маслосыркомбинат.

6. Сокровища живой народной речи. Диалекты. Местные говоры.

7. Синонимы. Синонимы как близкие по значению слова, имеющие в толковых словарях совпадающие или близкие толкования. Обязательное для синонимов отношение к одной части речи. Синонимы служат: для уточнения, для выражения отношения говорящего к высказываемому, для замены. Определение состава синонимического ряда на основе общего значения части речи. Разграничение словообразовательных и синонимических связей. Пополнение словаря учащегося отвлечённой лексикой.

8. Практическая работа «Почему словарь не может вместить всю лексику языка?» (презентация). Групповая работа.

9. Антонимы. Составление антонимической пары – подбор антонима. Подбор синонимов каждому слову из пары антонимов. Анализ словарных статей словаря антонимов.

10. Изложение «Ленивка и Прилежанка». Усвоение системных связей слов как лексических единиц, совершенствование речевых умений школьников.

11. Паронимы. Анализ характеристик формы слов – паронимов. Анализ словарных статей толкового словаря и составление их на основе выделения словообразовательного значения. Выявление связей между характеристиками формы и значения. Подбор необходимого паронима.

12. Омонимы. Лексические омонимы как полностью совпавшие по форме слова, которые никак не связаны своими значениями. Словарные статьи слов – омонимов в сравнении со словарными статьями многозначных слов.

13. Лексический разбор слова. Схема лексического разбора: обнаружение предмета

анализа; часть речи и грамматическое значение слова; словообразовательное значение; лексическое значение; лексическая форма.

14. Фразеологизмы. Различия между свободными сочетаниями слов и фразеологическими оборотами. Основные признаки фразеологизмов. Фразеологическое богатство русского языка. Пословицы и поговорки, афоризмы и крылатые слова; их уместное употребление в речевой практике. Фразеологические словари русского языка, их использование.

В процессе организации факультативных занятий нами был систематизирован на первом этапе занятия основной материал по теме, организована работа по построению диалогов, обсуждение ситуаций, ответов на вопросы. Была организована работа по тексту с нарастанием сложности заданий (вставить слова, подходящие по смыслу, исправить, исправить неверные утверждения, ответы на вопросы, пересказ текста). Тема занятия: «Слово одно, а значений несколько». Тема занятия была определена учащимися совместно с учителем, блок практических заданий был представлен ученикам с помощью ИКТ и соответствовал тематике факультативного занятия. Задания отражали межпредметные связи, что стимулировало интерес к этим предметам. В конце факультатива каждый ученик дал содержательную оценку своей деятельности. Процесс оценивания учащимися своей деятельности и своих образовательных продуктов имеет большое значение: во-первых, на занятии обеспечивается обратная связь; во-вторых, повышается учебно-познавательная активность учащегося; в-третьих, учащийся овладевает навыками рефлексии - одной из ключевых компетенций современного человека.

Рассмотрев особенности организации факультативных занятий по русскому языку, мы пришли к выводу о том, что они:

- расширяют и углубляют знания учащихся по предмету;
- имеют тесную связь с обязательной программой и в то же время выходят за ее пределы;
- развивают познавательные интересы ученика;
- формы проведения адекватно отражают специфику занятий по интересам;
- опираются на опыт ученика.

Следовательно, факультативы важны для развития личности школьника и направлены на становление и развитие у учащихся социальных и учебных компетенций: мультикультурной, языковой, правовой, гражданской, исследовательской, проектной, информационной, финансовой, экологической, рефлексивной, учат ставить собственные цели, планировать работу, делать выбор и принимать решения, работать в команде, проводить самооценку. В какой бы форме и какими бы методами не проводились факультативные занятия, они должны строиться так, чтобы быть для учащихся интересными, увлекательными, а подчас и занимательными. Хорошо известно, что занимательность изложения помогает раскрытию содержания сложных научных понятий и проблем, идей и методов науки, развивают логику и приемы творческой деятельности. В этом отношении цель учителя - помочь ученикам подготовиться к работе над сложными проблемами, а для этого необходимо заинтересовать предметом, привить трудолюбие и навыки организации своей работы.

Великий педагог В.А. Сухомлинский писал, что интерес к учению появляется только тогда, когда есть вдохновение, рождающееся от успеха. Ученики достигнут успеха, разовьют интерес к учению на факультативных занятиях только тогда, когда выбрали факультатив по душе. Учитель должен в этом помочь ребенку, и тогда, возможно, на факультативных занятиях удастся обнаружить ту изначально заложенную в ребенке функцию развития, которая называется способностью, создать для нее определенную среду и довести ее до совершенства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Александрович Н. Ф. Внеклассная работа по русскому языку. – Минск, 1971 г.-211 с.
2. Запятая О.В. Технология описания педагогического опыта // Методист. – 2007. - №7. – С.2-6
3. Инновационные ресурсы в педагогическом процессе: учебное издание / сост. Г.М. Галуза и др.- Мн.: Красико-Принт, 2013.- 128 с.

ӘОЖ – 373.1.02:372.8:514А

МЕКТЕП БІТІРУШІ ТҮЛЕКТЕРГЕ ҰЛТТЫҚ БІРЫҢҒАЙ ТЕСТІЛЕУДЕ БЕРІЛГЕН УАҚЫТТА ЕСЕП ШЫҒАРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мырзаханқызы Ж., Сыдықбаева С.А.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zmyrzahankyzy@gmail.com

Мақалада орта мектепте, мектеп бітіруші түлектердің химияда оқыту процесінде есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздерін жасау және оны тәжірибе жүзінде іске асыру жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: ұлттық бірыңғай тестілеу, тиімді тәсілдер қолдану, есептер шығару әдістері, есеп түрлері.

В статье рассматривается разработка методических основ обучения решению задач в средней школе, в процессе обучения выпускников химии и пути их практической реализации.

Ключевые слова: Единое национальное тестирование, применение эффективных методов, методы решения задач, виды задач.

The article deals with the development of methodological foundations for teaching problem solving in high school, in the process of teaching chemistry graduates and the ways of their practical implementation.

Keywords: Unified national testing, the use of effective methods, methods for solving problems, types of tasks.

Кіріспе. Елбасымыз Н.Назарбаев «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа Жолдауында «...Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Сондықтан балаларымыздың, жалпы барлық ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманғы бейімделген болуы үшін бұл аса маңызды» деп тұжырымдады. Ендеше, еліміз сенім артып отырған бүгінгі оқушы, ертеңгі студент, яғни мамандар заман талабына сай, терең білімді, пайым-парасаты мол, өрелі жастар болуы керек.

Химиялық білім беру үздіксіз білім беру жүйесінің бір бөлігі және қазіргі қоғамда адамның зияткерлік қабілетінің дамуын қамтамасыз етуде маңыздылығы жоғары. Ал орта білім беру жүйесінде химияны оқыту оқушылардың танымдық қабілеттері мен логикалық ойлауын дамытумен ерекше орын алады [1].

Химияда оқытуда есептерді шығару маңызды рөл атқарады, оқытудың түпкілікті мақсаты оқушылардың белгілі бір есептер жүйесін шығарудың әдістері мен тәсілдерін меңгеруі және мектеп химия курсынағы ұғымдар мен әдістерді игеруі болады.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда оқыту дегеніміз жас жеткіншектер бойында ұжымдық тәрбиені сіңіру.

Дидактика тұрғысынан, оқыту – білім берудің мазмұнын жасөспірімге жеткізу ісіндегі сабақ беруде мұғалім қызметі мен оқушының танымдық әрекетінің бірлігі.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда оқыту – нақтылы оқу пәнінің материалын жасөспірімге жеткізу ісіндегі сабақ беру мен оқудың бірлігі. [2, 3].

Дидактика принциптері мен заңдылықтарына, негізгі тұжырымдарына сүйене отырып химияны оқыту әдістемесі дамыту мен тәжірибие мәселесін шешіп, политехникалық, көп салалы білім беруге, кәсіби бағдарға, тереңдетілген білім беру мәселесіне, проблемалық білім беруге көп көңіл аударады.

Химиялық есептерді шығарту – білім алудың негізгі көзі болып саналады. Оқыту процесіне есептерді кіргізу арқылы оқытудың мынадай дидактикалық принциптерін іс жүзіне асыруға болады:

1. Оқушылардың белсендігін және өз бетімен жұмыс істеуін қамтамасыз етуге болады.
2. Білім мен біліктің жинақтығын қамтамасыз етеді.
3. Оқытудың өмірмен байланыстығын қамтамасыз етеді.
4. Кәсіптік бағдар мен, политехникалық білім береді.

Химиядан сабақ бергенде негізгі дидактикалық принципті еске ұстау керек. Ол оқытудың, яғни білім беру мен тәрбие және дамытудың бірлігі. Есеп шығаруда химиялық ұғымдар қайталанып бекиді. Алынған білімдер тереңдей түседі, оқушылардың ой-өрісі дамиды, оқушыларды өз бетімен жұмыс істеуге итермелейді. Есеп шығару арқылы оқушылар еңбекке үйренеді, жауапкершілік пайда болады, бір бағыттылық, мақсатқа жету үшін қайтпайтын қайсарлық пайда болады. Есеп шығаруда пән аралық байланыс та іске асады, табиғаттың тұтастығы туралы көз-қарас қалыптасады. [4].

Негізгі бөлім. Химиялық есептерді шығарудың жалпы әдістемелік талаптары, химиялық есептердің жүйесі, оның химия курсына орны, есептердің классификациясы.

Есепті шығарғанда негізгі екі мәнге көңіл бөлу керек. Ол есептің *химиялық бөлімі* мен *математикалық бөлімі*. Есептің химиялық мәнін ескеру қажет.

Есеп шығарғанда оқушылар есептің химиялық бөліміне көңіл бөлмей, бірден математикалық есептеу жағына көп көңіл бөледі. Сондықтан да есептер жаттанды шығарылады. Оқушыларға заттарды қарастырғанда оның сандық жақтары мен қоса сапалық жағы да бар екендігін айту керек.

Мысалы: *1-тапсырма.* Мына қосылыстардың $5\text{H}_2\text{O}$, O_2 , 2Cu , H_2SO_4 , CaCO_3 , 3NaOH

а) сандық;

б) сапалық құрамын анықтаңдар.

Шешуі: $5\text{H}_2\text{O}$ - бес молекула судың **сандық құрамы:**

1) қандай элементтен құралған (H_2O)

2) молекула саны (5)

3) Заттың типі (күрделі)

4) қосылыстың типі (оксидтер)

Сапалық құрамы:

1) Салыстырмалы молекулалық массасы ($M(\text{H}_2\text{O})=18$)

2) Молярлық масса – $M(\text{H}_2\text{O}) = 18 \text{ г/моль}$

3) Зат саны (ν), моль $\nu(\text{H}_2\text{O}) = 5 \text{ моль}$

4) Масса (m), г. $m(\text{H}_2\text{O}) = 90 \text{ г}$

5) Молярлық көлем (V_m), л/моль-0,018 (18:1000)

6) Көлем (V), л -0.09 л

$W(\text{H})=0.11$

$W(\text{O})=0.89$

7) Элементтердің массасы

$m(\text{H}): m(\text{O}) : 1:8$

Есеп шығарғанда ең бірінші есептің химиялық мазмұнына да мән беру керек, сонан кейін есептің есептеу бөліміне ауысу керек.

Мысалы: **1 Есеп.** 80 г 15% Na_2SO_4 ерітіндісіне 20 г су қосқан. Алынған ерітіндідегі еріген заттың массалық үлесін табу керек.

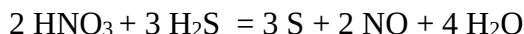
Бұл есепте есептің химиялық бөлімінің негізіне мынадай ұғымдар кіреді: *ерітінді, еріген зат, ерітіндідегі еріген заттың массалық үлесі*. Сондықтан оқушылар осы ұғымдарды еске түсіріп, мына формуланы жазады:

$$W = m(\text{е.з}) / m(\text{ерт})$$

$$m(\text{е.з}) = m(\text{ерт}) \cdot W$$

Алынған ерітіндінің массасы, алғашқы ерітіндінің массасы мен суды қосқанда тең болатын нәрсе. Енді барып есептің сұрағына жауап беруге болады. Ол үшін берілген мәліметтерді формулаға қоямыз.

2 Есеп. Сұйытылған азот қышқылы салқында күкіртті сутегін (H_2S) бос күкіртке (S) дейін тотықтырады. Нәтижесінде NO мен су түзіледі. 3,36 л H_2S тотыққанда қанша көлем NO мен қанша грамм күкірт алынады? Есепті шығарудың химиялық бөліміне *химиялық тілді* меңгеру жатады, яғни аталған заттардың формуласын, реакция теңдеуін жаза білу, коэффициенттерін қоя білу, тотықтырғыш-тотықсыздандырғышын анықтау.

Сонымен бірге газдардың молярлық көлемінің мөлшерін табу керек, сол арқылы газдың көлемінен заттың санына көшуге болады.

$$v = V / V_m$$

Сонан кейін заттың сандық мөлшерінен салмағына және көлеміне көшуге мүмкіндік болады.

$$m = v \cdot M$$
$$V = v \cdot V_m$$

Есепті шығарудың әдістері әр түрлі. Есепті шығару көптеген сатылардан тұрады. Олар бір-бірімен өте байланысты және бір жүйелі, бір сатылы болуы керек. Іс әрекеттердің алгоритмі болады:

1. Есептің мазмұнын ұқыпты оқып, оның мәнін түсінуге тырысу керек.
2. Есеп шығарудың химиялық бөлімін орындау керек:
 - а) есептің шартын жазу (белгілер арқылы)
 - б) қосымша мәліметтерді жазу
 - в) есепті талдау және шығарудың жоспарын құру.
3. Тиімді шығару әдісін таңдап алу.
4. Керекті есептеулер жүргізу.
5. Есептің жауабын жазу.
6. Алынған нәтижені тексеру (басқа әдіспен).

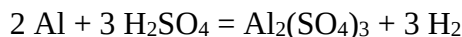
Химиялық есепті талдау. Есепті шығарарда оны мұқият оқып және есепте не туралы айтылып тұрғанын анықтау керек. Химиялық процесс не немесе тек қана зат туралы ма? Бірінші жағдайда реакция теңдеуін жазады, ал екінші жағдайда –заттың формуласы жазылады.

1 Есеп. Құрамы 80% магнитті темірден тұратын әр бір тонна темір рудасынан 570 кг шойын алынады. Оның құрамында 95% темір болады. Теориямен салыстырғандағы темірдің массалық үлесінің шығымын анықтаңдар.

Бұл есепте тек қана заттың формуласын жазу керек. Ал шойынды балқытуға байланысты жүретін комплексті химиялық реакцияларды сұрамаған. Сондықтан Fe_3O_4 – формуласы жазылып есеп шығарылады.

Оқушыларды есеп шығартуға, үйретуге байланысты қажетті білім мен біліктерді қалыптастыру

Химиялық есептерді шығаруда мұғалім оқушылардың психологиялық жас ерекшелігін, білім дәрежесін ескеру керек. Осыған байланысты есеп шығарудың процесін жүргізу керек. Егер оқушылардың білім дәрежесі жеткілікті болса, кейбір есеп шығарудың әдістемелік бөлімдерін ескермей кетуге болады. Есеп шығарғанда кейбір қайталана беретін аралық есеп шығарудың әдістері ескерілмей, нәтижелері бірден жазылады. Бұлай істеу тек қана оқушылар түсінгенде ғана істеу керек. Кейде салыстырмалы атомдық массадан бірден заттың массасына көшеміз. Мысалы, мына химиялық теңдеулер арқылы есептеу жүргізейік

Есепті шығару үшін алюминий мен күкірт қышқылының массасын және сутегінің көлемін білу керек. Теңдеу бойынша формуланы пайдаланып $m = v \cdot M$ алюминий мен күкірт қышқылының массасын табамыз:

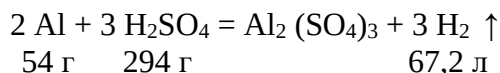
$$m(\text{Al}) = 2 \text{ моль} \cdot 27 \text{ г/моль} = 54 \text{ г}$$

$$m(\text{H}_2\text{SO}_4) = 3 \text{ моль} \cdot 98 \text{ г/моль} = 294 \text{ г}$$

Мына формуланы пайдаланып $V = \nu \cdot V_m$ сутегінің көлемін табамыз:

$$V(\text{H}_2) = 3 \text{ моль} \cdot 22,4 \text{ л/моль} = 67,2 \text{ л.}$$

Міне, осы әрекеттер кейде ескерілмей есеп шығарғанда бірден мынадай жазуды көруге болады:

Мұндай іс-әрекеттер есеп шығаруда өте көп кездеседі. Бұны *ассоциалық* тізбектің қысқаша бірігуі дейді (ықшамдап жазу). Егер оқушы бұл процестің мәнін білсе, бұл әдіс тиімді. Ал егер бұл есептеулерді білмесе, онда алғашқы ескертулерді жүргізу керек. Күшті оқушылар алғашқы қадамдарды қолданбай бірден толықтырған күйін жазуға көшеді. Кейде есеп шығарғанда өлшем бірлік көлемнен массаға көшу керек болады. Түсінген оқушыға егер $V(\text{H}_2\text{O}) = 250 \text{ мл}$ болса, оның массасы да $m(\text{H}_2\text{O}) = 250 \text{ г}$ тең екендігі белгілі. Алайда оны былай өрнектеп жазу керек:

$$\frac{V(\text{H}_2\text{O}) = 250 \text{ мл}}{m(\text{H}_2\text{O}) - ?} \quad m = V \cdot \rho \quad m(\text{H}_2\text{O}) = 1000 \text{ г/л} \cdot 0,25 \text{ л} = 250 \text{ г}$$

$\rho(\text{H}_2\text{O}) = 1000 \text{ г/л}$

Есеп шығаруда «ықшамдап жазу» әдісі көп қолданылады. Бұл әрине жеке адамның өз әрекеті. Кез келген адам үйреніп алғаннан кейін тиімді тәсілге көшеді.

Қорытынды. Есеп шығару химия пәнін оқыту процесі кезіндегі орындалатын міндетті элементтердің бірі. Бұл процесті химия пәнінің білім жүйесін меңгеруге негізгі себепкер болатын және оқушылардың ойлау қабілетін дамытатын оқудың белсенділігі жоғары түрлеріне жатқызылады.

Химияны оқыту теориясында есеп шығару оқу және тәрбиелеу құралы ретінде саналады. Көптеген ғалымдар есеп шығару процесін оқудың әрі мақсаты, әрі әдісі деп санайды. Есеп шығару кезінде адам оқу процесінің негізгі элементтерін, оның негізгі қадамдары мен операцияларын меңгереді, сонымен қатар адам тұлғасының қалыптасуына өте қажетті өз бетімен жұмыс дағдысы қалыптасады. Екінші жағынан, есеп шығару кезінде оқу әдісіне тән барлық танымдық, тәрбиелік, даму және тексеру функциялары жұмыс істейді.

Есеп шығару кезінде оқушылар теориялық білімдерін практикада қолдану дағдыларын қалыптастырады. Жүйелі түрде есеп шығару оқушылардың ойлау мүмкіншіліктерін дамытады, оларды творчестволық ізденуге сүйрейді, еңбек сүйгіштік, қойған мақсатқа жету және тұлғалық қалыптасуына қажетті қасиеттерді тәрбиелейді. Есеп шығару оқушының білімдерін және дағдыларын тексеру құралы да бола алады.

Қорытындылай айтқанда, мектептің жақсы материалдық базасын пайдаланып шығармашылықпен жұмыс жасайтын педагогикалық ұжым болса, оқушылардың білімді қажеттілік есебінде тиянақты меңгеруіне жетуге болады. Шәкіртіміздің білімін шыңдау, қабілетті, дарынды тұлға дайындау - біздің алдағы жауапкершілікті міндетіміздің бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Нұрманов И. Есептер жинағы. Алматы. 2001
2. Ерыгин Д.П. Шишкин Е.А. Методика решения задач по химии. М., Просвещение. 1989
3. Бекішев Б. Химиядан есептер шығару. Алматы. 2001
4. Когисов С.М. Сапалық есептерді шығарудың әдістері. Ақтөбе, 2006,

ӘОЖ 001.892

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ БАҒЫТЫНДА ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Назым Н., Узаков А.Н., 2 курс студенттері

Ғылыми жетекшісі: Оксикбаев Б.К., б.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: naz_nur91@mail.ru

Жұмыста жаратылыстану бағытында ғылыми зерттеу жұмыстары жүзеге асырылды. Полимерлік композит компоненттерінің соя тұқымының өсіп шығуына әсері анақталды. Сонымен қатар, бақылау және стресс кезінде эритроциттер мембраналарының осмоттық төзімділігінің өзгерісі зерттелді.

Түйін сөздер: Ғылыми-зерттеу жұмыстары, жаратылыстану, тұқым, капсулалау, эритроцит, төзімділік, стресс.

В работе были проведены научные исследования естественнонаучного направления. Установлено влияние компонентов полимерного композита на прорастание семян сои. Кроме того, исследовано изменение осмотической резистентности мембран эритроцитов при контроле и стрессе.

Ключевые слова Научно-исследовательская работа, естествознание, семена, капсулирование, эритроцит, толерантность, стресс.

In the work, scientific research in the natural sciences was carried out. The effect of the components of the polymer composite on the germination of soybean seeds has been established. In addition, changes in the osmotic resistance of erythrocyte membranes under control and stress were studied.

Key words: Research work, natural science, seeds, encapsulation, erythrocyte, tolerance, stress.

Қазіргі уақытта оқушылардың оқу-зерттеу қызметі оқу жұмысының танымал формасына және оқушылардың қазіргі өмірге өзіндік шығармашылық көзқарасын дамытудың қажетті құралына айналууда. Бүгінгі таңда мектептер алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі-заманауи іздеу әдістерін меңгерген, проблемаларды шешуге шығармашылық көзқараспен қарауға, білімін өздігінен білім алу арқылы толықтыруға қабілетті зерттеуші оқушыны дайындау [1].

Жаратылыстану пәндері бойынша оқу-зерттеу қызметі теориялық білім мен экспериментті қолдануды біріктіреді, модельдеу, зерттеу жоспарын құру, эксперимент жүргізу, схемалар, диаграммалар құру дағдыларын қажет етеді[2].

Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, сыныптан тыс жұмыстар кезінде жаратылыстану ғылымдары бойынша оқу-зерттеу қызметін ұйымдастыру оқушыларды қызықтырады, пәнді тереңдетіп оқуға жақсы ынталандыру ретінде қызмет етеді және табиғатты зерттеу мен қорғау бойынша белсенді практикалық іс-әрекетке итермелейді. Оқушыларды салауатты өмір салты, өз денсаулығы мен айналасындағылардың денсаулығына қамқорлық жасау қызықтырады[3].

Зерттеу қызметі білім алушылардың зерттеу қабілеттерін қалыптастырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады, олар олардың белсенді іс-әрекетке және өмірлік және кәсіби міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін өнімді зерттеулерге дайындығын айқындайды.

Жұмыстың мақсаты: Мектепте жаратылыстану бағытында ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру және жұмыс нәтижелерін талқылау.

Зерттеу материалдары мен әдістері. КМЦ 1%, геллан 0,5%, максим 5% (1:1) полимерлік композит дайындау: КМЦ 1мл және гелланнан 1мл алып және + 35-40 0С температуралы 100 мл суға қосып, толық ерігенше араластырамыз.

Араласқан ерітіндінің үстіне максим 5% фунгицидін қосып тағы қайтара араластырамыз. Ерітіндіні бөлме температурасындай етіп суытамыз. Суыған ерітіндіні химиялық стаканға (250 мл) құйып оның үстіне соя тұқымын салып араластырамыз. 24 сағат өткен соң тұқым пленкамен қапталады (барлық полимерлік композит дайындау әдісі бірдей, тек қатынасы әр түрлі) (1- сурет), [4].

Эритроциттердің осмостық төзімділігі 370C-де 20 минут инкубация жағдайында NaCl-нің гипотониялық ерітінділеріндегі (0,9-0,35 г/100 мл) гемолиз деңгейінің көрсеткіштері бойынша анықталды. Na₂CO₃ 0,1г/100 мл концентрациялы ерітіндідегі эритроциттердің толық гемолиз деңгейін 100%-ға бағалап, қанның қызыл клеткасының гемолиз деңгейі пайыздық қатынаста есептелінді. Оптикалық тығыздылығы 540 нм толқын ұзындығында тіркелді [5].

Капсулаланған өсімдік тұқымдарының қапталу дәрежесі нәтижелі болды. Себебі, геллан — табиғи полисахаридінің стабилизаторға жататындығы, көп жағдайда сұйық заттың консистенциясын тұрақтандыру үшін қолданылады, жақсы эмульгатор.

Жылы және суық суда ерігіштігі жоғары болғандықтан аталған геллан табиғи полисахаридін кез келген дақылдың тұқымының сыртын капсулалауға өте ыңғайлы болып табылады. Яғни, суда ерігіштігі жоғары болуы өсімдіктің суарылу мерзімінде, немесе жаңбыр суының тиісуі нәтижесінде капсула ыдырап, өсімдік дақылының дамуына кедергі болмайтындығы дәлел болып отыр.

Аталған қоспаларды пайдаланып, рулондық әдіспен зертханалық жағдайында дақылдар өсіріліп (2-сурет), даму дәрежесіне анықтама берілді.

Сурет 1. Қапталған соя тұқымын рулонды әдісімен микологиясы анықтау мақсатында өсірілді

Сурет 2. Рулондық әдіспен өсірілген соя тұқымдары

Кесте 1

Соя тұқымдарының өсімталдық көрсеткіштері

№	Тобы	Тұқымның өніп шығуы
1	Бақылау тобындағы соя	37 %
2	КМЦ 1%, геллан 0,5%, максим 5% (1:4) соя	61 %
3	КМЦ 1%, геллан 0,5%, максим 5% (1:1) соя	77 %

Полимерлік композит компоненттерінің соя тұқымының өсіп шығуына әсері (рулондық әдіспен 30 тұқым өсірілді) бойынша:

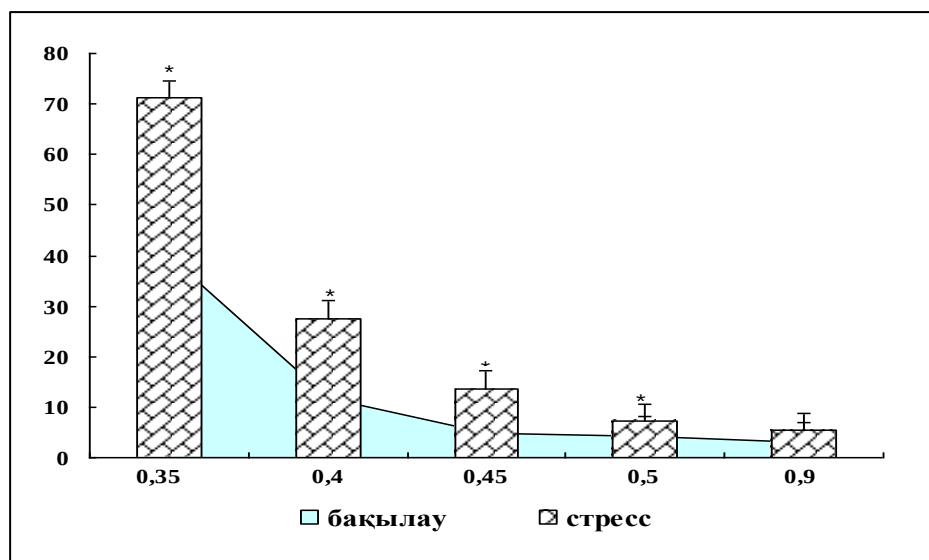
Тұқымның өніп шығуы – бақылау тобында – 37 % яғни, өнімділігі бойынша төмен көрсеткішке ие.

Тұқымның өніп шығуы - КМЦ 1%, Геллан 0,5 % : «Максим» (5%) (1:4) полимерінде - 61,0 % яғни, өнімділігі бойынша бақылау тобындағы соя дақылымен салыстырмалы түрде алғанда орташа көрсеткішке ие.

Тұқымның өніп шығуы - КМЦ 1%, Геллан 0,5 % : «Максим» (5%) (1:1) полимерінде - 77,0 % (ең жоғары көрсеткіш). Яғни, өнімділігі бойынша күнбағыс тұқымына ең оптималды деп танылатын полимер болып табылады.

Келесі кезекте биологиядан физиологиялық зерттеулер жүргізуге арнауға болады.

Стресс кезіндегі жануарлардың эритроциттерінің гемолиз мөлшерінің өзгерісін зерттеу эритроциттердің осмотық төзімділігінің едәуір төмендегенін көрсетті. 0,9 г/100 мл NaCl инкубациялаған кезде эритроциттер гемолизі бақылау мәннің деңгейінде қалды. Клеткаларды NaCl-дың 0,4 г/100 мл ерітіндісінде инкубациялағанда гемоглобиннің шығу мөлшерін 15,6 %-ға, 0,45 г/100 мл NaCl ерітіндісінде 9 %-ға арттырды. Аса айқын осмотық гемолиз эритроциттерге натрий хлоридінің гипоосмотық ерітіндісінің әсері кезінде байқалды, бұл кезде эритроциттер мембраналарының төзімділігі бақылау мәнімен салыстырғанда 31,1 %-ға төмендеді (3-сурет).

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %; абсцисс өсі: NaCl концентрациясы, г/100мл; * $p \leq 0,05$.

Сурет 3. Стресс кезіндегі егеуқұйрықтардың эритроциттер мембраналарының осмотық төзімділігі

Эритроциттер мембраналарындағы өзгерістер сипаты басқа ұлпалардың мембраналарындағы өзгерістермен бағыттас болады, оларды әр түрлі экстремальды әсерлерде объект ретінде қолданады. Эритроциттерді қолдану қарапайым әдістермен клетка мембраналарының стрестік зақымдану дәрежесін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Стрестің әсері егеуқұйрықтардың эритроциттер гемолизінің күшеюіне әкеледі

Осылайша, жаратылыстану бағытында өзекті тақырыптарды қамтып ғылыми зерттеу жұмыстарын ұйымдастырып, нәтижелер алуға болады. Мектеп мұғалімдеріне ғылыми-зерттеу жұмыстарының жаратылыстану бағытындағы тақырыптары мен зерттеу әдістерін таңдау бойынша нұсқаулық әзірленіп, ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Чистякова С.Н., Лернер П.С., Титов Е.В. и др. Исследовательская практика школьников в профильном обучении: книга для учителя. – М.: 2006. –145 С.

2. Пахомова, Н.Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении: пособие для учителей и студентов педагогических вузов [Текст] / Н.Ю. Пахомова. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: АРКТИ, 2005. - 112 с.
3. Далингер В.А. Учебно-исследовательская деятельность учащихся в процессе изучения дробей и действий над ними: учебное пособие. - Омск: Изд-во ОмГПУ, 2007. - 191 с.
4. Михайлова Г.И. Предпосевная обработка семян сельского хозяйства М., Лора.–2003. С.35-70.
5. Мирошина Т.Н., Мурзахметова М.К., Утегалиева Р.С. и др. Корректирующее влияние индоламинов на состояние мембран эритроцитов при действии ионов кадмия //Вестник КазНУ. Серия биологическая. - 2002. - № 3. - С. 80-86.

ӘОЖ 541.124

СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӨЗІМДІЛІГІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Ноғасева А.Т., «Дене шынықтыру» мамандығының ҚОТ Дкшс-321 топ студенті
Ғылыми жетекшісі: Сочин С. А., п.ғ.к., аға оқытушы

E-mail: Mirasakzhan@mail.ru , s_sochin@mail.ru

Бұл мақалада қоғамның болашағы - оқушы-жастарға ұжымдық тәрбие беруде дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарды өткізудің рөлі зор екенін аша білген. Қазақстанның ұлттық ойындарының ішінде ұжымдыққа, ауызбірлікке тәрбиелейтін ойындарды оқу-тәрбие үрдісінде тиімді пайдалануға болатыны айтылған.

Мектеп жасындағы балалардың денсаулығына, дене дайындығына, өмірге қажет әр түрлі қозғалыс іскерлігі мен дағдысының қалыптасуына дене тәрбиесінің маңызы өте зор екені туралы мәлімет берген.

Тірек сөздер: оқушы, жастар, тәрбие, ақса, алакаттық, төзімділік және т.б.

В статье раскрывается будущее общества - роль национальных игр по физическому воспитанию в коллективном обучении школьников. Среди национальных игр Казахстана отмечается, что игры, способствующие командной работе и единству, могут быть эффективно использованы в образовательном процессе.

По его словам, физическая культура очень важна для здоровья детей школьного возраста, физической подготовленности, формирования различных двигательных навыков, необходимых для жизни.

Ключевые слова: студент, юность, воспитание, тело, общение, выносливость и др.

The article reveals the future of society - the role of national games in physical education in collective teaching of schoolchildren. Among the national games of Kazakhstan, it is noted that games that promote teamwork and unity can be effectively used in the educational process.

According to him, physical culture is very important for the health of school-age children, physical fitness, the formation of various motor skills necessary for life.

Key words: student, youth, education, body, communication, endurance, etc.

Мектеп жасындағы балалардың денсаулығына, дене дайындығына, өмірге қажет әр түрлі қозғалыс іскерлігі мен дағдысының қалыптасуына дене тәрбиесінің маңызы өте зор. Осы кезеңде оқушылар дене тәрбиесі және спорттық қимыл-әрекеттермен белсенді шұғылданбаса, олардың денесі жан-жақты, толық дамымайды. Дүниежүзі, Ресей және Қазақстан ғалымдарының пайымдауынша мектеп жасындағы оқушылардың қимыл белсенділігі аптасына 8-12 сағаттан кем болмауы қажет. Қимыл-әрекет белсенділігінің аздығы баланың денсаулығын нашарлатады, ағзаның қорғаныс күшін әлсіздендіреді, дене дамуын толық қанағаттандырмайды.

Бала ағзасының табиғи даму шыңы жоғарғы сынып жасына келетіндіктен негізгі дене қабілеттілігі мен функционалдық мүмкіншіліктерін осы мектеп жасында жетілдіру қажет. Барлық дене қасиеттерін дамыту және тәрбиелеуге ең қолайлы, тиімді кезең – мектеп жасындағы уақыт. Онан кейінгі кезеңдерде оларды дамыту өте қиынға соғады.

Мектеп жасындағы кезең әр түрлі қимыл-әрекеттерді үйретуге, жетілдіруге, өмірге қажет қимыл ептілігі мен дағдысын қалыптастыруға ең қолайлы кезең болып есептеледі. Осы кезеңде үйренбеген қимыл-әрекеттерді, кейін адам денесі қатып, буын жылжымалығы, сіңір созылымдылығы азайып, қозғалыс шеберлігі нашарлап қалған кезде үйрену, жетілдіру қиынға түседі. Бала кезінде әр түрлі, көп үйренген, жетілдірілген, дағдыланған қимыл-әрекеттер адамға кеңістікте оңтайлы, епті, жеңіл қозғалуға мүмкіншілік береді. Жаңа, күрделі қимыл-әрекеттерді жылдам үйреніп алуға жол ашады. Ал мектеп жасын босқа, әрекетсіз өткізіп алған адамдардан мысал іздегіңіз келсе, дене тәрбиесі сабақтары дұрыс өтпеген мектептерді бітірген адамдардың ебедейсіз, орашалақ қимыл-әрекеттерін көресіз, солардан мысал табасыз [1].

Дене тәрбиесі сабақтары және спорттық жаттықтырулармен айналысқан оқушылардың бос уақыттары аз болады, олар әр минөттарын санап, қадірлеп өмір сүреді. Спортпен шұғылданатын балалар шылым шекпейді, ішімдік ішпейді, нашақор болмайды, бос уақыттарын үнемді пайдаланады, ондай келеңсіз іс-әрекеттермен айналысатын адамдардың арасында болмайды. Өйткені олардың бос уақыттары аз, адам ағзасына зиянды нәрселерді біледі, ондай әрекеттерге барса денсаулық нашарлайтынын, спортта жоғарғы нәтижеге жете алмайтындықтарын түсінеді.

Мектеп жасында балалардың ағзаларына әсер ететін дене тәрбиесі жұмыстары дұрыс ұйымдастырылса, ол оқушының дене және ақыл-ой жұмыс қабілеттілігі деңгейінің көтерілуіне себеп болады. Осыған жетер жол дұрыс жоспарлануы, оқушылар белгілі білім негіздерін, әр түрлі ақпараттарды дұрыс алуы, меңгеруі, түсінуі керек. Оны түсінген оқушы өзінің дене және ақыл-ой, жұмысқа қабілеттілігі деңгейін жоғарылатуға тырысады, ұмтылады.

Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі жұмыстары оқушылармен жүргізілетін басқа өнегелік, эстетикалық, еңбек, ақыл-ой тәрбиелерінің міндеттерін орындауды оңайлатады.

Мектеп жасындағы оқушылардың дене тәрбиесінің міндеттері:

Сауықтыру міндеттері:

1. Денсаулықты нығайту, дұрыс мүсінді қалыптастыру, ағзаның барлық жүйелері мен функцияларын дамыту, жүрек қан-айналысы, тыныс алу, орталық жүйке жүйесін нығайту, зат алмасу үрдісін белсенді ету.

2. Сыртқы ортаның қолайсыз әсерлеріне ағзаның қарсылық күшін жоғарылату. Мүмкіншілік болғанынша дене тәрбиесі жаттығуларын, сабақтарын таза ауада өткізу қажет. Күн қызуы, ауа температурасы ылғалдылығы бала ағзасын шынықтырады.

3. Ағзаның жалпы жұмысқа қабілеттілігін жоғарылату және гигиена дағдыларын қалыптастыру. Ол міндеттерді орындау үшін оқушылар күнделікті дене тәрбиесі жаттығуларын орындауы, оқу, демалыс, ұйқы, тамақтану тәртіптерін сақтауы қажет. Осы тәртіптерге бастауыш және орта сынып жасындағы кезеңнен бастап, үйретіп қалыптастыру керек, өйткені бұл кезеңдер – бала ағзасының қарқынды дамитын кездері.

4. Жынысына, мектептегі жас кезеңдеріне байланысты дене қасиеттерін дамыту. Бастауыш сынып жасындағы оқушылардың барлық дене қасиеттерін үйлесімді дамыту керек. Бірақ негізінен жылдамдық және қимыл үйлесімділігі, ептілікке басты назар аудару қажет болады. Орта сынып жасындағы балалардың жылдамдық қабілеттілігін және күш жылдамдылығын дамытуға баса көңіл бөлу қажет болады. Бірақ өте ширығып, ұзақ уақыт күш салатын жаттығуларды беруге болмайды. Жоғарғы сынып жасындағы оқушылардың күш жылдамдығы қасиетін дамытуға, жалпы және аэробты төзімділікті дамытуға көп көңіл бөлген дұрыс болады [2].

Білім беру міндеттері:

1. Өмірге қажетті қозғалыс іскерлігі мен дағдысын қалыптастыру және жетілдіру. Оқушыларды қалыптастыру үшін керек қозғалыс іскерлігі мен дағдылары мынандай бес топқа

бөлінеді. Адамға кеңістікте қозғалуға көмектесетін қозғалыс іскерліктері мен дағдылары. Олар: жүру, жүгіру, суда жүзу, шаңғы тебу; 2) адам қозғалғанда оның денесін басқаруға керек дене қалпы мен тұрыстарының дағдылары. Олар: негізгі тұрыс, бастапқы қалып, әр түрлі дене қалыптары, тұрыстары, саптық жаттығулар және т.с.с.; 3) әр түрлі қозғалыстарды спорттық құралдармен орындау дағдылары. Олар: доптармен, секіртпелермен, батпандармен, гимнастикалық таяқтармен жаттығулар; 4) қол, аяқ қозғалыстарын дененің басқа мүшелерінің қозғалыстарымен үйлестіре, басқара білу дағдылары. Олар: аунап түсу, ілініп тұру, жоғары көтерілу, таяну, тепе-теңдік сақтау; 5) қолдан жасалған кедергілерден өтуді қамтамасыз ететін кешенді қозғалыстарды орындайтын дағдылар. Олар: тіреле секірулер, өрмелеулер, ұзындыққа және биіктікке секірулер; Орта көрсеткіштерден бойы мен салмағы жоғары балалар мен жасөспірімдердің жүйке жүйелерінің қозу үрдісі тез болады, олар ашуланса көп уақыт сабаларына түсе алмай отырады. Ойын сабақтары, эмоциялық әсерлер көп пайда болатын кездерде, ондай оқушыларды мұғалімдер көбірек тынықтыруға тырысуы керек. Салмақтары өте аз оқушыларға тыныс алу, демалу кеуде бұлшық еттерін дамытатын жаттығуларды көбірек беру қажет болады.

Орыс ғалымдары Ю.П. Лисициннің (1996), Н.Н. Алфимовтың (1981, 1985), Ю.П. Высочанин және В.И. Шапошникованың (1999) еңбектері бойынша баланың бойы, салмағына байланысты дене дамуын бағалау кестесін ұсынып отырмыз (4,5-кестелер).

Балалар денесінің даму көрсеткіштері олардың дене көрсеткіштерімен тығыз байланысты. Денелері дұрыс дамыған балалардың көбінесе дене қуаты көрсеткіштері де жақсы болады.

Ресейдің дене тәрбиесі мен спорт мамандары Л.Б. Кофман, В.А. Кабачков, А.Н.Тяпин, Л.А.Захаров, Ю.П. Пузырь (Ж.К. Холодов, В.С.Кузнецов, 2003) 6-17 жастағы мектеп оқушыларынан жылына екі рет: қыркүйек, мамыр айларында алынатын, олардың дене дайындығы деңгейін көрсететін сынақ жаттығуларын зерттеп құрастырды. Осы көрсеткіштер бойынша оқушылардың дене қасиеттерінің даму деңгейін анықтап, келешек жұмыстарға өзгерістер енгізуге болады[3].

Сынақ жаттығуы қол мен иық деңгейінің күш төзімділігін бағалауға арналған:

- белтемірде салбырай асылу (қыз балалар). Сынақ жаттығуы қол мен иық деңгейінің статикалық күш төзімділігін бағалауға арналған;

- шалқалап жатқан қалыпта 30 сек бойы кеудені көтеру. Сынақ жаттығуы кеудені көтеру бұлшық еттерінің күшін бағалауға арналған;

- отырған қалыптан алдыға еңкею. Сынақ жаттығуы омыртқа мен жамбас-сан буынының икемділігін өлшеуге арналған.

Қазақстан мемлекетінің шығыс өңірлерінде мектеп оқушыларына арналған, сол жердегі климаттық, әлеуметтік, экономикалық жағдайға сай дене дайындығы сынақ жаттығулары кейінгі жылдары тұрақты қолданылып келеді.

Анаэробты төзімділікті дамыту, анаэробты жағдайдағы жұмысты энергиямен қамтамасыз етудің ең негізгі – алактатты және лактатты жолмен жұмыс қуатының деңгейін көтеруге бағытталған. Шегіне дейін және шегіне жақын күшпен орындалған, циклді немесе ациклді спорттық жаттығулар қолданылады. Алактатты төзімділік кезінде спортшы ағзасында креатинфосфаттың азаю үрдісі дамиы.

Алактаттық төзімділікті арттыру үшін ұзақтығы 5-тен 10 секундқа дейінгі уақытта қатты қарқында, жұмыс шегі 100%-ға дейін орындалатын жаттығулар қолданылады. Мысалы, 30-70 метрге жүгіру, 25 м суда жүзу т.б. жаттығулар. Тынығу аралығы – 2-3 минут. Креатинфосфаттың қоры бұлшық еттерде өте аз, 3-4 әрекетке ғана жетеді, сонан соң 7-10 минут тынығу қажет. Бір сабақта 4-5 тізбек орындалады.

Анаэробты сипаттағы жүктемелерді тиімді пайдалану бұлшық еттегі креатинфосфаттың, гликолеттің көбеюіне, ферменттің ауысу белсенділігіне, гликолиздің қарқынды көбеюіне көмектеседі [3].

Қорыта келе, ғалымдардың дәлелдеулерінше, осы кезеңдегі негізгі денсаулық белгісі – оқушылардың дене дамуы. Балалардың бойы мен салмағына қарап олардың өмір

сүру жағдайы мен сыртқы ортаның бала ағзасына жағымды, жағымсыз әсерін білуге болады. Балалардың бойы мен салмағы олардың денсаулықтарын анықтайтын санитарлы-гигиеналық, дәрігерлік-қоғамдық көрсеткіш болып табылады.

Қоғамның болашағы - оқушы-жастарға ұжымдық тәрбие беруде дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарды өткізудің рөлі зор. Қазақстанның ұлттық ойындарының ішінде ұжымдыққа, ауызбірлікке тәрбиелейтін ойындарды оқу-тәрбие үрдісінде тиімді пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аулик И.В. Определение физической работоспособности в клинике и спорте. - М. : Медицина, 1989. - 192 с.
2. Загрядский В. П., Егоров А. С. Психофизиология умственного труда. - Л.: Наука, 1983. 131с.
3. Солодков А.С., Мельников Д.С., Бухарин В.А. Работоспособность спортсменов: её критерии и способы коррекции//Ученые записки Университета им.П.Ф.Лесгафта. - 2007, № 3 (25). - С.74-79.
4. Геселевич В.А. Методы оценки физической работоспособности борцов// Спортивная борьба.- М.: Физическая культура и спорт, - 1993,47 с

УДК 17.035.6.(035.3)

АДАПТИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВУЗЕ

Нурлан О. Э., Мурсалимов У.Т., Байбатыров Т.Б., студенты группы НВР-411
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: o.nurlanov@mail.ru

В статье рассматривается адаптивная технология профессиональной подготовки специалистов в Вузе, когнитивное развитие студентов, развитию их индивидуальности и инициативы, формированию личностного поведения, совместимого с ценностями современного социума.

Ключевые слова: профессиональная подготовка специалистов, инновационно-технологический подход, ориентированный на результат, личностно-ориентированный подход, ориентированный на самореализацию личности обучаемого.

Мақалада университетте мамандарды кәсіби даярлаудың бейімделген технологиясы, студенттердің танымдық дамуы, олардың даралығы мен бастамаларын дамыту, қазіргі қоғамның құндылықтарымен үйлесімді жеке мінез-құлықты қалыптастыру қарастырылады.

Түйін сөздер: мамандарды кәсіби даярлау, инновациялық-технологиялық әдіс, жеке тұлғаға бағытталған тәсіл, жеке басының өзін-өзі жүзеге асыруына бағытталған, бағдарланған тұлғаны қалыптастыру.

The article deals with the adaptive technology of professional training of specialists in higher education, cognitive development of students, the development of their individuality and initiative, the formation of personal behavior compatible with the values of modern society.

Key words: professional training of specialists, innovative and technological approach, result-oriented, personality-oriented approach, focused on the self-realization of the student's personality.

Объективные процессы, происходящие в казахстанской системе образования, в частности демократизация, информатизация и интеграция, не могли не повлиять на деятельность вузов. В этой связи перед вузами республики появились новые задачи дальнейшего развития профессиональной подготовки специалистов (далее - ППС) в условиях изменившегося общества

по формированию у подрастающего поколения социально и профессионально желательных компетенций и качеств. Задачи модернизации казахстанского общества, поднятые Президентом республики Н.Назарбаевым, также требуют активной деятельности вузов по «подготовке кадров, адаптированных к глобальной конкуренции в сфере знания»

ППС как современная информационно-образовательная система содержит необходимый инструментарий для построения технологии вузовского обучения, фундаментализации воспитания, так и для формирования у студентов профессионального сознания и компетенций. В свою очередь параметры компетенций находят выражение в образовательной программе специальности, на основе которой осуществляется проектирование ППС.

При проектировании ППС перед вузом всегда стояли две задачи ведения образовательной деятельности:

- 1) сохранение традиций и поддержание вузом строжайшего алгоритма учебного плана (инновационно-технологический подход, ориентированный на результат);
- 2) обеспечение свободного диалога равноправных субъектов образовательного процесса (личностно-ориентированный подход, ориентированный на самореализацию личности обучаемого).

Первая задача относится к так называемой «линейной» системе обучения, а вторая – к «нелинейной». На определенном периоде развития общества, соответственно и высшей школы, возникала необходимость преобладания того или иного подхода к осуществлению ППС. Ниже попытаемся раскрыть суть каждого из них.

ППС по своей сути всегда была технологичной – образовательный процесс осуществлялся и осуществляется согласно заранее заданным параметрам знаний, поведенческих норм и ценностей, соответствующих развитию общественного сознания и будущей профессиональной деятельности студентов. Данное обстоятельство отражает потребность вуза в технологическом подходе. Особенностью инновационно-технологического подхода является то, что студенту, в вузе передаются конкретные специальные знания и традиции специальности в рамках образовательной программы, а когнитивному развитию студента уделяется мало внимания. При этом акцент делается на высокую дисциплинированность, преданность студентов идеалам вуза и на осуществление деятельности по заданному алгоритму. Эта технология «обучения всех одинаково» в вузе до настоящего времени имеет место быть. Данная технология массово использовалась преимущественно в советское время, в нынешних условиях в основном сохранилась в военных учебных заведениях. При такой технологии ППС, как правило, на 1-2 курсах изучался блок общенаучных дисциплин, чаще всего содержание этих дисциплин было оторвано от практики будущей профессиональной деятельности и студенты трудно понимали роль и место этих дисциплин в будущей профессии. Часто они воспринимались как второстепенные. Это привело к избирательному отношению студентов к изучению дисциплин учебного плана – общенаучные дисциплины ими изучались пассивно.

Анализ опыта вузов по данной системе показал, что главным недостатком этого подхода явилось то, что в основном передавалось содержание образования, а когнитивному развитию студентов, развитию их индивидуальности и инициативы, формированию личностного поведения, совместимого с ценностями современного социума, уделялось мало внимания. Знания давались фрагментарно, оценка осуществлялась на семинарах в виде опроса материала лекции. Вместе с тем, следует отметить, что несмотря на все недостатки данная система имела четкую логику, имела технологические признаки последовательного формирования профессионализма.

Позже в директивных документах отмечалось, что центральным звеном реформирования системы образования должно стать всеобъемлющее внедрение современных технологий в образовательные процессы. Были предложения начинать учебный процесс с преподавания профильных дисциплин прямо с первых курсов, общенаучные и общепрофессиональные дисциплины рассматривались как сопутствующие и дополняющие. Были также предложения по минимизации лекционных занятий в суммарном объеме

дисциплин. Особенно было много предложений по индивидуализации образовательного процесса посредством усиления и расширения самостоятельной работы. В вузах предпринимались меры по совершенствованию образовательного процесса на основе внедрения в него инноваций, создания психологически комфортной среды, обеспечивающей интенсификацию учебной деятельности и эффективное взаимодействие субъектов педагогического процесса. Эта мера была оправдана тем, что, если технологический подход в чистом виде чаще всего опирается на процессы восприятия, памяти, внимания, инновационно-технологический подход же, прежде всего, – на творческое, продуктивное мышление, поведение и общение. Другими словами, инновационной деятельности вуза свойственно внедрение новых идей, научных знаний, передовых методов обучения в ППС.

Замысел инновационной образовательной программы связан с обеспечением адекватного и опережающего отклика системы ППС на запросы практики. При этом расчет был сделан на активные методы обучения: тренинги, программированное, компьютерное обучение, учебные групповые дискуссии, кейсы (анализ конкретных, практических ситуаций), деловые и ролевые игры.

Сложность в применении активных методов обучения состоит в том, что обучаемые не всегда бывают готовы к таким занятиям. Эти методы требуют серьезной подготовительной работы, проведения предварительного ознакомления обучаемых с теми материалами (сценариями, кейсами), которые впоследствии будут использоваться в учебном процессе. А это требовало большей свободы и активности обучаемых. Решение этой важной задачи возлагалось на так называемую «нелинейную» (кредитную) систему обучения, внедренную повсеместно в вузы республики в начале 2000-х годов. Она призвана была стимулировать активную самостоятельную работу обучающихся, обеспечивать выборность индивидуальной образовательной траектории, мобильность, большую степень академической свободы бакалавров, магистрантов и докторантов, способствовать признанию документов об образовании в мировом образовательном процессе.

В рассматриваемой технологии ППС акцент делается на интерактивные методы обучения, в которых главное внимание уделяется практичности передаваемых знаний, умений и навыков. Данные методы позволяют за достаточно короткий срок передать довольно большой объем знаний в условиях возрастающего потока информации, при высокой учебной активности студентов обеспечивают эффективное овладение ими изучаемым материалом и закрепления его на практике.

На практике интерактивность как принцип педагогического сотрудничества реализуется благодаря сознательному и активному включению обучаемых в образовательный процесс. Это предполагает наличие двух факторов: с одной стороны, желание и умение преподавателя их использовать, с другой стороны, готовность студентов учиться по новым технологиям. Интерактивные методы обучения подразумевают развитие горизонтальных связей между студентами группы, а также навыков командной работы в процессе обучения. Для преподавателей это означает изменение подхода к процессу обучения, учет интересов студентов и запросов будущей профессии.

Вместе с тем, в настоящее время отсутствует серьезное научное исследование проблем апробации данной технологии. «Соблюдается только формальная сторона дела, а механизмы эффективного функционирования до сих пор не созданы. В частности, условия не соответствуют требованиям их реализации, экономической, организационной и трудовой мотивации нет, не установлены научно обоснованные размеры педагогической нагрузки, которая в данное время почти в два раза превышает норматив» [10, с. 21]. При этом имеют место проблемы по обеспечению блока дисциплин по выбору (элективных дисциплин), академической мобильности обучаемых и распределению часов по видам занятий согласно рекомендациям кредитной технологии обучения. Дело в том, что кредитная система обучения, требующая определенного уровня сознания субъектов образовательного процесса, не встраивалась, а заменила старую систему. При этом отношения между субъектами педагогического процесса – студентом и преподавателем – особо не изменились и это привело

к отсутствию полного понимания друг друга. Эта объективная реальность, поскольку они являются «продуктами» разных подходов в образовании. При этом нужно было учесть, что образовательная система - это самый консервативный, трудно меняемый социальный институт, связанный с менталитетом народа, его историей и традициями. При этом сложностями реализации данной системы в казахстанских реалиях являются: не полная их адаптивность к менталитету (уровню сознания) субъектов ППС, шаблонность планирования образовательного процесса, неразвитая сеть телекоммуникации и Интернет, отсутствие научно обоснованного нормирования труда преподавателей, недостаток времени для разработки курсов на базе новых технологий, нехватка учебно-вспомогательного персонала, недостаток соответствующим образом оборудованных аудиторий и классов и др.

Но главная проблема внедрения кредитной технологии обучения в вузе заключается в том, что образовательные стратегии, программы и инициативы реализуются по западным лекалам, которые, в особенности, условиях регионального вуза в полном объеме не срабатывают, так как не всегда учитываются менталитет населения Казахстана, специфика работы не только организаций образования но и уровень развития общественных отношений в целом. Поскольку вузы как социальный институт работают по уже существующим гласным и негласным правилам общества, они просто следуют сложившемуся тренду во внутривполитической сфере. Поэтому ни о каком эффективности данной системы речи быть не может, пока знание не становится истинной ценностью общества.

Вместе с тем, мир очень быстро меняется. В условиях глобализации разница в технологиях и процессах между Казахстаном и западным миром сократилась. Это значит, что нужно быстрее адаптироваться. Ясно, что модернизация кредитной системы обучения в соответствии с реалиями сегодняшнего дня неизбежна. На наш взгляд, выбор технологии ППС должен зависеть от образовательного уровня обучаемых, от структуры и тенденций развития профессий и от ступени профессионального образования. Практика показала, что вышеперечисленные технологии в отдельности работают не эффективно. Должны быть использованы разные подходы к образованию в бакалавриате, магистратуре и докторантуре. Оптимальным считается комплексирование двух основных технологических подходов, описанных выше. При этом их представленность на каждом уровне профессионального образования определяется не только сроками обучения, различием дисциплин, но и содержательными, методическими, результативными параметрами.

Таким образом, практика убедительно доказывает целесообразность опоры на адаптивную технологию ППС, сочетающую инновационно-технологические и личностно-ориентированные составляющие. Данный подход оправдан в условиях интеграции науки, образования и практики в целом, дисциплин и предметов в частности. Выбор той или иной технологии диктуется обеспечением разумного баланса разнообразных подходов, исходя из условий образовательной среды. Примерное соотношение двух основных подходов в зависимости от уровня профессионального образования приведено в таблице 1.

Таблица 1

Рекомендуемое соотношение инновационно-технологического и личностно-ориентированного подходов на различных уровнях профессионального образования согласно концепции адаптивной технологии ППС

Составляющие адаптивной технологии ППС	Бакалавриат	Магистратура	Докторантура
Инновационно-технологический подход	75%	50%	25%
Личностно-ориентированный подход	25%	50%	75%
Итого	100%	100%	100%

ЛИТЕРАТУРА:

1. Назарбаев Н.А. "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" // <http://www.akorda.kz>.
2. Азарова Т.А. Технологический подход в образовании // <http://mirznanii.com>.
3. Назарбаев Н.А. К экономике знаний через инновации и образование // Информационные технологии в высшем образовании. – 2006. – № 2, 3. – С. 9.
4. Галиев Т.Т. Интенсификация учебного процесса в современных условиях // Вестник высшей школы Казахстана. – 1995. – № 5. – С. 72-77.
5. Алданазарова А. Инновационные технологии как фактор повышения качества образования // Высшая школа Казахстана. – 2004. – № 1. – С. 48-52.
6. Гнатышина Е.А. Концептуальные основы инновационного развития учреждения профессионально-педагогического образования // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 3. – С. 57.
7. Гаврилина О. П. Повышение качества услуг в области бизнес-образования с использованием маркетинговых процедур и методов. – автореф. ... дис. канд. экон. наук. – М., 2004. – 26 с.
8. Законодательство об образовании в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2008. – 252 с.
9. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
10. Айнабек К. Определение верхнего предела заработной платы как способ мотивации творческого труда // Вестник высшей школы. – 2007. – № 8. – С. 21.
11. Ванюрихин Г.И. Болонское образовательное пространство и новые возможности двухступенчатой подготовки специалистов // Вестник Государственного университета управления. – 2006. – № 1(6). – С. 23-26.
12. Коротков Э.М. Управление качеством образования: учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект: Мир, 2006. – 320 с.
13. Джакубақынов Б.Б. Проблемы внедрения кредитной системы обучения в военно-учебных заведениях // мат. респуб. научно-практич. конф. – Тараз: ТарГПИ, 2005. – Т.1. – С. 91-94.
14. Иванова А.В. Развитие познавательного интереса студентов вузов в современных социокультурных условиях // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 2. – С. 26.
15. Роджерс К.Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / перевод с английского. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 286.

ӘОЖ 658.33

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БИЗНЕСТЕГІ АДАМИ ФАКТОР

Нусупова А., Сұлтан А., Талапұлы А.

Ғылыми жетекші - Илимжанова З.А., э.ғ.к., доцент

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aiymss00@mail.ru

Мақалада инновациялық бизнестің қалыптасуы мен дамуындағы адами фактор мәселелері қарастырылған. Адами капиталдың жоғары өнімділігін қамтамасыз ету міндеті, әсіресе инновациялық бизнес саласында, өте өзекті және сұранысқа ие болды.

Түйін сөздер: Инновация, кәсіпкерлік, инновациялық бизнес, адами фактор, кәсіпкер, адами капитал.

В статье рассмотрены вопросы человеческого фактора в становлении и развитии инновационного бизнеса. Задача обеспечения высокой продуктивности человеческого капитала, особенно в сфере инновационного бизнеса, стала чрезвычайно актуальной и востребованной.

Ключевые слова: Инновация, предпринимательство, инновационный бизнес, человеческий фактор, предприниматель, человеческий капитал.

The article deals with the issues of the human factor in the formation and development of innovative business. The task of ensuring high productivity of human capital, especially in the field of innovative business, has become extremely relevant and in demand.

Keywords: Innovation, entrepreneurship, innovative business, human factor, entrepreneur, human capital.

Бүгінгі таңда инновациялық бизнестің қалыптасуы мен дамуындағы адам факторының негізгі рөлі туралы пікірмен бөлісетіндер көп. Инвесторға кірістер мен шығыстардың оптимистік болжамымен және рекордтық өтелу мерзімімен керемет бизнес-жоспар ұсынуға болады, бірақ қаржыландыру туралы шешім қабылдаған кезде сандар негізгі анықтаушы фактор болмайды, бизнес-идеяны құрған және оны жаңа өнімдерде, қызметтерде, технологияларда жүзеге асыруға дайын адамдар шешуші болады.

Бизнестегі адамдар – талантты болады, көшбасшылық амбицияларымен, еңбек нарығында олар өымбат және тапшы болып келеді. Осының салдарынан адами капиталдың жоғары өнімділігін қамтамасыз ету міндеті, әсіресе инновациялық бизнес саласында, өте өзекті және сұранысқа ие болды.

Адами факторға байланысты инновациялық бизнестің қалыптасуы мен дамуы проблемалары көп жоспарлы. Адам капитал жұмыс істеуі үшін ол жинақталған болуы, үнемі өсіп, максималды кірісті қамтамасыз ететін жағдайларда жұмыс істей алуы керек. Бұл тек бизнес деңгейінің ғана емес, сонымен бірге елдегі жұмыс күшінің сандық және сапалық параметрлеріне үлкен әсер ететін мезо және макро деңгейлердің міндеті [1].

Адамның инновациялық бизнестегі жетістігін анықтайтын негізгі факторларды көрсетуге болады. Факторлар деп процестің сипаттамаларына және мақсаттарға қол жеткізуге тікелей немесе жанама әсер ететін көптеген күштер мен субъектілер түсініледі. Зерттеу пәні мен міндеттеріне қатысты факторлардың үш деңгейін (тобын) ажыратуға болады.

Факторлардың бірінші тобына (бірінші деңгей) инновациялық бизнесте жұмыс істейтін адамның сипаттамалары кіреді. Бұл инновациялық кәсіпкерлер мен жалданған қызметкерлер.

Екінші топқа (екінші деңгей) инновациялық бизнес-құрылымдағы адамның "мекендеу ортасын" сипаттайтын факторлар, сондай-ақ персоналға ықпал ету және оны басқару құралдары жатады. Оларға мыналар жатады:

- ұйымдастыру мәдениеті;
- қызметкерлерге құнды ұсыныс;
- HR-басқару технологиялары.

Үшінші топқа (үшінші деңгей) сыртқы орта деп аталатын факторлар кіреді. Бұл инновациялық бизнесті жүргізудің инфрақұрылымдық компоненттері:

- адам капиталының жәй және кеңейтілген өсімін молайтуды жүзеге асыру;
- экономикалық қатынастардың әртүрлі субъектілерінің өзара іс-қимылының құқықтық институттарын құру;
- инновациялық бизнес құру, жаңа өнімдер мен технологияларды әзірлеу және коммерцияландыру саласында халықтың белсенділігінің өсуіне ықпал ететін инновациялық ахуал құру және т. б.

Адам бизнеске жұмыс істеуге келгенге дейін өнімді ресурс ретінде қалыптаса бастайды. Жұмыс күшінің сапалық сипаттамалары денсаулық сақтау, білім беру жүйесімен анықталады. Адамның әлеуметтік-мәдени ортасы, оның ішінде өмір салты, моральдық және этикалық нормалар, отбасының және басқа да әлеуметтік топтардың мәдени және діни негіздері үлкен рөл атқарады.

Қоршаған орта факторларының белсенді әсері адамның бүкіл еңбек өмірбаянында жалғасады, оның құндылықтарын, әлеуметтік, кәсіби және экономикалық қажеттіліктері мен басымдықтарын қалыптастырады.

Адамға әсер ететін қоршаған орта факторларының алуан түрлілігі өте үлкен. Сондықтан біз адамның инновациялық әлеуетін қалыптастыруға және іске асыруға белсенді әсер ететіндерді ғана атап өтеміз. Бұл, ең алдымен,:

- білім беру жүйесі;
- денсаулық сақтау жүйесі;
- социомәдени ортасы;
- мемлекеттік инновациялық саясат;
- ғылыми-техникалық факторлар;
- еңбек және азаматтық құқық;
- еңбек нарығының жағдайы және демографиялық жағдай.

Барлық осы факторлар бір-бірімен тығыз байланысты. Осыған байланысты адамның инновациялық өнімділігін арттыру міндетін теориялық зерттеулерде де, бизнестегі адам ресурстарын басқару практикасында да кешенді жүйелік тәсілді жүзеге асыру кезінде ғана шешуге болады [2].

Инновациялық бизнестегі адами ресурстардың тиімділігін анықтайтын факторлар, ең алдымен, адамның өзіне тән сипаттамаларын қамтиды.

Ол сипатталуы мүмкін:

1. Белгілі бір терең өмірлік мүдделермен (ТӨМ) сипатталатын субъект ретінде. Т.Батлер мен Дж. Woldrup ТӨМ - бұл "тұрақты психологиялық қажеттіліктерге негізделген тартымдылық". Қызметкердің өмірлік мүдделерінің түрін анықтау оның әлеуетін барынша арттыра алатын қызмет саласын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері бойынша Т. Батлер мен Дж. Уалдруп ТӨМ-дің сегіз түрін анықтады:

- технологияларды қолдану (адамдар процестердің ішкі заңдылықтарын қызықтырады, олар технологияны қолданудың тиімді тәсілдерін іздегенді ұнатады. Мұндай қызметкерлер жоспарлауды, өндірістік жүйелерді зерттеуді және бизнес-процестерді жобалауды жөн көреді);

- сандық талдау (мұндай ТӨМ бар адамдар есептеулерде оңтайлы коммерциялық шешімдерді табудың ең жақсы немесе тіпті жалғыз әдісін көреді);

- теорияларды әзірлеу және тұжырымдамалық ойлау (адамдарға абстрактілі идеялар туралы ойлар мен әңгімелер, теориялауға деген сүйіспеншілік, ғылыми зерттеулер жүргізу тән. Олар үшін стратегияны негіздеу оны жүзеге асыру жолдарынан гөрі маңызды);

- шығармашылық (адамдар жобаның басталуын ұнатады, онда әлі белгісіз адамдар көп, қиялға бай және жаңа идеялар жасау қабілетіне ие, жаңа тәсілдерді іздегенді ұнатады);

- тәлімгерлік және оқыту (адамдар басқаларға сабақ бергенді ұнатады. Бизнесте бұл тәлімгерлікте көрінеді. Олар басқаларға өсіп-жетілуіне көмектесуге тырысады, ерікті қоғамдық жұмыстармен айналыса алады);

- адамдар мен қарым-қатынастарды басқару (адамдар басқалармен күнделікті қарым-қатынастан қуаныш алады. Әріптестердің өсуі мен жетілуіне ғана емес, олармен бірге және олардың көмегімен ұйымның алдында тұрған міндеттерді орындауға мүдделі);

- ұйымдастырушылық қызмет және кәсіпкерлік (адамдар бәрін бақылауда ұстауға тырысады, билікке ұмтылады, шешім қабылдағысы келеді. Олар жобалар мен жұмыс топтарын басқарғанды ұнатады, жауапкершілікті барынша арттыруға тырысады);

- Ақпарат және тілдік құралдар арқылы әсер ету (адамдар келіссөздер жүргізуді, сөйлесуді, сендіруді, қарым-қатынас жасауды ұнатады) [3].

Бизнестегі орталық тұлға - кәсіпкер. Сондықтан да инновациялық бизнес феноменін түсіну үшін инновациялық кәсіпкерліктің ерекше ортасында әрекет ететін және әрекет ете алатын адамның кім екенін түсіну керек. Бірақ алдымен біз бизнес саласы мен оның инновациясына қарамастан, кәсіпкерлерді қандай қасиеттер сипаттайтынын анықтаймыз.

Томсон Bolton Thomson Entrepreneur Indicator (BTEI) әдістемесі бойынша кәсіпкерлердің сауалнамасы негізінде олардың жеке сипаттамаларының (FACETS жүйесі) ерекшеліктерінің алты тобын бөліп көрсетті:

F (focus-фокус) - мақсатқа, уақытқа, әрекетке бағдарлану;

A (advantage-артықшылық) — стратегиялылық және перспективалы мүмкіндіктерді таңдау қабілеті;

C (creativity-креативтілік) - жаңа идеяларды жасау қабілеті, айқын емес жолдар мен мүмкіндіктерді көру;

E (Ego-мен) - қол жеткізуге деген ұмтылыс, әр түрлі болуға және із қалдыруға деген ұмтылыс, өзіне деген сенімділік пен адалдық, жауапкершілікті, сәтсіздіктерді жеңуге қабілетті және дайын екендігін білдіретін тағдырыңызды басқаруға деген ұмтылыс;

T (Team-команда) - дұрыс адамдарды іздеу және іріктеу, тиімді команда құру қабілеті, коммуникациялық дағдылардың жоғары деңгейі;

S (Social — әлеуметтік әсер ету) — кәсіпкер мен оның бизнесі үшін құнды адамдармен әлеуметтік желі құру мүмкіндігі.

FACETS жүйесі тұтастай алғанда табысты кәсіпкердің "бейнесін" береді [4].

Инновациялық бизнес дәстүрлі кәсіпкерліктен белгісіздік пен қауіптің жоғары деңгейімен өзгеше. Нәтижесінде инновациялық кәсіпкердің негізгі құзыреттеріне келесі міндеттерді шешу жатады:

- белгісіздік және жоғары тәуекел жағдайында шешім қабылдау;
- қатерлердің, сәтсіздіктердің, сыртқы қысымның сындарлы жағдайларында қызметті жүзеге асыру;
- ерекше, талантты адамдардан құрылған кросс-функционалды командаларды басқару;
- даму стратегиясын әзірлеу және ішкі және сыртқы бизнес-ортаның бір мәнді емес және нашар болжанатын параметрлері кезінде ресурстарды жұмылдыру.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Барш Дж., Дэвидсон Дж., Капоцци М. Лидерство и инновации // Вестник McKinsey. -2010. -№ 21. -С.15-18
2. Батлер Т., Уолдруп Д. Моделирование работы: искусство сохранения ценных сотрудников // Классика HBR: Как найти и удержать лучших сотрудников. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. -С. 181-183.
3. Дайер Д., Греггерсен Х., Кристенсен К. Ген изобретательства // Harvard business review Россия. - 2010.-№1.- С. 58.
4. Болбин Р. М. Команды менеджеров. Издательство: Манн, Иванов и Фербер, 2009. 238 с.

ӘОЖ 372.854

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА КІРІКТІРІЛГЕН ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Нұрбек А., Ермекқызы А., Бисекен А., Сыдықбаева С.А.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aibarjpy@gmail.com

Мақалада химия сабақтарында кіріктірілген оқыту технологиясын қолдану тиімділігі айқындалған. Білім беруді жаңғырту оның мазмұнын жаңартуды ғана емес, сондай-ақ инновациялық технологияларды белсенді пайдалануды да көздейді. Қазіргі дәстүрлі педагогикалық зерттеу объектісі - білім алушылардың танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту. Химия сабағындағы пәнаралық материалдарды интегративті оқыту. Кіріктірілген оқыту технологиясын қолдана отырып, "Электролиттік диссоциация" тақырыбын ашу.

Түйін сөздер: кіріктірілген сабақ, технология, кіріктіру тәсілі, кіріктірілген сабақтың ерекшеліктері.

В статье определена эффективность применения интегрированной технологии обучения на уроках химии. Модернизация образования предполагает не только обновление

ее содержания, но и активное использование инновационных технологий. Объектом современного традиционного педагогического исследования является развитие познавательных и творческих способностей обучающихся. Интегрированное обучение межпредметному материалу на уроках химии. Раскрытие темы «Электролитическая диссоциация» с применением интегрированной технологии обучения.

Ключевые слова: интегрированный урок, технология, способ интеграции, особенности интегрированного урока.

The article determined the effectiveness of the application of integrated technology of training in chemistry. Modernization of education involves not only its maintenance, but also active use of innovative technologies. The object of modern traditional pedagogical research is the development of educational and creative opportunities for students. Integrated teaching of intersubject material in chemistry lessons. Disclosure of the topic "Electrolytic dissociation" with the use of integrated learning technology.

Keywords: integrated lesson, technology, method of integration, features of the integrated lesson.

Кіріспе. Қазақстандық білім беруді дамытудың негізгі стратегиялық міндеттерінің бірі оның сапасын арттыру және дамыту болып табылады. Білім берудің маңызды нәтижесі өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты бейімделе алатын, қазіргі өмір кеңістігінде ұтқырлыққа, коммуникабельділікке ие жан-жақты дамыған тұлға болуы керек.

Кәсіптік білім беру мен жалпы білім беретін мектептің негізгі айырмашылығы-оқушылардың теориялық білім мен практикалық еңбек дағдыларын бір уақытта игеруі. Практикалық даярлық зертханалық-практикалық сабақтар және практикалық (өндірістік) оқыту нысанында жүзеге асырылады. Мұның бәрі оқытудың тиімділігіне кепілдік беретін басқа теориялық негіздерді, білім беру және педагогикалық технологиялардың типологиясы мен сипаттамаларын қажет етеді.

"Химия" модулі бөлігінде:мұғалім күнделікті өмірдегі химиялық көріністерге этикалық және эстетикалық баға беруі керек. Нәтижесінде жаңа әдістерді, балама шешімдерді іздеу, оқушыларды өзгертін ортаға бейімделуге үйрету қажеттілігі туындады, оқушыға жалпыға бірдей қолданылатын негізгі құзыреттер жиынтығын беру қажеттілігі , бұл тек оқу нәтижесі ғана емес, сонымен бірге оларды одан әрі дамыту көзі болады. [1]

Адам үшін өзін және қоршаған әлемді танудың негізгі тәсілдерінің бірі - эстетикалық, когнитивтік, тарихи-генетикалық, әлеуметтік және функционалдық аспектілерді біріктіретін кіріктіру технологиясы болып табылады. Материалдық тұрғыдан алғанда, онда химиялық және физиологиялық процестер логикалық, бейнелі және ассоциативті ойлау деңгейінде өзара әрекеттесуін қажет етеді.Соның шешімі ретінде кіріктірілген оқытуды қолдану инновациялық технологиялардың баламасы болып табылады.

Кіріктірілген сабақ-екі немесе бірнеше пәннің өзара байланысты материалын зерттейтін сабақтың ерекше түрі. Мұндай сабақтар кейбір пәндердің материалын білу басқа пәнді оқу кезінде сұрақтар мен міндеттердің мәнін түсіну үшін қажет болған жағдайда қолданылады. Кіріктірілген сабақты әдетте өзара байланысты пәндердің екі оқытушы немесе арнайы пән мұғалімімен өткізеді. Кіріктірілген сабақтардың формалары әртүрлі болуы мүмкін. Кіріктірілген сабақтар түрінде екі немесе бірнеше пәннің проблемалары ашылатын жалпылама сабақтар өткізген жөн.

Кіріктірілген сабақтар - қазіргі дидактиканың күрделі мәселесі. Кіріктірілген сабақтың дидактикасы үш элементтен тұратын құрылымға ие: бірінші пән саласындағы білім мен дағдылар,екінші пән саласындағы білім мен дағдылар,оқу процесінде осы білім мен дағдыларды біріктіру.

Кіріктірілген сабақ өткізетін мұғалім жасөспірімдер туралы білімнің қайшылықтарын ескеріп, олармен жұмыс жасау кезінде сабақта өзгермелі және тұрақты, қайталанатын және ерекше, кездейсоқ және тұрақты, айқын және интуитивті процесстерді қолданып, олардың өзара әрекеттесуінің өлшемін табуы керек. Қоршаған әлем туралы жан-

жақты идеялар оны түсінудің толық бейнесін жасайды. Кіріктіру жеке тұлғаның қалыптасуының өсуін ынталандырады, қоғамда өз орнын табуға көмектеседі, жасөспірімдердің санасында философиялық принциптерді тәрбиелейді. [2]

Оқу пәндерінің кіріктіру ынтымақтастық қағидаты бойынша, ерікті және өзара тиімді негізде құрылады. Бұл жерде кіріктірілген сабақтарға қатысушылардың барлығының ортақ мүдделерін ескеру қажет.

Кіріктірілген сабақтар оқушылардың әлеуетін дамытады, қоршаған шындықты білуге, ойлау логикасын, коммуникативті қабілеттерін дамытуға итермелейді.

Кіріктірілген сабақтарда дағдыларды, бұрын зерттелмеген жаңа салаларға ауыстыру жүреді, бұл оқушыларға шығармашылық жағдайларда шешім қабылдауға көмектеседі. Дәл осындай дайындық қазіргі қоғамның интеграцияланған ақпараттық кеңістігінде бәсекеге қабілетті маманды қамтамасыз етеді.

Химияны формализациялау процестері ақпараттық технологиялар барлық ғылымдарды қамтиды. математикалық әдістер психологияда, әлеуметтануда, экономикада, тарихта және тіпті тіл білімінде қолданылады. Қазіргі уақытта химияны интеграция деңгейінің өсіп келе жатқаны байқалады.

Оқу процесін интеграцияланған құрудың кейбір мүмкіндіктері оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін сапалы шешуге мүмкіндік береді:

- Пәнаралық байланыстарға көшу оқушыға іс-қимыл әдістерін бір объектілерден екіншісіне ауыстыруға мүмкіндік береді, бұл оқуды жеңілдетеді және әлемнің тұтастығы туралы түсінік қалыптастырады.
- Пәндерді интеграциялау құрылымындағы проблемалық жағдайлардың үлесін арттыру білім алушылардың ойлау белсенділігін жандандырады.
- Интеграция сабақтың ақпараттық сыйымдылығын арттырады.
- Интеграция жасөспірімдерді оқытуды ынталандыру құралы болып табылады, оқушылардың оқу-танымдық қызметін жандандыруға көмектеседі, шамадан тыс жүктеме мен шаршауды жеңілдетуге көмектеседі.
- Оқу материалын біріктіру білім алушылардың шығармашылығын дамытуға, әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға ықпал етеді.

Кіріктірілген сабақтардың түрлері әр түрлі болуы мүмкін: жаңа материалды түсіндіру, білімді бекіту және жалпылау, сабақ-практикум, сабақ-ойын және т.б. қазіргі заманғы кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру орта кәсіптік білім беретін оқу орындарында болашақ жұмысшыларды даярлаудың бүкіл процесінің негізгі функцияларының біріне айналады. Мұның бәрі білім беру мазмұнын одан әрі жетілдіру және білім беру, ғылым мен өндірісті интеграциялау негізінде білім беру процесінің сапасын арттыру қажеттілігін тудырады.

Кіріктірілген пәнаралық байланыстарды әр түрлі тұрғыдан У. Байер, Г. И. Батурина, Р. А. Блохина, Н. Мен. Горбачев, И. Д. Зверев, П. Г. Кулагин, т. б. зерттеген. Химияны оқыту үдерісіндегі пәнаралық байланыстарды талдағандар: Д. П. Ерыгин, В. Н. Федорова (химия және биология); Л. В. Загрекова, В. Р. Ильченко, Д. М. Кирюшкин, Е. Е. Минченков (химия және физика); Е. Г. Шмуклер (химия және математика).

Химия пәнінің басқа пәндермен тығыз қатынаста бола алатын, физика және биология курстарында элементтердің-органогендер мен бейорганикалық және органикалық заттардың құрылымы, физикалық және химиялық қасиеттері мен биологиялық функциялары арасындағы пәнаралық байланысты атап өтуге болады. Бұл тақырыптар: "Қарапайым заттар-металдар. Қарапайым заттар-бейметалдар", "Химиялық элементтердің қосылыстары", "Ерітінділер" (8 сынып.); "Азоттың кіші тобы", "Көміртектің кіші тобы", "галогендер" (9 сынып.); "Күрделі эфирлер. Майлар", "Көмірсулар", "Аминдер. Амин қышқылдары. Ақуыздар" (10 сынып) – химия курстарында, "кристалды денелер" (7 сынып.); – физика курсында, "Жасуша", "Тұқым", "Тамыр", "Жапырақ", (7 сынып.); "Қанайналым жүйесі", "Тыныс алу жүйесі", "Ас қорыту жүйесі", "Метаболизм", "Эндокриндік бездер", (8 сынып.); "Жасушаның химиялық құрамы" (10 сынып) – биология курстарында. Бұл тақырыптарда химиялық байланыстар туралы ілім

мен заттардың құрылымы теориясы негізінде тірі табиғаттағы заттардың құрылымы, қасиеттері мен қызметтері арасындағы байланысты ашуға болады.

Сонымен, интеграцияланған оқыту әдісі жаңа әдіс емес, мұғалімдер оқу процесіне интегративті технологияларды енгізуге бірнеше рет әрекет жасады. Бірақ бұған бірқатар объективті және субъективті себептер кедергі келтірді. Бүгінгі таңда жағдай өзгерді. Жаңа мемлекеттік білім беру стандарттарының енгізілуімен дәстүрлі оқыту әдістері өткенге оралады. Интегративті білім беру идеясы қазіргі мектептің тұжырымдамалық идеяларының біріне айналады. Интегративті білім беру білім беру процесінің тұтастығын, дүниетанымды қалыптастырудағы жүйелілікті жүзеге асырады. Біріктірілген сабақтар жасырын тәуелділіктер мен байланыстарды анықтау, себеп-салдар байланысын орнату, бұрын алынған материалды жаңасына ауыстыру қабілеттерін дамытуға ықпал етеді [3]

Интеграцияланған оқыту болашақ жұмысшылардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру процесі үшін де, кейінгі кәсіби қызмет үшін де маңызды.

Халықаралық білім беру практикасы түрлі пәндер арасындағы интеграция байланыстарын құру сабақ беру сапасын дамытатын аса маңызды фактор болып табылатынын көрсетеді. Егер бұл қатынастар берік болса, студенттер химиялық процесс және жалпы әлемнің құрылысын жан-жақты түсіне алады. Табиғат туралы білім мен дағдылар интегративті оқытудың негізгі мақсаты болып саналады, сонымен қатар оқушының ғылыми көзқарасын және сабаққа деген құштарлығын ашады. [4]

Негізгі бөлім. Мұғалімдердің тәжірибесінде интегративті оқыту оқушыға амбебап білім алуға көмектесетініне көз жеткізген болатын. Біз өзіміздің тәжірибемізден интегративті сабақ жоспарының үлгісін ұсынамыз;

Зерттеу сабақтың жоспары:

I. Міндет қою

1. Химия сабағындағы пәнаралық материалдарды интегративті оқыту (химия, биология, физика, математика)
2. Электролиттік диссоциациясы тақырыбын ашу

II. Сабақтың мақсаты

- 1) студенттер электролиттер мен электролиттерді жүйелі түрде салыстыра білуі керек
- 2) Студенттер электролиттік диссоциацияның мәнін түсіндіре білуі керек
- 3) студенттер диссоциация мен гидратация арасында байланыс орната алуы керек
- 4) электролиттік диссоциацияны зерттеу кезінде оқушылар әртүрлі пәндер (химия, биология, физика және математика) ұғымдарымен байланысты фактілер арасында байланыс орната білуі тиіс.

III. Әдістер

Проблемалық жағдай жасау, ми шабуылы, пікірталас, кластер, химиялық экспериментке байланысты эксперименттік әдістер.

IV. Қажетті құрал-жабдықтар

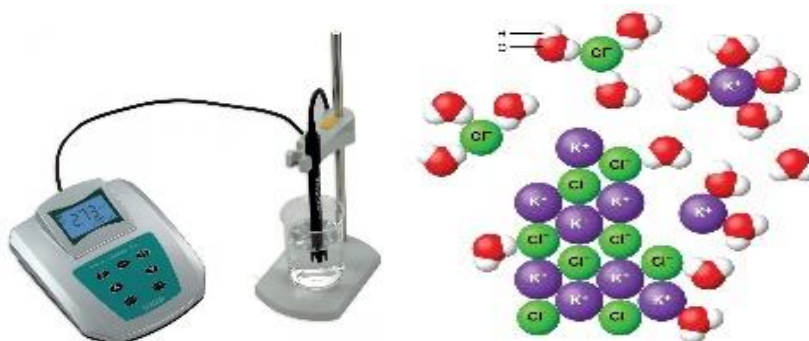
Ерітінді, құрғақ NaCl, NH_4NO_3 , H_2SO_4 , CuSO_4 , қант, глюкоза, дистилденген су, тірі Бақа, қан плазмасы, презентациялық қоректендіру нүктесінің электр өткізгіштігін бақылауға арналған аспап.

V. Зерттеу процесінде жүзеге асырылатын қызмет

Мұғалім оқушылардың қызығушылығын ояту үшін сабақтың басында оқушылардың дағдыларына назар аударуы керек. Осы тақырыпты үйретпес бұрын біз студенттерге электролиттік диссоциация тақырыбына байланысты тапсырма берілді. Сонымен бірге студенттер атомның, ерітінділердің, химиялық байланыстың, кристалдардың құрылымы, материалдардың электр өткізгіштігі және целлюлозаның химиялық құрамы тақырыптарын қайталады. Бұл тапсырмалар оқушылардың сабақтың жаңа пәнін түсінуіне негіз жасау немесе пәнаралық байланыстың орын алынуы үшін берілді.

Студенттер әртүрлі таза заттар мен ерітінділердің электр өткізгіштігін арнайы құрылғының көмегімен тексереді. Содан кейін күшті H_2SO_4 және NH_4NO_3 суда еруін,

сонымен бірге балку процесінде жылы және салқын болу фактілері, құрғақ CuSO_4 суда ериді және түс өзгеретіндігін бақылайды - бұл реакциялар сыныпта үлкен қызығушылық тудырады және оқушылардың қызығушылығын тудырады. Қан плазмасының электр өткізгіштігін ақыр соңында суденттер тексереді. Осыдан кейін оқушыларға электролиттік диссоциация туралы анимация көрсетіледі.

Оқушылар тақтада осы реакциялардың мәнімен байланысты идеялар мен гипотезаларды атап өтіледі. Оқушыларды ынталандырғаннан кейін оқушыларға зерттеу үшін сұрақтар қойылады:

Электролиттік диссоциацияның мәні неде?

Барлық оқушыларды үш топқа бөліп, зерттеуге сұрақ қойғаннан кейін оларға әртүрлі тапсырмалар беріледі. Топтар бұл мәселелерді шешкен кезде, олар қажетті білім мен дағдыларды химия ғана емес, сонымен бірге биология, физика және математика бойынша да қолдануы керек. Тиісті әдістердің санын анықтаған кезде, оқушылардың төрт бағыт бойынша зерттеулері келесі кестеде келтірілген.

Кесте 1

Ғылыми зерттеулердің бағыттары

Тақырып	Пән			
	Химия	Биология	Физика	Математика
Электролиттік диссоциация	Химиялық электролиттердің қасиеттері	Цитоплазма талшығының иондары	Кулон Күштері электролиттерді ерітуде	Зерттеулерді математикалық талдау
Әдістердің тиісті саны	4	2	3	3

Әр топтың міндеті келесідей тапсырмаларды орындайды:

I топ:

1. Неліктен NaCl ерітіндісі электр өткізгіштікке ие, ал қант ерітіндісі жоқ?
2. Электролиттер үшін қандай химиялық байланыстар мүмкін?
3. NaCl үшін электролиттік диссоциацияның химиялық теңдеуін сипаттаңыз .

II топ:

1. Келесі ұғымды түсіндіріңіз:
а) катион б) анион в) катод г) анод
2. Ерітіндідегі Na^+ және Cl^- арасындағы судың салыстырмалы диэлектрлік тұрақтысының (ϵ) рөлі қандай? Бұл жағдайда Кулон Заңына түсінік беріңіз.
3. Келесі колбаларда үш шешім бар:
а) бірінші колбада: 4 моль K_2SO_4 б) екінші колбада: 12 моль NaCl в) үшінші колбада: 9 моль $\text{Al}(\text{NO}_3)_3$

Тұздың толық электролиттік диссоциациясы әр колбада жүреді. $\text{A} \rightarrow \text{b} \rightarrow \text{c}$ бағытында тұз иондарының саны арифметикалық прогрессияны құрайтынын дәлелдеңіз.

III топ:

1. Биологиялық тіршілік иелерінің талшықты цитоплазмасында иондардың болуын түсіндіріңіз.

2. Күшті H_2SO_4 суда еріген кезде жылындың себебі неде, бірақ NH_4NO_3 суда еріген кезде неге суық болатынын байқаймыз?

3. Неліктен құрғақ $CuSO_4$ суда еріген кезде түс өзгереді?

Зерттеу үшін топтарға шектеулі уақыт беріледі. Оқушылар зерттеу бағыттарын талдайды: электролиттердің химиялық қасиеттері, клетчатка цитоплазма иондары, электролиттердің еруіндегі Кулон күштері және зерттеудің математикалық талдауы. Демек, оқушылар химия туралы заттардың мәнін өздері ашады.

VI. Қорытындылар

Зерттеу аяқталғаннан кейін топтар қорытынды жасай бастайды. Әр топтың жетекшісі барлық оқушыларға өз тобы, оның активбордингтегі зерттеулері туралы ақпарат береді. Интеграцияны оқыту процесінде әртүрлі пәндер, оқушылардың дағдылары, ми арасындағы тиімді интеграцияны қамтамасыз ететін жаңа педагогикалық жетістіктер анықталды. Интеграцияны оқыту әдістері студенттердің сабақта басқа әдістермен салыстырғанда өте пайдалы артықшылыққа ие болатындығын көрсетеді. Сабақтың барасында химияның биология, география, математика пәндерінің материалдары кіріктірілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек және Халықты әлеуметтік қорғау Министрлігінің № 373н "кәсіби стандартты бекіту туралы" бұйрығы
2. Ғылымды оқыту өнері. Лондон: Оксфорд университетінің баспасы, "Hassard J. 2012."
3. Федорев Г. Ф. Межпредметные связи в процессе обучения. // Народное образование. - 1979, - № 5, 35 бет
4. Табысты оқу дағдылары. АҚШ: Brighter Child Press "Bluestein J. Cherry C. 2003..

ӘОЖ 541.124

ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Нұркелді П., магистрант

Ғылыми жетекшісі: **Толамисов А.Г.,** т.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент) м.а.
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Nurkeldi_perizat@mail.ru

Ұлтаралық келісім - адамның өнегелі тәрбиелілігінің, жоғары мәдениеттілігінің барлық ұлттар мен ұлыстардың ұлттық және этникалық топтардың мүддесімен ортақтастық деңгейінің көрсеткіші. Біздің республикамыздағы ұлтаралық келісім - ең маңызды жетістіктердің бірі және ұлттық мәселелердің ғылыми шешімінің нәтижесі, қоғамның дамығандығының көрінісі екендігін мақала тәңірегінде ашып көрсетемін.

Түйін сөздер: *Ұлтаралық келісім, этникалық топ, демократиялық келісім моделі.*

Межнациональное согласие - показатель нравственного воспитания человека, высокой культуры и уровня солидарности всех наций и этносов в интересах национальных и этнических групп. В статье я объясню, что межнациональное согласие в нашей республике - одно из важнейших достижений и результат научного решения национальных проблем, отражение развития общества.

Ключевые слова: *межнациональное согласие, этнос, модель демократического согласия.*

Interethnic harmony is an indicator of moral education of a person, high culture and the level of solidarity of all nations and ethnic groups in the interests of national and ethnic groups. In the article I will explain that interethnic harmony in our republic is one of the most important achievements and the result of the scientific solution of national problems, a reflection of the development of society.

Key words: *interethnic harmony, ethnos, model of democratic harmony.*

Өзектілігі: Қазақстандағы этносаралық қатынастар-егемендік пен тәуелсіздік алғаннан кейін туындаған жаңа қоғамдық-саяси болмыс. Олар күрделі сипатқа ие және күрделі құрылымға ие. Қазақстан халқы барлық әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-тұрмыстық құрылымдарға, қатынастар мен процестерге терең интеграцияланған. Қазақстандағы этносаралық қатынастар қоғамдық қызметтің әртүрлі салаларында онда тұратын барлық халықтардың әртүрлі өзара байланыстары мен өзара қарым-қатынастарының тізбегін білдіретін тұтас органикалық жүйені білдіреді.

Этносаралық келісім мәселесі бойынша Қазақстан посткеңестік мемлекеттер арасында бірегей мемлекет болып табылады деп айтуға құқығымыз бар, бұл асыра айту емес. Этносаралық қатынастардың қазақстандық моделі еліміздегі саяси тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтау жөнінде көп жұмыс атқарып келеді. Біздің елде әртүрлі этникалық қауымдастықтардың бейбіт қатар өмір сүруінің нысаны ретінде жүздеген жылдар бойы дәлелденген өркениетті дәстүрлер диалогы қалыптасты [1,139-].

Мемлекет басшысы Н. Ә.Назарбаев елдегі ұлтаралық қатынастарға байланысты: "ұлтаралық келісім өте нәзік, қарапайым адам ағзасының тамыр жүйесі. Бір жерде кідіріс болған кезде адам денсаулығын жоғалтады. Мемлекетте де солай. Біздің барлық жетістіктеріміз осы елдегі тұрақтылық пен тыныштықтың арқасында орын алады. Бұл біздің негізгі ұстанымымыз. Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі әлемдік тұрақтылыққа - тұрақтылықты, ұлтаралық келісімді қамтамасыз етудің барлық тәжірибесіне үлес қосуы тиіс. Біздің елдегі тыныштық мәселесі менің жеке проблемам емес. Бүкіл Қазақстан халқының проблемасы, мемлекеттің проблемасы, біздің болашағымыздың проблемасы".

Егер Қазақстан Республикасындағы халықтың ұлттық құрамына назар аударсақ, онда 2009 жылғы соңғы халық санағының деректері бойынша олардың мынадай ұлттық үлес салмағы бар: қазақтар – 63,1%, орыстар – 23,7%, украиндықтар – 2,1%, өзбектер – 2,8%, татарлар – 1,3%, ұйғырлар – 1,4%, немістер – 1,1%, кәрістер – 0,6%, түріктер – 0,6%, [1, 58-6].

Ассамблея құру идеясы қоғамның шоғырландырушы күші ретіндегі тұжырымдама негізінде ұсынылды. Ассамблея мемлекеттік басқару деңгейінде ұлттық саясатты жетілдіруге белсенді қатысады. Ассамблея Президент жанындағы алқалы орган, ал өңірлік бөлімшелер-әкімшілік басшысы жанындағы орган мәртебесіне ие. 2007 жылы Ассамблея конституциялық орган, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің 9 депутаты мәртебесіне ие болды. 2008 жылғы 20 қазандағы "Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы" Қазақстан Республикасының Заңында Ассамблеяның қызметі мен құрылымдарын, оның елдің қоғамдық-саяси жүйесіндегі орны мен рөлін құқықтық реттеу, Конституциялық парламенттік өкілдікті жүзеге асыру көзделген. Өзі құрылған сәттен бастап Ассамблея ұлттық саясаттың барлық бағыттары бойынша мемлекеттік шешімдер қабылдауға қатысады. Ассамблея этномәдени бірлестіктерді біріктіреді, олардың көшбасшылары Қазақстан халқы Ассамблеясының және кіші Ассамблеяның мүшелері болып табылады [2, 95-бет]. Ал 2008 жылы "Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы" заң қабылданды. Ассамблея мен этномәдени орталықтар ұсынған бастамалар мемлекеттік деңгейде қолдау тапты. 1995 жылғы сәуірде Қазақстан халқы ассамблеясы республика тарихында алғаш рет Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттігін 2000 жылғы 1 желтоқсанға дейін ұзарту туралы бүкілхалықтық референдум өткізу туралы бастама көтерді. Осындай маңызды қоғамдық бастамадан кейін ассамблея Қазақстанның көпұлтты халқын біріктіретін белсенді қоғамдық институтқа айналды. Қазақстан халқы Ассамблеясы да 1995 жылғы Конституцияның қабылдануына үлкен қолдау білдірді. Бұл тарихи оқиғалар елдегі қоғамдық-саяси және құқықтық жағдайға оң өзгерістер енгізгені баршаға мәлім.

Қазақстан халқы Ассамблеясы түрлі этностарды азаматтық шоғырландырудың қуатты құралдарының біріне айналды. Жалпы, ассамблея өз қызметінің алғашқы күндерінен бастап еліміздегі этностар мәдениетінің жандануы мен дамуына елеулі үлес қосты. Наурыз мейрамы, корей, неміс мәдениетінің фестивальдері, татарлар мен башқұрттардың Сабантойы

жалпыұлттық сипатқа ие болды. Дүнгендер, сондай-ақ күрдтер және т.б. халықтардың мерекелері мен түрлі форумдары дәстүрлі түрде республикалық деңгейде өткізіледі [3, 2-4 бет]. Ассамблеяның белсенді қызметінің нәтижесінде Қазақстан этностарының мәдени өмірі жанданды. Себебі ассамблея этникалық топтар арасындағы ұйымдастырушылық жұмыстың орталығына айналды. Ассамблея органдарына мемлекеттік мәртебе берілуіне байланысты этномәдени орталықтардың мәселелері жедел шешілуде, кейбір өзекті мәселелер бойынша үкіметтік деңгейде шешімдер қабылдануда. Ассамблея Кеңесінің шешімімен этномәдени орталықтардың қаржылық және ұйымдастырушылық жұмыстарына жәрдемдесетін республикалық қор құрылды. Бұл қордың филиалдары әр аймақта ашық. Ассамблея сондай-ақ ЕҚЫҰ-мен тығыз ынтымақтастықта. Қазақстан халқы Ассамблеясында 1996 жылдан бастап 1 мамырды Қазақстан халқының бірлігі мерекесі ретінде мерекелеу идеясы пайда болды. [4.63-s]. Бүгінде Қазақстан халқы Ассамблеясы-еліміздің әрбір этносының мүддесін білдіретін қоғамдық бірлестік. Ассамблея көпұлтты Қазақстан халқының біріктіруші институтына айналды деп пайымдауға барлық негіз бар. Ассамблея Қазақстан азаматтарын патриоттық тәрбиелеуге, халықтар арасындағы достық пен бірлікті нығайтуға баға жетпес үлес қосуда. Ассамблеяның жоғары органы Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясы болып табылады. Ассамблеяның барлық сессияларында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстандағы ұлтаралық бейбітшілік пен келісімді нығайту жолдарын іздеуді жалғастыру қажеттігіне назар аударады. Қазақстан халқы Ассамблеясының үлгісі бойынша Ресей Федерациясы мен Қырғызстанда Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылды. Бұл жерде Қазақстан халқы Ассамблеясы өз деңгейі бойынша да, өз қызметі саласы бойынша да дараланғанын атап өткен жөн. Ассамблея өзінің құрылымы бойынша республикалық, облыстық және қалалық этномәдени орталықтарды біріктіретін ұйым болып табылады [5,12-18-б].

Бұл органның пайда болуы халық арасында да, этникалық азшылықтар арасында да қолдау тапты. Ассамблея өз жұмысын бастағаннан кейін этникалық азшылықтардың көптеген ұлттық-мәдени орталықтары алғаш рет өз тілдерін, дәстүрлерін жандандыруға және оны мемлекеттің қолдауымен жүзеге асыруға мүмкіндік алды. Қазақстанда 130-дан астам этнос өкілдері тұрады.

Қорытындылай келе, ұлтаралық қатынастардың қазақстандық моделі елімізде саяси тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтау бойынша үлкен жұмыс атқаратынын атап өткен жөн. Біздің елімізде әртүрлі этникалық қауымдастықтардың бейбіт қатар өмір сүруінің нысаны ретінде ғасырлар бойы сыналған өркениетті дәстүрлердің берік диалогы қалыптасты. Қазақстанда ұлтаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей үлгісі табысты іске асырылуда. Ол төзімділік қағидаттарына және стратегиялық мақсаттарды бірлесіп іске асыруға негізделген. Қазақстан халқына тән толеранттылық пен өзара түсіністік бейбіт өмірдің басты шарты екені сөзсіз. Келісім-бұл тарихтың сыйы емес, икемді, байсалды саясаттың, шынайы, шынайы қызметтің нәтижесі. Біздің еліміз өзара құрмет, төзімділік пен келісімнің үлгісін көрсететініне сенімдімін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Онучко.М.Ю. Государственно-конфессиональные отношения: мировой опыт и Казахстан. Алматы. Баспалар үйі. 2010 ж. 139-бет.
2. Алпысбаев.Ж.Т. Қазақстан Республикасында заманауи этносаяси процестердің қалыптасуы мен даму ерекшеліктері. Алматы, 2010 жыл.
3. Алпысбаев.Ж.Т. Этносаяси процестердің даму ерекшеліктері. Автореферат. 4-бет. Алматы, 2010 жыл. 12-бет.
4. Назарбаев Н.А. Тәуелсіз Қазақстан – біздің ең қымбат, ең асыл құндылығымыз. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқы Ассамблеясының XVI сессиясында сөйлеген сөзі//Егемен Қазақстан. 2010 жыл, 21 қазан.
5. Арзықұлов А. Ұлтаралық келісімнің қазақстандық үлгісі жне оның қалыптасуының алғышарттары. Қазақстан қоғамы дамуының өзекті мәселелері: мақалалар жинағы//—Алматы: ҚР Президентінің жанындағы ҚСЗИ, 2010. 18-бет. Әбікенов Жарқынбек

УДК 378.14: 159.953.5

О ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ГРУППОВЫХ ФОРМ РАБОТЫ

Оспанова Н., Жумахан К., Тасболат А., студенты группы РЯЛНЯО 412

Научный руководитель: **Сералиева Н.Ж.**, к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

В статье говорится о повышении эффективности изучения русского языка в школах с нерусским языком обучения с помощью групповых форм работы, описываются основные методы и приемы, приводятся примеры использования групповых форм работы на уроках русского языка

Ключевые слова: групповая работа, дискуссионная пирамида, метод проектов, разноуровневые задания, мотивация.

Мақалада орыс тіліне оқытпайтын мектептерде жұмыс жүргізудің топтық формаларын қолдана отырып, орыс тілін оқудың тиімділігін арттыру туралы айтылады, негізгі әдістер мен тәсілдер сипатталады, орыс тілі сабақтарында топтық жұмыс түрлерін қолдану мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер: топтық жұмыс, пікірталас пирамидасы, жоба әдісі, көп деңгейлі тапсырмалар, мотивация.

The article talks about increasing the efficiency of studying the Russian language in schools with a non-Russian language of instruction using group forms of work, describes the main methods and techniques, gives examples of using group forms of work in Russian lessons.

Key words: group work, discussion pyramid, project method, multilevel tasks, motivation.

Как сделать так, чтобы сильные ученики не сидели без дела, а учащиеся средних способностей не только не отставали, но и проявляли интерес к предмету? Этот вопрос остается актуальным и в настоящее время. Поэтому эффективность групповой работы в процессе обучения не раз доказывалась на практике.

По сравнению с традиционной индивидуальной и фронтальной формами обучения групповая деятельность учащихся на уроке в качестве необходимого условия предполагает повышение роли педагога в организации всего учебно-воспитательного процесса. В связи с этим при формировании учебных групп и непосредственной работе с ними учитель должен учитывать целый ряд самых разнообразных факторов.

Групповая работа - это форма организации учебно-познавательной деятельности на уроке, предполагающая функционирование разных малых групп, работающих как над общими, так и над специфическими заданиями педагога, стимулирует согласованное взаимодействие между учащимися, отношения взаимной ответственности и сотрудничества [1, с.79].

Главными признаками групповой работы учащихся на уроке являются:

- 1) класс делится на группы для решения конкретных учебных задач;
- 2) каждая группа получает определенное задание (либо одинаковое);
- 3) задания в группе выполняются таким способом, который позволяет учитывать и оценивать индивидуальный вклад каждого члена группы;
- 4) состав группы непостоянный, он подбирается с учетом того, чтобы с максимальной эффективностью для коллектива могли реализоваться учебные возможности каждого члена группы.

Основной вид учебной деятельности в обучения русскому языку в средней школе носит поисково - исследовательский характер. Особенностью исследовательской

деятельности является критичное сопоставление разных точек зрения, то есть диалог исследователя с коллегами и оппонентами. Без такого диалога исследовательская деятельность лишается смысла. Особенность же возрастного развития школьников такова, что у них слабо представлена способность спорить с самим собой, трудно стать на точку зрения другого человека. Только общение со сверстниками приводит к явному или скрытому конфликту позиций детей. В связи с данной особенностью наиболее оптимальной является форма коллективного диалога в виде групповой работы. Таким образом, групповую работу следует рассматривать как процесс обучения исследовательской деятельности, а значит и как средство развития мышления [2].

Особенно часто групповая форма учебной работы практикуется при формировании умений и навыков. После фронтального закрепления учебного материала можно предложить ученикам совместно делать упражнения, решать примеры, задачи. В процессе выполнения работы они совещаются друг с другом, осуществляется оптимальный выбор способов решения.

Продуктивна групповая работа при закреплении и совершенствовании знаний. Групповая форма работы оправдывает себя и при повторении ранее изученного материала.

При построении учебного сотрудничества детей необходимо учитывать:

- Такой формы общения в их опыте еще не было, значит, этот навык нужно формировать.

- Научить детей как сесть, как положить учебник, как соглашаться, как возражать, как попросить о помощи.

- Обязателен разбор ошибок совместной работы.

- Соединение детей в группы – очень сложный процесс, который может зависеть от личных качеств, межличностных отношений, склонностей, желаний, сложности материала, предполагаемого результата и др.

- Необходимо учесть, что в классе может быть ученик, который может отказаться от работы в группе; к этому нужно быть готовым. Подготовить индивидуальные задания. Как правило, и такие дети в свое время тоже начинают сотрудничать, но для этого необходимо время.

- Оценивать необходимо общую работу группы; необходимо всегда подчеркивать человеческие достоинства: вежливость, дружелюбие, приветливость, взаимовыручку и др.

- Нужно учесть, что абсолютной тишины на уроке не будет, поэтому нужно придумать определенный сигнал, по которому наступает тишина.

Ниже мы постараемся разобрать некоторые особенности этого вида деятельности.

Преимущества группового обучения:

1. Приобщение к важным навыкам жизни (действенное общение, умение слушать, умение разрешать конфликты, умение работать сообща для достижения общей цели, умение выслушивать точку зрения другого и т.д.).

2. Улучшается успеваемость; формируется мотивация учения и обучения.

3. Научить можно каждого, кто ходит на уроки, причем соблюдается дифференцированный подход.

4. Работа в группе помогает ребенку не только учиться, но и проявить себя, так как в группе нет подавляющего авторитета учителя и внимания всего класса.

5. Воспитывается взаимоуважение.

6. Меняются отношения ко всему, укрепляется дружба, улучшаются межличностные отношения; устанавливается психологический комфорт в коллективе.

7. Появляется возможность избежать негативных сторон соревнования.

8. Ребята убеждаются в ценности взаимопомощи; порождает взаимную ответственность, внимательность, формирует интерес к работе товарища.

9. Реализуется принцип деятельности.

10. Достигается всеобщий и всеохватывающий контроль знаний.

11. Учащиеся усваивают больший объем материала.

12. Обеспечивается единство воспитания и обучения.
13. Между учеником и учителем устанавливаются доверительные отношения.
14. Минимальный объем домашнего задания.
15. Упрощается процедура проверки работ (вместо всех работ, нужно проверить около 6-7 отчетов групп) [3].

Для успешной групповой работы необходимо подобрать состав групп, которые могут быть скомплектованы по разным критериям, например:

- по желанию (выполнение совместного задания пройдет интереснее и продуктивнее, если учащиеся будут работать с теми, с кем они хотят, однако такой процесс может стать хаотичным, так как ученики интровертированного типа личности могут остаться вне группы);
- по однородности и разнородности учебных способностей (однородные группы целесообразно образовывать только из сильных учеников или из средних учащихся, поскольку группа, состоящая только из слабых учащихся, не достигнет положительного результата; образование разнородных групп является наиболее удачным вариантом в процессе обучения, так как сильные ученики могут помочь слабым в овладении русского языка, тем самым сильные ученики сами лучше начинают понимать русский язык— так, выгоду от сотрудничества получают все обучающиеся);
- случайным образом (учащиеся, сидящие рядом, объединяются в группы; учитель называет букву (А-Л), соответствующую каждому учащемуся; учащиеся группируются по определенным признакам: цвет одежды, месяц рождения и т.д., такой вариант комплектования групп считается самым простым и не занимающим большое количество времени);
- по содержанию задания (учащиеся делятся на группы в соответствии с заданием: например, первая группа ищет пути решения проблемы, вторая группа анализирует преимущества и недостатки путей решения проблемы и т.д.).

Подводя итог вышесказанному, мы можем сделать вывод о том, что у учителя есть широкие возможности варьировать состав групп в зависимости от уровня подготовки учащихся, поставленных целей учебного задания, от эмоционального состояния учеников и от уровня сформированности коммуникативных действий.

По вопросам группового обучения, мы рассмотрим следующие методы и приемы подробнее, в частности их содержание и этапы проведения на уроке русского языка в средней школе.

Дискуссионная пирамида - прием обучения, при котором по мере выполнения задания учащиеся объединяются в более крупные группы, однако перед образованием новой группы учащимся необходимо достигнуть согласия по заданной проблеме.

Метод проектов: совокупность приемов и действий учащихся, направленных на решение поставленной задачи (проблемы), лично значимой для учащихся и оформленной в виде конечного продукта (схема, альбом, устная презентация и т.д.).

Ведущую роль в групповой работе, несомненно, играют учащиеся, однако ее продуктивность и эффективность во многом зависят от учителя.

1. *Контролер*. Учителя-контролеры на протяжении всей групповой работы определяют, что делать учащимся, когда говорить, как организовывать процесс общения. При такой степени вмешательства со стороны учителя учащиеся могут лишиться автономии, и как следствие, может снизиться мотивация к обучению.

2. *Источник информации*. При некоторых коллективных формах работы, например при групповой презентации или написании письменной работы, контроль со стороны учителя или его участие в работе являются неподходящими. Однако учащиеся нуждаются в учителе-источнике информации: вероятно, они спросят о значении неизвестных им слов или спросят совет о том, где найти информацию по интересующему вопросу.

3. *Участник*. В некоторых формах групповой работы, например в дискуссии, учитель может выступать в качестве участника. Выполняя такую роль, учитель может установить доверительные отношения с учащимися, а также у него появится возможность «оживить» процесс общения.

4. *Консультант.* В условиях работы над заданием, занимающим долгое время, учитель может работать с мини-группами или в индивидуальном порядке, т.е. консультировать их по возникшим вопросам, и, возможно, давать указания.

5. *Помощник.* В ситуациях, когда ученик забывает слово или теряет нить рассуждений, учитель подсказывает, что делать дальше.

Выбор учителем соответствующей роли может зависеть от разных факторов: от конкретной формы коллективной работы, от уровня владения языком, от индивидуальных особенностей учащихся.

Таким образом, при планировании групповой работы на уроках русского языка в средней школе, учителю необходимо учитывать индивидуальные особенности учащихся и предвосхищать возможные трудности в процессе групповой работы и то, как их можно минимизировать. Следовательно, групповая работа на уроке русского языка обладает значительным потенциалом для формирования и развития коммуникативных качеств, поскольку работа в группах предполагает соблюдение принципов сотрудничества и использование русского языка как средства решения поставленной задачи (проблемы).

В настоящее время существует значительное количество доказательств, подтверждающих преимущества организации групповой работы на уроке. Выражается это в следующем:

- в предоставлении возможностей для выражения степени своего понимания темы;
- в содействии осознанию того, что окружающие люди могут иметь иные идеи, мысли;
- в возможности обоснования своих идей;
- в содействии установлению учителем стадии, на которой находятся учащиеся в процессе своего обучения.

Речь – это главный инструмент для формирования коллективного опыта. Именно через диалог ребенка с учителем или учащихся между собой развивается понимание новой темы, закрепления уже имеющихся знаний, повышение интеллектуальных возможностей. Посредством диалога учителя могут постоянно определять, на каком уровне развития находится ученик, взаимодействовать с его идеями и помогать ему в преодолении непонимания. К тому же, когда учащимся предоставляется возможность внести свой вклад в диалог на уроке, они могут осознать ограничение своего понимания.

Кроме диалога с учителем, «важную роль в обучении играет взаимодействие со сверстниками». Когда учащиеся работают в парах или в группе, они чувствуют себя более «равноправными» собеседниками, охотнее высказывают своё мнение и свободнее оспаривают мнение «оппонента», на что они могут не решиться в беседе с учителем. Именно поэтому необходимо в классе формировать условия для парной и групповой работы.

В настоящее время существует противоречие между объемом актуальной, научной, специальной информации и способами ее переработки, передачи и восприятия, т.е. традиционными педагогическими методами. Поэтому остро возникает потребность в таких технологиях, в основе которых лежало бы развитие личности: творческое и критическое мышление, умение анализировать, принимать решения, сотрудничать в коллективе. Технология решения конкретных ситуаций имеет свою специфику и отличительные особенности ее применения в учебном процессе. Она, как и другие методы активного обучения, призвана развивать творческое мышление и проводить поиск оптимальных решений.

Во время групповой работы на уроках русского языка учитель выполняет разнообразные функции:

- контролирует ход работы в группах;
- отвечает на вопросы;
- регулирует споры;
- порядок работы и в случае крайней необходимости оказывает помощь отдельным учащимся или группе в целом.

Именно на принципе сотрудничества и строится групповое обучение на уроках русского языка. Ученики, работая в группе, пытаются совместно выполнить поставленную

задачу. При этом задание строится таким образом, чтобы ученик не смог выполнить его без помощи остальных участников группы. Меняется роль учителя, который превращается из единственно возможного источника информации и контроля в советника и консультанта, направляющего работу группы в правильное русло.

Любое задание в контексте группового обучения строится таким образом, чтобы каждый участник группы активно работал в течение определенного времени. Используя групповую работу, учитель русского языка может обеспечить учеников с разным потенциалом и способностями разноуровневыми заданиями. При этом ученик, считавшийся самым “слабым”, почувствует себя способным выполнить данное ему задание, что в конечном итоге повысит его мотивацию к изучению русского языка. Таким образом, с уверенностью можно сказать, что технология группового обучения вобрала в себя достаточно много преимуществ, что позволяет использовать ее наряду с традиционными методами преподавания в средней школе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Г.К.Селевко. Педагогические технологии на основе эффективности управления и организации учебного процесса. Москва: Народное образование, 1998.
2. В.В.Рубцов. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения. Москва: Педагогика, 1987.
3. И.М.Чередов. Формы учебной работы в средней школе. Москва: Просвещение, 1988.

УДК 629.039.58

ХАРАКТЕР СТИХИЙНОГО БЕДСТВИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Рахымбеков А.Ж., ф-м.ғ.к., профессор,
Абайханов Б.А., Мағзумова Е.Е., студенты
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: rahim_tal@mail.ru

В статье приведены важные сведения о стихийных бедствиях на территории РК и мира и проанализированы их прогноз, вероятность. Собраны данные о невосполнимых потерях, которые наносят экосистеме Казахстана значительный негатив, который складывается из сложных природных условий.

Ключевые слова: экология, катастрофа, опасность, здание, производство, катастрофа.

Мақалада ҚР және әлем аумағындағы табиғи апаттар туралы маңызды мәліметтер келтірілген және олардаң болжамын, ықтималдылығы сарапталған. Қиын табиғи жағдайлардан құралатын маңызды негативті Қазақстанның экожүйесіне келтіретін орны толмайтын шығындар туралы деректер жиналған.

Түйін сөздер: экология, апат, қауіп, ғимарат, өндіріс, катастрофа.

The article provides important information about natural disasters on the territory of the Republic of Kazakhstan and the world and analyzes their forecast and probability. We have collected data on irreparable losses that cause a significant negative impact on the ecosystem of Kazakhstan, which is formed from difficult natural conditions.

Keywords: ecology, disaster, danger, building, production, disaster.

Введение. Наибольшее количество ЧС природного характера произошло на производственных объектах Казахстана, в том числе в Восточно-Казахстанской и Карагандинской областях. Основной причиной высокого техногенного дискомфорта является, прежде всего,

концентрация основной массы предприятия в Казахстане, приспособленной к аварийности, которую они производят в этом регионе. По этой причине в крупном производственном центре страны в Палодарской области произошло множество случаев техногенных ЧС.

Высокий показатель техногенного неблагополучия наблюдается в таких сельскохозяйственных районах, как Южно-Казахстанская и Алматинская области, где население объясняется плотностью. Общее снижение количества техногенных ЧС по стране началось в 2001 году в Алматинской и Южно-Казахстанской областях. В число благоприятных объектов по техногенным ЧС можно включить малонаселенные районы-Кызылординская, Западно-Казахстанская, Актюбинская, Атырауская и Мангистауская. Но в Атырауской и Мангистауской областях, связанных с добычей и активной переработкой нефти на Каспийском шельфе, техногенные условия за последний год могут быстро ухудшиться. В топ показателей техногенного неблагополучия входит и город Алматы, что объясняется плотностью населения и наличием разветвленной и сложной городской инфраструктуры.

О том, что техногенное ЧС само по себе свидетельствует уровень дискомфорта и наличие неудобств в плане техногенной безопасности в регионах Казахстана. Ситуация с техногенной безопасностью в Казахстане продолжает призывать к полному спокойствию. В первую очередь это касается техногенных ЧС в Казахстане. Здесь имеются и прямые материальные последствия, которые могут привести к экономике страны при техногенных ЧС[1].

Основная часть. Так, только за десять месяцев 1999-2000 гг., 2001 г., воздействие техногенных ЧС привело к убыткам в экономике Казахстана более чем на 7,3 млрд. тенге. Но, по мнению экспертов, по некоторым объективным причинам размер ущерба может быть значительно выше, чем это иногда выражается в повседневной практике. Существенный негатив, который складывается из сложных техногенных условий, можно назвать невосполнимыми затратами на экосистему Казахстана. Загрязнение атмосферы и водных ресурсов, опустынивание в больших масштабах и ухудшение плодородных земель под воздействием техногенных ЧС, негативно влияющих на здоровье населения и угрожающих безопасности жизнедеятельности в границах нашей страны, происходит сокращение богатств флоры и фауны и т.д. В целом, несмотря на наблюдаемые позитивные темпы, риск-потенциал техногенной безопасности остается на высоком уровне[2].

Экологи Казахстана бьют тревогу, заявляя, что на нашей земле сейчас скопилось 21 млн. тонн промышленных отходов. Из них 30 млн-радиоактивные отходы. Президент России Владимир Путин во время визита в Казахстан 9-10 января 2004 года достиг договоренности о продлении срока аренды космодрома "Байконур" на 50 лет и его совместном использовании обеими сторонами. Россия, самая "космическая" страна в мире, 70% своих космических аппаратов попала с "Байконура". Не так, как раньше, сейчас в космическом комплексе рассматривается возможность привлечения большего количества казахстанских специалистов в запланированные программы и проекты. Еще одна вещь, которая была достигнута в ходе встречи президента двух стран, – это обеспечение повышения экологической безопасности «Байконура», но инициативы в этом направлении мы пока не видим [3].

Соглашение предусматривает постепенное сокращение использования ракетно-космического комплекса, работающего на экологически опасных топливах (например, гептил). Посмотрите, насколько сложная экологическая обстановка вокруг "Байконура": за столько лет на космодроме было запущено более 2000 ракет-носителей, работающих на гептиле. Ученые Казахского национального университета имени аль-Фараби выяснили, что во дворе Улытауского района Карагандинской области, в земной коре, растениях, воде содержатся различные дозы гептила. На 1 кв. м в некоторых регионах содержание гептила, по-видимому, достигает 2500 мг. Ну а его максимальная доза, которая считается не особо опасной для здоровья человека, должна составлять 0,1 мг на 1 квадратный метр! [4].

Во времена СССР на территории Казахстана испытывались атомные бомбы. Для этого было выделено 18 млн га земли, открыт Семипалатинский ядерный полигон. Были проведены открытые испытания, которые непосредственно нанесли вред первобытным

людям, животным и природе. А потом стали делать их под землей. Взрывы атомных бомб были ужасающе тяжелыми. Около 500 тысяч человек, проживающих в зоне радиационного воздействия под Семипалатинском, страдали от этого испытания.

С 1949 по 1963 год последствия испытаний на земле были особенно обильными. Учет заболеваний в этом регионе тщательно скрывался до 1990 года. В области резко возросло количество онкологических, сердечно-сосудистых, нервных и психических заболеваний. Сколько людей, страдающих и жаждущих смерти. В семьях стало больше детей с ограниченными возможностями. К концу 1980-х годов, когда это стало серьезной угрозой для будущего казахской нации, терпение народа иссякло и достигло предела [5].

По сравнению с другими ядерными державами, на территории Казахстана имелся огромный по разрушительному потенциалу ядерный арсенал. Суммарная ядерная мощность оружия в Казахстане была увеличена, чтобы не оставить без внимания все важнейшие стратегические объекты всех потенциальных врагов бывшего Советского Союза. Применение этого оружия позволило возродить с землей более тысячи городов с миллионным населением, а это значит, целые государства и даже континенты.

Выводы. Казахстан не был просто местом размещения стратегического вооружения и средств его доставки. В нашей стране существовал огромный военно-технический потенциал, целая индустрия, своеобразное "государство внутри государства". В результате распада СССР Казахстан получил возможность осуществлять полный военный ядерный цикл: цикл испытаний, модернизации и производства ядерного оружия. Изучение совокупности факторов, загрязняющих атмосферный воздух, и их влияния на общее состояние организма – разработка системных мероприятий, направленных на улучшение здоровья и условий труда, экологическая оценка воздействия и опасности техногенных катастроф на окружающую среду, загрязнения атмосферного воздуха.

Такие действия играют роль активного агента в развитии процесса дробления, в одном случае оказывают дополнительное влияние на природные агенты (температурные и влагосодержания, состав воздуха и воды, организмы) и геологическую среду (геологические и гидрогеологические условия, рельеф и др.). В результате прямого воздействия техногенной деятельности людей образуется кора антропогенного разложения. В процессе добычи различными способами (с использованием открытого метода и закрытого метода) горные породы начинают разносторонне изменяться (расслабляться, дезинтегрировать и-по составу). Особенно они подвержены затуханию при выполнении запланированных работ по добыче руды под землей вдоль штольней и тоннелей карьеров и т.д.

Кроме того, в ходе выполнения сельскохозяйственных работ наблюдаются попытки усадки. Ведь вспаханная земля подвержена температурным изменениям и непосредственно подвержена разрушительным действиям кислорода, атмосферной влаги и микроорганизмов. В то время как дополнительное влияние воды, углекислоты и температуры усиливается в одном случае из-за техногенных действий, в другом случае воздействие кислорода и солнечной радиации начинает ослабевать. В настоящее время почти половина всего континента подвержена техногенным разрушениям. Темпы развития этих действий определяются типичностью горных работ.

Водная эрозия в последнее время является наиболее распространенным геологическим процессом. Геологическая деятельность людей-изменения рельефа, растительности, водного режима, микроклимата и т. д. условия усиливают эрозионную деятельность, а также создают благоприятные условия для развития таких действий [6].

Овраги растут до нескольких метров в год и в некоторых случаях достигают 100 м в год. В последнее время все больше и больше обводненных земель, территории которых растут из года в год во всем мире. Из-за неправильного использования воды, неуместного расходования и т.д. Из-за недостатков почвенный слой сильно вымывается и подвергается ирригационной эрозии. Его размер ежегодно достигает до 100 т с гектара. Кроме того, техногенные действия приводят к развитию ветровой эрозии. В результате этого наблюдаются дефляционные изменения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Уваров В. Қазақстан Республикасының Еңбек құқығы: Оқулық. Алматы: КазГЮА, 2012.
2. Хамзин А.Ш., Хамзина Ж.А., Хамзина Л.А. Трудовое право Республики Казахстан: Учебник. - Алматы, 2014
3. Абузьярова Н.А. Трудовое право республики Казахстан. - Учебник. Алматы, 2011
4. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право. Учебник для вузов. - М., 2017. - 263с.
5. Нысанбекова Л.Б. Халықаралық жеке құқық. Негізгі институттар: Оқу құралы. Алматы: Жеті жарғы, 2016. - 168б.
6. Международное трудовое право. Учебник. - Алматы: Данекер, 2000. - 211с.

ӘОЖ 372. 016:91

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІНЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА ЖЕТУІН ҢЫТАЛАНДЫРУ ҮШІН LESSON STUDY ТҰРҒЫСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Рысбекова М.С., Шәметаева А.М., «География» мамандығының 4 курс білімгерлері

Жетекшісі: **Исабаев А.Т.,** оқытушы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Anuar_1089@mail.ru

Мақалада Lesson Study сабақтар циклін өткізу кезінде білім мазмұны жаңартылған үлгілік оқу бағдарламасының талаптарына сәйкес оқушылардың өз беттерімен білім алуын, танымдық белсенділіктерін арттырудағы тиімді әдістері қарастырылған.

Түйін сөздер: Lesson Study, фокус, карта, топ, платформа.

В статье рассмотрены эффективные методы повышения познавательной активности, самообразования учащихся в соответствии с требованиями обновленной типовой учебной программы при проведении цикла занятий Lesson Study.

Ключевые слова: Lesson Study, фокус, карта, группа, платформа.

Effective methods of increasing cognitive activity, self-education of students in accordance with the requirements of the updated standard curriculum during the Lesson Study cycle are discussed in the article.

Key words: Lesson Study, focus, map, group, platform.

2020-2021 оқу жылында Талдықорған қаласындағы 2 және 9 орта мектепте 10 қыркүйек пен 19 наурыз аралығында жаратылыстану бағытындағы пәндерден оқушылардың оқу мақсаттарына жетуін ынталандыру және танымдық қызығушылықтарын арттыруды көздейтін біздің сабақты зертте (Lesson Study) тұрғысын қолданып үш кезеңнен тұратын сабақтар циклін өткіздік. Әр циклдағы сабақтар үш сатыдан тұрды.

Сабақты зерттеуге 3 мұғалімнен және оларға көмектесіп тәжірибелерін үйренетін 3 білімгерден тұратын фокус - топ құрылды: оған география биология және химия пәнінің мұғалімі және І Жансүгіров атындағы Жетісу университеті дайындайтын 5В011600 – «География» мамандығының 3 білімгері машықтанушы ретінде қатысты.

Сабақты зерттеу тұрғысының қағидаларына сәйкес сабақтарды бірлесіп жоспарлау, оқытуды, бақылау, оқушылардың оқу нәтижелерін талдау жүзеге асырылды. Сабақты талдау барысында пән мұғалімдері мен фокустық топ мүшелері өз тұжырымдарымызды құжаттады.

Lesson Study сабақтар циклін өткізу кезінде біз білім мазмұны жаңартылған үлгілік оқу бағдарламасының талаптарына сәйкес оқушылардың өз беттерімен білім алуын, танымдық белсенділіктерін арттыруға мүмкіндік беретін деңгейлеп даралап оқыту

қаағидаларын, жеке, топтық, жұптық жұмыстарды ұйымдастыруда белсенді және интербелсенді оқыту әдістерін ұтымды пайдалануға баса назар аударылды. Ашық Lesson Study өткізу арқылы әріптестер бір-біріне ең жақсы оқыту әдістерін ұсынып, педагогикалық тәсілдерді жетілдіруге бағыттадық.

Оқушылармен сауалнама алғаннан кейін зерттеу үшін «Жаратылыстану бағытындағы пәндерден қалыптастырушы бағалауды ұйымдастыру әдістерін жетілдіру» мәселелері қойылды.

Зерттеу мақсаты: қалыптастырушы бағалау арқылы оқушылардың оқу мақсаттарына қол жеткізуге деген ынтасын арттыру. Оқушыларды бағалау жүйесі балаға өзіне деген сенімділік пен салауатты өзін-өзі сынауға немесе басқаша айтқанда сау өзін-өзі бағалауға көмектеседі.

Қазіргі білім беру жүйесінде жетілдіруді қажет ететін әлі де өзекті және маңызды оқушылардың өздерін және сыныптастарын бағалай алмауы, яғни өзін – өзі бағалау және өзара бағалау мәселесі.

Оқушыларды одан әрі табысты оқуға ынталандыратын бағалау үрдісін қалай тиімді етуге болады?

Оқушыларды бағалаудың негізгі мәселесі орынсыз бағалау болып қала береді. Бұл төмен және жоғары баллдың себебі, сондай-ақ нәтижелерді саралаудың қиындығы болып табылатын нақты критерийлердің болмауы.

Күтілетін нәтижелер: оқушылар: топта, жұпта әр түрлі жұмыс түрлерін үйренеді.

Бір-бірімен қарым-қатынас олардың білімін байытады. Сыныптағы еңбек бағаланатынын түсінеді, бағалау жүйесіндегі тәсілдермен таныс болады.

Lesson Study тәжірибесін жақсартудың демократиялық тәсілі болып табылады және мәні бойынша мұғалімдерді оқытуда және олардың оқыту мен оқыту практикасын дамытуда коллаборативтік тәсіл болып табылады.

Осындай тәсілмен сабақты *фокус* – топ үшін және өз сыныбындағы барлық тілек білдірушілер үшін өткізуді жоспарлап отырмын, содан кейін химия мұғалімі мен Қазақ тілі мұғалімі өз сабақтарын көрсетеді [1;2, 125-226].

Сабақты зерттеу және оқушыларды бақылау үшін 8^A сыныбында пән аралық топтарды құру бірнеше пән мұғалімдері ортақ тәжірибе құруға қызығушылық танытқан кезде немесе осы сыныпта оқытудың ортақ мақсаттарын бөліскен кезде де орынды болуы мүмкін деп санаймын. Сонымен қатар, мұғалімдер арасынан таңдаған менти-мен бірлесіп, оқытудың жаңа тәсілдерін енгізе отырып, жоспарланған төрт сабақ сериясын өткізуді жоспарлап отырмыз, онда апробациялай аламын, рефлексия жүргізе аламын, табыстарыммен, мүмкін сәтсіздіктеріммен бөлісе аламын..

Фокус-топ зерттелетін сыныптардағы барлық дәйекті сабақтарды бірлесіп жоспарлауға шешім қабылдады. Әрі қарай, аптасына 1 рет сабақты жоспарланған сыныпта өткізіп, бірге қарап, оқу нәтижелері талданып, оқушылардың жеткен жетістіктері мен кемшіліктері анықталды.

Lesson Study-дің 1 –ші кездесуінде топ мүшелері қабылдау деңгейі аса жоғары, жақсы бәне баяу жүретін белгілі бір тобының типтік өкілі болып табылатын үш «зерттелетін» оқушыны анықтады, А күшті; В-орташа, С-қабылдауы баяу оқушы. Сабақты зерттеу барысында алынған нәтижелерді талдау негізінде осы үш оқушының оқуына және дамуына назар аударып оқу нәтижелерінің деңгейін көтеру мақсаты қойылды.

Lesson study бойынша алғашқы зерттеу сабағына Талдықорған қаласындағы 2 және 9 орта мектептердің 8^A, 9^A, 9^B сыныпта өтті, және барлығы 87 болды оның 49 қыз, 38 ұл болды. Экспериментке барлығы 9 оқушы қатысты Бастапқыда бұл сыныптарда оқу мақсаттарына қол жеткізуге деген ынтаның төмендігі, оқушылардың сабаққа жеткіліксіз дайындығы байқалады.

Оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып, оқу сапасының деңгейлерін көтеру үшін *фокус* - топ мұғалімдері оқытуда жаңа белсенді және интербелсенді әдістер мен технологияларды қолдану, оқушылардың өзін-өзі бағалау және өзара бағалау формаларын енгізу туралы шешім қабылдады.

Мұғалімдер тобы 3 рет география, жаратылыстану және биология сабақтарына қатысты. Әр сыныпта зерттелген 3 оқушыға назар аудару көптеген маңызды сәттерді анықтауға мүмкіндік берді.

Эксперименттің соңында бақылау нәтижелері дәстүрлі формалардан белсенді дамыта оқытуға көшу арқылы оқушылардың ынтасын арттыруға болады деген қорытынды шығарылды. Зерттеу сабақтарын бақылау, талдау нәтижелері мұғалімдер, ынтымақтастықта жұмыс істеп, бір-бірілерін жаңа идеялармен байытып, қателіктерден сабақ алып, жаңа интербелсенді әдістерді іздеу арқылы оқу сапасын арттыруға баса назар аударды.

2020 жылдың 01 қыркүйегі мен 2021 жылдың 19 наурызы аралығында жүргізілген 6 ай екі мектептің 8-сынып оқушыларының оқу нәтижелерін бақылау сабақты зерттеудің тек өз пәнін оқыту ғана емес, сонымен қатар оқушыларды сын тұрғысынан ойлауға үйрету, өзін-өзі оқыту және өзін-өзі бағалау дағдылары мен дарындылығын дамыту бойынша жұмыс жасау өте қиын болғанымен білім алушылардың танымдық белсенділіктерін арттыратын тиімді әдіс екенін көрсетті.

Lesson Study 3 циклды қамтыды және келесі кезеңдерден тұрды:

1. Бірлескен егжей-тегжейлі жоспарлау;
2. Зерттеу сабағын өткізу, бақылау;
3. Зерттеу сабағынан кейін нәтижелерді жүйелеу, жоспарлау.

Бірінші сабақты Талдықорған қаласындағы 2 орта мектептің 25 жыл еңбек өтілі бар география пәнінің мұғалімі Т. Т. Айдарханов өткізді. Сабаққа қатысу барысында мұғалімдер сабақта қалыптастырушы бағалаудың қандай формалары мен әдістерін қолданатынын, мұғалім мен оқушылардың өзара қарым-қатынасы қалай жүретінін бақылады. Оқу уәжіндегі өзгерістерді анықтау үшін *бақылау, сауалнама, бейне және аудижазба* тәсілдері қолданылды [3, 17-18б.].

Серияның алғашқы сабағының мақсаты картографиялық зерттеу картаны оқу әдістерінің мәні, картада нысандарды, физикалық географиялық және әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен үрдістерді бейнелеу әдістері туралы негізгі ақпаратты зерттеу және жүйелеу, сын тұрғысынан ойлау стратегиясын қолдану арқылы әрқайсысының өзіндік ерекшеліктерін таба білу болды. Сабақтың мақсаты орындалды.

Фокус -топтың мүшелері сабақты бірлесіп талқылау барысында таңдалған стратегия сынып оқушыларының 100% - ын жұмысқа қосуға мүмкіндік берді деген қорытынды шығарды. Бағалаудың әр түрлі формалары ұсынылды (жеке жұмыс кезінде, тұрақты және ауысымдық құрамдағы шағын топтардағы жұмыс).

Алайда, топтық жұмыс формасы осы сабақта өзін ішінара ақтады, өйткені сараптамалық топтарда жұмыс істеген кезде А тобының оқушысы С тобының оқушысымен өз білімімен бөліспеді, яғни тақырыптың бір бөлігі игерілмеген. В тобының оқушысы топтарда жұмыс істеуге алаңдады, кестені толтыру қиынға соқты, мысалдарды жазып алды. Нәтижені арттыру үшін осы сыныптағы топтарға алдын-ала бөліп, барлық санаттар үшін (әлсіз, орташа, күшті) тапсырмаларды бөлек жасаңыз.

Сабақта рефлексивті парақты олардың іс-әрекетінің рефлексиясының элементі ретінде қолдану студенттердің белгісіне өте жағымды әсер етеді, бірақ әрқашан объективті емес.

Педагогикалық іс тәжірибе барысында бір ZOOM бейнеконференция платформасымен «Көлдер мен мұздықтар» тақырыбында сабақты зерттеу (Lesson Study) тұрғысы бойынша сабақ өткіздік. Оқу мақсаттары көл қазаншұңқырларын шығу тегіне қарай жіктеу, жоспар бойынша көлдер мен мұздықтарға сипаттама береуді көздеді.

Оқу мақсаттарына сәйкес сабақ оқытудың жаңа тәсілдерін қолданып құрылды. Сұхбаттық оқытуды ұйымдастыру, оқушылардың өз бетімен ойлауын дамыту, топтық және жұптық жұмыс басымдыққа ие болды.

1 сурет. Тектоникалық жарықтар мен тектоникалық иіндерде түзілген көлдер

1-тапсырма. А) мәтіндегі суреттерге талдау жасап, тектоникалық жарықтар мен тектоникалық иіндерде түзілген көлдердің бір-бірінен негізгі айырмашылықтарын анықтаңыздар.

Ә) Арал, Балқаш Алакөл сияқты тектоникалық қалдық көлдердің түзілу жолдарын сипаттап, тереңдіктерінің бірнеше ондаған метрден аспау себебін түсіндіріңіздер.

Б) Картадан тектоникалық жарықтар мен тектоникалық иінде түзілген Байкал, Балқаш, Танганика, Виктория көлдерін тауып, тереңдігін, пішінін анықтаңыздар

2 сурет. Жанартаулық, карстлы және термокарстлы көлдер

2-тапсырма. картаны, қосымша мәліметтерді талдап жанартаулық, карсттық және термокарсттық көлдердің түзілу жағдайларына төмендегі жоспар бойынша сипаттама беріңіздер: 1. жанартаулық, карсттық, термокарсттық көлдердің шығу тегіндегі айырмашылықтар; 2. таралған аймақтары; негізгі қорытындыларыңызды шығарыңыздар.

3 сурет. Қоректену аймағында қардың мұздыққа айналу сатылары

3-тапсырма. А). 3-суретке, қосымша мәліметтерге талдау жасап, мұздықтардың түзілу жағдайын анықтаңыздар.

Ә. Антарктида мен Гренландия аралындағы мұздықтардың теңіз деңгейінен бірнеше метр биіктікте орналасуының себебін түсіндіріңіздер.

3. Мәтінді, 3-суретті талдап, мұздықтардың түзілу кезеңдерін сипаттаңыздар. Фирннің мұздықтан айырмашылығын табыңыздар.

Бақылаушылардың назары әр түрлі деңгейдегі үш оқушыға да бағытталды. А. (қабылдау деңгейі жоғары оқушы, уәжінің артуы оған топ мүшелері арасында міндеттерді бөлу, жұмыс кезінде тәртіпті орнату арқылы топта көшбасшылық ұстанымды алуға мүмкіндік берді.

Орташа қабілеті бар студент В оқушы топта ерекше белсенділік танытпағанымен тапсырмаларды орындады. Ол өз жауабын оқушылар арасында өте сенімсіз ұсынды, топта өзін сенімді ұстады.

Зерттелетін қабылдауы баяу С оқушы қызығушылық танытты, бірақ жиі алаңдатты, бағалау кезінде өзіне және басқаларға әрқашан адал бола алмады. Бұл география пәнінен қабілеті әлсіз оқушы. Сабақтан кейін жоғарыда аталған оқушыларға сауалнама сұрақтарына жауап беру ұсынылды

Сабақтың рефлексиясы оқушылардың жеке қатысуымен «Букет әсерлері» стратегиясы негізінде жүргізілді және сәтті түсініктеме берілді. Сабақтың мақсатына қол жеткізілді, қойылған міндеттер сәтті шешілді, бұл барлық жоспарланған нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді: жеке, Мета-пәндік, пәндік.

Сабақтың жеке тұжырымдары: "жемістер мен көкөністер" стратегиясы бойынша топтарға сәтсіз бөліну осы сыныптың кейбір оқушыларына сабақта өз әлеуетін толық жүзеге асыруға мүмкіндік бермеді.

Топтық жұмыс түрін қолдана отырып сабақтарды талқылау үшін бізге, пән мұғалімдеріне кеңес беріп, сабақты бақылау карталарын және кестелерді пайдаланып талдау ұсынылды, онда оқушылардың бақылауларын, сабақтың оң сәттерін көрсету және мұғалімдер тобына сабақты жақсарту бойынша ұсыныстар беру қажет болды [4,45-46б.].

Мұғалімдер қолданылатын стратегиялардың тиімділігі және сабақтың әр кезеңі үшін сыни ойлау әдістерін дұрыс таңдау туралы қорытынды жасады. Олар оқушылардың іс-әрекеттеріне егжей-тегжейлі тоқталды: әлсіз оқушылар интерактивті диалогтық ортада оқып, күшті және орта оқушылардан көмек алды, тапсырманы орындады, бірақ күшті оқушылар өз пікірлерін айтуға жол бермей, жауап беру кезінде олардың әрекеттерін тоқтатты.

Сондықтан мұғалімдер тобы келесі сабақты әзірлеу кезінде сараланған тапсырмаларды қолданды, сондай-ақ сабаққа дейін оқушыларға топта жұмыс істеу ережелерін еске салды. Сондай-ақ, бағалау парақтарын әзірлеуге мұқият қарау және оқушыларды әртүрлі жұмыс түрлерін бағалау критерийлерімен алдын-ала таныстыру ұсынылды.

Оқушыларға «жаңа тәсілдер» өте ұнады. Сабақтың соңында балалар тақырыптарды зерделеу кезінде басқа топтарға сұрақ қою Стратегиясын жасады, бұл тапсырма бәсекеге қабілетті болды, онда оқушылар сұраққа дұрыс жауап дайындауға және табуға қызығушылық танытты [5,60-62б.].

«Оқытуды бағалау» модулі, алаңдаушылықты жою, сабақта балалардың белсенділігін арттыруға фокус-топ мұғалімдері өз сабақтарында өлшемдері бойынша *өзін-өзі бағалау, топтар мен жұптарда өзара бағалау, вербалды емес бағалау, кілт бойынша бағалау* қолданған қалыптастырушы бағалау әдістері ықпал етті. Мұндай бағалау оқушыларға осы тақырыпты зерттеудегі алға жылжу деңгейін жақсы түсінуге көмектесті. Сонымен қатар, біз өз сабақтарымызда қалыптастырушы бағалауды, ауызша түсініктемелерді қолдандық.

Қорытынды. Барлық бақыланатын сабақтарда оқушылардың өзін-өзі бағалау және өзара бағалау дағдылары қалыптасқанын көрсетті. Сабақты зерттеу тақырыбы өте маңызды, өйткені оқушылардың өзіндік рефлексиясын дамыту-бұл оқытуға негізделген негізгі үрдісі.

Болашақта оқушылардың оқу нәтижелерінің өлшемдерінің нақты әзірлеу, оларды студенттермен келісу қажет. Топтардың жұмысы барысында оқушылар өз жұмыстарының нәтижесі үшін ғана емес, бүкіл топтың жұмысының нәтижесі үшін де жауапты болуға тырысқандары көрініп тұрды. Бірақ, байқалды, бұл күшті высокомотивированные оқушылар подавляли қызметі әлсіз, навязывая өз пікірін және лидируя жауаптарда.

Шығармашылық топ осы сәтті болдырмас үшін топтарға сараланған тапсырмалар беріп, жауапты рөлдер мен мәлімдемелер тізбегін бөлу керек деп ұсынды. Осыған қарамастан, оқушылар өз пікірлерін дәлелдей білу, қорытынды жасау, өз іс-әрекеттері туралы рефлексия жасай білу қабілеттерін көрсетті

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахметова Г.К. Образовательный идеал в теории и практике подготовки педагогических кадров. - Алматы : Қазақ университеті, 2000. - 124 с.
2. Галиахметова А.Т. Комплексная инновационная деятельность педагогических работников в образовательном учреждении // Мир науки и образования. – 2016. – № 2(6). – С. 15–21.
3. Нурмуратова К.А., Функциональная грамотность как основа развития гармоничной личности в современных условиях.//Педагогическая наука и практика . – 2020. – № 4 . – С. 14-17.
4. Dudley, P. (2011). How Lesson Study orchestrates key features of teacher knowledge and teacherlearning to create profound changes in professional practice. Presented at the World Association of Lesson Studies Annual Conference, Tokyo.
5. Мырзахметова А.Ж. Lesson-Study как современная платформа для повышения квалификации учителя [Электронный ресурс]. URL: <https://multiurok.ru/files/lesson-study-kak-sovremiennaia-platforma-dliapov.html> (дата обращения: 22.11.2018).

ӘОЖ 338.4

ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СФЕРАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫ

Рысмуханбетова М.Т., «Туризм» мамандығының 4 курс білімгері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Мақалада экономикалық жүйелердің трансформация процестеріндегі қызмет көрсету саласының рөлі мен орны талданады. Автор ұлттық шаруашылық деңгейіндегі қызмет көрсету саласының жүйелік рөлін қарастырады. Сонымен қатар, қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың тиімді жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі талданады.

Түйін сөздер: ұлттық шаруашылық, экономикалық қатынастар, қызмет көрсету сферасы, сервистік қызмет.

В статье анализируется роль и место сферы услуг в процессах трансформации экономических систем. Автор рассматривает системную роль сферы услуг на уровне национального хозяйства. Кроме того, анализируется зарубежный опыт эффективного функционирования предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: национальное хозяйство, экономические отношения, сфера услуг, сервисная деятельность.

The article analyzes the role and place of the service sector in the processes of transformation of economic systems. The author considers the systemic role of the service sector at the level of the national economy. In addition, the foreign experience of the effective functioning of service enterprises is analyzed.

Keywords: national economy, economic relations, Service sector, service activity.

Кіріспе. Соңғы онжылдықтарда қызмет көрсету саласы әлемдік экономикада тұрақты позицияларға ие болды. Қызметтер өндірісі көлемінің ұлғаюы, сервистік қызметтен түсетін кірістердің өсуі, осы саладағы жұмыспен қамтудың артуы, қызметтер экспорты мен импортының кеңеюі көптеген елдер үшін де, оның ішінде Қазақстан экономикасына үшін де қажетті сала. Қызмет көрсету секторында болып жатқан өзгерістер әлемдік ауқымда соншалықты маңызды, сондықтан қазіргі экономикалық ғылымда "қызмет көрсету" немесе "қызмет көрсету экономикасы" анықтамасына ие болды.

Қазіргі кезде дүниежүзінің әр түрлі елдерінде қызмет көрсету саласында жалпы ұлттық өнімнің 40%-дан 71%-ына дейін жасалады [1, 15 б]. Қызмет көрсету саласының

геоэкономикалық кеңістікте жедел даму қарқыны XX ғасырдың ортасы мен XXI ғасырдың басындағы біршама маңызды экономикалық құбылыс болуда. Шағын және орта кәсіпкерлік басым болу есебінен қалыпты жұмыс істейтін қызмет көрсету нарқының негізгі артықшылықтары қосымша жұмыс орынын ашуы, тұтынушылар сұранысының тез өзгеруіне жылдам бейімделуі болып табылады.

Ұлттық экономикада қызмет көрсету саласы әмбебап сипатқа ие және оның экономикадағы рөлі минималды материалдық шығындармен тез өтелу қабілетіне байланысты. Мұны келесі үш фактормен атап өтуге болады:

- 1) оларды өндіру кезінде тұтынылатын қызметтердің жоғары өтімділігімен;
- 2) салыстырмалы түрде төмен материал сыйымдылығы;
- 3) орындалған қызметтер үшін төлем алудың қысқа мерзімі [1, 34 б.].

Аталған факторлар қызмет көрсету саласын дамытудың нарықтық қажеттілігін, қызметтерді коммерцияландырумен немесе басқаша айтқанда, сервистік коммерциямен сервистік экономиканың қалыптасуын анықтайтын ядро болды.

Қызмет көрсету саласының жалпы ішкі өнім өндірісі бойынша және жұмыспен қамтылғандар саны бойынша ұлттық экономиканың басым секторына айналуын сервистік революция деп атауға болады. Қазіргі жағдайда материалдық өндірісті дамыту қаржылық, заңдық, ақпараттық, сервистік, көліктік, өндірістік және басқа да қызмет түрлерінсіз мүмкін емес. Олар физикалық өнімдерді, әсіресе технологиялық тұрғыдан күрделі өнімдерді өндіруге көбірек әсер етеді.

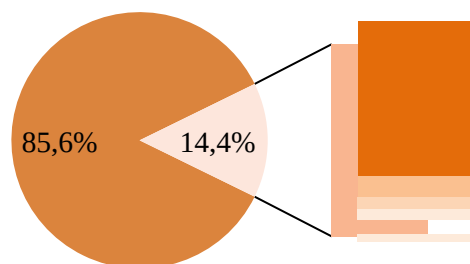
Зерттеу әдісі. Қызмет көрсету саласының белсенді дамуы бірқатар факторлардың әсеріне байланысты. К.Ловелок, қызмет көрсету ұйымдарын басқару теориясы саласындағы ғылыми еңбектердің авторы, бұл факторларға мемлекеттік саясат, әлеуметтік өзгерістер, бизнестің даму тенденциялары, ақпараттық технологиялардың дамуы, қызмет көрсету ұйымдарының интернационализациясы және жаһандануы жатқызды [2, 98 б.].

Соңғы екі онжылдықта экономика ғылымы қызмет көрсету саласына көп көңіл бөлді. Ірі монографиялар мен мақалалар жарыққа шықты, онда бір жағынан қызмет көрсету саласы терең және жан-жақты зерттеледі, ал екінші жағынан білімнің әртүрлі әлеуметтік-экономикалық салалары тұрғысынан, әдістемелік тәсілдер, практикаға бағдарланған технологиялар зерттелді. Атап айтқанда, экономикалық ғылымда қызметтің жалпыға бірдей танылған анықтамасы жоқ, оның өнім түрі ретінде қызметінен қалай ерекшеленетінін, қандай критерийлер тұрғысынан білімнің әртүрлі салаларында қызметтің тиімділігін - теориялық және нақты экономика тұрғысынан бағалау керек екендігі туралы нақты түсінік жоқ.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазіргі әлемдік экономиканың дамуы жағдайында әлеуметтік және жеке қажеттіліктердің өсуіне, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тауар айналымы үнемі кеңеюде. Тауарлар нарығында сатып алу-сату объектісі - адам қызметінің әр түрлі нәтижелері, ол тек материалдық тауарлар ғана емес, сонымен қатар шығармашылық, әлеуметтік, зияткерлік қызметтің, коммерциялық қызметтердің кең спектрі.

ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша, 2018 жылы тауарлар мен қызметтердің қазақстандық экспортындағы қызметтердің үлесі (43,6 млрд. АҚШ долларын құрады) тек 14,4% - ды (6,3 млрд. АҚШ). Ал 2019 жылы қызметтер экспорты келесідей бөлінді: көліктік және туристік қызметтер – 80,7 %, мемлекеттік қызметтер – 6 %, Өзге Іскерлік қызметтер – 7,6 %, телекоммуникациялық қызметтер, ақпараттық технологиялар саласындағы қызметтерді қоса алғанда – 2 %, қаржылық және сақтандыру қызметтері – 1,2 %, өзге қызметтер – 2,5 %.

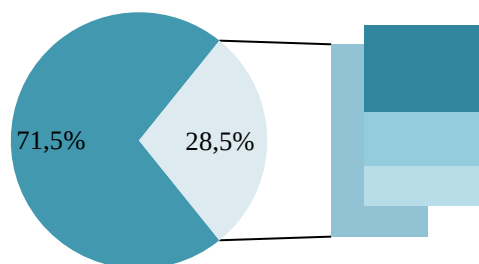
■ экспорт товаров ■ экспорт услуг

Сурет 1. Қазақстанның экспорттық қызметі, 2019 жыл
Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мәліметі, 2020 жыл

2018 жылы тауарлар мен қызметтер импортының жиынтық көлеміндегі қызметтер үлесі (38,9 млрд. АҚШ долл.) 28,5 % (11,1 млрд.).

■ импорт товаров ■ импорт услуг

Сурет 2. Қазақстанның импорттық қызметі, 2018 жыл
Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мәліметі, 2020 жыл

2016 жылы қызметтер импорты былайша бөлінді: көлік және туристік қызметтер – 28,1 %; құрылысты қоса алғанда кәсіби қызметтер – 58,7 %; қаржы және сақтандыру қызметтері – 3,9 %; ақпараттық және компьютерлік технологиялар саласындағы қызметтерді қоса алғанда, телекоммуникациялық қызметтер – 2,5 %; мемлекеттік басқару, білім беру және денсаулық сақтау саласындағы қызметтер – 1,6 % [3, 14 б.].

Қазақстанда көрсетілетін қызметтердің экспорттық әлеуетін арттыру мақсатында экспортты ілгерілетудегі әкімшілік кедергілерді ынталандыруға және жоюға бағытталған экспортты дамытудың институционалдық негіздерін жетілдіру жөнінде жұмыс жүргізу қажет.

Экспортты декларациялау, қолдау және ілгерілету мәселелері бойынша барлық нормативтік құқықтық базаны, экспорттық нарықтар туралы ақпаратты қамтитын бірыңғай онлайн платформаны, сондай-ақ қажетті құжаттаманы онлайн-ресімдеуді, көлік пен логистиканы басқаруды, консультациялық сервистерді қамтитын электрондық сервистер кешенін әзірлеу қажет [4, 34 б.]. Бұдан басқа, комплементарлықты талдауға сәйкес негізгі әріптес елдердің де, қазақстандық көрсетілетін қызметтердің ықтимал импорттаушыларының да сыртқы нарықтардағы сауда өкілдіктерінің тиімді жұмыс істеуі бойынша жұмыс талап етіледі.

Қорытынды. Әлемдік тәжірибе әлеуметтік-экономикалық құрылымның неғұрлым либералды моделі бар елдер постиндустриалды экономиканы немесе қызмет көрсету экономикасын дамыту үшін ең жақсы жағдайларға ие екенін көрсетеді. Бизнестің экономикалық тәуелсіздігінің жоғары дәрежесі, бәсекелестіктің белгілі бір шеңберінде және басқа да нарықтық тетіктерді мемлекеттік реттеудің ақылға қонымды дәрежесімен қоғамдық және коммерциялық емес секторларға енгізу, экономикаға икемділік пен

ұтқырлықты қамтамасыз ету, оның технологиялар мен нарықтық ортаның тез өзгеруіне уақтылы бейімделуін жеңілдетеді, ресурстарды ұтымды аллокациялауға және оларды ұлттық экономикалық жүйенің барлық деңгейлерінде тиімді пайдалануға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гордин В.Э., Сушинская М.Д., Волошинова М.В. и др. Менеджмент в сфере услуг: Учебник. — СПб.: Издат. дом «Бизнес-пресса», 2017. — 271 с.
2. Смирнова А. А., Шавандина И. В., Смирнов Н. А. Влияние сферы услуг на экономическое развитие региона // Научный альманах. 2016. № 4-1 (18). С. 230-234.
3. Статистический бюллетень Национального банка Республики Казахстан, Нұрсұлтан, 2020.
4. Хайкин М.М. К вопросу о развитии сферы услуг в современной системе экономических отношений // Европейский журнал социальных наук. - 2014.- 2(41). - Т. 1. - С. 475–482

ӘОЖ 541.124

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҮШІНШІ ЖАҢҒЫРУЫ: ЖАҢАНДЫҚ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК

Сагиндикова С.Д., «Мемлекеттік ж/е жергілікті басқару» мамандығының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші: **Байтаева Г.Р.**, э.ғ.к., доцент
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: simbat.sagindikova@mail.ru

Мақала тақырыбы: «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік».
Қарастырылған мәселелер: бүгінгі таңдағы елдегі саяси һәм экономикалық өрлеулер. 2017 жылы 31 қаңтарда қабылданған Тұңғыш Президенттің халыққа жолдауы да негізге алынған.

Түйін сөздер: мемлекеттік мәселелер, қызмет, жаңаша реформалау мен қабылданған жарлықтар, сапа, өсім, басқару жүйесі, оңтайлы шешім, саяси аялар, еркін азаматтық қоғам, демократия.

Название статьи: «Третье возрождение Казахстана: глобальная конкурентоспособность». Рассматриваемые вопросы: политическая и экономическая ситуация в стране сегодня. Он также основан на послании Первого Президента от 31 января 2017 года.

Ключевые слова: государственная служба, общественное реформирование, высокое качество, система управления, эффективные решения, политические сферы, свободное гражданское общество.

Title of the article: "The third revival of Kazakhstan: global competitiveness." Issues under consideration: political and economic situation in the country today. It is also based on a message from the First President dated January 31, 2017.

Key words: public service, public reform, high quality, management system, effective solutions, political spheres, free civil society.

Кіріспе. Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап атқарушы билік жүйесін жетілдіру, менің басты назарымда болды. Көп жағдайда елдің күнделікті өмірі барлық мемлекеттік институттардың бірлескен жұмысына, ал реформаның табысы халықтың сеніміне ие орталық және жергілікті органдарды біріктіретін тиімді басқару жүйесіне тәуелді екенін түсінгендіктен, мен жаңа мемлекет жағдайында нағыз тұрақтылықты қауқарлы, вертикалды билік қана жүзеге асырады деп есептедім. 1990 жылдың қазан айында Жоғарғы Кеңес Мемлекеттік тәуелсіздік туралы Декларация қабылдады, ал қарашада мен «Мемлекеттік билік құрылымын жетілдіру және Қазақ КСР-індегі басқару

туралы» заңға қол қойдым. Соған сәйкес ел Президенті атқарушы және жоғарғы биліктің басшысы болып табылады. Ол үкіметті құрып, министрлер мен мемлекеттік комитет төрағаларын тағайындайды. Мемлекеттің жалпыұлттық міндеттерді шешудегі күш-қуатын арттыру үшін мен Президент аппаратын үкімет аппаратымен біріктірдім. Сондай-ақ жаңа консультативті-кеңес органы – Республика Кеңесі бекітілді.

Жоғарғы Кеңестен қысқа мерзім ішінде тәуелсіз Қазақстанның жаңа Конституциясының жобасын әзірлеу талап етілді. Дегенмен депутаттар өздеріне тән әлдебір саяси түсінікпен оны жасауға асықпады. Ал мен кешіктіруге болмайтынын білдім. КСРО-ның ыдырауы қарсаңындағы әлсіреп тұрған саяси ахуал істі кідіртуге мүмкіндік бермейтін. Ол кезде Жоғарғы Кеңестің үкіметке қысым жасауға мүмкіндік беретін билік ресурстарына ие болғанын және ішкі, сыртқы саясатқа айтарлықтай ықпал ете алатынын есте ұстау қажет. Ол менің мемлекет басшысы есебінде ойластырған қайта құруларыма айтарлықтай кедергі келтіретін. Өкілетті билік органдары – халық депутаттарының кеңесі жергілікті әкімшілікті бағындырып алған аймақтарда да тура осындай жағдай қалыптасты. [1] Бұл Тұңғыш президент, Елбасы – Нұрсұлтан Әбішұлының 2017 жылы жазған «Тәуелсіздік дәуірі» кітабының «Мемлекеттік құрылыс: басқарудың тиімді үлгісін іздеу жолында» тарауынан үзінді. Иә, расында мемлекетті нөлден құру, оның атқарушы билік жүйесі мен заңдарын реттеп, жұмыс істейтін реформаларды жолға қою оңай дүние емес. Таңдап алған тақырыбым, «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» болғандықтан, осыған біраз тоқталғым келіп тұр. Осы тұста, тағы бір рет Н.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтарда Қазақстан халқына жолдауынан үзінді келтіргім келіп тұр: Құрметті қазақстандықтар! Мен Қазақстан халқына жаңа дәуір қарсаңында сөз арнап отырмын.

Еліміз өзінің 25 жылдық даму кезеңінен абыроймен өтті. Біз елімізді мақтан тұтамыз. Табыстарымыз бен жетістіктеріміз туралы Тәуелсіздігіміздің 25 жылдық мерейтойында атап өттік. Оларды бүкіл әлем біледі және жоғары бағалайды. 2017 жылдың басынан бастап Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің мүшесі болды. Биыл Астанада "ЭКСПО-2017" халықаралық көрмесі өтеді. Мұндай өте маңызды әлемдік деңгейдегі іс-шараны біз ТМД және Орталық Азия елдерінің арасында бірінші болып өткіземіз. Алматыда Универсиада-2017 спорт ойындары өтіп жатыр. Оған 57 мемлекеттен 2 мыңнан астам спортшы мен делегация мүшелері қатысуда. Осының барлығы Қазақстанның халықаралық аренада жоғары беделге ие болғанын және саясатымыздың дұрыстығын көрсетеді. Қазақстан 2050 жылға қарай әлемдегі ең алдыңғы қатарлы 30 мемлекеттің қатарына қосылуға тиіс. Біз осы мақсатқа қарай табандылықпен ілгерілей береміз. Жаһандық бәсекелестіктің өсуі және әлемдегі тұрақсыздық жағдайында, 2012 жылы халқыма ұсынған "Қазақстан-2050" стратегиясының өзектілігі арта түседі. Біз қиындықтарды уақтылы болжай алдық. "Нұрлы жол" экономикалық саясатының және "100 нақты қадам" Ұлт жоспарының нәтижесінде осынау қиын, жаһандық трансформацияның алғашқы кезеңінен лайықты өтіп келеміз. Тек 2014-2016 жылдар аралығында біз экономиканы қолдауға қосымша 1,7 триллион теңге жұмсадық. Мұның барлығы экономикалық өсімді және бизнесті қолдауға, 200 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік берді. Нәтижесінде, 2016 жылы біз ішкі жалпы өнімнің 1% өсімін қамтамасыз еттік. Бұл қазіргі күрделі жағдайда айтарлықтай маңызды. Әлем қарқынды түрде өзгеріп келеді. Бұл – жаңа жаһандық болмыс, оны біз қабылдауға тиіспіз. [2] Иә, аталмыш жолдаудан бері 4 жылға жуық уақыт өтті. Жоғарыда аталған жеңістер мен жетістіктерден өзге, Қазақстан экономиканы жаппай цифрландыру бастап кетті. Бұл халықтың ХҚКО-дағы жұмыстарын айтарлықтай жеңілдетеді. Қарапайым компьютер, телефоннан-ақ өзіне керекті құжаттар мен анықтамаларды ала алады. Қала берді, бізде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салалар қарқынды түрде дамыды. Бұл да адамдардың қоғамдағы жұмыстарын анау айтқандай жеңілдетеді. Кезекте тұрушылар азайып, онлайн жазылулар көбейді. Бұл да адамдарға ыңғайлы әдіс. IT-старттаптар дамып, көш ілгеріледік. Қазақстанның Бірінші жаңғыруы - 25 жыл бұрын КСРО-

ның қирандысынан шығып, өз жолымызды қалай бастағандығымызбен тығыз байланысты. Сол кезде біздің аға буын өкілдеріміз еліміздің іргетасынан бастап қолға алып, әлем картасында болмаған жаңа мемлекет құрды. Жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу жүзеге асырылды. Ал, Екінші жаңғыру «Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануымен және жаңа елорда - Астананың салынумен басталды. Оның нәтижелі болғаны күмәнсіз. Еліміз экономикалық тұрғыдан артта қалған аймақтан шығып, әлемдегі экономикасы бәсекеге қабілетті 50 мемлекеттің қатарына кірді.

Табысты өткен екі жаңғырудың нәтижесінде қазіргі таңда тәуелсіз Қазақстан күннен-күнге алға батыл қадам басып, Үшінші жаңғыртуға да табан тіреді.

«Бұл жаңғыру - қазіргі жаһандық сын-қатерлермен күрес жоспары емес, болашаққа, «Қазақстан-2050» стратегиясы мақсаттарына бастайтын сенімді көпір болмақ. Ол Ұлт жоспары - «100 нақты қадам» базасында өткізіледі» - деген еді Мемлекет басшысы осы Жолдауында. Осы жаңғырудың аясында бастысы - баршамызға ортақ ұлы мақсатқа жетудің дұрыс жолын бірлесе айқындауға, әлемдік қиындықтарды болжап қана қоймай, ықтимал өзгерістерден де мемлекет үшін тиімді мүмкіндіктерді қарастыруға бағытталған бес нақты басымдықты белгілегендігі мәлім. Сонымен қандай басымдықтар?

- Бірінші басымдық - экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыртылуы, яғни, бұл тұрғыдағы басты міндет - цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендету.

- Екінші басымдық - бизнес-ортаны түбегейлі жақсарту және кеңейту. Мұндағы көзделген стратегиялық мақсат - елдің ішкі жалпы өніміндегі шағын және орта бизнестің үлесі 2050 жылға қарай кем дегенде 50% болуын қамтамасыз ету.

- Үшінші басымдық - макроэкономикалық тұрақтылық. Бірден-бір басты міндет - ақша-несие саясатының ынталандырушы рөлін қалыпқа келтіру және экономиканы қаржыландыруға жекеменшік капитал тарту.

- Төртінші басымдық - адами капитал сапасын жақсарту. Бұл ретте біріншіден, әлемдік деңгейдегі білім беру жүйесінің рөлін өзгерту, яғни, білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру, оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау және де қала мен ауыл мектептері арасындағы білім беру сапасының алшақтығын азайту. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың бастамасы бойынша биыл «Баршаға арналған тегін кәсіптік-техникалық білім беру» жобасы іске асырыла бастады, ал, бұл жоба қарсаңында тегін оқытумен ең әуелі жұмыссыз және өзін-өзі тиімсіз жұмыспен қамтыған жастар, сондай-ақ кәсіптік білімі жоқ ересек адамдар қамтылуы тиіс. Екіншіден, денсаулық сақтау жүйесіне байланысты, яғни, 2017 жылғы 1 шілде айынан бастап мемлекеттің, жұмыс берушілердің, азаматтардың ортақ жауапкершілігіне негізделген міндетті медициналық сақтандыру жүйесі (ММСЖ) енгізіле бастайтындығы қарастырылуда. Үшіншіден, әлеуметтік қамтамасыз ету саласына қатысты Мемлекет басшысы 2017 жылғы 1 шілдеден бастап 2,1 миллион зейнеткер үшін зейнетақы 2016 жылғы деңгейден 20 пайызға дейін арттырылатынын, базалық зейнетақы тағайындау 2018 жылғы 1 шілдеден бастап жаңа әдістеме бойынша жүзеге асырылатындығын, сонымен қатар, 2017 жылғы 1 шілдеден бастап бала туғанда берілетін бір реттік жәрдемақы көлемі 20 пайызға өсірілетіндігін атап көрсетті. Бұдан бөлек, Елбасы осы ретте ең төменгі күнкөріс шегін де қайта қарастырып, оны қазақстандықтардың нақты тұтынушылық шығыстарына сәйкес келтіру қажеттігін тапсырды. [3] Иә, жоғарыда келтірілген мақаладағы тапсырмалардың басым бөлігі сол кезде-ақ бірден, орнын тауып орындалған болатын. Одан бөлек, соңғы екі жылдықта мұғалімдер мен оқытушылардың деңгейі мен жалақыларын жоғарылатып, оларға барынша жағдай жасалуда. 2021 жылға дейін ұстаздардың айлығы 25 пайызға дейін өсті. Бұл көрсеткіш 2023 жылға дейін тағы 5 пайызға көтерілмек. Демек, 30 пайызға өседі деген сөз. Байқасаңыздар, алдымызға қойылып отырған міндеттер жылдан-жылға жоғарылап жатыр. Бұл қуантарлық жәйт. Біз бұрынғыдан да табыстырақ болып, алға басуымыз үшін барлық негіз бар. Ол үшін президентіміз жариялаған жаңа стратегиялық

реформаларды жүзеге асыруда баршамыз жұдырықтай жұмылып, аянбай еңбектенуіміз қажет. Сол кезде ғана алдағы асулар мен белестерді бағындыратындығымыз сөзсіз. Алдымызға қойған межеге жету үшін, ең бірінші қажырлылық пен қайрат, қала берді табандылық керек. Адами капиталды дамытуда ұрпақ саулығы да ерекше рөл атқарады. Яғни, ұрпақ саулығы - ұлт саулығы. Осы ретте Елбасы биылғы 1 шілдеден мемлекеттің, жұмыс берушілердің, азаматтардың ортақ жауапкершілігіне негізделген міндетті медициналық сақтандыру жүйесі енгізілетінін, ол жүйенің тиімділігі әлемдік тәжірибе арқылы дәлелденгенін баса айтты. Әлеуметтік қамтамасыз ету саласы да баса назарда болмақ. Атап айтқанда, 2017 жылғы 1 шілдеден бастап 2,1 миллион зейнеткер үшін зейнетақы 2016 жылғы деңгейден 20%-ға дейін артады. Бұдан бөлек, базалық зейнетақы тағайындау 2018 жылғы 1 шілдеден бастап жаңа әдістеме бойынша жүзеге асырылады. Оның көлемі зейнетақы жүйесіне қатысу өтіліне байланысты белгіленеді. Осы өсімнің барлығы 2018 жылы базалық зейнетақының жаңа мөлшерін 2017 жылмен салыстырғанда 1,8 есе арттыруға мүмкіндік береді. «Ең төменгі күнкөріс шегін де қайта қарастыру керек. Ол қазақстандықтардың нақты тұтынушылық шығыстарына сәйкес келуге тиіс. Бұл қадам 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап базалық зейнетақы, мүгедектерге және асыраушысынан айырылған отбасыларға арналған жәрдемақы, мүгедек бала тәрбиелеп отырғандарға берілетін атаулы көмек пен жәрдемақы көлемін 3 миллион адам үшін өсіруге мүмкіндік береді. 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап атаулы әлеуметтік көмек көрсету шегін ең төменгі күнкөріс шегінің 40%-ынан 50%-ға дейін өсіріп, оның жаңа форматын енгізу керек. Бұл ретте жұмыс істеуге қабілетті адамның бәрі тек жұмыспен қамту бағдарламасына қатысу шарты арқылы ғана қолдауға ие болуға тиіс», деді Н. Назарбаев. [4] 2020 жылы басталған «Covid-19» індеті, егліміздің қаншалықты қиын да, дағдарысты мәселелерге нық дайын екенін көрсетті. Дәрігерлер мен денсаулық сақтау саласының мамандарына айтарлықтай жағлдай жасалуда. Бөлек сыйақылар да беріліп жатыр. Вакцинация да уақытылы ұсынылды. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, Нұрсұлтан Әбішұлының 2017 жылғы Жолдауы - Қазақстан үшін жаңғырудың Үшінші кезеңіне көшу арқылы жаһандық технологиялық бәсекелестікке ұмтылуға негіздеді. Арада 4 жыл өтті. Бұл меже орындалғаны айқын. Осы арқылы ұлттың осындай міндеттерді орындауға әзірлігі байқалды. Әбішұлының сөзімен айтсақ, Үшінші жаңғыру - қазіргі жаһандық сын-қатерлермен күрес жоспары емес, болашаққа, «Қазақстан-2050» стратегиясы мақсаттарына бастайтын сенімді көпір болды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Н.Назарбаев «Тәуелсіздік дәуірі» кітабы, 2017 ж
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700002017>
3. <https://www.zakon.kz/4855721-1178aza1179stanny1187-1199sh1110nsh1110.html>
4. https://www.inform.kz/kz/ushinshi-zhangyru-kazakstannyn-zhahandyk-basekege-kabiletiligin-arttyrady_a2994548

ӘОЖ 504.75

ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНДА ТЕХНИКАЛЫҚ КАУПСІЗДІК ІС-ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Сансызбаев Е., Темирханов М., Талғатұлы Қ.

Ғылыми жетекші: Қанағатов Ж.Ж., б.ғ.к, аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Орманды қайта жаңарту, оның басты компоненті –ағаш өсімдіктерінің қалпына келуін білдіреді. Ал ол болса, басқа компоненттердің –орманға тән топырақ жабындысының, саңырауқұлақтар және бактериальды флораның және т.б пайда болуына әкеледі.

Түйін сөздер: флора, бактериальды флора, техникалық, территория

Возобновление леса, главной составляющей которого является восстановление древесной растительности. А это приводит к появлению других компонентов – характерного для леса почвенного покрова, грибковой и бактериальной флоры и т.д.

Ключевые слова: флора, бактериальная флора, техническая, территория

The reconstruction of the forest, the main component of which is the restoration of woody vegetation. And this leads to the formation of other components –soil cover characteristic of the forest, fungal and bacterial flora, etc

Keywords: flora, bacterial flora, technical, territory

Бүгінгі күндері орманды пайдалану көлемдері өсті, оның сапалы өзгеруіде бұл негізгінен жаңа әдістемелерді және технологияларды қолдануға байланысты. Орман шаруашылықтарында тоғайды қалпына келтіру және ормандағы техникалық қауіпсіздік ережелерін сақтау ерекше орын алады – себебі республикамыздың үлкен шаруашылық мақсаты және сонымен қоса оны орындау жұмыстардың көлеміне байланысты, орман шаруашылығында техникалық қауіпсіздік ережелерін сақтау, табиғатты қорғау, қайта жаңарту өзекті мәселенің бірі болып табылады. Орман өнімділігін арттыру - қазіргі заманғы орман шаруашылығының ең маңызды және қиын проблемаларының бірі және табиғи, экономикалық және әлеуметтік жағдайларды ескере отырып шешіледі. Соңғы уақытқа дейін орман шаруашылығы практикасындағы "орман өнімділігі" ұғымы тек ағашқа қатысты болды. Енді оған орманның барлық пайдалылығы кіреді. XX ғасырдың екінші жартысының бірінші және өткен бөлігінің ғылыми жетістіктеріне, әсіресе биогеоценоз және экожүйе туралы ілімге, сондай-ақ орман өнімділігін бағалаудың экономикалық тәсілдеріне, оның өсіп келе жатқан көпжақты маңызы мен қолданысына сүйене отырып, келесі өнімділік түрлерін ажыратуға болады: ағаш, биологиялық, экологиялық, кешенді.

Қазіргі уақытта басты міндет орманның негізгі құрамдас бөлігі – сүрек діңнің өнімділігін арттыруға; аудан бірлігінен ағаштың көп мөлшерін алуға және оның сапасын жақсартуға; өсірілетін және алынатын ағаштың жалпы балансында шығындарды азайтуға бағытталған. Ағаш өнімділігі орман өнімділігінің басқа түрлерін де анықтайды. Орман өнімділігінің жаңа түрлерінің маңызы да артып келеді, әсіресе қазіргі экологияның проблемаларды шешу аясында жүріп жатыр.

Ормандардың өнімділігін арттыру проблемасын әрқайсысы белгілі бір іс-әрекеттерді орындауды көздейтін төрт негізгі топқа біріктірілген іс-шаралар жүйесі арқылы шешуге болады:

1) ормандарды ұтымды пайдалану және орман шаруашылығындағы ысырапқа қарсы күрес (орманды кешенді уақтылы және неғұрлым толық пайдалану, ағаш сүрегін технологиялық шикізатқа ауыстыру, ағаш дайындау қалдықтарын пайдалану, сүректі тасымалдау кезіндегі ысырапты азайту, ормандарды өрттерден белсенді қорғау, жәндіктер мен саңырауқұлақ ауруларынан);

2) ормандардың өсуін олардың өсуінің табиғи жағдайларына әсер етудің орман өсіру - техникалық әдістерімен жеделдету (орманды құрғататын мелиорация, топырақты жақсартатын ағаш, бұта және шөп өсімдіктерін енгізу, тұқымдыларды ауыстыру, екпелердің микроклиматы мен топырақ жағдайларын жақсарту үшін ағаш кесуді пайдалану);

3) ормандарды қалпына келтіруді және қалыптастыруды жеделдету жөніндегі іс-шаралар (орманды қалпына келтіру мен қалыптастыруды жеделдету, ағаш дайындау кезінде төлдерді сақтау, басты тұқымдылардың биологиясы мен қоршаған орта жағдайларына сәйкес оларды іріктеу, басты тұқымның тез жаңаруын қамтамасыз ететін ағаш кесу тәсілдерін қолдану, ағашы кесілген жерлердің, бос жерлердің олардың орман өсіру жағдайларын ескере отырып уақтылы ормандануы, орманның жас және одан үлкен ұрпақтарын күтіп-баптау) ;

4) тез өсетін және жоғары өнімді тұқымдыларды енгізу арқылы орман құрамын жаңарту және жақсарту (тез өсетін шетелдік және жергілікті тұқымдылардың түрішілік әртүрлілігін ескере отырып, оларды енгізу - тез өсетін, аязға төзімді, құрғақшылыққа төзімді, тұзға төзімді, шайырға төзімді, шіруге аз бейім нысандар; сүректің және оның элементтерінің жоғары механикалық қасиеттері, қазіргі және ықтимал маңыздылығы бар түрлері мен нысандары).

Алматы облысы республикамыздың оңтүстік-шығыс бөлігін алып жатқан Жетісу деп аталатын аймақта орналасқан, ауылшаруашылық аймақтардың бірі, жалпы ауданы 225,0 мың га. Территориясы Солтүстігінде ол Шығыс және Орталық Қазақстан облыстарымен шектесіп, әрі бұл шекаралық аймақты ащы-тұщы сулы Балхаш көлі, суы ащы Алакөл, Жалаңаш көл және суы тұщы Сасықкөл мен Ұялы көлдері бөледі. Шығысында Жоңғар Алатауы арқылы Қытай мемлекетімен көршілес жатыр. Ал, оңтүстігінде Іле Алатауы, Күнгей және Теріскей Алатау жоталары созылып жатыр. Солтүстік және Орталық Тянь-Шань таулары. Батысында Жамбыл облысымен шектеседі.

Карта 1. Алматы облысы орман алқаптары картасы

Сурет 1. Алматы облысы орман қоры

Ормандардың өнімділігін арттыру мақсатында олардың меншік иелері мен тұрақты орман пайдаланушылар:

1. топырақ құнарлылығын арттыру (мелиорация, топырақ эрозиясының алдын алу, батпақтану, тұздану және басқа да теріс процестер);
2. селекцияның, орман тұқым шаруашылығының қазіргі заманғы жетістіктерін енгізу;
3. орман дақылдарын тиімді күту;
4. ормандарды өрттерден қорғау, зиянкестер мен аурулардан қорғау;
5. ормандардың жас құрылымын оңтайландыру.

Күтіп-баптау мақсатында ағаш кесу немесе аралық ағаш кесу-қалдырылған ағаштардың өсуі үшін қолайлы жағдайлар жасау, діндердің жақсы қалыптасуы және оларда қосымша өсімнің жиналуы, сүректің сапасын жақсарту, сайып келгенде белгіленген мақсаттағы сүрек діндерді өсіру мақсатында сүрек діндерді сирету жолымен орманды күтіп-бағудың негізгі түрі.

Қоршаған ортаның экологиялық жағдайын қорғауда орманның орны ерекше. Орманды пайдаланудың бес түрін бөліп көрсетуге болады:

- 1) ағаш өсіру
- 2) орманның басқа керек өнімдерін алу
- 3) аң, құс аулау
- 4) адам демалатын орын ретінде
- 5) орманның санитарлық –гигиеналық, топырақты қорғау, суды қорғау және т.б функцияларын пайдалану.

Орманның санитарлық-гигиеналық маңызы шаңды, желдің жылдамдығын төмендету, климатты жұмсартуда, жүйке жүйесін тыныштандыруда көрінеді.

Кесте 1

Таулы жағдайларда орман дақылдарын құру үшін жер өңдеу тәсілдері

Р/с №	Тау беткейінің көлбеуі және топырақтың сипаттамасы	Жер өңдеу тәсілі
1	Тау беткейінің көлбеуі 6-7 градусқа дейін қалың қабатты және тасы аз топырақтарда	Жаппай өңдеу
2	Тау беткейінің көлбеуі 7 градустан 12 градусқа дейін:	
	1) тасы аз топырақта	Жолақтап жырту немесе жыртпа террастар тарту, сондай-ақ түбін қопсыта отырып, көлденең атыздар тілу
	2) құрғақ және сабағы биік өсімдіктер өспейтін құнарлы тасты топырақта	Тілімдерді қопсыту, борозда тартып түбін қопсыту немесе шағын терассалар дайындау
	3) бұталар өскен немесе сабағы биік шөптесін өсімдіктер қаптап кеткен учаскелерде	Техниканың көмегімен тамыр жұлып-жинағыш дайындаған 4-5 метр үзілімдері бар ұзындығы 15-25 метр үзік жолақтармен. Жиектерінің аралығындағы қашықтық 2,5-3,5 метр болатын террастар, атыздар, жолақтар ұзын жағымен бірінен кейін бірі көлденең орналастырылады
3	Терең және орташа қабатты тасы аз топырақты тау беткейінің көлбеуі 15 градустан 20 градусқа дейін еңіс және құлама жоталарда	Техниканы пайдаланып және тамыр жұлып-жинағыштармен тау беткейін бойлай 4-5 метрлік қысқа үзік жолақтар тарту
4	Құлама тау беткейлерінде (21 градустан астам) су өтетін аналық топырақ төселген жерлерде	Топырақты террастар немесе алаңқайлар түрінде ғана дайындауға жол беріледі
5	Шағын көлемді тасы көп учаскелерде	Қолмен алаңқайлар жасап өңдеу, шұңқырлар дайындау

Кесте 2

Орман мекемесінің құрылымы

		Орман мекемесінің әкімшілік құрылымы			
	Ор.маншылық т.		Ауданы		Орман мекемесі
			Жалпы	Ұзақ мерзімді пайдалану дағысы	
1	Қаратал	Талдықорған қ. жері	106	-	Талдықорған қ.
		Ескелді	1402	-	Лесная поляна
		Жиынтығы	1508	-	
2	Текелі	Текелі қ. жері	173	-	Текелі қ.
		Ескелді	48893	-	Веселая поляна
		Жиынтығы	49066	-	
3	Көксу	Ескелді	15229	-	Көксу а.
		Кербұлақ	103664	-	
		Панфилов	16339	-	
		Жиынтығы	1 135232	-	
	Барлығы		185806	-	

Толық экономикалық немесе кешенді өнімділік - орман өнімділігінің аталған барлық түрлерінің жиынтығы. Бұл орманның климатқа, топыраққа, өзендердің су режиміне, гидротехникалық ресурстарға, ауылшаруашылық өндірісіне, туризмге әсерін, экологиялық ортаны және фаунаның қоректену көздерін, демалыс орындарын және адам денсаулығын қалпына келтіруді ескере отырып, орман алаңының бір бөлігінен алынған жалпы ұлттық экономикалық өнімділік. Ол әлі толық зерттелмеген және бірқатар табиғи және экономикалық факторларға байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Карабулова Р.К., Шокенов К.А., Кошпенбетов Б.М. Экологические правонарушения и роль ответственности в охране природы. Алматы, 1999г.
2. Косдавлетов К.К. Правовые основы экологической безопасности Республики Казахстан: Автореф. дис. канд. - Алматы, 2000г.
3. Байдельдинов Д.Л. Юридическая ответственность за экологические правонарушения. Алматы, 1993
4. Аллабергенұлы, Д. Отанымыздың байлығы мен сұлулығы // Дидар. - 2008.24.06.
5. 2000-2024 жылдардағы Қазақстанның ауыл, орман және балық аруашылығындағы статистикалық жинақ. Алматы, 2005 ж.
6. Лесной кодекс РК; Водный кодекс РК. Водный кодекс РК [Текст]: Официальный текст по состоянию законодательства на 1 марта 1995 г.- Алматы: Жеты жарғы, 1995.

ӨОЖ 150.113

СПОРТТА ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ МӘНІ

Сәрсенбай А., «Денешынықтыру және спорт» мамандығының білімгері

Ғылыми жетекшісі: **Галиева Г.Б.,** м.ғ.к., доцент

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gulmira.galiyeva.63@bk.ru

Мақалада еліміздегі дене тәрбиесі мен спорт бойынша мамандарын оқыту тұрғысында жеке тұлғаны әлеуметтендірудің әдістері мен құралдарын дайындаудың рөлі қарастырылған.

Тірек сөздер: салауатты өмір салты, дене тәрбиесі мен спорт.

В статье рассмотрены вопросы подготовки специалистов по физической культуре и спорту в нашей стране, методы и средства социализации личности в контексте обучения.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая культура и спорт

The article deals with the issues of training specialists in physical culture and sports in our country, methods and means of socialization of the individual in the context of training.

Key words: healthy lifestyle, physical culture and sports

Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтарына сәйкес тәрбие жұмысы оқу-жаттығу сабақтары, жарыстар үдерісінде және күнделікті өткізіліп, және оқушының спортпен айналысуға, өзінің спорттық шеберлігін үнемі арттыруға, патриотизмды, шеберлікті, тәжірибені тәрбиелеуге және оларды практикалық қызметінде шығармашылық қолдауға, спорттық этиканы сақтауға қажеттілігін қалыптастыру тиіс[1].

Мектептегі денетәрбиесі пәнінің мұғалімдері - тәрбиеші, жаттықтырушы және тәлімгерлік қызметтерді қатар атқаратындығы белгілі. Мұғалімнің кез-келген мәселені шешу қабілеті, мектептегі денешынықтыру мен сауықтыру жұмыстарын сабақ барысында

және сабақтан тыс уақытта ұйымдастыра алу шеберлігі, оқушылардың денсаулығын нығайту міндеттерінің орындалуы осы тұстан көрініс табады, осы тұрғыдан алып қарағанда денешынықтыру сабағы барлық уақытта мектептегі дене тәрбиесі және тәрбие жүйесіндегі басты пән болып қала береді[2].

Қазіргі жағдайларда жеке адамды әлеуметтендіру үйренушілерде денешынықтырумен ұдайы жүйелі шұғылдануға саналы қажеттілікті қалыптастыруға және оларда салауатты өмір салты әдеттерін тәрбиелеу ісінде оқу-тәрбие барысын қайта құруды бұлтартпай талап етуде[3]. **Дене тәрбиесі мен спорт–жеке тұлғаны әлеуметтендірудің факторы**

Дене тәрбиесі бұл денсаулықты нығайту, денені дамыту, еңбек ету мен әскери қызметке денені дайындау үшін пайдаланылатын адам мен қоғамның жалпы мәдениетінің бір бөлігі. Дене тәрбиесі мазмұнының негізін қозғалыс қызметін тиімді пайдалану, жас ұрпақтың және ересектердің еңбек етуге жарамдылығын дамытуға бағытталған құралдар мен әдістерді даярлаудағы қоғам жетістіктерінің жиынтығы құрайды. Мәдениеттің бұл түрі адамның рухани дамуын әлеуметтендіруге көмектесетіндіктен де, жалпы адамзат үшін мәдени мәнге ие, құндылықтарды қалыптастыратын болғандықтан да адамгершілік бағытқа ие. Қазіргі адамның түсінуінше қоғам мен жеке адамның мәдениеті дене мәдениетінің дамуынсыз толыққанды бола алмайды[4].

Қазіргі уақытта дене шынықтыру қызметін қолданудағы кездесіп жүрген проблемалар, оның жағдайы жаңа экономикалық қатынастар жағдайларындағы республиканың дамуының нақты талаптарына сәйкес келмеуінен болып отыр. Бұл дене тәрбиесінің қазіргі қажеттілігі мен оны дамытудың нақты жағдайларының арасындағы қарама-қайшылықтардың нәтижесі болып табылады. Осы жұмыстағы жеке мәселелер жұмыс пен демалыс орындарында, оны басқаратын ұйымдық құрылымдағы қарама-қайшылықтан тұрады.

Дене тәрбиесі жеке адамды әлеуметтендірудің тетігі және қуатты факторы болып табылады[5]. Сонымен бірге әлеуметтік ерекше құбылыс есебінде дене шынықтырудың маңызы қоғамның дамуына қарай үнемі жоғарылауда. Өйткені қозғалыс белсенділігінің жетіспестігі «... адам организмнің тіршілік қарекеті мен дамудың генетикалық бағдарламасын бүкіл құрайтындарды өрістетуге» жағымсыз әсер етеді[6]. Дене шынықтыру саласындағы мамандар үшін осының барлығы дәлелденген ақиқат секілді, бір қарағанда, бұл жөнінде соншалықты маңызды форумда еске салудың мәні жоқ секілді. Бірақ бұл тек бір қарағанда ғана. Істің мәні мынада, республикадағы жоғары жетістіктер спортымен қатар, жұмсартып айтқанда, дене шынықтырудың мүмкіндігін пайдалануға қатысты біз әзір салғырттық жағдайды ұстанып, қалыс қалудамыз. Қазақстандағы дене тәрбиесіне көзқарас шамамен жарты ғасыр бұрын Батыс елдеріндегі болған жағдай секілді. Егер Батыс елдерінде бұқаралық спортпен халықтың 38%-ы шұғылданса, осы уақытта республикада – 16%-дан астам тұрғындар ғана спортпен[7] (Спорт және туризм министрлігінің мәліметтері бойынша) айналысады.

Бұл дерек, Қазақстан тұрғындарының бәрі бірдей организмнің функционалды және реттейтін жүйелерін нығайту ісінде оңтайлы қозғалыс режимінің маңыздылығын, оның баламасы жоқтығын әліде толық түсінбейтіндігін дәлелдеп отыр.

Бұрынғы жылдары дене тәрбиесі ЖОО-ын бітірушілердің кәсіби бағыты көп жағдайда дәстүрлі түрдеолардың жаттықтырушылық қызметке ұмтылуы болды. Қазіргі уақытта халықтың денсаулығын нығайтуға, аурудан сақтандыруда, еңбек өнімділігін арттыруда, босуақытты ұйымдастыруда, өмір мен ізденісті, шығармашылықбелсенділікті ұзартуда дене тәрбиесінің алатын орны артуда[17]. Қазір оқушылардың дене дайындығының деңгейінің төмендеу бет алысы айқын болып отыр. Сөйтіп, Ресей ғалымдарының зерттеулері бойынша күш, шапшаңдық-шыдамдылығы, жылдамдық, шапшаңдық-күш қасиеттерінің көрсеткіштері қазіргі оқушыларда, бұдан 10жыл бұрынғы олардың құрдастарына қарағанда, 5-14%-ға төмен екендігі анықталып отыр[8]. Ал акселерация – бой, дене салмағы, кеуде клеткасының көлемі артқандығы байқалады.

Қазіргі жағдайда дене тәрбиесінің әлеуметтік маңыздылығын есептей отырып, Қазақстан Республикасының 1999 жылдың № 490-1 «Денешынықтыру және спорт туралы» Заңының 9-бабында «Дене тәрбиесі» оқу пәні аймағына, оқу орнының ерекшелігіне, материалдық база жағдайымен өзге де себептерге қатыссыз, барлық оқу орындары орындау үшін міндетті, ал үйрету бағдарламасы азайтылу жағына қарай өзгертілмейді деп ерекше атап көрсетілген [9].

Педагог-реформаторлар дене тәрбиесіне жеке тұлғаны жан-жақты және үйлесімді дамыту процесінде ерекше орын беріп отыр [20], бұл ретте осы әлеуметтік ерекше құбылыстың жалпы құрылымындағы спорттық компоненттің, шамадан тыс ұлғайтылған (гипертрофиядан) бір жақты спорттық бейімделуінен құтылу керек деп әділ көрсетілген [10]. Жалпы мәдениеттің құрамдас бөлігі бола отырып, дене тәрбиесі адамды жан-жақты дамытуға, табиғат бергендердің бәрін толық меңгертуге бағытталған, «Дене шынықтырудың негізінде материалдық игіліктерді қайта өзгерту, рухани жаңғыру мен рухани қызмет жатыр» [12].

Сонымен бірге, дене тәрбиесі еңбек, тұрмыс, бос уақытта мәдениетті жетілдіру секілді, бос уақытты тиімді пайдалану, зиянды әдеттерден құтылу, оңтайлы тамақтану қажеттілігін жете түсіну секілді көкейтесті практикалық міндеттерді шешуге көмектеседі. Ол организмнің мен жұмыс істеу заңдылықтарын жеңіл түсінуді қамтамасыз етеді, адам денесінің дамуы ескілерді жойып және адамның мінез-құлқында, қазіргі салтқа, қарқынға және өмір сапасына сәйкес келетін, жаңа әдеттер мен дағдыларды қалыптастыруға себепші болады [13]. Сондықтанда осындай өте қуатты және әруақытта үлкен нәтижелілікпен пайдаланыла бермейтін, денсаулықтың дем берушісі есебіндегі дене шынықтыру құралдарының әлеуетті мүмкіндіктерін айқындау бүгінгі күні ерекше маңызға ие болып отыр.

Соңғы жылдары «тәндегі (денедегі) адам» жөніндегі және дене тәрбиесін дамыту мәселелері жеткілікті кең көлемде көтеріліп жүр. Яғни, И.М. Быховскаяның [14] «Гуманизм немесе технократизм: спорттағы ойлаудың екі стилі» еңбегінде «табиғи дене» есебіндегі түсінік – тіршілік ету, қызмет істеу және тірі организмнің даму заңдылығына бағынатын, жеке адамның биологиялық денесі; «мәдениетті дене» - мәдениетті денені қалыптастыру мен адам тәнінің қайнар көзін пайдалану нәтижесі, «әлеуметтік дене» - сол адам организмнің әлеуметтік ортамен табиғи түрде өзара әрекет етуінің нәтижесі деп айырып көрсетілген.

Ұсынылған «Дене шынықтыру» түсінігінің жағдайын дәлелдеуде, біз түрлі жылдардағы зерттеушілердің еңбектеріне сүйендік. М.С. Каган [15] «дене шынықтыру шындығында мәдениет деп аталады, себебі ол адамның жеке өзіне табиғат бергендерді оның қайта өзгертуінің нәтижесі мен тәсілі болып табылады». Өйткені, мәдениеттің осы түрі ерекше рухани және материалдық құндылықтар мен мекеменің бірлігі есебінде мәдени орта аясында дамиды. Сонымен бірге мәдени орта мәдениеттің өзін дамытатын элемент болып табылады, осы жағдайда дене мәдениеті, оның қоғамдағы салт-дәстүрлері мен мекемелер бұған қатысты болып табылады.

Екінші жағынан мәдени орта ерекше рөлді – мәдениеттің әлеуметтік функцияларын жүзеге асыру саласын орындайды. Мәдениет субъектілік-объектілік байланыстардың бірлігінде дамытын жүйе есебінде түсіндіріледі. Бұл ереже дене шынықтыруға да толықтай қатысты, оның көп функционалдығы да осымен қамтамасыз етілген. Дене тәрбиесі қызметінде даярлау, меңгеру, сақтау, қайта құру (өзгерту), тарату, қол жеткен құндылықтарды қолдану мен алмасу жүзеге асырылады.

Академик В.И. Шинкаруктің [16] пікірі бойынша «қызмет» түсінігі «іс-тәжірибе», «еңбек», «өндіріс» және т.б. түсініктерден гөрі тереңірек.

Денешынықтыру мәдениеттің көптеген компоненттерін – қозғалыс белсенділігін, шынығуды, тыныс алуды, тамақтануды, сылап-сипауды, табиғат факторларын пайдалануды біріктіреді деп сендіретін, оның пікірлерімен келісуге болар. Денешынықтыру жөнінде тек осы мағынада айту керек. Сірә, сонда ғана дене шынықтыру салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізі және қозғаушы күші болады.

Болашақтағы дене тәрбиесі тікелей тұрғылықты жерлері бойынша, клубтарда және адамдардың жаппай демалатын орындарында денешынықтыру-спорттық сабақтарды өткізу үшін тиісті мүмкіндіктер мен тәуір жағдайларға сөзсіз ие болады. Өмір салтына шығыстың сауықтыру жүйесі кеңінен енеді, олар еуропалық жүйеден, денені сауықтыру ғана емес, сондай-ақ психикалық тұрғыдан өзін-өзі реттеумен тиімді ерекшеленетін, әсер ету құралы болып табылады. Бұдан басқа, шығыстық жүйе организмнің жеке функцияларына ғана емес, сондай-ақ бүкіл организмге тұтастай нәзік талғаммен әсер ету мүмкіндігін де қарастырады. Әрадам өзінің салауатты өмір салтының дербес жүйесін жасауы керек. Сонымен, бірге, жеке сауықтыру жүйесі ұйымдасқан сабақтарға қатысуды да жоққа шығармайды, өйткені соңғылары дербес шұғылдану үшін білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды қабылдау мектебі болады [17].

Сөйтіп, қозғалыс қызметінің төмендеуі себепші болатын қозғалыс-қимылдардың азаюымен қатар, гиподинамиядан тыс құбылыс бар екендігі айқын болып отыр, онда ұсақ әрекеттер, ұсақ қозғалыстардың шамадан тыс артық көлемі байқалады. Бұл жағдайлардағы денешынықтырудың алатын орны өте маңызды, ол: біріншіден, ептілікке арналған жаттығулардың көмегімен ұсақ қозғалыстардың үйлесімділігінің дамуына; екіншіден – жұмыс күні тәртібіндегі ұтымды шаралардың жәрдемімен жүйке-жүйесінің демалысын ұйымдастыруға көмектесе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтары :<https://www.google.com/search?q=%80&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30l2>.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. "Қазақстан Республикасында 1996-2000 жылдар аралығында бұқаралық спорты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы" // 1996 ж. 19 желтоқсан. №3276.
3. Орехов Л. И., Караваева Е. Л. Прикладная статистика и эксперимент в педагогике, психологии и физической культуре: учебное пособие. – Алматы: ННПЦФК, 2007. – 228 с.
4. Бешелев С. Д., Гурвич Ф. Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. – М.: Статистика, 1980. – 263 с.
5. ВОЗ: Здоровье населения земного шара. – Женева, 1990. – 190 с.
6. Амосов Н. М. Энциклопедия Амосова. – М.: Изд. АСТ, 2003. – 590 с.
7. Ильясов Ж. О., Стамкулов М. Т. Социализация личности в подготовке специалистов по физическому воспитанию и спорту // Вестник физической культуры. – 2010. – №1. – С. 13-16.
8. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека. – М.: РГАФК, 1992. – 120 с.
9. Теория и методы физической культуры. – М.: 4-й филиал Воениздата, 2001. – 320 с.
10. Караваева Е. Л. Конструктивизм и гуманизм в физическом воспитании учащейся молодежи // Теория и методика физической культуры. – 2006. – №2. – С. 92-98.
11. Гумилев Л. Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – М., 1993. – 135 с.
12. Байтлеу Р. Профилактика алкоголизма и наркомании у молодежи средствами физического воспитания и спорта // Вестник физической культуры. – 2008. – №1. – С. 98 - 102.
13. Байтлеу Р. Профилактика правонарушений вредных привычек среди молодежи средствами физического воспитания и спорта // Теория и методика физической культуры. – 2008. – №2. – С. 92-98.
14. Гласс Дж., Стэнли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976. – 560 с.
15. Dalkey N. The Delphi Method: an Sdudy Experimental Sdudy Opition. Rand Memo EM. – 1969. – P. 188.
16. Дэвид Г. Метод парных сравнений. – М.: Статистика, 1978. – 198 с.
17. Добров Г. М., Ершов Ю. В., Левин В. И., Смирнов Л. П. Экспертные оценки в научно-техническом прогнозировании. – Киев: Наукова думка, 1974. – 180 с.

ӘОЖ 373.167.1.

ШЕШЕНДІК СӨЗ БЕН ТІЛ МӘДЕНИЕТІНІҢ ТҮТАСТЫҒЫ ЖАЙЫНДА

Сейдрасыл С., Рахманбек А.,

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 2 курс студенттері

Ғылыми жетекші: Таурбекова А.С.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: taurbekova71@mail.ru

Мақалада тіл мәдениеті және шешендік өнер туралы ғылыми зерттеулер негізінде білімгерлердің тіл экологиясымен айналысуға қызығушылықтары сипатталған. Әлеуметтік ортада сөйлеу тілінің тілдік нормадан ауытқып, халықтың ғасырлар бойы жинаған көркем ой жеткізудегі шеберлігі сақталмай бара жатқаны сөз етілген. Білімгерлер осы орайда, зерттеушілердің еңбектеріне сүйеніп жазған теориялық әрі практикалық жұмыстарын ұсынады.

Түйін сөздер: Сөйлеу мәдениеті, сөз өнері, тілді мәртебесі, шешендік, сөз әдебі, тілдік норма, ұлттық код, білу, зерттеу

В статье описываются практические-научные интересы студентов об лингвоэкологией языка на основе научных исследований о языковой культуре и ораторском искусстве. В социальной среде отмечается, что молодежная речь отклоняется от языковой нормы, а мастерство народа в передаче художественной мысли, накопленной веками, сохраняется в ораторском искусстве. Обучающиеся представили теоретические и практические работы, написанные на основе трудов исследователей.

Ключевые слова. Культура речи, риторика, языковой статус, ораторское искусство, этикет, языковая норма, национальный кодекс, знания, исследования

The article describes the practical-scientific interests of students about the linguoecology of language based on scientific research on language culture and oratory. In the social environment, it is noted that youth speech deviates from the linguistic norm, and the skill of the people in conveying artistic thought accumulated over the centuries is preserved in oratory. The students presented theoretical and practical works based on the works of researchers.

Key words. Culture of speech, rhetoric, linguistic status, oratory, etiquette, language norm, national code, knowledge, research.

Кіріспе. Тіл мәдениеті мен шешендік өнер туралы мәселелер қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымында түрлі қырынан зерттеу нысаны ретінде алынып келе жатқандығын білеміз[1,2,3,6]. Тіл мәдениетінің негізгі бастауы – халықтық тіл. Қай елдің де тілдік қатынасынан әрбір ұлттың психологиясы мен мінез-құлқы, сөйлеу мәдениеті сезіліп тұрады. Сондықтан да болар, қазақ тілінде сөздің астармен, әдеппен жетуі басты назарда ұсталынады. Тілдің қоғаммен байланысты өзгерісі, түрлі сипаттарының зерттелуі 1970-жылдардан кейін А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтындағы арнайы ашылған бөлімнің ғалымдарының еңбектерінде кеңінен қарастырылып келеді. 1970 жылдары ғалым М. Балақаев қазақ тіл білімінде алғаш рет тілдік норма деген ғылыми терминді қалыптастырды. Тіл мәдениеті бұған дейін көркемдікпен ғана байланысты болып келсе, ғылыми зерттеулер тілдік норма шеңберінде түсіндірілді.

Зерттеушілердің мақалалары «Сөз өнері» (1978), «Өрелі өнер» (1978) ғылыми жинақтарында жұртшылықтың назарына ұсынылды. Аталған зерттеу жинақтарда сөз өнерін ғалымдар (тіл мен әдебиетті) жалпылай алып, сөз қолданудағы, көркемдік ой жасаудағы шеберлікті тіл мәдениетімен байланыстырады. «І Әдеби тіл стилистикасы», «ІІ Сөздер төркіні», «ІІІ Сөз саралау мәдениеті», «ІV Сөйлеу мәдениеті және орфография», «V Терминология

мәселесі» деп аталатын бес бөлімде тіл мәдениетіне қатысты құнды ой-тұжырымдар бар. Тіл мәдениеті туралы ғалым М. Балақаевтың («Қазақ әдеби тілі»), Р. Сыздық («Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы)»), Н. Уәлидің «Сөз әдебі» бүгінгі күнге дейін қолданыста.

Кейінгі ғалымдар өз еңбектерде тіл мәдениетінің «норма», «кодификациялау» деп аталатын терминдерге ортақтықты – тілдегі заңдылықтарды сақтау деп түсіндіреді[4,5]. Осы зерттеуді алғаш бастаған Рабиға Сыздықтың тұжырымы бойынша, тілдік норма бір ғана тілдік дерекке қатысты дәлелдер мен тарихи, саяси, әлеуметтік, заңдық, шаруашылық, тұрмыстық т.б. мәселелерді жете білумен ғана анықталатын тұстар деп бағаланады. Сондықтан педагогика және психология факультетінде былтыр ашылған «Сөз әдебі» үйірмесінің мүшелері осы қағидалардың негізінде қазіргі тұрмыстық мәселелердің бірі ұлттық кодтың көзі – ауызекі сөйлеу мәдениетімізді, оның жоғарғы деңгейі шешендік қырларымызды зерттеуді мәселе деп ұйғардық.

Негізгі бөлім. Тіл үнемі даму үстіндегі үрдіс екендігін қазіргі сөйлеу тілімізге шеттен қаншама сөздер еніп жатқанынан байқаймыз. Сондықтан да сыртқы бөтен тілден сөз алмай, таза бір тілдің негізінде ғана өмір сүретін әдеби тіл болмайды. Тіл мәдениетін зерттеуде тіл білімі ғылымы дәстүрлі ғылыми тұжырымдарды негізге ала отырып, жаңа әлем қатынастарына қарай икемделуді АҚТ технологиясы енгелі бері жастардың тілінде қаншама өгей сөздер, сөйлемдер көбейгені – осының дәлелі. Әр ұлттың жаңа әлемдегі рухани байлығының ең асылы тілдерінің қоғаммен бірге дамып, өз халқы үшін қызмет етіп, жаһандық өркендеуге өз құндылықтарымен жауап беруі ұлттың сақталуының кепілі екендігін бірақ естен шығармауымыз керек.

Тарихы тым тереңнен бастау алатын тіліміздің сонау есте жоқ ескі замандардан-ақ саясат, шаруашылық, тұрмыс, рухани құндылықтар тілі болғанын дәлелдер деректер де жеткілікті.

Тіл – халық тарихының, әдет-дәстүрінің, әдебиетінің, мәдениетінің, таным-түсінігінің көрсеткіші десек, ұлттық сипатты анықтар салт пен әдетті, халықтық тағылым мен танымды, рухани қазынасын сақтаушы да – ана тілі. Қазақ тілінің бай ауызекі сөйлеу үлгілері көркем де бай болса, жазба нұсқалары әр кезеңіндегі ұлттық тілдің әдеби негізін танытар белгілер.

Бізге, студенттерге, қазақ тіл білімінің теориялық негіздерімен толық танысумен бірге тәжірибеде қолдануға төселу, қарым-қатынас тілі ретіндегі ерекшеліктерін үйренудің жолдарын білу ләзім. Сөйлеу тілі мен жазба тілдегі қолданыстардың бірқатар ерекшеліктеріне көңіл қоя білуіміз, ауызша шешендік пен жазба тілдегі сөз байлықтарын айқындайды. Сондықтан да біз зерттеулер арқылы тіл мәдениеті мен шешендік өнердің басты ерекшеліктерін анықтай отырып, тәжірибеде дұрыс қолдануымыз қажет, ол үшін өзіміздің ауызша сөйлеу дағдыларымызды және сөздік қорымызда әдеби сөйлеуге қажетті бейнелі сөз орамдарын қалыптастыруымыз керек.

«Біздің мақсатымыз – ата-баба аманат еткен тілді қадірлей білу, көркемдігі мен байлығын сақтап, келесі ұрпаққа жеткізу ғана болып қоймай, оның қоғам қажетіне қызмет етуін дағдыға айналдыру. Осы тұста қазақ тілінің қоғамдық қызметі дегенде оның нарық тіліне айналуын, ғылым мен өркениет тілі болуын қамтамасыз ету. Бұның басты шарты – тілдің сөздік қорын барынша пайдаланып, сөйлеу мен жазу тілінде ұлттық қалыпты сақтау мен дамыту» делінген тұжырым жатқан ұлттық құндылықтар жоғалып бара қазіргі заманда елінің патриоты болуды армандайтын адамға ой салатын тұжырым[3,76.]. Оқу құралдарында қаншама термин сөздер бар. Олар болашақ мамандардың өз саласында қолданатын сөздері. Бірақ кейде бір ғана педагогика ғылымында көптеген терминдердің ұлттық қалыпқа салу мақсатымен нормадан ауытқыған, түрлі нұсқалы түрлері ұшырасып жатады. Тіл мәдениетін сақтауға мұндай қасаң аудармалар кедергі жасайды. Осы тұста қазақ тілінің қоғамдық әлеуметтік қызметтері мен оған қажетті тілдік сөз орамдарын, сөздер мен сөз тіркестерін сөйлеуде орнымен қолдану үшін түрлі мінберлерден баяндама жасауға дайындалуды жоспарға қойдық.

«Сөз әдебі» үйірмесінің «Білімгерлер көмегімен қоғамда үрдіске еніп бара жатқан лингвоэкологиялық мәселелерді қарастыру, болашақ мамандарды сөзді қарым-қатынаста дұрыс қолдануға тәрбиелеу» деп алынған мақсатына орай келесі міндеттер қойылды:

- Білімгерлердің атсалысуымен әлеуметтік қарым-қатынаста, топ алдында қолданылатын сөйлеу тілі мәртебесін арттыруға үлес қосу, жастардың тіл мәдениетін қалыптастыру.

- Зерттеушілердің, халықтан шыққан зиялы тұлғалардың сөз өнері, сөйлеу мәдениеті туралы зерттеулерімен, көзқарастарымен танысу.

- Түрлі мәдени шаралар арқылы білімгерлерді шаршы топ алдында шешен сөйлеуге, сөйлеу этикетіне тәрбиелеу.

- «Тіл мәдениеті» мен «Шешендік өнер» курстарынан сөз күші, сөз қуаты, көркем сөз құдіреті туралы оқып-біліп, эссе, ғылыми мақалалар жазуға машықтандыру.

Үйірме жұмысының мақсаты мен міндеттеріне орай жетекшілерімізбен төмендегідей тақырыптарда ғылыми-ізденіс жұмыстары жүргізілуде:

1. «Адамның сөйлеу этикеті– әлеуметтік мәртебенің ерекшеліктері»

2. тақырыбына баяндама;

3. Сандық технология әдісімен әлеуметтік топтардан қателер жинастыру, оларды жоюдың жолдарын қарастыру;

4. Сөз әдебіне қатысты білімгерлер тілінде кездесетін қателер теру, олардың лингвоэкологиялық себептерін анықтау;

5. «Тұлғалар тіліндегі этикеттік сөздер» тақырыбына аудио, бейнежазбалар жинастыру;

6. «Сөйлеу әдебінің қарым-қатынастағы прагматикалық көрсеткіші» қорытынды баяндама;

7. «Поэзия күні» мерекесіне орай «Жасымда ғылым бар деп ескермедім...» атты кеш өткізу.

Тіл мәдениетін сақтау сөйлеу техникасына жаттығудан басталады, дауыс ырғағын айтылатын ойға қарай құбылта алуға әдеттенуіміз тиіс. Осы мақсатта кезекті отырыстарда көркем шығарма тілін талдау, жарыса отырып мәнерлеп оқуды үйрену, әдеби сөздік қорымызды дамыту көзделді. Тарихи туындылардан сөз қолданудың дәстүрі мен сөз әдебінің негізгі деген шарттарын көрсететін үзінділер жинастыру жұмысы болашақта сахнадан айтулы тұлғалар атынан сөйлей білу машықтарына жеткізеді деп үміттенеміз. Шешендік өнер, соның ішінде қазақ шешендік өнерінің құрамдас бөліктері мен көркемдегіш құралдарын зерттеп тану жұмыстары қазіргі шешендік өнердегі пікірталас мәдениеті мен оның түрлеріне жаттығуға жалғастырылса, болашақ ұстаздық жолда сөйлеу мәдениетімізге өлшеусіз пайда әкелері сөзсіз.

«Сөз мәдениетінің негізін тағы да ұлттық әдеп пен тәрбиеден де іздестіруіміз керек. Әдептіліктің өзін әдемілікке балаған ел дәстүрі өз тілінде таза да көркем сөйлеуді қажет етеді. Тілді үйрену – өз ұлтыңды тану. Ұлттық тілді білу – ұлт ділін, қасиетін, мінезін, ой, жан дүниесін, сырын білу, халықтық мәдениет пен дәстүрді жаңғырту» деп жазылған терең тұжырымды ұлттық менталитетті сақтау мақсатында еске ұстағанымыз жөн[6,15]. Қоғамды қауқарсыз қалдырған мына індет тоқтаған кезеңде жұртшылықтан ауызба-ауыз сөйлесу, пікірлесу арқылы, әсіресе қария аналар мен аталар аузынан ұлттық нақышты туыстық атауларды жинастыру – халқымыздың салт-дәстүрін болашаққа апару болмақ. Мысалы, «Абай жолын» оқу арқылы «Бала Абайды әжесі қалай еркелеткен, болашақ ақынға жақын болғандар, өз туыстары, жеңгелері оған қалай ат қойған? деген сұрақтарға жауаптар іздестіру, қазақ жігітіне рухани күш берген «Шырақ», «Мотор жігіт», «Саф қайным» т.б., қыздарының жібек мінезді болып өсуіне тілекші болып, «Шырайлым», «Қалқажан», «Еркем-ай» т.б. дегендей қосымша есімдер қойған жеңгелермен сөйлесу, сол атауларды көтере білген адамдардың тағдырын білу – сөз құдыретіне, халқымызда сақталуға тиісті сөйлеу мәдениетін зерттеу тіл мәдениетін сақтаудың жолы деп білеміз. Бұрын салт-дәстүрде болған, бүгіндері өшіп бара жатқан туыстар қарым-қатынасында, тіпті ресми сөйлесудердің түбінде шешендіктің нышаны жатыр деуге болады.

Қорытынды. Тілді оқулықтан ғана үйрену өте мардымсыз болады. Бай қазынаны игеру қазақ тіліндегі көркем әдебиеттерді оқу, ғылыми еңбектермен танысу, жазба жұмыстарын жүргізу, айналамыздағы ділмар, шешен адамдармен жиі пікірлесу, күнделікті оқу, үйрену арқылы орындалады. Бастауыш сынып мұғалімі мектепте «Тіл мәдениеті»

туралы түсініктерді бере отырып, өзінің сөйлеу мәдениеті арқылы тұлға сомдайды. Шешендік өнер іс-тәжірибе мен терең ізденіспен жететін сөйлеудің асқар шыңы, ол тіл мәдениетінен бастау алады. Шешендік өнерді тіл мәдениетін сақтайтын шешендер, ғұламалар игерген. «Шешен өз мәртебесін сырт келбетімен, жан дүниесімен отбасындағы мінез-құлқымен, әлеуметтік рөлімен көрсетеді немесе көтермелейді» деген ой-тұжырымды түсіне алайық[4,131]. Тіл мәдениетінен ғылыми хабардар болу, шешендікті оқып-үйрену, жаттығу – болашақта тұлға болуға бір қадам ұмтылу. Негізінен, әрқайсысының өз нысандары бар. Сөзді ардақтайтын адам өзгенің байыпты, мәнерлі ойын қалай жеткізетінін бақылап, барлап, өз сөзіне сын көзбен қараса, шешендік сөз бен тіл мәдениеті тұтастығын сақтай білсе, ділмар, әрі шешен болып шыға алады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш 1989.
2. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және нормалары. Алматы: 1984
3. Негимов С. Шешендік өнер. 1997.
4. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. 2004.
5. Қосымова Г. Шешендік өнердің негіздері. «Баянжүрек» баспасы 2007
6. Жақан Молдабеков. Шешендік (оқу құралы) «Қарасай» баспасы, 2009.

УДК 376

ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Софина М. С., студентка 1 курса магистратуры

Научный руководитель: Галиева А. Н., к.ф.н., ассоциированный профессор
Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: nurai_gali@mail.ru, suriyaananda@bk.ru

В Статье рассматривается понятие и общая классификация задержки психического развития. Охарактеризованы и представлены особенности существенно развивающих технологий в работе с детьми с отклонениями в развитии. На основании изучения данных технологий выделены принципы, которых придерживается целостная организация построения работы с детьми с задержкой психического развития.

Ключевые слова: коррекционная педагогика, обучение и воспитание, задержка психического развития, психолого-педагогическая технология, личностно-ориентированный подход.

Мақалада ақыл-ойдың артта қалуының тұжырымдамасы мен жалпы классификациясы талқыланады. Дамуында ауытқуы бар балалармен жұмыс жасауда айтарлықтай дамып келе жатқан технологиялардың ерекшеліктері сипатталған және ұсынылған. Осы технологияларды зерттеу негізінде психикалық дамуы тежелген балалармен құрылыс жұмыстарын біртұтас ұйымдастыру ұстанатын қағидалар бөліп көрсетілген.

Түйін сөздер: түзету педагогикасы, оқыту және тәрбиелеу, ақыл-ойдың артта қалуы, психологиялық-педагогикалық технология, тұлғаға бағытталған тәсіл.

The article deals with the concept and general classification of mental retardation. The features of significantly developing technologies in working with children with developmental disabilities are characterized and presented. Based on the study of these technologies, the principles that adhere to the holistic organization of building work with children with mental retardation are highlighted.

Keywords: correctional pedagogy, training and education, mental retardation, psychological and pedagogical technology, personality-oriented approach.

Сущностная особенность возникновения проблемы в области обучения и воспитания детей, имеющие отклонения в развитии представляется одной из наиболее первостепенных, принципиальных вопросов для изучения в коррекционной педагогике.

В поэтапном обучении и развитии целостной системы образования в первую очередь реализуются условия для развития личности детей, которые соотносятся с психическими и физиологическими особенностями детей.

Реализация психолого-педагогических условий, преимущественных для каждой личности ребёнка, основываясь на личностно-ориентированном подходе, подразумевает возникновение различных адаптивных форм социальных, учебно-образовательных учреждений.

Так, на сегодняшний день в учебно-образовательных учреждениях Республики Казахстан наблюдается и формируется активное развитие в области построения целостной психолого-педагогической системы обучения и воспитания. Система психолого-педагогического обучения и воспитания интегрирует в себе внедрение и применение коррекционно-развивающих технологий и методов работы с детьми с задержкой психического развития, у которых возникают значительные трудности в изучении и освоении учебных программ, дисциплин, которые в первую очередь влияют на процесс социализации и адаптации детей.

Сформированность организация психолого-педагогической помощи в развитии и обучении детей с задержкой психического развития является весьма актуальной как в области изучения педагогики, коррекционной педагогики так и психологии, нейропсихологии. Существуют организационные формы обучения, которые определяют и модернизируют условное развитие и соотносятся с физическими, а также психическими возможностями детей с задержкой психического развития. Организационные формы обучения в основном характеризуются как: организации психолого-педагогической поддержки, коррекционно-развивающие классы, классы с преобладанием интенсивного развития, адаптивные классы.

На первых этапах обучения детей с задержкой психического развития клиническая картина нарушений становится ярко выраженной, так как возникают трудности в осваивании учебной программы, генерализуя тем самым конкретные психологические проблемы, которые в дальнейшем формируют устойчивый характер проявления.

До недавнего времени приоритетным являлось создание предпосылок содержательных методов работ по плану коррекции с детьми с задержкой психического развития в условиях традиционного, школьного обучения. Так на сегодняшний день совершенствуются и разрабатываются практические концептуальные направления работы в сфере коррекционно-развивающего всестороннего обучения и воспитания детей с задержкой психического развития в условиях традиционного обучения, а также в инклюзивном образовании в целом.

Необходимо подчеркнуть, что большой спектр относительных вопросов и проблем, которые в первую очередь носят организационно-методический характер, охватывающие отбор и подготовку педагогических кадров, разработку программного модульного обучения для детей с задержкой психического развития остаётся весьма актуальным, не доведённым до совершенствования в психолого-педагогической системе образования.

Основываясь на приоритетах социального развития общности людей, наблюдаются изменения в сфере образования, которые также оказывают негативное влияние на детей с задержкой психического развития. В результате развития школ-гимназий, а также лицеев различного уровня, всё больше наблюдается спад численности активных, способных детей в плане обучения и активного развития. Так в учебно-образовательных учреждениях происходит увеличение численности детей, которые имеют различные отклонения в развитии, в том числе и задержка психического развития.

Таким образом, учебно-образовательные учреждения приобретают сформированность многофункциональных тенденций: в области функционального

обучения, воспитания и развития, оздоровления, а также психокоррекции. Успешная позиция деятельности учебно-образовательных учреждений в плане обучения и воспитания в целом в практической деятельности является исключением без формирования и развития, составной модели организационных психолого-педагогических технологий работы с детьми с задержкой психического развития.

В свою очередь психолого-педагогические технологии работы с детьми с задержкой психического развития базируются на основании конкретной, комплексной диагностики и методах коррекционно-развивающего обучения. Психолого-педагогические технологии должны быть научно обоснованы, поэтапно реализованы в практической деятельности специалистов: в педагогической, психологической направленности работы.

Для того чтобы определить содержательную особенность психолого-педагогических технологий работы с детьми с задержкой психического развития, целесообразно обозначить терминологическую основу, а также классификацию происхождения задержки психического развития.

Сущностное понятие «задержка психического развития» соотносится с категорией детей, у которых в незначительной степени имеется органическая недостаточность центральной нервной системы. У детей с задержкой психического развития не имеются различного рода специфические нарушения: зрительные, слуховые нарушения, а также нарушения опорно-двигательного аппарата [1].

Значительная часть детей с задержкой психического развития имеют многообразие клинических симптоматик, которые непосредственно связаны с несформированностью специфических форм поведения, проявлением энцефалопатических расстройств, нарушением активной работоспособности, влияющие на целенаправленную активную деятельность детей.

Содержательная особенность задержки психического развития состоит в следующем: функциональное развитие памяти, мышления, внимания, речи, а также развитие эмоционально-волевой сферы личности детей протекает в замедленном темпе, отличающиеся от нормы развития. Ограничительные особенности развития психических и познавательных возможностей детей не позволяют им с успехом справляться с определёнными задачами и возможностями, предъявляемые современным обществом. Существующие ограничительные особенности в основном проявляются у детей с приходом в начальную школу [2;4].

У детей данной категории на протяжении обучения и развития в начальной школе преобладающей мотивационной деятельностью является игра, при этом на второй план отбрасываются учебные интересы, задачи. Слабо развитая произвольная сфера именно в умениях переключать и сосредотачивать внимание, а также усидчиво и активно участвовать в процессе обучения, не позволяет детям с задержкой психического развития полноценно внедряться и осваивать учебную деятельность. Это объясняется тем, что дети с задержкой психического развития быстро утомляются и истощаются. Из-за отсутствия полноценных умений обобщать, сравнивать, абстрагировать детям с задержкой психического развития без психолого-педагогической помощи не по силам усваивать значительное содержание учебной программы, тем самым подпадая в категорию неуспевающих детей[3].

Известным детским психиатром и дефектологом К.С.Лебединской была структурирована классификация происхождения задержки психического развития, состоящая из четырёх основных видов:

- 1) задержка психического развития, имеющая конституциональное происхождение;
- 2) задержка психического развития соматогенного происхождения;
- 3) задержка психического развития психогенного происхождения;
- 4) задержка психического развития церебрально-органического происхождения [4;128].

Таким образом, обозначив в целом сущность понятия и классификацию происхождения задержки психического развития у детей, целесообразно представить психолого-педагогические технологии работы с детьми данной категории.

В свою очередь под психолого-педагогическими технологиями следует понимать как целостную систему действий, исполнение которых преобразует к гарантированному достижению педагогических, психологических целевых положений по созданию условий для доступного качественного образования всех детей. Психолого-педагогические технологии нацелены на поэтапное согласованное осуществление в практической деятельности, базирующейся на целостном образовательном процессе.

Психолого-педагогическая технология дифференцированного обучения. Данный вид технологии является целостной дидактической системой, гарантирующий обеспечение учебно-воспитательного процесса для различных групп детей именно с отклонениями в развитии. Внедрение технологии дифференцированного обучения в учебно-воспитательном процессе обуславливается некоторыми проблемами: различным уровнем готовности детей с задержкой психического развития к усвоению учебных программ, различным уровнем заинтересованности детей в процессе взаимодействия.

В зависимости от методов сформированности групп детей на первый план выдвигают уровневую дифференцированность и функциональную дифференцированность. Так, уровневая дифференцированность обучения нацелена на личностно-ориентированный подход в обучении и развитии каждого ребёнка с задержкой психического развития, учитывающий индивидуальные возможности и способности детей, путём построения системы малых групп. Функциональная дифференцированность обучения предполагает формирование групповой работы с распределением функций, которая подразумевает вклад каждого ребёнка в итоговый результат обучения, с использованием дополнительных материалов. Непосредственно в каждой группе учитываются индивидуальные особенности детей с задержкой психического развития, при этом участники малых групп могут иметь разный уровень построения обучения.

Психолого-педагогическая технология индивидуализированного обучения предполагает индивидуальный подход в организации учебного процесса, разрабатывая индивидуальный образовательный маршрут для детей. Указанная технология представляется как сформированность учебно-воспитательного процесса с учётом индивидуальных форм и подходов в обучении. Индивидуализированное обучение, в основе которого лежат методы, приёмы и в целом темп обучения и развития детей с задержкой психического развития, планирует учебно-методические, организационно-управленческие действия, которые предоставляет индивидуальный подход.

На основе технологии индивидуализированного обучения необходимо выделить уровни, по которым следует процесс дифференциации:

Первый уровень – предоставляется возможность в процессе обучения работать на одном уровне с другими детьми.

Второй уровень – подразумевает выполнение определённых заданий, рациональных для уровня развития данной категории детей.

Третий уровень – заключается в изучении учебный материал с дополнительными схемами, рисунками и выполняют задания, также являясь рациональным для их уровня развития.

Четвёртый уровень – позволяет осуществлять выполнение практических заданий с определённым облегчением и распределением учебных задач.

Пятый уровень – подразумевает осуществление функциональных заданий с помощью наглядно-образных предметов, карточек, которые напрямую связанные с изучением материала.

Психолого-педагогическая технология игровой направленности, построенная на основе активизации учебной деятельности. Технология игровой направленности является осмысленной деятельностью, мотивом которой является процесс построения и проведения данной технологии. Внедрение технологии игровой направленности способствует развитию мотивационной сферы деятельности, познавательных процессов, также обуславливает формирование развитие эмоциональной сферы в процессе обучения, позволяя также повышать уровень усвоения учебной программы.

Также следует отметить, что технология игровой направленности имеет большую возможность для формирования учебного процесса в инклюзивном образовании. Однако для этого требуется специфичный подход в построении и выборе дидактических развивающих игр. Представленный вид технологии позволит детям с задержкой психического развития активизировать и развивать мотивационную деятельность, при освоении ключевых понятий, выполнении практических упражнений, закреплении учебной темы.

Психолого-педагогическая технология компенсирующего обучения применяется при возникновении учебных трудностей у детей с задержкой психического развития, в изучении учебного материала содержательной основой которой являются свойства, признаки. Внедрение коррекционных технологий компенсирующего обучения основываются на целенаправленном методе активизации развития, устойчивости и концентрации внимания детей, а также развитие наглядно-действенного, наглядно-образного мышления.

Процесс объединения коррекционных технологий компенсирующего обучения и учебной программы в целом, предоставляет возможность детям с задержкой психического развития овладевать главными средствами учебной деятельности, развивая в особенности познавательную сферу, творческую, а также мотивационную сферу деятельности, предоставляя условия для совершенствования индивидуальной личности каждого ребёнка[5].

В основе представленных психолого-педагогических технологий работ с детьми с задержкой психического развития имеются не менее важные принципы:

1. Принцип системности – заключается в целенаправленном подходе к изучению особенностей развития и построению комплексной работы с детьми с задержкой психического развития.

2. Принцип непрерывности – оказывает гарантированное непрерывное содействие детям с задержкой психического развития и его родителям, определяя подходы и этапы в решении проблем.

3. Принцип вариативности – предполагает формирование вариативных способов для получения полноценного образовательного прогресса детьми с задержкой психического развития.

Делая выводы, можно сказать, что в процессе внедрения и применения психолого-педагогических технологий совершенствуются психические процессы ученика, в результате чего образуется основа для успешного развития учебной деятельности. Применение данных технологий в процессе обучения и развития позволяют нейтрализовать эмоциональное напряжение, создавая ситуации успеха, скорректировать поведенческие реакции, позволяя детям с задержкой психического развития ощущать себя самостоятельными детьми. Психолого-педагогические технологии в целом оптимизируют и создают условия для усвоения детьми знаний, формирования навыков и умений в учебных и социальных целях и задачах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Мамайчук И. И. Помощь психолога детям с задержкой психического развития : учеб. пособие / И. И. Мамайчук, М. Н. Ильина, Ю. М. Миланич. – 2-е изд., исправл. и доп. – СПб. : ЭкоВектор, 2017. – 507с.

2. Борякова Н.Ю. Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. Учебно-методическое пособие. – М.: Гном-Пресс, 2002. – С.4.

3. Блинова Л.Н. Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития: Учеб. Пособие. – М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2001. – 163с.

4. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей. / Под ред. К. С. Лебединской. М.,1982. – 128с.

5. Коликова, Е. Г. Применение технологий инклюзивного образования для создания безбарьерного обучения детей с ОВЗ [Электронный ресурс]: Е. Г. Коликова, Н. Ю. Хафизова; под ред. Т. В. Уткиной. – Челябинск: ЧИППКРО, 2017. –72с.

УДК 412.5(077)=943.42

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ.

Таженова А.Г., Узакбай М.А., студенты группы РЯЛНЯО 412

Научный руководитель: Сералиева Н.Ж., к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

В статье говорится об эффективности использования на уроке игровых технологий, описываются принципы их применения, а также приводятся примеры использования игровых технологий на уроках русского языка

Ключевые слова: технология, игровые технологии, дидактическая игра, мотивация, интеллектуальная игра.

Мақалада ойын технологияларын сабақта қолданудың тиімділігі туралы айтылады, оларды қолдану принциптері сипатталады, сонымен қатар орыс тілі сабақтарында ойын технологияларын қолдану мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер: технология, ойын технологиялары, дидактикалық ойын, мотивация, интеллектуалдық ойын.

The article talks about the effectiveness of using gaming technologies in a lesson, describes the principles of their application, and also provides examples of using gaming technologies in Russian lessons.

Key words: technology, game technologies, didactic game, motivation, intellectual game.

По мере того, как информационные технологии появляются и развиваются с течением времени, их использование на уроках возрастает. Широко распространено убеждение, что обучение, основанное на технологиях, может внести значительный вклад в качество преподавания и обучения.

Технология - это облегчающий инструмент образования, от которого учителя и студенты получают большую пользу [1]. Компьютеры, смартфоны, планшеты и т.д. Игры помогают учителю создавать контексты, в которых язык полезен и значим. Несмотря на то, что игры часто ассоциируются с развлечением, мы не должны упускать из виду их педагогическую ценность, особенно в обучении языку.

Игры эффективны, так как они создают мотивацию, снижают стресс учащихся и дают учащимся возможность реального общения.

Игра - свобода, удовольствие, движение, экспериментирование, манипуляция. Учитель - судья игры - приглашает учащихся играть с языком, слышать и говорить, манипулировать текстом, строить и рисовать, учить стихи и песни, петь и танцевать, показать, представить, драматизировать.

Учитель не только распределяет игроков по группам или индивидов, но и наблюдает за развитием учеников в процессе игры.

Как писал В.А.Сухомлинский «Без игры нет и не может быть полноценного умственного развития», игра является основным помощником развития умственного и физического развития в жизни детей с рождения. Через игру дети познают и исследуют окружающий мир, открывают для себя новое, учатся правилу поведения в разных ситуациях жизни и учатся выполнять важные действия. Игра развлекает, положительно влияет на эмоциональное состояние, повышает интерес ко всему новому, незнакомому, детей, а также обучает и воспитывает их. Через игру дети ещё и получают жизненный опыт.

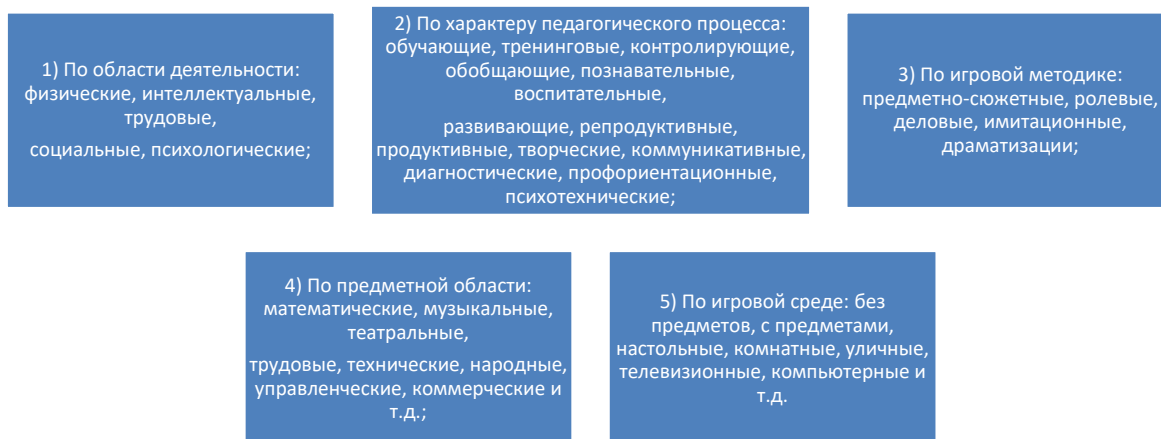
Поэтому использование игровых технологий на уроках в процессе обучения считается самым эффективным и результативным методом преподавания для учителей.

Существует очень большое количество разнообразных игр для применения на уроке, в том числе на уроке русского языка.

На протяжении многих лет разные исследователи, философы, психологи вносили свой вклад в пояснение и научное восприятие игровых технологий, такие как Э.Берн, Л.С.Выготский, З.Фрейд, А.Н.Леонтьев, Д.Б. Эльконин и др. Основоположником игровых технологий является Ф. Шиллер. - американский философ-прагматик, психолог и педагог.

Термин «игровые технологии» включают в себя большое количество разнообразных методов и приемов развивающих интересных игр. Педагогическая игровая технология имеет некоторые отличие от обычных игр. Самым главным отличием является то, что у педагогической игры есть определенная цель и ожидаемый соответствующий цели образовательный развивающий результат.

Академик Международной академии наук педагогического образования, профессор, автор «Энциклопедии образовательных технологий» Герман Константинович Селевко сделал классификацию игровых технологий по параметрам игровых технологии [1]

Игра как учебный процесс имеет свою структуру. В структуру игры как процесса входят:

- а) роли, взятые на себя играющими;
- б) игровые действия как средство реализации этих ролей;
- в) игровое употребление предметов, т.е. замещение реальных вещей игровыми, условными;
- г) реальные отношения между играющими;
- д) сюжет (содержание) - область действительности, условно воспроизводимая в игре [2].

Игровая педагогическая технология требует от учеников терпения, усидчивости, креативности, трудолюбия, желание помочь друг другу, внимательности, а также развивает воображение и умение быстро ориентироваться, любознательность и желание исследовать и открывать для себя новое, анализировать разные ситуации и логически рассуждать. Игровые технологии повышают не только интеллектуально, но также воспитывают в учащихся уважение и дружелюбие к друг другу, умение слушать других и принимать решение вместе.

Игровые технологии можно использовать в таких видах уроков как [3]:

1) Урок с использованием игровых заданий (урок - соревнование, урок - конкурс, урок - путешествие, урок - КВН);

2) Урок процесса с использованием заданий, которые обычно предлагаются на традиционном уроке (найди орфограмму, произведи один из видов разбора и т.д.);

3) Применять игровую технологию только на определенном этапе урока (начало или середина урока)

4) Ролевые игры на уроке

5) Различные внеклассные мероприятия (олимпиады, литературные вечера, КВН и т.д.).

Игровая технология должно быть ненавязчивой, добровольной, интересной, увлекательной и полезной. Во время игры в результате активных действий ученики учат других и учатся новому друг у друга.

При использования в учебном процессе игровых технологий есть принципы, которые следует соблюдать учителю:

- а) Отсутствие принуждения в любой форме, когда ученики вовлечены в игру;
- б) Соответствие игры учебно - воспитательным целям урока;
- с) Доступность для учеников предоставленного возраста;
- д) Принцип соотношения игрового и неигрового; для педагогов важно перенести основной смысл игровых действий в реальный жизненный опыт детей;
- е) Разумность в применении игр на уроках.
- ф) Основы перехода от игр к более обычным формам игры считаются сложными; логика перехода от несложных игр к трудным связана с постепенным углублением разного содержания работы и правил игры - от состояния игры к обстановкам игры, от подражания к инициативе игры, к играм, локальным играм, трудным играм возрастного характера.

Кроме того, с помощью игры люди общаются, отдыхают, структурируют свое свободное время. Игра не только восполняет потребность в отдыхе и разрядке, но является и тренировкой перед серьезным делом, может быть упражнением для выработки самообладания. Она удовлетворяет потребность что-либо уметь или совершать в стремлении к главенству и лидерству. Игра может стать удовлетворением неких невыполнимых в реальной обстановке желаний, тем самым способствуя поддержанию чувства стабильности личности

Используя игровые технологии на уроке, педагогу следует не забывать:

Главное – уважение к личности ученика, не убить интерес к работе, а стремиться развивать его, не оставляя чувства тревоги и неуверенности в своих силах. Игровые формы уроков позволяют расти как ученикам, так и учителю.

Пример внеклассного занятия для школьников с использованием игровых технологий

Интеллектуальные игры

Цель – проведение интеллектуальных игр для младших школьников.

Задачи:

- 1. Разработать интеллектуальную игру в соответствии с требованиями.
- 2. Формировать у учеников умение проводить интеллектуальную игру.
- 3. Развивать навыки самостоятельной творческой деятельности.

«САМЫЙ УМНЫЙ»

Интеллектуальная игра предназначена для учащихся начальных классов.

Ведущий. Мы приветствуем зрителей и участников игры «Самый умный»! Сегодня поединок лиги учеников 3–4 классов. На игровой подиум вышли двенадцать игроков, чтобы разыграть три путевки в финал и побороться за звание «Самый умный». Я с удовольствием представляю вам участников игры.

Первый тур. *Ведущий.* Мы начинаем игру. Вначале несколько слов о ее правилах. Игра состоит из трех туров. В первом туре вы отвечаете на вопросы из самых разных областей знаний. К каждому вопросу предлагается четыре варианта ответов. Нужно выбрать из них единственный верный. Для ответа на каждый вопрос у вас пять секунд. Всего я задам двенадцать вопросов. Шестеро лучших выйдут в полуфинал, где определятся трое финалистов.

Внимание! Вы готовы? Итак, начинаем первый тур!

Дети получают бланк для ответов.

Вопросы первого тура

- 1. Кто из персонажей стихотворения А. Барто вздыхал: «Ох, доска кончается...»?
 - а) мишка
 - б) зайка
 - в) бычок +
 - г) лошадка
- 2. Как называется плод арбуза?
 - а) овощ
 - б) фрукт

- в) ягода +
г) костянка
3. Какое прозвище было у русского царя Ивана IV?
а) Великий
б) Грозный +—
в) Мудрый
г) Храбрый
4. Из чего получается сахар?
а) из сахарной свеклы +
б) из сахарного сиропа
в) из мела
г) из сока деревьев
5. Где расположены уши у кузнечика?
а) на ногах +
б) на голове
в) на крыльях
г) на спине
6. Как называется начало реки?
а) ручей
б) исток
+ в) устье
г) впадина
7. Кто из перечисленных животных не является земноводным?
а) тритон
б) жаба
в) змея
г) лягушка
8. Какое из этих слов устаревшее?
а) изображать
б) наблюдать
в) молвить +
г) копать
9. Кто из перечисленных авторов писал рассказы о природе?
а) Михалков
б) Сутеев
в) Барто
г) Бианки +
10. Что такое кинология?
а) наука о кино
б) наука о собаках +
в) наука о грибах
г) наука о логике

Второй тур. Ведущий. Огромное спасибо детям, которые принимали участие в игре, но не вошли в число победителей. А мы пожелаем удачи всем тем, кто прошел в полуфинал!

Итак, передо мной шесть полуфиналистов. Они показали лучшие результаты в первом туре и будут бороться дальше за выход в финал. Но прежде чем определить порядок ответов, мы проведем конкурс «дешифровщик».

(Ведущий раздает игрокам листы с табличкой.)

Ведущий. Загаданное слово будет представлять собой одновременно комбинацию отдельных букв (как на телефонном аппарате). Например: хвойное дерево 65651 (сосна). Чем меньше времени вы затратите, тем выше порядковый номер вашего выступления при дальнейших ответах. Внимание!

Музыкальный инструмент 236161 (гитара).

Участники отгадывают слово, подводятся итоги.

Ведущий. Итак, стартовать участники будут в таком порядке... (называет имена).

Категории знаний: «Жизнь растений», «Братья наши меньшие», «Сказочные животные», «Калейдоскоп», «Угадай-ка», «Музыка».

Каждый игрок в порядке очередности выбирает категорию. Нужно дать как можно больше правильных ответов за 30 секунд.

♦ **«Жизнь растений»**

1. Как с греческого языка переводится название растения астра? (Звезда)
2. Эта дикая малина получила свое название за то, что ветви ее сплошь покрыты острыми шипами. (Ежевика)
3. Это растение на разных языках называется почти одинаково. У поляков оно – «поземка», у немцев – «земляная ягода», а у русских? (Земляника)
4. Цветки этого дерева распространяют изумительный аромат и являются прекрасным средством от простуды. (Липа)
5. Какой первоцвет получил название из-за своих листьев: снаружи темных, холодных, а изнутри – теплых, мягких? (Мать-и-мачеха)

♦ **«Братья наши меньшие»**

1. Самая маленькая птичка. (Колибри)
2. Куда зайцу удобнее бежать: с горы или в гору? (В гору)
3. Им кусает пчела. (Жало)
4. Самое большое животное. (Синий кит)
5. У какой птицы под клювом имеется кожистый мешок для складывания улова? (Пеликан)

♦ **«Сказочные животные»**

1. Пудель Мальвины. (Артемон)
2. Собака доктора Айболита. (Авва)
3. Пес Дяди Федора. (Шарик)
4. Песик Элли. (Тотошка)
5. Собачка, которая помогала деду и бабе собирать урожай. (Жучка)

♦ **«Калейдоскоп»**

1. Жидкое косметическое средство для мытья волос. (Шампунь)
2. Сколько месяцев в году? (12)
3. Как называется завитая часть волос? (Локон)
4. Как называется специальная книга, в которой отмечают успеваемость учеников? (Журнал)
5. Мера длины, равная 10 сантиметрам. (Дециметр)

♦ **«Угадай-ка» (пословицы и поговорки)**

1. Какой блин обычно получается комом? (Первый)
2. Какая птица всегда свое болото хвалит? (Кулик)
3. Чего не выкинешь из песни? (Слова)
4. Сколько небитых дают за одного битого? (Двух)
5. Без чего не бывает дыма? (Без огня)

♦ **«Музыка»**

1. На каком музыкальном инструменте играл крокодил Гена? (Гармошка)
2. Кто пел песенку «Я от бабушки ушел, я от дедушки ушел»? (Колобок)
3. Сколько линеек в нотном стане? (Пять)
4. Какую ноту кладут в суп? (Соль)
5. Какая нота может быть предлогом? (До)

Третий тур. *Ведущий.* Поздравляем участников финала! Последний конкурс нашей игры называется «Редактор». Перед вами текст, в котором допущены ошибки. Вам нужно за пять минут отыскать и исправить все ошибки. Тот, кто лучше и быстрее всех справится с этим заданием, и будет победителем сегодняшней игры.

Текст на карточке: Я шол полесной дарошки в диревню. Месность была мне знакома. В чяще леса слышался галасок малинафки. У апушки мелькали бельи ромашки на высоких ношках. От апушки к диревне тянулась паляна за паляной синела речька. Около речьки паслось стадо

Исправленный текст (для жюри). Я шел по лесной дорожке в деревню. Местность была мне знакома. В чаще леса слышался голосок малиновки. У опушки мелькали белые ромашки на высоких ножках. От опушки к деревне тянулась поляна, за поляной синела речка. Около речки паслось стадо. (24 исправления)

Награждение победителя кубком, а всех участников – поощрительными призами.

III. Подведение итогов. Начиная с младенчества, дети играют. Через игру ребенок познает окружающий мир, открывает для себя новое, учатся вести себя в разных жизненных ситуациях. Игра для ребенка не только развлечение, а также и трудовая и физическая деятельность.

Существует множество теорий и классификации игровых технологий. Использование игровых образовательных технологий на уроках русского языка и во внеклассных мероприятиях положительно влияет на эмоциональное состояние детей, повышает их интерес к изучаемому материалу, и казалось бы скучный урок, проходит для них увлекательно и весело. А также через игровые образовательные технологии учащиеся легко, быстро усваивают тему и результаты оказываются эффективнее.

Если правильно подобрать нужные игровые технологии по целям обучения, и при этом соблюдать основные принципы использования на уроке игр, то образовательный процесс не будет скучным для детей, а более результативным.

Изучив психолого-педагогическую и методическую литературу по проблеме, мы пришли к выводу, что использование игровых технологий действительно позволяет сделать процесс овладения русским языком доступнее и интереснее, а также применение различных игр на уроках русского языка позволяет сделать процесс обучения продуктивнее и повышает коммуникативные способности учащихся.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. Т. 1. - М., 2006.
2. Зайцев В.С. Игровые технологии в профессиональном образовании: учебно-методическое пособие. – Челябинск: «Библиотека А.Миллера», 2019. - 23 с.
3. <https://nsportal.ru/detskii-sad/vospitatelnaya-rabota/2018/11/14/bez-igry-net-i-ne-mozhet-byt-polnotsennogo-umstvennogo>

ӘОЖ 351

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Талғат А., «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Сюбебаева Ж.К.,** э.ғ.м.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zhuldiz86.kz@mail.ru

Мақалада мемлекеттік қызметтің бүгінгі таңдағы ерекшеліктері мен шетелдік тәжірибесі туралы мәселелер қарастырылған. Сонымен қатар адамдардың құқығы мен еркіндігі сенімді қорғалған еркін азаматтық қоғам факторлары мен шарттарына сәйкес келетін мемлекеттік қызмет қалыптастыру қарастырылған.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, қоғамдық реформалау, жоғарғы сапа, басқару жүйесі, тиімді шешім, саяси аялар, еркін азаматтық қоғам.

В статье рассмотрены вопросы об особенностях и зарубежном опыте государственной службы на сегодняшний день. Также предусмотрено формирование

государственной службы, соответствующей факторам и условиям свободного гражданского общества, где надежно защищены права и свободы людей.

Ключевые слова: государственная служба, общественное реформирование, высокое качество, система управления, эффективные решения, политические сферы, свободное гражданское общество.

The article deals with the questions about the features and foreign experience of public service today. It also provides for the formation of a public service that corresponds to the factors and conditions of a free civil society, where the rights and freedoms of people are reliably protected.

Key words: public service, public reform, high quality, management system, effective solutions, political spheres, free civil society.

Мемлекеттің қалыптасуы барысында мемлекеттік қызмет алғашқы ұйымдастыру құралы ретінде әрекет етеді. Мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттігін атқару жөніндегі қызметі болып табылады. Қазақстан мемлекеттігін нығайту және қоғамдық реформалау міндеттерін шешуде, демократия мен құқық негізінде экономика, әлеуметтік мәдениет және әкімшілік саяси аяларын басқаруда әкімшілік құқықтың субъектілері ретінде мемлекеттік қызметшілер аса маңызды рөл атқарады [1].

Бүгінгі таңда Қазақстанда бір жағынан демократиялық, әлеуметтік және зайырлы мемлекет талаптарына сәйкес келетін, екінші жағынан нарықтық экономикаға бағытталған, әртүрлі әлеуметтік топтардан құралған, адамдардың құқығы мен еркіндігі сенімді қорғалған еркін азаматтық қоғам факторлары мен шарттарына сәйкес келетін мемлекеттік қызмет қалыптастыру қажет. Сол себепті заманауи мемлекеттік қызметтің сәйкесті мәселелерін зерттеуді және басымдылықтары мен кемшіліктерін талдауды қажет етеді.

Мемлекеттік қызметтің жоғары сапалығы мен халыққа қол жетімділігі көбіне мемлекеттік қызметшілердің өз қызметіне жоғары жауапкершілікпен қарауына байланысты. Сол себепті мемлекеттік қызметшілер қызмет ету барысында басқару жүйесін қатаң қадағалап, бекітілген ұстанымдарына берік болғаны абзал. Көрсетілетін қызметтің сапасын арттыру үшін сараптамалық комиссия құрылуы қажет. Ол өздерінің басты мақсаты ретінде қоғамдағы ақпараттық технологиялардың ролін зерттеп, халықтың қажеттілігін зерттей отырып, қанағаттанарлық шешімдер қабылдауға тиіс.

Қазақстан Республикасында көптеген жылдар бойына Қазақстанның дамуының ағымдағы және басымды сұрақтарын тиімді шешуге қабілетті, кәсіби үкіметтің құрылуын мақсат тұтқан мемлекетті басқару құрылымын оңтайландыру мен жетілдіру барысы көрініс табуда. Заманауи жоғары тиімді мемлекеттік басқару жүйесі мен мемлекеттік қызметтің қалыптасуы- қазіргі таңда бірінші орынға қойылатын басты мәселелердің бірі. Құқықты мемлекеттің бой көтеруі, елдің дамуы мен жалпы тұрақтануы, қоғамның демократия жолымен жылжуы, елдегі экономикалық реформалардың барысы көбіне мемлекеттік басқару машинасы мен атқамінерлердің (шенеунік) кәсібилігіне, олардың әрекеттілігі мен ынтасына, белгіленген бағыт бойынша қызмет етуіне байланысты болатыны анық байқалуда.

Қазіргі басты басымдықтардың бірі мемлекеттік қызмет туралы заңнаманың сақталуын бақылау мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес болып табылады. Өткен жылдың 11 айында мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы қолдану мен жемқорлықпен күрес мәселелері бойынша 1900 тексеру жүргізілген, 11000 бұзушылық анықталған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау мақсатында, мемлекеттік органдар үшін сыбайлас жемқорлық рейтингін есептеу нұсқаулықтары бекітілді. Агенттік сыбайлас жемқорлық деңгейінің рейтингін есептейтін жұмысшы орган болып табылады және Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері жөніндегі комиссиясына рейтингіні тапсырады. Рейтингті есептеу 2008 жылдан бастап, жыл сайын өткізіліп тұрады [2].

Мемлекеттік қызметшілерді оқыту мәселелері мемлекеттік қызмет академиясының біліктілікті арттыруға байланысты бағдарламасы бойынша жүзеге асырылады.

Бағдарламаға сәйкес жиырма үш мыңнан астам орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметшілері біліктілігін көтере алды.

Қазақстанда мемлекеттік қызметтің өзіндік қазақстандық моделінің қалыптасуын төмендегідей сипаттауға болады:

- біріншіден, бюджеттік сала жұмыскерлері мемлекеттік және азаматтық қызметтерге бөлінді. Мемлекеттік қызметтің лауазымдары саяси, әкімшілік және ерекше түрлеге (арнайы қызмет, әскери, полиция және т.б.) бөлінді.

- екіншіден, әкімшілік мемлекеттік қызметшілерге қатысты. Мысалы, мемлекеттік органдардың басқару құрылымына сәйкес лауазымдар санаттары топтарына бөлінді; коэффициенттерге негізделген және шегерме ақы төлеуді көздеген еңбекақы төлеудің тарифтік – саралау кестесі енгізілді; мемлекеттік қызметке кіру кезіндегі конкурстық іріктеу және заңнаманы білудің тестілеуі енгізілді; саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметтерге кадр резерві жүйесі қызмет етеді.

- үшіншіден, мемлекеттік қызмет туралы заңнама сыбайлас жемқорлыққа қарсы сипатты болып табылады, мемлекеттік қызметшінің Ар-намыс Кодексі қабылданып, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің Тәртіптік кеңестері құрылды;

- төртіншіден, мемлекеттік қызметшілерді, оның ішінде шетелде оқытудың инфрақұрылымы қалыптасты. Жыл сайын дайындықтан, қайта даярланудан және біліктілікті арттырудан мемлекеттік қызметшілердің үшінші бөлігі (30 мыңға жуық) өтеді.

Бүгінде мемлекеттік қызметтің қазақстандық жүйесі конкурсты-мансапты (үлгіні) моделді білдіреді, яғни, азаматтардың мемлекеттік қызметке ашық конкурстық негізде түсуі, ал жүйе ішінде мемлекеттік әкімшілік қызметшілер басқа лауазымдарға тігінен де, көлденеңінен де конкурстың өткізілуінсіз, лауазымның біліктілік талаптарына сәйкес ауысу тәртібімен, мемлекеттік қызметшінің өзінің және мемлекеттік қызмет істері жөніндегі Агенттіктің келісімімен көтермеленуі

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтің сапа мәселесіне көп көңіл бөлінуде. Қазақстан Республикасының Президенті кәсіпкерлердің 10-шы Форумда сөйлеген сөзінде атап өткендей, қазіргі таңда Қазақстанда шешілу және қадағалау функцияларын кеңейтуде беталыстар байқалуда. Дамудың бұл кезеңінде мемлекеттік органдардың әрекетін қатардағы азаматтар мен кәсіпкерлердің қажеттіліктерін қамтамасыз ету мен қызығушылықтарын қорғауға бағыттауға тиіс. Мемлекеттік қызмет көрсету мәселесін зерттеу шеңберінде мемлекеттік органдардың көрсететін қызметтерінің сапасы бағаланды [3].

Орталық атқарушы органдардың мемлекеттік қызметкерлері мен жергілікті мемлекеттік қызметкерлердің көрсететін қызметтерінің сапасын бағалаудағы айырмашылық көңіл бөлерліктей. Жергілікті деңгейдегі мемлекеттік қызметкерлердің қызмет сапасының жоғары және өте жоғары бағасын берген жауап үлестері 43,5 % құрайды, бұл орталық органдардың 21,4% үлесінен қайда жоғары. Бұл қызметтің көп бөлігінің жергілікті деңгейде көрсетілетінімен түсіндіріледі.

Мемлекет қызметінің тиімділігін арттыру – Қазақстанның болашағын айқындаушы басты фактор. Демек, бұл – маңызды стратегиялық міндет. Сондықтан бүгін мемлекеттік қызметшілер мен мемлекеттік органдардың жұмыс тиімділігін арттырып, мемлекеттік ресурстарды сәйкесінше ұтымды пайдалану қажет.

Дамыған елдердің мемлекеттік қызмет саласында, кадр әлеуетін басқару мемлекеттік басқару теориясында да іс жүзінде басым бағыт болып табылады. Мемлекеттік қызметті реттейтін заңнамалар экономикада, саясатта және әлеуметтік салада болатын ауытқулардың әсерінен өзгерістерге ұшырап, толықтырылып отырады.

АҚШ, Ұлыбритания, Жапония, Францияда заманауи мемлекеттік қызметтің негізі мәселен бізден бір ғасырдан астам уақыт бұрын қаланған. Бұл барлық дамыған елдерде мемлекеттік қызметтің іргетасының қаланып, керегесін тіктеу үрдісінің ұзақ уақыттар бойы жүретіндігін көрсетеді[4, 245б.].

Францияда қызметке іріктеу жүргізу конкурс емтиханын тапсыру барысында байқалатын бір ғана критерий: жүктелген міндетті орындай алу қабілетіне сәйкестігі негізінде бағаланады. Конкурс жазбаша және ауызша емтиханнан тұрады, нәтижесінде үміткердің мәдениеті, білімі, өз ойларын логикалық тұрғыдан жеткізе білуі сараланады. Конкурстық комиссия мүлтіксіз адал құзыретті мамандардан жасақталады және әкімшіліктің ешқандай әсері болмайды.

Жапонияның мемлекеттік қызметшілерінің кадр әлеуетін пайдалану тәсілі тиімді және өзіндік ерекшелігі бөлек. Жапонияның мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі: өмір бойы жалдау, кадр ротациясы, жұмыс орнында оқыту, еңбек ақы, тағы да сол сияқты басты критерийлерді қолдану арқылы мемлекеттік қызметшілердің жоғары кәсіпқойлығына, икемділігіне және олардың жауаптылығына қол жеткізуінде. Мұндағы әрбір критерий бір-бірін толықтыра отырып, қызмет атқарудың шарттары мен негізі болып табылады. Нәтижесінде еңбек ынталандырылуы артып, жоғары әлеуетті атқамінерлерді даярлауды қамтамасыз ететін және олардың творчестволық, интеллектуалдық қабілеттерін арттыратын орта қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Мемлекеттік қызмет туралы» 23.07.1999ж. № 453 Қазақстан Республикасының Заңы.
2. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызмет істері жөніндегі Агенттіктің мәселелері». 03.12.1999ж. № 280 ҚР Президентінің Жарлығы.
3. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы» 03.02.2005 жылғы № 1567 ҚР Президентінің Жарлығы.
4. Нұртаузин М.Е. Саясат және парасат // Ақиқат. № 9.2019.

ӘОЖ 150.113

ОҚУ-ЖАТТЫҒУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ТЫНЫС АЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ

Танабекова С.Қ., Султан М., Сабит Б.Б.

«Денешынықтыру және спорт» мамандығының білімгерлері

Жетекшісі: **Галиева Г.Б.,** м.ғ.к., доцент

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gulmira.galiyeva.63@bk.ru

Қазіргі уақытта қоғам өмірінің түрлі себептерінен, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен басқа да жоғары білім беретін оқу орындарында дене тәрбиесі мен спорт жүйелерінің нашарлауына байланысты оқушылар мен жас балғындардың денсаулықтары төмендеп, жылдан-жылға аурулардың саны көбеюде. Бұл жағдай қоғам мен мемлекет басшыларының да аландаушылығын тугызуда.

Тірек сөздер: дене тәрбиесі, жаңа технологиялар және бағдарламалар, оқушылар, дене сапалары.

В настоящее время в нашей стране идет интенсивный поиск новых идей и подходов к организации физического воспитания, физкультурно-оздоровительной работы в образовательных учреждениях, разрабатываются и практически внедряются инновационные технологии и авторские программы. Решение проблемы реальной интеграции процессов формирования знаний по физической культуре, как основы появления у школьников осознанных мотивов и потребностей в физическом совершенствовании и активной физкультурно-двигательной деятельности основано на активном участии школьников в усвоении знаний.

Ключевые слова: физическое воспитание, новые программы и технологии, учащиеся, физические качества.

Currently, in our country, there is an intensive search for new ideas and approaches to the organization of physical education, sports and recreation work in educational institutions, innovative technologies and author's programs are being developed and practically implemented. The solution to the problem of real integration of the processes of knowledge formation in physical culture, as the basis for the emergence of students' conscious motives and needs for physical improvement and active physical and motor activity, is based on the active participation of students in the assimilation of knowledge.

Keywords: physical education, new programs and technologies, students, physical qualities.

Дене шынықтыру – тәрбие жүйесінің бір саласы. Дене мәдениеті әрбір адамның жұмыс істеу қабілетін тиімді және ұтымды түрде жоғарылатуға бағытталған. Осыған байланысты оның дамуы бүкіл халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруымен еңбек ету мен тәрбие жұмысына ерекше көңіл бөлуді талап етеді. [1].

Қазіргі қоғамда білім беру адам қызметінің ең ауқымды салаларының бірі болып отыр. Білім берудің әлеуметтік рөлі айтарлықтай өсті: оның бағыттылығы және тиімділігіне адамзат дамуының болашағы көп жағдайда байланысты. Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтарына сәйкес тәрбие жұмысы оқу-жаттығу сабақтары, жарыстар үдерісінде және күнделікті өткізіліп, және оқушының спортпен айналысуға, өзінің спорттық шеберлігін үнемі арттыруға, патриотизмді, шеберлікті, тәжірибеге тәрбиелеуге және оларды практикалық қызметінде шығармашылық қолдауға, спорттық этиканы сақтауға қажеттілігін қалыптастыру тиіс [2].

Жалпы салауаттанудың негізгі мақсаты — әрбір жеке адамның және тұтастай қоғамның денсаулығын қамтамасыз ету. [3]. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты - балалар және жастарда жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына және имандылық-еріктілігіне сәйкес салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын және уәждерін қалыптастыру.

Ағзада өкпенің тіршілік сыйымдылығы дене массасына тәуелді. Сондықтан тыныс алу жүйесінің функциясын бағалауға өкпенің функционалдық қызметінің көрсеткіштері жоғары информативті болады.

Тыныс алу жүйесінің төзімділігі жөнінде қысқа мерзімді демалыстардан соң өкпенің тіршілік сыйымдылығын қайталай өлшеу арқылы пікір қалыптастырады (Розенталь сынама-сы). Тыныс алу жүйесінің төзімділігі жеткілікті жағдайда қайталай өлшеулер өкпенің тіршілік сыйымдылығының төмендегенін, ал төзімділігі жетімсіз болған жағдайда төмендегенін көрсетеді.

Оқу-жаттығу жұмысын ұйымдастырғанда есте сақтайтын тағы да бір жағдай — дене еңбегі мен денешынықтыру және ой еңбегі кезінде балалар тынысын тарылтады, сондықтан оның дұрыс болуын қадағалау қажет. Балаларға дұрыс демалуды жастайынан үйрету керек. Сонымен қатар, ой еңбегі және дене еңбегін кезектестіру аса маңызды. Сондықтан мектеп жұмысын да сабақ кестесін жасағанда Бұл ерекшеліктерді есте сақтау керек. Сынып бөлмелерін, еңбек сабағының бөлмелерін жиі желдетіп отыру керек. Жоғарғы сынып оқушылары далада таза ауада тәулігіне 3 сағаттан, ал бастауыш сынып оқушылары 4 сағаттан кем болмауы тиіс.

Газ алмасуы — көп сатылы күрделі құбылыс. Оның негізгі кезеңдері: сыртқы тыныс — сыртқы орта мен өкпе альвеолары ауасының алмасуы; — өкпе альвеолары мен өкпе қылтамырлары арасындағы газ алмасуы; оттегі мен көмірқышқыл газдарын тасымалдау; — қылтамырлар мен тіндер арасындағы алмасу; — тін тынысы, не жасушалардағы (клетка) тотығу құбылыстары.

Сыртқы орта мен өкпе альвеолары ауасының алмасуы сыртқы тыныс деп аталса, тін қылтамырлары және жасушалар арасындағы газ алмасуын тін тынысы дейді.

Тексеру әдістерінің оқу – жаттығу тәжірибеде қолдануға қолайлығынан спорттық медицинада көбінесе сыртқы тыныс ұлпаларының қызметтік мүмкіншілігі анықталады.

Сыртқы тыныстың оттегін тасымалдаушы жүйенің ең бастысы болмағанымен, организмді оттегімен қамтамасыз диффузия - өзіндік орны бар. Сыртқы тыныс вентиляция және диффузия арқылы атқарылады. Вентиляция — өкпенің ауа алмастыруы, диффузия — өкпе альвеолары мен қылтамырлар арасындағы қалқаншадан газдардан өтуі. Осы арқылы өкпе қылтамырларында веналық не көктамырлық қан оттегімен байытылып, артериалық, не күретамырлық қанға айналады. Тыныштық күйді сау адамдардың курс тамырлар қанының оттегімен қанықтылығы 96—98% деңгейінде. Ал жаттығу барысында организмнің оттегіне мұқтаждығы жүктемелердің қарқындылығына байланысты өзгереді. Егер ол толық қамтамасыз етілмесе, курс тамырлар қанының оттегімен қанығуы нашарлап (гипоксемия), организмде оттегінің тапшылығы — гипоксия пайда болады. Адам организмінің гипоксияға төзімділігі, оны толықтыру мүмкіншілігі — көптеген жағдайда түрлерінде арнайы жұмыс қабілетінің басты көрсеткіштерінің бірі [4].

Әртүрлі дене жүктемелермен шұғылданушы әскери организміңде өкпенің максималды вентиляциясы 1 минутте 100- 150 л және онан да жоғары, ал дене шынықтырумен айналыспайтындарда ол шамалы аз.

Дем алғандағымен, демшығарғандағы кеуде қуысы көлемінің айырмасы жаттыққандарда, жаттықпағандарға қарағанда көп. Бұл жағдай бұлшық ет қызметіндегі өкпе вентиляциясы күшейуінің маңызын көрсетеді.

Тыныс жиілігі тыныштық күйде жаттықпағандардікіне қарағанда аз. Біріншілерінде ол 1 минуттен 10-14 артпайды. Тыныс тереңдігі 700-800 мл-ге көбейген. Тыныстың тереңделуі өкпелердің тыныс алу аймағынын кеңеюін қамтамасыз етіп, өкпе көпіршіктеріндегі ауамен қан арасындағы газ алмасуына жақсы жағдай туғызады.

Тыныстың минуттік көлемі бұлшық еттердің тыныштық күйінде жаттыққан адамдарда, жаттықпаған адамдардікінен айырмасы жоқ. Өкпе вентиляциясы деңгейінанықтайтын компоненттердің ара қатынасы жаттығу процесінде маңызды өзгереді. Сонда болатын тыныстың сиреуі және тереңдігінің артуы, дем алу актісін үнемді етеді.

Ұлпалар тынысының қарқындылығы мен тыныс орталығының қозғалыстығы туралы, дем алуы ерікті түрде тоқтату мерзімі арқылы бағалауға болады. Әдетте бұл уақыт жаттыққандарда ұзақ болады. Оксигеометрлік зерттеулер көрсеткендей, демді тоқтатқан кезде олардың тұрақты да, гипоксемиялық фазалары да ұзақ. Қанның оттегімен қайтадан қанығуы жаттыққандарда тезірек.

Дене шынықтыру мен әскери қызмет әрдайым қатар жүретін және ажырамас түсініктер, себебі кезкелген бөлімшеде тиісті дене бітім даярлығы болмаса жүктемелерді орындауға даяр болу мүмкін емес. Жүктемелердің іріктелген санатын армиялық спортшылар құрайды дегенде еш таңданбаймыз, себебі олар жарыстарда, сонымен қатар Олимпиада ойындарында ұлы жеңістерге жол жеткізеді. Осы замандағы спорттық жаттығудың негізгіүрдістері – әскери спортшылардың дүниежүзілік жетістіктер деңгейінің өсуімен айқындалады. Алайда жаттықтырушы жүктемелер деңгейінің көтерілу себептерінің қатарына жүктемелерге бейімделу процесінде адам организмінің қызметтік қорыныңжетілу механизмдері туралы ғылыми көзқарастардың тереңдеуін де жатқызған дұрыс. Жаттықтырудың келешектегі бағыттарын анықтауда, бізде және шетелдерде жоғары дәрежелі спортшыларды дайындау жұмыстарында жинақталған тәжірибе маңызды орын алады.

Олардың қабырғалары жұқа, көптеген қан тамырларының капиллярларымен қоршалған. Өкпе альвеолаларыныңжалпы ауданы 200 м2. Мұндай құрылыс альвеолалардағы ауаның және қанның құрамындағы газдардың тез алмасуын қамтамасыз етеді [5].

Өкпенің дәнекер ұлпасы өте серпімді және өкпенің жиырылу күшін қамтамасыз етеді. Ішкі күш деп аталатын өкпенің жиырылу күші дем алу мен дем шығаруда аса маңызды.

Тыныс алу жүйесінің құрылысы мен қызметі адамның жасына, жынысына және жеке басының ерекшелігіне байланысты.

Жаңа туған сәбидіңөкпесінің ұлпасы нашар дамыған, бірақ қан тамырларына өте бай болады. Алғашқы 3 айлық өмірінде және жыныстық жетілу шағында өкпе қарқынды өседі. Өмірінің алғашқы кезіндебарлық нәрестелер ішпен дем алады (еркекке тән дем алу), бірақ жүре

бастағанда баланың кеудесі төмен түседі де, диафрагмалық-кеуделік дем алу пайда болады. 3-7 жаста ғана кеудемен дем алу басым болады. Дем алудың минөттік мөлшері дене салмағыменсалыстырғанда бала өсе келе азаяды: жаңа туған сәбиде — 220 см³, 6 жаста 168 см³, 14 жасқа таман 128 см³, ал ересек адамда 96 см³, дем алу көлемі жаңа туған сәбиде — 25 см³, 1 жаста — 80 см³-ге дейін артады, 2 жаста — 140 см³, ересек адамда — 400 см³. Өкпесініңмөлшері жаңа туған сәбиде — 53 см³, 1 жаста — 210 см³, 13 жаста — 707 см³, 20-25 жаста — 1680 см³, ал 30-40 жаста орта шамамен 1788 см³. Өкпе альвеолаларының диаметрі ересек адамда 0,2 мм, ал жаңа туған сәбиде — 0,07 мм. Олай болса өкпенің жалпы көлемі жаңатуған балада — 1,617 см³, ал ересек адамда -67,7 см³. Осы көрсеткіштерді пайдаланып ғалымдар өкпенің шар тәрізді альвеолаларының әрқайсының көлемі жаңа туған нәрестеде 4,108 тең болатынын есептеп шығарған. Олай болса, өкпе қуыстарының жалпы ауданыжаңа туған сәбиде — 6 м², ересек адамда — 50 м², яғни 8 есе артық. Көмейдің жалғасы кеңірдектің ұзын дығы балаларда — 4 см, 10 жаста — 7 см, ересек адамда — 10-12 см [6].

Қалыпты дем шығарудан кейін дем алмай тұрып, тағы да күшпен дем шығарып 1-1,5 литрдейауаны сыртқа айдауға болады. Бұл -қордағы ауа . Егер дем алу, қосымша және қордағы ауаны қосса, өкпеніңтіршілік сыйымдылығы шығады.

Өкпенің тіршілік сыйымдылығы 6-7 және 15-16 жастарда дереу және айтарлықтай көбейеді. 16-17 жаста өкпенің тіршілік сыйымдылығы ересек адамдармен бірдей болады. Балалардың өкпе алвеоласындағыгазбен дем шығарғандағы газдың құрамында айырмашылық бар. Балалардың альвеолалық газыныңқұрамында оттегі көбірек болып, көмірқышқыл газы азырақ болады. Бала неғұрлым жас болса, соғұрлым Бұл айырмашылық көп болады.

Баланың дем алуды реттеу қабілеті де нашар, Бұл баланың сөйлеу қабілетімен бірге жетіледі де, 11-12 жаста ересек адамдармен бірдей болады. Өкпенің тіршілік сыйымдылығын спирометр деген арнайы аспаппен өлшейді. Өкпенің тіршілік сыйымдылығы мен қалдық мөлшері өкпенің жалпысыйымдылығын құрады. Тыныс алу жиілігі де баланың жасына лайық өзгереді.

Газдың алмасуы. Адам мен жануарлардың өмірі үшін ауадағы газдардың ішіндегі оттегінің маңызы зор. Адам дем алғанда ішке кіретін ауаның құрамы, дем шығарғандағы сыртқа айдалатын ауадан өзгеше.

Бұлар дан басқа да рефлекторлы түрде болатын тыныс алу мүшелерінің қызметінің реттелуінің де маңызы үлкен. Айталық, дем алғанда өкпе керіледі де, оның қабырғасындағы және қабырға аралық еттер мен диафрагмада орналасқан арнайы барорецепторлар тітіркенеді. Оларда пайдаболған импульстер орталыққа тепкіш жол арқылы сопақша миға барып, оның нейрондарының қызметін тежейді де, дем алу тоқтап, дем шығару басталады. Өкпенің керіліп созылуы тоқтасымен тыныс алу орталығына баратын импульстер тоқталады, нейрондардың қозғыштығы артады да, қайтадан дем алу басталады. Тыныс орталығы бұзылса, дем алу тоқталып, тірлік те жойылады[7].

Дем алу мен дем шығаруды реттеуге ми жарты шарларының қыртыстары да қатысады. Тыныс алудың дамуына дене еңбегінің әсері мен гигиеналық талаптар. Тыныс алу мүшелерінің бәрінің физиологиялықкөрсеткіштеріне дене еңбегі мен спорт әсер етеді. Мысалы: Өкпенің тіршілік сыйымдылығы: штангистерде — 4 л, футболистерде — 4,2 л, боксерлерде -4,8л, қайықшыларда — 5,5 л. Тыныс алу жиілігі: спортсмендерде минөтіне — 6-8 рет, ал жаттықпаған адамдарда -14-20 рет. Спортпен шұғылданатын адамдардың тынысы терең болады, Бұл организмнің үнемді қызмет етуінің белгісі. Мысалы, терең дем шығарғанда олардың сыртқа айдалған ауасының құрамындағы көмір қышқыл газы 2 есе көп болады. Олай болса, денешынықтыру мен спорт денсаулықты сақтауға қажетті жағдайлардың бірі. Баланың дұрыс отыра білуі де маңызды. Бүкірейіп, кеудесін үстелдің немесе партаның шетінетақап отырғанда кеудеге қысым жасалып, тыныс алу мүшелерінің қызметін төмендетеді, жүрек қантамырлардың өсуіне кедергі болу арқылы баланың бойының өсуіне бөгет жасайды. Салқын тию, тыныс мүшелерінің аурулары бала организмнің барлық мүшелерінің өсіп дамуына, қызмет етуіне жағымсыз әсер ететінін естен шығармаған жөн [8].

Әскерилердің оқу-жаттығу жұмысын ұйымдастырғанда есте сақтайтын тағы да бір жағдай — дене еңбегі мен денешынықтыру және ой еңбегі кезінде балалар тынысын тарылтады, сондықтан оның дұрыс болуын қадағалау қажет. Балаларға дұрыс демалуды жастайынан үйрету керек. Сонымен қатар, ой еңбегі мен дене еңбегін кезектестіру аса маңызды. Сондықтан мектеп жұмысын да сабақ кестесін жасағанда Бұл ерекшеліктерді есте сақтау керек. Сынып бөлмелерін, еңбек сабағының бөлмелерін жиі желдетіп отыру керек. Жоғарғысынып оқушылары далада таза ауада тәулігіне 3 сағаттан, ал бастауыш сынып оқушылары 4 сағаттан кем болмауы тиіс. Әсіресе ауасы таза бөлмеде ұйықтау аса маңызды, сондықтан балаларды форточкалары ашық бөлмеде ұйықтауға әдеттендіру керек. Баланың киімі де дұрыс дем алу және дем шығаруға әсер етеді. Сондықтан олардың киімі жеңіл, денесін қыспайтын, қимыл-қозғалысына бөгет етпейтін болғаны жөн.

Тыныс алу жүйесі мүшелерінің құрылысының жас ерекшелігі. Тыныс мүшелері мұрыннан басталады. Тыныс жолдары екіге бөлінеді: а) дем алғанда және дем шығарғанда ауаның жылжитын қуыстары; ә) ауа мен қанның арасында газдардың алмасатын орыны — өкпе альвеолалары (лат.альвеолус — ойма қуыс, науа).

Тыныс алуға қатысатын мүшелер тыныс алу жүйесін құрады. Бұл жүйенің мүшелерін екіге бөледі: тыныс жолдары мен басты тыныс алу мүшесі — өкпе.

Тыныс жолдарының дұрыс қызмет етуі организмге қажетті қорғаныш қасиеттерін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, мұрын қуысында иіс рецепторлары орналасқан, жұтқыншақ — ас қорыту жүйесінің мүшесі, ал көмей — сөйлеу мүшесі. Кеуде қуысының пішіні адамның жасына және жынысына байланысты өзгереді. Туған кезде баланың кеуде қуысы конус тәрізді болады, себебі ұрық кезінде өкпе нашар дамыған, ал бауыры қарқынды өсіп, дамиды. Баланың кеуде қуысы көтеріңкі болып, қабырға сүйектері ересек адамдардағыдай төмен түспейді. Сондықтан бала терең дем алып, дем шығара алмайды да, қажетті мөлшердегі ауа мен оттегін тынысының жиілігі арқылы қамтамасыз етеді. Қабырға сүйектерінің қиғашталуы күшейе бастағаннан кейін терең дем алатын мүмкіндік туғаннан соң дем алу жиілігі азаяды. Қартайғанда қабырға аралық еттердің әлсіздігіне байланысты қабырғалардың қиғашталуы артады. Әйел адамның кеуде қуысы ерлермен салыстырғанда қысқарақ келеді [9].

Адам мен жоғары сатыда дамығын омыртқалыларда тыныс алу процесі бірнеше кезеңде атқарылады: 1) сыртқы орта және өкпе альвеолалары арасындағы ауа алмасуы, немесе сыртқы тыныс; 2) өкпе альвеолалары мен кіші қан айналым шеңбері капиллярлары арасындағы газ алмасу, немесе өкпедегі газ алмасу; 3) газдардың қанмен тасымалдануы; 4) үлкен қанайналым шеңбері капиллярлары мен ұлпа және мүше торшалары арасындағы газ алмасу — ішкі тыныс; 5) торшалардың оттегін пайдаланып, көмір қышқыл газды бөлуі, немесе торшалар митохондрияларындағы биологиялық тотығу.

Тыныс көлемінің, калыпты мөлшері — 400—700 мл. Бұл өкпенің сыйымдылығының 15—17% шамасы. Кейбір спортшылар әскерилердің өкпенің жалпы көлемінің өсуіне, демалу жиілігінің сиреуіне байланысты тыныс көлемі 1000—1300 мл-ге дейін тереңдейді.

Тыныс көлемі қуаттылығы онша жоғары емес жүктемелер орындаған кезде ғана өседі. Жұмыс қуаты ең жоғары шегіне жақындағанда немес жеткенде тыныс көлемі 3—3,5 л деңгейінде тұрақталып, әрі қарай өспейді.

Осы жазылғандарды қорыта келе, балалардың сабақ оқитын, еңбек ететін үйдегі бөлмелері мен мектептегі сынып бөлмелерінің, балалар бақшасындағы топтардың бөлмелерінің ауасын жиі-жиі желпіндіріп, тазартып отыру аса маңызды екенін айта кеткіміз келеді. Сонымен қатар, баланың далада, таза ауада көбірек ойнауы маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Денешынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 2 014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>
2. «Қазақстан Республикасының денешынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы. - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168>

3. https://primeminister.kz/kz/news/kultura_i_sport/prezident-zholdauin-iske-asiru-dene-shiniktiru-sauiktiru-keshenderinin-90-auildik-eldi-mekenderde-salinadi

4. Смаил Н.Н., Адам физиологиясы. - Талдықорған, 2007.
5. Смаил Н.Н., Дене жаттығуларының биомеханикасы. - Алматы, 2008.
6. Смаил Н.Н., Қимыл-қозғалыс белсенділігінің физиологиялық негіздері. Талдықорған, 2007.
7. Смаил Н.Н., Адам физиологиясының негізгі терминдері мен ұғымдарының орысша-қазақша түсініктемесі. - Талдықорған, 2006.
8. Смаил Н.Н., Лекции и методические указания к лабораторным и практическим занятиям по физиологии физвоспитания и видов спорта. - Талдықорған, 2008.
9. Амангельдиева Р.Р., Мустафина Т.К., Дунаева З.Қ.- Методическая разработка по применению ситуационных задач при изучении курса спортивной медицины, 2000.

УДК 373.3.018.8

ПЯТИЭТАЖНОЕ ЗДАНИЕ ХАЙТЕК В СТИЛЕ СУНДУК

Ткаченко Л., студентка 3 курса ДР 31,

Научный руководитель: Адамкулов Н., к.п.н., ассоциированный профессор
Жетысуский университет им.И.Жансугурова, г.Талдықорған

В статье рассматриваются эстетические аспекты дизайнеров в изобразительном искусстве, национальные стили архитектуры в процессе обучения начинающих дизайнеров. Подчеркнута проблема выявления важнейших аспектов восприятия эстетических вкусов в дизайне, формирования гармоничного восприятия с целью повышения творческой активности учащихся.

Ключевые слова: эстетика в дизайне, художественное творчество, эмоциональность, образность, интуиция, композиция,

Мақалада жаңадан келген дизайнерлерді оқыту процесінде бейнелеу өнерінің эстетикалық аспектілерін, сәулет өнерінің ұлттық стилдерін қарастырылады. Дизайндағы эстетикалық талғамдарды қабылдаудың маңызды аспектілерін анықтауға, студенттердің шығармашылық белсенділігін арттыру үшін үйлесімді қабылдауды қалыптастыру мәселесі баса айтылды.

Түйін сөздер: дизайндағы эстетика, көркем шығармашылық, эмоционалдылық, бейнелеу, түйісігі, композиция,

The article discusses the aesthetic aspects of designers in the visual arts, national styles of architecture in the process of training novice designers. The problem of identifying the most important aspects of the perception of aesthetic tastes in design, the formation of a harmonious perception in order to increase the creative activity of students is emphasized.

Keywords: aesthetics in design, artistic creativity, emotionality, imagery, intuition, composition.

Культурологические навыки и специфика в процессе становления казахстанской школы архитектуры приобретают неоспоримую актуальность в данном плане. В свою очередь, только правильно определенная тенденция становления казахстанской архитектурной школы позволяет понять тенденции и закономерности ее развития в современных условиях. 1990 -2000 гг. обширный изложенный материал привел к некоторым застойам в восприятии архитектуры со стороны критиков и специалистов. Прежнее несомненное удивление сменилось противоположной оценкой. Здесь на протяжении долгого времени поднимается вопрос отказа от попыток завоевания, связанных с реализацией творческих задач строительства различных по типологии редкоземельных объектов.

Также у теоретиков и практиков наблюдаются противоречия между творчеством сегодняшнего дня, свидетельствующие о необходимости более глубокого изучения происходящего прошлым профессиональным увлечением. Если сегодня вам нравятся модерн и яркие цвета, завтра вам может понравиться белый деревянный и классический стиль. Важным считается увеличение использования световых выставочных стендов: лайтбоксов, внутреннего освещения, светящихся подиумов, нестандартных товаров для экспонатов и подставок.

Рис.1 5-ти этажное здание в стиле сундук

В связи с развитием технологий используются интерактивные стенды: видеостены, сенсорные экраны, 3D. Стенды, выполненные по индивидуальному дизайну, являются зеркалом фирменного стиля компании, а также передают цели, идеи и преимущества со своими целями. Учитывая все испытанные опыты в архитектуре я выбрала своеобразный стиль национального характера. Эта была 5-ти этажная здания в стиле сундука.

Данное здание относится к общественным сооружениям. Здание выполнено в национальном стиле с элементами современности. Благодаря своей прямоугольной форме, здание имеет практичную и устойчивую конструкцию. Здание имеет 5 этажей и естественное освещение благодаря панорамным окнам, которые относятся к стилю хай-тек. План конструкции здания прямоугольный. Здание имеет 3 входа: один главный центральный, и два боковых. Здание является метало-бетонной контракцией, так же при обделки здания присутствуют такие материалы как: стекло, металл, дерево.

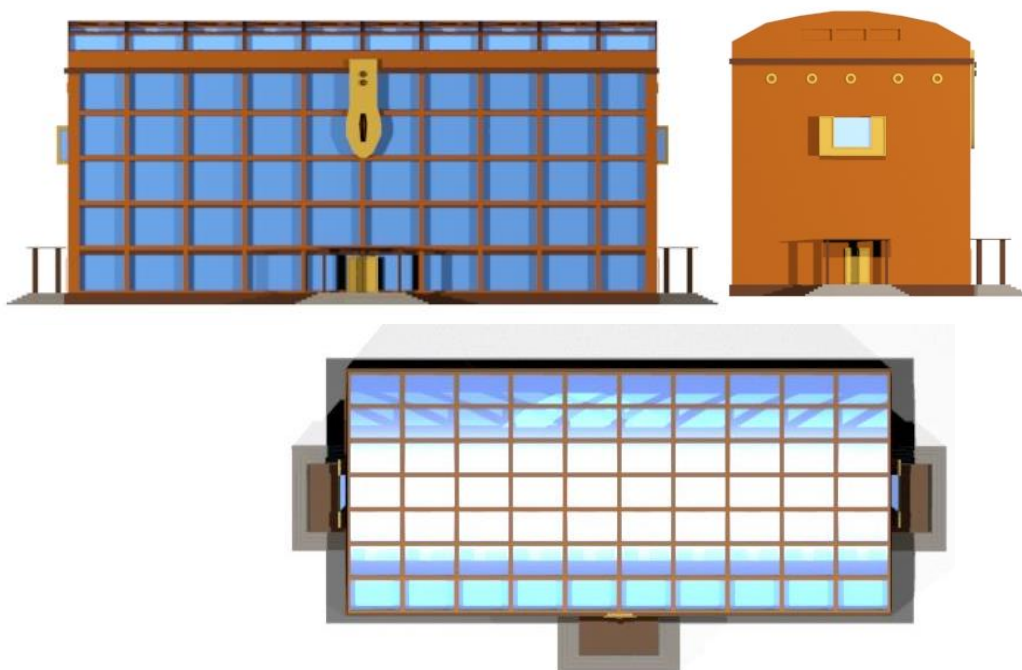

Рис.2 5-ти этажное здание в трех видах, главный, вид с боку и сверху

Особенности здания. Здание имеет два боковых балкона в виде ручек сундука, которые дают дополнительное освещение и пространство для обзора городского ландшафта. А так же главной особенностью здания является панорамная крыша. Этот элемент несет оригинальность, практичность, экономию, так как появляется дополнительное естественное освещение. Имеются архитектурные украшения: молдинг (декоративная деталь в виде выпуклой планки), Тороидо-образные укрошения над балконным выступом, погнутые элементы во фронте крыши и элемент в виде проушины (петли для крепления замка).

Здание имеет форму сундука. Стоит подчеркнуть смысловую значимость этого здания: Сундук является одним из главных и древних предметов обихода казахского народа, который передавался из поколения в поколение. А для молодой девушки это был неотъемлемой частью девичьего приданого. Сундук как символ, главной задачей которого, является хранить и оберегать вещи, которые скрыты в нем, поэтому так часто на сундуки вешали замки. Сундук был главным и важным атрибутом казахской кочевой жизни. Хотя сейчас кочевой образ жизни для казахского народа не присущ, я считаю, не нужно забывать свои традиции и обычаи.

Такое здание может быть культурно-просветительским. В нем можно разместить: культурный центр, музей, галерею, дом культуры, а так же здание может быть местом проведения важных мероприятий и собраний общественности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Адамкулов Н.М., Кыстаубаева Б.К. "Современный дизайн". Алматы 2018, 247 стр.
2. Мәуленова Г. Дизайнерге арналған практикum [Мәтін] / Г. Мәуленова, Д. Амандықова.- Астана: Фолиант, 2010.- 112бет.- (Кәсіптік білім).
3. Бекболатұлы, Ж. Жарнама өнері [Мәтін]: Оқу құралы / Ж. Бекболатұлы.- Алматы: Қазақ университеті, 2013.- 114бет.
4. Ермолаева, Л.П. Основы дизайнерского искусства [Текст]: Учебное пособие / Л.П. Ермолаева.- Москва: Архитектура-С, 2009.- 152с.
5. Мазбаев, О.Б. Жарнама [Мәтін]: Оқу құралы / О.Б. Мазбаев.- Алматы: Эверо, 2014.- 84б.

ӘОЖ 796.83

БОКСШЫЛАРДЫҢ ҚУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЫЛДАМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Тлебалиев А. А., Мурзахметов Е. К.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

E-mail: Asiljan.t.a@mail.ru

Мақалада жасөспірім боксшылардың жылдамдық қабілетін дамытуға арналған әдіс тәсілдер көрсетіледі. Спортшыларға жоғары қуаттылықты дамытудың жолдары қандай жағдайда жүзеге асырылатындығы жөнінде айтылады. Боксшының арнайы жылдамдығы реакцияның латентті уақыты, жоғары қарқында бір соққы орындау уақыты көрініс табады. Арнайы күш қолдану арқылы жекпе жекте бұлшық еттің қатаюы азайса нәтижені бағалауға болады. Жасөспірім боксшыларды жалпы күш дайындығы әдістері ішінде оқу жаттықтыру процесінде металл таяқшаны кеудеден итеру қолданылады (салмағы 5-10 кг). Отырып тұру жаттығуларынан кейін аяқты түзеу мен тіректен тартылу жылдам жүзеге асады. Аяқ пен қолды түзеу уақыты баспен тік соққы жасау уақытқа сай болуы керек. Күш дайындығының құралы мен әдісін таңдауда динамикалық сәйкестілік принципін басшылыққа алу керек. Бұл процестер

спортшыларды күш дайындығында жаттықтыру жаттығуларын, кинематикалық және динамикалық құрылымына сәйкес жаттығулар таңдау керек.

Түйін сөздер: жылдамдық реакциясы; жаттықтыру процессі; аралық координациялар; қимылдар сериясы; динамикалық күш; реактивті қабілет.

В статье будет показана методика, предназначенная для развития скоростных способностей юных боксеров. Спортсменам расскажут, в каких условиях реализуются пути развития высокой мощности. Специальная скорость боксера выражается в латентном времени реакции, время выполнения одного удара в высоком темпе. Оценить результат можно, если в бою с применением специальной силы снижается мышечная напряженность. Общая силовая подготовка боксеров-подростков в процессе учебной тренировки используется отжимание металлической палочки от груди (вес 5-10 кг). После упражнений с сидя быстро осуществляется выпрямление ног и подтягивание на перекладине. Время выпрямления ног и рук должно соответствовать времени выполнения вертикального удара головой. При выборе средства и метода силовой подготовки следует руководствоваться принципом динамической идентичности. Эти процессы должны включать в себя тренировочные упражнения в силовой подготовке спортсменов, подбор упражнений в соответствии с их кинематической и динамической структурой.

Ключевые слова: скоростная реакция; тренировочный процесс; промежуточные координаты; серия жестов; динамическая сила; реактивная способность.

The article will show a technique designed to develop the speed abilities of young boxers. Athletes will be told in what conditions ways of development of high power are realized. The special speed of a boxer is expressed in latent reaction time, the time to perform a single punch at a high pace. You can evaluate the result if the muscle tension is reduced in combat with the use of special force. General strength training of teenage boxers in the course of training, a push-up of a metal stick from the chest (weight 5-10 kg) is used. After the sitting exercises, the legs are quickly straightened and pulled up on the crossbar. The time of straightening the legs and arms should correspond to the time of performing a vertical headbutt. When choosing a means and method of strength training, you should be guided by the principle of dynamic identity. These processes should include training exercises in the strength training of athletes, the selection of exercises in accordance with their kinematic and dynamic structure.

Keywords: rapid reaction; training process; intermediate coordinates; series of gestures; dynamic force; reactivity.

Кіріспе. Боксшының арнайы жылдамдығы реакцияның латентті уақыты, жоғары қарқында бір соққы орындау уақыты көрініс табады. Арнайы күш қолдану арқылы жекпе жекте бұлшық еттің қатаюы азайса нәтижені бағалауға болады.

Спортшыларда жоғары қуаттылықты екі жол арқылы жүзеге асыруға болады:

а) бұлшық ет массасын ұлғайту;

б) бұлшық ет іші мен бұлшық ет арасы координациясын жетілдіру есебінен.

Қуаттылық бұлшық ет массасы бой өсімімен қатар ұлғайса ұзақ сақталса, бұлшық ет массасы ұлғаймаса күш жылдам жоғалады. Егер спортшы бұлшық ет қатаюын талап ететін жаттығуларды жүйелі түрде қолданбаса бұлшық ет күш төмендей береді.

Жасөспірім боксшыларды жалпы күш дайындығы әдістер ішінде оқу жаттықтыру процесінде металл таяқшаны кеудеден итеру қолданылады (салмағы 5-10 кг). Отырып тұру жаттығуларынан кейін аяқты түзеу мен тіректен тартылу жылдам жүзеге асады. Аяқ пен қолды түзеу уақыты баспен тік соққы жасау уақытқа сай болуы керек [1].

Боксшыларда бұлшық ет аралық координацияларды жақсартудың жалпы дайындық құралы ядро лақтыру мен соққы техникасын сақтай отырып тас лақтыру болып табылады (салмағы 3-5 кг).

Аталған жаттығулар 8-15 есе сериямен орындалады, осыдан кейін 10-15 секунд ішінде жедел қарқынмен тартылыссыз соққы қимылдары орындалады, осыдан кейін

босаңсуға арналған жаттығулар мен бұлшық еттің қайта қалыпқа келуіне дейін бұлшық еттің уқалау жаттығулары жасалады. Бір сабақта 5 серияға дейін әрбір жаттығу жасалады.

Жылдам күшті жетілдіру үшін сыртқы тартылыс жаттығулары қолданылады. Қол үшін 200 ден 500 г дейін, аяқ үшін - 1,5 кг жаттығулар қолданылады. Қимыл сериясын және қимыл жаттығуларын аяқ астынан орындауға айрықша назар аудару керек.

Жалпы дамытушылық жаттығулары арасында теннис добы мен тасты алысқа лақтыру, нысанаға дәл тигізу жаттығулары ұсынылады.

Бұлшық еттің жарылыс күшке қабілетін көрсетудің айрықша формасы жүйке бұлшық ет аппаратының реактивті қабілеті болып табылады. Ол бұлшық еттің басым режимінен қалыс қалған режиміне ауысу қимылында көрініс табады. Бұлшық еттің механикалық созылуынан кейін жедел қысқаруы жүзеге асып, динамикалық күш қатар көрініс табады.

Бокста белгілі бір үйлесім қол, аяқ, дененің қимылының соққы күшінің ұлғабында үлкен рөл атқарады.

Боксшының соққы қимылы мынадай келісім элементтерінен тұрады:

- а) аяқтың бүгілу қимылы;
- б) дененің бұрылуы;
- в) қолдың қимылы.

Күш дайындығының құралы мен әдісін таңдауда динамикалық сәйкестілік принципін басшылыққа алу керек. Бұл процесстер спортшыларды күш дайындығында жаттықтыру жаттығуларын, кинематикалық және динамикалық құрылымына сәйкес жаттығулар таңдау керек [2].

Динамикалық сәйкестілік принципін сақтау – боксшыларға қажетті бұлшық етті жаттықтыруда дамыту керек.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Боксшыға керекті күш – жылдам әрі жарылыс күші болып табылады. Бұл күштің түрлерінің дамуы боксшылардың динамикалық сәйкестілік принциптерінің талаптарына жауап беретін жаттығуларын келесі әдістерді қолдануына ықпал етеді:

1) динамикалық күш әдісі (жоғары жылдамдықпен салмақ тартылысын ауыстыру бойынша жаттығулар);

2) соққы әдісі (бұлшық етті снаряд немесе спортшының денесінің кинетикалық энергиясын жұмсау арқылы күшейту).

Бұлшық ет топтарының жылдам және жарылыс күштерін тәрбиелеу үшін жаттығулары қатары дайындалады. Келесі жаттығулар тәжірибеде қолданылатын және бокста күш дайындығының әдісінің талаптарына сәйкес болады.

Аяқтың бүгілуі мен жазылуы.

- 1) Секіргішпен жұмыс.
- 2) Жедел жоғары секіру.
- 3) Алға жедел секіру сериясы.

Бұл жаттығулар соққы әдісімен аяқ бұлшық етінің жарылыс күшінің дамуына ықпал етеді. Олардың әрқайсысында қосымша тартылыс қолдану қарастырылады. Тартылыс салмағы мен тапсырманы орындау уақыты айналысушылардың күштілік мүмкіндіктерімен реттеледі. Жылдамдықтың төмендеуінің бірінші белгісіне дейін жаттығуды жалғастыруға болады. 2 және 3 тапсырмаларда жерге отырған уақытта және секірген уақытта аяқтың жұмысының әртүрлі үйлесімі мүмкін. Сол аяқпен бір секіріс, екінші жаттығу екі аяқпен тартыла секіру.

4) Аяқпен әртүрлі снарядтарды лақтыру немесе қозғау.

5) Аз амплитудалы отыру 20—30 % дейін салмақпен тартылу арқылы.

Бұл жаттығулар динамикалық күш әдісінің аяқ бұлшық еттерінің жылдам күшін дамытуда қолданылады. Жаттығуда снаряд ретінде ядро, үрмелі доптар, тастар қолданылады. Жаттығулар аяқтың жазылуы мен дененің бұрылуы, қолдың жазылуы есебінен орындалуы керек.

Бұл жаттығулардың әрқайсысын орындау барысында оның жылдамдығының төмендеуі байқалады.

Денені бұруды жүзеге асыратын бұлшық еттер.

6) Инерция сәтін уақыттағы жаттығулар.

Ол жаттығулар мысалы иыққа таяқша қою арқылы дененің бұрылуы. Нүктелер арасында ара қашықтық инерция көлемін айқындайды, ара қашықтық үлкен болса инерция уақыты да үлкен болады.

7) Эспандер қарсылығын бағындыру жаттығулары.

Екі жаттығу да жылдамдық жоғары болған уақытқа дейін орындалады. Жылдамдық төмендеген уақытта (индикатор болып табылатын дененің бұрылу жиілігін азайту) бұл жұмысты тоқтату керек болады.

Денені бүгетін және жазатын бұлшық еттер, және олардың антагонистері.

8) Азамплитудалы еңкею мен дененің бүгілуі 10-15 % дейінгі тартылыс күшінің сақталуы. Иық белдеуі мен қол бұлшық еттері.

Бұл бағыттағы жасөспірім боксшылардың күш дайындығының жаттығулары айрықша сақтықпен таңдау керек. Бұлшық ет топтары боксшы соққысының соңғы фазасы болып табылады. Жаттығуда жүйелі түрде қолданса, тартылысты жоғары қолданса, жаттығуларды ұзақ қолданса, бұлшық еттің қысқарылымының жылдамдығының төмендеуіне әкеледі және айналысушының соққысының баяндауына әкеледі. Сондықтан, динамикалық сәйкестік принципі сақталуы маңызды.

Иық белдеуі мен қолдың бұлшық еттерінің күш дайындығының әдісі динамикалық күш барысында спортшының өз салмағының 0,5-1 % салмақтан көп емес тартылыс қолдану керек.

Жаттығулар бұл уақытта соққылар немесе қимылдар болып табылады. Тартылулар гантелдер, тастар болады.

9) Гантелмен жасалатын жаттығулар.

10) Алынатын жүктер арқылы жасалатын жаттығулар.

Тәжірибеде боксшының салмағынан 0,5-1 пайыз шамасында тартылу салмағын айқындау керек. Сондықтан жеңіл тартылыс қолдану ұсынылады, бастапқы тартылыс орындалатын қимылдың жылдамдығын төмендету керек. Бұл салмақтың кемшілігі жұмыстың ұзақтығы мен қарқындылығын қалыпқа келтіру болады.

11) Таспен жасалатын жаттығулар (жаттықтыруда).

12) Үрмелі доппен жасалатын жаттығулар.

1-3 кг салмақтағы үрмелі доптармен жасалатын жаттығулар айрықша назар аудартады. Жаттығуларда боксшы жоғары күшпен және жылдамдықпен үрмелі доппен жасалатын тек қимыл ғана емес, сонымен бірге тік соққы жасалады (динамикалық күш әдісі), бұлшық етте қарсыластың лақтырған снарядтың кинетикалық энергиясын сақтайды [3].

Зерттеу нәтижелері. Әдістемелік ұсыныстар.

1. Күштілік дайындығының жаттығуларын таңдауда жаңадан бокспен айналысушылар динамикалық сәйкестік принципін ұстану керек.

Жасөспірім спортшының күштілік дайындығы оның ағзасына жан жақты әсер етуі мүмкін деген пікір бар. Жас адамның бұлшық ет аппаратының қабілетін жетілдіру керек. Осындай жан жақты күшті жүктеме бұлшық ет қызметінің ерекшелігінде боксшылар үшін екінші дәрежелі гипертрофия пайда болуы мүмкін. Сондықтан жасөспірім боксшылардың күштілік дайындығында бокстан бас тартуға болмайды: боксшының күштілік қабілеті жылдам қимыл барысында көрініс табуы керек (бұл белгілі бір дәрежеде бұлшық ет топтарының кейбір гипертрофиясына ықпал етеді, жаттықтыру барысында тартылыс көлемінен артпауы керек) арнайы бокс әдістері (бұлшық еттің боксшыға керекті жаттығуларының тартылуы).

2. Жасөспірім боксшылардың күш дайындығы 13-17 жас аралығында тиімді болады.

Бұл адамның күш қабілетінің сынамалы кезеңі жылдам және жарылыс қимылында көрініс табады.

3. Күштілік дайындығы барысында спортшы жаттықтыру сабағының негізгі бөлігінде жүзеге асыру керек.

Бұлшық ет күші мынаған байланысты:

а) физиологиялық кереғарлық пен бұлшық еттің жағдайына;

б) орталық жүйке жүйесінің қызметіне байланысты. Сондықтан, күштілік жаттығулары орталық жүйке жүйесінің тыныш жағдайына байланысты, сонда бұлшық ет күшінің өсіміне ықпал ететін жүйке координациялық жетілуі жүзеге асады. Сабақ соңында күш жүктемесін қолдану тиімділігі азаяды.

Осыған байланысты тағы бір ұсыныс: интервалды әдіспен күш жаттығуларын орындаған уақытта толық қайта қалыпқа келтіруге дейін қайталаулар арасында демалыс міндетті. Сабақ тығыздығы жұмыссыздық интервалына байланысты төмендемеу үшін әртүрлі бұлшық ет топтарына жүктемелерді ауыстыру олардың арасында 1-1,5 минутты демалыс арқылы жүргізілуі керек [4].

4. Жасөспірім босқының күш дайындығы 15-20 минутты сабаққа арналады. Күш жүктемесін ауыстыру бағыты мен әдісі дұрыс бағытталса тиімділігі жоғары болады [5].

Қорытынды. Жаттығуларды орындаған уақытта айналысушылардың тіректен итеру мен жоғары қарқынмен секіруге назарын аударуға тиіс. Соққы әдісінің арнайы варианты сол және оң қапталмен секіру, негізгі бокстық тірек жағдайында отыру (дененің 60-80 % салмағы атқа қойған аяқта болады). Отырғаннан кейін артқа қойған аяқтың бүгілуін тез орындау керек және артта ұстаған қолдың тік соққысын жасау керек. Қимыл ассиметриясын тегістеу үшін және атлеттің техникалық мүмкіндігін кеңейту үшін сол жаққа және оң жаққа тірекке отырып аталмыш жаттығуды орындау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ланда Б.Х. Методика комплексной оценки физического развития и физической подготовленности / Б.Х. Ланда. – М.: Физическая культура и спорт, 2004. – 234 с.
2. Зациорский В.М. Теоретические и метрологические основы отбора в спорте / В.М. Зациорский Учебное пособие для слушателей УСО и ВВП / ГЦОЛИФК – М. 2005. – 41 с.
3. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов / Л.П. Матвеев. – Киев: Олимпийская литература, 1999. – 318 с.
4. Платонов В. Н. Выносливость спортсмена и методика ее совершенствования. Ч. 1: учеб.-метод. пособие / В.Н. Платонов, М.М. Булатова. Киев.: КГИФК, 1992. - 51 с.
5. Никифоров Ю.Б. Построение и планирование тренировки в боксе / Ю.Б. Никифоров, И.Б. Виктор - М.: Физкультура и спорт, 1978. – 146 с.

ӘОЖ 37.02.01

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДӘСТҮРДЕН ТЫС СУРЕТ САЛУ ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Төлегенова А.Д., «Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының
4 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Майлыбаева Г. С.,** Phd докторы, қауымдастырылған профессор
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: gulmirasabyr@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын дәстүрден тыс сурет салу әдістері арқылы қалыптастыру мәселесі, оның зерттелу барысы туралы айтылған. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылығын қалыптастыру өзіндік ерекшелігі бар педагогикалық үдеріс. Бұл бастауыш сынып

оқушыларының өнер туындыларын қабылдау мен бейнелеудің икемділіктері мен дағдыларын меңгерумен байланысты сипатталады.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушылары, шығармашылық дағды, дәстүрден тыс сурет салу, икемділік.

В статье рассказывается о проблеме формирования творческих навыков младших школьников средствами нетрадиционных техник рисования, о ходе ее изучения. Формирование творчества младших школьников-это своеобразный педагогический процесс. Она характеризуется овладением младшими школьниками умениями и навыками восприятия и изображения произведений искусства.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, творческие навыки, нестандартное рисование, гибкость.

The article deals with the formation of creative skills of primary school students through non-traditional methods of drawing, the course of its study. The formation of creativity of primary school students is a pedagogical process with its own peculiarities. It is characterized by the acquisition of flexibility and skills of primary school students in the perception and depiction of works of art.

Key words: primary school students, creative skills, non-traditional drawing, flexibility.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 11-бабында «Білім беру жүйесінің міндеттері – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау. Жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту», - делінген [1].

Білім беру жүйесіндегі бастауыш сынып оқушыларының тұлғасы мен санасының дамуы қарқынды жүретін, ерекше құнды да қайталанбас кезең. Сондықтан бастауыш сынып оқушысы бойындағы қабілетті осы бастапқы кезеңде ашу – оқушының шығармашылық бағытта дамуына жете мән беру болып табылады. Мұны біртұтас педагогикалық үдерістегі оқытуды ұйымдастыруға тұжырымдамалық жаңа тұрғыдан келу негізінде шешуге болады. Шығармашылық қабілеті, өзіндік жұмыс істеу іскерлігі мен дағдылары өздігінен пайда болмайды, ол мақсатты түрде сабақ жоспары мен шығармашылық, тәжірибелік сипаттағы әртүрлі тапсырмаларды орындау үдерісінде қалыптастырылады.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын дәстүрден тыс сурет салу әдістері арқылы қалыптастыру мәселесі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде ерекше орын алған және бірқатар шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулерінен көрініс тапқан.

Оқыту үдерісінде оқушының шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі сөздіктерде, шет ел педагог – ғалымдары Н.Н. Ростовцев, В.М. Бехтерев, А.В. Бакушинский, Е.А. Флерина сонымен қатар қазақстандық көрнекті ғалымдар педагогикалық оқу орындарының оқу-тәрбие үдерісінде бейнелеу өнерінің мүмкіндіктерін пайдалану мәселелері Қ.Е. Ералин, М.Ж. Қозыбақов, Ұ. Әбдіғаппарова, Д.Ә. Кемешев, Ж. Балкенов, Б.А. Тұрғынбаева және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Арнайы әдебиеттерде «шығармашылық» ұғымына әртүрлі анықтамалар берілген. Мысалы, энциклопедиялық сөздікте «Шығармашылық – адамның іс-әрекетіндегі өз бетінше жұмыс жасау мен белсенділіктің ең жоғары формасы. Бұл қандай да бір нәрсені өзгерту, жетілдіру, жаңасын ойлап табу, түпнұсқасын шығаруға деген қажеттілік» делінген[2].

Н.Н. Ростовцев бейнелеу шығармашылығын қалыптастырудың негізі – нұсқаға қарап сурет салу екенін, шығармашылық еңбекке жетудің бастауы, бейнелеу сауаттылығын меңгеру болып табылатындығын көрсеткен [3].

В.М. Бехтерев оқушыларға сурет салу техникасын үйретудің қажеттігін мойындады; ересектерге саналы еліктеу, оның пікірінше, оқушының өзіндік ерекшелігінің де, жеке-даралығының пайда болуына да кедергі бола алмайды[4].

Педагог А.В. Бакушинский оқушылар шығармашылығының қайнар көздері биологиялық факторлар болып табылады және ол айналадағыны танып білудің ықпалымен емес, жинақталған тектік тәжірибенің, түйсіктің ықпалымен дамиды деп дәлелдеді [5].

Бұл мәселелерді шешуде Е.А. Флерица үлкен роль атқарды. Ол бейнелеу іс-әрекеті әдістемесінің негізін қалады. «Оқушылар суреті» жұмысында оқушылар шығармашылығына басшылық жасау негізінде алынған принциптерді белгіледі:

- кеңінен эстетикалық тәрбие беру;
- байқампаздықты, түс пен ырғақ сезінуді дамыту[6].

Қ. Ералин, «бейнелеу өнері шығармашылығын, графика, кескіндеме мүсін туындыларын, немесе сәндік бұйымдарын мұғалімнің оқушымен бірге жасауға бағытталған іс-әрекеттер жүйесі» деп анықтаған [7]. Ол шығармашылық қызметінің негізі бейнелеу сауаттылығын меңгеру болып табылатындығын көрсеткен. Шығармашылық қабілетті дамытуды жоспарлы жүргізуге көңіл бөлген.

Б. Тұрғынбаеваның [8] «Шығармашылық қабілеттері және дамыта оқыту» атты оқу құралы бастауыш мектеп мұғаліміне арналған таптырмас құралдардың қатарында болмақ. Өйткені бұл оқу құралында әдіскер шығармашылық қабілет жайлы теориялар, дамыта оқытуды қалыптастыру, тәжірибелер туралы ойлар беріліп оқушылар мен жүргізілетін жұмыстар, тапсырмалардың берілу реті айқындалып берілген.

Шығармашылық дегеніміз – жаңа туындыны жасауға бағытталған іс-әрекет болса, қабілет дегеніміз – ойлау мен белгілі іс-әрекетті орындау бағытындағы жеке тұлға шығармашылық қызметінің нәтижесі түрінде танылады. Қабілет белгілі білім мен іс-әрекетті икемділіктерінің жоспарлы түрде меңгерту нәтижесінде қалыптасады және осы қағидаларды негізге ала отырып шығармашылық қабілет дегеніміз жаңа бейнелеу өнері туындыларын жооқушыу мен жасауға бағытталған жеке тұлға қызметі арқылы жүзеге асады.

Қазіргі ғылым жетістіктері шығармашылық барлық адамдарда болуға тиісті сапа және де қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған жағдайда, кез-келген оқушыны көтеруге болатындығы жайында көп айтылады. Дегенмен бұл түсінік әлі барлық адам санасынан берік орын ала қойған жоқ. Сондықтан педагогтар алдында бастауыш мектеп мұғалімдері, ата-аналар, тәжірибелер алдында оқушы шығармашылығының бастауын, қайнар көзін ашып, оның тұлғалық тұғырға көтерілуіне жағдай жасау міндеті тұрғандығы мәлім.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылығын қалыптастыру өзіндік ерекшелігі бар педагогикалық үдеріс болғандықтан, бастауыш сынып оқушыларының өнер туындыларын қабылдау мен бейнелеудің икемділіктері мен дағдыларын меңгерумен байланысты сипатталады. Қалыптастыру ұғымы педагогикалық әдебиеттерде жеке тұлғаның білімін икемділіктері мен дағдыларын арттыруға бағытталған жоспарлы іс-әрекеттер нәтижелері болып табылады.

Зерттеу тақырыбымызға сәйкес жоғарыда аталған еңбектер бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын қалыптастыру мәселесі бойынша біршама зерттеу жұмыстары жүзеге асырылғандығын көрсеткенімен осы саладағы еңбектерге талдау жасау барысында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын бейнелеу іс-әрекеті арқылы қалыптастыру мәселесінің ғылыми-теориялық тұрғыда зерттелуі мен оның ғылыми-әдістемелік жүйесінің дайындалу мәселесінің заман талабына сай мазмұнының әлі де ашылмаған қырлары бар екендігін көрсетіп, осы тақырыпта ғылыми ізденіс жұмыс жасауымызға негіз болды.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын дәстүрден тыс сурет салу әдістері арқылы қалыптастыруда бейнелеу өнері шығармаларын жоғары дәрежеде қабылдау үшін оқушы бейнелеу өнер тілін меңгерген жөн. Өнерді қабылдау оқушының

арнайы сурет салуды үйренуді қажет етеді. Бұл жағдайда оқушының көркем бейнелеудің алғашқы міндеті ретінде шынайылықты қабылдау қабілеттілігін дамытады.

Эрекеттің шығармашылық қабілеттерді дамытуы үшін қажетті ахуалдың болуы керектігін және жалқаулық, өзін-өзі шамадан тыс сынау сияқты психологиялық кедергілермен күресу қажеттілігіне тоқталып, ғылыми еңбектерде шығармашылық қабілеттердің белгілерін анықтау, шарттарын айқындау, аталған сапалар көп жағдайда шығармашыл тұлғаның таңғажайып үлгісін құрайды. Шығармашылық педагогикасының басты мақсаттарының бірі осы екендігін байқадық. Мақсатқа жету үшін берілетін оқу тапсырмалары да күрделі, өз ойын жетілдіруге, шығармашылыққа баулуға құрылуы тиіс деп ойлаймыз.

Бастауыш сынып оқушыларының қабілеттері екі түрлі әрекетте дамиды. Біріншіден, кез-келген оқушы оқу әрекетінде адамзат баласының осы кезге дейінгі жинақталған тәжірибесін меңгерсе, екіншіден, кез-келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің ішкі мүмкіндіктерін дамытады. Оқу әрекетінен шығармашылық әрекеттің айырмашылығы-ол оқушының өзін-өзі қалыптастыруына, өз идеясын жүзеге асыруына бағытталған жаңа әдіс-тәсілдерді іздейді. Проблеманы өзінше, жаңаша шешуге талпыныс жасайды.

Бұдан шығатын қорытынды: оқушы әдемі, байыпты, мақсатты ұйымдастырылған шығармашылық жұмыстардың қатысушылары болғаны дұрыс. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық жұмыс кезеңіндегі тиімді жағы: дүниені қиялына қиыстыра алады, белсенділік көрсетеді, жетелеп отыруға еріп отырады, үлкендердің ой-пікіріне қатты сенеді, сурет салуға құмар болып келетіндіктен, үлкендер бағыт-бағдар беріп, шығармашылық қабілетін арттыру үшін шабыт бергеніміз дұрыс.

Ал тиімсіз жағы: қиялы тұрақсыз, бір образды, сюжетті ұстап тұра алады, шығармашылықты ойын ретінде қабылдайды, бастаған ісін аяқтауға шыдамсыз, оқушыларды өзіндік сын мүлдем жоқтың қасы, сөзді құбылтып, қолдануға шебер емес.

Міне, осы аталған жайттарды ескере отырып, әр сабақта оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыруға бағытталған жұмыстар жүргізіп, әдіс-тәсілдер қолданғанымыз жөн. Яғни оқушы әдемі, байыпты, мақсатты ұйымдастырылған шығармашылық жұмыстардың қатысушылары болған жағдайда шабыттана түспек. Оқыту барысында оқушылардың бейнелеу қабілеттері мен шығармашылығын қалыптастыру және дамыту мәселесі шығармашылық үдерістің қандай кезеңдерден тұратындығын, яғни неден басталып, немен аяқталатындығын білуді талап етеді. Шығармашылық үдерістің әр кезеңінде оқушы бойында әр түрлі сапалық қасиеттер қалыптасып жатады. Мысалы: алғашқы кезеңдерде жаңалықты сезіну, қайшылықтарға деген күдік, шығармашылық елес орын алады. Белгісіздік кезеңіндегі «бас қатырулар» табандылық, танымдық белсенділік, эрудицияны қалыптастырса, еңбектің нәтижесі оқушыны жоғары көңіл-күйге бөлеп, жаңа істерге жігерлендіреді. Мұның барлығы бастауыш мектеп оқушыларында бойында болуға тиісті қасиеттер екендігі айғақ.

Оқушылар ерте кезден бастап белгілі бір іс-әрекетке қабілеттілік байқатады (сурет салады, билейді, өлең айтады, белгілі бір музыкалық құралда ойнайды, мүсін салады). Бірақ бұл қабілеттілікті қалыптастырып, жүйелі дамытып отырмаса, ол қасиет жас өскен сайын бірте-бірте жойыла бастайды, жас жеткіншектің болашақ кәсіби өміріне бағыт-бағдар бере алмайтындығын білеміз.

Жалпы адам оқушысы табиғатында қабілетсіз болмайды. Біреулердің қабілеті жоғары, екінші біреулердің қабілеті орташа, төмен болады. Өз қабілетіне сай маман иелері өмірде көздеген мақсаттарына қол жеткізе алады. Дарын иесінің өз қабілеті арқылы жасаған жұмысы көпшілік тарапынан өте жоғары, орташа немесе төмен қабылдануы мүмкін. Бірақ адам жасаған жұмысы арқылы өзін көрсетеді.

Оқушының бейнелеу және құрастыру әрекеттерін дамыту мүмкіндіктерін тиімді әдіс-тәсілдермен дамыту бастауыш мектеп мұғалімінің шеберлігі мен біліктілігіне байланысты. Бастауыш мектеп мұғалімдері оқу мазмұнын түсіндіруде оқушы санасына «ұғыну», «ой операцияларын» меңгертеді және оқушыны танымдық белсенділігін қалыптастырып, оларға бағыт беріп, жолдарын көрсетуі керек.

Бастауыш сынып оқушыларыды тәрбиелеу мен дамыту үдерісінің шығармашылық негізде ұйымдастырылуы, оның бір арнаға тоғысуы, адамның интеллектуалдық өрісін байытумен бірге, бүкіл адамзаттық құндылықтар көзінің де бірлігін, жалпы ақиқат дүниенің біртұтас жүйе екендігі туралы ғылыми көзқарастың қалыптасуына мүмкіндік береміз.

Қорыта келе, шығармашылық - адамның ең маңызды қасиеті болып табылады. Мұнда қоршаған әлемді тек шындықтағы биологиялық және әлеуметтік мақсатта тану ғана емес, сонымен қатар әлемге деген ең мәнді қарым- қатынасымен, яғни оның алуан түрлілігіне енуге ұмтылуымен, санада мәнді жақтарын бейнелеуімен, себеп салдарлы байланыстар, заңдылықтар және қайшылықтарымен түсіндіріледі деп тұжырымдаймыз.

Біз өз зерттеуімізде бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын дәстүрден тыс сурет салу әдістері арқылы қалыптастыру проблемасын шешудің бір ғана бағытын ұсындық. Келешекте осы мәселенің келесі бағыттарын зерттеуге мүмкіндік туып зерттеуге негіз бола алады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Білім туралы» Заң // Егемен Қазақстан. – 2007 . – 15 – тамыз. – Б. 6. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Екінші том. Қ-Я. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы. Ред.басқарған І.К.Кеңесбаев. 1961. 535 бет. – 516 б.
3. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. Уч. Пособие для ХГФ в пединститутах. М., 2018г.
4. Бехтерев В.М. Творчество как точная наука. – М.: Советское радио, 1999.
5. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание//Карапуз, 2009
6. Флерица Е.А. Эстетическое воспитание дошкольника. М., 2015
7. Ералин К. Изобразительное искусство Казахстана в системе художественно-профессиональной подготовки учителей изобразительного искусства и художественного труда в педагогических институтах. М.1993.
8. Тұрғынбаева Б.«Шығармашылық қабілеттері және дамыта оқыту, 1999 ж).

ӘОЖ 373.167.1.

БАЛАБАҚШАДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ: ОҚЫТУ ПРИНЦИПТЕРІ, ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Төрехан А., Құрманбекова А.

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығы 2 курс студенттері
Ғылыми жетекші: **Бакраденова А.Б.**, п.ғ.к., қауымд. Профессор (доцент)
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: altyn.bakradenova@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда орта топтан бастап балаларды мемлекеттік тілге үйрету үдерісі қарастырылған. Авторлар әрбір модуль тақырыптарына сөздік құрастыруды, ол сөздерді тиісті мерзім ішінде үйретіп, қорытынды сабақты сөйлеу сабағы етіп өткізуді ұсынады. Осы мақсатта қазақ тіліне үйретуде ескерілетін ұстанымдарды, экспериментке қойылған тиімді әдіс-тәсілдерді сараптап шыққан.

Түйін сөздер: *Сөйлеу, коммуникативтік қарым-қатынас, тақырыптық принцип мемлекеттік тіл, тілді құрметтеу, тілді тұтас қабылдау, тілді сезіну, лексикалық үлгі-жаттығулар*

В статье рассматривается процесс обучения детей государственному языку в дошкольных организациях, начиная со средней группы. Авторы предлагают составить словарь по темам каждого модуля, который будет учить слова в течение соответствующего периода и сделать итоговый урок речевым уроком. С этой целью

проанализированы принципы, учитываемые при обучении казахскому языку, эффективные методы и приемы, поставленные на эксперимент.

Ключевые слова. Речь, коммуникативное общение, тематический принцип, уважение к языку, целостное восприятие языка, чувство языка, лексические модели-упражнения

The article examines the process of teaching children the state language in preschool organizations, starting from the middle group. The authors propose to create a dictionary on the topics of each module, which will teach words during the corresponding period and make the final lesson a speech lesson. To this end, the principles taken into account when teaching the Kazakh language, effective methods and techniques set for the experiment are analyzed.

Key words. Speech, communicative communication, thematic principle, respect for language, holistic perception of language, sense of language, lexical models-exercises

Кіріспе. Баланың айналасындағылармен қазақ тілінде қарым-қатынасқа түсуі үшін алдымен жеткілікті сөздік қорына байланысты. Балабақшада негізінен орыс тілінде тәрбиеленетін балалар қоршаған заттардың қазақша атауларын сұрай бермейді. Өйткені оған қажеттілік те жоқ. Мемлекеттік тіл мәртебесінде қазақ тілін балабақшадан бастап оқыту өткен ғасырдың 1989-95жылдары қарқынды түрде қолға алынған болатын. Алғашқы бағдарламалар мен оқу-әдістемелік құралдардың авторлары бүлдіршіндерге тілді үйрету мазмұнын құрастыруда жас ерекшеліктерін ескеріп, 5-6 жастағы және мектепке даярлық топтарындағы балаларға арналған тілдік материалдарды жүйелеуде біраз еңбектенген болатынбыз[2]. «Суретті сөздік» (1989), «Суретті қазақ тілі» (1990), «Мен жақсы көретін әлем» Суретті қазақша-орысша сөздік. Алматы, 2006.), «Изучаем казахский язык» (2001, 2005) деген аталыммен 6-7 жастағы балаларға арналған К.С.Ильяшеваның кітаптары, кейін әліппе-дәптер (4+) түрінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы бойынша 4-5 жастағы балаларға арналған қосымша құралы, 5-6 жастағы ересек топқа «**Күншуақ**» атты «Алматы-кітап» баспасынан жарық көрген әдістемелік нұсқаулықтағы оқыту бағдарламалары мен сабақ жоспарлары, мемлекеттік стандартты бағдарлама талаптары ескеріле дайындалып келді[6,9,3]. Дегенмен, іс-тәжірибе көрсеткендей, орыс тілінде тәрбиеленген бала сөздігін қалыптастыру мен сөйлеуге үйретуде ойын-жаттығулар мен сурет, көрнекі құралдарды қарастыру аздық ететіні байқалды, балабақша іс-тәжірибелерінен жұқа кітапшалар «Аруна» баспасынан шығарыла бастады, ал арнайы әдістемелік зерттеулер жүргізілмей келеді[4,5]. Бұл жағдай әлі күнге дейін топтарда оқыту жүйесінің тұрақталмауын көрсетеді.

Оқыту әдістері мен материалдары. Мемлекеттік тілге үйретудің басты мақсаты – баланың қазақ тілінде ауызекі сөйлеу тілін қалыптастыру. Бұл мақсатқа жеткізу 3-4 жастағы балаларға жеңіл сабақтар үстінде қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсетіндей сөз қоры мен қарапайым грамматикалық құрылымды тілдесімге жаттықтыру (мнемотанбалар арқылы тіркестер, сөйлемдер құрату) үдерістері ұйымдастырылады. 5-7 жас аралығындағы балаларға қазақша байланыстырып сөйлеуге үйрету жүйелі түрде ұйымдастырылатын қазақ тілі сабақтарында арнайы оқыту әдістері арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі ақпаратты технологиялар заманында мектепке дейінгі балалардың қазақ тілін үйренуіне балабақшада көптеген мүмкіншіліктер тудыруға болады.

Ұзақ жылдар бойы іс-тәжірибе көрсеткендей, орыс тілінде тәрбиеленген бала сөздігін қалыптасыру мен сөйлеуге үйретуде ойын-жаттығулар мен сурет, көрнекі құралдарды қарастыру аздық етеді, біздіңше, әр бала орыс не қазақ тобы болсын, түрлі ойындарды қазақ тілінде ойнап, ұйқыға жатар алдында қазақ халқының «Әлди-әлди, көкешім!» деп басталатын бесік жыры әуенінде күнделікті қиялында тербетілуі керек.

Мемлекеттік тілді меңгертудің бастапқы (1995-2005) он жылдығында балабақша балалары 5-6 және 6-7 жас аралығында оқып-үйренуге міндетті бағдарламалармен оқытылып келді. Ал кейінгі жылдары түрлі авторлық бағдарламалардың нәтижелерінің көрсеткіші бойынша балаға тіл 3-4 жастан жеңіл ойындар барысында қабылдатыла бастады [8].

Балабақшада бүгіндері тіл үйреніп жатқан 5-7 жас аралығындағы балалардың сөйлеу тіліне бақылау жүргізгенімізде, олардың жалпы ұғымды білдіретін сөздерді мүлде білмейтіндіктері байқалды. Көбіне орысша сөйлейтіндіктен, көптеген тұрмыстық заттардың, өз дене мүшелерінің жеке атауларын, туған-туыстық қарым-қатынас сөздерін, тәулік, күн, ай атауларын меңгергендігі байқалса, қимыл атауын білдіретін сөздерді, үстеу сөздерді, жиі қолданбайтындығы анықталды. «Бұған себеп не?» деген сауалға осы топтарда мемлекеттік тілмен қатар ағылшын тілінің оқытылуы, балалардың мектепке даярлануы көзделіп, сауат ашуға көп көңіл бөлінетіні басты себеп деген тоқтамға келдік.

Қазақ тілінің мемлекеттік деңгейдегі мәртебесінің биіктеуі алдымен мемлекеттік бағдарламада тілді оқыту-үйрету жүйесінің дұрыс болуына байланысты. 2016 жылы бекіген және қазір орыс балабақшаларында қолданылып келе жатқан «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында» қазақ тілі екінші тіл деп ұсынылып, екінші кішкентайлар (3-4), орта (4-5), жоғары (5-6) және мектепталды (6-7) топтарында оқыту мазмұны берілген. Бірақ, осы топтардың қазақ тілі сабақтарының бір-бірінен өзгешелегінің жоқтығы, қолданылатын әдіс-тәсілдерінің, сабақ формаларының түрлерінің айқын көрсетілмеуі, жоғары топтарда айтылым, жазылым, оқылым делініп, орыс мектебіндегі қазақ тілі сабақтарына ұқсап кетуі, әр топтағы тілдік материалдардың ажыратылмауы мұғалімге жоспар құруда құжаттың басшылық рөлін төмендетіп тұр[7].

Десек тағы, ескеретін жайт: тіл үйретуші маман эксперимент барысында әр апта сабақтарына арнап сөздік құрастырып, ол сөздерді тиісті мерзім ішінде үйретіп отыруды көздеу керек деп ойлаймыз.

Қазіргі қолданыстағы әдістемелік оқу құралдарына сүйенсек, балалардың қабылдау ерекшеліктеріне қарай бір апта ішінде үйрене алатын сөздерінің шамасы:

Төрт жасқа қараған балаларға – 10 сөз;

Бес жасқа қараған балаларға – 15 сөз;

Алты жасқа қараған балаларға – 20 сөз;

Жеті жасқа қараған балаларға – 30 сөз мөлшерінде болу кереетігі айқындалған[2].

Осы шамадағы сөзді басқа ұлт балаларына қазақ тілін жетілдіруде басты бағыт етіп ұстанғанымызда, аптасына екі реттен арнайы түрде өткізілетін қазақ тілі сабағында 230 сөз меңгертіледі екен. Сонда бір жыл ішінде бала қабылдаған сөздік мөлшер ауызекі тілдің ең қарапайым үлгісінде сөйлеуге, қай топта болсын, сөйлеуге бағыттайтынын анықтауға болады.

Тіл мәртебесін балабақшадан бастап көтеру үшін әр баланы мемлекеттік тілге деген құрметке үйрету жолын қарастыруымыз керек.

Отбасынан басталып бүкіл республика көлемінде іске асырылатын бірлік, ізгілік ұрығын себу, «үлкенге – инабат, кішіге – ілтипат» тілегінен туындайтын адамгершілік қасиеттерге балаларды баулу үйрету сәлемдесуге үйрету тақырыбы аясында жүзеге асырылуы тиіс. Тіл сабағында өткізілетін дидактикалық ойындардың, айтылатын әңгімелердің тәрбиелік мақсатына баланың қазақ тілін үйренуге деген қызығушылығын арттыру, туысқандық қарым-қатынастың, ұлттық ерекшеліктеріне бақылау жатады. Бұл тақырып екі апта ішінде 4 рет кездесу барысында балаларға меңгертіледі.

Шетел зерттеушілерінің пайымдауынша, 3 жаста баланың екі тілде сөйлеуі жиі болмайтын жағдай. Кейбір балабақшаларда оқытуды 3 жастан бастап жүргенмен, әрі осы жаста баланың тілді үйренуі жедел қарқында көрінгенімен, олар жекелеген сөздерді жатқа ғана білетін және ұғатын болады. Қазақ тілін дұрыс тілдік жүйесімен, тиімді дидактикалық материалдарымен, баланың тілді қабылдау қабілеттерін есепке ала үйрету маңызды болып шығады.

3-4 жастағы балаларға жеңіл сабақтар үстінде қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсетіндей сөз қоры мен қарапайым грамматикалық құрылымды тілдесімге «Мынау не?», «Мен айтамын, сен қайтала» сияқты жаттықтырудан басталып, 5-7 жас аралығындағы балаларға қазақша байланыстырып сөйлеуге үйрету жүйелі түрде ұйымдастырылатын қазақ тілі сабақтарында арнайы оқыту әдістері арқылы жүзеге асырылады.

Қазақ тілінде сөз қорын қалыптау үшін 3-5 жас аралығында балалармен белгілі бір формадағы сөз қатарларын меңгертуге арналған ойындар. «Ұшты-ұшты», «Жеміс жинау»,

«Поезд», «Сандықшада не бар?», «Кім тапқыш?» деген қимыл ойындарын, «Танып ал, есіңе сақта», «Не бар, не жоқ», «Ғажайып қалта», «Кімге не керек?» сияқты дидактикалық ойындарды жиі өткізу сөздерді жеке түрде де, көптік формада қабылдануға өте тиімді. Ал осы ойындардың ішінен балаларға үйренген сөздерін сөйлем барысында қолдануға бағыттайтын «Қуыршаққа үй жасайық», «Қуыршақты киіндірейік», «Дымбілмеске көмектеселік», «Қонақ күту», «Телефон», «Радио» сияқты мазмұнды дидактикалық ойындар тәрбиешінің басқаруымен алты жасар балаларды қазақша сөйлетуге тікелей ықпал етпек. Әсіресе, қазақша сөздердің құрылымдарын байқататын лексикалық жаттығулары бар дидактикалық ойындар барысында балалардың ойлау, еске сақтау қабілеттері жетіле түседі.

Қазақша сөйлеуге енді ғана төселе бастаған балалардың сөздік қорларын тақырыптық принцип бойынша «жеңілден-ауырға», «қарапайымнан-күрделіге» қарай дамыта үйрету әдісі қолданылып келеді. «Өтілген материалды қайталап, бекітіп отыру», «Тақырыпаралық байланысты сақтау», «Материалды эмоциямен қабылдану» сияқты дәстүрлі ұстанымдарынан өзге тіл үйретуге қатысты «тілді сезіну» ұстанымын ерекше сақтау қазақ тілі мұғаліміне ескеретін талап десек болады.

Педагог әрі психолог ғалым Ш. А. Амонашвилидің балаларды орысша сөйлеуге үйрету әдістемесінен үш ұстанымға қазақ тілін оқытатын мұғалімдер назар аударса болады. «Біріншіден, - дейді ғалым, - өзге тілді түсінуді қалыптастыру керек. Үлкен адамдар орыс тілінде қате жіберіп сөйлеуден ұялады, ал менің балаларымда ондай қорқыныш болмауы керек. Олар тіпті ыммен немесе ана тіліндегі сөздерді қосып сөйлесіп, қателесе де болады. Ең негізгісі – оларды сол тілде бір-біріне тіл қатуға, тілді түсінуге бағыттау керек. Менің оларды орыс тілін меңгеру процесіне жасайтын басшылығым тіпті сезілмейтін болады, өйткені мен арнайы түрде ұйымдастырылатын сөйлесу, бір-біріне тіл қату ситуацияларына өзім араласып отырамын». Мысалы, басқа уақытта да мұғалім балаларды ойын үстінде көрсе, ойынның аты қазақша қалай аталатынын айтып өтсе болады, серуен кезінде де бақылаған нысандарының аттарын орысшасымен қатар қазақша атау, тамақтану, ұйықтау кездерінде бірі-біріне «Ас дәмді болсын», «Тыныштық тілеймін» деп тілек айтуын ұмытпағаны жөн.

Ш. А. Амонашвилидің тіл үйретуде ұстанған екінші ұстанымы – балалар бойына қысқа мерзім аралығында үйреніп отырған тілде бір-бірін түсінетіндей, тіпті өзара сөйлесе алатындай сезім-сенімдер туғызу ұстанымы. «Бала маған ол тілде бір нәрселерді айтпақ болғанын сезіп, мен оған басымды изеймін. Егер оларға ертегі немесе тақпақтар оқып отырсам, олардың мазмұнын сөздердің көмегімен ғана емес, экспрессияның әсерімен түсінікті ете түсуді ойластырамын. Жаңа сөздер мен сөз тіркестерін анық естілетіндей ашық дауыспен жеткіземін» дейді ғалым.

Зерттеушінің үшінші басты ұстанымы – балаларға тілді тез меңгерту үшін тілдік қатынасқа негізделген ситуациялық жағдаяттар туғызу. «Бала тілді бөлшектеп үйренбеуі керек, - деп атап көрсетеді ғалым, - тіл әр уақыт бір тұтастықта, баю, жетілу тұрғысында қабылдануы тиіс. Мұндай тұтас қабылдауды мен «тілді сезіну» деп атаймын. Балалардың өзге тілді өте жоғары дәрежеде қабылдануына педагогпен немесе өзара тілдік қарым-қатынасқа түсіретін жағдайлар, сол сияқты ерекше ұйымдастырылған тілдік әрекеттер қатты әсерін тигізеді»[1].

Дидактикалық ойындар үстінде ересек топ балаларының сөздігіне үйдегі ересек адамдарға бағышталған ата, әже, апа, апай, тәтей... деген қаратпа атаулар енгізілді. Қай топта болмасын, балаларға жаңа сөздер үйретуде тәрбиеші еліктеу әдісін қолданса, бұл әдіс бойынша үйретушінің әр сөзі бала анық еститіндей қатты дауыспен нақты айтылуы керек. Орысша және қазақша жұмбақтарды қатар жаттату, қайталату, диалогті өлеңдерді кейіптендіру, кейде орысша тақпақты ойын үстінде пайдаланып, арасында кейбір білетін сөздерді қазақшаға айналдыра айтқызу балаларға қызықты болады. Рет-ретімен өткізілетін тақырыптың мақсаты мен мазмұнына, тақырыпқа сәйкес көркем мәтіндер алу да балаларды ойната отыра қазақша сөйлеуге үйретудің бірден-бір жолы. Мысалы, I-тақырыпқа – М.Әлімбаевтің «Бала, бала, баламыз», «Алақай, қайда-қайда балақай?», II тақырыпқа – халық жыры «Қуырмаш», Е.Өтетілеуовтың «Ойыншықтар», М.Айтқожинаның «Балабақша», IV

тақырыпқа – Қ.Мырзалиевтің «Балақай», «Өзің пісірген ас тәтті», V тақырыпқа – М.Қуанышбековтың «Киім-бұйым», VII тақырыпқа – Өтетілеуовтың «Ақтүс», «Лақ неге шұнақ» т.б. өлеңдері жекелеген баламен жұмыс істеуге және ұжым ішінде балаларды өзара сөйлетуге бекітуге болады. Балабақшада бір тақырып – бір модуль, сол модульдегі сөздердің айтылымда қолдану қажеттілігіне қарай керек. қорытынды сабақта сол сөздерден тұратын мәтіндерді түсінуге жеткізу. Мысалы, «Біздің бөлмеміз» деген тақырып бойынша бөлменің үлкен-кішілігі, кеңдігі, жарықтығы, онда нендей заттар, ойыншықтар бар, олар қайда екендігіне назар аударылып, сол сөздерді қолданып сөйлету жағдаяттары жасалады.

Мазмұнды дидактикалық ойындар мен бір сәттік ойын-жаттығуларды қатарынан қолдану, біріншіден, белгілі бір жағдай барысында үйренген сөздерін еске түсіруге мәжбүр етсе, екіншіден, сол сөздерді грамматикалық формада қолдануға үйретеді, ал үшіншіден, ауызекі сөйлеуде еркін пайдалануға төселе береді. Мысалы, балалардың дене мүшелерінің аттарын білгізу үшін педагог оларға «Дәрігер», «Кезекші» ойындарын ойнатуына болады.

Бақылау нәтижесінде байқағанымыз: топ ерекшелігіне қарай әртүрлі нұсқада ұйымдастырылған ойын-тапсырмалар балалардың сөздік мөлшерін арттырып отырды, әрі оларды өзара рөлдік ойында, диалогте еркін қолдануына бағыт бере түсті. Жекелей немесе топтап жатталған сөздер ұмытылып қалмас үшін ойын арасында ауызша қайталанып, мағыналары түсіндіріліп тұрды. Балалардың тәрбиешімен немесе екеуара арнайы ұйымдастырылатын өзара сөйлесу үдерісінде бекітілген қолданыстар тіл үйренушінің белсенді сөздік қорына айнала бастады.

Тәжірибе нәтижелері естиярлар тобынан бастап балалар назарын сөздің құрылымдық жағына аударуға үйрететін жаттығулар қолдануда тиімді екенін көрсетті.

Баланың қазақша сөйлеуін жетілдіре түсу тәрбиешінің қай жаттығуды қолдануды көздейтініне, үйретілетін сөз қатарларын дұрыс реттеп, олардан құрастырылатын сөз тіркестерін, жеңіл жаңылтпаш, жұмбақтарды дайындап алуына байланысты. Ол үшін сөз тудыру, сөз қысқарту, сөзді біріктіре қолдану үлгісін алдымен мұғалімнің өзі көрсетеді. Балалар қайталап айтады. Ең басты ойын шарты – сөз қатарын бұзбай, мүдірместен тез айтып отыру. Лексикалық үлгі жаттығулар шамамен мынадай болды:

1. «Сөзді кішірейтіп айтшы»

тай-тайлақ

үй – үйшік

қозы – қошақан

қала – қалашық

құлын – құлыншақ

2. «Сөзге не қосылған?» немесе «Жаңа сөз шығар»

тәрбие-тәрбиеші (-ші)

ән – әнші (-ші)

дәрі – дәрігер (-гер)

би – биші (-ші)

ботақан – бота

3. Жаңылтпаштарды ыммен-ишаратпен бірлесе айту, жаттату.

Доп жоқ.

Топ-топ.

Доп жоғалды,

Доп, доп,

Қап, кап

Тап, тап!

4. Сұрақ-жауапты өлеңді жеңілдетіп әрекет үстінде айтқызу

Бір үйде біз нешеуміз?

Кел санайық екеуіміз.

Біріншісі – атам,

Екіншісі – әжем,
Үшіншісі – әкем,
Төртіншісі – анам,
Бесіншісі – мен.

5. Жұмбақ жасыру, аударып, шешімін тапқызу.

Үлкен үй,
Үлкен үйдің ішінде
Кіші үй.
Кіші үйдің ішінде
Шешен би.
(ауыз, тіс, тіл.).

Мысалы, «Сөзді қысқартып айт», «Екі сөзден бір сөз құра», «Сөзге не қосылған?», «Қарама-қарсы сөздердерді айт», «Сөздерді біріктіріп айт» деген атпен берілетін лексикалық жаттығуларды орындату ересек топтан бастап балаға «Сөйле» сөзінің екінші сыңарын бекітсе, екіншіден, басқа ұлт баласының сөйлей бастағанына өз сенімін туғызды.

Қорытынды. Жоғарыда қарастырылған әдіс-тәсілдер апталық, айлық, тоқсандық тексеру, бекіту сабақтары үстінде, интеграциялау арқылы кіріктірілген сабақтарда балалардың білімін жинақтау мақсатында жиі қолданылып, педагогтің жұмыс нәтижесін мониторингтеуді жүзеге асыруда өте пайдалы.

Басқа ұлт баласының қазақша еркін сөйлеуіне, белсенді түрде екінші тілде қатынасқа түсуіне сөздік қорының аумақты болуы, ол сөздер жеке күйде жатталып қана қоймай, сөз тіркесіне, сөйлемге енгізілуі, көркем сөз үлгілерінде бекітіліп отыруы ықпал етеді. Ұлттың тілін тануға, грамматикалық құрылысын тануға байланысты оқу-іс әрекеттер үдерісінде бала бұрын айта алмайтын сөз формалары мен айналасындағы заттардың атын, түрін-түсін атап жатуы, жеке тұрғандағы атауларды сөз тіркесінде, тілдік қатысымда қолдана бастауы баланың қазақ тілін кейін мектепте қызыға оқып-үйрену, мемлекеттік тілді құрметтеу сезімін, өзінің тілдік қабілетіне деген сенімін туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети. Москва, Просвещение, 1981.
2. Бакраденова А., Баймұратова Б. «Орыс тілінде жұмыс істейтін балабақшаларда қазақ тілін оқыту методикасы». Алматы: Мектеп, 1992.
3. Б. Баймұратова, З. Д. Еденбаева «Күншуақ» Алматыкітап, 2013 г.
4. Суретті әліппе. Дидактикалық карточкалар (42 дана) Аруна., 2015 г
5. Королевство трех языков (5 книг, 5 приложений, 16 плакатов)М. К. Абаева-Бегалиева. 2014г.
6. Қазақ тілін үйренеміз. Әліппе-дәптер (4+) К. С. Ильяшева. Алматыкітап, 2015.
7. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. 2016жыл.
8. Учимся говорить по-казахски №2, 4+Аруна, 2017 г., 20

ӘОЖ 378.016

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ ОҚУ ПӘНДЕРІНЕН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТҮРЛЕРІ

Тумарбаева М., «Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі», 2 курс студенті
Ғылыми жетекші: **Майлыбаева Г.С.,** Phd философия докторы, қауымд. профессор
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: gulmirasabyr@mail.ru

Мақалада бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру, оның түрлері, бағыттары және зерттелу барысы туралы айтылған. Сыныптан тыс

тәрбие жұмысы – тұлғаның әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етуде оған жағдай туғызатын мұғалімдердің басшылығымен ұйымдастырылған және сабақтың мақсатымен өзара байланысты болып келетін тәрбие жұмысының дербес түрі екендігі және үйірме жұмысының ұйымдастырылу барысы баяндалған.

Тірек сөздер: бастауыш сынып оқушылары, сыныптан тыс жұмыстар, сыныптан тыс жұмыстар ұйымдастыру түрлері, үйірмелер, тәрбие жұмысы.

В статье рассказывается об организации внеклассной работы в начальной школе, ее видах, направлениях и ходе изучения. Изложено, что внеклассная воспитательная работа – самостоятельная форма воспитательной работы, организованная под руководством учителей и взаимосвязанная с целью урока, создающая условия для обеспечения социального становления личности и хода организации кружковой работы.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, внеклассная работа, формы организации внеклассной работы, кружки, воспитательная работа.

The article describes the organization of extracurricular activities in primary school, its types, directions and research. Extracurricular educational work is an independent form of educational work organized under the guidance of teachers, which creates conditions for the social formation of the individual and is interrelated with the purpose of the lesson, and describes the organization of the club.

Key words: primary school students, extracurricular activities, types of extracurricular activities, clubs, educational work.

«Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында» орта білім берудің нақты мақсаты жылдам өзгеріп алынған білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін - өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру деп көрсеткен[1].

Осындай нақты мақсаттың жүзеге асуы білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз ету жағдайына байланыстылығын да көрсетті. Республикада бұл міндеттердің шешу жолы білім берудің қосымша дамыту бағдарламаларында айқындалған. Сонымен бірге «ҚР тәлім тәрбие тұжырымдамасында» үздіксіз тәрбиенің негізі – ұлттық тәлім тәрбие деп қарастырған[2]. Бұнда халықтың тәлім-тәрбиелік мұрасы – мәдениеттің құнды бөлігі немесе қазақ халқының педагогикалық ой-пікірлерін бүкіл оқу-тәрбие жүйесінің тірегіне айналдыруды көздегені. Осыған байланысты, бастауыш мектепте оқушыларды тек сыныпта оқу үдерісінде ғана қалыптастырып қоймай, сыныптан тыс тәрбие жұмыстарында да тәрбиелеу қажеттілігі қай кезде болмасын өзекті болып отыр.

Бастауыш сынып оқушыларымен сабақтан тыс жүргізілетін тәрбие іс-шаралары сабақтан тыс немесе сыныптан тыс жұмыс деп аталады. Бұл бастауыш сынып мұғалімі сабақ үстінде жүзеге асыратын тәрбие жұмысын толықтыра және тереңдете отырып, ең алдымен оқушылардың бойындағы таланттары мен қабілеттерін неғұрлым толық ашудың, олардың бір нәрсеге қызығушылығы мен ынтасын оятудың құралы ретінде саналады, осы тұста бастауыш сынып оқушыларының бос уақытын ұйымдастырудың және олардың адамгершілік мінез-құлыққа жаттығуын ұйымдастырудың формасы болып табылмақ.

Сыныптан тыс тәрбие жұмысы тұлғаның әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етуде оған жағдай туғызатын мұғалімдердің басшылығымен ұйымдастырылған және сабақтың мақсатымен өзара байланысты болып келетін тәрбие жұмысының дербес түрі болып табылады.

Бастауыш мектептегі оқу пәндерінен сыныптан тыс жұмыстарының мазмұны – оқушының теориялық білімін кеңейтіп, толықтыра түседі және оқушылардың жеке қабілетін дамыта түспекі. Бастауыш мектеп оқушыларының сыныптағы және сыныптан тыс әрекеттерінің интеграциялануы қоршаған орта туралы біртұтас түсінік қалыптастыруға, теория мен практика арасындағы байланысты қамтамасыз етуге, оқу-тәрбие үдерісін құруда

және оқушы тұлғасын қалыптастыруда үйлесімділікке жетуге, мұғалімдер мен сынып жетекшілерінің педагогикалық шеберліктерін жетілдіре түсуге, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастықтың дамуына ықпал етпек.

Қазіргі таңда оқыту мен тәрбие беру үдерісінде бастауыш мектептегі оқу пәндерінен сыныптан тыс жұмыстардың орны ерекше. Білім мазмұнын әлемдік оқыту жүйесіне теңестіру, сонымен бірге қазақ халқының ұлттық ерекшелігін ескеру керек[3].

Бастауыш мектептегі оқу пәндерінен сыныптан тыс жұмыс – оқушылардың жан-жақты дамуына және жеке қабілеттерін дамытуға бағытталған. Сыныптан тыс жұмыстардың түрлері саналуан, оның жалпы түріне үйірме жұмысы жатады. Үйірме жұмысы оқушыларды пәндік, техникалық, спорттық секцияларға біріктіреді. Бастауыш сыныптардағы үйірме жұмыстарының басты мақсаты – оқушыны ғылым мен техника әлеміне енгізу, жасампаздық қабілеттері мен дарындарын дамыту, оқушылардың тәжірибелік білігі мен дағдыларын қалыптастыру, үйірме жұмыстарында алған білімдерін сабақта да пайдалануға үйрету. Бастауыш сыныптарда оқушылардың белгілі бір іске қызығуы тұрақты болмайды, әркезде ауысып отырады. Үйірме жұмыстары бастауыш сынып оқушыларының жеке пән негізіндегі білімін ғана емес, білімнің алуан түрлі аясын қамтиды.

Бастауыш мектептегі оқу пәндерінен сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру, бастауыш сынып мұғалімінің кәсіптік қызметті атқаруға дайындығы психологиялық көрегендік пен байқампаздықты, өзін басқалармен теңестіруге қабілеттіліктің аттыруға жетекші рөл атқарады. Сонымен бірге ата-аналардың, жұртшылықтың, еңбек ұжымдарының, қамқоршы оқушылардың күшін біріктіріп, сыныптан тыс жұмыстар оқушылар ұйымдарының іс-әрекетімен тығыз бірлікте жүргізіліп, оқушылардың қоғамдық мәнінің әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруға, жасампаздық қабілеттері мен дарындарының дамуына мүмкіндік бермек.

Бастауыш мектептегі оқу пәндерінен сыныптан тыс жұмыстардың бір түрі үйірме болып табылады. Үйірме жұмысын өткізуге дайындық барысында тек әр оқушының қоғамдық мәнін ғана емес, сыныптың оқушылар ұжымын қалыптастыруға ықпал жасайтын барлық оқушыларын түрлі іс-әрекетке қатынастыруға болады.

Бастауыш сынып оқушыларын, әсіресе, аға ұрпақ өкілдерімен байланыстыратын үйірмелердің жұмысы ерекше қызықтырады.

Осы ретте сыныптан тыс жұмыстың көпшілік және жалпы түрлерін бөліп қарайды.

И.П. Подласый тәрбиені мәдениет тұрғысынан қарастыра отырып, кешенді жүргізу технологиясы төмендегі талаптарды орындау барысында іске асатынына тоқталады:

1. тәрбиеленушіге төмендегі үш бағыт: олардың санасына, сезіміне және тәртібіне әсер ету арқылы;
2. жағымды нәтижеге тәрбиенің табиғи байланысы (ішкі педагогикалық әрекеттесу) және тұлғаның өзін-өзі тәрбиелуі арқылы жетеміз;

3. тәрбиеге қатысы бар әлеуметтік институттар мен бірлестіктерді, жалпы баспасөз құралдарын, әдебиет, өнер, отбасы, мектеп, құқық қорғау органдары, т.б. кешенді ықпал ету жағдайларының бірлігі және оларды үйлестіру;

4. тұлғаның сапалық қасиеті жүйелі нақты тәрбие ісі арқылы қалыптасады.

Тәрбиенің міндеттерін шешу үшін сыныптан тыс жұмыстың жалпы түрлерін пайдаланады. Тәрбиенің белгілі бір бағытының өзіндік ерекшелігін бейнелейтін сыныптан тыс жұмыстың арнайы түрін анықтайды. Педагогика ғылымында сыныптан тыс жұмыстардың түрлерін топқа бөлу айқын қалыптасқан жоқ. Дегенмен, мектеп тәжірибесінде сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру түрлерінің жүйесі айқын көрінеді.

Сыныптан тыс ұйымдастыру кезінде оқушылардың сабақтары *экскурсиялар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, пікірталастар, олимпиадалар, сайыстар, дидактикалық театрлар, кітапханалық сабақтар, қоғамдық пайдалы іс-тәжірибелер, ізденушілік және ғылыми зерттеулер* өткізіледі.

Бастауыш сынып оқушыларымен жүргізілетін сыныптан тыс қызметтің барлық бағыттары бойынша келесі түрлерін ұйымдастыруға болады:

- үйірмелер;
- секциялар;
- клубтар;
- студиялар;
- сайыстар;
- байқаулар;
- оқушылардың ғылыми қоғамдары;
- зерттеу немесе жобалық зертханалар;
- кіші ғылым академиясы;
- оқушылардың қоғамдық бірлестіктері жатады.

Жоғарыда аталған сыныптан тыс жұмыстардың қай түрін алмасақ та, оқушының сабақтан алған білімін тереңдетумен қатар, олардың бойында ізденімпаздық, шығармашылық, бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге баулып, бос уақытын тиімді пайдалануға үйретеміз. Оқушының бос уақытын тиімді ұйымдастыру, оған дұрыс бағыт беріп отыру барша қауымның ортақ ісі. Оқушы жан-жақты болып өсу тек қана оның мектепте өткізген уақытымен шектелмейді. Бүгінгі таңда жаңа білімді адамды қалыптастыру барысында мектептің қызметі күннен-күнге ұлғая түсуде.

Соның ішінде бір бағытына ғана тоқталар болсақ, оқушылардың сөз құдіретіне деген сезімін оятуда, әдеби дүниетанымын кеңейтуге, өз беттерімен көркем шығармалар оқуға баулуда, оқырмандардың дағдысын қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың маңызы, рөлі ерекше ол әдебиеттік оқыту сабағы, сабақ процесіндегі жұмыстар мен сыныптан тыс жұмыстар тонның ішкі бауындай қабысып, бірлікте жүріп отыруы керек.

Сыныптан тыс оқулардың басты мақсаттарының бірі – кітаппен жұмыс істеуге үйрету, өз беттерімен оны тыңдай білу, оқығандарының ішінен ең негізгі, басты мәселелерді еске ұстау дағдыларын қалыптастыру. Сыныптан тыс оқу барысында «кітап сыйлау» немесе «кітап алмастыру» әдісін өткізу өте тиімді. Толығырақ айтқанда, әдістің негізгі атауы «Буккроссинг» деп аталады. Оқушылар оқыған қызықты кітаптарын «Еркін» сөрелеріне қойып, орнына сол сөреден өзі оқымаған кітапты алып кетуі арқылы достарымен бөліседі. Немесе, «Еркін сөрелерде» оқушыларға белгілі бір автордың туындысы беріліп, кітап айналымда жүреді. Мысалы, Қастек Баянбаев, Қадыр Мырзалиевтің балалар кітапханасынан шығармаларды бастауыш мектепте екі сынып оқушыларына, ітаптарымен ауысып «Буккроссинг» әдісі арқылы оқуға оқуға мүмкіндік беріледі. Жаппай кітап оқу азайып кеткен уақытта «буккроссинг» әдісі кітап оқып оқырманды қызықтыра түсудің бір тәсілі.

Осы ретте, ғалым Питер Клайн «Оқушыға өз бетімен зерттеуге мүмкіндік туғызған сайын одан әрі жақсы оқи түседі», - деп айтқандай, біз қазіргі қашықтықтан оқыту кезеңінде Quizizz платформасын пайдаланып «Кім жеңімпаз» байқауын ұйымдастырып, сабақтан алған мағлұматты тереңдете түсу үшін ізденімпаздыққа баулимыз.

1. Қазақ тілі мен әдебиеттік оқыту сабақтарынан бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстар («Жас ақын», «Жас тілші», «Жас патриот», «Білгенге маржан», поэзия әлемінде, ұлы ақын-жазушылар өмірі, еңбектері);

2. Математикадан бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстар (Қызықты математика, «Үздік математик», үйірмеде есептеудің тиімді әдістерін, қиын есептерді шығару тәсілдерін, математикалық тарихи мәліметтер, әзіл-оспақ есептер, жұмбақ, сөзжұмбақ, ребустарды шешу, фольклорлық есептер, қара есептер шығарылады);

3. Жаратылыстанудан бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстар («Жас зерттеуші»);

4. Көркем еңбекке баулу бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстар(табиғат құралдарымен әртүрлі қолөнерін жасау, көрме ұйымдастыру);

5. Жоба жазу және қорғау бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстар(бастауыш мектеп оқушыларының жоба жазуы және оны қорғаудың әдіс-тәсілдері, сыныптан тыс оқу

пәндерінен ғылыми жоба жазу, оның құрылымы, мазмұны, тәртібі, сыныптан тыс оқу пәндерінен өз бетімен зерттеу жұмысын жүргізуге баулу;

6. Музыкалық, хореографиялық, хор, драма, қуыршақ театры үйірмелері де еркше орын алады. Мектептерде бұл үйірмелер әрдайым бола бермейді. Оны ұйымдастыру бастауыш сынып мұғалімі, ата-ана, жұртшылық, қамқоршы өндіріс орны жастары өкілдерін, жоғары сынып оқушыларын тартқаны жөн.

Мектептегі үйірме жұмысының міндетті түрде қоғамда пайдалы бағыттылығы болады. Жұмыс оқушы бойында қоғамдық мәннің сапаларын қалыптастырады. Ұсақ жөндеулер ойыншықтар дайындау, кітап түптеу, сақтау, гүл өсіру, мектеп, оқушыбақша аулаларын көгалдандыру т.б. пайдалы істермен айналысады.

Қазіргі оқу үдерісінде жеке тұлғаны қалыптастырудағы үйірменің рөлі. Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстардың кең тараған түрі – үйірме жұмысы. Мұны ұйымдастыру жүргізу үстінде мұғалімнің шығармашылық дербестігі айқын көрінеді. Үйірме жұмысы алдымен кең тынысты шараларды жүзеге асыруға бағытталуы тиіс, сонда ғана ол оқушылардың ынта – ықыласын толық қанағаттандыра алады[5].

Үйірме жұмысын негізінен теориялық және практикалық бағытта жүргізуге болады. Үйірме жұмысын қамтуда оқушылардың ынта ықыласын ескеру маңызды мәселе. Мұғалім оқушылардың талаптар мен сұраныстарын қанағаттандыра отырып, үйірме мүшелерін ортақ іске жұмылдыруы тиіс. Үйірменің жетекшісі алынған тақырыбының үйретушілік және тәрбиелік маңызына ерекше мән бергені жөн.

Бастауыш мектеп оқушыларға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдайларды шынайы түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Оқушыны оқыта отырып, оны шығармашылық бағытта жан-жақты дамытады. Сыныптан тыс жұмыстарда оқушылар жасампаздық немесе рөлдік ойындарға ерекше орын береді. Бұл жастағы оқушылардың ойын іс - әрекеті әрдайым жасампаз болады. Ойында оқушылар өздерін еліктіретін белгілі бір өнегеге ұқсап бағады. Сондықтан мұғалім оқушылар ойынына мұқият қарап, олардың орынды өнегеге еліктеуіне жәрдем етуі керек. Оқушылардың ойын іс - әрекетінің құндылығы оның барысында түрлі қиындықтарды жеңуінде, өз тәртібін басқаратынында, батыл, жігерлі және орнықты бола алатындай ойын ұйымдастырылса, ойын өмір мектебі, өз құрдастарының ұжымына еңбек және қарым-қатынас мектебі бола алады. Ойын ұйымшылдық сезімді бекітіп, оқушының бастамасы мен өз бетіндігін бекітеді [4].

Сыныптан тыс жұмыстарды түрлі іс-әрекеттердің тәрбиелік мүмкіндіктерін пайдаланып, оқушының қоғамдық мәнін мақсатты, жан-жақты және үйлесімді дамытады. Мектептегі сыныптан тыс тәрбие іс-әрекеттің мазмұнына, ұйымдастырылуына және әдістеріне қойылатын талаптарды бейнелейтін тәрбиенің жалпы принциптері негізінде құрылады. Дегенмен, сыныптан тыс тәрбие жұмысының өзіндік принциптері бар. Бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстың бір принципі – оған оқушылардың өз ырықымен қатнасуы. Сыныптан тыс жұмыстардың түрлі бағыттары мен ұйымдастыру түрлері бар. Оқушылардың өз ынтасы мен қабілеттерімен сәйкес істерді таңдап алу мүмкіндіктері бар. Сыныптан тыс жұмыстарда тәрбие барысының ішкі қарам – қайшылықтарын айқын көруге болады. Мұғалімдер, оқушылар ұжымы жетекшілері, қоғамдық ұйымдар өкілдері, ата - аналар оқушыларға өзін көрсете алатын іс әрекет түрлерін таңдап алу қажет екендігіне кеңес бере алады. Сыныптан тыс жұмыс оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере құрылса, олардың әлеуметтік ортадағы кез келген қарым – қатынасын реттеуге болады.

Сыныптан тыс оқушылардың бастамаларын және өзіндік іс - әрекеттері болу принципін есепке алу арқылы да жүргізіледі. осы принципті еске ала отырып, мұғалім, ата-аналар, жұртшылық өкілдері, қамқоршы оқушылар іс - әрекет түрлерін ұсынады. Ұсыну қызықты істерді оқушылар өз бастамасына сай таңдап алатындай болып шығуы керек.

Сыныптан тыс жұмыстың өзі де ұдайы дамиды. Бұл оқушылар құрамын, олардың қызығуын есепке алып отыруға жағдай жасайды[6].

Педагогика ғылымында сыныптан тыс жұмыстардың түрлерін топқа бөлу айқын қалыптасқан жоқ. Дегенмен, мектеп тәжірибесінде сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру түрлерінің жүйесі айқын көрінеді. Бастауыш мектеп жасындағы оқушылармен сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырып, өткізуге жетекшілік рөл – мұғалімдікі. Ол ата - аналардың, жұртшылықтың, еңбек ұжымдарының, қамқоршы оқушылардың күшін біріктіреді. Сыныптан тыс жұмыстар бұл кезде оқушылар ұйымдарының іс - әрекетімен тығыз бірлікте жүргізіледі. Оқушылардың қоғамдық мәнінің әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруға, жасампаздық қабілеттері мен дарындарының дамуына мүмкіндік береді [7].

Қорытындылай келе, оқыту барысында оқушылардың сыныпта алған білімін дамытып, оны ары қарай жетілдіруде сыныптан тыс жұмыстардың маңызы зор. Сыныптан тыс жұмыстардың оқушылардың белсенділігін арттыруда, өзіндік көзқарасының қалыптасуында, білімін жетілдіруде бірден – бір маңызды тәрбие құралы екендігін көреміз. Сыныптан тыс жұмыстарды дұрыс ұйымдастырған жағдайда оқушылар бойында ұйымдастырушылық, белсенділік дамиды. Бағалы моральдық қасиеттер қалыптасады. Сыныптан тыс оқытуды жүйелі түрде ұйымдастыру, адам тәрбиесіне айтарлықтай үлес қоса алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы Білім және ғылым Министрінің 2009 ж. 16 қараша № 521бұйрығы.
2. Тәрбие тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы «22» сәуір № 227.
3. Сабиров Т.С. Болашақ мұғалімдердің дидактикалық дайындығын жетілдіру. – Алматы, 1999.
4. Кәрімбаев Нұрсұлтан Жастарға жол нұсқайтын кітап// – Егеменді Қазақстан. 2007. 26.01
5. Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты. – Алматы. 2006.
6. Қоқымбаева Т. Мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие берудегі халық педагогикасының маңызы. - Мектептегі психология. 2007. №1.
7. Жарықбаев Қ. Б., Қазақтың тәлім – тәрбиелік ой – пікір антологиясы. – Алматы, 2008.

ӘОЖ 150.113

ШАПШАҢДЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУ ТҮРЛЕРІН ДАМУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Тургамбаев А.А., Тұрақбай А.Қ., Умарханов А.Б.

«Дене шынықтыру және спорт» мамандығының білімгерлері

Ғылыми жетекшісі: Галиева Г.Б., м.ғ.к., доцент

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gulmira.galiyeva.63@bk.ru

Мақалада еліміздегі дене тәрбиесі мен спорт бойынша мамандарын оқыту тұрғысында жеке тұлғаны әлеуметтендірудің әдістері мен құралдарын дайындаудың рөлі қарастырылған.

Түйін сөздер: салауатты өмір салты, дене тәрбиесі мен спорт.

В статье рассмотрены вопросы подготовки специалистов по физической культуре и спорту в нашей стране, методы и средства социализации личности в контексте обучения.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая культура и спорт

The article deals with the issues of training specialists in physical culture and sports in our country, methods and means of socialization of the individual in the context of training.

Key words: *healthy lifestyle, physical culture and sports*

Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтарына сәйкес тәрбие жұмысы оқу-жаттығу сабақтары, жарыстар үдерісінде және күнделікті өткізіліп, және оқушының спортпен айналысуға, өзінің спорттық шеберлігін үнемі арттыруға, патриотизмды, шеберлікті, тәжірибені тәрбиелеуге және оларды практикалық қызметінде шығармашылық қолдауға, спорттық этиканы сақтауға қажеттілігін қалыптастыру тиіс[1].

Мектептегі дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдері - тәрбиеші, жаттықтырушы және тәлімгерлік қызметтерді қатар атқаратындығы белгілі. Мұғалімнің кез-келген мәселені шешу қабілеті, мектептегі дене шынықтыру мен сауықтыру жұмыстарын сабақ барысында және сабақтан тыс уақытта ұйымдастыра алу шеберлігі, оқушылардың денсаулығын нығайту міндеттерінің орындалуы осы тұстан көрініс табады, осы тұрғыдан алып қарағанда дене шынықтыру сабағы барлық уақытта мектептегі дене тәрбиесі және тәрбие жүйесіндегі басты пән болып қала береді[2].

Шапшаңдық дегеніміз - адамның белгілі бір уақыт аралығын-да кеңістікте жылдам қозғалған әрекеті. Жылдамдық үш түрде пайда болады:

1. Қарапайым және күрделі қозғалыс әрекеті жылдамдығы.
2. Жалғыз қимыл жылдамдығы.
3. Қимыл жиілігі.

Қарапайым қозғалыс жылдамдығы дегеніміз - алдын ала белгілі қозғалыспен белгілі, бірақ кенеттен берілетін дыбысқа жауап (спортшының дыбыс берілген кезде белгілі қозғалыс әрекетін тез орындауы). Қарапайым қозғалыс жылдамдығы қандай да бір қоздырғышқа кері жауап қайтару уақытымен бағаланады [9].

Қоздырғыштар - жаттықтырушының, төрешінің дауысы, сөрелік тапан-шаның атылуы, шапалақтың соғылу дыбысы, жарықтың жарқ етуі, төрешінің жалау ұстаған қолын сермеуі және т.б. Мысалы, 100 м жүгірудегі сөрелік тапаншаның атылуы немесе төрешінің дауыстаған бұйрығы бойынша жүгіре жөнелу. Қарапайым көру - қозғалыс жылдамдығының ұзақтығы спортшыларда орташа 0,10-0,20 секундтан, спортпен жаттықпайтындарда 0,15-0,25 секундтан көбірек уақытта болады. Берілген дыбысқа жауап спортшыларда 0,05-16 секундқа дейін, жай адамдарда 0,20- 0,35 секундтан көбірек уақыт мөлшерінде 50 - 170 соғу/минут. Осындай жаттығуларды орындау тәртібі жүрек еттерін нығайтады, тыныс алу деңгейін жақсартады. Бұл әдіс төзімділікті дамытудың бастапқы кезеңдерінде пайдаланылады. Даралық жаттығу орындау әдістері. Бұл әдіспен жаттықтыруды өткізу, жүрек қызметі мүмкіншіліктерін арттыруға бағытталған. Аралық жаттықтыру әдісін қолданған кезде жұмыс ұзақтығы 1-ден 3 минутқа дейін, жүктеме қарқыны минутына 170-180 соғу/рет, тынығу ұзақтығы 45-90 секунд, ж.с.ж. 120-130 соғу/минутқа дейін созылады. Жаттығуды орындау ұзақтығы, оқушының дайындығына байланысты беріледі.

Төзімділікті және ептілікті дамытудың тәсілдері мен әдістері. Анаэробты төзімділікті дамыту, анаэробты жағдайдағы жұмысты энергиямен қамтамасыз етудің ең негізгі - алактатты және лактатты жолмен жұмыс қуаты деңгейін көтеруге бағытталған. Шегіне дейін және шегіне жақын күшпен орындалған, циклді немесе ациклді сипаттағы жаттығулар қолданылады. Алактатты төзімділік кезінде спортшы ағзасында креатинфосфаттың азаю үрдісі дамиды, лактатты төзімділік кезінде ағзада гликолеттік үрдіс дамиды [10].

Алактаттық төзімділікті арттыру үшін ұзақтығы 5-тен 10 секундқа дейінгі уақытта қатты қарқында, жұмыс шегі 100% дейін орындалатын жаттығулар қолданылады. Мысалы, 30-70 метр жүгіру, 25 м суда жүзу т.б. жаттығулар. Тынығу аралығы - 2-3 минут. Креатин-фосфаттың қоры бұлшық еттерде өте аз, 3-4 әрекетке ғана жетеді, сонан соң 7-10 минут тынығу қажет. Бір сабақта 4-5 серия орындалады. Қарқыны, жұмыс шегіне 85-95 пайызға жетпей, ұзақтығы 20 секунд-тан 2 минутқа дейінгі (мысалы, 200-600 метр жүгіру)

жаттығуларды орындау кезінде лактатты төзімділік дамиды. Қайталау арасындағы тынығу - 20-40 секунд. Тез арада болдыру өрістейтіндіктен сериядағы қайталау саны 3-5 реттен аспайды. Орындайтын серия саны жаттығушының функционалдық дайындығына байланысты 4-тен 10-ға ! дейін орындалады. Серия арасындағы тынығу - 15-20 минут.

Анаэробты сипаттағы жүктемелерді тиімді пайдалану бұлшық еттегі креатинфосфаттың, гликолеттің көбеюіне, ферменттің ауысу белсенділігіне, гликолиздің қарқынды көбеюіне көмектеседі [11].

Кесте 1

Анаэробты төзімділікті жетілдіруге бағытталған негізгі жүктемелер көрінісі

Жаттығулар әсерінің бағыты	Жаттығу ұзақтығы	Жаттығу қарқыны	Тынығу уақыты	Серия ішіндегі қайталау	Серия саны
Алактаттық	5-10секунд	100%	2-3 минут	3-4	5-6
Лактаттық	20сек-2мин.	85-95%	10-45сек	4-12	4-10

Анаэробты төзімділікті дамыту ағзаның аэробты тыныс алу мүмкіншілігіне байланысты. Ол неғұрлым жоғары болса, спортшы анаэробты жүктемеден кейін соғұрлым тез қалпына келеді. Дене тәрбиесі тәжірибесінде көптеген жаттығулар араласқан, аэробты-анаэробты тәртіпте орындалады. Сондықтан да бірінші аэробты, сонан соң анаэробты төзімділікті дамыту қажет (гликолективті, сонан соң креатинфосфатты).

Жас ерекшеліктеріне байланысты төзімділікті дамыту. Бастауыш сыныптарда төзімділікті дамытқанда, ағзаның анаэробты мүмкіншіліктеріне үлкен талаптар қоймайтын бірқалыпты және ауыспалы қарқында орындалатын жаттығулар қолданылады. Олар: ұзақ және қатты қарқында орындалатын қозғалмалы ойындар, біртіндеп ұзаратын қашықтыққа: 300, 500, 700, 1000 метрге жүгіру, 2000 метрді жүгіру мен жүруді алмастыра өту т.с.с.

Орта сыныптарда қарқынды 200-400 метрге жүгіруге көп маңыз беріледі. Ақырын және орта қарқында жүруді алмастырып 2-3 шақырымға жүгіру, шаңғымен 3-5 шақырымға жүгіру т.с.с. жаттығулар қолданылады.

Жоғары мектеп оқушыларына кросс дайындықтары, 3-5 шақырымға жүгіру, шаңғымен 5 шақырымға жүгіру, өзгермелі және қайталап жүгіру жаттығулары қолданылады.

Ептілік және оны дамыту әдістемесі адамның кеңістікте үйлесімді қозғала алуын, жаңа күрделі қозғалысты тез меңгере алуын, өзгерген жағдайға байланысты өз әрекетін тез басқаша құра алу қабілеттілігін ептілік деп атаймыз.

Ептілікті дамыту кезінде біз мынандай үш міндетті орындауымыз керек:

- күрделі қимыл-қозғалыс үйлесімділігі қабілеттілігін күрделендіре отырып жетілдіру;
- қозғалыс әрекетін өзгерген жағдайға байланысты басқаша құра алу қабілеттілігін жетілдіру (спорттық, қозғалмалы ойындар жағдайында);
- берілген қозғалыс әрекетін дәл қайталай алу қабілеттілігін арттыру.

Ептілікті тәрбиелеудің негізгі амалдары: жаңа немесе жаңадан пайда болған элементтері бар спорттық, қозғалмалы ойындар, гимнастика, акробатика жаттығулары. Жақсы үйренген жаттығуларды қайталау ептілікті дамытпайды. Сондықтан мұғалім әрбір дене тәрбиесі сабағында 1-2 жаңа жаттығу немесе бұрын үйренген жаттығудың элементтерін жаңалап үйретіп отыруы қажет. Ептілікті дамыту жаттығуларын сабақтың бірінші жартысында өткізген дұрыс, өйткені оқушы ағзасы болдыра бастағанда ол жаттығулар аз нәтиже береді [12].

Ептілікті бастауыш және орта мектеп жастарында, қозғалыс, көру, есту, дене арқылы сезіну анализаторлары екіпінді өсу кезінде дамытқан тиімді. Икемділік белсенді және енжар болады:

Спортшының өз әрекетімен, үлкен амплитудамен қозғалысты орындау қабілеттілігін белсенді икемділік дейміз.

Икемділікті дамытудың амалдары мен әдістерін дамытудың негізгі амалы - созылу жаттығулары. Ол жаттығулар мынандай түрлерде орындалады: қарапайым созылу, серіппелі созылу, сермеу, дене қалпын ұстау, сыртқы көмектің әсерімен созылу т.с.с.

Икемділік жаттығуларын бой қыздырудан кейін сабақтың барлық бөлімдеріне кіргізуге болады. Икемділік жаттығуларын орындағанда нақтылы міндет қою қажет, мәселен белгілі затты алу немесе бір затқа дене мүшелерін тигізу т.с.с. Мысалы, төмен алдыға еңкею, омыртқа жүйесін созу жаттығуын орындағанда басында қолдың үшін жерге тигізу, алақанды тигізу, шынтақты тигізу деген кезектестікпен, бар мүмкіншілікпен әрекетті, созыла орындалады. Созылу жаттығуларын амплитуда орындау шегіне жеткізе, яғни буындарда жеңіл ауырту сезімдерін сезінгенше орындау қажет. Созылу жаттығулары сериясынан кейін босаңсыту жаттығулары орындалады. Буындардың жылжымалылығын арттыру үшін күнделікті жат-тығулар жасау керек. Икемділік жаттығулары арасындағы 2-3 апта үзіліс оның дамуына кері әсерін тудырады. Икемділікті дамытудың негізгі жолы - қайталау әдісі. Жаттығуларды рет-ретімен мойын, қол буындарына, кеуденің омыртқа белдеулеріне, аяқ буындарына арнап орындау қажет. Икемділік жаттығуларын қайталау мөлшері әр түрлі. Бел-жамбас буынындағы иілу және жазылу жаттығуларындағы амплитуданың қозғалу шегі 7-10 жастағы оқушыларда 20-30 рет, 11-14 жастағыларда 30-40 рет, 15 жастағыларда 45 рет қайталағаннан кейін жетіледі. Одан ары қарай амплитуда қозғалысы азаяды, жаттығуды тоқтатқан дұрыс [14].

Қорыта келе, қазақ — жаратылысынан қабырғалы, балуан халық. Мұндай халықтан әр жыл сайын бүкіл әлемді таңдай ақтыратын бір мықты шықса, артық емес. Ел ішінде небір белді балуандардың жүргеніне еш күмәніміз жоқ. Біз соларды таба алмай жүрміз. Олар бізге жете алмай жүр. Сондықтан, қазақтың балуан баласы тасада қалмауын қатты қадағалауымыз керек. Себебі, даңқы асқан балуан — спорттың ғана серкесі емес, бүкіл бір халықтың ардақтысы, арқа сүйер батыры. Осыны әр кез есімізде ұстайық!

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстанның Мәдениет және спорт министрлігінің бұйрықтары: <https://www.google.com/search?q=%80&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30l2>.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. "Қазақстан Республикасында 1996-2000 жылдар аралығында бұқаралық спорты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы" // 1996 ж. 19 желтоқсан. №3276.
3. Орта мектеп оқушылары арасында жарысты ұйымдастыру және өткізу методикасы М.1983ж. Балалар және жасөспірімдер физиологиясы (әдістемелік нұсқау).
4. М.А. Годик. Фис. 1988ж. Спортивная метрология.
5. М.Т. Танекеев Алма-Ата КазИФК 1983г «От байги до Олимпиады».
6. Г.Д. Иванов, А. Каракоров Алматы КазИФК 1996г «Дене тәрбиесі».
7. Дене шынықтыру мұғалімінің кітабы. Л.Б. Кофман ред., «Физкультура и спорт», 1998.
8. Л.А. Лещинский. Берегите здоровье. М., «Физкультура и спорт», 1995.

ӘОЖ 378.147.88

САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ КӨМЕГІМЕН БЕЙНЕСАБАҚТАР ҚҰРУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Турсынов М. Н., Информатика мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Жиембаев Ж.Т.**, п.ғ.к., аға оқытушы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: tursynov1@mail.ru, jomart73@mail.ru

Мақалада сандық технология көмегімен бейне сабақтарды құру және орналастыру үшін қажетті бағдарламалық және веб-қызметтер қарастырылды. Қазіргі заманғы бағдарламалық жасақтаманы қолдана отырып, бейнесабақ жасаудың ерекшелігі қарастырылған.

Түйін сөздер: CamtasiaStudio, Цифрлық технология, бейнесабақ, мультимедиялық визуализация, цифрлық білім беру ресурстары.

В статье проведен обзор программных средств и веб-сервисов, пригодных для создания и хостинга видео уроков соответственно. Показан пример создания и публикации обучающего видео урока с использованием современного программного обеспечения.

Ключевые слова: цифровые технология, видеоурок, мультимедийная визуализация, цифровые образовательные ресурсы, CamtasiaStudio.

The article provides an overview of software and web services suitable for creating and hosting video lessons, respectively. An example of creating and publishing a video tutorial using modern software is shown.

Keywords: digital technology, video tutorial, multimedia visualization, digital educational resources, CamtasiaStudio.

Онлайн форматта жұмыс жасап жатқан мұғалімнің оқушыға сапалы білім беруі үшін жан-жақты ізденіп, тиімді әдіс-тәсілдерді таңдауы қажет, сол қажеттіліктің бірі сабақ тақырыбына байланысты сапалы бейнесабақ ұсыну. Осы қажеттілікті ескере отырып өткізілген бейнесабақ жасауға арналған бірнеше бағдарламалардың мүмкіншілігін саралап, салыстыра алдық. Camtasia бағдарламасы ортасында сабақ тақырыбына қатысты жасалған суреттер, презентация мен көрнекіліктерді тиісті жазылған аудиожазба немесе камераға түсірілген видеожазбамен сәйкестендіріп, кемшін тұстарын өңдеп нәтижесін қалай видеоға айналдыруға болатынын көрсетті. Сонымен қатар, аталған бағдарламада тақырыпқа сай дайындалған материал бойынша мұғалімнің бейнесі көріне отырып нақты уақыт кезінде бейнесабақ жасауға болатын мүмкіндігін де атап өтті.

Бейнесабақтар - заманауи көрнекі оқыту құралы. Бейнесабақтың көмегімен сіз тақтада көрсете алмаған мәліметтерді көрсете аласыз.

Цифрлық технология (ағыл. Digital technology) үздіксіз спектрлер түрінде емес, аналогтық деңгейдегі дискреттік жолақтар арқылы сигналдардың көрсетілуіне негізделген.

Заманауи әлемде адам түрлі ақпараттық технологиялармен қоршалған: компьютерлер, ноутбуктар, планшеттер, электронды кітаптар және смартфондармен. Мұның барлығы біздің өмірімізді әртүрлі және ыңғайлы етеді. Қазіргі заманғы балалар - жоғары технологиялық балалар, қағаз тасымалдағыштар олар үшін қызықсыз және түсініксіз. Осыларды ескере отырып қазіргі ең тиімді сабақтарды жүргізудің бір түрі - бейнесабақтар. Бейнесабақтар екі түрге бөлінуі мүмкін:

1. Оқушыларға 5 тен 15 минутқа дейінгі тренингтік бейнематериалды көруге болады, ең алдымен олар теорияны айтады (әдетте жаңа материал, жаңа терминдер енгізіледі және т.б.), содан кейін мысалдар келтіріледі. Бұл бейнеде сіз көрген және естіген материалды меңгеруде бақылауға бағытталған қарапайым міндеттерді ала аласыз.

2. Сабақ барысында оқушылар табиғатқа тәрбиелейтін кішігірім бейнелерді (мультфильмдер, көркем фильмдер мен деректі фильмдер, сериалдар, ғылыми және білім беру бағдарламалары, тақырып бойынша жаңа материал, материалды кеңейту, біріктіру, қайталау) көргенде. Бейнені көргеннен кейін оқушылар көбінесе коммуникативтік тапсырмаларды орындайды.

Цифрлық технологиялар саласында инновациялар дамып келе жатқанда, оқушыларға компьютерлер, ноутбуктар және планшеттер туралы айтпағанда ұялы телефондарының көмегімен де жасай алады. Екінші типтегі сабақта пайдаланған кезде мұғалім сабақтың семантикалық мазмұнына және оқушылар зерттеген материалға сәйкес келетін бейнелердің фрагменттерін ғана алу керек, яғни, сіз өзіңіздің бейнеңізді құрудың қажеті жоқ. Содан кейін мұғалім оқушылардың жаттығулар мен тапсырмаларды таңдап, уақытында және бейне фрагментін көргеннен кейін таңдайды немесе жасайды. Жаттығулар жеке және дифференциалды оқыту әдістерін ұсынатын, әртүрлі деңгейдегі қиындықтармен ерекшеленуі мүмкін, бұл сыныптастар арасында әлеуметтендіру дағдыларын дамытуға және бүкіл сыныппен немесе топпен жұмыс істеуге бағытталған, бәсекелестік сәтте оқушыларды сабаққа белсенді қатысуын қажет еткен кезде. Бейне сабақтың осы түрін

пайдалану оқушыларға материалды ұсынуға стандартты емес тәсілмен ағылшын тілін үйретуді ынталандырады, оқушыларға шет тілін үйрену кезінде өте маңызды болып табылатын қарым-қатынастың қажеттілігі мен жағдайы қажет. Осылайша, бейнесабак сабак фрагменті болғанына қарамастан, оқушы осы немесе басқа ақпаратты сандық орта арқылы алады, ол оны қабылдауды үйренеді және практикада тиісті түрде қолданады, бейнесабак - зерттелетін тақырыпқа қызығушылықты арттыратын және оның нәтижелерін сапалы жақсартуға мүмкіндік беретін әдіс.

Әрбір бейне сабағын бөлек қарастырайық. Егер біз бейнесабактың бірінші түрі туралы айтатын болсақ, бұл әдіс дайындықтың барлық кезеңдерінде мұғалімнің өзіндік жұмысын қамтиды. Мұғалімге бейне жазу үшін арнайы бағдарлама қажет (мысалы, бұл CamtasiaStudio бағдарламасында жасалуы мүмкін), PowerPoint бағдарламасында немесе бейне негізін құрайтын басқа бағдарламаларда баяндама жасай біліп, дайындалған презентация материалын дауыстап оқып түсіндіргенде, оқушыларға қол жетімді және түсінікті болады. Әрине, интернет желісінде әртүрлі тақырыптар бойынша дайын бейнематериалдарды таба аласыз, бірақ олар әрдайым сабактың немесе сабактың нақты тақырыбына сәйкес келмейді. Бейнежазбаның материалы оқудың белгілі бір кезеңінде қажет болғаннан гөрі толығымен берілуі мүмкін, немесе керісінше, оның кішкене бөлігі ғана беріледі. Бұл жағдайда мұғалім бейненің соңғы нұсқасына бейімделуі немесе жаңа оқу материалына (бейне) жасауы керек. Материалдарды дайындауға жұмсалатын күрделілік пен уақытқа қарамастан, сыныптағы жұмыстың бұл түрі өзін ақтайды. Материалдың қызықты көрсетілуі материалды меңгеруге ықпал етеді. Бейне көріп отырғанда, оқушылар оқу үрдісіне белсене араласады және интерактивті тапсырмалар болса, онда жаңа ақпаратты қабылдау процесі тек тақырыпқа қызығатын оқушылар арасында ғана емес, сондай-ақ тәжірибесі аз адамдар арасында да арта түседі. Осы әдістің тағы бір айрықша ерекшелігі, егер оқушылар сабақта болмаса, осы материалды өз бетімен көріп тақырыпты меңгеруі мүмкін. Сондай-ақ, бұл материалды барлық қызығушылық танытқан оқушылар үйде тағы да көре алады, сабак материалын толқтай жазып немесе аяқтай алады.

Цифрлық технологияларға негізделген заманауи оқыту құралдары бірегей қасиеттерге ие болуы мүмкін және барлық оқу үрдісін өзгерте алатын көрінетін функциялар бар. Сандық білім беру ресурстары графикалық, дыбыстық, шартты графикалық, бейне және анимациялық материалдардың үлкен көлемін біріктіруге мүмкіндік береді. Визуалды материалдар жалпы білім беру, эргономикалық және әдістемелік талаптарды қанағаттандыруы тиіс, олардан білім туралы ақпаратты қабылдау жылдамдығына, оның түсінуіне, ассимиляциясына және жинақталған білімін нығайтуға байланысты болады. Осылайша, көрнекі оқыту құралдары:

- оқуды ынталандыруға, қызығушылықты тудыруға және танымдық белсенділікті көтеруге бағытталған.
- қол жетімді, яғни оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Әрбір мұғалім оқушыларға тек қабылдауға дайын материал ғана берілуі мүмкін екенін жақсы біледі.
- заманауи ғылым тұрғысынан маңызды және теориялық материалдың семантикалық толықтығын жеткізу.

Оқытуда жетелендірудің ететін дидактикалық айқындық қағидаты, көзбен қабылдау мүмкіндігінен әлдеқайда кең түсінікті болуы керек. Сезімдерге әсер ету, визуализация құралы материалды неғұрлым терең игеруге ықпал ететін кескіннің немесе тұжырымдаманың толық бейнесін береді. Визуализация білім алушылардың біліміне қатысты эмоционалды және бағалайтын көзқарастарын дамытуға ықпал етеді. Тәуелсіз тапсырмаларды орындау барысында оқушылар мұғалімнен үйренетін үрдістер мен құбылыстардың шынайылығына сене алады. Ал бұл, өз кезегінде, балаға меңгерген білімнің шынайылығын тексеруге мүмкіндік береді, бұл білімнің білімі мен күшіне әкеледі.

Мультимедиялық визуализация құралдары зерттелген құбылыстардың модельдерін түсіндіруді білдіретін визуалды ақпараттың жаңа формаларын жасауға мүмкіндік береді. Дәл осы жерде оқытудың тиімділігін арттырудың үлкен күші бар.

Менің ойымша, оқу үрдісінің нәтижесі көптеген оқу құралдарымен қаншалықты жақсы қамтамасыз етілгеніне байланысты. Оқу құралын қоспағанда, қосымша оқу құралдарын қолданбайтын қазіргі заманғы мұғалімді елестету қиын. Тренингтегі визуализация соңғы емес екендігіне дау айту қиын. Заманауи жағдайда, визуализация құралдарын, яғни компьютер болып табылатындығына ерекше көңіл бөлінеді. Оқу үрдісінде компьютерлерді пайдалану сыныптағы оқушыға берілген ақпараттың көлемін арттырады, қарапайым сабақтармен салыстырғанда, оқушылардың танымдық белсенділігін ұйымдастыруды белсендіреді. Оқу материалдарын меңгеру оқу үрдісінде қолданылатын көрнекі құралдар мен техникалық құралдарға тәуелді болып табылатын әдістерді визуалды оқыту әдісі деп түсінуге болады. Көрнекі әдістер ауызша және практикалық оқыту әдістерімен бірге пайдаланылады және оқушыларды құбылыстармен, процестермен, объектілермен әртүрлі суреттер, репродукциялар, диаграммалар және т.б. көмегімен өздерінің табиғи түрде немесе символдық бейнелеуімен көрнекі және ақылмен таныстыру үшін арналған. Қазіргі заманғы мектепте цифрлық технологиялар осы мақсатта компьютерлермен бірге қолданылады.

Осы жерде тағы да айта кететін мәселелердің бірі «Бейнесабақтарды қалай жасауға болады?». Әрине, бейнесабақтарды жасау үшін арнайы бағдарлама керек. Осы бағдарламалардың бірі жоғарыда айтылып кеткен CamtasiaStudio бағдарламасы.

Camtasia Studio - экраннан бейне түсіруге арналған бағдарламалық жабдық. Бұл бағдарламалық жасақтаманың баспагері - TechSmith. Пайдаланушы ең алдымен экранның немесе терезенің аумағын анықтайды, сондай-ақ жазу параметрлерін бастамай тұрып орнатады.

Ол көптеген нәрселерді жасай алады: бейнежазбалар, интерактивті бейне курстар, презентациялар, монитор экранынан сурет түсіріп, оның көмегімен веб-камераға түсіруге болады. Сіз слайдтардың презентациясын жасай аласыз, бейнені өңдеуіңізге және оны түрлендіруге болады. Бағдарламада кіріктірілген бейне ойнатқышы бар, онда сіз камераның жазбаларын оңай ойната аласыз, сонымен қатар редакциялау режиміне ауыса аласыз. Бағдарлама тінтуірдің көмегімен дыбыс режимін өзгертуге мүмкіндік береді. Бейнелер мен суреттерді біріктіруге болады. Кескінді бөлісу үшін масштабтау, шуды жүйелі түрде алып тастау, дыбысын өшіру, дыбыстық әсерлерді жасау, музыканы енгізу және тағы басқалары.

Клипты, фильмді, презентацияны өңдегеннен кейін оларды avi, swf, flv, mov, wmv, gm, gif форматтарында түрлендіруге болады (Produce және share key арқылы). Бағдарлама арқылы сіз өзіңіздің жеке видео презентацияларыңызды және бейнематериалдарды оңай жасай аласыз. Бұл бағдарламаны экраннан бейне сабақтарды басқа жолмен сақтап қалу мүмкін болмаса да жазуға болады. Ашылатын бағдарлама терезесінде шарлау тақтасы, жылдам іске қосу тақтасы, клиптер себеті және экранның оң жағында алдын-ала қарауға болады. Төменде өңдеуге арналған құралдар, уақыт тақтасы (редакциялау үшін негіз). Бастапқы қолданғанда дыбыстарды жазумен мәселе болды. Дыбыс картасынан шыққан дыбыс үшін дұрыс параметрлерді орнату қажет болады. Сондықтан қиындықтар туындаса, компьютеріңіздің параметрлерін екі рет тексеру керек. Бағдарламаның өзі күрделі, бірақ сонымен бірге, қадамды (сабақ бойынша) жасасаңыз, онда ештеңе қиын емес.

Осы бағдарламамен жұмыс істеуді қалайтын адамдарға не керек екенін айтқым келді:

1. Компьютердің өзі керек Pentium 4-тен төмен емес. Бейне картасы 128 МБ төмен емес, неғұрлым көп болса соғұрлым жақсы, ЖЖҚ кемінде 1 Гигабайт. Бағдарлама үлкен компьютерлік ресурсты «жейді».

2. Микрофон - кардиоидті (тар мақсатты) қабылдауға жақсырақ. Алдымен сіз мультипроекторлы микрофонды қолдана аласыз, арзан және 360 градус дыбысты қабылдай аласыз. Рас, бұл шуылға сезімтал. Сандық шығыс сигналы бар микрофонды қолданған жөн, ол USB порты арқылы қосылған.

3. Құлақсаппа. Бейнесабақ немесе басқа өнімді жазу үшін, үйде жалғыз болғаныңыз жақсы.

Цифрлық технологиялар арқылы білім алушы, жаттықтырушы, ақпараттандыру және байланыс құралдары арасындағы ақпараттық өзара іс-қимылдың түбегейлі жаңа

құралдарын әзірлеуге және пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл өзара іс-қимыл қазіргі заманғы компьютерлік құралдармен құрылған және экранда ұсынылған объективті ортаны модельдері (мәдени артефактілердің үлгілері, тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен үдерістерді қайта құру және т.б.) модельдерімен, өзіндік үлгілердің мінез-құлқын зерттеуге бағытталған құбылыстарды немесе процестерді зерттейді. Ақпараттық өзара әрекеттесу пайдаланушыға қажетті ақпаратты ресурстарды (мәтіндік, аудиовизуалды және т.б.) іздестіруге, беруге, таратуға, өңдеуге бағытталған. Жаңа білім беру ортасындағы өзара іс-қимыл принциптері айтарлықтай өзгерді. Білім беру технологиясында оқу құралы ретінде ұзақ танылған оқушы білім беру процесінің тең дәрежесі болып табылады. Өзара қарым-қатынас пәндері көбінесе оқушы - оқушы және мұғалім - мұғалім болды. Дәстүрлі түрде ақпарат алмасу оқу процесінің екі пәні (тренер және оқушы) арасында кері байланыс жүргізуге мүмкіндік алды. Интерактивті оқыту құралдары (интерактивті оқу бағдарламалары) пайда болғаннан кейін, үшінші тарап (цифрлық технологияға негізделген оқыту құралы) ақпараттық өзара әрекеттесуге кіреді, ол тек ақпараттық өзара әрекеттесу серіктесі ғана емес, сондай-ақ оқытудың көзі болып табылатын алғашқы екі кері байланыспен қамтамасыз ете алады. Айтарлықтай көлемде және әр түрлі деңгейдегі ақпаратты күрделілікте де, мазмұнында да. Сонымен қатар оқушы өз білімінің мазмұнын өз қалауына және дайындық деңгейіне қарай тандай алады. Дәстүрлі түрде, оқушының ақпараттық қызметінің түрі белгілі бір жиынтығымен шектелді: мұғалімнің нақты белгілі бір көлемдегі жаңа оқу материалын түсіндіру барысында қабылдау (тыңдау); есте сақтау, оқушының өзі есте сақтау, әдетте ұсынылған оқу материалдарының бір бөлігі ғана; оқушының оқып-үйренетін материалын көбейту (ауызша немесе жазбаша). Қазіргі кезде интерактивті диалог тек оқудан ғана емес, сонымен бірге АКТ негізінде жұмыс істейтін оқу құралымен де жүзеге асырылады. Әрине, барлық сабақтарды компьютерлік сыныпқа көшіру және барлық оқу материалдарын компьютерге беру қажет деп жоғарыда айтылғандарға сүйенбейміз. Мұғалім өз бетімен, өз салған және «бағытталған» сабақ арқылы әртүрлі әдіснамалық әдістерді ауыстыра алады. Бұл сабақты сабырлы, қайталанатын, серпінді, қызықты етіп жасайды және нәтижесінде оқушыларға бұл курсты тезірек және тереңірек меңгеруге көмектеседі. Мысалы, мұғалім сабақтың бір бөлігін «импровизацияланған материалдың көмегімен» өзі түсіндіре алады, оның бір бөлігі «электрондық көмекшісіне», содан кейін викторинаға және т.б.

Дегенмен, сабақта цифрлық технологияны пайдаланатын мұғалім педагогикалық технологиялар кез-келген оқу процесінің негізі екенін ұмытпауы керек. Цифрлық білім беру ресурстары олардың орнына түспеуі керек, бірақ тиімдірек болуға көмектеседі. Олар мұғалімдердің еңбегіне жұмсалатын шығындарды оңтайландыруға арналған, оқу процесі тиімдірек болады. Цифрлық технологиялар мұғалімнің жұмысын жеңілдету және жеке шығармашылық жұмысқа көңіл аударуға көмектеседі - белсенді оқушылардың «қиын» сұрақтарына жауап беру үшін және керісінше, «әлсіздікті» және ең пассивті «тартуға» тырысу.

Осылайша, цифрлық технологияларды оқу үрдісінде пайдалану пассивтіден білім беру іс-шараларын іске асырудың белсенді әдісіне көшуге мүмкіндік береді, онда оқушы оқу үрдісінің негізгі қатысушысы болып табылады. Цифрлық оқыту құралын таңдаған кезде, әрбір мұғалім белгілі бір білім беру пәнінің өзіндік ерекшелігін және сипаттамаларын, тиісті ғылымның ерекшеліктерін, оның тұжырымдамалық аппаратын және оның заңдарының зерттеу әдістерінің ерекшеліктерін ескеру керек. Цифрлық технологиялар оқу үрдісінің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келуі және оқу үрдісіне жақын түрде бейімделуі тиіс. Белгілі бір шектерде ақпаратты ұсынуды бақылауға мүмкіндік беретін интерактивті өзара әрекеттесу, жеке параметрлерді өзгерту, нәтижелерді зерттеу, сондай-ақ белгілі бір пайдаланушы артықшылықтары туралы бағдарлама сұрауларына жауап беру. Олар сондай-ақ, олардың жеке академиялық мұқтаждықтарына сәйкес келетін ақпарат беру жылдамдығын және қайталану санын белгілей алады. Түрлі мультимедиялық білім беру ақпаратының икемділігі мен интеграциясы. Цифрлық технологияларды (желілік

технологиялар, электронды оқулықтар және т.б.) пайдаланатын оқу үдерісіне қосылуға мүмкіндік беретін оқушы білім беру қызметінде тәуелсіздік пен шығармашылықты дамытатын мұғаліммен коммуникативтік қарым-қатынаста болып тырады.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы мұғалімнің ең маңызды міндеттерінің бірі - сапалы білім алуды қамтамасыз ету үшін ғана қазіргі заманғы оқу құралдарымен жұмыс істеуге дайын болуы қажет екенін айтқым келеді. Сіздердің қолдарыңызда бейнесабақтар түрінде құралдардың толық жиынтығы болады: бейне-презентациялар, бейне-турлар, бейне-курстар. Бейнесабақтарды кез-келген пән мұғалімі құра алады. Виртуалды баяндаушы ретінде сөйлеу мүмкіндігін жіберіп алмаңыз, қызықты тақырыпты ашып, білікті мұғалім – сарапшы екендігін де ұмытпаңыз. Осы жоғарыда айтылған мәліметтердің көмегімен кез-келген мұғалім өзінің кез-келген күрделі және кез-келген форматтағы өзінің жеке бейнесабақтарын (бейне-презентациялар, бейне клиптер) жасай алады және шығара алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Анализ программ для создания видео уроков [Электронный ресурс] // Анализ и разработка программного обеспечения: блог Энтропия. URL: <http://entropiya-blog.ru/analiz-programm-dlya-zapisi-video-s-ekrana.html>.
2. Ваховский, Р. Как создать видео урок [Электронный ресурс] // Учебник WordPress. 04.01.2014. URL: <http://wordpress-book.ru/kak-sdelat/kak-sozdat-videourok>.
3. Видеообучение [Электронный ресурс] // Википедия: свободная энциклопедия. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Видеообучение>.
4. Спивак, Т. Сравнительный обзор видеохостингов и их позиции относительно Apple [Электронный ресурс] // Блог об Apple, iPhone, iPad, iPod, iMac, MacBook. 20.04.2012.
5. НОУ ИНТУИТ: Лекция «Синтаксис XML» // Национальный открытый университет «ИНТУИТ». 08.08.2007. URL: <http://www.intuit.ru/studies/courses/1176/186/lecture/4865?page=>

ӘОЖ 338.3

КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТУШІ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАР

Чарапиева А.Т., Экономика мамандығының 4 курс білімгері,

Ғылыми жетекшісі: **Тулешова Г.Б.,** э.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aidana.ch.ch@gmail.com, tuleshova_04@mail.ru

Кәсіпорынның инновациялық белсенділігі - өндіріс тиімділігі мен өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Зерттеудің өзектілігі - инновациялық процестерге әсер ететін факторларды уақтылы анықтау қажеттілігіне байланысты зерделенді. Кәсіпорынның белсенділігіне әсер етуші ішкі және сыртқы факторларын талдау, олардың көпшілігі бір-бірімен тығыз байланысты, теріс әсерін азайтуға және оң мүмкіндіктерін күшейтуге көмектеседі.

Түйін сөздер: инновация, инновациялық белсенділік, кәсіпорынның инновациялық белсенділігі, кәсіпорынның инновациялық әлеуеті

Инновационная деятельность предприятия повышает эффективность производства и конкурентоспособность промышленных предприятий. Актуальность исследования изучалась в связи с необходимостью своевременного выявления факторов, влияющих на инновационные процессы. Анализ внутренних и внешних факторов, влияющих на деятельность предприятия, многие из которых тесно связаны между собой, помогает снизить негативное влияние и усилить положительные возможности.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационная активность предприятия, инновационный потенциал предприятия.

Innovative activity of the enterprise increases the efficiency of production and competitiveness of industrial enterprises. The relevance of the study was studied in connection with the need for timely identification of factors influencing the innovation process. Analysis of internal and external factors affecting the activities of the enterprise, many of which are closely related to each other, helps to reduce negative impact and increase positive opportunities.

Keywords: innovation, innovative activity, innovative activity of the enterprise, innovative potential of the enterprise.

Кіріспе. Қазіргі экономикалық жағдайда инновацияларды енгізу ұлттық экономикасының серпінді дамуының шешуші факторы болып табылады. Заманауи экономиканың сипаты - өнеркәсіптік сектор кәсіпорындарының жоғары шоғырлануы, көптеген ғылыми-зерттеу мекемелерінің ұлттық инновациялық әлеуетті қалыптастыруға ықпал етуі. Өнеркәсіптік кәсіпорындары, ғылыми-зерттеу ұйымдары мен академиялық жоғары оқу орындары санының көп болуы елімізде жоғары білікті мамандардың шоғырлануына ықпал етеді. Ұлттық экономика дамуының бұл ерекшелігі - ғылыми-техникалық білімді таратуға бағытталған инновациялық саясат моделін жүзеге асыруға ықпал етуі мен жаңа мүмкіндіктердің динамикалық өзгерістермен толықтырылуы.

Экономика ғылымында «инновация» ұғымын австрия экономисті Й.Шумпетер жан-жақты талдады: «инновация белгілі бір үрдіске жаңаша көзқарас, экономикадағы жаңа ашылулар мен жаңалықтарды адамзат қызметінің өзге салаларында табысты пайдалану» [1, 62 б.]. «Инновациялық экономика» экономика ғылымының тарауы ретінде 1920 жылдың аяғында 1930 жылдың басында қалыптасты. Атақты ғалым Н.Кондратьевтің пікірінше, техникадағы кез келген өзгерістер экономика ғылымына тікелей әсер етеді. Оның негізгі шарты инновациялар үлесінің (жаңа өнімдердің) өте көп жиналуы мен оларды енгізуге экономикалық сілтемелердің туындауы болып табылады [2, 82 б.]. Мысалға, ХҮІІ ғасырдың аяғы мен ХҮІІІ ғасырдың басында ойлап табылған жаңалықтар ХҮІІІ ғасырдың аяғында, индустриалдық төңкеріс дәуірінде кеңінен қолданылды.

Зерттеу әдісі. Ғылыми зерттеудің нақты мақсаты – кәсіпорынның инновациялық белсенділігін айқындаушы факторға талдау жасау. Кәсіпорын тұтастай алғанда және оның инновациялық әлеуеті кәсіпорынның деңгейінде де, аймақ деңгейінде де, тұтастай алғанда мемлекет деңгейінде де әсер етеді. Дәстүрлі түрде сыртқы орта салыстырмалы түрде тәуелсіз екі ішкі жүйенің жиынтығы ретінде қарастырылады: макро орта (макро орта) және тікелей орта, яғни кәсіпорын күнделікті қызметте кездесетін объектілер мен жағдайлардың жиынтығы (микро орта).

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің көрсеткіштерін бағалаудың әртүрлі тәсілдері бар, осы тұрғыда Н.В. Кондрашов, Е. В. Ендовицкий, И. А. Давыденко ұсынған әдістемелік тәсіл қызығушылық тудырады, ол "басқарушылық" сипаттамалардың құрылымдық моделін құруды көздейді, онда басқарушылық тұрғысынан кеңістіктік-құрылымдық, инвестициялық, инновациялық қызметті және зияткерлік ресурстарды пайдалануды көрсететін үш ірі құрылымнан тұрады.

Нәтижелер мен талқылаулар. Макро ортада жанама әсердің сыртқы ортасы ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорынның инновациялық қызметін ұйымдастыруға, нысандары мен нәтижелеріне әсер ететін макро деңгейде көрінетін жағдайлар мен факторлар жүйесін сипаттайды, оны тікелей бақылау мүмкін емес. Сыртқы ортаның бұл түрі белгілі бір кәсіпорынға қатысты көріністің жеке ерекшеліктерімен сипатталмайды. Себебі, жанама әсер етудің сыртқы инновациялық ортасының жағдайларын қалыптастыруда ҒЗТҚЖ саласындағы мемлекеттік саясат және кәсіпорынның инновациялық қызметін мемлекеттік реттеу маңызды рөл атқарады.

Тікелей әсер етудің сыртқы ортасы кәсіпорынның контрагенттермен, бірақ инновациялық операциялармен және мәмілелермен инновациялық қатынастар процесінде

қалыптасатын және тікелей байланыс процесінде әсер етуі мүмкін инновациялық қызметтің ұйымдастырылуына, нысандары мен нәтижелеріне әсер ететін жағдайлар мен факторлар жүйесін сипаттайды. Тікелей әсер ететін сыртқы инновациялық орта факторларының арасында кәсіпорынмен инновациялық қатынастар субъектілерінің мынадай негізгі топтары ерекшеленеді: бизнес-инкубаторлар, технопарктер, инновациялық қызметті жүзеге асыратын мердігерлер, инновациялық қызметтегі делдалдар, инновациялық тауарларды жеткізушілер, ҒЗИ, конструкторлық бюролар және т. б. [3, 55 б.].

Ішкі инновациялық орта кәсіпорынның инновациялық қызметінің басшылары мен мамандарының тікелей бақылауында болатын, оның ең жақсы нәтижелеріне қол жеткізу үшін инновациялық қызметтің ұйымдары мен нысандарын таңдауды анықтайтын жағдайлар мен факторлар жүйесін сипаттайды. Ол кәсіпорынға белгілі бір кезеңде мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін инновациялық әлеуетті қамтиды.

Кәсіпорынның инновациялық әлеуетіне жататын факторлардың ішінде кәсіпорынның тарихы мен имиджін, стратегиялық қатынастарды, менеджментті, маркетингті, ҒЗТҚЖ-ны, өндірісті, қаржылық және экономикалық жағдайларды, өмірлік цикл кезеңін, кәсіпорынның функционалды бағытын, жұмыс істеу ұзақтығын, кәсіпорын иелерінің инновациялық менталитетін, менеджерлердің біліктілік деңгейін және басқа да факторларды ерекше атап өтуге болады.

Инновациялық қатынастарға, ең алдымен, мемлекеттің инновациялық саладағы экономикалық саясаты әсер етеді. Мемлекеттің инновациялар саласындағы ықпал ету шараларын тікелей және жанама деп бөлуге болады. Олардың арақатынасы елдегі экономикалық жағдаймен және мемлекеттік реттеудің таңдалған тұжырымдамасымен анықталады.

Факторлардың жиынтығы анықталғаннан кейін, осы факторлардың компания нәтижелеріне әсерін мұқият талдау жүргізіледі. Ішкі орта факторларының инновациялық саясатқа әсер ету дәрежесін анықтау үшін олар кәсіпорынның инновациялық әлеуетін ғана емес, сонымен бірге оны пайдалану тиімділігін де талдайды. Кәсіпорынның инновациялық саясатын әзірлеу процесінде ішкі инновациялық орта факторларын зерттеу дәстүрлі түрде кәсіпорынның инновациялық қызметінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға бағытталған SWOT талдауына негізделген.

Соңғы жылдары бұл тәсілдің дамуы кәсіпорынның ішкі экологиялық факторларын талдауда ғана қолданылатын SNW талдауында көрініс тапты. SNW аббревиатурасы зерттелетін фактор бойынша кәсіпорын позициясының сипатын көрсетеді:

S - күшті позиция (strength position);

N-бейтарап позиция (бейтарап позиция)]

W-әлсіз позиция (weakness position).

SNW - және SWOT-талдауды салыстыру (кәсіпорынның ішкі ортасының жекелеген факторларының әсерін бағалау сипаты бойынша SNW - талдаудағы осы бағалау жүйесі бейтарап позициямен толықтырылатындығын көрсетеді (позицияны күшті және әлсіз бағалау екі әдіске де тән) [4, 103 б.]. Кәсіпорынның ішкі ортасының белгілі бір факторын бағалаудың бейтарап позициясы, әдетте, ұқсас кәсіпорындар үшін оның салалық орташа мәндеріне сәйкес келеді. Бұл тәсіл кәсіпорынның инновациялық қызметіне әсер ететін белгілі бір фактордың бейтарап позициясын оның ең төменгі қажетті жағдайының өлшемі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Әрбір кәсіпорын өзінің инновациялық қызметінің ерекшелігін ескере отырып, ішкі инновациялық ортаның зерттелетін факторларының жүйесін дербес қалыптастырады. Кәсіпорынның инновациялық қызметінің жекелеген аспектілерін сипаттайтын факторлар, әдетте, кешенді түрде қарастырылады және оның осы немесе басқа аспектілері бойынша инновациялық саясатын көрсетеді. Сонымен қатар, "инновациялық белсенділік" компанияның инновациялық қызметінің келесі ерекшеліктеріне ие. Біріншіден, инновациялық қызмет стратегиялық сипатта болуы керек және нақты уақыт режимінде басқарылуы керек. Стратегиялық тәсіл инновациялық қызметтің жоғары сапасын қамтамасыз етеді.

Екіншіден, қазіргі уақытта инновациялық қызмет іс-әрекеттердің реттілігі бойынша да, олардың уақтылығы бойынша да ұтымды болуы керек, бұл жағдай бойынша талап етілетін инновациялық қызметтің динамикасын, қажетті әрекеттер мен өзгерістердің белгілі бір қарқынын қамтамасыз етеді. Олай болмаған жағдайда, инновациялық қызмет жай ғана қажетсіз болады және теріс салдарлар береді. Әрбір кәсіпорын қазіргі таңда және болашақта инновацияны қалай дұрыс дамыту керектігін білу үшін өзінің әсер ету саласындағы инновациялық белсенділіктің мәнін білуі керек.

Қорытынды. Кәсіпорындардың инновациялық қызметінің мотивтерін белгілеудің өзектілігі және олардың маңызы инновациялық процестерді қозғаушы күштерді, атап айтқанда бәсекелестік және жаңа нарықтарға шығу мүмкіндіктері сияқты факторларды, сондай-ақ әлемдік экономикалық дамудың жалпы бағыттарын зерттеу қажеттілігімен анықталады.

Отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық даму жолына өтуі көбінесе олардың қолда бар ресурстарды жұмылдыру және ұтымды пайдалану қабілеттеріне байланысты. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі құралдарын тиімді ұдайы өндіруді қамтамасыз ету және олардың инновациялық әлеуетін арттыру экономикалық қызметтің ағымдағы және болашақ нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Инновацияның қарқындылығына әсер ететін факторларды уақтылы анықтау - үнемі өзгеріп отыратын экономикалық және саяси орта жағдайында кәсіпорынның табысты қызмет етуінің кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тулешова Г.Б., Жунусова Г.А. Кәсіпорын экономикасы (оқу құралы) Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы ЖМУ баспа бөлімі, 2019. – 106 б.
2. Тулешова Г.Б., Казилова Л.Ж., Райымжан Э.К. Развитие инноваций как основа модернизации национальной экономики // Право, экономика и управление: актуальные вопросы : материалы Всеросс. науч.-практ. конф. с международным участием (Чебоксары, 13 дек. 2019 г.) / редкол.: К.Г. Яковлев [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2019. – С. 72-74. – ISBN 978-5-6044068-1-6. doi:10.31483/r-64035
3. Солопан, И.Э. (2014). Инновационная активность и факторы, ее определяющие. Экономика и управление, 8, 104-108.
4. Ермасова Н.Б. Факторы, влияющие на инновационную активность организаций // Экономика. Управление. Право. – 2014. – № 3. – С. 495-503.

ӘОЖ 541.124

ФИЗИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ

Шәріпханов Н.Ә., Райқан Х., Қойшыбаев Қ.Қ.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Физикалық процестерді компьютерлік модельдеу жүйесінің жаңа түрі – жүйе өз бетімен оқу деңгейін жоғарылатуға бағытталғандықтан, білім алушылардың үйден отырып ақ ақпарат кеңістігінің жеңілдету. Модельдеудің компьютерлік бағдарламасы студенттерге механикалық құбылыстарды өз бетімен зерттеуге және сонымен бірге қажетті практикалық дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер. Компьютерлік модельдеу, базалық жүйе құру, мобильді қосымша, Физикалық процестерді компьютерлік модельдеу, HTML тілі, CSS тілі.

Новый вид системы компьютерного моделирования физических процессов – упрощение информационного пространства обучающихся с учетом того, что система направлена на повышение уровня самообразования. Компьютерная программа моделирования позволяет учащимся самостоятельно изучать механические явления и при этом формировать необходимые практические навыки.

Ключевые слова. Компьютерное моделирование, создание базовой системы, мобильное приложение, компьютерное моделирование физических процессов, язык HTML, язык CSS.

A new type of computer simulation system for physical training centers is to simplify the information space of students, taking into account the fact that the system is aimed at increasing the level of self-education. The computer simulation program allows students to independently study mechanical phenomena and at the same time form the necessary practical skills.

Keywords. Computer modeling, creating a basic system, mobile application, computer modeling of physical processes, HTML language, CSS language.

Кіріспе. Қазіргі таңда Internet жүйесі күннен күнге жоғарғы қарқынмен әлемнің барлық жерінде дамып келеді. Internet жүйесі арқылы алатын әртүрлі кітаптар, басылымдар, зерттеу жұмыстары да күн санап көбеюде және бұл үрдіс өз кезегінде интернет жүйесінің одан әрі қазіргіден де тез дамуына алғы шарт жасап отыр. Қазіргі кезде интернет тек техника саласын қамтып қана қоймай, ол сонымен қатар адам өмірінің барлық деңгейіне бойлап еніп келеді. Осыдан аз уақыт қана бұрын интернет тек белгілі бір білімі бар шектелген адамдар үшін ғана жаратылған қызықты да, үлкен ойыншық секілді болатын. Алайда қазір ол кез келген адамға қажетті ақпаратты үйден шықпай-ақ алуға дейін жеткізілген ғаламат жүйе болып отыр.

Бүгінгі күнде цифрлы ақпараттандыру мәселесіне ерекше көңіл бөлуде. Цифрлы оқыту яғни онлайн жүйлер арқылы ақпараттандыру – қазіргі қоғамның ең басты бағытына айналууда. Интернет желісі арқылы ақпарат алу үрдісі барлық салаларда даму үстінде. Бұл процесстен әрине, физиканы оқыту жүйесі де артта қалмауы тиіс.

Қазақстанда әлі қамтылмаған ақпарат көлемі көп, қазақша Web сайттар тапшылық. Сол себепті Web сайттар туралы кез-келген жұмыстың бүгінде маңыздылығы жоғары. Сол себепті біз өз жобамыздың осы базалық жүйесін Web сайт түрінде жасауды жөн көрдік.

Жұмыстың мақсаты: Физикалық процестертердің ақпараттық жүйесін құру.

Ол жерде Физика туралы жалпы түсінік беріледі, сонымен қоса физикалық құбылыстардың түр-түрге бөлініп бейне материалымен қоса ақпарат алу кеңістігі орналасқан. Физиканы оқыту әдістемесіне техникалық жүйелер арқылы ақпарат алу мәселелері енген болатын. Сол орайда бізде шеттен тыс қалмай, оқыту үрдісін компьютерлік ақпараттандыру жүйесін құрдық. Ол дегеніміз оқушылар сабақтың неғұрлым түсінікті әрі, кез-келген жерден ақпарат алу мүмкіндігі бар.

Жұмыстың мақсатына байланысты бірнеше міндеттер қойылған:

- Физикалық процестер жайлы толық мағлұмат жинақтау.
- Жинақталған мағлұматтар бойынша сайттың құрылымын жасау.
- Процестерді gif анимациялық түрінде жасау.
- Мобильді қосымшаға ақпараттарды түрлендіру.

Зерттеу нысаны: Физикалық процестертердің ақпараттық жүйесі

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: Физикалық ақпараттар кеңістігін жаңа, қол жетімді интернет жүйесінде кез-келген жерде қол жетімді етіп мәліметтер алу.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы: жобаны зерттеу барысында Физикалық ақпараттар қорын жинақтадық. Бұл ақпарат кеңістігін барлық оқушы, студенттер физиканың процестерін толық әрі түсінікті мәліметтер алу мүмкіндігі бар.

Құрылымы: Жалпы дипломдық жоба кіріспе мен екі бөлімнен және қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Бірінші бөлімде Физика пәнін оқытуда компьютерлікте технологияны қолданудың теориялық негізі жайлы ақпараттар берілген және ғаламтор желісі арқылы ақпараттандыруға арналған программалау тілдерінен тұрады, яғни HTML, CSS, JAVASCRIPT тілдері туралы, сайт құрудың жолдары және ол қалай жүзеге асатыны туралы ақпараттар берілген. Физикалық процестерді компьютерде модельдеу барысы мен ақпараттар қоры жайлы жазылған.

Теориялық бөлім. Компьютерлік модельдеу, есептеу тәжірибесі – басқа зерттеу әдістерімен салыстырғанда өзіне тән ерекшеліктері, артықшылықтары және кемістіктері бар күрделі объектілер мен жүйелерді оқып үйренудің заманауи әдістері. Сәйкесті бағдарламалармен жабдықталған дербес компьютер бірнеше секунд ішінде дифференциалдық теңдеулер жүйесін шешуге зерттелетін тәуелділік графигін тұрғызуға, зерттелетін үрдісті модельдеуге мүмкіндік береді. Өзінен өзі түсінікті жоғары оқу орындарының студенттері компьютерлік модельдер, танымның әр түрлі объектілерін зерттеудің сандық әдістері туралы хабары болуы керек, қазіргі заманғы бағдарламалық өнімдерді білуі қажет. Оқу жүйесінің жаңа түрі – кредиттік жүйе өз бетімен оқу деңгейін жоғарлатуға бағытталған.

HTML тілінің көмегімен енгізілген физикалық процестер ролі.

HTML құжатындағы абзац ұғымы Microsoft Word-тағы абзац ұғымына ұқсас. Абзац құжатта `<P>` және `</P>` жұп тегтерімен белгіленеді. Алайда, жабылатын тегті қолдану қатаң міндетті емес.

Бірақ! `<P>` тегінің ерекшелігі-оның ішіндегі мәтіннен кейін бос жол автоматты түрде қосылады.

Жаңа жолға өту `<P>` тегінің орналасуына қарамастан автоматты түрде жүзеге асырылады.

`<Html>` тегі HTML файлының басталуын анықтайды, оның ішінде тақырып (`<head>`) және құжат денесі (`<body>`) сақталады.

`<head>`

`<Head>` блогы деп аталатын құжаттың тақырыбы мәтін мен тегтерді қамтуы мүмкін, бірақ бұл бөлімнің мазмұны `<title>` контейнерінен басқа бетте тікелей көрсетілмейді.

`<meta http-equiv="Content-Type" content="text/html; charset=utf-8">`

`<Meta>` тегі әмбебап болып табылады және мүмкіндіктердің барлық класын қосады, атап айтқанда Мета тегтердің көмегімен, бұл тег жалпылама түрде аталады, парақтың кодталуын өзгерте аламыз, кілт сөздерді, құжат сипаттамасын және басқаларын қоса аламыз.

Браузер UTF-8 кодтауымен (Юникодты түрлендіру форматы, Юникодты түрлендіру форматы) айналысатындығын түсінуі үшін және осы жол қосылады.

`<title>веб-беттің мысалы</title>`

Бұл көптеген мәселелерді шешуге арналған маңызды элементтердің бірі. Windows амалдық жүйесінде тақырып мәтіні браузер терезесінің жоғарғы сол жақ бұрышында көрсетіледі

`<Title>` тегі міндетті болып табылады және міндетті түрде құжат кодында болуы тиіс.

`</head>`

Құжаттың тақырып блогының аяқталғанын көрсету үшін `</head>` жабу тегін қосуды ұмытаған жөн. Жазылу мысалы

`<header id="head">`

`<div class="container">`

`<div class="row">`

`<h1 class="lead"><b>ФИЗИКА</b></h1>`

`<p class="tagline"><h5>Табиғаттың негізгі (іргелі) қарым-қатынастарын, заңдылықтарын зерттейді.</p> Физика ғылымы ең жалпы және негізгі болатын, затты әлемнің күйін, өзгеруін және құрылымын анықтайтын жаратылыстану бөлімі болып келеді.</h6> </p>`

`<br>`

`<p> </a> <a class="btn btn-action btn-lg" href="about.html" role="button">ТОЛЫҒЫРАҚ</a></p>`

`</div>`

`</div>`

`</header>`

`<body>`

`<Body>` құжат мәтіні веб-беттің тегтері мен мазмұндық бөлігін орналастыруға арналған.

`<h1>тақырып</h1>`

Html тілін **Notepad++** бағдарламасы арқылы жаздық. Бұл **Notepad++** бағдарламасы синтаксисті, белгілеуді, сондай-ақ VHDL және Verilog аппаратурасын сипаттау тілдерін бөлектейтін Windows үшін ашық бастапқы коды бар еркін мәтіндік редактор.

Scintilla компонентіне негізделген, STL, сонымен қатар Windows API көмегімен C++ тілінде жазылған және GNU General Public License лицензиясы бойынша таратылады. Бағдарламаның негізгі функционалдығын плагиндермен де, компиляторлар мен препроцессорлар сияқты үшінші тарап модульдерімен де кеңейтуге болады. 100-ден астам форматты ашуды қолдайды.

Adobe Photoshop графикалық бағдарламасы

Adobe Photoshop - суреттерді, мәтіндерді өзгертуге, түрлендіруге, сақтауға арналған ең танымалы графикалық бағдарлама болып табылады. Adobe Photoshop графикалық бағдарламасы түстер палитрасымен жұмыс істеуге, суреттерді еңгізуге және шығаруға, контурларын ерекшелеуге, түс тандауға, сурет фильтрін тандауға, өлшемі мен кеңейтілімін өзгертуге, суреттерді түстендіруге және басып шығаруға мүмкіндік береді.

Adobe Photoshop бағдарламасымен жұмыс жасау

Adobe компаниясы өзінің ең мықты және атақты графикалық пакеттерін біріктіріп, жаңа Creative Suite, қысқаша айтқанда CS атты толық графикалық пакетін ұсынды. Оның құрамына Photoshop—пен бірге ImageReady, Illustrator, InDesign, GoLive және Acrobat программалары кірді.

Қорытынды. Бүгінгі ғылыми техника дамыған XXI ғасырда жас ұрпақты білімді, ізденгіш, шығармашылықпен жұмыс істеуге дағдыландыру үшін әр түрлі оқыту тәсілдерін қолдануға болады. Солардың бірі “Физикалық процестерді модельдеу” жүйесін физика сабағында әр түрлі физикалық құбылыстарды демонстрациялауға қолдану. Білімді белгілі бір көлемде беріп қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен шектелмей, жаңа ақпараттық технологияны пайдаланып физикалық құбылыстарды түсіндіру. Физика сабағында “Физикалық процестерді модельдеу” жүйесінде физикалық құбылыстардың анимациясын пайдаланатын болсақ біріншіден, оқушы белсенді субъектіге айналады, екіншіден практикалық әрекеті дамиды, үшіншіден, физикалық заңдылықтарды, ұғымдарды өз бетінше қортып, шығармашылық зерттеушілігі артады. “Физикалық процестерді модельдеу” жүйесін физикалық шамаларды, заңдылықтар мен құбылыстарды оқытуда пайдалану өте тиімді.

Қорытындылай келе, ақпарат алу жүйесінің жаңа түрі — жүйе өз бетімен оқу деңгейін жоғарылатуға бағытталғандықтан, білім алушылардың үйден отырып ақпарат алу кеңістігін оңтайландыру. Модельдеудің компьютерлік бағдарламасы студенттерге механикалық құбылыстарды өз бетімен зерттеуге және сонымен бірге қажетті практикалық дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Компьютерлік модельдеу, есептеу тәжірибесі — басқа зерттеу әдістерімен салыстырғанда өзіне тән ерекшеліктері, артықшылықтары және кемістіктері бар күрделі объектілер мен жүйелерді оқып үйренудің заманауи әдістері. Сәйкесті бағдарламалармен жабдықталған дербес компьютер бірнеше секунд ішінде дифференциалдық теңдеулер жүйесін шешуге зерттелетін тәуелділік графигін тұрғызуға, зерттелетін үрдісті модельдеуге мүмкіндік береді.

Жалпы физика курсының мазмұнына орай бұл пәнді “Физикалық процестерді модельдеу” жүйесінің мүмкіншіліктерін пайдалана отырып оқыту:

- оқушылардың ақыл ойын танымдық және шығармашылық қабілеттерін;
- физиканың қазіргі қоғамдағы және жалпы адамзат мәдениетін дамытудағы рөлін;
- физикадан берілетін білімді түрлі мәселені шешуде шығармашылықпен

қолдануға болатын икемділіктер мен дағдыларды оқушы бойында қалыптастырады.

Сонымен қатар, зерттеу барысында қойылған міндеттерге сай, төмендегідей әрекеттер орындалды:

- Компьютерлік бағдарламаны құруға қажетті әдебиеттер мен бағдарламалы жабдықтар іріктеліп, оның негізі болып табылатын HTML тілі арқылы жүйе құрылды;
- Android Studio бағдарламасын пайдалана отырып физикалық құбылыстарға арналған мобильді қосымша құрылды.

Жұмысымызды қорытындылай келе, келесідей **ұсыныс** беруге болады: Біз жасаған физикалық құбылыстардың анимациясын жоғары және арнайы оқу орындарының оқу процесінде қолдануға болады. Өйткені, бағдарламаны қолдану оқушылардың жоғары белсенді дүниетанымын, біліктілігін және өз бетімен жұмыс істеу аясын кеңейтеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жаңа ақпараттық технологиялардың тиімділігі. Г.Бейсенова 2006 ж
2. <http://asuasu.kz> HTML тілінің компоненттерінің орындалу үрдісі
3. Adobe Photoshop CC для всех. Нина Комолова, Елена Яковлева
4. Информатика негіздері оқу құралы – Жапарова. Г.Э 2006 ж
5. «Информатикадан 30 сабақ» Алматы, 1999ж. Н.Т. Ермеков, Ж. Караев, В.Криворучко, В. Кафтункина, «Информатика» Алматы, «Жазушы», 2001ж. Балапанов Д.
6. Web-технологиясы : оқулық / Сүлейменова, Б. Б. 2012 ж

ӘОЖ 541.124

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ БАҒДАРЛАМАЛАР

Шынжырбай Ұ., математика мамандығының магистранты

Ғылыми жетекші: **Кожашева Г.О.**, п.ғ.к., доцент

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E.mail: kozhasheva_gulnar@mail.ru

Мақалада қазіргі таңдағы жаңартылған білім беру аясында математиканы қашықтықтан оқыту кезінде кездесетін мәселелерді шешу қарастырылған. Білім алушылардың математиканы меңгеруіне және пандемия кезінде қашықтықтан білім алуға көмектесетін тиімді бағдарламалардың қолданысы көрсетілген.

Түйін сөздер: жаңартылған білім беру жүйесі, цифрлық білім беру жүйесі, қашықтықтан оқыту жүйесі.

В статье рассматриваются пути решения проблем, возникающих при дистанционном обучении математике в рамках обновленной программы. Приведены программы, способствующие усвоению математики и получению знаний при дистанционном обучении.

Ключевые слова: обновленная система обучения, система цифрового обучения, система дистанционного обучения.

In this article the author researches the problems in distance learning in mathematics within the framework of the updated educational program. The presented the programs that contribute to learning mathematics and learning from distance.

Keywords: updated training system, digital learning system, distance learning system.

Білім алушылардың жұмыс жасауы кезінде мотивациясы, тақырыптың өмірлік қажеттілігі, өзін білікті маман ретінде санай алуына итермелейтін жағдайлар туындатуы, сол пәнге деген қызығушылығы, басқа өзімен жұмыс жасайтын мамандардың арасында өзіне деген құрметті тудыра алуы айтарлықтай орынға ие болады. Ал солардың ішінде студенттерді аз қызықтыратын факторлар ақшалай қызығушылығы, тек қана марапаттауды ойлауы, заттай қызығушылығы аз орынға ие болуы керек.

Педагогикалық тәжірибесі, зерттеудің объективті факторлары, шығармашылық белсенділігіне көңіл бөлу керек. ұстаздардың инновациялық аймағында жұмыс жасауы үшін кейбір жұмыстар жүргізілуі тиімді нәтижелерге алып келеді:

- педагогикалық технологияларды қолдануы жалғыз моральді психологиялық, әлеуметтік тұрғыдан, теориялық, практикалық жақтан негізгі әдістемелік дайындығы болып саналады;

- әрбір инновациялық жаңалықтарды студенттермен жұмыс барысына енгізу үшін бөліктеп, кезең-кезең бойынша енгізудің жоспарлануы, новатор ұстаздардың лекцияларына, практикалық айналысын зерттеу;

- мектеп әкімшілігі ұстаздардың әдістемелік тұрғыдан дамуына жағдай жасауы керек.

Сондықтан да, бөлікттеп инновациялық жаңалықтарды енгізуде ең бірінші ұстаздың мастерлігіне, талпыныспен, тыным таппай еңбек етуіне алып келу. Сол кезде ғана білім берушілер мен білім алушылардың арасында қалыпты жақсы жағдай туындағанын көріге болады. Ол әрбір топтағы студенттердің өз ойын ортаға сала отыруы арқылы көрінеді, берілген мысалдар тез талдауға түседі және сол арқылы топтың белсенділігі артады, әрбір студенттің өзіндік пікір-ойы бар екені аңғарылады. Екіншіден, әдістер мен түрлермен қатар жұмыс жүргізу сабақты дұрыс жоспарлауға, сабақта белгілі бір циклдің болуына, экскурсиялар, конференциялар, білім алушылардың тиімді әрі ерекше көзқараспен жұмыс істеуіне алып келеді.

Қазіргі таңдағы компьютерлердің дамуы білім беру жүйесінің кейінгі дамуы қалай өзгереді деген сұрақтарды туындатады. Жаһанды заманда техниканың дамуы білім беру жүйесіне басқа да ресурстар қолданып оқытуға болатынын көрсетті. Біріншіден, кез келген адамның қоғаммен тікелей қарым-қатынаста болуға мүмкіндіктер ашса, екінші жағынан, адам баласының білім алып ары қарай еңбетуіне мүмкіндіктер берді. Сондықтан да, кез келген мемлекеттік білім беру жүйесін ақпараттандыру ресурстары арқылы бақылауға мүмкіндіктер берді. Ол мектептегі оқушы мектептегі білім арқылы дамитынын, ал студенттердің жоғары білім беру мекемелерінің дайындығының шамасына байланысты екендігін көрсетті. Егер де адам ешқандай білім алмайтын болса, оның білім алып жетілуі тоқтайды.

Жаңа заман талабына сай мамандарды дайындау барысында студенттердің өзін-өзі жетілуіне аса көңіл бөлініп отыр. Өзін-өзі жетілдіруге дайындығы деп – субъектінің өзінің істеріне жауапкершілікпен қарауы, педагогикалық процесс кезінде өз білімін кеңінен жетілдіруі және осы жинақтаған білімінің барлығын болашақ ұстаз ретінде қолдану дайын болу процессін айтамыз. Осы тұрғыда математика мұғалімін өзін-өзі жетілдіру үшін төмендегідей модель құрастырылған:

- Формальді бұл студенттің табиғи белсенділігінің жоғары деңгейде болуы, жауапкершілігі, өз ісін аяғына дейін орындап, кез келген ортада шешім қабылдай алуын айтамыз;
- Субъекті-бұл студенттің өзін-өзі жетілдіруге қаншалықты дайын екендігін, қандай тың идеяларға толы екендігін, өзіндік студент ретінде принциптерінің дамыта алу процессін жатқызамыз;
- Субъекті-тұлғалық-студенттің өз ісін жоспарлауға үйретеді, коррекциялық жұмыстар жүргізуіне ықпал ете атын кезең;
- Жеке – тұлғалық – студенттің маман ретінде толығымен дайын болуы, өзінің бар білімін мамандығына арнауға дайын кезін айтамыз.

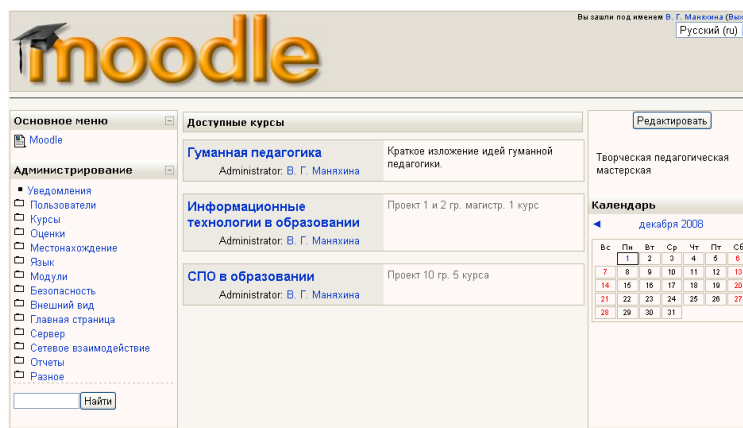
Жоғары білім беру кезінде студенттің маман ретінде дамуы үшін әлеуметтік-гуманитарлық пәндер бойынша оқыту енгізілген. Бұл пәндердің енгізілуі студенттің ғылыми тұрғыдан еңбек ете алатындай жағдай туындатады. Бұл пәндерге: философия, әлеуметтану, педагогика, психология деген сияқты пәндердің енгізілгенін көруге болады. Аталған пәндер болашақ маманның өз ісіне толықтай жауапкершілікпен қарауына жан-жақты көз қарау дамуына алып келеді. Себібі, жақсы маман атану үшін тек қана өз пәнін білу жеткіліксіз. Педагогика, психология деген пәндермен тығыз қарым-қатынаста болуы қажет.

Цифрлық білім беру жүйесі жылдан жылға көптеген өзгерістерге ие болып жаңадан электронды білім беру контенттерін кеңейту барысында қамтылып жатыр. Мысалға келетін болсақ математика пәні бойынша студенттерді дайындауда көптеген электронды оқыту жүйелерін көріп шығуға болады, олардың бірі Microsoft Office Powerpoint бағдарламасы. Бұл бағдарламаның тиімді жағы топтық жұмыстар ұйымдастыру барысында тест тапсырмаларын және т.б өздеріне қолайлы жағдайда студенттерге көрсете алады. Сонымен қатар жаңа тақырып түсіндіру барысында – жаңа терминдерді жеке-дара көрсетуде, жаңа тақырыпқа байланысты мысалдарды көрнекіліктер арқылы көрсетуде, бекіту сабақтарын жүргізуде – тақырыпқа байланысты ой дамыту сұрақтары және тереңдетілген есептерді кіргізуде, қортынды сабақ барысында – студенттердің өз алдына еңбектену арқылы тақырыпты қортындылау сұрақтарды дайындай алады. Осы сабақтар өту барсы, тест жұмыстармен жұмыс жасау және т.б сабақтарда ссылқаларды кез келген жеріне кіріктіре аламыз.

Келесі кең танымал бағдарламалардың бірі You Tube бағдарламасы. Бұл бағдарлама білім алушыларға видео, аудио тыңдалымдарды және әртүрлі аудио кітпатарды оқуға мүмкіндіктер береді.

Сонымен қоса, мемлекет тарапында оқытылуға арналған басқа да көптеген бағдарламалар бар. Олар арнайы критерилерден өтіп, әдістемелік көмек көрсетуге ыңғайлы етіп жасалынады. Қазіргі таңда білім беру жүйесін басқаруға көптеген жүйелер құрастырылған және олар әрбір білім беру мекемелерінің техникалық жағынан қамтылуына байланысты орнатылып, қолданылады. Солардың бірі Naul Learning, Moodle, Sakai бұл бағдарламаларды қолдану арқылы математика сабақтарын білім алушы мен оқытушы арасындағы қарым-қатынасты жеңілдетуге мүмкіндік береді. бұл бағдарламалар педагогтердің білім беру жүйесін басқаруы ыңғайлы етіп орнатылған. Мысалға келетін болсақ, Naul Learning бағдарламасы білім беру курстарынан құрастырылған, ол теория, практикалық сабақтарды меңгеруге жеңіл етіп, сонымен қатар, әдістемелік нұсқауларға ие. Бұл бағдарламаның тиімділігі әр түрлі жүйелерде жұмыс істеуге мүмкіндіктер береді. Олар: Windows, Linux, MacOS және өзіне тән интерфейсі мен платформасы бар. Бұл бағдарлама ақпараттарды басқаруға және оқыту курстарын меңгеруге жәрдем етеді.

Moodle - бұл бағдарлама отілген сабақтар бойынша тесттер құрастыруда және қосымша бақылау жұмыстарын жүргізуде мүмкіндіктері мол. Тест құрастыру барысында тесттің түрін көбейтуге болады: көп жауаптар бойынша таңдау, сұрақтар мен жауаптарды сәйкестендіру, жауаптардың дұрыс әлде бұрыстығын ажырату, берілген сұрақтарға қысқа жауаптар және т.б. (1-сурет)

1 сурет. Moodle бағдарламасының интерфейсі

Moodle – қашықтықтан оқыту жүйесі: Қашықтан білім беру үрдісі білім беруді басқаруға арналған модульді, объектті-бағытталған.

«Moodle» жүйесіне негізделген. Бұл жүйе Қашықтың Білім Беру Жүйесі ретінде Еуропа елдерінде кеңінен таралып, танылған. Бұл жүйенің ерекшелігі көптілділікке және әлеуметтік құрастыру педагогикасы сияқты педагогикалық принциптерде негізделген. Білім мазмұны офф-лайн және он-лайн екі режимінде оңай беріледі және алмасады. Бағдарлама жергілікті серверлерден USB-тасымалдаушыларға оңай жүктеледі. Оқытушылар бағдарлама мазмұнын Ұлттық Ақпараттандыру Орталығының сайтында кіре алады. Moodle қашықтықтан оқыту жүйесі қашықтықтан оқыту курстарын жасаудың бағдарламалық қамтамасыз ету бумасы болып табылады.

Басқарушы – жүйені толығымен басқаратын қолданушы;

- курс жасаушысы жаңа курстар жасайды, бірақ жүйенің ғаламдық орнатылымдарын басқара алмайды;
- оқытушы нақты бір курсты оқытып, оқушыға іс-әрекет түрлерін тапсырып, баға қояды;
- тьютор – өңдеу құқығы жоқ курс нұсқаушысы. Ол нұсқаулар бере алады, бірақ іс-әрекеттің жаңа түрлерін тапсырып, қолданушыларға баға қоя алмайды;

- студенттің, әдеттегідей, нақты бір курста оқу құқығы бар;
 - қонақ – тіркелгісі анықталмаған (авторланбаған) қолданушы
- Moodle жүйесінің артықшылықтары:
- Достық интерфейс жүйемен жұмыс арнайы білімді қажет етпейді;
 - жүйеде курстарды құру икемділігі (курсты құруда, әдістерді, оқыту және бақылау түрлерін таңдауда оқытушының кең мүмкіндіктері);
 - Курс мазмұнын автоматтандыру;
 - Көрнекіліктің жоғары дәрежесі (студенттер басқа студенттердің шешімдерін көру, басқа студенттердің жіберген қателіктерін табу және түзеу мүмкіндіктері бар);
 - Студенттердің өзара және өзіндік бақылау мүмкіндігі.
 - Студент бағаланбайтын тестіні өтуі мүмкін және өзінің жіберген қателіктерін көре алады;
 - сонымен қатар тестіні өтудің белгіленген саны мен тестің берілген сұрағына жауап беру әрекетінің санын ұйымдастыруға болады.
 - Орта өзара бақылаудың да ұйымдастырылуын ескереді:
 - студенттер тапсымаларды орындау және орындалған тапсырмаларды қарастыру, бір бірін тексеру;
 - Студентке қолайлы кез-келген уақытта оқу мүмкіндігі;
 - Материалды көп қайтара өту (оқу) мүмкіндігі;
 - өткен модульге әрқашан қайтып оралуға болады.

Әрбір оқушымен жекелей жұмыс істеу, оқушылардың белсенділігін арттыру ұстаздарың жұмысына өзгерістерді енгізуді қажет етеді. Бір ұстаздың оннан көп балалармен жұмыс істеуі заман талабына сәйкес келмей, артта қалып бара жатқанын аңғаруға болады. Педагог-новаторлардың жұмысына көптеген альтернативті жұмыстар енгізіліп жатыр. Яғни, ол бір ұстаздың бірнеше топтармен жұмыс жасауына ыңғайлы жағдай жасайды. Компьютермен жұмыс қазіргі аңда кең танымал және педагог пен білім алушының арасында тікелей бір-біріне тәуелді қарым-қатынасты болдырмайды. Компьютер болашақ ұстаздармен жұмыс үшін көптеген техникалық мүмкіндіктер беріп отыр. Яғни, тікелей қарым-қатынастың жоқтығына қарамаста, әр түрлі ресурстарды пайдала отырып, білім алуға көп мүмкіндіктер береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Матвиюк В.М. Анализ применения информационно-коммуникативных технологий в жизни общества и человека/Материалы Всероссийской научно-практической конференции, 2015
2. Кожашева Г.О., Ескендилов К.Б. Современные виды и формы дистанционного обучения, Наука и жизнь Казахстана, № 5/3, 2020
3. Топунова М.К. Оценка качества знаний учащихся при дистанционном обучении в системе начального общего образования//Дистанционное и виртуальное обучение.-2012. №2

ӘОЖ 378

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Халиоллева С. Н., педагогика және психология факультетінің білімгері
Ғылыми жетекші: **Жексембаева Ж.Р.**, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор(доцент) м.а.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: s_haliollaeva@bk.ru

Мақалада бүгінгі таңдағы білім беру саласындағы орын алған өзгерістер көтеріліп, «пандемия» түсінігі ашылып, пандемия жағдайында қашықтан білім алудың өзектілігі

нақтыланған. Сонымен қатар, қашықтан білім берудің тарихы жан-жақты ашылып, даму перспективалары айқындалған.

Түйін сөздер: Пандемия, эпидемия, қашықтан оқыту, ZOOM, Google Meet, Platonus, MOODLE оқыту платформалары

Данной статье затронуты острые проблемы в сфере образования, уточнено понятие «пандемия», актуальность дистанционного обучения. История становления дистанционного обучения и перспективы его развития.

Ключевые слова: Пандемия, эпидемия, дистанционное обучение, ZOOM, Google Meet, Platonus, MOODLE платформалары.

This article touches on acute problems in the field of education, clarifies the concept of "pandemic", the relevance of distance learning. The history of the formation of distance learning and prospects for its development.

Key words: Pandemic, Epidemic, Distance learning, ZOOM, Google Meet, Platonus, MOODLE platforms.

Адамзат өркениеті дамыған тұста пандемия әлемге жылдам тарап, көп адамның өмірін қиюы мүмкін. Өйткені әлем халықтарының бір-бірімен байланысы артып, бір қаладан не мемлекеттен екінші елге жету тез бола түскен. Ауру ошағында үрейленген адамдар тез арада басқа жерге кетуге тырысып, вирустың жылдам таралуына себеп болады. Бүгінгі таңда білім беру саласына елімізде болып жатқан пандемияға байланысты көптеген өзгерістер еніп жатыр. Пандемия – бұл аурудың ең қауіпті түрі, яғни әлемнің басым көпшілігін қамтитын эпидемия [1].

Пандемия кезіндегі өте өзекті мәселелерінің бірі – қашықтықтан оқыту болып отыр. Қашықтықтан оқыту – кез келген уақытта, кез-келген жерде ақпараттық технологиялар көмегімен білім алу процесі.[2] Қашықтықтан оқыту – бұл заман талабына сай өзгеріп отыратын арақашықтықта білім беру. Бүгінде бұл онлайн білім беру. Қазіргі таңда қашықтықтан оқыту білім беру саласында перспективалы бағыттардың бірі болып табылады деп айтсақ, қателеспейміз. Ол адамдардың еш кедергісіз білім алуына мүмкіншілік жасайды.

Дәстүрлі оқыту дегеніміз - мұғалімнің жұмысы ең алдымен білім мен іс-әрекет тәсілдерін жеткізуге бағытталған, дайын формада оқушыларға беріліп, репродуктивті ассимиляцияға арналған; мұғалім - бұл білім беру үдерісінің жалғыз бастамашысы. [3]

Дәстүрлі оқытудың айырмашылығы:

- шамамен бірдей жас пен шеберлік деңгейіндегі оқушылар мектептің барлық кезеңінде тұрақты болып қалатын сыныпты құрайды;
- сынып бір жылдық жоспар және кесте бойынша бағдарлама бойынша жұмыс істейді. Нәтижесінде балалар мектепке жылдың бір мезгілінде және күннің алдын-ала белгіленген сағаттарында келуі керек;
- оқудың негізгі бірлігі - сабақ;
- сабақ, ереже бойынша, бір оқу пәніне, тақырыпқа арналған, соның арқасында сынып оқушылары сол материалмен жұмыс істейді;
- оқушылардың сабақтағы жұмысын мұғалім қадағалайды: ол өз пәні бойынша оқу нәтижелерін, әр оқушының жеке оқу деңгейін бағалайды және * оқу жылының соңында оқушыларды келесі сыныпқа ауыстыру туралы шешім қабылдайды ;
- оқу кітаптары негізінен үй тапсырмасында қолданылады.

Қашықтықтан оқыту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2007 жылғы 24 қарашадағы №590 бұйрығымен бекітілген.[3]

Осыған байланысты көп мемлекеттердің алдында қашықтықтан оқытудың жағымсыз салдарын жеңіп, білімгерлерге үздіксіз білім беру міндеті тұрды. Оқытушылар мен білімгерлер білім беру саласына қойылатын үлкен талаптарды қанағаттандыруы қажет. Онлайн білім беру жүйесі біліктілікті талап етеді. Онлайн оқыту барысында білімгерлердің білім алуға деген оқу мотивациялары төмендегенін байқауымызға болады.

Сол себептен бұл мәселе өте өзекті тақырыптардың бірі деп айтуымызға болады. Қашықтықтан оқытудың аудио конференция, видео конференция, бейне дәрістер, веб-сабақтар, телеарналар сияқты түрлері бар. Қашықтықтан оқытудың әр түрлі платформаларын іздестірді. Оқытушы мен білімгерлердің кедергісіз білім алуына арналған ақпараттық технологияларды жасады. Мұғалімдер мен оқушыларды қашықтықтан оқытуға үйретуге арналған курстар өткізілді. Қазір білім алу мекемелерінде ZOOM, Google Meet, Platonus, MOODLE платформалары қолданыста, сонымен қатар оқытушының лекцияларын YouTube желісінен қарауға болады. Қашықтықтан оқытудың кемшілігімен қатар артықшылықтары да кездеседі.

Қашықтықтан білім беру проблемаларын шешуде шетел ғалымдарынан Е.Дейкстра, П.Деннинг, Д.Коллинз, Д.Кнут, С.Пейперт, Б.Хантер, орыс ғалымдарынан И.В.Вострокнут, С.Г.Григорьев, В.П.Демкин, С.А.Жданов, А.Ю.Кравцова, Г.А.Краснова, В.В.Лукин, Е.С.Полат, И.В.Роберт, И.Н.Скопин, О.Г.Смолянинова, А.Н.Тихонов, И.И.Трубина, С.А.Щенников зор үлес қосқан. Сонымен қатар, Қазақстанда Г.Б.Ахметова, Ә.І.Тәжіғұлова, Г.Қ.Нұрғалиева, Е.А.Нәбиев, Ж.К.Нұрбекова, Ж.М.Тусубаева, С.С.Құнанбаева, С.С.Үсенов, В.В.Гриншкун, Б.Б.Баймұханов, А.Т.Чакликова, Е.Ө.Медеуов, Д.М.Жүсібалиева, Е.Ы.Бидайбеков, Т.О.Балықбаев ғалымдардың еңбектері де елеулі маңызды рөл атқарады.

Қазіргі таңда елімізде болым жатқан пандемия тек экономика, саясат жағына ғана емес білімге де зор әсерін тигізді. Білім саласына алып келген үлкен өзгерістерінің бірі - қашықтықтан оқыту. Білім саласы өте ауқымды үрдіс болғандықтан қашықтықтан оқыту өте өзекті мәселелердің бірі деп айтуымызға себепкер болып отыр. Қашықтықтан оқыту білімгерлер мен оқытушылармен қатар ата-аналарға да аса маңызды тақырып болды деп айта аламыз.

Қашықтықтан білім беруде берілген білімді берік игеруде білімгердің оқу мотивациясының жоғары болуы маңызды деп ойлаймыз. Сондықтан да, «мотивация», «оқу мотивациясы» деген ұғымдарды қарастыруды жөн көрдік.

Психологиялық тұрғыдан қарастыратын болсақ, мотивация - бұл ойлардың мінез-құлыққа әсер ету процесі. Мысалы, көлік жүргізу ойларға әсер етеді, ал сол ойлар мінез-құлыққа әсер етеді. Циклдің әр кезеңіне көзқарастар, сенімдер, ниеттер, күш-жігер мен бас тарту кіреді. Осы аспектілердің барлығы адамның мотивациясына әсер етеді. Психологиялық теориялардың көпшілігі мотивация тек адамның ішінде болады деп тұжырымдайды, бірақ әлеуметтік-мәдени теориялар мотивацияны әлеуметтік топтардың мәдени контекстіндегі әрекеттер мен әрекеттерге қатысу нәтижесінде білдіреді.

Маслоудың қажеттілік иерархиясы. Адам мотивациясы теориясына Авраам Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы және Герцбергтің екі факторлы теориясы кіреді. Маслоу Адам мотивациясының теориясы - мотивацияның кеңінен талқыланған теорияларының бірі. Абрахам Маслоу адамның табиғатынан жақсы деп санады және адамдардың үлкен әлеуетке ие үнемі өсіп келе жатқан ішкі талпынысы бар екенін алға тартты. Қажеттіліктер иерархиясы - бұл адамның мотивтері үшін кеңінен қолданылатын классификация схемасы.

Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы отбасы және қоғамдастық сияқты белгілі бір сипаттамаларға баса назар аударады, оларға қанағаттандыру қажет қажеттіліктер кіреді. Негізгі қажеттіліктер, қауіпсіздік, сүйіспеншілік, меншік пен сыйластық алдымен адамның өзін-өзі жүзеге асыруына жетуі үшін қанағаттандырылуы керек. Қажеттіліктер пирамида шеңберінде қабаттасуы мүмкін, бірақ алға жылжу үшін төменгі қажеттіліктерді қанағаттандыру қажет. Кейбір негізгі қажеттіліктерге тамақ пен баспана кіруі мүмкін. Қауіпсіздіктің қажеттілігі - қорғауды алу. Адамға сүйіспеншілік / тиесілік сезіну үшін ол сүйіспеншілік пен сүйіспеншіліктің қандай да бір түрін сезінуі керек. Жеке өмірдегі біліктілік пен бақылау құрметке деген қажеттілікті қанағаттандырумен байланысты. Төмен және жоғары қажеттіліктерді қанағаттандыра алмау психикалық денсаулыққа зиян тигізуі мүмкін. Бұл жасөспірім кезінде депрессия мен өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелуі

мүмкін. Егер жасөспірім кезінде қауіпсіздік қажеттіліктері қанағаттандырылмаса, онда адамда сенім аз болады. Зерттеулер көрсеткендей, қоғамдағы достарды жай ғана қолдау эмоционалдық проблемаларды азайтады. Уақыт өте келе эмоционалды және психикалық проблемаларды азайту үшін осы қажеттіліктерді қанағаттандыру өте маңызды.

Американдық мотивация психологы Абрахам Х. Маслоу (1954) бес иерархиялық кластардан тұратын қажеттіліктер иерархиясын жасады. Маслоудың айтуы бойынша, адамдарды қанағаттандырылмаған қажеттіліктер түрткі болады. Қажеттіліктер негізгіден (ең төменгіден ең қиынға дейін) келтірілген: [5]

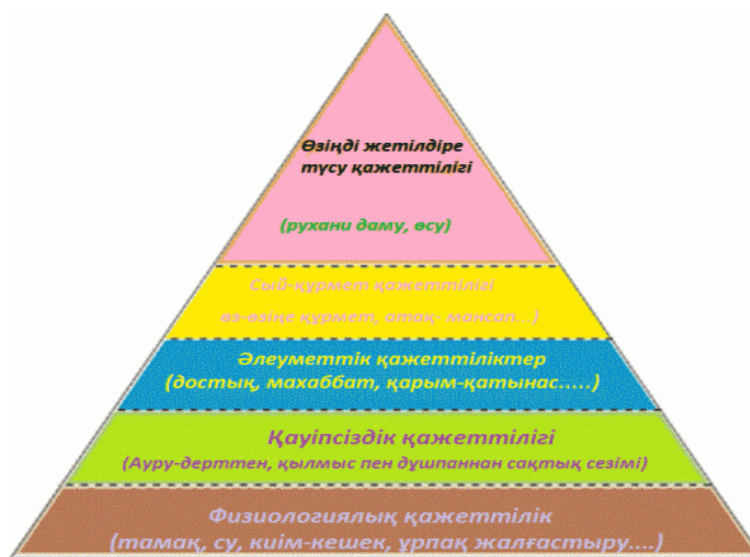
Физиология (аштық, шөлдеу, ұйқы және т.б.)

Қауіпсіздік / қауіпсіздік / баспана / денсаулық

Әлеуметтік / махаббат / достық

Өзін-өзі бағалау / Тану / Жетістік

Өзін-өзі тану / толық әлеуетке жету

Сурет 1. А. Маслоудың қажеттілік иерархиясы

Негізгі талаптар пирамиданың бірінші сатысына негізделген: физиология. Егер осы деңгейде тапшылықтар болса, барлық мінез-құлық оны қанағаттандыруға бағытталады. Негізінде, егер біреу ұйықтамаған немесе дұрыс тамақтанбаған болса, ол сіздің өзін-өзі бағалауға деген ұмтылысыңызға қызықпайды. Кейіннен екінші деңгейге ие адамдарда қауіпсіздік қажеттілігі оянады және т.с.с. Осы екі деңгей шоғырланғаннан кейін мотивтер әлеуметтік салаға, үшінші деңгейге ауысады. Психологиялық қажеттіліктер төртінші деңгейді құрайды, ал иерархияның шыңы өзін-өзі тану және өзін-өзі жүзеге асыру болып табылады.

А. Маслоудың қажеттіліктер теориясының иерархиясын келесідей қорытындылауға болады:

- Адамдардың тілектері мен тілектері бар, егер олар қанағаттанбаса, мінез-құлыққа әсер етуі мүмкін.
- Адам өмірі үшін маңыздылықтың әр түрлі деңгейлері қажеттіліктердің иерархиялық құрылымында көрінеді.
- Иерархияның жоғары деңгейіндегі сұраныстар төменгі деңгейдің талаптары ең аз дегенде қанағаттандырылғанға дейін кейінге қалдырылады.
- Иерархияның жоғары деңгейіндегі қажеттіліктер жеке басымен, адамгершілігімен және психологиялық денсаулығымен байланысты.

Қашықтықтан оқыту кезінде мотивация өте жоғары орын алады. Білімгерлердің оқу мотивацияларын көтеру мақсатында келесі сабақ жоспарын ұсынамыз. Педагогика және психология мамандығында жүргізілетін «Педагогика» пәнінен бірнеше дәріс және практикалық сабақтардың жоспарының түрлі кезеңдерін ұсынуды жөн деп көрдік.

Ұйымдастыру кезеңі. Сәлеметсіздерме құрметті білімгерлер, сабағымызды жақсы көңіл-күймен бастау үшін бір-бірімізге жылы лебізімізді білдірейік. Ол үшін уацаап желісін пайдаланып білімгерлер ортақ чатқа жағымды СМС хабарламалар жолдайды. Жарайсыздар!

Жаңа лекция. Құрметті білімгерлер осы сабақта жеткіңіз келетін мақсатты жазып қойыңыз, бүгінгі дәрісімізді пресс-конференция түрінде өткізетін боламыз. Бүгінгі біздің тақырыбымыз «Педагогиканың жалпы мәселелері». Сіздерге «Борттық журналды» толтыруларыңызды өтінемін. Бұл әдіс сын тұрғысынан ойлау технологиясының тиімді әдістерінің бірі. Ол түсіндірілген материал бойынша көрсетілген кестені толтырып түсіндірулеріңізді сұраймын.

Бұл тақырып бойынша маған таныс	Жаңадан білгенім

Сергіту сәті. Білімгерлер енді бойымызды бір сергітіп алайық, музыка қосылады, орнымыздан тұрып сол музыкаға билейік.

Дәрісті бекіту. «Түймедақ әдісі» Білімгерлер түймедек салып, ортасына бір ғалымды жазады, ал шоктарына еңбектерін жазады.

Рефлексия. «Бес саусақ» әдісі арқылы өз ойларыңызды білдіруге болады.

Б – білдім

С- сездім

О-ойландым

Ш – шештім

К – келісемін

Бұл жоспарда әдіс-тәсілдер, технологиялар көптеп қолданылған болатын. Соның нәтижесінде білімгерлердің сабаққа деген белсенділігінің артып, мотивациялары жоғарылап, қызығушылықтарының артқанын аңғаруға болады. Пайдаланылған әдістер сыни тұрғысынан ойлау технологиясының тиімді әдістерінің бірі. Бұл технологияда С.Н. Лысенкова бойынша материалды меңгеру үш кезеңнен тұрады:

- алдынала даярлық;

- жаңа ұғымдарды дәлелдеу, оларды жинақтау, қолдану;

-оқу іс-әрекеті және ойлау әдістерін дамыту.Оқу материалдарын осылайша деңгейлеу білімді ұзақ уақыт есте сақтауға мүмкіндік береді. Сонымен қашықтықтан білім беру жағдайында білімгерлердің оқуға деген қызығушылықтарын ояту мен дамыту берік білімнің іргесі деген қорытынды жасауымызға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бургасов С. П. // Большая медицинская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. Б. В. Петровский. — 3 изд. — М. : Советская энциклопедия, 1982.

2. Ахметова Г.К., Караев Ж.А., Мухамбетжанова С.Т. Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі // Алматы: АҚ «ҰБАО «Өрлеу», 2013.

3. Бертон В. Оқытудың принциптері және оны ұйымдастыру. / Пер. ағылшын тілінен. - М.: Педагогика, 2014. – 220б.

4. Приказ Министерства образования Российской Федерации от 27.06.2000 №1924 "Об эксперименте в области дистанционного образования "

5. Maslow, Abraham. *Oxford US English dictionary*. Басты дереккөзінен мұрағатталған

6. Ахметова Г.К. Педагогика: Оқулық.-лматы: Қазақ университеті, 2006

7. Әбиев Ж. Педагогика: - Алматы: Дарын, 2004.

ӘОЖ-378;371

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ырымтай А. Ж., Тойғанбек А. С., Тлеубай Д.Т., 4 курс студенттері

Ғылыми жетекші: **Сапарғалиева А. Ж.,** PhD, қауымдастырылған профессор м.а.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aizhan_sapargaliyeva@mail.ru, Darklink001@mail.ru,
aizhan_sapargaliyeva@mail.ru

Мақалада жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын алдын алудың теориялық негіздері қарастырылған. Мінез-құлқында ауытқулары бар жасөспірімдердің саны күрт көбеюі қазақстандық қоғамда алаңдатушылық тудыруда. Соңғы уақытта бірқатар себептерге байланысты, соның ішінде қоғамның тұрақсыздығы мен қарқынды әлеуметтік өзгерістерді тудыратын, өзін-өзі анықтауға және жеке адамның тұрақтылығына жоғары талаптар қоятын, сондай-ақ девиантты мінез-құлықты және деградация мен өзін-өзі жоюды тудыратын теріс үрдістер күшейе түсуде. Бұл аталған мәселені жан жақты зерттеп, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын алдын алудың жолдарын қарастыруға түрткі болып отыр.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, алдын алу, жасөспірім, әлеуметтік, импульсивті мінез-құлық.

В статье представлены теоретические основы профилактики девиантного поведения у подростков. Резкое увеличение количества подростков с поведенческими расстройствами вызывает беспокойство казахстанского общества. В последнее время по ряду причин, включая негативные тенденции, вызывающие нестабильность в обществе и быстрые социальные изменения, высокие требования к самоопределению и стабильности личности, а также девиантное поведение и деградацию и самоуничтожение. Это способствует всестороннему изучению данного вопроса и поиску способов предотвращения девиантного поведения среди подростков.

Ключевые слова: девиантное поведение, профилактика, подростковый возраст, социальное, импульсивное поведение.

The article presents the theoretical foundations for the prevention of deviant behavior in adolescents. The sharp increase in the number of adolescents with behavioral disorders is causing concern in Kazakhstani society. Recently, for a number of reasons, including negative tendencies causing instability in society and rapid social changes, high requirements for self-determination and personal stability, as well as deviant behavior and degradation and self-destruction. This contributes to a comprehensive study of this issue and the search for ways to prevent deviant behavior among adolescents.

Key words: deviant behavior, prevention, adolescence, social, impulsive behavior.

Бүгінгі таңда мінез-құлқында ауытқулары бар жасөспірімдердің контингент санының күрт көбеюі қоғамның өзекті мәселесіне айналып отыр. Сондықтан жасөспірімдердегі девиантты мінез – құлықты алдын алу мәселесі, оқу орнының атқаратын жетекші факторларының бірі болып табылады. Соңғы уақытта бірқатар себептерге байланысты, соның ішінде қоғамның тұрақсыздығы мен қарқынды әлеуметтік өзгерістерді тудыратын, өзін-өзі анықтауға және жеке адамның тұрақтылығына жоғары талаптар қоятын, сондай-ақ девиантты мінез-құлықты және деградация мен өзін-өзі жоюды тудыратын теріс үрдістер күшейе түсуде.

Бұл терең әлеуметтік-экономикалық, саяси өзгерістер мен нарықтық қатынастарға көшудің салдарынан туындаған әлеуметтік проблемалармен, қоғамдық дағдарыс пен халықтың көп бөлігінің кедей күн кешуімен тікелей байланысты.

Дегенмен, қазіргі уақытта көп жағдайда бұл бұзылулардың салыстырмалы шыңы жасөспірім кезеңінде байқалады. Ол жасөспірімнің психологиялық ерекшеліктерімен анықталады (тәуелсіздік қажеттілігін жүзеге асыруда қайшылық, жанжал тудыратын факторларды қолдана отырып әрекет етеді).

Жасөспірімдердің бастан кешіретін қиындықтары олардың мінез-құлықтарының сипаттамалық ерекшеліктеріне байланысты. Мінез-құлықтың ауытқуы жылдам қарқында никотинұмарлық пен маскүнемдікке, есірткі мен улы заттарды қабылдауға алып келеді. Бұл, өз кезегінде жалпыадамзаттық, қоғамдық нормадан ауытқу болып табылады.

Қазақстандағы криминогендік ахуалдың шиеленісуі аясында тұтастай алғанда жастар қылмысының барлық түрлері мен көрсеткіштері өсуде. Қылмыскерлердің жасының жалпы төмендеуіне орай, қазіргі таңда 14-17 жас аралығындағы жас өспірімдер тобы ең криминогендік белсенді болып табылады. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекцияда есепте тұрған жасөспірімдер саны күрт өсуде.

Ғылыми әдебиеттерде девиантты мінез-құлық жасөспірімнің психологиялық ерекшеліктерімен қатар қарастырылады. «Өтпелі жас» және оның психологиялық ерекшеліктері (норма мен ауытқу) ұзақ уақыт бойы психологтарды қызықтырып келеді.

Қазіргі уақытта «девиантты» мінез-құлық сияқты құбылысқа философиялық, психологиялық және педагогикалық негіздеме беруге тырысатын көптеген гипотезалар, тұжырымдамалар бар. Биогенетикалық концепциядан мәдени-тарихи концепцияға дейінгі ауытқыған, девиантты мінез – құлықтың көптеген тұжырымдамалары белгілі.

Биогенетикалық тұжырымдамалардың авторлары (З.Фрейдтен бастап Э. Торднайк, К. Бюлер, Э. Майер, А. Джексон және А. Маслоу) адамның жеке дамуында жетекші рөл атқара отырып, оның табиғи-биологиялық бастауы, қоғамға қарсы мінез-құлықтың, мінез-құлықтағы ауытқулардың барлық себептерін адам биологиясынан, қылмыстың арнайы генетикалық құрылымдарынан іздеу керек деп санайды [1].

Биологиялық және антропологиялық бағыттың дамуында қылмыстық құқықтың антропологиялық мектебі үлкен рөл атқарды. Оның негізін қалаушы итальяндық психиатр Сезаре Ломбросо (1835-1909) болған. Оның теориясының философиялық негізі социал-дарвинистік идеялармен біріктірілген позитивизм болып табылады. Ломбросоның пайымдауынша қылмыс-бұл табиғи және қажетті құбылыс, атап айтқанда адамның туылуы мен өлімі және сауығуы мен ауруына пара-пар келеді (Кейіннен Ломбросо қылмыс белгілі бір дәрежеде әлеуметтік ортаға байланысты екенін мойындады). Ш. Ломбросо және оның ізбасары неміс психиатры Эрнст Кречмер адамның физикалық конституциясы мен психикалық ерекшелігі, сонымен бірге, мінез-құлық ерекшелігі арасындағы байланыс идеясын ұстанады. Олар осы белгілер бойынша адамдарды үш түрге бөлді (эндоморф, мезоморф, эктоморф). Сонымен қатар, олар спорттық тұрғыда жақсы дамыған адамдар (мезоморфтар) ауыр зорлық-зомбылыққа бейім болуы мүмкін деп мәлімдеді. Ч. Ломбросо адамның бас сүйегі мен бетінің антропометриялық өлшеміне қарай фотальды түрде қылмыстық типтегі тұлға қалыптасады деген ойда [2, 142 б.].

Қоршаған ортаны түсінуге бағытталған абстрактілі-социологиялық көзқарас және адамның табиғатын натуралистік тұрғыда көрсететін көзқарас, адамның биологиялық және әлеуметтік болмысынан туындайтын екі фактор теориясы деп аталатын әлеуметтік – биологиялық тұжырымдамалармен байланысады. Онда генетикалық жүйе адамның әлеуметтік мінез-құлықын басқарады деп тұжырымдалады, бұл тәсілдің авторлары таңдау арқылы адам табиғатын жақсартуға тырысады деген ойда [3, б.36].

Девиантты мінез-құлықтың әртүрлі теориялары мен тұжырымдамаларының ішінде психоаналитикалық бағдарлауды зерттеу маңызды орын алады, оның негізін қалаушы З.Фрейд болып табылады. Оның ізбасарларының еңбектерінде (А.Адлер, Э. Фромм, К.

Хорни, В. Шуту және т. б.) қылмыстың генезисі девиантты мінез-құлықтың басқа түрлерімен қатар қарастырылады, мысалы, невроз, психастения, жыныстық бұзылулар, әлеуметтік бейімделудің әртүрлі формалары және т.б. Психоаналитикалық тұжырымдамаларды қолдайтындардың пікірінше, ауытқыған мінез-құлық байқалатын адамдардың бойынан жоғары мазасыздық, агрессивтілік, бұлшықеттердің сіресуі, кемшіліктер кешені көрінеді. Зорлық-зомбылықтың түпкі себебі ретінде қызмет ететін агрессивтіліктің сипатына ерекше назар аударылады [4, 42 б.].

Қазіргі жағдайда әлеуметтік бейімделу тұжырымдамалары бірқатар ғалымдардың (Т.Шибутани және т. б.) еңбектерінде кеңінен зерттелген, олар девиантты мінез-құлықты әлеуметтік өзгерістермен түсіндіреді, нәтижесінде бұрынғы стандарттар маңыздылығын жоғалтады, сондықтан кейбір адамдар ескі нормалар мен құндылықтарды ұстануға тырысқан кезде қоғаммен қатынас жасай алады, ал басқалары жаңадан пайда болған құндылықтар мен нормаларға назар аударады.

Осыған сәйкес девиантты мінез-құлықтың үш кезеңі бөлінеді:

1) Конфорлы мінез-құлық -қоғамдағы жағымды нормалардан, көзқарастардан ерекшеленетін эталондық (референттік топтың) талаптарына бейімделу. Девиантты мінез-құлықтың бұл түрі қалыптасқан топтың нормаларына бейімделумен тұтастай алғанда қоғамның нормалары мен құндылықтарының санасымен үйлесетіндігімен сипатталады.

2) Импульсивті мінез-құлық мінез-құлықтың тән стандарттарына қайшы келетін қатты қозудың әсерінен пайда болады және өзін-өзі ұстауының уақытша жоғалуымен бірге жүреді.

3) «Компульсивті» мәжбүрлі мінез-құлық. Жеке тұлғаның кейбір оқиғалар мен фактілерге тұрақты реакциялармен жауап берген кезде және ол өзгерте алмайтын (тіпті мінез-құлқының мағынасыздығы мен қауіптілігін біле отырып) жеке тұлғалардың нашар бейімделуімен байланысты мәжбүрлеудің ерекше түрі ретінде қарастырылады. Бұл мінез-құлық қорлаудың әсерінен немесе есірткінің әсерінен табиғи қорғаныс реакциясы ретінде пайда болады [5, 80 б.].

Девиантты немесе нормадан ауытқыған мінез-құлық ұғымы, ең алдымен, «норма» ұғымымен байланысты, өйткені девиантты мінез-құлық оның мәнін анықтау үшін негізгі бастапқы критерий ретінде «әлеуметтік норма» ұғымы қолданылған кезде ғана белгілі бір мағынаға ие болады [4, 5-бет].

«Қалыпты» мінез-құлық түсінігі дені сау немесе «норма» сипатындағы түсінік сияқты салыстырмалы. Осы тұрғыда, П.Д. Ганнушкиннің «бір жағынан «тұлға» немесе «даралық» сияқты екі терминнің үйлесуі, екінші жағынан «норма» немесе «орташа шама» деген сөздері орынды, мұндай бірігу ішкі қарама – қайшылықты тудырады, бұл екі терминнің бір - бірімен мүлдем сәйкес келмейтіндігін көрсетеді» [6, 4-бет].

Әдетте девиантты мінез-құлық кең және тар мағынасымен ерекшеленеді. Кең мағынада, бұл әлеуметтік нормадан адасқан немесе ауытқып кеткен кез-келген адамның мінез-құлқы. Тар мағынада, девиантты мінез-құлық қылмыстық жазаға әкеп соқпайтын, басқаша айтқанда, қарама-қайшылықтар болып табылмайтын ауытқуларды білдіреді (С.В. Бахрушин).

Сонымен қатар, біріншілік және екіншілік ауытқуларды ажыратады (С.В. Бахрушин). Біріншілік ауытқу-бұл әртүрлі себептері бар (адамның) бағынбауы», қандай да бір себептермен «нормативтік» мінез-құлық түсінігіне қарсы өзін-өзі жүзеге асыруға деген ұмтылысы және т.б.) нормативтік емес мінез-құлық. Екіншілік ауытқу-бұл қоғамда бұрын кездескен мінез-құлық белгісін растау (еркін немесе еріксіз) [7, 5-бет].

Я. И. Гилинский девиацияның жасампаз, позитивті сипатына бірінші болып назар аударды. «Девиация -бұл өзгергіштіктің әмбебап формасы, механизмі, әдісі, демек, әр жүйенің өмірлік белсенділігі, дамуы» [8, 6.76]. Мұндай көзқарас синергетикаға, шығармашылықтың кейбір теорияларына жақын. З.И. Васильеваның ойынша, адам қоғаммен қатынаста төрт түрдегі мінез-құлық танытуы мүмкін: нормадағы мінез-құлық, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, девиантты мінез-құлық, заңсыз мінез-құлық [9, 165 б.].

Девиантты мінез-құлықтың танымал теориясы-ф.Мертонның «әлеуметтік аномия» теориясы болып табылады. Р.Мертон девиантты мінез-құлықтың әлеуметтік

құрылымдармен тығыз байланысын көрсете отырып, әлеуметтік құрылымдар қоғамның жекелеген мүшелеріне белгілі бір қысым көрсетіп, оларды жалпы қабылданған ережелерден ауытқуға итермелейтінін айтады [10, 80-бет].

Ауытқыған немесе девиантты мінез-құлық-бұл әлеуметтік-психологиялық ұғым, өйткені ол белгілі бір тарихи қоғамда қабылданған тұлғааралық қатынастардың, іс-әрекеттердің, іс-әрекеттердің және психикалық денсаулық аясында жасалған мәлімдемелердің нормаларынан ауытқуды білдіреді [11, б.77]. Басқаша айтқанда, бұл мінез-құлықтың бұзылуы нейропсихиатриялық ауруларға байланысты емес.

Жоғарыда айтылған көзқарастарға сүйене отырып, біз зерттеуімізде жасөспірімдердің «девиантты мінез-құлық» ұғымын психикалық сау адамның іс-әрекеттері қоғамның дамуының белгілі бір кезеңінде ресми түрде белгіленген немесе іс жүзінде қалыптасқан нормалар мен ережелерге сәйкес келмейтін, қолайсыз әлеуметтік дамудың нәтижесі ретінде анықтауға болатындығын және тұлғаның әлеуметтену процесінің бұзылуы болып табылатындығын анықтадық.

Осылайша, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлық өзіндік сипатқа ие. Әртүрлі ауытқулардың себептері арасында, жоғарыда айтылғандай, әлеуметтік-психологиялық, психологиялық-педагогикалық, психологиялық-биологиялық факторлар ерекшеленеді. Сонымен қатар, осы себептердің арасында мінездің ерекшеліктері үлкен рөл атқарады. Жасөспірімнің мінез – құлқын түсіну оның мінез-құлқын анықтайтын маңызды белгілерді білуді қажет етеді. Мінез-құлықтың әдеттегі мотивтері, жасөспірім үшін қоршаған шындыққа, басқа адамдарға және өзіне деген қарым-қатынастың мәні болып табылады. Әр жасөспірімнің басқаларға тән емес ерекшеліктері бар. Әр жасөспірімге тән қасиет әртүрлі жолдармен көрінеді-біреуінде ол жарқын көрінсе екіншісінде әлсіз түрде көрінуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <http://www.socil.ru/?p=835>
2. Пятунин В.А. Психолого-педагогические особенности девиантного поведения: Учеб. пособие. Ч.II. Факторы формирования девиантного поведения. Магнитогорск: МГПИ, 2009. – 142 с.
3. Ландова Л.А., Шурупова М.Ф. Социологическая теория девиантного поведения // Социально-политический журнал. – 1993. - № 4. – С. 35-42.
4. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. // Вопросы психологии. – 1998. - № 5. – С. 141-145.
5. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1987. – 309 с.
6. Гарбузов В.И. Нервные дети: Советы врача. – Л.: Медицина, 1990. – 176 с.
7. Пятунин В.А. Психолого-педагогические особенности девиантного поведения: Учеб. пособие. Ч.І. Основные формы девиантного поведения. – Магнитогорск: МГПИ, 1999. – 110 с.
8. Гилинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социс. – 1991. - № 4. – С. 76-80.
9. Почивалова Ж.Г. Подготовка будущего учителя к взаимодействию со школьниками с девиантным поведением в условиях образовательного процесса. – Дис. ... канд. пед. наук. – Челябинск, 2000. – 165 с.
10. Клейберг Ю.А. Социальные нормы и отклонения. 2-е изд. М.: Вита-Пресс, 1997. – 140 с.
11. Девиантное поведение детей и подростков: проблемы и пути их решения / Под ред. В.А. Никитина. – М.: Просвещение, 2006. – 147 с.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Баймырзаев Қ.М. АЛҒЫ СӨЗ	3
Akylbekova A. B., Kalibekova R.E. AGROBIOLOGICAL JUSTIFICATION OF OBTAINING STABLE CORN GRAIN YIELDS IN THE CONDITIONS OF THE ALMATY REGION	4
Dauletbekkyzy N. ENGLISH BY MEANS OF SONGS	6
Абдухаликова К.Х, Досумбекова Э.С, Жекенова А.Б. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ	11
Абикенова М. АЙМАҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	15
Абишева Т. ДЕВИАНТТЫ ТӘРТІПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ	18
Абуханова А.Б., Рахманова Н.Б., Султанова И., Какен М. LS. «БЛУМ ТҮЙМЕДАҒЫ ӨДІСІ АРҚЫЛЫ 8С-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ТҮТАС ЕМЕС МӘТІНДЕРДІ ТАЛДАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛАЙ ДАМЫТАМЫЗ?»	22
Агдарбекова Н., Алимахунова М., Асылбаева А. ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ, МІНДЕТТЕРІ	25
Ағыбаева Л. ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ	29
Алдаберген А., Азырбай А., Төлеубаева Ш. ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	32
Алтынбекова Д.А. О МЕТОДИКЕ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЯ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	35
Амангельдин Б.Ж. СОЗДАНИЕ ЦИФРОВОГО УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ПО ДИСЦИПЛИНЕ "ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ"	38
Аманжолова М. Д., Тухайқызы Е., Ыдырысова Ж. С. ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРІН ДАМУ ТҰРАЛЫ	42

Аманкелдиева М.А., Бауыржанов С.Е., Акхожин Б.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ БҰЗЫЛУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ЖАУАПКЕРШІЛІКТЕРІ	46
Амантаева А.Д., Керімханова А.Ж., Игисинова Д.К. БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІНІҢ «ҒАЛАМ. ЖЕР. АДАМ», «ЗАТТАР ЖӘНЕ МАТЕРИАЛДАР» ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ	49
Амирбаева А.Қ. КІРІКТІРІЛГЕН ПӘНДЕР БОЙЫНША БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚАСИЕТТЕРІ	55
Арыстанбекова Н. ЧЕТЫРЕХЭТАЖНОЕ ЗДАНИЕ В СТИЛЕ КОЛЫБЕЛЬ	59
Асыллов Д., Базарбаева Х.А., Касенов Н.Б., Асанова Ж. Ш. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ-ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ	61
Асылтаева А.М. ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ЗЕРТТЕУ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІНІҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	64
Атымтаева Ш.С., Әбдіғапарова А.Б., Кабаева А.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	66
Ахметбекова А.Б., Канабеков Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАЛДЫҚТАР АЙНАЛЫМЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	70
Ахметжанова Д.М. БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ҚОРҚЫНЫШЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДА АРТ ТЕРАПИЯНЫ ҚОЛДАНУ	73
Ахмешов Е.М., Картаев К.Т., Шаповалова А.А., Канаева З.К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОТСУТСТВИЯ РЕКУЛЬТИВАЦИИ АВТОМОБИЛЬНЫХ АККУМУЛЯТОРОВ	77
Ашимова Д.И., Таубаев Б.Р., Қасенова К.А. КИБЕРҚЫЛЫМЫСТАР: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	80
Әбенова Ә. А., Болатбекова Н.Б., Сырлыбекова М. М. ТАЛДЫҚОРҒАН ҚАЛАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІПТІ АУДАНДАРЫ МЕН КӨЛІКТІҢ АУА АЛАБЫНА ТІГІЗЕТІН ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ	86

Әлімбекова А.Р., Маликова Д.Р., Талғатова А.Т. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН МЕКТЕП БИОЛОГИЯСЫНЫҢ КООРДИНАЦИЯ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУ БӨЛІМІНЕН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ЖӘНЕ ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУДЫ ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ	90
Әмір А., Асантай Н. ГИСТОСТРУКТУРА СТЕБЛЯ ДИКИХ ВИДОВ РОДА MÁLUS SP. НА ПОПЕРЕЧНОМ СРЕЗЕ ГОДИЧНЫХ ПОБЕГОВ	96
Базарғалиев Д.Д., Турганова М.М., Жармухамбет Б.Н. ХИМИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	100
Базарханов І.А., Рахметов М., Абаев А. АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ОРЫНДАРДЫҢ ЭКОТУРИЗМІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ	103
Байбаков А.В. ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО КУРСА	106
Байгенже М.С., Онжанова М.Ж. ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНДАҒЫ МЕКТЕП ГЕОГРАФИЯСЫН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ СИНОПТИКАЛЫҚ КАРТАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ	110
Байтен М. UNITY ҚОЗҒАЛТҚЫШ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ	113
Бакалова А.Ж. ОБРАЗ ДОН ЖУАНА В ОДНОИМЁННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ Д.Н.Г.БАЙРОНА	118
Балғымбаева Ж. А. ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУ - МЕМЛЕКЕТТІК ЖАСТАР САЯСАТЫ БАҒЫТТАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ	123
Барбашова В. В., Гопаненко Д. А., Телятникова Е. В. ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	125
Баянбаев Б.Б., Жексембинова А.А., Қаби А.Б. БАЛҒЫН СПОРТШЫЛАРДЫҢ САЛАУАТТАНУЫНЫҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТЫ	128
Бегалиева И. КҮРДЕЛІГҮЛДІЛЕР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ КЕЙБІР ТҮРЛЕРІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ДӘРУМЕНДЕРДІ ЗЕРТТЕУ	133

Бейсембаева А, Қалиахмет К, Турдашева А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ДАМУЫ	138
Бейсенов Е.Е., Тлеухор Р.Б. БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФУНКЦИОНАЛДЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІ АНЫҚТАУ	142
Бекбосынова С.О., Дуйсебаев Ж.Б., Серікбаева М.А. ХИМИЯ ПӘНІНЕН 10 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ЖҮРГІЗУ ӘДІСТЕМЕСІН ӘЗІРЛЕУ	146
Биссирова Н.Ш. ИЗУЧЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ НЕМАТОДОЗОВ СРЕДИ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	152
Болатов Ж., Нұржігіт Н., Дәулетова А. БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫ АРТТЕРАПИЯ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	156
Дармишева Н., Қанатбек А., Сапанова Н. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	160
Джаев В.З. ФИЗИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯ БӨЛІМІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ОНЛАЙН ТЕСТТЕРДІ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ	164
Дүйсембек А.Д. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	169
Елеусизов Д.А., Дубеков А.С., Байғазов Ә.С. СПОРТТЫҚ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ӨСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН БАҒАЛАУ БАРЫСЫНДА ТЫНЫС АЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	174
Ерболат Т. АДАМ ФИЗИОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	178
Ержан Г.К. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	182
Жакыпбекова Р.Ж., Жанабаев М.З. РАЗВИТИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ГНПП «ДЖУНГАРСКИЙ АЛАТАУ»	186
Жанадилова А. А. АГРАРЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ	191

Жанат А. АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН САҚТАНДЫРУДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	195
Жанахметова Д. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	198
Жанысбаева С.Б. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕРІ	201
Жексенкулов А.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ІСКЕРЛІК ТУРИЗМ МЕН ОНЫҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІ	206
Жумабекова З.Ж., Құдайберген Б.М., Муханов Н.С., Канаева З.Қ. ҚАТТЫ ТҮРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДАН ШЫҚҚАН ГАЗДЫ ЭНЕРГИЯ КӨЗІ РЕТІНДЕ ПАЙДАҒА АСЫРУ	209
Жумагазы Э., Рымбаева Н., Касенов А., Ашен А. СОХРАНЕНИЕ ГЕНОФОНДА РАСТЕНИЙ МЕТОДАМИ БИОТЕХНОЛОГИИ	213
Зейналова А., Пан Р. МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В ТУРИСТСКОЙ ИНДУСТРИИ	217
Имашева М.М. БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІН ӨНЕР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	219
Кабылғазы О., Жаксыбай Е.Т. БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНЫП КАРТОГРАФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАФИКТІК САУАТТЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	224
Камзанова А.Ж., Ержанова А.Б., Тилеубай А. БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІНІҢ ҚАШЫҚТЫҚТАН БАҒАЛАУДА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ПЛАТФОРМАЛАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ПАЙДАЛАНУ	228
Капенова А.А., Иджембекова А. Н., Муханова А.Қ., Рахымбекова А. Н. ОЙЫН ӘРЕКЕТІ БАРЫСЫНДА БАЛАНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМЫТ	232
Кәртаева Ә.Е., Мұсанова А.Ж., Нұров Б.Б. LEGO® MINDSTORMS® EV3 ЖИНАҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ОНЫ ОРТА МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ	239

Кереева А.Р. ҮЗІК МӘТІНДЕРДІ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН СЫНИ ТҮРҒЫДА ДАМУ 243	243
Кисабек А.К. Сыдыкбаева С.А. ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ 247	247
Кожашева Г.О., Әлімбаева М.Қ. СФЕРАДАҒЫ ТРИГОНОМЕТРИЯ 250	250
Көбегенов А.М., Жармұхамбет Б.Н., Турганова М.М. ҚАУІПТІ ХИМИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МЕТАЛЛУРГИЯЛЫҚ ӨНДІРІСТЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ 256	256
Кыдырбаева А.Т., Дюсембинова С.М., Нұрғожа Б.З. ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ІСКЕРЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ПАЙДАЛАНУ 259	259
Құрман Б.Б., Калтаев А.А., Оразалинов А.С. ЖАСӨСПІРІМ ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ 265	265
Лукьянов А. ВЛИЯНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ НА РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КАЗАХСТАНЕ 268	268
Мажбек А. КОМПАРАТИВНЫЙ ПОДХОД В КОНТЕКСТЕ МУЗЫКАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ 271	271
Макетаева А.К. ТАҒАМ ҚАЛДЫҚТАРЫНАН БИОПОЛИМЕР АЛУ 274	274
Маусумбаева А.М., Кабдрахманова А.К., Еримбет Р.Е., Серғалиева А., Алимбатырова А.А. АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ДАҚЫЛДАРЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ПАТОГЕНДІ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРДЫҢ ТАРАЛУ ЖОЛДАРЫ 279	279
Махсұтова С.Т. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ КОМПАНИЯМИ B2B: ПРЕИМУЩЕСТВА И БАРЬЕРЫ 284	284
Мусапирова А. ЖҮКТІЛІК КЕЗІНДЕГІ ТӘЖІРИБЕЛІК ГИПОКСИЯНЫҢ СТЕРОИДТЫ ГОРМОНДАР МӨЛШЕРІНЕ ӘСЕРІ 288	288
Мусина Т.С. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 291	291

Мухаметбек А. ВАЛЕНТНОСТЬ И СОЧЕТАЕМОСТЬ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ	295
Мұңайтбасова Ж.Б., Туғанбай Г.Т., Шарипова А.Б. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ФОРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОТБАСЫМЕН ҰЙЫМДАСҚАН ӨЗАРА ӨРЕКЕТІ	299
Мұхамәдиев Е.Т., Есбосын Б.Н., Төлеген А.Қ. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА ОРТА МЕКТЕПТІҢ ФИЗИКА КУРСЫНАН ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	303
Мынбаева Г.З. ФАКУЛЬТАТИВ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАСШИРЕНИЯ И УГЛУБЛЕНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	308
Мырзаханқызы Ж., Сыдықбаева С.А. МЕКТЕП БІТІРУШІ ТҮЛЕКТЕРГЕ ҰЛТТЫҚ БІРЫҢҒАЙ ТЕСТІЛЕУДЕ БЕРІЛГЕН УАҚЫТТА ЕСЕП ШЫҒАРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІН ЗЕРТТЕУ	312
Назым Н., Узаков А.Н. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ БАҒЫТЫНДА ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	316
Ноғәева А. Т. СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӨЗІМДІЛІГІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	319
Нурлан О.Э., Мурсалимов У.Т., Байбатыров Т. Б. АДАПТИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВУЗЕ	322
Нусупова А. , Сұлтан А., Талапұлы А. ИННОВАЦИЯЛЫҚ БИЗНЕСТЕГІ АДАМИ ФАКТОР	326
Нұрбек А., Ермекқызы А., Бисекен А., Сыдықбаева С.А. ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА КІРІКТІРІЛГЕН ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ	329
Нұркелді П. ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	334
Оспанова Н., Жумахан К., Тасболат А. О ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ГРУППОВЫХ ФОРМ РАБОТЫ	337
Рахымбеков А.Ж., Абайханов Б.А., Мағзумова Е.Е. ХАРАКТЕР СТИХИЙНОГО БЕДСТВИЯ В КАЗАХСТАНЕ	341

Рысбекова М.С., Шәметаева А.М. ГЕОГРАФИЯ ПӨНІНЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА ЖЕТУІН ЫНТАЛАНДЫРУ ҮШІН LESSON STUDY ТҮРҒЫСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ	344
Рысмұханбетова М.Т. ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СФЕРАСЫ КӘСПОРЫНДАРЫНЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫ	349
Сагиндикова С.Д. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҮШІНШІ ЖАҢҒЫРУЫ: ЖАҢАНДЫҚ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК	352
Сансызбаев Е., Темирханов М., Талғатұлы Қ. ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНДА ТЕХНИКАЛЫҚ КАУПСІЗДІК ІС- ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	355
Сәрсенбай А. СПОРТТА ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ ӨЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ МӘНІ	359
Сейдрасыл С., Рахманбек А. ШЕШЕНДІК СӨЗ БЕН ТІЛ МӘДЕНИЕТІНІҢ ТҰТАСТЫҒЫ ЖАЙЫНДА	363
Софина М. С. ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	366
Таженова А.Г., Узакбай М.А. ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ	371
Талғат А. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ	376
Танабекова С.Қ., Султан М., Сабит Б.Б. ОҚУ-ЖАТТЫҒУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ТЫНЫС АЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ	379
Ткаченко Л. ПЯТИЭТАЖНОЕ ЗДАНИЕ ХАЙТЕК В СТИЛЕ СУНДУК	384
Тлебалиев А. А., Мурзахметов Е. К. БОКСШЫЛАРДЫҢ ҚУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЫЛДАМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘДІС- ТӘСІЛДЕР	386
Төлегенова А. Д. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДӘСТҮРДЕН ТЫС СУРЕТ САЛУ ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	390

Төрехан А., Құрманбекова А. БАЛАБАҚШАДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ: ОҚЫТУ ПРИНЦИПТЕРІ, ӘДІС- ТӘСІЛДЕРІ	394
Тумарбаева М. БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ ОҚУ ПӘНДЕРІНЕН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТҮРЛЕРІ	399
Тургамбаев А.А., Тұрақбай А.Қ., Умарханов А.Б. ШАПШАҢДЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУЫТ ӘДІСТЕМЕСІ МЕН ЖЫЛДАМДЫҚ ТҮРЛЕРІН ДАМУЫТ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ	404
Турсынов М. Н. САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ КӨМЕГІМЕН БЕЙНЕСАБАҚТАР ҚҰРУ ЕРЕКШЕЛІГІ	407
Чарапиева А.Т. КӘСПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТУШІ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАР	412
Шәріпханов Н.Ә., Райқан.Х., Қойшыбаев Қ.Қ. ФИЗИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ КОМПЬЮТЕРЛІК МОДЕЛЬДЕУ	415
Шынжырбай Ұ. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ БАҒДАРЛАМАЛАР	419
Халиоллева С. Н. ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ	422
Ырымтай А. Ж., Тойғанбек А. С., Тлеубай Д.Т. ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	427

«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ»
атты жас ғалымдар мен студенттердің
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
молодых ученых и студентов
«XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ»

MATERIALS
of the republican scientific-practical conference
young scientists and students
«XXI CENTURY: SCIENCE AND INNOVATION»

Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайні – Айдарбеков Р.А.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 18.05.2021 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 16 дана. Ш.т.б. 55.0. Тапсырыс № 00354
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Имидждік саясат орталығы
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 18.05.2021 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 16 экз. У.п.л. 55.0. Заказ № 00354
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Центр имиджевой политики
040009, Талдықорған, ул. Жансугурова, 187а